

Epsko i lirsko - epsko pjesništvo talijanskog jezičnog izričaja u Dalmaciji u XIX. stoljeću

Paša, Sanja

Doctoral thesis / Doktorski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:036483>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Sanja Paša

**EPSKO I LIRSKO – EPSKO PJESNIŠTVO
TALIJANSKOG JEZIČNOG IZRIČAJA U
DALMACIJI U XIX. STOLJEĆU**

Doktorski rad

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Sanja Paša

**EPSKO I LIRSKO – EPSKO PJESNIŠTVO
TALIJANSKOG JEZIČNOG IZRIČAJA U
DALMACIJI XIX. STOLJEĆU**

Doktorski rad

Mentor

dr.sc. Živko Nižić, red. prof. u miru

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Sanja Paša

Naziv studijskog programa: Humanističke znanosti

Mentor: dr. sc. Živko Nižić, red. prof. u miru

Datum obrane: 5. lipnja 2018.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, filologija

II. Doktorski rad

Naslov: Epsko i lirsko – epsko pjesništvo talijanskog jezičnog izričaja u Dalmaciji u XIX. stoljeću

UDK oznaka: 821.131.1-13(497.58)"18"

Broj stranica: 387

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 0

Broj bilježaka: 1433

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 717

Broj priloga: 0

Jezik rada: Hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Andrijana Jusup Magazin, predsjednica
2. dr. sc. Živko Nižić, red. prof. u miru, član
3. doc. dr. sc. Ana Bukvić, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Andrijana Jusup Magazin, predsjednica
2. dr. sc. Živko Nižić, red. prof. u miru, član
3. doc. dr. sc. Ana Bukvić, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Sanja Paša

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Professor Živko Nižić, PhD

Date of the defence: 5 June 2018

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Philology

II. Doctoral dissertation

Title: Epsko i lirsko – epsko pjesništvo talijanskog jezičnog izričaja u Dalmaciji u XIX. stoljeću

UDC mark: 821.131.1-13(497.58)"18"

Number of pages: 387

Number of pictures/graphical representations/tables: 0

Number of notes: 1433

Number of used bibliographic units and sources: 717

Number of appendices: 0

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Assistant Professor Andrijana Jusup Magazin, PhD, chair
2. Professor (retired) Živko Nižić, PhD, member
3. Assistant Professor Ana Bukvić, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Assistant Professor Andrijana Jusup Magazin, PhD, chair
2. Professor (retired) Živko Nižić, PhD, member
3. Assistant Professor Ana Bukvić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Sanja Paša**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Epsko i lirsko – epsko pjesništvo talijanskog jezičnog izričaja u Dalmaciji u XIX. stoljeću** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. srpnja 2018.

Mojoj predivnoj velikoj obitelji, a na poseban način mojoj Miji.

SADRŽAJ	i
I. Uvod	1
1.1. Predmet, cilj i očekivani znanstveni i funkcionalni doprinos	1
1.1.1. Dosadašnja istraženost epskog i lirsko – epskog pjesništva na talijanskom jeziku u Dalmaciji u XIX. stoljeću	11
1.2. Povijesne, političke i gospodarske prilike u Dalmaciji u XIX. stoljeću	13
II. Epsko i lirsko – epsko pjesništvo talijanskog jezičnog izričaja u Dalmaciji u XIX. stoljeću	18
2.1. Nikola Ivelio	18
2.1.1. <i>Pensieri sulla Dalmazia</i> – lirsko – epski spjev	23
2.1.2. Lirsko – epska pjesma u bilješkama proznoga djela <i>Il primo giorno di marzo 1806 in Dalmazia</i>	25
2.1.3. <i>Il Monte Nero</i> – lirsko – epski spjev	27
2.1.4. Dva lirsko – epska djela iz zbirke <i>Poesie dell'avvocato Niccolò Ivelio da Spalato scritte nell'ultima guerra</i>	49
2.1.4.1. <i>Sforzi di alcuni per sommovere la Dalmazia</i> – lirsko – epski spjev	51
2.1.4.2. <i>L'inutile tentativo</i> – alegorijska poema	52
2.1.5. <i>Il bardo del Biocov</i> – lirsko – epski spjev	54
2.1.6. <i>Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre</i> – deskriptivni spjev	56
2.2. Nikola Jakšić	60
2.2.1. Prigodne poeme	62
2.2.2. <i>I contorni di Sebenico</i> - deskriptivni spjev	67
2.2.3. <i>L'acquedotto di Zara</i> - idila	72
2.3. Bernardino Bicego	73
2.3.1. <i>Avvertimenti morali, e letterari</i> – didaktični spjev	76
2.3.2. <i>I contorni di Spalato</i> – deskriptivni spjev	80
2.3.3. <i>Itinerario da Nona a Narenta</i> – deskriptivni spjev	87

2.4. Ivan Bizar	92
2.4.1. <i>La grandezza di Dio</i> – polemična religiozna poema	96
2.5. Leonardo Dudan	112
2.5.1. <i>La Giostra di Sign</i> - epilij	114
2.6. Lujo Tommaseo	130
2.6.1. <i>Sul sistema Anticopernico</i> - satirični lirsko - epski spjev	133
2.7. Stjepan Ivačić	141
2.7.1. <i>Le wille del Mossor</i> - idila	144
2.7.2. <i>Gerone Protettore de'Poeti Teocrito</i> - idila	152
2.8. Mihovil Jerolim Granić	156
2.8.1. <i>Il nuovo Marco Kraljevich ossia Giustizia e libertà</i> – fragment epa	158
2.9. Ana Vidović	170
2.9.1. <i>Alessandro presso l'Idaspe</i> - epilij	176
2.9.2. <i>Romolo ovvero la fondazione di Roma</i> - ep	179
2.10. Augustin Antun Grubišić	223
2.10.1. <i>Elvira</i> – lirsko – epski spjev	226
2.10.2. <i>La grotta d'amore</i> - lirsko – epski spjev	228
2.10.3. <i>Bocevich</i> – lirsko – epski spjev	230
2.11. Lujo Đurić	233
2.11.1. <i>Dante e Cleopatra all'Inferno</i> – lirsko – epski spjev	238
2.11.2. <i>Amore e sventura</i> – lirsko – epski spjev	242
2.11.3. <i>L'ascensione di Cristo al Cielo</i> – lirsko – epski spjev	247
2.12. Marko Antun Vidović	250
2.12.1. <i>Lissa e l'i.r. vice ammiraglio Tegetthoff</i> - poema	252
2.13. Lujo Fichert	268
2.13.1. <i>La madre slava</i> – lirsko - epski spjev	271
2.13.2. <i>La stella di Varsavia</i> – lirsko – epski spjev	294
2.13.3. <i>La giovane Slavia</i> – lirsko – epski spjev	299
2.13.4. <i>Le notti adriatiche</i> – lirsko – epski spjev	300

2.13.5. <i>La madre triestina</i> – lirsko – epski spjev	303
2.13.6. <i>Italia e Slavia. Francia e Germania</i> – lirsko – epski spjev	307
2.13.7. <i>Il bersagliere d’Africa</i> – lirsko – epski spjev	311
2.14. Epsko i lirsko - epsko pjesništvo u dalmatinskim periodičkim publikacijama na talijanskom jeziku u XIX. stoljeću	314
III. Zaključak	338
IV. Popis literature	343
SAŽETAK	385
ABSTRACT	386
ŽIVOTOPIS	387

I. Uvod

1.1. Predmet, cilj i očekivani znanstveni i funkcionalni doprinos

Epsko pjesništvo podrazumijeva opširno pripovijedanje i opisivanje u stihu prošlih događaja koji su se zbili u određenom vremenu i na određenom mjestu, a u njima su sudjelovali junaci¹. Osobine epskih ili pripovjednih vrsta u stihu, a po kojima se one međusobno i razlikuju su duljina cijeloga djela kao i duljina zasebnih dijelova odnosno pjevanja, njihova razrada, zastupljenost epizoda i digresija, razgranatost fabule, upotreba dijaloga i monologa te učestalost opisa, retardacija i ponavljanja².

Ep kao najpoznatija vrsta pripovjedne književnosti, u europskoj književnoj tradiciji uživa prominentni status sve do početka XIX. stoljeća³ kada se odnos prema društvenoj i povijesnoj zbilji pa tako i političkim i nacionalnim pitanjima suvremenosti vrlo značajno odražava na književna strujanja toga vremena. Zbog restrukturiranja književnih rodova, vrste koje su po svojoj prirodi hibridne, odnosno obuhvaćaju značajke svih rodova što je posebice slučaj s pripovjednim vrstama u stihu, u ovom razdoblju trpe najveće promjene⁴. Ep se tako u XIX. stoljeću smatra nepovratno zastarjelom vrstom⁵, no ipak ne iščezava već se transformira u novi oblik koji ne odolijeva književnom, kulturnom i političkom kontekstu ovog razdoblja. Lirski elementi i subjektivni autorski izraz česti su u epskom djelu u stihu te bitno utječu na njegove tradicionalne genološke odrednice.

O epskom pjesništvu u Dalmaciji⁶ na talijanskom jeziku u ovom stoljeću osvrnuo se nakratko Giuseppe Ferrari-Cupilli u bilješci svojega rukopisa *Biografie di dalmati illustri*. Ovaj autor

¹Usp. Vladimir Vratović, Mate Zorić, *Epika i epske pjesme*, u *Uvod u književnost* (ur.) Škreb Zdenko, Petre Fran, Zagreb, Znanje, 1969., str. 375 i Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 2005., str. 192.

²Usp. Milivoj Solar, *Rječnik književnog nazivlja*, Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005., str. 83.

³Usp. Marijan Bobinac, *Uvod u romantizam*, Zagreb, Leykam International, d.o.o., 2012., str. 224.

⁴Usp. Annamaria Sportelli, *Generi letterari: Ibridismo e contaminazione*, Roma, Laterza, 2001., str. 56.

⁵Može se reći kako su pripovjedna djela u stihu u ovom stoljeću iz brojnih razloga gotovo uvijek nailazila na negativan sud. O tome svjedoče sljedeća dva eksplicitna navoda. Achille Mazzoleni izražava mišljenje kako je ep zastarjela pripovjedna vrsta te navodi «(...) ma il poema, oh il poema, via, via! nel museo paleontologico, esso ha fatto il suo tempo!» (Achille Mazzoleni, *L'epopea moderna in Italia*, Bergamo, Cattaneo, 1892., str. 23.) Paolo Ceffoldi u priručniku o poželjnim književnim vrstama u ovome stoljeću ironično izražava sumnju da će se itko iti okušati u pisanju pripovjednih vrsta u stihu: «Poemi! Pum! Eccezione alla regola. Nel secolo XIX non è da suppersi che si tentino affari simili!» (Paolo Ceffoldi, *Unione di previdenza contro le nascite ibrido – letterarie, proemio che serve di manifesto*, str. 98. u «Caffé Pedrocchi», br. 12, god. 1847., str. 97 - 98.) Drugi autori navode kako ulogu epa u potpunosti preuzima roman koji postaje omiljenom književnom vrstom buržoazijskoga društva. Roman se zbog toga u ovom razdoblju često naziva i «modernom građanskom epopejom» (Marijan Bobinac, *Uvod u romantizam*, nav. dj., str. 224.) kao i «građanskom književnom vrstom» (Sipione Corrado, *Della forma epica in Italia*, Catania, Eugenio Coco, 1892., str. 20.).

⁶Zanimljivo je kako su u Dalmaciji u ovome razdoblju objavljena dva epa na latinskom jeziku. Guglielmo (Wilhelm) Menis, liječnik i vladin savjetnik koji je pomagao u protuepidemijskoj zaštiti i pomorskom zdravstvu,

navodi ispravno kako u prvoj polovici XIX. stoljeća u Dalmaciji nije objavljeno niti jedno epsko djelo u stihu po uzoru na tradicionalni oblik: «Poemi (che tali realmente dire si possono) stampati in lingua italiana da Dalmatini, io non conosco, e credo che non ce ne siano.»⁷ Ipak ukazuje na pojavu prijelaznih lirsko – epskih narativnih djela u stihu čiju važnost pridaje njihovom prigodničarskom karakteru: «Ci sono bensì de' poemetti d'occasione scritti specialmente in questi ultimi tempi, i quali però saranno per lo più interesse a quel merito che aver sogliono appunto le poesie occasionali.»⁸

Naše je istraživanje utvrdilo devedeset i četiri djela epskoga i lirsko - epskoga pjesništva koje su pjesnici rođeni u Dalmaciji i oni koji su djelovali u kulturi i književnosti ove regije objavili u Dalmaciji i Italiji. Među njima su i djela u rukopisu te ona koja su objavljena u dalmatinskim periodičkim publikacijama na talijanskom jeziku u XIX. stoljeću. Djela su vrijedan primjer književne djelatnosti na talijanskom jeziku u Dalmaciji koja su prema našem mišljenju nastala pod utjecajem brojnih književnih, povijesnih, kulturnih i političkih okolnosti toga vremena. Tu je nezaobilazan utjecaj kulture i književne tradicije Italije kojom su se Dalmatinci i Talijani, kada je u pitanju ova književna vrsta, posebice inspirirali i to prvenstveno Danteom o čemu svjedoče komentari njegovoga djela kao i brojni prilozi u periodičkim publikacijama⁹, u puno manjoj mjeri Torquatom Tassom¹⁰, Vergilijem,

kao i u medicinskoj znanosti u Dalmaciji, u Zadru je 1850. godine u tisku Demarchi objavio ep Radetzky. (Podaci o autoru i njegovom djelu mogu se pronaći u *Biblioteca degli scrittori latini con traduzione e note, Venezia, per Giuseppe Antonelli, Versioni...Hygea, de arte bene diuque vivendi Liber 1, autore Wilhelmo Menis a consilis in regimine, et Dalmatiae archiatro. Jaderae*, «Gazzetta di Zara», br. 40, god. 1847; *Bibliografia Guglielmo Menis*, «Gazzetta di Zara», br. 73, god. 1847; *Critica*, «La Dalmazia», br. 17, god. 1847., str. 129-131; Jelena Lakuš, *Pretplatničke liste kao izvor podataka za povijest knjige i čitanja: primjer pretplatničkih lista knjiga tiskanih u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća*, «Libellarium», br. 1, god. 2012., sv. V, str. 33 - 70.) Ep hrvatskoga pjesnika Josipa Čobarnića *Josephi Ciobarnich Macarskensis praeposti Dioclias carmen polymetrum* objavljen je posthumno u Splitu 1881. godine u tisku Zannoni. Ovo je djelo prevodio na talijanski jezik i komentirao Gregorio Zarbarini: *Il III. Della Diocleide: con introduzione e appendici di G. Zarbarini*, Spalato, Tipografia sociale spalatina, 1902; *Il palazzo di Diocleziano e il II della Diocleide*, Spalato, Tipografia di Carlo Russo, 1890. O ovome djelu i općenito opusu ovoga autora pisala je Gorana Stepanić, *Dioklijada Josipa Čobarnića* u «Dani hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu», br. 1, god. 1999., sv. 25, str. 351 - 365. Prvo je pjevanje ovoga epa *La Diocleide di Giuseppe Ciobarnich, Canto primo* Zarbarini objavio u «Annuario dalmatico», god. 1887., str. 189 – 220.

⁷ Giuseppe Ferrari-Cupilli, *Biografie di dalmati illustri*, cc.48, polovica XIX. stoljeća (7) (Rukopis se čuva u Znanstvenoj knjižnici Zadar pod signaturom Ms 328)

⁸ Isto, str. (8).

⁹ *Una chiacchierata ai Lettori di Dante* («Gazzetta di Zara», br. 15, god. 1838); *Di Dante Alighieri il canto V dell'Inferno dal prof. Matteo Ivicovich* (Isto, br. 26, god. 1847); *Opere vendibili nella libreria dei fratelli Battara, La Divina commedia illustrata da A.Kop...* (Isto, br. 46, god. 1847); *Appendice La Madonna di Dante* («La Dalmazia Cattolica», br. 35, god. 1871); *La Madonna di Dante* (Isto, br. 36, god. 1871); *Il concetto del poema e la Vergine* (Isto, br. 37, god. 1871); *Madonna di Dante La donna gentile* (Isto, br. 38, god. 1871); *Il regno del male e il patroncinio della Vergine* (Isto, br. 39, god. 1871); *Dalla Valle fiorita al Purgatorio* (Isto, br. 40, god. 1871); *L'esempio d'ogni virtù* (Isto, br. 41, god. 1871); *Cooperazione di Maria nel Purgatorio* (Isto, br. 46, 47, god. 1871); *Maria e le dottrine del Purgatorio; Il Paradiso terrestre e Matelda pura; La Dalmazia*

Homerom, te epskim djelima iz francuske i španjolske književnosti¹¹. Dalmatinski su se autori inspirirali i usmenim narodnim pjesništvom koje su, u duhu toga vremena, sakupljali i prevodili kao i suvremenim povijesnim i političkim događajima.

Teorijska podloga za interpretaciju djela koja čine korpus ovoga rada djelomično proizlazi iz rasprava o tematskoj specifičnosti narativnih djela u stihu u XIX. stoljeću kao i karakteristikama transformacije tradicionalnoga narativnoga modela s posebnim naglaskom na mišljenja dalmatinskih autora poput Nikole Tommasea, Ivana Franceschija, ali i Nikole Ivellija, autora čija djela su dio korpusa rada. Moglo se očekivati da će upravo djelo Nikole Tommasea *Dell'Epopea* imati najveći utjecaj na epska i lirsko – epska djela na talijanskom jeziku u Dalmaciji.

Kada govorimo o tematici tradicionalnog epskog modela, nerijetko se susrećemo s definiranjem da se radi o opširnem pripovijedanju nekih povijesnih događaja ili priča iz mitologije. U XIX. stoljeću posebice je značajna uloga upravo klasične mitologije koju romantizam odbacuje, a u ovom razdoblju služi kao značajan argument u nastojanju očuvanja neoklasične tradicije.

Značajnija rasprava¹² o novim književnim strujanjima započinje prijevodima¹³ članaka *Sulla maniera e utilità delle traduzioni* francuske barunice Anne Louise Germaine Necker de Staël

Cattolica Dante e gli ordini religiosi (Isto, br. 37, god. 1872); Giovanni Franceschi, *Critica. Di Dante Alighieri il canto V dell'Inferno esposto con note storiche, estetiche, filologiche, Spalato dalla Tipografia Olivetti e Comp 1847. Lavoro del Professo Matteo Ivicovich, dedicato alla memoria di Antonio Gherbich. Saggio dell'intero commento.* («La Dalmazia», br. 26, 1847, str. 202-204; br. 27, 1847, str. 211-212); *Una lettera di G.Ferrari Cupilli sulla Matelda di Dante* («Cronaca dalmatica», br. 7, god. 1888); *La Matelda di Dante, D.r Antonio Lubin* («La voce dalmatica», br. 4, 9, 12, 13, god. 1860); *Letteratura. Studi danteschi* (Isto, br. 1, god. 1861.).

¹⁰ *Letteratura Tasso Byron* («Gazzetta di Zara», br. 45, god. 1837); *Delle donne nelle crociate* (Isto, br. 100/101, god. 1838); *I beduini. Dai racconti del sig, De France* (Isto, br. 10, god. 1840); Nicola Lapegna, *La Lirica, la Drammatica e l'Epica in Germania e in Italia* («Rivista illustrata», br. 7, god. 1898, str. 236-237), *Il III.o centenario della morte di Torquato Tasso* («Il Dalmata», br. 35, god. 1895).

¹¹ *Sullo sviluppo dell'Epopea*, Studio di Natale Piasevoli («La Palestra», br.13, god. 1880., str. 101-104; br. 14-15, god. 1880., str. 109-110; br. 16-17, god. 1880., str. 125-126; br. 18, god. 1880., str.137-138; br. 1, god. 1881., str. 2-3); A.N., *Profili letterari Dell'epopea in generale* («Il Dalmata», br. 95, god. 1871); *Odissea di Omero traduzione del dottor Paolo Maspero* («Gazzetta di Zara», br. 39, god. 1847); D.L., *La leggenda di Rolando* («Scintille», br. 6, god. 1888), D.L., *La morte del Cid* (Isto, br. 9, 1888).

¹² U Italiji, početak preispitivanja novih kulturnih i književnih gibanja obilježio je upravo herojsko komični ep iz 1810. godine: *La felice rivoluzione non ha guari seguita sul Parnasso d'Italia annunziata per un ambasciatore straordinario d'Apollo alla brillante gioventù italiana che ama grandeggiare in una sorta di poesia nuova-nuova*. Nepoznati je autor predložio revolucionarnu poetiku u kojoj se zalaže za pobijanje klasičnih poetika, no ovaj spjev nije imao nikakvog značajnog odjeka u onovremenoj književnoj kritici. Ovo narativno djelo u stihu nije izazvalo nikakav interes zbog njegove same genološke odrednice koju književna kritika toga vremena, nije prihvaćala. Također treba uzeti u obzir i činjenicu da je ovaj ep komičnog karaktera pa je moguće pretpostaviti da ga kritika nije ni prihvaćala kao ozbiljan prijedlog. Usp. Mazzoni Guido, *L'Ottocento*, Parte prima, (ur.) Aldo Vallone, Milano, Vallardi, 1956, str. 204.

¹³ Prijevode s francuskog objavljuje Pietro Giordani (Piacenza 1774-Parma 1848). Ovi prijevodi koji su prema Roić bili povodom «najživljih diskusija» u kontekstu talijanskog romantizma, talijanskoj književnosti će

Holstein, poznatije pod imenom Madame De Staël, koji se objavljuju u milanskom časopisu «Biblioteca italiana» u siječnju i lipnju 1816. godine, ali istodobno i ponuditi prijedloge kako ju osuvremeniti. De Staël se prvenstveno zalaže za prekid oponašanja klasicističkih tradicija pa je upravo njezin članak podijelio talijanski književni ukus na njegovatelje neoklasicističkih ideja s jedne strane te na zastupnike romantičkih s druge. Prvi su se ustrajno zalagali za očuvanje i obnovu klasicističke tradicije i negodovali prijedlozima osuvremenjivanja književnosti, a njihovi protivnici bili su mlađi književnici i kulturni djelatnici koji su nastojali po prijedlogu De Staël unijeti promjene u talijansku književnu tradiciju¹⁴.

Raspravi De Staël o prekidu s klasičnom tradicijom ili općenito o romantizmu pridružiti će se još brojni talijanski književni i kulturni djelatnici čije će polemike bitno utjecati na modificiranje književnih normi kao i na transformaciju književnih oblika u talijanskoj književnosti XIX. stoljeća. Već se u travnju iste godine prevoditelj članaka Madame De Staël, Pietro Giordani, u članku *Un italiano risponde al discorso della Staël* koji izlazi u istom časopisu, suprotstavlja autorici smatrajući kako je nepotrebno napustiti mitologiju Rimljana i Grka. Iste godine, Giovanni Berchet je u Milanu objavio *Lettera semiseria di Grisostomo al suo figliuolo*¹⁵ u kojem se zalaže za prisutnost modernih književnih formi, prikaz onoga što je narodu blisko¹⁶, a to je na prvom mjestu recepcija aktualne zbilje. Predlaže da se književnici inspiriraju kršćanskom i nacionalnom tradicijom, obrađuju suvremene argumente, pitanja i probleme suvremenog svijeta. Premda mitologiju smatra «najživljim» i «najmaštovitijim»¹⁷ dijelom pjesništva, suvremenim pjesnicima je predlagao kršćansku religiju za tematiku jer je smatrao kako nju suvremeni čovjek može spoznati i prihvatiti kao vjerojatnu¹⁸.

Na mitologiju kao neprimjerenom argumentu u književnom djelu XIX. stoljeća po uzoru na De Staël, uputio je i Ermes Visconti u člancima objavljenim u časopisu «Conciliatore» 1818.

priskrbiti niz prigovora zbog «konzervativnosti» i «provincijalnosti». Usp. Sanja Roić, *Strankinja o domaćem, Članci Madame de Staël u kontekstu talijanskog romantizma u Romantizam i pitanja modernoga subjekta*, (ur.) Josip Užarević, Disput, Zagreb, 2008, str. 179.

¹⁴ Usp. isto, str. 179.

¹⁵ Djelo je proglašeno manifestom romantizma, a potaknulo je otvoreniju polemiku između talijanskih neoklasicista i romantičara. Usp. Guido Mazzoni, *L'Ottocento*, nav. dj., str. 207.

¹⁶ Usp. Marijan Bobinac, *Uvod u romantizam*, nav. dj., str. 132.

¹⁷ Mitologiju su za Bercheta mogli prikazati samo antički pjesnici. Čuvari neoklasične tradicije samo su ponavljali ili oponašali običaje, misli, strasti, mitove antičke kulture u nadi da će opet stvoriti onakvu ljepotu kojoj su se svi divili dok su romantički pjesnici pod utjecajem napretka znanosti, težili za prikazom i oponašanjem prirodnog. Usp. Guido Mazzoni, *L'Ottocento*, nav. dj., str. 207.

¹⁸ Usp. Giuseppe Finzi, *Il romanticismo e Alessandro Manzoni* u *Lezioni di storia della letteratura italiana del professore Giuseppe Finzi*, Torino, Ermanno Loescher, 1891., str. 73.

godine¹⁹. Ovaj autor mitološku tematiku smatra dosadnom²⁰. Stoga, u pjesništvu XIX. stoljeća, za tematiku predlaže također prizore iz kršćanske religije koju čovjek toga doba može lakše shvatiti, a biblijska će tematika postati omiljenim subjektom u književnosti romantizma.

Sud o mitologiji suprotan romantičkim težnjama, pored već spomenutog Pietra Giordanija, dao je Vincenzo Monti objavivši govor o mitologiji *Sermone sulla mitologia* 1825. godine. U ovom djelu, Monti jasno zastupa očuvanje neoklasicističke tradicije smatrajući najpoželjnijima ona djela koja tumače mitološke priče²¹. Montijevo djelo je izazvalo niz polemika. Giuseppe Belloni je 1825. godine objavio spjev *L'Anti-Mitologia* u kojem opovrgava Montijevo tvrdnju nabrajajući sve one književnike i kulturne djelatnike koji se s njim ne slažu²². Kritika na Giordanijevo pismo i Montijevo djelo pojavljuje se i u časopisu «Antologia»²³. Ova kritika dala je povoda Dalmatincu Nikoli Tommaseu²⁴ da i on izrazi svoje negodovanje o upotrebi mita u književnosti XIX. stoljeća. Rođeni Šibenčanin kojemu je većina epskih pjesnika svoje radove slala na uvid te je uvažavala njegovu kritiku, smatra prvenstveno kako književnost otkriva težnje naroda. Ona je odraz ljudskoga društva, njegovoga viđenja svijeta i situacije u kojoj se nalazi pa se čudi zbog čega Monti negoduje vidjevši kako se mitska tematika ne odobrava²⁵. Tommaseo u ovom djelu zastupa romantičke ideje govoreći kako pjesnikov poticaj trebaju biti teme s kojima se susreće u suvremenoj zbilji kao na primjer religija, promišljanja o znanosti, vlastita kreativna energija, koja mu se čini da nije ugasla te da nema potrebe da pjesnik poseže za mitologijom²⁶. Pjesniku je dopušteno oponašati ljepotu umjetnosti klasičnih pjesnika, no ne i argumente, poput mitologije kojima se

¹⁹ *Idee elementari sulla poesia romantica* («Il Conciliatore», br. 24, god. 1818., str. 93-95), *Definizione della poesia romantica, Medio evo e storia moderna*. (Isto, br. 25, god. 1818.).

²⁰ Usp. «Il Conciliatore», br. 24, god. 1818., str. 93.

²¹ Usp. Cvijeta Pavlović, *Uvod u klasicizam*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012., str. 194.

²² Usp. Guido Mazzoni, *L'Ottocento*, nav. dj., str. 243.

²³ M., *Intorno ad una lettera di Pietro Giordani, La mitologia, sermone del cav. Vincenzo Monti* («Antologia», br. 58, god. 1825., str. 130-132).

²⁴ Nikola Tommaseo, «središnja ličnost dalmatinskog otočenta» kako ga naziva Mate Zorić (*Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 406), rođen je u Šibeniku 1802. godine, a umire u Firenci 1874. godine. Kao pisac, filolog, filozof, povjesničar, moralista, prevoditelj, prema riječima Živka Nižića «još za života nadilazi druge poznate ličnosti na istočnoj obali Jadrana» (*Nikola Tommaseo i dalmatinski tisak*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2009., str. 11). Bio je uzor mnogim Dalmatincima. Da im je bilo stalo do njegovoga kritičkoga mišljenja, dokazuju pisma u kojima mu neki autori ovoga rada šalju svoja djela na uvid o čemu ćemo govoriti u nastavku ovoga rada. Tommaseova značajna filološka i društvena ostavština tema su istraživanja brojnih poznatih hrvatskih i stranih talijanista i komparatista poput gore spomenutih Mate Zorića, Živka Nižića, tu su i Sanja Roić, Nedjeljka Balić-Nižić, Raffaele Ciampini, Anna Rinaldin i brojni drugi mlađi istraživači.

²⁵ Usp. Niccolò Tommaseo, *Della mitologia, discorso di Nicolò Tommaseo sopra il sermone del cav. Vincenzo Monti*, Milano, Rivolta, 1826., str. 3.

²⁶ Usp. isto, str. 3-4.

obilato služe²⁷. Politeizam se prema Tommaseu protivi shvaćanjima ljudskog razuma. Time je i mitologija pojam koji je neshvatljiv modernom dobu, pa ono treba posegnuti za onim što mu je pojmliivije, a to je kršćanska religija. Smatra također kako bi se u poeziji umjesto mitoloških likova trebale personificirati moralne vrijednosti²⁸.

Kao razlog zbog kojega su teoretičari savjetovali izostavljanje mitoloških elemenata je i adresat kojemu je djelo namijenjeno. To u ovom razdoblju više nije samo učeni visoki stalež, već cijeli građanski sloj koji je sastavljen od pripadnika različitih klasa, a samim time i različitog stupnja naobrazbe. Na to prvenstveno upućuje Tommaseo koji u pismu o mitologiji upućenom A.M.²⁹ postavlja pitanje o tome jesu li danas priče grčke civilizacije poznate svim slojevima društva i mogu li svi shvatiti aluzije³⁰. U pogledu mitoloških elemenata vodi brigu prije svega o recepcijskim mogućnostima modernoga društvenoga sloja³¹. Osvrće se i na obrazovanje Talijana. Smatra da bi u školama ili trebalo zabraniti podučavanje mitologije putem antičke poezije ili bi se pak trebali podučavati isključivo talijanski pjesnici³². Po uzoru na Tommaseov negativan stav prema podučavanju mitologije putem djela antičkih pjesnika u školama, dalmatinski svećenik Ivan Franceschi³³ sastavlja prijedlog Programa obrazovanja za Gimnaziju u Splitu čiji je bio ravnatelj. U prijedlogu programa za školsku godinu 1851/1852 iznosi svoj sud o «književnosti i kršćanskoj religiji»³⁴. Franceschi propagira Tommaseovu misao: «vjerni portret intelektualnog i moralnog odgoja društva; ogledalo njegovih vještina i mana; interpretator njegovih želja, strasti i nadanja»³⁵. Raspravlja o tome treba li promijeniti školski program s obzirom na književnu modu XIX. stoljeća³⁶. Smatra kako bi trebalo razmisliti o ukidanju kolegija iz klasične književnosti i zamijeniti ih kolegijima iz «kršćanske

²⁷ Ovo je misao Giovannija Tortija iz djela *Sermone sulla mitologia* koju je Tommaseo uvažio. Usp. G.B.D.C., *Sulla poesia*, Sermone di Giovanni Torti, Milano, 1818 dalla Tipografia di Vincenzo Ferrario, «Il Conciliatore», br. 6, god. 1818., str. 22-23.

²⁸ Usp. Niccolò Tommaseo, *Della mitologia, discorso di Nicolò Tommaseo sopra il sermone del cav. Vincenzo Monti*, nav. dj., str. 9-10.

²⁹ Isto, str. 38-39.

³⁰ Isto.

³¹ Također navodi da onaj koji upotrebljava mitologiju u spjevu, neće biti «pjesnik većine» jer iako je neko simboličko značenje skriveno pod mitskom figurom, ono neće biti razumljivo mladeži, manje obrazovanima ili neobrazovanima, pa ni sa tog stajališta mitologija nije potrebna u poeziji. Usp. isto, str. 46.

³² Isto.

³³ Više o Ivanu (Giovanniju) Franceschiju vidi u bilješci 1354 ovoga rada.

³⁴ Giovanni Franceschi, *Letteratura e religione cristiana u Programma del Ginnasio di Spalato, 1851-1852*, Spalato, Piperata, 1852.

³⁵ Isto, str. 5.

³⁶ Giovanni Franceschi, *Sulla letteratura greca e romana e sulla letteratura cristiana u Programma dell'Imp.R. Ginnasio di Spalato, pubblicato alla fine dell'anno scolastico 1853-1854*, Spalato, Tip. M.V.Piperata e figlio, 1854.

književnosti»³⁷. Ovaj se autor slaže s Tommaseom o upotrebi mitologije u epskom pjesništvu. Upućuje na moguću teškoću u razumijevanju mitologije jer «pogansku religiju» drži «konfuznom» i «nerazumljivom» te da je nemoguće dočarati određenu ideju o božanstvu³⁸. Obojica smatraju upotrebu mitskih elemenata opravdanom pod uvjetom da se ono «čudesno» prikazano kao «nevjerojatno» i «smiješno» ne čini kao da je «materijalno nemoguće»³⁹. Za Tommasea, mitologija je neprimjerena u epskoj poeziji XIX. stoljeća jer ona prema njegovom mišljenju više ne čini tradiciju naroda, odnosno «živi dio narodne povijesti», te ne može stvoriti dojam vjerodostojnosti, već samo imaginacije koja je u tom smislu suvišna u epskom djelu u XIX. stoljeću⁴⁰. Predlaže da se suvremeno pjesništvo temelji na prikazu stvarnih i aktualnih zbivanja jer ono mora direktno ili eksplicitno ukazivati na probleme suvremenoga svijeta⁴¹.

U raspravama o epskom pjesništvu u XIX. stoljeću često se susrećemo sa sugestijama da se umjesto mitoloških tema koje su karakterizirale klasičnu epopeju obrađuju stvarni povijesni događaji upravo zbog toga što je povijest nekog naroda u političkom kontekstu ovoga razdoblja izuzetno važna za njegov nacionalni identitet. Epsko pjesništvo u XIX. stoljeću dat će brojne primjere u kojima se prikazuju suvremena zbivanja što će bitno utjecati na učinak umjetničke preobrazbe povijesne stvarnosti. Jedan od primjera je i posvetni predgovor Nikole Ivellija u kojem autor objašnjava razlog zbog kojega se u ovom stoljeću pišu epska djela kao i zbog čega se u njima pripovijeda o suvremenim događajima. Ivellio opravdava zbog čega je Napoleonovo ratničko umijeće zavrijedilo biti prikazano u njegovom lirsko – epskom djelu *Il Monte Nero*. Dolazak Napoleona na povijesnu scenu i njegove ratne vještine, prema njegovom mišljenju, podsjetili su suvremene pjesnike na pothvate junaka klasičnih epova o kojima su pjevali Homer i Vergilije. Završetkom toga razdoblja, epsko pjesništvo nije imalo više o čemu ni o kome pjevati sve do pojave Napoleona čije su vještine u osvajanju europskih teritorija asociirale pjesnike na herojsko doba⁴².

³⁷ Isto, str. 3-4.

³⁸ Usp. isto, str. 14-15.

³⁹ Usp. Niccolò Tommaseo, *Dell'epopea u Di nuovi scritti di N. Tommaseo: Della bellezza educatrice pensieri*, Venezia, Gondoliere, 1838., str. 166.

⁴⁰ Usp. isto, str. 167.

⁴¹ Usp. Niccolò Tommaseo, *Della mitologia, discorso di Nicolò Tommaseo sopra il sermone del cav. Vincenzo Monti*, nav. dj., str. 47-48.

⁴² Usp. Niccolò Ivellio, *Il Monte Nero*, Canti tre di Niccolò Ivellio, Venezia, Francesco Andreola, Stampatore Regio, 1806., str. VI.

Tradicionalni narativni oblik bitno se razlikuje od modernog oblika u stihu. Karakteristike klasičnog epa kao što su mirnoća i strogoća forme i pjesničkog izraza, dramatični elementi kao i dominantna objektivna komponenta koegzistiraju sve do XIX. stoljeća zahvaljujući poštivanju strogih tradicionalnih pravila pisanja epopeje koje su predložili Ariosto i Tasso u svojim poetikama. Primjerice, zaplet se stvara na više slojeva epske radnje, koja se razvija postepeno. Slojevi su odijeljeni uglavnom novim zasebnim tematskim cjelinama ili su povezani nekim prijelaznim ili veznim motivima, a teme su uvijek neki događaji iz prošlosti koji se drže važnima. Romantički ep prema Tomaševskom nastaje «raspadanjem» tih opsežnih tradicionalnih epova na manje zasebne cjeline. Primjerice, fabula je, za razliku od tradicionalnog oblika koji se odlikuje opsegom, detaljiziranošću i harmonijom, izložena nepovezano i fragmentirano. Isprekidana je opisima i lirsko-epskim digresijama pa tako strukturu uglavnom karakterizira nedovršenost, nesklad, neharmoničnost⁴³. Ovakve karakteristike dominiraju epskim i lirsko-epskim djelima na talijanskom jeziku u Dalmaciji u XIX. stoljeću.

Prema teorijama epskog pjesništva, jedan od glavnih čimbenika koji utječe na takvu preobrazbu u strukturi i stilu uzvišenog i strogog epskog pisanja u XIX. stoljeću jest novi izraz pripovjedačke perspektive. U tradiciji epskog pjesništva pripovjedač je u ulozi posrednika između prošlih događaja i čitatelja. Kako bi se postigla mirnoća epskoga pripovijedanja koja je jedna od glavnih odlika epskog kazivanja, pripovjedač priča o događajima koji su vremenski značajno udaljeni od trenutka pripovijedanja kako bi objektivno, mirno i hladno prikazao čitateljima svu šarolikost, punoću i cjelovitost svijeta, zadržavajući se na svim njegovim pojedinostima kao podjednako vrijednim i zanimljivim⁴⁴. Da bi pričanje pripovjedača bilo objektivno, on dakle, mora biti udaljen od samoga događaja te ne smije učestvovati u samoj radnji. Taj izraz epske mirnoće ili stalnosti pripovjedačke perspektive mijenjao se kroz povijest epske književnosti s obzirom na duljinu vremenskog odmaka događaja koji se pripovijeda od sadašnjosti, odnosno s obzirom na duljinu vremena između datacije zbivanja koje se prepričava i trenutka u kojem pjesnik o njemu pripovijeda. Epska mirnoća je nestalnija ukoliko je pjesnik bivao bliži događajima o kojima je pjevao, a to

⁴³ Usp. Ferdinando Pappalardo, *Teorie dei generi letterari*, Bari, Graphis, 2009., str. 135.

⁴⁴ Usp. Dragiša Živković, *Teorija književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1958., str. 163-164.

je karakteristično za romantički ep⁴⁵ jer vrlo često pjesnici pjevaju o događajima u kojima su i sami sudjelovali.

Takav nedostatak epske mirnoće prema Mazzoleniju utječe na to da pripovijedanje postaje sažetije i kraće pa tako dugački klasični ep u XIX. stoljeću zamjenjuju kraće epske pjesme ili poeme. Prema Tommaseu, ta sažetost i hitrina opisa ukazuje na specifični način prikaza u romantičkom epskom djelu koji se bitno razlikuje od prikaza u antičkom epu. Tommaseo razlikuje detaljizirani i općeniti prikaz objekta. Detaljizirani prikaz ili *particolareggiare* odnosi se na vjerni prikaz pojedinosti i minucioznih detalja. Ne prikazuje se samo ono što je savršeno ili upadljivo. Pjesnik ne nastoji prikazati samo najrelevantnije činjenice ili prizore, već i one koji su manje upadljivi ili manje važni⁴⁶. Općeniti prikaz ili *universaleggiare* odnosi se na prikaz objekta promatranjem s visoke i sveobuhvatne točke gledišta pa pritom pjesnik vodi računa o prikazu očiglednih ili upadljivih objekata⁴⁷. Tommaseo zaključuje kako su se ove dvije vrste poetskog prikaza u doba nastanka civilizacija harmonijski ujedinjavale jer su tadašnji pjesnici i povjesničari i objektima male vrijednosti pridavali veliku važnost i značenje. Odmicanjem od antičkog vremena, općeniti prikaz je postajao sve dominantniji, pa se detaljizirani prikaz susreće rijetko ili sasvim iščezava⁴⁸. U XIX. stoljeću pisci se ne zamaraju preciznim, odnosno detaljnim opisivanjem nekog događaja. Stoga se može zaključiti da ep gubi mirnoću jer se pripovjedač prilikom opisa ne zadržava na detaljima ili opisima, pa se zbog toga dobiva dojam brzopoletog opisa, rascjepkanosti fabule i nesklada što je nazočno u djelima kojima se bavi ovaj rad.

Umanjivanju objektivnosti epskih djela pridonosi i naglašavanje pjesnikove osobnosti. Ovo rezultira sve manjim udjelom narativnosti u djelu pa tradicionalna pripovjedačeva stalna perspektiva povremeno nestaje. To se očituje tehničkim postupcima poput zastupljenosti obilja monologa, dijaloga, direktnog i indirektnog govora u djelima ove vrste⁴⁹. Pred sve dominantnijim udjelom osobnosti pripovjedača, odnosno javljanja subjektivnog refleksivno-

⁴⁵ Na primjer kada se uspoređuje Homerova *Ilijada*, pa Gundulićev *Osman* i Mažuranićev *Smrt Smail-age Čengijića*, Živković zaključuje kako najviše epske mirnoće ima u Homera, a najmanje u Mažuranića. Razlog je taj što Mažuranić prepričava suvremeni događaj u koji je bio ideološki i emotivno upleten. Usp. isto, str. 165.

⁴⁶ Usp. Niccolò Tommaseo, *Dell'epopea u Di nuovi scritti di N. Tommaseo: Della bellezza educatrice pensieri*, nav. dj., str. 155.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Usp. Dragiša Živković, *Teorija književnosti*, nav. dj., str. 167.

emocionalnog elementa, epska poezija dobiva lirsko - reflektivni ton⁵⁰, a gubi se i pripovjedačeva neutralnost.

U spjevovima do XIX. stoljeća dominira epska objektivnost, a pjesnikov emotivni doživljaj nikada direktno ne posreduje u prikazu jer bi na taj način umanjio vrijednost epskog djela i vještinu prikaza.⁵¹ Upravo ovo isključuje epove komično – realističkog karaktera. U modernom pjesništvu, pripovjedač se vrlo teško može emotivno odmaknuti prilikom prikaza nekog važnog na primjer političkog događaja kojemu je on i sam suvremenik pa tako u djela koja prepričavaju pothvate važnih suvremenih povijesnih i nacionalnih figura, prodire pjesnikov individualni doživljajni trenutak. Pripovjedač epske poezije u XIX. stoljeću više nije objektivni i emotivno neutralni izvjestitelj. U njegovom prikazu prevladava subjektivan doživljaj stvarnosti kojeg iskazuje putem sve brojnijih dramatičnih prizora i sve naglašenijih lirskih elemenata zbog čega su u ovom stoljeću zastupljenije lirsko – epske vrste. Književna djela su nadahnuta domoljubnim idejama pa dominacija elemenata lirike i subjektivnog autorskog izraza utječe na tradicionalne genološke odrednice književnih djela. Zbog prodora lirskog ugođaja u pripovjedne vrste, a posebice u ep, u ovom su razdoblju zastupljenije kraće vrste s naglašenim lirskim elementima kao što su lirsko – epski spjevovi, lirsko – epske pjesme, poeme, balade, romance i idile⁵². Tu su također i kraća djela s naglašenijim narativnim segmentom poput novele i bajke u stihu, ali i ona sa zastupljenijim deskriptivnim dijelovima pa se javljaju i opisni odnosno deskriptivni spjevovi.

Stoga, istraženi korpus ovog doktorskog rada čini ep i manje epske i lirsko-epske književne vrste na talijanskom jeziku u Dalmaciji i u Italiji u XIX. stoljeću autora koji su, kako je spomenuto, rođenjem, porijeklom, ili književno kulturnim djelovanjem bili vezani za Dalmaciju. Analizirat će se metrička i druge strukture djela, uloga pripovjedača, način pripovijedanja te karakteristike epske naracije, osobine epskih junaka, njihov međuodnos. uloga, tumačenje i adaptacija mitologije, umjetnička preobrazba elemenata zbilje odnosno pjesnička rekonstrukcija povijesnih činjenica. Proučit će se recepcija slavenskog usmenog odnosno narodnog pjesništva, narodnih priča i pripovijetki u epsko i lirsko – epsko pjesništvo na talijanskom jeziku u Dalmaciji, te lirizacija epskog djela. Također će se dati osvrt na

⁵⁰ Usp. isto, str. 167.

⁵¹ Usp. Mario Chini, *Le teorie dei romantici intorno al poema eI Lombardi alla prima crociata di Tommaso Grossi*, Lanciano, G. Carabba, 1920., str. 63.

⁵² Idila se u ovom razdoblju također smatra prijelaznom lirsko – epskom vrstom. Usp. Paolo Giovanetti, *Nordiche superstizioni La ballata romantica in Italia*, Saggi Marsilio, Venezia, 1999., str. 42.

različita izdanja djela. Uspoređivat će se pjesnički tekstovi s originalnim tekstom izvornika ukoliko se radi o upotrebi povijesnog ili dokumentarnog predloška za pisanje spjeva.

Rad ima za cilj istražiti specifičnosti epskog i lirsko-epskog pjesničkog stvaralaštva na talijanskom jeziku u Dalmaciji te produbiti spoznaje o postojanju te vrste pjesništva kao književne pojave u XIX.stoljeću. Očekujemo da će istraživanje biti doprinos hrvatskoj i talijanskoj povijesti i teoriji književnosti kao i doprinos novim spoznajama o hrvatsko-talijanskim književnim odnosima i specifičnostima koje je u tome označila književnost talijanskog jezičnog izraza u Dalmaciji.

1.1.1. Dosadašnja istraženost epskog i lirsko – epskog pjesništva na talijanskom jeziku u Dalmaciji u XIX. stoljeću

Proučavanje doticaja hrvatskog i talijanskog kulturnog i književnog naslijeđa ima bogatu tradiciju. U Hrvatskoj, sustavno proučavanje tog naslijeđa započinje na zagrebačkoj talijanistici koju je 1934. godine osnovao Mirko Deanović. Tu tradiciju nastavljaju brojni učenici zagrebačke filološke škole. Spomenimo prof. emeritusa Matu Zorića, čiji je znanstveni doprinos u proučavanju kulturnog, književnog i jezičnog naslijeđa na talijanskom jeziku kao značajnog elementa u kulturi i književnosti u Dalmaciji u XIX. stoljeću, od osobite važnosti za predmet istraživanja ovog doktorskog rada. Od Zorićevih studija iz tog područja, izdvojit ćemo rad *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*⁵³, koja nam je omogućila temeljni uvid u epsko i drugo relevantno pjesničko stvaralaštvo u Dalmaciji u XIX. stoljeću, kao i uvid u vrijedne biografske podatke o autorima koji sačinjavaju primarnu građu. Znanstvene studije općenito o epskom pjesništvu toga vremena bilo u Italiji ili u Hrvatskoj su malobrojne. Među talijanskim autorima koji su se posvetili toj književnoj pojavi su Guido Mazzoni, Antonio Belloni, Antonio Levati, Carlo Tenca, Achille Mazzoleni. Radovi su prvenstveno povijesni pregledi o epskom stvaralaštvu toga doba. Od hrvatskih autora, uz već spomenutog Matu Zorića, to su Tomasović Mirko, Pavao Galić, Tonko Maroević, Živko Nižić, Sanja Roić, Morana Čale, Smiljka Malinar u širem smislu kao i neki drugi mlađi istraživači. Znanstveni radovi prvenstveno su usmjereni na ep *Romolo ossia la fondazione di*

⁵³ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, RAD JAZU 357, Zagreb, 1971. Isti je rad objavljen i u Mate Zorić, *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, Književni krug, Split, 1992., str. 339-458 te Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti. Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, (ur.) Nedjeljka Balić-Nižić, Sanja Roić, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2014.

Roma (Zadar, 1857), Ane Vidović, najpoznatije pjesnikinje na talijanskom jeziku u Dalmaciji u vrijeme ilirskog preporoda, a najznačajnije u kontekstu ovoga rada. Primjer za to je rad Živka Nižića *La storia come gioco poetico nel poema Romolo ossia la fondazione di Roma, poema di Anna Vidović*. Ovaj se autor posvetio i književnom radu i životu Nikole Jakšića, pjesnika čiji će spjevovi biti predmetom ovog istraživanja. Mirko Tomasović obrađuje općenito književni doprinos Ane Vidović na hrvatskom i na talijanskom jeziku pri čemu donosi djelomično i prijevod njezina spjeva. Književnom i kulturnom radu ove pjesnikinje, kao i zalaganju u dalmatinskom književnom i kulturnom krugu njezinog supruga Marka Antuna Vidovića, autora spjeva *Lissa e l'I.R. Vice- Ammiraglio Tegethoff* (Zadar, 1867), posvetio se Mate Zorić koji je ujedno objavio i prepisku bračnog para s Nikolom Tommaseom. O reminiscencijama *Božanstvene komedije* Dantea Alighierija u djelu Luje Đurića pisali su Pavao Galić i Mate Zorić, a prijevode spjevova *La giostra di Sign* (Spalato, 1827) / *Sinjska alka* autora Leonarda Dudana i *Le wille del Mossor* (Zara, 1833, Spalato, 1891) / *Mosorske vile* Stjepana Ivačića, *Il bardo del Biocov* / *Biokovski bard* autora Nikole Ivellija objavio je akademik Tonko Maroević. Još uvijek ne postoji sistematizirana studija koja se bavi ovom književnom pojavom u Dalmaciji na talijanskom jeziku.

1.2. Povijesne, političke i gospodarske prilike u Dalmaciji u XIX. stoljeću

Nakon pada Mletačke Republike, Dalmacijom je zavladao opći nemir zbog straha od nove vlade posebice nakon što je franjevac Andrija Dorotić prikazao francusku vlast stranom, bezbožnom i neprijateljskom ujedno pozivajući Dalmatince na potrebu da Dalmacija postane neovisna ili pripojena nekoj drugoj državi⁵⁴. Ipak su visoko pozicionirani Dalmatinci proaustrijskooga političkoga opredjeljenja uspjeli smiriti novonastali kaos pozivajući cara i kralja Franju II. i njegov odred da zaposjednu Dalmaciju što je službeno i učinjeno mirom u Campoformiju 17. i 18. listopada 1797. godine⁵⁵. Habsburška je Monarhija središnju zemaljsku vlast te sjedište prve austrijske uprave u Dalmaciji postavila u Zadru. Za civilnoga je upravitelja Dalmacije imenovala grofa Raimonda Thurna koji je tu dužnost obnašao do 1799. godine kada ga je zamijenio vladin savjetnik Giambattista Rina, a Matija Rukavina je cijelo to vrijeme obnašao dužnost vojnoga upravitelja. Nešto kasnije, 1801. godine na mjesto guvernera u Dalmaciju stiže grof Peter Goëss. On je u dvije godine svoje uprave učinio plan za reformu i modernizaciju ove pokrajine na području zdravstva, Crkve, sudstva, prosvjete i gospodarstva koje će kasnije iskoristiti guverner Vincenzo Dandolo. Zbog otpora oko pokušaja da uvede promjene, Goëss odstupa sa svoje dužnosti 1804. godine kada ga nasljeđuje Irac general Thomas Brady. Nakon Napoleonove pobjede kod Austerliza nad ruskim carom Aleksandrom I. i austrijskim Franjom I., Požunskim mirom 26. prosinca 1805. godine, Dalmacija dolazi pod vlast Francuza. Pod vodstvom generala Molitora i Lauristona, Francuzi zauzimaju Dalmaciju, a potom ulaze i u Dubrovnik 26. svibnja 1806. godine⁵⁶.

Prvim dalmatinskim guvernerom za vrijeme francuske vlasti imenovan je već spomenuti Mlečanin Vincenzo Dandolo dok je maršal August Marmont imenovan vojnim zapovjednikom. Dolaskom u Zadar, Dandolo je započeo pozitivne promjene u svim strukturama dnevnoga života. Pored ostaloga, pokrenuo je dvojezični hrvatsko - talijanski

⁵⁴ Usp. Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, Leykam, 2015., str. 15. Grga Novak navodi kako se svećenstvo, «ne samo najnaobraženiji, nego i jako brojan stalež» u Dalmaciji u ovo vrijeme iz tih razloga snažno protivilo Francuskoj revoluciji. Usp. Grga Novak, *Prošlost Dalmacije, Knjiga druga*, Split, Marjan tisak, 2014., str. 48.

⁵⁵ Usp. Marko Trogrlić, Šetić Nevio, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, nav. dj., str. 16.

⁵⁶ Dubrovčani su, a pogotovo plemići, ipak podupirali Francuze jer je njihova financijska moć znatno opala. Dubrovačka Republika je službeno ukinuta 31. siječnja 1808. godine. Usp. Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, nav. dj., str. 17-20.

tjednik «Il Regio Dalmata» / «Kragliski dalmatin»⁵⁷, a dekretom 26. studenoga 1806. godine podijelio je sudsku i upravnu vlast s generalnim providurom na čelu. Ovaj je čin označio jednaka prava pred zakonom za sve ljude⁵⁸. Radilo se i na restrukturiranju školstva pa je u Zadru osnovan i Licej 1807. godine⁵⁹.

Mirom u Schönbrunu 14. listopada 1809. godine, Dalmacija ulazi u sastav Kraljevstva ilirskih pokrajina čiji je prvi generalni guverner do 1811. godine bio već spomenuti Marmont. Ipak do konačnog pada Napoleona 1813. dalmatinsko je stanovništvo konstantno negodovalo unatoč entuzijastičnom htijenju francuskoga režima da reorganizira pokrajinske upravne, sudske, civilne i gospodarske stavke te usmjeri razvoj Dalmacije na nivo moderne zemlje Europe⁶⁰. Početkom 1814. godine, Dalmacija opet dolazi u sastav Habsburške Monarhije kao Kraljevina Dalmacija no gubi svoj dotadašnji geopolitički i gospodarski značaj te trpi strogi režim Metternichovoga apsolutizma. Pokrajinom je upravljao namjesnik koji je predstavljao civilnu i vojnu vlast. Prvi je bio Franjo Tomašić, od 1831. godine Wenzel Veter von Lilienberg, a od 1841. godine do 1847. godine Ivan August Turszk⁶¹. I ova vlast nastoji provesti reforme uprave i sudstva. Zadar je glavni grad pokrajine u kojemu je Zemaljska vlada⁶². Dalmacija je dobila i novi teritorijalni ustroj. Podijeljena je na četiri okruga čija su središta bila u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. U Zadru je djelovao i vrhovni Apelacijski sud za Dalmaciju⁶³.

Nakon posjeta cara Franje I. Dalmaciji 1818. godine, grad Split zbog obilja rimskih spomenika postaje istaknutijim kulturnim središtem u austrijskoj Dalmaciji. Na ovaj je način dalmatinska rimska povijest s posebnim uporištem u antičkoj Saloni i Dioklecijanovim znamenitim naslijeđem povezala «Habsburge s antičkim Rimom»⁶⁴. Talijanski se jezik s

⁵⁷ Ante Bralić, *Zadar kao administrativno i političko središte Dalmacije za francuske uprave u Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, Zbornik radova, (ur.) Josip Vrandečić, Marko Trogrlić Split, Književni krug, 2011., str. 361.

⁵⁸ Usp. Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, nav. dj., str. 20-21.

⁵⁹ Uredbom 22. lipnja 1807. Napoleon je osnovao «Licej u Zadru; sedam gimnazija, i to: u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu, Makarskoj, Krku i Hvaru; 20 pučkih škola, jedna u svakom mjestu gdje se nalazio pomirbeni sudac; 12 ženskih pučkih škola, jedna u svakom biskupskom sjedištu; 8 škola za umjetnost i obrte.» Grga Novak, *Prošlost Dalmacije, Knjiga druga*, nav. dj., str. 69-70.

⁶⁰ Usp. Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, nav. dj., str. 27.

⁶¹ Usp. isto, str. 29.

⁶² Zemaljska vlada 1852. godine mijenja naziv u Namjesništvo (koje je bilo pod izravnom upravom Beča). Usp. isto, str. 30.

⁶³ Cfr. isto.

⁶⁴ Isto, str. 37.

vremenom infiltrirao i u niže slojeve stanovništva, a školski ga je sustav naročito propagirao⁶⁵ te na taj način pospješivao talijanizaciju regije.

Ta intelektualna svita koja se obrazovala na talijanskom jeziku i kulturi, kao i državni činovnici koji su bili doseljeni iz Italije nisu u prvi mah osjetili potrebu da stanu uz bok žaru nacionalnoga buđenja u Dalmaciji koje je službeno započeo časopis na hrvatskom jeziku tiskan u Zadru 1844. godine «Zora dalmatinska». Časopis je bio aktivni sudionik u osvješćivanju nacionalne svijesti u Dalmaciji i to prvenstveno snagom izraza narodnoga odnosno hrvatskoga jezika. U revolucionarnim godinama posebice počevši od 1848. godine u Dalmaciji vladaju previranja oko htijenja za sjedinjenjem Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom i Slavonijom te uvođenja hrvatskoga jezika u školstvo, sudstvo i državne urede. Imenovanjem bana Josipa Jelačića za gubernatora Dalmacije 2. prosinca 1848. godine posebice je ohrabrilo pristaše sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Suprotne težnje od «Zore dalmatinske», isticao je u ovo vrijeme časopis na talijanskom jeziku «La Gazzetta di Zara» koji je svojim člancima donosio zaključke kako su težnje za ujedinjenjem čak i «protudržavne»⁶⁶. Dekretom 21. rujna 1848. godine odobreno je uvođenje hrvatskoga jezika kao materinskoga u škole⁶⁷.

Ukinućem Oktroiranoga ustava⁶⁸ krajem prosinca 1851. godine, Dalmacijom je zavladao neoapsolutizam, a on je donio reforme na području financija, uprave i sudstva, vojske i redarstva. Ovaj je ustav onemogućio sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a Dalmacija je imala status zasebne «krunovine»⁶⁹.

Početak šezdesetih godina ovoga stoljeća, nakon Hrvatskoga sabora 1848. i 1861. godine i nakon pada Bachovoga apsolutizma, javlja se u Dalmaciji autonomistički pokret kao otpor pozivu za sjedinjenje s Hrvatskom. Prema Josipu Vrandečiću, ovaj sukob ideja o «Dalmaciji kao središta Ilirika i Dalmacije kao dijela Trojednice predstavlja temeljnu odrednicu njene novovjekovne povijesti, politički razriješenu tek u XIX. stoljeću. U osnovi to je sukob između romanstva i slavenstva, antike i srednjovjekovlja, klasičnog i romantičnog, teritorijalnog i nacionalnog»⁷⁰. Predvodnici sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom bili su dalmatinski studenti

⁶⁵ U osnovnim se školama podučavalo na talijanskom i hrvatskom jeziku ili samo na talijanskom. Usp. Grga Novak, *Prošlost Dalmacije, Knjiga druga*, nav. dj., str. 90.

⁶⁶ Isto, str. 107.

⁶⁷ Usp. Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, nav. dj., str. 43-44.

⁶⁸ Bio je uveden 4. ožujka 1849. godine.

⁶⁹ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije, Knjiga druga*, nav. dj., str. 117.

⁷⁰ Usp. Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb, Dom i svijet, 2002., str. 36.

prvenstveno iz Padove koji su upijali ozračje ideja talijanskoga Risorgimenta. A ujedinjenje su poticali i dalmatinski franjevci. Odluka o ujedinjenju ipak je pala na zasjedanju bečkoga Parlamenta jer su od dalmatinskih zastupnika svi bili autonomaši⁷¹. Kao daljnji doprinos borbi za aneksiju, narodnjaci su započeli otvarati čitaonice⁷² te pridobivati narod putem glasila «Il Nazionale», a po selima obećanjima o podjeli zemlje te smanjenju poreza. Narodnjaci su se u svojim nastojanjima posebice ohrabрили nakon Viške bitke 1866. godine⁷³. Od sljedeće se godine nastava u pučkim školama trebala održavati na hrvatskom jeziku pa se «od školske godine 1867./1868. u 126 škola govorilo hrvatski, u 26 talijanski, a u 65 oba pokrajinska jezika»⁷⁴. Na izborima za Dalmatinski sabor u srpnju 1870. godine narodnjaci su osvojili parlamentarnu većinu, a održat će ju do kraja Monarhije. Od ovoga trenutka hrvatski jezik se sve više afirmira. Čak je iste godine u sudstvu izjednačen s talijanskim, a u gimnazijama u Dubrovniku i Kotoru je uveden kao nastavni. Narodna je stranka i dalje nastavljala s pohrvaćivanjem javnih institucija, posebice gradskih škola i ureda⁷⁵.

Francuska vlast u Dalmaciji usprkos trudu nije uspjela značajnije poboljšati njezino gospodarstvo. Ono se kao i do ove vlade oslanjalo na poljoprivredu, iskorištavanje vlastitih sirovina te na obrtništvo. Kao razlog zbog kojega su Dalmatinci iz primorja i s otoka posebice prionuli uzgoju vinove loze početkom stoljeća, Šime Peričić navodi porast cijena vinu nakon 1798. godine zbog čega su stanovnici ovoga područja zanemarili uzgoj žitarica⁷⁶. Upućuje i na nagao porast u proizvodnji kao i na propadanje dobivenoga proizvoda zbog slaboga znanja o njegovom očuvanju. Za vrijeme Napoleonove vladavine u Dalmaciji, izgrađene su i ceste odnosno obnovljen je cestovni sistem još iz doba Rimskoga Carstva. Povezano je područje od Velebita sve do Albanije kao i Split sa Sinjem i Livnom što je uvelike poboljšalo trgovinu u ovoj Pokrajini. Napoleon je obnovio staru karavansku cestu čime je poboljšao trgovinu, a posebice prema turskom carstvu⁷⁷.

Dok u vrijeme francuske vlasti Dalmacija preživljava gubitke u trgovini, brodarstvu i financijama, pod upravom Beča posebice nazaduje kao pogranično područje koje je zbog

⁷¹ Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, nav. dj., str. 49.

⁷² Osnovane su čitaonice u Dobroti u Boki i Splitu 1862. godine, a u Zadru 1863. godine. Usp. isto, str. 49.

⁷³ Usp. isto, str. 49-52.

⁷⁴ Usp. isto, str. 52-53.

⁷⁵ Usp. isto, str. 56.

⁷⁶ Peričić navodi kako je splitski okrug bio najveći proizvođač vina u Dalmaciji. Iza njega je slijedio Zadar. Usp. Šime Peričić, *Gospodarske prilike u Dalmaciji do 1797. 1848.*, Split, Književni krug, 1993., str. 22- 23.

⁷⁷ Taj je put povezivao Split, Klis, Sinj, Bili Brig, Livno, Travnik, Vitez, Busovača, Blažuj, Sarajevo. Usp. Grga Novak, *Prošlost Dalmacije, Knjiga druga*, nav. dj., str. 76.

sklonosti razvoja epidemija predstavljalo i svojevrsnu prijetnju kao teritorij preko kojega se prevozi roba i iz kojega se ona izvozi⁷⁸. Najveće je gubitke u ovo vrijeme u Dalmaciji trpjelo poljodjelstvo koje nije zadovoljavalo potrebe gladne Dalmacije čiji je broj stanovnika porastao, no ne i proizvodnja žita⁷⁹.

Vrijeme neoapsolutizma je trebalo pogodovati i gospodarstvu u Dalmaciji. Otvaraju se poljoprivredna društva, trgovačko-obrtničke komore te se zagovara modernizacija industrije. Od poljoprivrednih kultura posebice napreduje vinarstvo, a vino se izvozi čak i u susjednu Italiju⁸⁰. Do kraja stoljeća poljodjelstvo je u Dalmaciji ostalo najznačajnija gospodarska grana, a kao i dotad vinarstvo najuspješnija kultura. Vino se izvozilo diljem cijele Monarhije no filoksera koja se pojavila u devedesetim godinama ovoga stoljeća zaustavila je prodor dalmatinskih vina na tržište Monarhije sve do pred Prvi svjetski rat⁸¹.

Ono pozitivno što je kratkotrajna francuska vlast donijela Dalmaciji je jednakost svih građana pred zakonom, otvaranje škola, izgradnja cesta te time povezivanje dijelova unutrašnje Dalmacije što je poboljšalo trgovinu. Smjenom francuske vlasti te ponovnim dolaskom pod sastav Habsburške Monarhije, Dalmacija gubi svoj dotadašnji značaj te nazaduje kao pogranično područje u gospodarskom i geopolitičkom smislu. Značajan pozitivni pomak događa se tek u vrijeme neoapsolutizma koji donosi reforme. Tada napreduje i gospodarstvo. Otvaraju se poljoprivredna društva i trgovačko – obrtničke komore. Vrijeme druge austrijske uprave u Dalmaciji svjedoči buđenju nacionalne svijesti, previranju oko sjedinjenja Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom, afirmaciji hrvatskoga jezika, otvaranju čitaonica kao i pokretanju brojnih časopisa kojima se propagiraju različita politička stajališta.

⁷⁸ U Dalmaciji su 1829. godine djelovale 43 tvornice za preradu svile, kože, drva, a 1841. njih 65. Brodogradnja je dala samo jedan brod veći od 100 tona 1846. godine. Količina žita proizvedenoga u Dalmaciji nije bila dovoljna da prehrani njezine potrebe. Usp. Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, nav. dj., str. 34.

⁷⁹ «Dok je stanovništvo povećano za četvrtinu, proizvodnja žita povećala se od 1817. – 1844. za dva puta, vina ulja, krumpira i povrća za tri, voća za pet, a sijena za deset puta. Broj je stoke narastao s 800 000 grla 1819. na milijun i pol 1844. pri čemu je značajno povećan broj konja i ovaca, a prepolovljen broj koza». Isto, str. 35.

⁸⁰ Usp. isto, str. 45-46.

⁸¹ Usp. isto, str. 79-80.

II. Epsko i lirsko – epsko pjesništvo talijanskog jezičnog izričaja u Dalmaciji u XIX. stoljeću

2.1. Nikola Ivellio

Nikola Ivellio⁸² rođen je u Splitu 10. veljače 1767. gdje i umire od apopleksije 1831. godine. Potomak je bračke plemićke obitelji Ivelja. Doktorirao je pravo u Padovi, a potom je radio u rodnom Splitu kao odvjetnik. Bio je član splitskoga Velikoga vijeća, načelnik Splita 1810. te općinski vijećnik 1814. i 1830. godine. Grad Split mu odaje priznanje 1802. godine spomen medaljom. Većina Ivellijevoga književnoga djela upućena je onovremenim poznatim ličnostima koje svojim stihom podržava u različitim prigodama. Lirsko prigodno pjesništvo karakteristika je prvenstveno posljednjih dvadeset godina autorovoga književnoga djelovanja. Rođendane cara Franje Josipa I.⁸³ Ivellio slavi lirskim pjesmama te posebice značajnom kantatom kojom je svečana akademija u Društvu Casino u Splitu otvorila proslavu 1826. godine⁸⁴, a odom te dvama sonetima slavi i carev posjet Splitu 1818. godine⁸⁵. U istoj zbirci

⁸²Podaci za biografiju ovoga autora mogu se pronaći u: Giannantonio Moschini, *Della letteratura veneziana del secolo XVIII fino ai nostri giorni*, sv. IV., Venezia, Palese, 1808., str. 102; Francesco Carrara, *Uomini illustri di Spalato*, Spalato, 1846., str. 8; Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, Zara 1856., str. 179; Otto Reinsberg-Düringsfeld, *Les auteurs dalmates et leurs ouvrages* u «Bulletin du bibliophile belge», br. 50, god. 1856; Kruno Krstić, *Ivellio Nikola* u *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. IV., Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ, 1960., str. 407; Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. III., Split, Matica hrvatska, 1965., str. 21, 52-55, 77, 87-88, 97; *Hrvatski biografski leksikon*, Nikola (Nicolò) Ivellio <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8857> (2.8.2016.); Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 580; Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, nav. dj., str. 52-53; Filippo Maria Paladini, *Un caos che spaventa: poteri, territori e religioni di frontiera nella Dalmazia della tarda età veneta*, Marsilio, Venezia, 2003., str. 475; Andre Jutronić, *Ustanak pučana na Braču protiv vlastele 1797. u beletrističkim djelima*, «Mogućnosti», br.10, god. 1966; Andre Jutronić, *Iz kulturne prošlosti Brača*, Matica hrvatska, Split, 1970., str. 171-176; Girolamo Dandolo, *La caduta della Repubblica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant'anni*, Venezia, Pietro Naratovich, 1855., str. 296; Tonko Maroević, *Nikola Ivellio, rapsod kuge, glada i rata* u «Mogućnosti», sv.1/3, god. 2008., str. 1-28; Marko Trogrlić, Josip Vrandečić, Problemi i interpretacije u *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, Zbornik radova, (ur.) Josip Vrandečić, Marko Trogrlić, nav. dj., str. 5, 17-18, 32; Ivan Pederin, *Juraj Matutinović i drugi Napoleonovi savjetnici za Ilirske pokrajine i Bosnu, te problemi prodora na jugoistok*, u isto, str. 222; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, RAD JAZU 357, Zagreb, 1971., str. 374-378.

⁸³ Niccolò Ivellio, *Pel giorno natalizio di sua imperiale reale apostolica maesta Francesco primo...*, Spalato, Demarchi, 1823; Niccolò Ivellio, *Ricorrendo il giorno natalizio di Sua Maesta' Francesco Primo*, Split, Piperata, 1826; Niccolò Ivellio, *Compiendo Sua Maesta Francesco I Imperatore e Re L'anno sessagesimo di Sua età col giorno XII febbrajo MDCCCXXVIII Inno*, Spalato, Piperata, 1828; Niccolò Ivellio, *Nel giorno natalizio di Sua maestà Francesco I Imperatore e Re sciolti diretti al conte Pagani-Cesa*, Spalato, Piperata, 1829.

⁸⁴ Niccolò Ivellio, *Cantata espressamente composta, e da Signori dilettanti eseguita nella Sala della Società del Casino di Spalato las era del 12 Febbrajo 1826, giorno Natalizio dell'augustissimo e clementissimo Francesco I. Imperatore e Re. Poesia del Nob.Sig.D'.Niccolò de Ivelio, Musica del Rev.^{mo} Monsignor Cn. Don Giuseppe Raffaeli Vicario Generale di Lesina*, Spalato, Dalla Stamperia di Gio. Antonio Piperata, e Figlio. Usp. Cvito Fisković, *Splitsko kazalište do sredine XIX. stoljeća* u «Dani Hvarškoga kazališta» br. 1, god. 1979., str. 370.

⁸⁵ Niccolò Ivellio, *Pel fausto arrivo in Spalato di S.C.R.A. Maesta' Francesco Primo ecc., Ode*, Split, 1818. Ova oda koju Ivellio piše prilikom dočeka cara u Splitu spominje se u Ljerka Šimunković, *Kronika splitske*

prigodnih pjesničkih sastava Ivellio se obraća i carici Karolini kojoj posvećuje šest epigrama⁸⁶. Autor svojim pjesničkim djelom veliča i potvrdu identifikacije posmrtnih ostataka Svetoga Franje Asiškog⁸⁷, a prigodnicama obilježava u ovom razdoblju i neka značajna misna slavlja. Posvećuje oktave prilikom završetka korizmene propovijedi u splitskoj katedrali 1821. godine, odu svećeniku i profesoru splitske gimnazije Antoniju Boetneru prilikom prve mise koju je on održao u Zadru 1827. godine, odu Stjepanu Ivačiću prilikom slavljenja prve mise u Dubrovniku⁸⁸, zatim stihove hvarskom svećeniku Ivanu Skakocu⁸⁹ te splitskom i makarskom svećeniku Pavlu Klementu Miošiću prilikom stupanja u biskupsku službu⁹⁰. Od Ivellijevih sastava posvećenih svećenstvu, najopsežniji je onaj posvećen Stjepanu Pavloviću Lučiću iz Makarske povodom njegova proglašenja biskupom u Kotoru. O opstojnosti vjere govori u djelu *Trionfi della religione di Cristo*⁹¹ od četrdeset i jedne rimovane oktave (abababacc) koje je inspirirano propovijedi «ricco di dottrine, di belle immagini, e colorito di uno stile colto e leggiadro pronunciato dal dotto e valente oratore Padre Giuseppe Fertilio ex

gimnazije od ljeta Gospodnjega 1817/18 do godine 1866/67 («Građa i prilozi za povijest Dalmacije», sv. 23, god. 2011., str. 27).

⁸⁶ Isto, str. 81-84.

⁸⁷ Ivellio Niccolò, *Per l'invenzione del Sacro Corpo del Patriarca S. Francesco d'Assisi che si ricorda a Spalato con solenne funzione decorata da tre panegirici sciolti di Niccolò Ivellio*, Spalato, Demarchi, 1821. Ovi Ivellijevi panegirici Svetom Franji Asiškom napisani su znatno ranije, a spominju se u rukopisu prepiske Ivellija i Saloma u Andrea Capparozzo, *M(anus)sc(ripta)s sec(ulo) XVIII*, Biblioteca civica Bertoliana di Vicenza (Ms. 957). U pjesmi *Terzine fatte per altri*. u kojima autor naziva Ivellija «Egregio encomiator di San Francesco» Salom objašnjava kako mu je Ivellio jednom prilikom poslao, umjesto panegirka koji je posvetio Sv. Franji, sonet potpisan «Pagani» zajedno s bocom likera od ruže. Moguće je pretpostaviti kako je upravo te panegirike Ivellio kasnije i objavio u spomenutom djelu.

⁸⁸ Niccolò Ivellio, *Per la prima messa celebrata in Ragusa, dal sign. d. Stefano Ivacich*, Ode, Spalato, Piperata, 1824.

⁸⁹ Ivellijevi stihovi posvećeni Skakocu Niccolò Ivellio, *Versi consecrati a Monsignor Giovanni Scacoz vescovo di Lesina, allusivi alla circostanza di aver Egli assunto il glorioso suo episcopato col presiedere all'augusta funzione di Venerdì Santo l'anno 1823* koji se zaredio na Veliki Petak 1823. godine tiskani su u svesku u kojem se nalazi djelo Niccolò Ivellio, *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre*, Venezia, Antonelli, 1829., str. 43-64. Razlog je taj što se autor divi Skakočevom dobrom činu, bjesomučnom pomaganju narodu u nevolji, gladi i neimaštini što se, prema njegovom mišljenju, ne može često vidjeti. U ovoj se pjesmi Ivellio referira i na drugog poznatog hvarskog svećenika Gian-Domenica Stratica čiji književni rad osobito cijeni. Navodi neke radove poput spjeva u šestinama *L'arte d'amare Dio*, zatim verziju Gessnerovog djela *La morte di Abele* koja je prema riječima Ivellia ocijenjena boljom od originala. Usp. isto, str. 15. Vitaliano Brunelli citira stihove ovoga Ivellijevoga sastava u *La vita ed opere di Giandomenico Stratico-Parte seconda* «Annuario dalmatico», god. 1887., str 279-280.

⁹⁰ Niccolò Ivellio, *Terminando la predicazione quaresimale nella chiesa cattedrale di Spalato ...*, Spalato, Demarchi, 1821; Niccolò Ivellio, *Per la prima messa celebrata in Zara dall' egregio e distinto sacerdote Antonio Boetner, professore nell' i. r. ginnasio in Spalato*, Zara, Demarchi 1827; Niccolò Ivellio, *Versi consecrati a Monsignor Giovanni Scacoz vescovo di Lesina allusivi alla circostanza di aver Egli assunto il glorioso suo Episcopato col presiedere all'augusta funzione di Venerdì Santo l'anno 1823 di Niccolò de Ivellio di Spalato* u *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre*, nav.dj.; Ivellio Niccolò, *Nel solenne ingresso dell'illustrissimo e reverendissimo monsignore Paolo Clemente Miossich vescovo di Spalato e di Macarsca*, Venezia, Santa Marina, 1830.

⁹¹ Niccolò Ivellio, *Trionfi della religione di Cristo*, Venezia, Alvisopoli, 1828.

Provinciale dell'ordine de'Predicatori nel Duomo di Spalato»⁹². Pored pjesničkih slika preuzetih iz Biblije, Ivellio spominje također i pad Napoleona kao produkt božje volje⁹³.

Dio Ivellijevega književnoga opusa čine i epigrami napisani povodom smrti poznatih Dalmatinaca onoga vremena. Pjesnik objavljuje dva soneta povodom smrti Toma Krše⁹⁴, pet soneta i jedan epitaf supruzi vladinog savjetnika Enrica de Rehe⁹⁵ koja je umrla pri porođaju. U istom tugaljivom tonu Ivellio piše elegiju u tercinama supruzi pokojnice Elene Rendich⁹⁶. U djelu se susreću reminiscencije Tassovog i Danteovog pjesništva⁹⁷.

Još jednu elegiju piše povodom smrti Pietra de Albertija⁹⁸ te govor Nikoli Grisogonu⁹⁹ koji posvećuje njegovoj djeci, Duji i Ivanu. Započevši govor uvodnim stihovima iz Vergilijeve *Eneide* u kojima pjeva o smrti i prolaznosti zemaljskoga života¹⁰⁰ te Petrarkinim stihovima iz druge pjesme naslovljene *Trionfo della morte*¹⁰¹, Ivellio govori o životu, obrazovanju i kulturnom zalaganju Nikole Grisogona. Osvrće se na politička zbivanja u Europi¹⁰², ali i na epidemiju kuge u Splitu¹⁰³. Ovakvim djelima značajne biografske, kulturne i povijesne

⁹² Isto, str. (4).

⁹³ «(...) Il divin guardo abbassa/L'Eterno sulla Francia, e si commove/Vedela oscura rabuffata e lassa/Che in suo deliro a nuovi error si muove: (...)» Isto, oktava 36, stihovi 1-4.

⁹⁴ Niccolò Ivellio, *Tributo di Niccolò de Ivellio di Spalato alla memoria del letterato Tommaso Chersa di Ragusa morto il giorno 11 giugno 1826* u *In morte di Tommaso Chersa*, Ragusa, Martecchini, 1826, str. 12-13; Ivellio Niccolò, *Tributo di Niccolò nobile de Ivellio alla memoria degli esimi letterati Tommaso Chersa e di Luca Stulli di Ragusa*, Demarchi, Zadar, 1829.

⁹⁵ *Per l'immatura morte della nobile signora nata Baronessa di Koetzschau moglie del signor Enrico de Reha effettivo consigliere di governo e capitano circolare in Spalato, omaggio di rispettosissimo cordoglio del dottor Niccolò Ivellio*, Spalato, Demarchi, 1819.

⁹⁶ Niccolò Ivellio, *Per l'immatura morte della soavissima donna Signora Elena Rendich*, Spalato, Demarchi, 1822.

⁹⁷ Autor koristi sličnu perifrazu u vremenskom toposu kao i Tasso. Primjer za to je stih «L'alba è presso a spuntar dai lidi Eoi;» (Isto, str. 10.) kojim Ivellio aludira na svitanje kao i Tasso u *Oslobodenom Jeruzalemu* «sorgeva il novo sol da i lidi eoi» (*La Gerusalemme liberata* di Torquato Tasso, Canto 1, okt. XV, v. 3.) Primjećuje se također utjecaj Danteovog soneta *Tanto gentile e tanto onesta pare* u dijelu u kojem pjesnik opisuje divljenje ljudi ljepoti mlade žene: «Dive celesti, oh! voi la nebbia rea/Da'suoi lumi sgombrate: al viso torni/Della rosa il color, che bella il fea./Suonin sul labbro i casti detti adorni/Di modestia, di fè, di cortesia,/Nè le Parche più attentino a'suoi giorni./Poc'anzi pur dolce, leggiadra, e pia/Volgeva i passi, e con pietoso affetto/Ai cari figli favellar s'udia.» (Isto, str. 10-11)

⁹⁸ Niccolò Ivellio, *Per l'improvvisa morte dell'egregio Signor Pietro de Alberti*, Elegia, Spalato, Demarchi, 1822.

⁹⁹ Niccolò Ivellio, *In morte di Niccolò nob. De Grisogono mancato a'vivi in Zara, il dì XXXI di luglio MDCCCXXIV*, Discorso di Niccolò de Ivvelio, Venezia, Alvisoopoli, 1827.

¹⁰⁰ «Stat sua cuique dies: breve et irreparabile tempus/Omnibus est vitae: sed famam extendere factis/Hoc virtutis opus.....» Vergilius Publius Maro, *Aeneide*, Lib. X.

¹⁰¹ Francesco Petrarca, *Trionfi*, *Trionfo della morte* II, v. 34-36.

¹⁰² Usp. Niccolò Ivellio, *In morte di Niccolò nob. De Grisogono mancato a'vivi in Zara, il dì XXXI di luglio MDCCCXXIV*, nav. dj., str. 27.

¹⁰³ Usp. isto, str. 24-26. Upravo ovu priliku koristi kako bi zahvalio svima koji su pomagali u razdoblju u kojem je vladala kuga pa tako i Grisogonu koji je bio predsjednik sanitarnog konzilija: «ch'egli fu l'amico, il consolatore, il padre di tutt'i miseri; e che per modo esponeva la propria esistenza per salvar quella degli altri, che fu prodigio ch'egli pure non rimanesse copito dal morbo sterminatore». (Isto, str. 26.)

važnosti možemo pridružiti i prigodnicu kojom Ivellio na sličan način slavi i vojni uspjeh baruna Franje Ksavera Tomašića nizom slobodnih stihova¹⁰⁴. Niz lirskih pjesama u svom životnom i radnom vijeku autor zaključuje odom *Sul porto franco di Venezia* koju objavljuje u Zadru 1830. godine¹⁰⁵.

Najopsežniji brojem stihova, i također vrlo značajan dio Ivellijevoga književnoga stvaralaštva je niz lirsko - epskih sastavaka koja govore o političkim pitanjima dalmatinskoga kraja, višestrukoj smjeni strane vladavine, gospodarstvenim problemima te higijensko-sanitarnim uvjetima u Dalmaciji u prvih trideset godina XIX. stoljeća. Namjena, posveta, djelomično i sadržaj ovih objavljenih kraćih lirsko – epskih sastava djeluju vrlo umjetno i slatkorječivo budući da se svi u ruhu hvalospjeva obraćaju trenutnoj vladi. Iskrenost Ivellijevoga stava o mletačkoj vlasti u Dalmaciji, a i općenito, dovodi u pitanje i jedna sačuvana korespondencija. Naime, svoju podršku jakobinskim idejama pokazuje neobjavljenim pjesmama u rukopisu u kojima je vrlo očit njegov profrancuski stav, a one čine dio njegove tajne, ali po svemu sudeći iskrene prepiske s uglednim liječnikom iz Padove, Židovom Micheleom Salomom¹⁰⁶ kojega je tadašnja vlada Mletačke Republike prognala u Dalmaciju gdje je služio dvogodišnju zatvorsku kaznu u kliškoj tvrđavi jer je također podupirao i zagovarao ideje francuskoga

¹⁰⁴ Niccolò Ivellio, *Nel ritorno da Vienna in Dalmazia di sua eccellenza F. Saverio*, Sciolti, Spalato, Demarchi, 1822. Ovo je djelo kratka biografija podmaršala u habsburškoj vojsci koja započinje nakon njegovoga školovanja u Beču na vojnoj akademiji. Borio se protiv Napoleona, a istaknuo se 1813. godine kada je na čelu habsburške vojske zauzeo Knin, Split i Klis zbog čega je imenovan guvernerom Dalmacije i zapovjednikom kopnenih snaga, koje su godinu dana kasnije zauzele Dubrovnik o čemu pjeva Ivellio. Ovu pjesmu pjesnik uljepšava prizivanjem mitskih stvorenja poput Tezeja i Marsa. (Biografski podaci o Tomašiću Franji Ksaveru iz: *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61677> (13.5.2015.)

¹⁰⁵ Niccolò Ivellio, *Ode*, Venezia, Alvisopoli, Zadar, Demarchi, 1830.

¹⁰⁶ Michele Salom se rodio u Padovi 21. travnja 1751. godine, a diplomirao je medicinu sa samo dvadeset godina 20. rujna 1771. godine. Zbog profrancuskog stava bio je uhićen u Padovi 21. veljače 1793. te ubrzo poslan u Veneciju, a nakon dva mjeseca transportiran u Dalmaciju u klišku tvrđavu u kojoj je boravio do svibnja 1795. godine. Nakon odslužene kazne, odlazi u Berlin gdje ostaje do 8. studenog 1801. godine kada se vraća u rodni grad gdje se iz političkih razloga pokrštava u crkvi San Benedetto Vecchio i mijenja svoje ime u Michelangelo Arcontini. Prevodio je s njemačkog, engleskog i latinskog. Njegov najznačajniji prijevod je Goetheov roman *Patnje mladog Werthera* (Venezia, Giovanni Rosa, 1788) kojim postaje prvim prevoditeljem Goethea na talijanski jezik uopće. Umire prvi svibnja 1837. godine. Usp. Giuseppe Toffanin, *Goethe, Padova e la prima traduzione del „Werther“* u *Atti e Memorie dell'Accademia patavina di scienze lettere ed arti, Accademia Patavina di scienze, lettere ed arti* (ed.), Padova, presso la sede della Accademia, 1986., str. 181-187; Giorgio Manacorda, *Materialismo e masochismo. Il Werther, Foscolo e Leopardi*, Firenze, La nuova Italia, 1973., str. 86; Modena Abdelkader, Morpugo Edgardo, *Medici e chirurghi ebrei dottorati e licenziati nell'Università di Padova dal 1617 al 1816*, Bologna, Forni, 1967., str. 101; Marino Berengo, *La società veneta alla fine del Settecento*, Firenze, Sansoni, 1956., str. 192, 275; Maria Borgherini, *Il governo di Venezia in Padova nell'ultimo secolo della Repubblica*, Padova, 1909., str.125-126. (U dosadašnjim se studijama ne spominje prijateljstvo Nikole Ivellija s Micheleom Salomom odnosno Michelangelom Arcontinijem kao ni djela koje mu je dalmatinski autor uputio.)

liberalizma¹⁰⁷. Zanimljiv dio pisama koji se čuvaju u istom rukopisnom svesku u Biblioteca Civica Bertoliana u Vicenzi su ona u obliku pjesama koje je Ivellio slao Salomu kako bi ublažio težinu njegovih dana provedenih u zatočeništvu. Radi se o dvije sačuvane poezije¹⁰⁸. U prvoj poeziji koja je upućena Salomu u zatvor, Ivellio iskazuje u dvadeset i četiri unakrsno rimovana katrena *Quartine del nob.sig.co. Niccolò Ivellio all'autore* svoje suosjećanje zbog okolnosti u kojima se nalazi, a u drugoj bez naslova napisanoj u sedam oktava u kojem pozdravlja Saloma na njegovom odlasku iz kliške tvrđave, moli ga da prenese pozdrave i njegovim prijateljima, kirurgu iz Ferrare Pietru Boniottiju¹⁰⁹, Giovanniju Lovrichu, Francescu Bonliniju te Vittoriju Alfieriju. Također mu se ispričava jer ga nije došao posjetiti u Klis, a navodi kako su razlog tomu političke prilike njegovoga rodnoga kraja. Usprkos ovakvom stavu Ivellio, pomalo dvolično objavljuje sastave dvama mletačkim providurima u Dalmaciji Angelu Diedu¹¹⁰ i Andrei Queriniju¹¹¹ u kojima egzaltira mletačku vlast u rodnoj mu regiji te entuzijastično pohvaljuje zasluge pripisane spomenutoj dvojici¹¹². Godine 1798. Ivellio objavljuje djelo nešto dosljednije svom političkom stavu, *Le sciagure della Dalmazia*

¹⁰⁷ Spjev i sonet se čuvaju u Andrea Capparozzo, *M(anus)(criptu)s sec(ulo) XVIII*, nav. dj. O svom nedobrovoljnom boravku u Dalmaciji Salom pjeva u deskriptivnom spjevu od 556 polimetarskih stihova *Superficial descrizione di Spalato, di Salona e di Klissa* te zaključnom sonetu *Fatto cavalcando staccandosi l'autore da Clissa*. O ovom je djelu bilo govora na Međunarodnom znanstvenom skupu *Književnost, umjetnost i kultura između dviju obala Jadrana - Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell' Adriatico*, Zadar –Biograd na Moru, 23. – 25. listopada 2014., Sanja Paša, *Michele Salom sulla Dalmazia nel poema descrittivo «Superficial descrizione di Spalato, di Salona e di Klissa»*.

¹⁰⁸ Zadnji sonet u prepisci je također Salomov upućen Ivelliju pod naslovom *Per Dama Veneta promessa sposa a Veneto Patrizio in Spalato*. Nažalost, veliki dio prepiske nije sačuvan.

¹⁰⁹ Pietro Boniotti je objavio medicinsku studiju pod naslovom *Memoria di un caso strano in medicina*, Milano, Pirola, 1834.

¹¹⁰ Niccolò Ivellio, *Versi consagrati a sua eccellenza f. Angelo Diedo proveditor generale in Dalmazia, Albania ec.*, Venezia, Simone Occhi, 1789.

¹¹¹ Niccolò Ivellio, *Elogio di Sua eccellenza Andrea Querini di Signor Zuanne cavalier, In occasione del giro da Lui intrapreso in Dicembre u.d. delle linee di Sign, Knin, Triplo-Confine, Vergoraz, Macarsca, Narenta ec.ec.; e delle grandi provvidenze da Lui stabilite, onde presidiare la Provincia della Dalmazia dalla peste, che desolava la Bossina.*; Ragusa, Trevisan, 1796.

¹¹² Primjerice, Ivellio u proznom osvrtu posvećenom Andrei Queriniju iskazuje zahvalnost pripisujući ovom providuru zasluge zaštitnika svoje države, poštenog čovjeka koji se uvijek znao nositi s nedaćama društva. Smatra ga zaslužnim za mir, za slobodu trgovine, a posebice mu se zahvaljuje što je posjetio Dalmaciju usprkos epidemiji kuge koja je harala od 1784. godine u Splitu. Proziva ga modelom savršenstva kojim se mogu dičiti vremena Tita i Antonina, a njegovu hrabrost veliča opisom strahovitih prizora smrti. Usp. isto, str. VI-VII. Moguće je da je Salomovo djelo *Quartine dedicate ad Andrea Querini*, također napisano za vrijeme izdržavanja kazne u Klissu u kojem izražava divljenje i zahvalnost posljednjem generalnom providuru u Dalmaciji zbog sprječavanja širenja kužne zaraze, inspiriralo ovo Ivellijevo prozno djelo upućeno istom adresatu iz istih razloga. Usp. Michele Salom, *A Sua Eccellenza il N.H. Andrea Querini Proveditor Generale in Dalmazia ed Albania, Quartine da recitarsi ad onore di questo Cavaliere in un Accademia da eseguirsi in Spalato, all'occasione della peste nella Turchia vicina, non penetrata sul confin Veneto merce la sua vigilantia paterna cura...1795*, in Andrea Capparozzo, *M(anus)(criptu)s sec(ulo) XVIII*, nav. dj.

*nell'anno 1797*¹¹³ u kojem pjeva o neredu i bezvlašću nakon raspada Mletačke Republike i pada mletačke vlasti u Dalmaciji sablažnjavajući se nad strahovitim prizorima nasilja, a o kojima iscrpno izvještava Elisuu kojoj je ovaj spjev i posvetio. Jednaki stil, dosjetljivost, odrješitost po pitanju zalaganja za kulturno, gospodarsko i povijesno dobro dalmatinskoga kraja upakiran u enkomijastični i umiljati hvalospjevni ton upućen trenutnoj vladi u Dalmaciji, karakterizirat će ostala Ivellijeva lirsko - epska djela koja objavljuje u XIX. stoljeću.

2.1.1. *Pensieri sulla Dalmazia* – lirsko – epski spjev

*Pensieri sulla Dalmazia*¹¹⁴, pjesnički sastav u nerimovanim jedanaestercima je prvi primjer lirsko - epskog pjesništva u XIX. stoljeću ovoga autora. Premda djelo sačinjavaju pretežito lirski elementi koji na vrlo osebujan način slave tadašnju austrijsku upravu u Dalmaciji, nezaobilazni su narativni alegorijski elementi koji ga ipak svrstavaju u red prijelazne lirsko - epske vrste. Pjesnik je ovo djelo namijenio vladaru Franji II. koji je prvi put posjetio Dalmaciju 1797. godine i komesaru u Dalmaciji Pietru de Goëssu, a o Dalmaciji će govoriti, kako sam navodi, potpuno iskreno; «(...) del vero io cerco/Le fonti inesauribili e sicure»¹¹⁵.

U predgovoru ovoga djela, pjesnik priželjkuje poboljšanje životnih prilika u Dalmaciji za vrijeme prve austrijske uprave:

«Questi versi non formano un opera ma alcuni tratti slegati o a meglio dire alcuni membri di un corpo. La mia anima si è abbandonata alla lusinghiera idea di vedere un giorno rifiorire la dalmata Nazione sotto gli auspizj del più buono de'Sovrani e il mio cuore va delibando in anticipazione le soavi dolcezze d'una sospirata riforma.»¹¹⁶

Uvodni dio karakterizira mračna i pesimistična vizija dalmatinskoga kraja. Pjesnik upotrebljava mitološke elemente, no njihovu simboliku jasnije ne razrađuje. Mitski topos, planina Helikon, ovdje je u službi invokacije pjesničke inspiracije budući da je prema grčkoj mitologiji u planini Helikon smješten izvor rijeke čija bi voda, ukoliko bi se popila, nadahnula

¹¹³ Niccolò Ivellio, *Le sciagure della Dalmazia nell'anno 1797. Ad Elisa. Poemetto, Venezia, 1798*, Spalato, Zannioni, 1883.

¹¹⁴ Niccolò Ivellio, *Pensieri sulla Dalmazia esposti in versi dal conte Niccolò Ivellio*, Venezia, 1803.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Isto, str. 3-4.

pjesnike. Nadalje, prizor tmine i turobnosti dalmatinske noći koja u prenesenom značenju predstavlja pjesnikovo subjektivno mišljenje o općoj zaostalosti toga kraja, razdire iznenadno blještavilo u kojem oživljava nepoznato krilato stvorenje kojega Ivellio naziva «L'alato Genio»¹¹⁷: «(...) Ei dalla polve antica/Scuote la chioma scarmigliata e sparsa,/E disgombrando dal celeste volto...»¹¹⁸. Opisuje krilatog lika s razbarušenom kosom kojem se Ivellio obraća s «Genio» kao personifikacijom ideala. Tom se pjesničkom slikom Ivellio vjerojatno koristi kako bi iskazao svoj stav o neredima u Dalmaciji, a to je nesređenost mnogih političkih i gospodarskih pitanja koja će razriješiti upravo ovaj lik. Krilatim genijem pjesnik naziva cara Franju II. što nadalje potvrđuje pripovijedanjem njegovoga puta na Olimp. Tamo susreće i kljunatu Jupiterovu pticu «(...) Ecco il rostrato/ Augel di Giove che pel Ciel volteggia (...)»¹¹⁹. To je orao koji također simbolizira Habsburšku monarhiju. Moguće je pretpostaviti kako ovim stihovima Ivellio iskazuje stav o austrijskoj upravi koja je prema njegovom mišljenju ravna grčkom Olimpu. Takvu idealizaciju nastavlja u stihovima: «(...) Oh come/Tutto grandeggia in lui! Stringe al suo seno/Beneficenza che nel bene altrui/ Ripone ogni pensier. (...)»¹²⁰. Ivellio ističe kako je ovaj vladar utjelovljenje pravde. Njegovoj se vladavini svi dive, kao i vladavini Tita Tacija kojem se divio sav rimski narod. Naziva ga također «(...) O vero e prode/Consolar de'Dalmati...»¹²¹, a osim njemu, iskazuje svoju zahvalnost i Mariji Tereziji te Josipu I. i Leopoldu. Svoj hvalospjev vladaru i njegovoj obitelji, Ivellio prekida ukazivanjem na opće probleme tadašnje Dalmacije vjerojatno ne bi li potaknuo vladarski vrh na pomoć. Upućuje na neobrazovanost naroda, posebice onoga dalmatinskoga zaleđa strogo kritizirajući njihovu urođenu inertnost, a ona prema njegovom mišljenju uništava cijelu Dalmaciju što je autor pored ostaloga personificirao u liku Inerzije. Autor navodi nadalje kako Morlaci ističu kako nemaju uvjeta za obrazovanje što smatra samo njihovim izgovorom te zaključuje «(...) Sbandita/È da essi ogni arte e conoscenza. (...)»¹²². Pukovnika Francesca Danesea navodi kao primjer Morlaka koji je ostvario uspješan i kulturni život¹²³. Od mjera za opće poboljšanje životnih prilika u Dalmaciji, Ivellio spominje otvorenje Società economica u Splitu koja se bavila razvojem agrikulture, umjetnosti, trgovine i uzgojem ribe no nažalost, kako navodi,

¹¹⁷ Isto, str. 6.

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Isto, str. 11.

¹²² Isto, str. 13.

¹²³ Isto, str. 28.

epidemija kuge 1783. godine ubila je mnoge članove društva. Posebice ističe liječnike¹²⁴ koji su prema njegovom mišljenju opravdali svoju Hipokratovu zakletvu te odvjetnika Nikolu Grisogona. Umjetnički doseg ovoga djela u epskom smislu vrlo je malen. To je jedino hitri alegorijski prikaz ukazanja cara Franje II. koji bjesni nad slikom Dalmacije te kako bi joj što prije pomogao, u obliku orla leti prema sjedištu Habsburške Monarhije, Beču kojeg autor naziva Olimpom. Od osobite su važnosti aluzije na stvarne događaje i Dalmatince kojima Ivellio ne posvećuje veliki broj stihova. Na njih se osvrće u proznom obliku u bilješkama vjerojatno kako bi izbjegao klasično epsko pripovijedanje. Također, ovo djelo donosi i djelomičan prikaz nekih karakternih osobina žitelja dalmatinskoga zaleđa poput lijenosti i tvrdoglavosti.

Prema Tonku Maroeviću, ovo djelo «je zapravo programatski spis, gotovo manifest njegove ljubavi i zauzimanja za oživljavanje zavičajne pokrajine. Kao da je odlučio potražiti protuotrove za nevolje i zaostajanje zemljaka, pa ako je u prethodnom djelu ocrtao i plodove nasilja, u novoj je publikaciji pokušao ukazati na razloge nezadovoljavajućeg stanja, vidjevši ih u neznanju, neobrazovanosti, nedostatnoj zdravstvenoj njezi i nesposobnosti ili čak nepravdi sudstva.»¹²⁵

2.1.2. Lirsko – epska pjesma u bilješkama proznoga djela *Il primo giorno di marzo 1806 in Dalmazia*

Ivellijevo prozno djelo *Il primo giorno di marzo 1806 in Dalmazia*¹²⁶ prvo je djelo kojim Ivellio javno slavi Napoleona te dolazak njegove vlasti u Dalmaciju što je, prema svemu sudeći, tajno odobravao, a i priželjkivao i prije pada Mletačke Republike. Ovo djelo putopisnoga karaktera Ivellio posvećuje francuskom generalu Sestu Miollisu¹²⁷, a zamislio ga je kao razgovor sa starješinom planinskoga sela u Dalmatinskoj zagori na dan ulaska francuskih trupa u Dalmaciju. Priču započinje opisom krajolika i tipičnog seoskoga dvorišta. U ovom je Ivellijevom djelu pripovjedač starješina koji opisuje mentalitet ovoga naroda. Ističe njihovu iskrenost: «L'arte di dire ciò che non si sente è sconosciuta fra Morlacchi,

¹²⁴ To su: Giovanni Vincenzo Renini iz Splita, Giacomo Mircovich iz Trogira, Orazio Pinelli iz Zadra, Giacomo Foretich s Hvara, Giovanni Battista Visiani iz Šibenika.

¹²⁵ Tonko Maroević, *Nikola Ivellio, rapsod kuge, glada i rata*, nav. dj., str. 4.

¹²⁶ Niccolò Ivellio, *Il primo giorno di marzo 1806 in Dalmazia*, Venezia, Garbo, 1806.

¹²⁷ Njegovo potpuno ime glasi: Sextius Alexandre François de Miollis (Aix-en-Provence, 18. rujna 1759. – Aix-en-Provence 18. lipnja 1828.).

siccome sconosciuti sono que'lunghe giri di parole che nulla dicono, e che la corruzione, e la menzogna sostituirono al nudo linguaggio della natura.»¹²⁸ Svjedoči Ivellio i o gostoprinstvu Morlaka. Spominje prvo djevojku s crvenom kapicom na glavi koja je neznanca srdačno primila u svoj dom ističući pritom možda najznačajniji odjevni predmet jedne narodne dalmatinske nošnje: crvenu kapicu koja krasi glavu neudane žene. Navodi autor također kako su mu se unatoč teškim životnim prilikama, neimaštini i gladi¹²⁹ koje ne zaboravlja spomenuti ni u ovom djelu, ponudile namirnice poput piletine, jaja na maslacu i crnoga vina. Dodaje i običaj posluživanja gosta objašnjavajući kako žene u kući nikada ne sjedaju za stol s muškarcima¹³⁰. Starac kasnije prepričava Ivelliju o stanju u Dalmaciji nakon ulaska Francuza pa tako autor slavi Napoleona kroz divljenje starješine Napoleonovim pothvatima prilikom čega iskazuje vrlo jak entuzijizam prema francuskoj vladavini. Starac prepričava bitke kod Marenga i Austerlitz te uspoređuje Napolona s Marsom¹³¹. Cijeli je tekst prožet budnicama i hvalospjevima Napoleonu u prozi koje su iz narativnog slijeda izdvojene navodnim znakovima. Starac opisuje i svoje divljenje francuskim trupama spominjući također neke fizičke osobine francuskih vojnika: «mansueti», «sensibili» i «umani»¹³². Napominje ratničko umijeće Dalmatinaca te iskazuje i njihovu hrabrost. Dodaje kako ništa manje nisu sposobne ni Dalmatinke koje uspoređuje čak s Amazonkama: «Le donne stesse si sentivano infiammate da certo spirito marziale, che ricordava le Amazzoni degli antichi tempi.»¹³³ Prikaz života u ovom kraju te dolazak Francuza, Ivellio obogaćuje jednom lirsko - epskom pjesmom koju umeće kao dodatak svojim bilješkama¹³⁴. Autor objašnjava kako ga je jedna njegova stanodavka nakon što je pročitala ovo njegovo djelo zamolila da joj ispjeva morlačku pjesmu. Ivellio neposredno prije nego započne s pjevanjem morlačke pjesme upozorava svoju stanodavku da ne očekuje finoću izraza talijanskoga pjesništva kako navodi: «I loro canti non respirano quella soave mollezza, di cui sono sparsi i nostri versi così detti Anacreontici, e Cattuliani.»¹³⁵ Pjesma sastavljena od rimovanih katrena u jedanaestercu¹³⁶ započinje opisom mjesta radnje i vremenskih prilika karakterističnih za dalmatinski morlački kraj. To su iznenadni pljusak, nevera, lavež pasa, nemir ovaca zbog buke od nevremena i pastir koji se

¹²⁸ Isto, str. 5.

¹²⁹ Usp. isto, str. 22, 30-31.

¹³⁰ Usp. isto, str. 7.

¹³¹ Usp. isto, str. 9, 14.

¹³² Isto, str. 17-18.

¹³³ Isto, str. 20.

¹³⁴ Pjesma se nalazi u ovom djelu u bilješci pod brojem 17, str. 73-86.

¹³⁵ Isto, str. 75.

¹³⁶ Pjesma se sastoji od jedanaesteračkih katrena rimovanih abba cddc bddb (...).

sklonio u šumu. Pjesnik ukazuje na neka geografska određenja ovoga kraja posebice naglašavajući kršovitost planinskog predjela. Pojavljuje se glavna junakinja, Giurca, smeđe raspuštene kose, plavih očiju kako silazi s mosorskoga brda te upita gdje je Tomalo. Ivellio objašnjava kako je ona Stijepina kćer no tko je Stijepo, čitatelju ostaje nepoznato. I u ovom djelu Ivellio koristi priliku da iskaže svoje divljenje aktualnom vladaru, a to je u ovom djelu Napoleon: «Vidi i prodi guerrier di quel Grande,/Che Signore d'Illirio divenne;/Ei vestito di gloria perenne/D'ogni Sole più chiaro si fa.»¹³⁷ Zanimanje za Napoleona i odanost Dalmatinaca vladaru prikazana je kroz Tomalov lik. On moli Giurcu da na harfi ispjeva stihove o Napoleonovoj važnosti i ratnom umijeću. Pjesma koju Giurca pjeva, nastavlja se jednakom prirodom stihova osim što se stih «Canta, o Giurca, de'prodi il valor»¹³⁸ ponavlja. Pjesma se odnosi na Crnogorce u trenutku u kojem se najavljuje dolazak Napoleona: «Montani Abitator dell'alpe nera/dona pace e guerra alla soggetta terra.»¹³⁹. Giurca veliča Napoleonovu ratnu moć posebice spominjući crnogorsko-francuske borbe kao uvertiru u Ivellijevo najzahtjevnije lirsko - epsko djelo *Il monte nero*.

2.1.3. *Il Monte Nero* – lirsko – epski spjev

Lirsko - epsko djelo od tri pjevanja *Il Monte Nero*¹⁴⁰, Ivellio je posvetio Napoleonu. Pripovjedačev izraz je narativan budući da su stihovi većinom nerimovani i različitog metra te nisu podijeljeni u strofe. Postoji pak nekoliko umetnutih epizoda koje obiluju lirskim izrazom. Prvo pjevanje započinje prikazom mještana Barisse koji noću odmara sa svojim psima u planinama Crne Gore. Ovaj lokalitet prikazan je kao mračan što je jedno od obilježja predromantičke književnosti. O njemu Ivellio izlaže: «Una vasta catena di ripide montagne, nelle quali la Natura volle far pompa della sua maestosa orridezza, forma quel selvaggio paese situato tra Cataro, la Bossina, e l'Ottomana Albania, il quale comunemente appellasi Monte Nero»¹⁴¹. U daljini se začuje zvuk te se pojavljuje duh pokojnoga mještana Gianca. Slijedi razgovor Barisse sa sumještanim Novachom o strahu Crnogoraca u vrijeme rata s francuskom vojskom. Novach opisuje prizore bitki, a spominje se i jedan stvarni povijesni događaj. To je pokušaj obrane Dubrovnika od Francuza. U ovom se pjevanju pripovjedač

¹³⁷ Niccolò Ivellio, *Il primo giorno di marzo 1806 in Dalmazia*, nav. dj., str. 80.

¹³⁸ Isto, str. 84.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Niccolò Ivellio, *Il Monte Nero*, Canti tre di Niccolò Ivellio, Venezia, Francesco Andreola, 1806.

¹⁴¹ Isto, str. XI.

obraća Bogu, donosi svoj sud o religiji o čemu ćemo govoriti kasnije. Sljedeći je prizor uplakane Grujine supruge Rachite čiju sudbinu također prepričava Novach. Pripovijeda se o njegovom ubojstvu kao i Rachitin san koji je tom činu prethodio. Prvo pjevanje završava govorom starješine Mergena o osveti te najavom kako će ispriповijedati važan događaj za crnogorski narod. Drugo pjevanje započinje buđenjem iz sna u kojem se Mergenu ukazuju božica savjeta i bog hrabrosti koji ga potiču da osveti svoj narod. Sljedeći je prizor u kojemu pripovijeda o Rachiti koja u zoru plače nad grobom svojega pokojnoga supruga, a on ju tješi pjesmom u kojoj obećava kako će osvetiti njegovu smrt. Dok je Mergen govorio svom narodu kako krenuti u osvetu, ukazao mu se «magno sacerdote». Potaknut takvom pojavom, Mergen isprva poručuje puku da se pokore francuskoj vojsci, no kasnije se predomišlja smatrajući potrebnim da se sačuva tradicija. Drugo pjevanje završava mirnim ozračjem u iščekivanju stranca koji će pripovijedati uz harfu o Napoleonovim djelima. U trećem pjevanju Dalmatinac Stiepo pripovijeda o burnoj prošlosti i sadašnjosti svoga rodnoga dalmatinskoga kraja, prvenstveno ističući francusku okupaciju Dalmacije. Mergen upućuje Napoleonu hvalospjev te simbolično prikazuje njegovo rođenje. Spjev završava Mergenovim samoubojstvom te uspostavom mira.

Ciklusi usmenih narodnih epskih pjesama Slavena snažno su utjecali na Ivellijev spjev koji je tehniku usmenog kazivanja iskoristio za prikaz autentičnog izraza manje poznatih naroda. Utjecaj narodnoga pjesništva očituje se već u prvim stihovima Ivellijevog djela u kojima pjesnik kao i kazivač uvodi mjesto radnje, Crnu Goru kao epicentar zbivanja:

Ove più buja e torbida foscheggia
Del nero monte la petrosa cima,
D'altre venture esplorator sedea
L'accigliato Barissa.¹⁴²

Utjecaj narativne tehnike narodne pjesme očituje se i u odabiru tijeka naracije. Pjesnik se koristi ulogama crnogorskih kazivača Barisse, Novacha, Mergena kako bi ispriповijedao o crnogorsko - francuskim borbama, Rachite kao udovice koja predstavlja sudbinu većine Crnogorki te dalmatinskog kazivača Stiepe kako bi ispriповijedao o stanju Dalmacije pod Napoleonovom vlašću. U najmanjoj mjeri je zastupljen objektivni pripovjedač pa se ulogom spomenutih kazivača, priče većinom iscrpljuju u obliku narativnih monologa i dijaloga u

¹⁴² Isto, str. 1.

stihovima koji nisu rimovani. Takav oblik naracije oživljava nekoliko lirskih uzleta u vidu lirskih pjesama poput hvalospjeva Napoleonu, budnica i naricaljki. Također je u narativnoj strukturi nezaobilazno i pjesnikovo izravno iskazivanje vlastitih stavova poglavito o shvaćanju religije i prirode.

Nadahnuće autentičnom narodnom poezijom, u Ivellijevom se djelu prvenstveno iskazuje eksplicitnim lirskim zanosom kojega umeće u narativnu pjesničku strukturu. To je Rachitina naricaljka¹⁴³ od trideset i dva različito rimovana stiha nejednake duljine, a nalazi se u prvom pjevanju. Ona umanjuje prozaičnu monotoniju spjeva, a upotpunjuje tugaljivim tonom jezivi prizor koji joj je prethodio. Rachita u njoj iskazuje svoju duboku bol zbog gubitka supruga Gruje kojega naziva mrkim sinom hridi «O figlio temebroso della rupe»¹⁴⁴. Mračni prizor smrti dočarava se opisom njegovoga mrtvoga tijela u trećoj strofi. Opisuje se nepomičnost njegovih zjenica, prsa dok njegov duh neumorno luta na oblaku. Atmosferu upotpunjuje prikaz žalosne noćne sove kao simbola smrti koja je izašla iz duplje i zahukala. U istom pjevanju nailazimo na još jednu Rachitinu pjesmu lirskog tona koja se sastoji od šest strofa različite duljine s različito rimovanim stihovima. Ova pjesma prikazuje duševni nemir pokojnikove obitelji dok njegova smrt nije osvećena. Rachita opisuje duh svoga supruga koji, kako navodi, razočaran, raščupan, luta strminama te uzdiše i zaziva orlove, oluje koje razaraju polja čime se također aludira i na još jedan opravdani razlog zbog kojeg se vjeruje u potrebu osвете pokojnika, a to je očuvanje poljoprivrednoga dobra. Ovim dvjema naricaljkama, Ivellio prikazuje pogrebne običaje, oponaša imitaciju tradicionalne narodne pjesme i narodna vjerovanja.

U prvom se pjevanju lirski zanos osjeća i u Mergenovom dijelu pripovijedanja kada se nastoji dočarati spremnost Crnogoraca na smrt za domovinu:

(...)Morte mi sembra
Auretta del mattin, quando nel campo
Coglie il guerrier, che a mille colpi espone
Il nudo petto. Anch'io nell'età verde
Lottai co'forti; anch'io trattai la spada,
Che gocciolò del sangue de'nimici
In orrendo certame. Il petto mio,
Più che d'amor per la gentil Gardana,

¹⁴³ Isto, str. 13-14.

¹⁴⁴ Isto, str. 13.

Palpitava al racconto delle imprese
Di quelli che non son che polve ed ombra.
Oh! Soavi membranze! Andiam; se i franchi
Son divi spirti dall'empireo scesi
Battagliarem contro di lor. Fia dolce
L'ira affrontar delle immortali schiere,
Contro d'esse pugnar; spirar sul campo
L'anime generose: ma se umane
Membra li veston, se di pietre alpine
Non hanno i petti, se mortali sono
Questi franchi temuti, il loro sangue
Si verserà. Io vostro duce, io primo
Il brando impugnerò: datemi intanto
L'arpa sonante. (...) ¹⁴⁵

Mergen predstavlja ono što Crnogorcu predstavlja smrt za domovinu. Ona je za njega poput jutarnjeg povjetarca. Govori kako uzbuđenje pred boj koji je osjećao još kao mladić, s godinama nije nimalo ugaslo. U sljedećem je pasusu još izraženiji pjesnički stil pisanja. On se odlikuje kraćim stihom i ugodnijim lirskim tonom koji nalikuje na budnicu kojom Mergen ohrabruje narod i poziva ga u boj.

Sento sento che 'l mio core
 Pien d'ardore
 Palpitando,
 Chiede il brando.
Stirpe invitta d'avi eroi
 Chi di voi
 Non s'infiamma,
 Non respira
 Sdegno ed ira?
Già l'ardore in voi fiammeggia,
 Già lampeggia
 Il coraggio che vi accende;
 Su corriamo le vicende
 Della guerra ad incontrar:
Non è figlio della rupe
 Chi ricusa di pugnar! ¹⁴⁶

Važan segment kojem se Ivellio posvećuje je praznovjerje, konkretno vjerovanje kako nasilna smrt treba biti osvećena jer u protivnom pokojnik ne može počivati u miru. Tako osveta postaje glavnim motivom radnje, a osvetoljubivost je prikazana kao glavna karakterna crta

¹⁴⁵ Isto, str. 18-19.

¹⁴⁶ Isto, str. 21-22.

Crnogoraca. Kako bi pospješio prikaz jeze koju izaziva ovo podneblje i učinio što realnijim spomenuto vjerovanje Crnogoraca, Ivellio umeće prizor utvare pokojnoga Gianca koja se pojavljuje Barissi usred noći dok je sa svojim psima stražario u šumi. Utvara se pojavljuje na oblaku srebrne boje s pristupom kao da prijeti. I sam njezin izgled izaziva strah pa pjesnik opisuje kako je umrljana zgrušanom krvlju, a kosa joj je raščupana i raspuštena u stihovima:

(...) Minacciosa, nera,
Sovra nuvola argente accavallata
Un'ombra scorge di rappreso sangue
Lorda i capegli rabbuffati e sparsi.
(...)Ma tu, lasciando la nativa roccia, far nubi procellose ti disperdi
Come stella eclissata. O messaggero
Bujo di morte, abbiati lunga pace
Tra l'ombra de'passati;un venticello
Placido t'accompagni, e della luna
T'imbianchi il raggio la sparuta fronte,
Finchè trovi nel regno degli estinti
Entro muscosa grotta il tuo riposo.¹⁴⁷

Pojavljivanje utvare je u svrsi i ekspozicije kojom autor čitatelja uvodi u radnju. Tako Barissa naziva Gianca glasnikom nesretnih zbivanja «malaugurato di sventure araldo» čime ukazuje na daljnji razvoj radnje. Vid primitivnog mentaliteta Crnogoraca očituje se u vjerovanjima u snove. Rachita u prvom pjevanju prepričava svoj san koji je usnula noć prije pogibije svoga supruga:

(...). Oh qual m'apparve in sogno
Torreggiante fantasma! I sguardi suoi
Eran lampi di fiamma. Acuta spada
Imbrandia nella destra, e rilutante
Scudo pendeagli dalla manca. Il mondo
Premea d'un piede, e con la fronte il cielo
Signoreggiava alteramente. Il vidi
Torvo guatar l'alto-scosciosa rocca,
Che si scosse, e mugghiò. Vidi i suoi figli
Sbaragliati, dispersi; e il sommo duce
Il Sacredote della santa legge
Per la polve strisciando umilmente
Alzar le palme supplici, e con roche
Sommesse voci al Ciel chieder pietade.
Vidi... ma un improvviso urlo di cani
Il sogno dissipò. (...) ¹⁴⁸

¹⁴⁷ Isto, str. 2-3.

¹⁴⁸ Isto, str. 14-15.

Zanimljiv je Mergenov san iz drugoga pjevanja kojim pjesnik nastoji dočarati nemogućnost da se promijeni priroda mentaliteta ovoga naroda pod utjecajem starješine Mergena. Njemu se u snu pojavljuju na vratima sobe dva noćna duha koje opisuje kao «vario-atteggiati», odnosno dvije utvare koje predstavljaju dva različita stava. Mergen tumači kako su mu njihovi suprotni stavovi pomiješali osjećaj mira i srdžbe, odnosno želju za mirom kao i želju za osvetom. Utvara koju je nazvao «Dea del consiglio» imala je ozbiljan stav, glas, djelovanje i držanje, a njezino je pripovijedanje bilo slatko, poput jutarnjeg ljetnog povjetarca. Druga utvara koju je nazvao «Nume del coraggio» je bila divljega izgleda. Kosa joj je bila raščupana i puna prašine, oči svjetlucave, a prsa na kojima su dvije rane dolazile do izražaja bila su gola. «Nume del coraggio» se obraća Mergenu govoreći kako ga razum napušta te ga savjetuje da promisli o budućnosti. Također govori kao nije dovoljan žar ni sama krv kako bi umanjila moć Napoleonove vojske. I druga utvara «Diva del consiglio» mu se također obraća. Ona ga kudi govoreći kako može spavati kada je njegova domovina prepuštena osvetničkoj srdžbi. Poziva ga da trgne one koji su manje jaki te da im ukaže na opasnost, ali i na ponos plemena junaka. Ovim snom Ivellio ukazuje na donošenje Mergenove odluke o tome hoće li se pokoriti Napoleonovoj sili te time uzdići iznad kulturne sredine svoga podrijetla ili pak slijediti tradiciju.

Simboličan je također i Mergenov san koji se dogodio nakon što se njemu i puku ukazao božji izaslanik u kojem mu se ukazala božja poruka «il divin Messaggio» koja je lebdjela na raznobojnom oblaku. U jednoj je ruci držala maslinovu grančicu, a na svjetlucavom štitu ukrašenom dragim kamenjem pisalo je «mir». Također pripovijeda kako mu je Božanski duh «il divo Spirto» bljesnuo ispred očiju nekom svjetlošću roze boje, ali je nestao u trenutku kada mu se Mergen htio obratiti¹⁴⁹. Prikazom ovoga sna autor iskazuje vlastitu želju da se i ovaj narod mirno pokori francuskoj vlasti te na takav način još jednom pokazuje koliko veliča Napoelona.

U spjevu nailazimo i na izravnije pjesnikove osvrte na mentalitet i izgled Crnogoraca koje ipak vrlo rijetko stavlja u odnos s protivničkom, francuskom vojskom. Opisima pjesnik prije svega nastoji prikazati učinkovito ratničko djelovanje Crnogoraca na bojnopolju koje je rezultat njihovog primitivnog mentaliteta kojemu Ivellio posvećuje osobitu pozornost. Pjesnik Crnogorce naziva «i tenebrosi figli della nera montagna»¹⁵⁰. Ovaj izraz ima višestruko simbolično značenje. Moguće je da se odnosi na pokojne Crnogorce čija smrt nije osvećena ili

¹⁴⁹ Usp. isto, str. 38.

¹⁵⁰ Isto, str. 2

sugerira općenito narav ljudi toga kraja. Također ih naziva «i figli del coraggio»¹⁵¹, zatim «figli invulnerabili del tuono»¹⁵². Crnogorce naziva i «(...) gl'irsuti popoli feroci /Dell'alpe nera s'adunar»¹⁵³, «la schiatta de'gagliardi abitator della montagna»¹⁵⁴ aludirajući na njihovu hrabrost, ustrajnost, snagu i dosljednost. Govori i o njihovoj borilačkoj sposobnosti uspoređujući njihove mačeve s krvavim bljeskovima u maglovitoj noći. Pjesnik govori kako je njihova borilačka vještina nadnaravna pa oni zbog toga ne nalikuju zemaljskim bićima stihovima:

No, non son dessi della terra figli,
Che ai figli della terra il ciel contende
L'impero delle folgori. Comune
Con gl'immortali reggitor dell'etra
Dividon l'invincibile possanza.
(...)
Celeri al par dell'aure, struggitori
Com'incendioso fulmine, fiammeggano
Nella battaglia – Qual furor, qual'ira
Immensa, innenarrabile! Sì fieri
Non cozzano su l'alpe i nemi argenti,
Nè imperversa così nella campagna
La grandine stridente. Atre, sanguigne
Le lor fronti rosseggiano. Sui brandi
Scintillanti, terribili sta morte,
Secura morte. (...) ¹⁵⁵

Dodaje kako su hitri poput vjetra, a razaraju poput užarene munje. U ovom je pjesničkom ushitu i pjesnikov osobni komentar na bijes i srdžbu za koje navodi kako su «neopisivi» čime naizgled opravdava sintetičan prikaz. Nastavlja s opisom načina na koji se bore, a oni vrve metaforama i hiperbolama poput Alpa koje svojom visinom paraju oblake, bučne i obilne tuče koja hara poljem. Ovakvom opisu dodaje i njihov fizički izgled za vrijeme boja. Posebnu pozornost daje njihovim čelima koja su crna, mrka, namrštena, crvena od krvi. Od fizičkog izgleda Crnogoraca doznajemo kako su oni uglavnom smeđokosi ili tamnopusi, snažni te kao takvi čak i zbog svoje urođene korpulentne figure, predodređeni da bi postali ratnicima što Ivellio pokazuje u ovim dijelovima stihova: «i bruni/Guerrieri armi-sonanti»¹⁵⁶ te «robusta

¹⁵¹ Isto, str. 6.

¹⁵² Isto, str. 7.

¹⁵³ Isto, str. 11.

¹⁵⁴ Isto, str. 42.

¹⁵⁵ Isto, str. 7-8.

¹⁵⁶ Isto, str. 35.

prole»¹⁵⁷. U drugom pjevanju pjesnik također upućuje na dosljednost i patriotizam crnogorskih ratnika. Uzastopnim ponavljanjem glagola vidjeti u stihovima: «Vedrai, vedrai le schiere a parlamento/Folgoreggianti come sol di maggio;/Vedrai quale si tenta esperimento/Onde punir l'ardimentoso otraggio;»¹⁵⁸ pjesnik upućuje na snagu, moć i osvetoljubivost Crnogoraca, kao i njihov ponos, smjelost i hrabrost, koji zapravo, kako nam to pisac sugerira, žive za osvetu svojih mrtvih što potvrđuje i uzrečicom «O si vinca o si mora»¹⁵⁹. Na ovakav način Ivellio nastoji istaknuti i smisao zajedništva te usko povezanih međusobnih odnosa u zajednici u kojoj je pojedinac spreman umrijeti za dobrobit svog naroda. Prikazima spremnosti na smrt u pružanju otpora tuđinskoj vlasti u ovom djelu, Ivellio aludira i na strogo čuvanje autentičnosti, patriotizma i tradicije primitivnog naroda kao i na nemogućnost da se oni kultiviraju.

Odanost narodu, domovini, Bogu, dosljednost, upornost, tvrdoglavost, ustrajnost i hrabrost u prvom pjevanju iskazuje se putem obraćanja starješine Mergena. On ohrabruje narod na boj na način da govori o ljupkosti smrti, ali i o hrabrosti koja se na takav način iskazuje u stihovima: «la morte è 'l dolce/ Guiderdon del coraggio»¹⁶⁰. Pjesnik na ovaj način tumači kako je u uvjerenju Crnogoraca plašljivost gora od smrti. Dodaje kako je smrt za crnogorski narod slatka nagrada za hrabrost zbog koje njihova djela ulaze u povijest i u narodnu pjesmu. Mergen u ovom djelu postaje predstavnikom autentičnog Crnogorca koji ne uspijeva pronaći mir u preporuci Božjega glasnika što se očituje ovim stihovima:

Se leggesti, signor, sull'aureo scudo
Del messaggio divin scritto di pace
L'ordin superno, non udisti il suono
Della sua voce, nè dir puo qual pace
Comandi il Ciel. Pace ci alberhi in core,
Non nelle destre, onde tranquill e sodi,
Come scoglio di ghiaccio, esporre i petti
Possiam nella battaglia. E tal mio senno,
Io ricuso l'ulivo, e stringo il brando.¹⁶¹

On ne pristaje na predaju tuđinskoj vlasti. Ne pristaje na primirje i ne pružanje otpora već poćini samoubojstvo.

¹⁵⁷ Isto.

¹⁵⁸ Isto, str. 32.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Isto, str. 22.

¹⁶¹ Isto, str. 41.

Vrlo malo mjesta u prva dva pjevanja, Ivellio posvećuje opisu ratnoga sukoba između Napoleonove i crnogorske vojske. Tijek borbe pripovijeda u samo jednoj epizodi u koju umeće i stvarni povijesni događaj, a to je francuska opsada Dubrovačke Republike 1806. godine. Informira o rasporedu francuske vojske: «Su di noi piombaro D'Epidauro al confine» te navodi kako je i Crna Gora tada bila napadnuta. Autor se u ovom dijelu usredotočuje jedino na gorke posljedice napada koje također vrlo sažeto iznosi opisom jezivoga izgleda ratnoga polja:

(...) Teste divelte,
Troncati busti, dimezzate braccia,
Cervelle, crani, visceri, mascelle
Nel sangue, e nella polvere ravvolti
Rotolavano al suol. Crescea la strage,
Lo spavento, il disordine. La fuga
C'era il solo conforto in mezzo a tanto
Cruente sacrificio. Fra le salme
Sanguinolenti de gli estinti amici¹⁶²

Sve slabiju mogućnost otpora pjesnik iskazuje spominjući pucketanje vatre koja je Crnogorce zatvorila u svoj vrtlog. Opisuje hod po bojnopolju na kojem leže mrtva osakaćena tijela Crnogoraca među kojima su brojni prijatelji. Nabraja odrubljene glave, odsječene trupove, prepolovljene ruke, mozak, lubanje, utrobu, čeljusti u krvi kako se uprljani prašinom kotrljaju po tlu. Također naglašava kako raste pokolj te strah kako se neće uspjeti oduprijeti sili okupatora. O francuskoj vojsci, osim o posljedicama njihove pobjede, Ivellio se obraća jedino u prvom pjevanju u stihovima kada vojnike naziva sinovima željezne planine «Figli d'alpe ferrugginea!»¹⁶³ čime još jednom potvrđuje glavnu ideju svoga djela.

Većina se spjeva referira na Napoleona jer Ivellio s njim dijeli shvaćanje o prirodi i religiji. Za razliku od ostalih pjesnika, Ivellio ne zaziva muzu u potrazi za inspiracijom, već prirodu:

O neri corbi, o lungo-urlanti cani
O nebulosi venti, che crollate
Nella fredda stagion l'annose quercie,
Datemi voci stridulo-gementi,
Onde possa annunziar l'alta sventura.¹⁶⁴

¹⁶² Isto, str. 8.

¹⁶³ Isto, str. 5.

¹⁶⁴ Isto, str. 4.

Zaziva cvileće glasove «stridulo-gementi» čime aludira na ritam tradicionalne narodne pjesme, zatim crne gavranove, cvilež i lavež pasa, vjetrove koji zimi ruše stare hrastove, kako bi mogao ispričovijedati ono što je naumio. Obzirom da zaziva prirodu da opjeva, u užem smislu osvetoljubivu narav ovoga naroda, pjesnik na ovaj način nastoji prikazati osvetu kao nešto što je Crnogorcima urođeno te time još više najavljuje snagu otpora koju će pružati stranoj vlasti.

Pjesnik često započinje pripovijedanje obraćanjem prirodi ili čitatelju, a nastavlja ga promišljanjem o religiji:

O morti, o moribondi, abbandonati
In balia del furor, carpone errando
Di balza in balza, noi scappammo all'ira
Dei guerrieri del Dio delle battaglie,
Arbitri del destin, dell'orbe intero.¹⁶⁵

Tako i ovaj pripovjedačev izraz koji počinje izrazom empatije, srdžbe i straha zbog zatečenoga stanja u borbi nastavlja se promišljanjem o postojanju Boga na razini razuma. Zapitkuje se gdje se krije ratni savjetnik, oltar prvog presvijetlog svećenika «De l'ara il primo Sacredote augusto», onoga koji tumači ljudske sudbine, i vječne, tajanstvene događaje. Ivellio postavlja pitanje o tome koliko je osвета opravdan čin i kakav je to Bog koji podupire prirodu okrutnog osvetničkog duha koji je utjelovljen u svakom Crnogorcu o čemu govori stihovima:

Venga a mirar l'orrido scempio
Della schiatta dei forti“
Dicea quel saggio esplorator dei nebulosi eventi:
Ite miei figli; le celesti squadre
Fien direttrici della pugna. Santa
Religion vi fa suoi duci. Il brando
Non sia tardo a ferir. Per lei pugnando,
Iddio servite. Immatricolato spirto,
Librato sopra i vanni biancheggianti,
M'apparve nel silenzio della notte,
E a lungo mi parlò.¹⁶⁶

Pjesnik se u narednim stihovima i direktno obraća religiji. Iznosi pretpostavku kako je crnogorska osвета plod prijevera lažnog ukazanja te kritiku prema takvom vjerovanju:

¹⁶⁵ Isto, str. 8- 9.

¹⁶⁶ Isto, str. 9.

(...) O santa
Religion, se tu chiedevi sangue
Noi di sangue i pacifici delubri
Avriem lordati, ma di abbiotto sangue
Dei figli della colpa. Ah! Noi cademmo
Quali canne del lago, e già d'intorno
Ai superstiti avanzi della strage
Romoreggia terribile, feroce
La vendetta de'forti. E quale scampo
Potrem trovar contro l'irata possa
Sterminatrice degli audaci? Quale
Tenebrosa caverna, o grigia roccia
Scamperacci da morte? Ultrice fiamma
Distruggerà nei vortici roventi
I nostri alberghi; e i pargoli lattanti,
Le donne, i vecchi nell'incendio avvolti
Tosto sien ombra, e cenere dispersa
Dal soffio boreal per i deserti.¹⁶⁷

Pjesnik smatra kako osveta Napoleonovoj vojsci ne vodi nikamo te da će takvo djelovanje imati isključivo negativan odjek na narod koji se nikako neće moći oduprijeti pošasti francuske vladavine. Tumači također kako osvetoljubivi karakter Crnogoraca vodi jedino ka njihovom samouništenju pripovijedajući slikovito o osvetničkoj vatri koja razara kao usijani vrtlozi njihova skrovišta, a one nemoćne poput dojenčadi, žena i staraca, pretvara u prah koji će sjeverni vjetar raspršiti pustinjom.

Veličanje Napoleona dolazi do izražaja i u drugom pjevanju kada se Megenu u snu obraća «Nume del coraggio». Napoleon se prikazuje kao utjelovljenje Boga. Izgledom nalikuje čovjeku, a moćima nekom nadnaravnom stvorenju. Pjesnik ga naziva Bogom zbog njegovih ratnih pothvata, odnosno zbog njegove zapovjedničke i ratničke vještine kojom ulijeva strah. Naziva ga također gospodarom svijeta te «Maggior dei Fati»¹⁶⁸, proglasivši na taj način njegovu moć apsolutnom. O pokušaju pokoravanja Crnogoraca Napolonovoj vlasti tumači još jedan prizor iz drugoga pjevanja u kojemu se crnogorskom narodu pojavljuje iznenada «il magno sacerdote» na krilatom konju nakon što Mergen naloži Crnogorcima da osvete pokojnoga Gruju. Taj je vrhovni svećenik, kako ga Ivellio predstavlja, zastao i blagoslovio Crnogorce, a oni su kleknuli ostavši zapanjeni. Pjesnik se posvećuje njegovom opisu:

Scende dal corridor' il sacro Duce
Pieno di maestà la calva fronte,

¹⁶⁷ Isto, str. 11-12.

¹⁶⁸ Isto, str. 28.

E due ministri dalle lunghe barbe
Riverenti gli baciano la destra,
Ch'edi gemmato anel risplende adorna.
 Ei raccolge i pensieri, al Cielo i lumi
Volge, e, taciti prieghi bisbigliando,
Invoca il suo favor, poscia alla schiatta
Dell'alpe nera il suo parlar dirige.¹⁶⁹

«Il sacro Duce», kako mu se obraća pjesnik, odiše veličanstvenošću. Dolazi u pratnji dvojice s dugim bradama koji mu prepuni poštovanja ljube desnu ruku na kojoj stoji nakićeni prsten. On se sabere, oči usmjeri prema nebu, potihom mrmlja molitvu i moli uslugu neba, a zatim se obrati Crnogorcima nazivajući ih milim sinovima, koji u njemu vide ratnog vođu, čuvara oltara i božjeg proroka. Slikovitim opisom ovoga stvorenja koji je okrenuo krvavi mač te je srdito lupao njime, dok je sa sjajne i zlaćane kose raspršivao vatru u obliku dugih crvenih vrpca, pjesnik opisuje Napoleona kao utjelovljenje otmjenosti i savršenstva fizičkoga izgleda te nadnaravnih sposobnosti stihovima:

L'Angelo delle pugne insanguinata
Ruotò la spada allor che a me davanti
In prima si mostrò. Oh! come irato
Percoteva lo scudo, e larghe liste
Di rossa fiamma disperdea dai crini
Aureo-lucenti.¹⁷⁰

Kroz ulogu ovoga glasnika, pjesnik nastoji dočarati željenu ulogu crkve koju je Napoleon nastojao ostvariti. To je propaganda države i poslušnost Napoleonu kao božjoj volji¹⁷¹. Ivellio ujedno promovira i prosvjetiteljski ideal čovjeka koji ne djeluje isključivo po tradiciji, običajima i navikama kakav je to slučaj s prvenstveno primitivnim narodima kao što su Crnogorci. Stoga, uloga Božjega glasnika u ovom prizoru jest ohrabrivanje naroda da se pokori Napoleonu kao sudbini, odnosno Božjoj volji te da se time odupru svojim tradicionalnim načelima. Štoviše, objašnjava kako su osvećeni oni čija je krv obojila zemlju u crveno jer je to bila Božja naredba pa nema potrebe da se ta smrt osvećuje jer se Bogu ne mogu osvetiti. Božji glasnik izravno poručuje Crnogorcima kako Bog želi spasiti preživjele

¹⁶⁹ Isto, str. 36.

¹⁷⁰ Isto, str. 37.

¹⁷¹ *Hrvatska enciklopedija*, Napoleon I. Bonaparte <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42926> (12.1.2016.)

sinove od francuskog mnoštva te ih savjetuje da se pokore njegovoj želji jer je ona vođena pravdom i dobrim¹⁷².

U trećem se pjevanju ovoga djela javlja narodni kazivač Stiepo koji se posvećuje Napoleonovim osvajanjima. Zanimljivo je kako Ivellio povezuje kazivače u svojim djelima. Naime, Stiepo je Giurchin otac. Giurca je djevojka koja u prethodnom Ivellijevom djelu kazuje Tomalu o crnogorsko francuskim ratovima o kojima je čula od svog oca. Pjevanje započinje podacima o vremenu zbivanja u stihovima:

Già l'aureo carro del maggior pianeta
La metà del suo corso avea varcata,
Allor che lo stranier di se fe mostra
Del Nero Monte alla robusta prole,
Che avidamente a contemplar si mise
Gli atti, le spoglie, e la viril fierezza
Che di sua schiatta fea sicura fede.¹⁷³

U podne u crnogorski kraj stiže stranac kojega je u prethodnom pjevanju bio najavio «Magno Sacerdote». On promatra Crnogorce te pejzaž no pjesnik u ovom dijelu izostavlja opis, na način:

Egli col guardo indagator misura
I confin della spiaggia, e poi che tutta
D'intorno l'accerchiò, s'assise all'ombra
D'antica pianta, e, con fedel racconto
Paghi rendendo i popoli del monte ,
In tali accenti il suo parlar compose.¹⁷⁴

On je pogledao, rekli bismo, u krug i nakon što je padinu «odmjerio», sjeda ispod stabla te započne pripovijedati. Pripovjedač Stiepo se prvo predstavlja. Objašnjava i svoje porijeklo čime se Ivellio služi kako bi čitatelja upoznao i s vlastitim rodnim krajem Dalmacijom, njezinim pejzažem te povijesnim i aktualnim zbivanjima. Saznajemo da je kazivač Stiepo ilirskoga porijekla. Dolazi iz Salone, današnjeg Solina, u kojemu je dio života proveo poznati rimski car Dioklecijan. Opisuje svoje bezbrižno djetinjstvo prikazujući idiličan pejzaž stvarnoga lokaliteta solinskoga kraja. Govori o načinu predaje narodne pjesme s koljena na koljeno pa objašnjava kako mu je jedan sjedokosi starac prenio zanimanje za starinske priče iz naroda. Stiepo se prisjeća konkretnih starčevih opisa klimatskih uvjeta u Dalmaciji. Spominje

¹⁷² Usp. Niccolò Ivellio, *Il Monte Nero*, Canti tre di Niccolò Ivellio, nav. dj., str. 39.

¹⁷³ Isto, str. 45.

¹⁷⁴ Isto, str. 45-46.

vremenske neprilike, bljesak munje, topot groma, a ovakve se akustične pjesničke slike vrlo često susreću u Ivellijevom pjesništvu.

Stupnjevito epsko pripovijedanje razvija se i u prikaz povijesnih zbivanja u Dalmaciji prije dolaska Napoleona na vlast. Stiepo pripovijeda kako je odrastao dok je Dalmacija bila pod venecijanskom vlasti:

Cresciuto all'ombra del Leon' alato,
Ne'duri tempi in cui de'suoi ruggiti
Dimentico stringea simbol di pace
Fra le zanne spuntate, a me di gloria
Chiuso era il calle. (...) ¹⁷⁵

Kazivač spominje teška zbivanja u Dalmaciji na prijelazu stoljeća metaforičkom slikom vladanja krilatoga lava i dvoglavoga orla. Vladavina krilatoga lava u ovom djelu simbolizira mletačku vlast u Dalmaciji dok austrijsku vladavina dvoglavoga orla. Ivellio ne iskazuje svoje simpatije naspram ovih dviju tuđinskih vladavina. To čini metaforično, putem prikaza kazivača koji je bezuspješno pripovijedao o dalmatinskim herojima, kako to navodi, dok mu dlanove ne bi do krvi povrijedile žice harfe. Štoviše, tu je i simbolična slika dvoglave ptice koja je svojim svijenim pandžama ugrabila ilirske sinove koji su se tresli od straha. Autor ističe svoje negativno mišljenje o austrijskoj upravi navodeći kako je dvoglava ptica još jače «stegla omču» zbog koje su Iliri bili osuđeni na ropstvo koje su preživjeli zbog svog otpora i patriotizma.

Novi pjesnički moment Ivellio naglo i nespretno umeće u postojeći narativni tijek:

(...) Due lustr
Pianser, ma di virtù non di viltade
Quelle lagrime fur, che ancor nel petto
Bolleva a lor il sangue dell'invitta
Proe de'forti, ch'ebber nome e grido
Nelle passate età. Poggiata a un sasso
Stava l'Iliria Donna: avea le chiome
Sugli omeri disciolte, e in fronte espresso
Il profondo rancor. Le luci schiude,
E scorge nera tenebria sul monte
D'improvviso addensarsi, e vede un Astro
A manca che traluca. (...) ¹⁷⁶

¹⁷⁵ Isto, str. 47.

¹⁷⁶ Isto, str. 48.

Svoj sud o trenutnim zbivanjima Ivellio prikazuje putem simboličkoga opisa Ilirkinje koja je napola zatvorenih očiju sjedila na kamenu. Imala je raspuštenu kosu koja joj je padala niz ramena, a na licu joj se vidjela duboka srdžba. Opisuje nadalje kako je ugledala jednu zvijezdu koja je svijetlila kroz crnu tamu koja je dolazila s obližnjega brda. Ilirkinja u ovom dijelu Ivellijevoga spjeva ne predstavlja ništa drugo nego Ivellijevu rodnu Dalmaciju rastrganu i srditu zbog smjene vladavina dok zvijezda koja se nadzire kroz gustu tamu simbolizira dolazak Napoleonove vlasti koju Ivellio egzaltira i promovira. Ovom pjesničkom slikom autor također kritizira Dalmaciju što se protivila Napoleonu kao i da je cijela regija negodovala dolasku francuske vlasti. Ipak, povijesni podaci se s takvim sudom u potpunosti ne podudaraju jer se ne može reći da je stanovništvo ovoga kraja u cijelosti odbijalo nadolazeću vlast. Autor opisuje ratnu snagu francuske i crnogorske vojske i pritom donosi opis sraza dviju potpuno različitih kultura.

Opisuje se izgled francuskih vojnika. Spominje se vojna uniforma ukrašena perjem. Poseban se naglasak stavlja na borbu vojnika s višim činovima koji se odlučno i hrabro suprotstavljaju protivnicima poredbom hridi koje su izložene olujama. Također opisuje njihovu fizionomiju i gard. Navodi kako su njihova tijela elegantna, njihovi pokreti ljupki, a njihov govor učen neovisno o visini njihova čina. Pjesnik Francuzima suprotstavlja Crnogorce. Njih prema Ivellijevom opisu karakterizira velikodušnost i nepobjedivost, ali i neotesanost. Navodi kako su divlji i grubi, neukrotivi, a manire, odnosno uljudbeno ponašanje im je u potpunosti nepoznato.

Stiepo nadalje iznosi opis borbe. Prepričava kako je slušao starca nepomično kako priča što uspoređuje s prizorom nekoga tko se zadubio u putanju užarene komete dok ona leti nebom. Navodi kako je u njemu plamtjela želja da pripovijeda o Napoleonovim ratnim podvizima kojega naziva Marsovim sinom «*quel prode/ Figlio di Marte*»¹⁷⁷ koji je uspio pokoriti čak i Dubrovačku Republiku.

Početak borbe uvodi se u pripovijedanje povikom «*All'armi*», kojim se ujedno očekuje i ubrzavanje radnje. Netom slijede simboli početka boja, a to su trublje i bubnjevi kojima je odjekivalo nebo od jačine. Pojavljuju se čete vojnika koje se upućuju prema brdu i koje odišu svojom hrabrošću. Pri opisu lica ratnika pri odlasku u boj, Ivellio koristi izraz «*rossegianti*» čime vjerojatno želi prikazati uzavrelost, uzbuđenje zbog onoga što će uslijediti, a ujedno i želju za borbom kako nam je to pjesnik već prije dao naznačiti. Ivellio dodatno naglašava

¹⁷⁷ Isto, str. 50.

uzbuđenje umetanjem Stiepinoga osobnoga komentara: «(...) Oh giorno orrendo/ Di stragi e sangue!»¹⁷⁸ koji je također u svrsi najavljivanja i smještanja radnje u centar zbivanja. Stiepo nastavlja pripovijedanje nastojeći prije svega prikazati nepokolebljivost francuske vojske. Opisuje kako se Crnogorci odvažno suprotstavljaju Napoleonovim ratnicima koje čak naziva «Dell'orbe ai vincitor»¹⁷⁹, no oni svoj napredak ne uspijevaju ostvariti zbog snažnog otpora Francuza koji Ivellio prikazuje kao nadnaravnog. Navodi kako Francuzi stoje nepomično na bojnopolju jasno naglašavajući kako su nepovredivi na pokrete neprijateljske crnogorske vojske koje smatra nesmotrenima. Vještinu prodora Napoleonovih vojnika Ivellio prikazuje putem nekoliko poredbi. Francuzi napreduju brzinom i spretnošću poput riječnog brzaca koji se svaljuje s brane, pjenu se strmoglavljujući se u dolinu, a svojim tokom preokreće stabla i kamenja. Oni su prema riječima Ivellija i poput srditih oblaka koji se probijaju u olujnoj noći. Navodi nadalje kako bičuju glave prestrašenom mnoštvu te rigaju vatru poput munje.

U ovom se dijelu Ivellio osvrće nakratko i na sudbinu Crnogoraca navodeći također poredbom kako Francuzi uništavaju njihov rod poput zmaja koji rasipa pijesak i prašinu uništene planine koju naziva odurnom¹⁸⁰ kao i njihova skrovišta. Ovaj prizor Ivellio zaključuje naznakom o tome kako francuski vojnici slave pobjedu pjevajući u čast svojim generalima Molitoru, Loristonu i Marmontu.

Važno je naglasiti kako Stiepo nije neposredni pripovjedač jer ne prepričava ono što je on doživio već ono što mu je jedan drugi pripovjedač ispričavao. Stoga Stiepovi komentari i osvrti nisu posljedica njegovog izravnog ili direktnog uvida u situaciju već njegov subjektivni utisak na pripovijedanje koje je čuo. Ovime se ističe značaj očuvanja usmenoga narodnoga pjesništva koje je u ovom epu uklopljeno u umjetničko književno epsko djelo u stihu. Kako to i sam objašnjava, njegova uloga u ovome djelu je da ispjeva uz pratnju harfe «note di meraviglie e di portenti»¹⁸¹ Napoleona i njegove vojske. Još jednom se osvrće na sudbinu Barissine obitelji kako bi povezao radnju s prethodna dva pjevanja.

U trećem pjevanju javlja se i objektivni pripovjedač koji pripovijeda i o ostalim Napoleonovim bojnim pohodima. Ovo je ideja koju je Ivellio preuzeo od svojega suvremenika Vincenza Montija koji je imao zamisao opjevati sve Napoleonove bitke no

¹⁷⁸ Isto, str. 51.

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto, str. 53.

¹⁸¹ Isto, str. 65.

nikada takvo što nije ostvario¹⁸². Možemo reći kako ni ovakvo Ivellijevo pripovijedanje nije uspjelo. Nešto je veći opseg pripovijedanja posvetio prikazu francusko - crnogorske borbe no taj je opis vrlo površan i konfuzan. Pripovijedanje i opisi su u potpunosti usmjereni na egzaltaciju Napoleona i njegove vojske kao i na uzdizanje francuske kulture i srednjeeuropskog mentaliteta. Sveznajući pripovjedač govori kako je nepoznati pripovjedač uspio dočarati strah koji je Napoleonov napredak izazivao. Taj strah je ovdje personificiran: «Arruffa i crini la Paura, e i petti/ Saetta sì co'suoi gelati strali»¹⁸³. Emocija straha ovdje je prikazana poput ljudskog stvorenja koje se nakostriješi odnosno razbaruši kosu te grudi strijelja svojim sleđenim strijelama. Jedini koji ne osjeća strah od francuske vojne sile jest Mergen «Solo Mergen in sua fierrezza altero»¹⁸⁴, a njegova hrabrost je uspoređena s hrđi koja se suprotstavlja prijetećim valovima.

Stiepinu pripovijedanje nastavlja se u trenutku u kojemu nepoznati glas iz obližnje šume ponavlja «NAPOLEON, NAPOLEON»¹⁸⁵, a taj zvuk Ivellio naziva božanskim. Stijepo se od uzbuđenja zacrvni «accesso in volto/ Da sovra-umano ardor:»¹⁸⁶ te upita Manoilovu harfu kojom pjeva hvalospjev Napoleonu «un inno fa volare all'etra»¹⁸⁷. Ovaj rimovani¹⁸⁸ lirski sastav također je zamišljen kao razgovor pripovjedača s prirodom. Pripovjedač zaziva prirodu i Crnogorce o kojima negativno govori «Irsuti abitator del negro monte»¹⁸⁹ da se predaju te da se pokore Napoleonu kojega naziva «SIR delle battaglie»¹⁹⁰. Njegov uspjeh i moć nadalje egzaltira nastojeći uvjeriti narod kako je njihov otpor besmislen budući da ga naziva onim koji u rukama drži sudbinu svakoga čovjeka, ruši apsolutističke monarhije, a naziva ga čak i zemaljskim Marsom, odnosno zemaljskim bogom rata. U ovom hvalospjevu, Ivellio donosi i metaforički prikaz Napoleonovog osvajanja navodeći kako je ono poput vrtloga koji buči i pjeni, poput razjarene pijavice¹⁹¹. Stravičnom prikazu haranja Napoleonove vojske, Ivellio suprotstavlja mir koji njegovi podanici mogu uživati ukoliko pristanu na predaju. Stoga, ovaj hvalospjev ima i vrlo značajnu propagandnu poruku, a to je da služi kao molba crnogorskome narodu da se odupre pozivu svoje tradicije.

¹⁸² Usp. Vincenzo Monti, *Poesie a cura di Alfonso Bertoldi*, Sansoni Firenze, 1967., Introduzione Alfonso Bertoldi.

¹⁸³ Niccolò Ivellio, *Il Monte Nero*, Canti tre di Niccolò Ivellio, nav. dj., str., 54.

¹⁸⁴ Isto, str. 54.

¹⁸⁵ Isto, str. 55.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Rima je raznolika.

¹⁸⁹ Niccolò Ivellio, *Il Monte Nero*, Canti tre di Niccolò Ivellio, nav. dj., str. 56.

¹⁹⁰ Isto, str. 55

¹⁹¹ Usp. isto, str. 56.

Hvalospjev Napoleonu ujedno je i uvertira u prikaz najpoznatijih njegovih osvajanja koji se, kako je već rečeno, iznose putem objektivnoga pripovjedača. Autor iznosi razlog Napoleonovog rođenja. To su politička i povijesna zbivanja u Europi koja su simbolički prikazana. Posebice ga se dojmila Italija koju naziva Itala Donna, a prikazuje ju kako je slabo slušala plač te rasute kose na vjetru, ponavljala kako više nije kraljica¹⁹² čime Ivellio simbolički ukazuje na slabljenje trgovačkog monopola Venecijanske Republike. To je postala Engleska koju naziva pohlepnom ili proždrljivom, a koja je posebice naštetila Francuskoj. Napoleona je prema Ivellijevoj mašti stvorio Jupiter u trenutku kada je vidio Francusku u teškoj političkoj situaciji. Tada je Jupiter, prema autorovom opisu, iz svog sjedišta od zapaljenoga crvenoga granata na čijem su podnožju stajale strijele i munje, uputio svijetu jednu svoju zraku te ga protresao¹⁹³. Valja primijetiti kako Ivellio u svojoj mašti zamišlja Napoleona kao plod svemirskoga tijela, odnosno kao produkt svemirske sile. U svom viđenju stvaranja života na zemlji, Ivellio ne zamišlja Boga kao stvaratelja Napoleona. Nadalje, kada opisuje Napoleonove sposobnosti, pjesnik se ne ustručava naglašavati kako one posjeduju božanske osobine. Ivellio ističe, kako su one prepune božje mudrosti «Pien del raggio di Dio»¹⁹⁴ što nas navodi na zaključak da pjesnik Napoleona identificira s Bogom, odnosno Napoleon je u pjesničkoj mašti Bog sam. Nešto kasnije ovo i potvrđuje nazivajući ga čak i Božjim plodom Sinom Božjim «Quel Grande ch'è di Dio nobil germoglio»¹⁹⁵. Ovakva pjesnička misao također potvrđuje Ivellijevo propagiranje poštivanja Napoleonovog htijenja da se poslušnost prema njemu uvrsti u Katekizam¹⁹⁶. Nadalje vrlo sintetički opisuje Napoleonove vojne pothvate, a njegovu ratničku vještinu prikazuje kao nadnaravnu čemu upravo i doprinosi takav sažeti način pripovijedanja. Eksplicitno navodi «Quali immensi prodigi, e non più udite/ Cose opra l'invincibile Guerriero!»¹⁹⁷. Ivellio prvo spominje rušenje Mletačke Republike. Sposobnost i učinkovitost uspoređuje s tokom brzog potoka koji čupa stabla i razdire kamenje, a nastoji i napomenuti kako je vladavina Napoleona Italiji donijela samo dobro. Osvrće se na sudbinu italskoga tla simbolički ga nazivajući «L'Itala Donna» opisujući kako drhti na božanski glas koji ju doziva. Ona potom otvara oči, uzdiže se iz pepela, s kose trese prašinu, a u srcu osjeća kako joj se moć vraća:

¹⁹² Usp. isto, str. 58.

¹⁹³ Usp. isto, str. 59.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Isto, str. 64.

¹⁹⁶ *Hrvatska enciklopedija*, Napoleon I. Bonaparte <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42926> (12.1.2016)

¹⁹⁷ Niccolò Ivellio, *Il Monte Nero*, Canti tre di Niccolò Ivellio, nav. dj., str. 59.

Pien del raggio di Dio questo possente
Cala dall'Alpi, e l'Aleman flagella
Pari nel corso a rapido torrente,
Che alberi e massi sradica e sfrascella:
L'Itala Donna palpitar si sente
Alla voce celeste che l'appella;
Apri gli occhi, e dal crin la polve scossa,
Sente nel cor ringiovinir la possa.¹⁹⁸

Brzo se pripovijedanje nastavlja zamišljanjem Napoleona kao ptice koja nakon što sruši Mletačku Republiku, što simbolički prikazuje kao pad lava bez rike, uzleti sigurno prema Aziji te sleti u Egipat gdje zastane na Nilu kako bi nacrtao plan osvajanja kojega Ivelio naziva pobožnim¹⁹⁹. Zanimljivo je kako Ivelio u ovom dijelu ne spominje Napoleonov neuspjeh u Egiptu. Ne spominje kako 1798. godine tamo nije uspio svladati Veliku Britaniju što upućuje na selektivni i subjektivni odabir tematskih jedinica čime postiže veću idealizaciju Napoleona. Potom, opet simbolički spominje bitku kod Marenga gdje personificirano italsko tlo prikazuje kao francusku ljubavnicu koja se divi rezultatu sukoba s austrijskom vojskom promatrajući teren prepun rasutih lubanja, udova, odrezanih trupova, slomljenih vratova. Ivelio i ovaj sukob prikazuje vrlo letimično i simbolički. Napoleonov učinak uspoređuje s munjom koja tutnji nebom: «E, come fulmin che per l'aere romba,/ Ferocemente sul nemico piomba.»²⁰⁰. Otpor austrijske vojske koju naziva «L'Acquile avverse»²⁰¹ također objašnjava vrlo sintetički opisujući orlove koji grabežljivim pandžama neuspješno pokušavaju ščepati zelene lovorike. Slijedi aluzija na bitku kod Austerlitza kojoj posvećuje jedan komentar, a to je da se neprijatelj prepao bljeska njegova mača čime je i ova pobjeda bila zagarantirana.

Crnogorski tradicionalni čin osvete Ivelio je utkao i u sudbinu dviju obala Jadrana. Nazivajući Napoleona «Arbitro del diadema»²⁰², «vincitore magnanimo»²⁰³, «quest'Un»²⁰⁴ Ivelio vrlo konfuzno izriče sud o sudbini Venecijanske Republike s jedne strane te Dalmacije s druge. Pripovijeda simbolično kako personificirana Mletačka Republika uzima žezlo, plašt i opet postaje Kraljicom te dodaje njezinu izjavu kako više nije neosvećena. Ivelio na ovaj način aludira na odredbe mira u Požunu nakon bitke kod Austerlitza 26. prosinca 1805. kojim

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Usp. isto, str. 59-60.

²⁰⁰ Isto, str. 61.

²⁰¹ Isto.

²⁰² Isto, str. 62.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Isto, str. 63.

je Napoleon dobio Dalmaciju i Boku kotorsku čime su opet Mletačka Republika i Dalmacija pale pod istu vladavinu.

Nadalje pjesnik opisuje i doček francuske vlasti u Dalmaciju kroz podsjećanje na epizodu tužne Ilirkinje zbog političkih zbivanja na prijelazu stoljeća. Subjektivno odobravanje Napoleonove vladavine u Dalmaciji opisuje također putem prizora te iste Ilirkinje koja se na dolazak Francuza trgne i oživi te pozdravlja vladavinu Napoleona stihovima:

Fra tante glorie sull'Iliria terra
Volge quest'Un lo sguardo, e i prischi tempi
Ricorda allor che di coraggio in guerra
Diero i suoi figli non comuni esempi.
Su lei un riso animator disserra
Con quel suo volto distruttur degli empi:
L'Iliria Donna scuotesi, s'accende,
E al suo nuovo Signor le bracia stende.
E par gli dica: da torpor ingombra
Stetti gran tempo di me stessa in ira,
Dell'Adriaco Leon posando all'ombra,
Addormentai la rabbia acerba e dira.
Or che un tuo sguardo il sonno mio disgombra,
Or che a me innanti il Genio tuo s'aggira,
No non fia più mio nome abbietto e scuro,
Per l'immortal NAPOLEONE il giuro.²⁰⁵

Izravnim obraćanjem Ilirkinje Napoleonu, Ivellio upućuje i svoj sud o mletačkoj vlasti u Dalmaciji. Ukazuje prije svega na dugogodišnju vladavinu Mlečana kojom je, kako je to Ivellio već bio dao naslutiti, bio nezadovoljan prije svega zbog stagniranja razvoja Dalmacije. Isto tako izražava svoju nadu da će nova vlast pripomoći što boljem otkrivanju autohtonosti Dalmacije ostatku Europe. Putem Ilirkinje veliča i Napoleonovu čovječnost, njegove moralne osobine navodeći kako podjarmljene narode i pokorena carstava poziva na novi život²⁰⁶.

Ovo se Ivellijevo djelo zaključuje povratkom na pripovijedanje tužne priče o sudbini crnogorskoga naroda koji se na kraju morao predati volji Napoleona. Pripovjedač se osvrće na Mergena koji se nakon što je čuo Stiepinu priču ustaje i moli narod da slijedi njegove korake. Uzima Rachitinu harfu te pjeva tugaljivu pjesmu.

U prvom dijelu lirske pjesme Mergen očajava zbog nemogućnosti da ponudi Crnogorcima savjet za uspješno suočavanje s Napoleonovom vojskom. Drugi se dio pjesme nastavlja u stilu budnice u kojoj Mergen zaziva narod na boj, a potom na kratki pripovjedni ton kako bi opet

²⁰⁵ Isto, str. 63-64.

²⁰⁶ Usp. isto, str. 64.

najavio Mergenovo obraćanje narodu u kojem iskazuje svoju nemogućnost da pristane na predaju također u obliku budnice sastavljene od četiri sestine. Mergen izražava svoj očaj prvenstveno zbog toga što nakon Stiepinog pripovijedanja o Napoleonovoj moći postaje svjesnim da je njegovo djelovanje uzaludno. I putem ovoga lika, Ivellio prikazuje Napoleona kao nadnaravno stvorenje kojega je nemoguće pobijediti. Mergen naziva Napoleona božanskom zrakom te mu pridaje i božanske osobine poput besmrtnosti čime odustaje od sukoba objašnjavajući kako on ne može pobijediti božansko stvorenje te da je došao trenutak da se prepusti sudbini.

Ohrabruje i poziva svoj narod da služi Napoleonu. Tješi ga da nisu gubitnici jer da se za njega bore te da će vođeni junakom njihovo ime biti poznato. Mergenova uloga u ovom djelu završava njegovim subjektivnim osvrtom na smrt pri čemu ističe kako se pravi ratnik koji cijeni pravu slavu ne boji smrti. Njegovo samoubojstvo simbolizira čin prekida s načelima tradicije odnosno primitivne percepcije slave te pobjedu razuma nad praznovjermem. Dopunu etnološkom značaju djela daje i prikaz narodnog pogrebnog običaja, narikača «I Cantor della morte»²⁰⁷ koje su naricale o hrabrosti ovog ratnika, o njegovim hrabrim pothvatima. Spjev završava mirovnim ozračjem prilikom svitanja prvoga travanjškoga sunca kojemu je prethodilo Stiepinovo obraćanje narodu kako moraju odabrati između rata ili mira pri čemu će im francuska vlast donijeti mir te pripovjedačevim glasom o odluci ovoga naroda koja je, kako je to i očekivano, prihvatila Napoleonovu vlast.

Zanimljiv je odjek Ivellijevoga djela u časopisima Habsburške i Francuske Monarhije samo par godina nakon što je ono objavljeno. U austrijskom časopisu «Länder- und Völkergemälde»²⁰⁸ ovome se djelu pridaje vrlo važno putopisno i dokumentarno značenje o Crnoj Gori te o narodu koji na tom području obitava kao i o njihovim običajima. Ovaj autor navodi i netočni podatak, a to je da Ivellio govori i o značajkama crnogorskoga govora. U časopisu «Allegemeine Literatur – Zeitung»²⁰⁹ čita se o autorovoj političkoj propagandi, odnosno želji da se Crnogorci predaju Francuzima bez pružanja otpora. U ovom se članku također ističu geografske značajke prostora iz Ivellijevoga predgovora kao i dodaju povijesni podaci iz ovoga razdoblja koje Ivellio eksplicitno ne spominje kao na primjer o vladiki Petru Petroviću. Ističu se običaji i vjerovanja koje pjesnik spominje, a koje ovaj autor smatra

²⁰⁷ Isto, str. 78.

²⁰⁸ Interessante «Länder- und Völkergemälde», oder Schilderung neu untersuchter Länder, Völker und Städte, anziehender Naturmerkwürdigkeiten, Kunstwerke und Ruinen. Nach den neuesten Reiseberichten bearb. Doll, Wien, 1809., str. 85-92.

²⁰⁹ «Allegemeine Literatur – Zeitung», br. 239, god. 1807., str. 669-672.

izuzetno primitivnima, a to je kako običan puk nosi oružje kao da mu je ono nakit. Autor pripovijeda o raznim oblicima osвете. Čudi se tomu da Crnogorci razgovaraju s duhovima mrtvih te da im mrtvi daju naredbe o tome što na drugom svijetu moraju obaviti. Autor članka progovara i o nepismenosti i surovosti ovoga kraja kao i odnosu muškarca prema ženi. U francuskim se novinama²¹⁰ ističu geografska obilježja ovoga europskoga kraja, narodni običaji, mentalitet, čak i nedostatak inteligencije, neobrazovanost te ostala obilježja kulturne sredine. Prema ovim navodima čini se kako je Ivellio itekako uspio potaknuti zanimanje francuske i njemačke javnosti za jedan zabačeni i zaostali kraj.

Književni kritičari XX. i XXI. stoljeća²¹¹, Kilibarda, Novak, Jutronić, Maroević, Vrandečić ovome djelu Nikole Ivellija pripisuju vrlo važan povijesni značaj zbog prikaza crnogorsko-francuskih ratova na početku XIX. stoljeća te općenito uvođenja francuske vlasti u Dalmaciju i Boku nakon mira u Požunu. Prema riječima Mate Zorića, Ivellio u djelu propagira francusku vlast prenstveno zbog nade u razvitak «hrabre narodnosti (tj. Dalmatinaca), jer se u Iliriji pritisnutoj prošlim režimom čak i sjajno razdoblje prosvjetiteljstva odrazilo tek slabim svjetlom filozofije i književnosti»²¹². Dok s jedne strane u ovome djelu prepoznaje pjesničko nadahnuće Montijevim djelom *Il bardo della selva Nera*, drugi ga kritičari poput Guida Mazzonija²¹³ i Alfonsa Bertoldija²¹⁴ optužuju za njegovu potpunu imitaciju:

«Ma il Bardo fruttò al poeta, dall'imperatore, duemila zecchini, netti dalle spese di stampa, e fu subito imitato: tra gli altri, da Niccolò De Ivellio, veneto della Dalmazia, che pur nel 1806 celebrò *Il Monte Nero*, cioè la guerra franco-montenegrina, in tre canti di versi sciolti, nei quali è un bardo con l'arpa, e v'è tutto il resto che quella imitazione voleva»²¹⁵.

Mi se pak ne bismo složili s ovakvim mišljenjem talijanskih filologa. Naime, Ivellio od Montija preuzima idejno tematsko nadahnuće da opjeva Napoleonov vojni uspjeh te način za izlaganje sadržaja od strane barda kojemu je drugi bard neposredni očevidac Napoleonovog osvajanja ispričao ono što je vidio. U Ivellijevom slučaju to su Stiepo i sjedokosi starac, čak i

²¹⁰ *Voyages, Sur les Monténégrins* «Gazette Nationale ou Le Moniteur Universel», br. 108, god. 1818., str. 427. Ovaj je članak ulomak iz djela M. Malte-Brun, *Anales des Voyages, de la Géographie et de l'Histoire*, sv. 2, Paris, Chez F. Buisson, 1808., str. 387-391. Ivellijevo se djelo spominje u istoimenom djelu objavljenom u «Annales», sv. 4, 1809., str. 220.

²¹¹ Vesna Kilibarda, *O crnogorsko-italijanskim književnim i kulturnim vezama u prošlosti u Uvijek na istom putu*, Zbornik biskupa Iva Gugića, Perast, Gospa od Škrpjela, 1996., str. 170.

²¹² Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, RAD JAZU 357, Zagreb, 1971, str. 376-377.

²¹³ Guido Mazzoni, *L'Ottocento*, nav. dj., str. 24.

²¹⁴ Bertoldi citira Mazzonijevo mišljenje o Ivellijevom spjevu u Vincenzo Monti, *Poesie a cura di Alfonso Bertoldi*, nav. dj., str. 383.

²¹⁵ Isto.

Napoleonov prijatelj, kod Montija su Ullino i Terigi. Ipak, Ivellijevi prikazi maštovitih prizora zasigurno nisu preuzeti od Montija. Kruno Krstić u članku iz *Enciklopedije Jugoslavije* napominje kako je upravo Ivellijevo djelo moglo utjecati na Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengića* i na *Gorski vijenac* Petra Petroviča Njegoša što Tonko Maroević smatra «pretjeranom dosjetkom»²¹⁶, no ipak ostavlja mogućnost da je predromantički ukus mogao zaći u «južnohrvatsku kulturnu sredinu»²¹⁷. Tonko Maroević dodaje kako je «*Il Monte Nero* najeksplicitniji primjer Ivelliove frankofilije i iluminizma, znak povjerenja u nove prilike koje će civilizirati «dobrog divljaka», praznovjerje zamijeniti znanošću, a krvnu osvetu mirotvornošću. Unatoč naivnosti teze i razvučenosti naracije, spjev je i te kako zanimljiv za kulturnu povijest i recepciju aktualnijih poetika»²¹⁸.

I ovo Ivellijevo djelo čini dio njegovoga književnoga stvaralaštva u kojemu egzaltira Napoleona, odobrava francusku vlast te ujedno poziva crnogorski i dalmatinski narod da novoga vladara i novu vlast mirno i srdačno prihvate. Autor ističe dobrobit francuske vlasti posebice kod crnogorskoga naroda, a to je da prigrle jednu novu kulturu i jedan novi mentalitet, a koji bi prema njegovom mišljenju trebao bitno utjecati na odnos Crnogoraca s tradicijom. Djelo je važan primjer u kojemu pjesnik oponaša usmenu narodnu predaju te obiluje značajnim dokumentarnim, povijesnim, geografskim i kulturnim podacima. Opisi fizičkoga izgleda glavnih likova su površni, osim opisa Napoleona koji odiše autorovom maštovitošću i snagom njegovoga pjesničkoga izraza. Opisi likova se općenito zasnivaju na prikazu njihovoga ratničkoga umijeća, kulturnih običaja te moralnih vrijednosti. Također važan segment u naraciji je nekoliko lirskih pjesama. To su naricaljke te budnice s jedne strane, a s druge hvalospjevi Napoleonu kojima Ivellio ističe glavni konflikt djela, a to je očuvanje tradicije nasuprot prihvaćanju nove francuske vlasti i kulture.

2.1.4. Dva lirsko – epska djela iz zbirke *Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*

Zbirka pjesama koju Ivellio objavljuje u Kopru dok je Dalmacija bila u sastavu Ilirskih pokrajina *Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*²¹⁹

²¹⁶ Tonko Maroević, *Nikola Ivellio, rapsod kuge, glada i rata* u «Mogućnosti», nav. dj., str. 7.

²¹⁷ Isto.

²¹⁸ Isto, str. 6.

²¹⁹ Niccolò Ivellio, *Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*, Capodistria, Dalla tipografia Sardi, 1810.

posvećena je Augusteu Marmontu koji je za vrijeme francuske vlasti u Dalmaciji obnašao dužnost njezinoga vojnoga zapovjednika do 1809. godine, a kasnije glavnog guvernera Ilirskih pokrajina. Ovo je djelo zbir lirskih i lirsko – epskih pjesama koje egzaltiraju Napoleonovu vladavinu u Dalmaciji. Ivellio u predgovoru izričito tvrdi kako je Marmonteovo vodstvo, Dalmaciji donijelo samo dobro. Pjesme imaju bogat povijesni, dokumentarni, biografski i autobiografski značaj. Najbrojnija su djela koja pjevaju o Napoleonomim vojnim pothvatima i njegovoj slavi. To su dva soneta *A Napoleone il Grande Sonetto I, Sonetto II*²²⁰, pjesma posvećena okupaciji Dubrovnika i ukidanju Dubrovačke Republike *Il passaggio della Croazia prodigiosamente eseguito dall'armata di Dalmazia comandata da S.E. l'illustre general in capo Marmont duca di Ragusa ora maresciallo dell'impero e governatore delle provincie illiriche*²²¹, zatim lirska pjesma posvećena Napoleonomovoj okupaciji Beča u svibnju 1809. godine *La presa di Vienna in maggio MDCCCIX scritta e pubblicata nel successivo giugno*²²². Slične su tematike i pjesme *Il tempo*²²³, *Estemporaneo*²²⁴, *All'armata di Dalmazia*²²⁵, *Al generale di brigata barone Delsonz*²²⁶, *All'amica mal tacciata di genio anti-francese*²²⁷, *Ad un ciarliere che chiedeva il sangue de'suoi connazionali*²²⁸, *La Pace di Vienna conclusa il 14 ottobre MDCCCIX*²²⁹. Autor donosi i vijesti o općem stanju u Dalmaciji za vrijeme francuske vlasti. Objavljuje i odu kanonika i profesora Tokića u čast povratka francuskih trupa u Dalmaciju²³⁰, lirsku pjesmu *A Nalae*²³¹ u kojoj aludira na nagovještaj primirja koji je uznemirio Andriju Dorotića koji je namjeravao zavaditi Dalmaciju pa je pobjegao sa svojim istomišljenicima te pjesma *La pace contrastata*²³² u kojoj pjesnik aludira na širenje glasina u Dalmaciji o sklapanju primirja između Francuske i Austrije zbog čega su se privodili oni koji su ih širili. Takvo pobunjeničko stanje u Dalmaciji Ivellio potkrepljuje još jednom pjesmom autobiografskog karaktera *Separazione da mie figlie in agosto MDCCCIX*²³³. Ovo djelo svjedoči o događanjima u Dalmaciji u isto vrijeme, prvenstveno o

²²⁰ Isto, str. 1-2.

²²¹ Isto, str. 3-11.

²²² Isto, str. 13-16.

²²³ Isto, str. 17-19.

²²⁴ Isto, str. 75-76.

²²⁵ Isto, str. 77-78.

²²⁶ Isto, str. 83.

²²⁷ Isto, str. 84-86.

²²⁸ Isto, str. 87-88.

²²⁹ Isto, str. 55-58.

²³⁰ Niccolò Ivellio, *Del signor canonico Tochich professore di filosofia Ode*, u isto, str. 79-81.

²³¹ Isto, str. 45-47.

²³² Isto, str. 51-54.

²³³ Isto, str. 37-44.

nasilju pobunjenika zbog kojih je svakodnevni život u Splitu postao opasan zbog čega je Ivellio odlučio svoje kćeri skloniti na otok Hvar²³⁴. U ovoj zbirci Ivellio piše i lirsku pjesmu u polimetru Ivanu Kreglianovichu Albinoniju²³⁵ u kojemu pohvaljuje njegov pothvat u pisanju povijesti Dalmacije: «Chi nella folta tenebria degli anni/Spinge il mio sguardo, e innanzi a me dirada/D'Illirio i fati e le vicende alterne?»²³⁶. O ovom autoru donosi i kratku biografiju u bilješkama²³⁷. Čini se da je Ivellio imao namjeru pisati o povijesti rodnoga kraja što se može naslutiti u svim njegovim djelima koja uvijek upućuju na neki događaj iz mlađe ili dalje prošlosti Dalmacije kao i na ljude koji su ju obilježili svojim djelovanjem. Ivellio drži do obrazovanja te svoja djela uvijek upućuje eruditima koje cijeni u nadi da će poduprijeti njegove ideje. U istoj zbirci Ivellio objavljuje ova dva lirsko - epska djela *Sforzi di alcuni per sommovere la Dalmazia* i *L'inutile tentativo*.

2.1.4.1. *Sforzi di alcuni per sommovere la Dalmazia* – lirsko – epski spjev

Ivellio u spjevu *Sforzi di alcuni per sommovere la Dalmazia*²³⁸ sastavljenom od oktava u stihovima nejednake duljine, alegorijski prikazuje stanje u Dalmaciji za vrijeme otpora Napolenu. Nemir koji se pokušava unijeti u dalmatinski kraj prikazan je u obliku furije koja čupa «kralja plača» te mu naređuje na ilirskom jeziku da zarati: «Va, le dice, in Illirio; accerba guerra/ Movi, frangi, calpesta e fede e dritti./Spira furor, e nel fatal periglio/Il figlio il padre, il padre sveni il figlio»²³⁹.

Pjesnik je svoj spjev indirektno uperio protiv trojice propagatora austrijske vlasti koji su sudjelovali u tajnim misijama u njezinu korist. To su franjevac Andrija Dorotić, pukovnik Mascarelli i svećenik Militievich²⁴⁰. Ivellio spominje i vrijeme radnje. Napominje kako su prošle četiri godine otkad u Dalmaciji vlada bijeda: «Volge il quarto anno che i miglior

²³⁴ Isto, str. 43. (bilješke)

²³⁵ Niccolò Ivellio, *Al coltissimo amico Giovanni Kreglianovich Albinoni*, u isto, str. 59-65.

²³⁶ Isto, str. 59.

²³⁷ «Giovanni Kreljanovich Albinoni di Zara, di squisito gusto letterario, e di vasta erudizione fornito, diede di recente in luce un'opera interessante, divisa in due volumi, che porta per titolo: *Memorie per la storia della Dalmazia*.» (Isto, str. 65.)

²³⁸ Isto, str. 20-26.

²³⁹ Isto, str. 20.

²⁴⁰ O ulozi ove trojice u zalaganju protiv francuske vlasti u Dalmaciji pogledaj: Pederin Ivan, *Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.*, u «Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru», sv. 45, god. 2003., str. 291-308. Ivellio donosi podatak kako je Mascarellijevo djelovanje toliko uznapredovalo da je odležao u zatvoru u Zadru, a taj podatak pored bilješke na kraju spjeva donosi u stihovima te pjeva kako će «pravda pobijediti» no neće promijeniti zlu sudbinu. Usp. Niccolò Ivellio, *Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*, nav. dj., str. 22.

destini/ Tempran di quella terra i lunghi affanni;»²⁴¹. Pjesnik očajava nad naporima ove trojice da unesu nemir u Dalmaciju putem obavještanja austrijske vlasti o potezima one francuske u Dalmaciji.

La Furia scarmigliata e furibonda
A'lor detti compon la faccia arcigna,
Co'suoi sguardi sanguigni li seconda,
E nell'ire implaccabili digrigna:
Chi più fra voi d'accorto ingegno abbonda
Opri, dice, il poter d'arte maligna,
Giusto o ben non
S'ascolti, e il vulgo imbellè
Sia trascinato a divenir ribelle.²⁴²

Autor personificira ovaj nemoralni čin. Iskazuje srdžbu navodeći kako je francuska vlast okaljana u pjesničkoj slici orla s izoštenim kljunom kao simbola Austrije kako kleveće po kraljevstvu. Epske elemente ovoga djela čini pripovijedanje političkog događaja u Dalmaciji u vrijeme otpora francuskoj vlasti. To Ivellio čini alegorijom i personifikacijom te kritizira stanje u svom rodnom kraju. Autorov prikaz karakteriziraju vrlo britki opisi te hitro pripovijedanje zbog čega djelo često gubi na jasnoći izraza. Djelo je još jedno u nizu primjera u kojem autor pokazuje podršku francuskoj vlasti u Dalmaciji te usprkos svojoj kratkoći, ono je i izvor važnih povijesnih podataka.

2.1.4.2. *L'inutile tentativo* – alegorijska poema

*L'inutile tentativo*²⁴³ je alegorijska poema u oktavama u kojoj je prikazan jedan povijesni događaj koji se odvio u splitskoj luci prije ulaska francuskih trupa u Dalmaciju. Naime, jedan je engleski ratni brod uplovio u splitsku luku te zatražio da mu se predaju svi usidreni brodovi pod prijetnjom, ukoliko to ne učine da će zapaliti sve usidrene brodove te napasti grad. Lučki kapetan Antonio Coludrovich te vladin delegat Kreglianovich, odbili su zahtjev nakon čega je engleski brod ispaliyo tristo hitaca na brod kapetana Nicoloricha koji se uspio obraniti. Nacionalna straža i građani zajedničkim su snagama obranili grad²⁴⁴.

²⁴¹ Isto, str. 20.

²⁴² Isto, str. 23.

²⁴³ Poema je objavljena u isto, str. 67-71.

²⁴⁴ Isto, str. 73.

Poema započinje personificiranom slikom smjene britanske i francuske vladavine. Pjesnik opisuje Engleze kao zle «d'inferir mai stanco»²⁴⁵ kao one koji se hrane srdžbom. Opisuje i njihov fizički izgled. Govori kako im je lice od pakosti problijedilo. U prvom stihu Napoleona naziva «Del Grande le vittrici armi non anco/Fatto ritorno avean d'Ilirio in seno»²⁴⁶. Pjesnik i u ovom djelu propagira Napoleonovu vlast pa ga prikazuje kao nekoga tko donosi mir: «Guatò la pace, e sciolse all'ire il freno,/ Chè presagì suo fato, e trovò scritto/ Di Pace in fronte: *fine avrà il delitto.*»²⁴⁷.

U drugoj oktavi simbolično upućuje na gubitke Engleza spominjući pad podzemnoga svijeta te kako je Napoleon poslao boginje prokletstva (Erinni) da Avernu (tom podzemnom svijetu) proždre srce. Slika poraza engleske vojske je alegorijska. Poraz je prikazan kao siktanje tisuća zmija iz čijih očiju plamti bijes, a Englezi su prikazani kao oni koji psuju Francusku i grizu stablo masline koje simbolizira mir: «Bestemmian Francia, e mordono l'ulivo»²⁴⁸. U ovom Ivellijevom spjevu, drvo masline koje grize engleska vojska simbolizira narušavanje mira pa se alegorija nastavlja u trećoj oktavi u kojoj su Englezi prikazani kao zatrovani čarima masline, a njihova želja da osvoje Dalmaciju biva sve većom.

Prikazuje se pokušaj Britanaca da napadnu Split. Eksplicitno ističe ilirsku kraljicu Teutu koja je u vrijeme svoje vladavine imala značajnu pomorsku flotu. Ovime želi prvenstveno ukazati na vještinu plovidbe Dalmatinaca:

E perturbando di Nettuno il soglio
Teuta recar altrui doglia infinita;
Avido cerca di eseguir lo spoglio
Di gente che per mare industria invita,
Ed osa il crudo di recare offesa
A villaggi e città senza difesa.²⁴⁹

U šestoj oktavi Ivellio iznosi karakterne crte Dalmatinaca koje se iskazuju prilikom obrane domovine, a to su prije svega urođene čast, strastvenost i odanost domovini. Sličan se prikaz Dalmatinaca nastavlja i u sljedećoj oktavi. Prikazani su kao neiskvareni, oni koji ne izazivaju sukob, ali koji oštro odgovaraju ukoliko se uvrijedi čast njihovoga naroda i vladara. Pjesnik ih

²⁴⁵ Usp. isto, str. 67.

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ Isto.

²⁴⁸ Isto, str. 67.

²⁴⁹ Isto, str. 68.

u tom slučaju naziva «figli del coraggio»²⁵⁰. Prikaz dalmatinske mladeži i njihove strasti za obranom domovine od Engleza te sama ratna vještina Dalmatinaca iskazana je u opisu lake obrane Splita, što naziva «igrom»: «I cittadi, che de'bronzi il foco/Sembra ad essi spettacolo di gioco»²⁵¹. Poema se privodi kraju ukazivanjem na nadnaravnu silu, na intervenciju Boga koji je sudjelovao i razriješio borbu čime se umanjuje herojska sposobnost, ali istovremeno božja intervencija pojačava osebnost opisa. Način na koji Bog intervenira jest upirući prst u engleska plovila. Sarkastično opisuje i poražene Engleze koji se spašavaju od utapanja. Javljuju se i mitološki motivi. Erinni unose nemir u strujanje zraka i mora. Pjesnička slika u kojoj Neptun podiže glavu i trozubac na božji uzvik, spoj je religije i mitologije. Vrlo je simboličan Neptunov upit Bogu kada će dalmatinskim morem zavladati mir čime aludira na čestu smjenu vladavina u Dalmaciji. Djelo završava Božjom utjehom Neptuna o Napoleonu koji će umiriti more i razvedriti nebo čime pjesnik još jednom potvrđuje svoje divljnje i propagandu francuske vlasti u Dalmaciji. Za razliku od prethodnog Ivellijevoga djela, ovo se odlikuje jasnijim, stupnjevitijim i opširnijim pripovijedanjem te detaljnijim opisivanjem.

2.1.5. *Il bardo del Biocov* – lirsko – epski spjev

Ivellio lirsko – epsko djelo *Il bardo del Biocov*²⁵² objavljuje 1828. godine u Zadru prigodom rođendana cara Franje I. U predgovoru autor predstavlja ovaj dalmatinski kraj. Spominje etimologiju imena planine Biokovo. Ističe kako je ovo podneblje obitavalište narodnih pjevača te da je ono plodno tlo za nastanak narodne pjesme o kojima nije pisano mnogo:

«Le montagne Dalmate produssero, e producono ancora Cantori estemporanei, i quali negli estatici rapimenti della fantasia intessono inni, strofe, canzoni. Mancano eglino d'ogni sorta di nozioni storiche, mitologiche, scientifiche, letterarie, nè d'altre idee si forniscono, toltone di quelle, che ispirare può loro la natura nelle amene sue prospettive, ne' varianti suoi fenomeni.»²⁵³

Kazivanje jednoga Sinjanina Stiepe s kojim je Ivellija upoznao njegov prijatelj Matteo Lovrich 1806. godine, inspiriralo je ovaj spjev u nevezanim jedanaestercima. Djelo započinje prikazom lokaliteta Biokova i porijekla pjevača. Radnja započinje rano ujutro, a opis svitanja obiluje deskripcijom dalmatinskoga planinskoga pejzaža:

²⁵⁰ Isto, str. 69.

²⁵¹ Isto, str. 70.

²⁵² Niccolò Ivellio, *Il Bardo del Biocov* pel giorno natalizio di sua maestà Imp e Re Francesco I., Zara, 1828.

²⁵³ Isto, str. 3-4.

O giorno, o giorno! Il Veglio a dir imprende,
Tu al Natal ci richiami di quel Grande,
che somigliante al Sol di vita fonte
Scalda, sostien, feconda. (...) ²⁵⁴.

U spjevu se osjeća utjecaj opskurnog pejzaža kroz predočenje mračnog krajolika, laveža pasa, graktanja gavranova i glasanja pupavaca. Stiepo prepričava dan u kojem je čuo za pošast kuge u Makarskoj i njezinoj okolici. Opisuje fizičko stanje zaraženih ljudi, duševno stanje onih koji nisu oboljeli naglašavajući pritom ljudsku sebičnost i izostanak empatije zbog borbe za spašavanje vlastitih života potom nedostatak nekadašnje gradske vreve, poremećaj u dotadašnjem razvoju društvenog života. Strahovitost pošasti najrealističnije prikazuje u ovim stihovima: «D'ogni età, d'ogni sesso, e in tutte parti/ Silenzio, nudità, spavento, e morte.» ²⁵⁵.

Ivellio putem Stiepa navodi stvaran događaj za vrijeme kuge u Makarskoj 1815. godine. U spjevu spominje ime Lionco kao anagram za osobno ime Niccolò Carnincicha ²⁵⁶, tada župnika u naselju Vidonje pokraj Neretve. Stipan pripovijeda o njegovoj sudbini kada je imao neopisivu želju da posjeti svoje roditelje nekoliko dana prije nego je izbila kuga u Makarskoj. Također njegov brat svećenik je dva dana prije nego je izbila kuga otišao u Omiš na proslavu «la ricorrenza di s. Giovanni Nepomuceno» ²⁵⁷. Po dolasku u roditeljski dom Niccolò Carnincich je dijelio krevet s trećim bratom Giovannijem Antonijem koji je tijekom noći preminuo od kuge. Prizor smrti brata Ivellio donosi putem ukazivanja utvare koja ga grabi za kosu i želi da ju prati. Pripovjedač nadalje iznosi podatke kako je Niccolò zajedno s roditeljima morao odseliti u karantenu. Kasnije mu umiru roditelji. Pripovijedanje se nastavlja zazivanjem planinskih djevojaka uz Stiepinu harfu. On ih moli da okićene cvijećem siđu s planinskih vrhunaca kako bi uljepšale stravičnu stvarnost. Spjev se nastavlja i završava u prepoznatljivom Ivellijevom stilu, hvalospjevom aktualnom austrijskom vladaru Franji Josipu

²⁵⁴ Isto, str. 13. U prijevodu Tonka Maroevića: «O dane, dane! Starina prozbori,/Na rođendan nas zoveš Velikana/Što poput Sunca izvore života/Grije, plodi i snaži. (...)» (Tonko Maroević, *Nikola Ivellio, rapsod kuge, glada i rata* u «Mogućnosti», nav. dj., str. 18.)

²⁵⁵ Niccolò Ivellio, *Il Bardo del Biocov* pel giorno natalizio di sua maestà Imp e Re Francesco I., nav. dj., str. 17-18. U prijevodu Tonka Maroevića: «Uzrasta svih i roda, a posvuda/ Tišina, strah, golotinja, smrt sama.» (Tonko Maroević, *Nikola Ivellio, rapsod kuge, glada i rata* u «Mogućnosti», nav. dj. str. 20.)

²⁵⁶ Stefano Paulovich Lucich objavljuje biografiju Nikole Karninića (Niccolò Carninich) u kojoj citira Ivellijeve stihove iz *Bardo del Biocov*. («Gazzetta di Zara», n. 93, god. 1847.) O epidemiji kuge u Makarskoj pisali su brojni autori od kojih ističemo: Niccolò Battaglini, *La peste di Macarsca e distretto* («Gazzetta di Zara», br. 64, 65, god. 1846); Giuseppe Alacevich, *La fame di Macarsca nel 1783* («Cronaca dalmatica», br. 2, god. 1888), Giuseppe Alacevich, *La fame di Macarsca nell'anno 1817* («Cronaca dalmatica», br. 13, god. 1888).

²⁵⁷ Niccolò Ivellio, *Il Bardo del Biocov* pel giorno natalizio di sua maestà Imp e Re Francesco I., nav. dj., str. 33-34.

koji je pomogao oporavak područja Makarske i njezine okolice nakon što je izbila kuga 1815. godine. Ovo je Ivellijevo djelo također primjer koji pokazuje pjesnikovo zalaganje za boljitak Dalmacije. Ima i povijesnu i dokumentarnu važnost jer govori o stvarnom događaju iz bliske prošlosti jednoga dalmatinskoga kraja. Djelo, kao i većinu Ivellijevoga pjesništva, karakterizira izbjegavanje opširnoga pripovijedanja. Sam se prikaz događaja svodi na vrlo sintetičke i aluzivne navode koje pjesnik opširno razjašnjava u bilješkama. Ovakav način ujedno ima i značajnu filološku vrijednost.

Za ovaj «minispjev» kako ga i sam naziva, Tonko Maroević navodi kako je autor uspio vrlo vješto objediniti tri različita načina književnoga izraza, esejističkoga pisanja, elegijskoga pjevanja i epskoga pripovijedanja te time pokazao zrelost i akumulaciju raznolikosti svojega književnoga umijeća²⁵⁸. Maroević je objavio i prijevod²⁵⁹ ovoga djela na hrvatski jezik za koji možemo reći da vrlo uspješno prati original.

2.1.6. *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre* – deskriptivni spjev

Deskriptivni spjev *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre*²⁶⁰, napisan u polimetru, zamišljen je kao pjesnikov monolog na grobu njegove majke kojoj opisuje društveno i gospodarsko stanje u Dalmaciji. Djelo započinje prikazom Jupiterovoga hrama u Splitu, odnosno palače cara Dioklecijana kojeg Ivelio opisuje u vrlo negativnom tonu. Opisom naviru negativne emocije nabijene srdžbom jer, kako to objašnjava, povijest ga prikazuje kao najvećeg progonitelja kršćana Rimskoga Carstva. U prikazu suprotstavlja vlastiti imaginaran izgled palače u Dioklecijanovo vrijeme s njezinim izgledom u Ivellijevo doba te se posebice osvrće na mjesta ukopa, među kojima je i ono njegove majke, prve supruge i pokojnoga sina. Ivelio se obraća majci kao idealu s čijom smrću umire i njegov duh. Zapčinje prikaz gladi i kuge u Dalmaciji nazivajući svoju majku sretnom jer je umrla prije epidemije:

(...) Oh quante volte,
Io dissì, lagrimando, oh! te felice,
Felice te, che ricovrata in porto,
Pria dello scoppio orribile de'nembi
Che imperversando minacciaron tutta

²⁵⁸ Usp. Tonko Maroević, *Nikola Ivelio, rapsod kuge, glada i rata* u «Mogućnosti», nav. dj., str. 13.

²⁵⁹ Isto, str. 16-28.

²⁶⁰ Nakon spjeva *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre*, nav. dj., u istom svesku pjesnik objavljuje i odu *Il ritorno alla tomba di mia madre*, Ode, str. 35-39.

La terra devastar, felice, ahi quanto!
Che non ha visti desolati i campi,
Di sangue lordi gli alberi,
le messi, le are, i delubri calpestati, il velo
Squalciato delle vergini, le tombe
Oltraggiate de'morti, ed il delitto,
Strappato il manto alla virtù, coprirsì
Di sua candida vèsta, e fiero e truce
Predicar lealtà ne'tradimenti,
Negli stupri candor, pietà nell'atto
D'immolar innocenza, onor e fede.²⁶¹

Autor iste stihove uperuje protiv kršenja moralnih uvjerenja. Aludira na žene zbog njihovog nemoralnog seksualnog ponašanja kako bi preživjele, prehranile sebe i svoju obitelj. Nastojeći iznijeti realističan opis jezovitog stanja u Splitu za vrijeme gladi i epidemije kuge. To čini najuspješnije ponavljanjem riječi «fame» u stihovima:

La fame, oh Dio! la fame, irta sparuta
La scarna fronte orribilmente caccia
Entro i nostri dintorni e borghi e ville,
E castella deserta, e infin penetra
A funestar con disperati lai
Delle cittadi i portici e l'estrade.²⁶²
(...)
La fame arcigna, lurida, sparuta.²⁶³

Najdetaljniji opis je onaj u kojima autor donosi izgled sušnoga i neplodnoga tla te uništene prirode zbog nedostatka padalina koje su, kako Ivellio navodi u bilješkama na kraju spjeva, 1782. godine u Dalmaciji izostale čak više od deset mjeseci²⁶⁴. Prikazuje ljetnu sušu, odnosno nikakvu žetvu «Le messi non offrian che aride paglie»²⁶⁵. Zatim opisuje stanje poljoprivrede u jesen kada je nakon dugo vremena pala prva kiša. Objašnjava kako žeđ toliko sušnoga tla nije mogla utažiti ni obilna kiša, a nije mogla ni povratiti uništene kulture u život. Pjesnik pripovijeda i o sudbini ljudi toga kraja. Navodi kako su žene kršile svoja moralna uvjerenja kako bi prehranile svoju djecu, a detaljnije pripovijeda o stvarnoj tužnoj sudbini jedne obitelji iz Zagoira blizu Trogira, Tomala i njegovih sedmero sinova koji umiru od gladi

²⁶¹ Isto, str. 8-9.

²⁶² Isto, str. 11.

²⁶³ Isto, str. 14.

²⁶⁴ Usp. isto, str. 30.

²⁶⁵ Isto, str. 12.

te donosi zoran prikaz stanja u Dalmaciji za vrijeme pošasti kuge: «(...) Al suo scoprirsi, fredde/ Per subita paura, impallidiro/ Giovinezza e beltà. (...)»²⁶⁶. Posebice ukazuje na učestalu zvonjavu crkvenoga zvona koja je obavještavala o smrti ljudi. Prikazuje sebičnost čovjeka u borbi za vlastiti život. Opise turobnih prizora smrti i očaja, pjesnik završava trotočjem kako bi pojačao negativan dojam stvarnosti čineći ju suviše oholom da bi ju se moglo u potpunosti ispričovijedati. Ovakav interpunkcijski postupak nije rijedak u lirsko - epskom pjesništvu ovoga vremena. Na ovaj način kao i u prethodno interpretiranim djelima, autor izbjegava suviše opširno ili po njegovom mišljenju nepotrebno pripovijedanje. Ni u ovom se djelu Ivellio ne zaboravlja osvrnuti na vladara, odnosno iskazati svoju zahvalnost austrijskoj vladavini koja je, prema njegovim riječima, najela i ozdravila gladnu i kužnu Dalmaciju. Tako cara Franju zamišlja usnulog. Njega budi izdašna ruka, a on se trgne iz sna te u zlatnoj kočiji silazi u Dalmaciju kako bi pomogao unesrećenim ljudima:

(...) Francesco immerso
In dolce sonno si risveglia al tocco
Della man prodigiosa, e tutto sente
Inebriarsi da ineffabile senso
Che ad opre degne di pietà lo scorge.
Oh Magnanimo! Oh Grande! Un vel si squarcia,
E gli scopre spettacolo ben degno
Del paterno suo cor... Ei vede... Ahi vista!
Vede un popol famelico che geme
sotto i colpi di fame.²⁶⁷

Ivellio zaključuje ovo djelo zamišljanjem cara kako govori da će se pobrinuti za Dalmaciju:

(...) I Dalmati sien salvi;
Sieno pasciutti, ristorati e tolti
Dal trepido squallor che si gli opprime;
Io sarò ad essi ognor sovrano e padre.²⁶⁸

I ovo djelo ima važno povijesno i dokumentarno značenje jer donosi popis obitelji koje su pomogle gladnom narodu iz splitske okolice. To su Pietro Catunarevich iz Tisnog, Hranuelli i Antitievich iz Postira na Braču, Niccolò Grego iz Pučišća na Braču. Autor posebice ističe

²⁶⁶ Isto, str. 21.

²⁶⁷ Isto, str. 28.

²⁶⁸ Isto, str. 28-29.

Trogiranina Ivana Skakoca kojemu je kasnije pisao prigodni sastav koji je u službi svećenika na otoku Hvaru svu imovinu i sve crkvene relikvije prodao kako bi se siromašnima i gladnima priskrbilo jelo zbog čega je dobio i priznanje Commenda di Leopoldo²⁶⁹. Dominantan pjesnikov sentimentalni izraz ovome djelu priskrbljuje intenzivan prikaz stvarnih događanja u Dalmaciji u vrijeme kuge. Pripovijedanje je vrlo ubrzano te nije detaljno što pjesnik nadomješta bogatim filološkim bilješkama koje ovom djelu priskrbljuju vrijedan povijesni i dokumentarni značaj.

²⁶⁹ Usp. isto, str. 33.

2.2. Nikola Jakšić

Nikola Jakšić²⁷⁰ rođen je u Zadru 1. siječnja 1762. godine gdje i umire 15. siječnja 1841. Školovao se na seminaru u Splitu i u Zadru, a potom odlazi na studij u Padovu gdje diplomira pravo 1782. godine. Nakon studija u Padovi, Jakšić se vraća u rodni Zadar gdje prvo radi kao odvjetnik. Potom postaje predsjednikom Prvostupanjskoga suda 1797. godine, a smjenom vlade 1806. godine, postaje članom gradske uprave i vrhovnim javnim tužiteljem Drugostupanjskoga suda. Od 1807. godine obnašao je dužnost predsjednika općine, a od 1813. godine pa do smrti bio je vladin savjetnik. Jakšić je svojim djelovanjem zadjenio u gotovo svaki kutak kulturnoga, socijalnoga, ekonomskoga i akademskoga života svoga kraja. Suosnivač je i cenzor Gospodarsko – književne akademije u Zadru 1787. godine, a prema riječima Živka Nižića, Jakšić je «želio znanstveno i kulturno osposobljene građane organizirati na način da svoje znanje i spoznaje stave u službu javnog interesa u zaostaloj domovini.»²⁷¹ Promicao je obrazovanje i na način da je izlagao svoju želju za osnivanjem pravnoga studija u Dalmaciji čime bi se olakšala dostupnost visoke naobrazbe u korist društva. Sudjelovao je i u organizaciji zadarskoga kazališta, a bavio se i humanitarnim radom. Bio je predsjednik Istituto di Pubblica Beneficenza čime je pomagao sirotinji kojoj je uspio priskrbiti deset posto prihoda od igara na sreću²⁷².

Književni je opus Nikole Jakšića iznimno bogat²⁷³. Najpoznatiji i najznačajniji su njegovi prijevodi. Vrlo je važan prijevod *Osmana* Ivana Gundulića²⁷⁴ na talijanski jezik koji je prvi

²⁷⁰ Podaci za biografiju ovoga autora mogu se pronaći u djelima: Donato Fabijanich, *Alle ceneri e alla memoria di Nicolò Giachich*, Zara, Battara, 1841; Niccolò Tommaseo, *Dizionario estetico*, Parte moderna. Milano, Reina, 1853., str. 113; Giuseppe Valentinelli, *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria, Ljudevito Gaj, 1855; Giuseppe Ferrari Cupilli, *Sui meriti del dottor Nicolò Giachich verso gli studii patrii* u Programma del Ginnasio di Zara a. 1856., Zara, 1856; Giuseppe Ferrari Cupilli, *Biografie e necrologie d'illustri e benemeriti Dalmati*, Zara, Artale, 1874., str. 18-20; Giuseppe Sabalich, *Le accademie zaratine* («Rivista dalmatica», br. 5, god. 1902., str. 54-55); Jakša Ravlić, *Prilozi proučavanju Gundulićeva Osmana*, «Građa za povijest književnosti hrvatske», god. 1962., str. 313-315; Vjekoslav Maštrović, *Zadarska oznanjenja iz XVII, XIX. i početka XX. stoljeća*, Zagreb, JAZU, 1979; Živko Nižić, *Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub*, Zavod za povijesne znanosti Istraživačkog Centra JAZU, Zadar, 1984; Michele Pietro Ghezzi, *I Dalmati all'Università di Padova dagli atti dei grandi accademici 1601-1800*, Atti e memorie della Società dalmata di storia patria, Vol. XXI, Venezia, Società dalmata di Storia Patria, 1992., str. 139; Francesco Semi, Vanni Tacconi, *Istria e Dalmazia, Uomini e tempi, Dalmazia*, Udine, Del Bianco, 1993., str. 665-666; *Hrvatsko biografski leksikon*, Nikola Jakšić <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9054> (27.4. 2015.); Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna, Lehner, Zara, Battara e Abelich, 1856., str. 144-145; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, RAD JAZU 357, Zagreb, 1971., str. 394-401.

²⁷¹ Živko Nižić, *Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub*, nav. dj., str. 13.

²⁷² Usp. isto, str. 15-16.

²⁷³ Živko Nižić je objavio popis svih Jakšićevih objavljenih i neobjavljenih radova u monografiji *Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub*, nav. dj., str. 100-104.

prijevod ovoga djela koji je objavljen samo godinu dana nakon originala²⁷⁵. Nižić ističe kako Jakšićeva «slobodna verzija», odnosno slobodan prijevod, dosta odstupa od originala, a to čini prvenstveno dodavanjem novih ili izostavljanjem postojećih elemenata²⁷⁶ čime je «gotovo stvorio novi književni proizvod»²⁷⁷. Sličan postupak Jakšić izvodi i prilikom prevođenja slavenske narodne poezije, a zbirka *Carmi slavi tradotti in versi italiani*, objavljena u Veneciji 1829. godine, je naša prva objavljena zbirka usmenoga pjesništva²⁷⁸. Pored prijevoda usmene književnosti, tu su i imitacije: *Imitazione di un illirico componimento intitolato le lodi di Sebenico e la descrizione de'suoi contorni*²⁷⁹ te imitacija hvalospjeva Isusu Kristu francuskoga autora A. Lamartinea²⁸⁰. Posebice je opširno Jakšićevo prigodno pjesništvo. Objavio je preko četrdeset prigodnih pjesama. Započinje sa sastavkom iz 1785. godine kada piše pjesme grofu Antoniu Cicogni prilikom njegovoga povratka u Veneciju. Potom piše dvije prigodnice namjesniku u Dalmaciji Pietru di Göessu, sonetom slavi pobjedu Augusta Marmonta. Prigodan sonet piše i Franji Ksaveru Tomašiću povodom njegovoga povratka u Dalmaciju 1816. godine, a piše mu i pjesmu povodom smrti. Objavljuje i dva prigodna pjesnička sastava Venceslau Lilienbergu, prigodom njegovoga unaprjeđenja u zapovjednika artiljerije te prigodom proslave pedeset godina službe. Slavi stihovima i prozom vjenčanja; Castell i Lilienberg, Sanfermo i Galbani, Kreglianovich i Pasquali, a obilježava i značajne kulturne i ekonomske događaje u Zadru poput otvaranja jednoga vrta te gradskoga vodovoda. Svakako su najbrojnije pjesme koje Jakšić piše prigodom proslave rođendana cara Franje I. Od 1816. do 1836. godine bez prekida slavi prigodnicama dan carevoga rođenja. Caru Ferdinandu se također obraća u nekoliko navrata; prilikom dvaju rođendana 1838. i 1839. godine, a pozdravlja hvalospjevom i njegov put po Italiji 1838. godine kao i povratak u Beč iste godine. Objavio je Jakšić i niz biblijskih parafraza i pjesničkih i prozних tekstova biblijske tematike, a većina njegovih prozних sastava objavljena je posthumno u dalmatinskim časopisima.

²⁷⁴ Niccolò Giaxich, *Versione libera dell'Osmanide poema Illirico di Giovanni Fr^{co} Gondola*, Martecchini, Ragusa, 1827.

²⁷⁵ Usp. Živko Nižić, *Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub*, nav. dj., str. 17.

²⁷⁶ Usp. isto, str. 18.

²⁷⁷ Isto, str. 61.

²⁷⁸ Usp. isto, str. 44. Od naše usmene književnosti, objavio je i prijevod *Brani di traduzione d'un carne slavo, fatta dal Dr. Niccolò Giaxich* («Rammentatore dalmatino», god. 1869., str. 31-32)

²⁷⁹ Zadar, 1827. godine.

²⁸⁰ Niccolò Giaxich, *Imitazione dell'inno a Gesù Cristo di A.Lamartine* u *Saggio d'armonie naturali e religiose ed imitazione dell'inno a Gesù Cristo di A.Lamartine*, Picotti, Venezia, 1834.

2.2.1. Prigodne poeme

Od prigodnih pjesničkih sastava koje Jakšić posvećuje caru Franji I., tri su poeme. Prva je poema objavljena 1804. godine u Zadru kao dio zbirke pjesničkih sastava posvećenih Pietru di Goëssu *Il puro omaggio*. Djelo, napisano nevezanim stihovima različite duljine, započinje u obliku razgovora dvaju likova u ranu zoru. Illiria Donna i grčka mitska boginja Atena veličaju vladavinu ovoga, za Jakšića, povijesnoga junaka u Dalmaciji. Narativni slijed sastavljen je uglavnom od deskriptivnih elemenata, a kritizira gospodarske probleme Dalmacije čije su uloge personificirane. Zanimljivo je kako ta grčka božica rata i mudrosti koju Jakšić izravno unosi u poemu hvali Goëssovu sposobnost upravljanja, a posebice u trenutku u kojem njegove vještine valorizira ravnima antičkih junaka.

(...) in lui temprando
Delle varie virtudi i puri affetti,
Ond'a tuoi figli egli è delizia, e nume;
E sian da me nel tempo della Fama
Segnati i fasti dell'amico Eroe.
D'ogni eletto saper culto, ed ornato
D'attica venustà, d'aureo costume
Beò la Patria, e nella bella aurora
Degli anni suoi l'avita gloria accrebbe.²⁸¹

Atena pripovijeda kako je Goëss Dalmaciji priskrbio društveno i gospodarsko blagostanje. Opisuje kako su dva negativna dalmatinska lika Inopia i Fame pobjegla iz ovoga kraja samo zahvaljujući njemu. Jakšić ovdje vrlo očito idealizira Goëssov način vladanja te njegove vještine prikazuje kao nestvarne, odnosno nadnaravne što ipak negoduje ovoj vrsti sastava. Nastavlja kako je poboljšao i higijensko sanitarne uvjete u ovome kraju te da je potjerao čak i Morte. Ovaj je junak, prema Jakšićevom sastavu mario i za razvoj poljoprivredne industrije. To autor prikazuje pripovijedajući o sudjelovanju Bacca i Vertunna u razvoju dalmatinskoga vinogradarstva te voćarstva. Mario je Goëss i za to da putem razvoja trgovine u Dalmaciji, prenese drugim narodima vrijednosti i potencijal ovoga kraja. Nisu zanemarivi u ovom djelu ni prikazi bajkovitoga dalmatinskoga pejzaža koji je, prema Jakšićevim riječima u ovo vrijeme njegovim zaslugama povratio svoju autentičnu ljepotu, posebice onoga u zaleđu Šibenika. Štoviše, harmoniju ove ljepote i blagostanja autor uspoređuje sa «slatkim zvukom ilirske citre»²⁸². Jakšić upućuje i na to kako je ovaj junak uspio donekle i promijeniti karakter

²⁸¹ Niccolò Giaxich, *Il puro omaggio* (a sua eccellenza Pietro co. di Goëss), Zara, 1804., str. 43-44.

²⁸² Isto, str. 47.

dalmatinskoga naroda i to čak lijenost. Ovo djelo, kako se da naslutiti prije svega karakterizira pretjerivanje prilikom prikaza djelovanja Goëssa u upravljanju Dalmacijom. To ga čini u nekim dijelovima čak i smiješnim što nije prikladno epskom izrazu jer izobličuje realnost.

Druga dva djela napisana su povodom careva rođendana. Djelo *Poemetto* objavljeno je na dan careva rođendana 1820. godine²⁸³, a drugo jednako naslovljeno istoga dana sljedeće godine²⁸⁴.

Jakšićevo djelo *Poemetto* iz 1820. godine započinje zazivanjem Aurore kako bi dan 12. veljače učinila caru što ljepšim i bezbrižnijim. U ovim uvodnim stihovima autor najavljuje kako će sažeti trofeje njegove vladavine od kojih posebice ističe pobjede na rijekama Dunavu, Rajni i Seni čime aludira na vojne uspjehe na području gotovo cijele Europe:

(...) Ei li protesse
Con santi riti, con auguste leggi,
D'aureo costume con aviti esempi,
E colle invitte schiere, a cui sull'Istro,
Sul Reno, e sulla Senna la Vittoria
Le palme coronòdi mite ulivo.²⁸⁵

Jakšić pridaje caru Franji I. zasluge za uspostavljanje mira u Europi jer je njegova vojska doprinijela porazu Napoleona. Ovakva hvala ima i subjektivno značenje jer autor implicitno izražava vlastito zadovoljstvo austrijskom upravom u Dalmaciji. Mir koji prema autorovoj misli donosi Habsburška Monarhija pod vodstvom cara Franje I, autor prikazuje metaforičkom slikom orla koji dahom leđi neprijatelja, a gorućom kandžom grabi slavu i pobjedu. Ova personificirana vizija djelovanja cara u tijelu grabežljivoga orla popraćena je motivima bljeska oluje i praska grmljavine u olujnoj noći koji simboliziraju zbivanja u Europi nakon Francuske građanske revolucije:

Grido di Guerra rimbombar facea
L'alpi celte, le nordiche foreste,

²⁸³ Niccolò Giaxich, *Nel giorno natalizio di sua maestà Francesco Primo Imperatore e Re*, *Poemetto*, Zara, Stamperia Governiale, 12 febbraio 1820.

²⁸⁴ Niccolò Giaxich, *Nel 12 febbraio 1821. natalizio di sua maestà Francesco Primo Imperatore e Re*, *Poemetto*, Zara, Stamperia Governiale, 1821.

²⁸⁵ Niccolò Giaxich, *Nel giorno natalizio di sua maestà Francesco Primo Imperatore e Re*, nav. dj., str. 2.

E l'immenso ocean, quando nel mezzo
Alle meteore di lugubre notte
Allumatrici de'fischianti nemi
La folgore scoppì:d'allora l'oste
Colse tra rivi dell'umano sangue,
E tra le tombe imlagrimati allori,
Che gelòil soffio aquilonar, ed arse
L'edace vampa di fumanti pire,
E che sfrondòdi propria man la Gloria
Delle vittrici emule schiere amica.
Placato il Cielo ridonòla Pace,
Sospiro de'mortali, e la serena
Iride ballenò sovra la Reggia,
Ove Francesco i sommi Prenci accolse,
Dela santa alleanza il nodo strinse,
E con candidi auspici in guardia diede
Alla Concordia dell'Europa i fati.²⁸⁶

Autor u djelu spominje gradove u Italiji koji su svojim slavljem uveličali carev rođendan te opisuje slavlja. Spominjući rijeku Arno, aludira na grad Firencu kao kolijevku talijanskoga jezika: «Ove nacque l'Idioma alle eliconie/Suore, alle grazie, e all'armonia diletto.»²⁸⁷. Zatim aludira na grad Rim spominjući rijeku Tiber. Pripovijeda kako rimski narod slavi ovaj dan kao i dane kada su se vojskovođe u doba Rimskoga Carstva vraćali kao pobjednici iz rata te su dolazili na susret s carem. Način na koji Rim na ovaj dan iskazuje Franji, prema riječima Jakšića, čast, slavu i poštovanje, nalikuju načinu na koji su se štovali bogovi Olimpa; kao što je na primjer Fidija isklesao brončanu statu boginje Atene. Rođendan austrijskoga cara slavi i Napulj na koji Jakšić aludira putem Partenope, utemeljiteljice grada Napulja kao glavne junakinje u operi Georga Friedricha Händela²⁸⁸, zatim Torino na koji upućuje spomenom na poznatu slikaricu iz Torina Mariu Giovannu Battistu Clementi zvanu La Clementina koja je bila poznata po portretima kralja Carla Emanuelea III²⁸⁹. Prikaz slavlja na zapadnoj obali Jadrana, autor zaključuje aluzijom na Napulj za kojega vezuje aktualni događaj, a to je

²⁸⁶ Isto, str. 2-3.

²⁸⁷ Isto, str. 4.

²⁸⁸ Usp. Franklin Mesa, *Opera: An Encyclopedia of World Premieres and Significant Performances, Singers, Librettists, Arias and Conductors 1597-2000*, London, McFarland, 2007., str. 206. Ova je opera bila prvi put izvedena 24. veljače 1730. godine u kazalištu King's Theatre u Londonu.

²⁸⁹ Usp. *Dizionario biografico degli Italiani*, Maria Battista Giovanna Clementi (Torino, 1690-1761) [http://www.treccani.it/enciclopedia/clementi-maria-giovanna-battista-detta-la-clementina_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/clementi-maria-giovanna-battista-detta-la-clementina_(Dizionario-Biografico)/) (4.3.2015.)

nedavna erupcija vulkana Vezuv²⁹⁰. O tome koliki je car Franjo I. u očima građana Napulja, Jakšić nastoji dočarati riječima kako je dan careva rođendana uspio odagnati strah građana od prirodne pojave:

Partenope esultandom dell'Europa
Il Pacator magnanimo, ed il Padre
Della leggiadra Clementina accolse
Tra quelle apriche variopinte piaggie,
Scena d'incanto che rapisce e bea;
(...)
E dove estolle la fumante vettaò
Il Vesuvio, e destando di lontano
Terror l'immagine più sensibil rende
La dolce gioja, e serena calma.²⁹¹

Pjesnik nastavlja i o tome kako Dalmacija slavi dan njegovoga rođendana. Pjesnik za Dalmaciju kaže kako mu je ona najviše prirasla srcu, da je ona njegov «užitak» i «nada»²⁹² te da je njezine uzvišene vrline mogao osobno doživjeti prilikom posjeta Dalmaciji. Od lokaliteta koje je car sa zanimanjem obilazio, kako to Jakšić komentira, «con paterna cura»²⁹³, spominje poimence one koje za njega predstavljaju ono najvažnije što ovaj kraj posjeduje, a to je vještina navigacije «Che visitò le sinuose rive,/ Che il nautico clamor dele Liburne/Prore faceva risuonare un tempo»²⁹⁴; rijeku Jader i rimskoga cara Dioklecijana kao asocijaciju na Solin i nekadašnju prijestolnicu Rimskoga Carstva: «E il Giadro ove combate ancor cogli anni/Di Diocle il palaggio»²⁹⁵ te slavensku narodnu poeziju «Stuolo de'slavi Bardi della fama/Avita eredi, ove il torrente muggia/Tra le rupi spumando, intuonò il canto delle sue lodi;»²⁹⁶.

Djelo koje Jakšić objavljuje za istu prigodu već sljedeće godine stilom, izrazom, temom i metrom je slično prethodnom djelu. I ovo djelo započinje zazivanjem Aurore te opisom dalmatinske zimske idile. Opis se nastavlja prikazom proslave carevoga rođendana u Dalmaciji. Pjesnik navodi kako su se jarboli brodova kitili zastavicama te su takvi plovili

²⁹⁰ Vezuv je taj put eruptirao samo petnaestak dana prije nego je Giachich objavio svoje djelo, točnije 26. siječnja 1820. Usp. Cristiano Federico Danimarca, *Osservazioni sulla lava del Vesuvio del 26. gennaio 1820*, Napoli, Stamperia di Danimarca, 1820.

²⁹¹ Niccolò Giachich, *Nel giorno natalizio di sua maestà Francesco Primo Imperatore e Re*, nav. dj., str. 5-6.

²⁹² «Tu pur Dalmazia dell'Augusto Padre,/Tua delizia e tua speme, (...)» (Isto, str. 6.)

²⁹³ Isto, str. 6.

²⁹⁴ Isto.

²⁹⁵ Isto.

²⁹⁶ Isto.

Jadranskim morem, Atlantskim oceanom te čak sve do Kine. Želi na ovaj način dočarati kako su se Dalmatinci trudili da cijeli svijet zna kako je ovaj dan za njih od posebne važnosti. Nadalje pjesnik nabroja dalmatinske gradove Zadar, Šibenik, Split i Dubrovnik te o svakome donosi one znamenitosti koje smatra najvažnijima, a sve u cilju da caru održi živim sjećanje na Dalmaciju te da ga i ove godine podsjeti na značaj i potencijal ove regije nad kojom ima vlast. Prvi u nizu je grad Zadar o kojemu pripovijeda kako ga diči slava koju uživa još iz vremena antike. Spominje i pogodan zemljopisni položaj Zadra, odnosno raznolikosti njegovoga zemljopisnoga položaja. To je blizina planina s jedne strane, a s druge plodne doline te blizina mora. Pjesnik potom upućuje na grad Šibenik. Ističe također smještaj grada na ušću rijeke Krke u Jadransko more. Izražava svoju tugu zbog toga što su umjetnost i kultura u ovome gradu morale ustupiti mjesto oružanim snagama Habsburške monarhije. Zatim spominje grad Split i njegovu okolicu. Podsjeća na kulturu uzgoja masline i vinove loze te nastavlja prikaz spomenom na Dioklecijanovu palaču te Jupiterov hram kao i na solinski kraj s ciljem da istakne važnost ovih krajeva u davnoj prošlosti. Jakšić posebice ističe grad Dubrovnik kojega je car također bio posjetio. Posebno značenje ovome gradu Jakšić pridaje zbog mjesta nastanka baroknoga epa na hrvatskom jeziku kojega je Jakšić kasnije sam i preveo, a to je *Osman* Ivana Gundulića za kojega kaže kako je dosegnuo Homerovu slavu²⁹⁷. Autor ističe još dvojicu poznatih Dubrovčana iz povijesti grada: Ruđera Josipa Boškovića te Marina Getaldića. Od značajnoga i vrijednoga znanstvenoga opusa Ruđera Josipa Boškovića, geodeta, fizičara, matematičara, astronoma i filozofa, Jakšić ističe njegov zakon sila koji uvodi u teoriju atoma koji kasnije razrađuje britanski znanstvenik Michael Faraday. Kada spominje Marina Getaldića, dubrovačkoga fizičara i matematičara, Jakšić aludira na intrigantan dio iz njegova privatnoga života istovremeno uz njegov znanstveni rad. Naime, bio je iz nepoznatih razloga prognan iz Rima pa se u tajnosti vratio u rodni grad gdje je istraživao parabolična zrcala. Poznata osoba iz Boke, nekadašnje Mletačke Dalmacije je i rođeni Peraštanin Vicko Zmajević hrvatski nadbiskup i političar koji se zalagao za korištenje hrvatskoga jezika. Pomagao je građenje crkava te financirao izdavanje djela na hrvatskom jeziku Dubrovčanina Ignata Đurđevića *Uzdasi Mandaljene pokornice*²⁹⁸. S ovim mecenom koji je ponajviše djelovao u Zadru, Jakšić završava svoj prigodni pjesnički sastav.

²⁹⁷ Pored Nikole Jakšića, Osmana su na talijanski jezik prevodili: Vicko Smecchia (prijevod u rukopisu iz 1786), Marko Antun Vidović (1838), a Grytzko Mascioni i Iva Grgić su preveli i objavili prvo pjevanje 1999. godine.

²⁹⁸ Djelo je objavljeno u Veneciji 1728. godine.

Prigodne poeme Nikole Jakšića odišu glatkim prijelazima između pojedinih dijelova. Prizori su vrlo maštoviti, a opisi gradacijski. Pripovijedanje je jasno i koncizno. Autor u ovim djelima donosi djelomičan uvid u povijest Dalmacije kroz prikaz društvenih i gospodarskih prilika. Prikazuje vjernost i odanost Dalmatinaca svojem vladaru, a njemu ukazuje na vrijedna ostvarenja hrvatske književnosti i znanosti kao i doprinos nekih ljudi u kulturnom uzdizanju regije.

2.2.2. *I contorni di Sebenico* - deskriptivni spjev

U pismu datiranom 12. svibnja 1828. godine²⁹⁹ Jakšić najavljuje Tommaseu kako će mu preko Ancone poslati neke radove među kojima i spjev *Il Carme sopra di Sebenico* za koji navodi da je imitacija jedne slavenske narodne pjesme koju je na latinski preveo Juraj Ferić. To je prijevod pjesme *Kerka, koje potok plove sve mimo grad*, a Ferić ga je objavio pod naslovom *Laudes urbis Sibenici, ejusque territori descriptio*³⁰⁰ 1798. godine. Pjesma je sastavljena od 48 stihova, a sasvim je jasno da je Jakšić svojoj viziji dao oduška jer se ne drži strogo izvornika. Jakšićev je spjev nadopunjen još brojnim opisima koji su detaljni i opširni. Jakšić 1827. godine objavljuje ovaj spjev pod nazivom *Imitazione di un illirico componimento intitolato Le lodi di Sebenico e la descrizione de'suoi contorni*, a isti sastavak uz manje stilske promjene objavljuje 1840. godine u Zadru pod naslovom *I contorni di Sebenico*³⁰¹ u *Saggio di Memorie dalmate*.

U ovom deskriptivnom spjevu pripovijedač opisuje Radmiru grad Šibenik i njegovu okolicu. Tako spjev započinje zazivanjem Radmira da posjeti ovo područje. Jakšić ukratko progovara o podrijetlu ovoga kraja. Ističe kako su ovaj teritorij naseljavali antički Sikuli. Zapčinje i zemljopisnim obilježjima poput obližnjega brda Trtar, a divi se njegovom idiličnom izgledu u proljeće. Osvrće se na šibenski arhipelag, obližnje otoke o kojima navodi kako su raštrkani, ističu se zelenilom brda, a upućuje i na otočko gospodarstvo poput uzgoja ovaca i vinove loze.

²⁹⁹ Usp. Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Giachich Niccolò, Biblioteca Nazionale Centrale Firenze (Tomm. 86, 62)

³⁰⁰ U *Ad clarissimum virum Joannem Muller Georgii Ferrich Ragusini Epistola. Huic accedunt Illyricae linguae Poemata triginta septem latinis carminibus ab eodem reddita*, Excudebat Andreas Trevisan, Ragusii Anno MDCCIIIC. , stoji ova pjesma (*Laudes urbis Sibenici, ejusque territori descriptio*), str. 23-25. Mate Zorić navodi kako je to prijevod «poznate Divnićeve pjesme u pohvalu grada Šibenika» (Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 400) no, Zorić ne navodi njezin izvorni naslov.

³⁰¹ Djelo je objavljeno u tisku Battara, a spjev se nalazi na stranicama 3-11.

Ističe proizvodnju kvalitetnoga vina «l'aureo liquor»³⁰² za koje navodi kako je inspiriralo brojna poetska djela. Nadalje spominje i kulturu uzgoja masline i proizvodnju maslinovog ulja, potom uzgoj višnje maraške te liker kao i proizvodnju meda.

L'ulivo ivi s'innalza e poscia premia,
Il buon cultore con i verdi frutti,
Che compresi ed infranti dalle attorte
Spire stillan l'aurato olio gemendo.
Nereggia la marasca nelle valli,
E lo squisito aroma, che sagace
Chimica mesce a spiritosa linfa,
Di arguta voluttà punge il palato.
Ivi il colono dalli biondi favi
Ottiene il mele, del più puro latte
Rapprende il fiore, ed offre annuo tributo
A signorili mense.(...)³⁰³

U nastavku, Jakšić govori o bogatstvima koje pruža Jadransko more. Spominje crveni koralj te izradu nakita koji krasi Dalmatkinke. Njegovu ljepotu uspoređuje s onom purpurne ruže na kosi i grudima nimfa, no za razliku od ove, kako navodi autor, koralj je vječan jer ne vene kao cvijet³⁰⁴. Jakšić nadalje pripovijeda o ribarstvu kojim se bave ljudi ovoga kraja te na ovaj način opisuje njihovu svakodnevicu. Pripovijeda kako ljeti uvečer bacaju mreže, a ujutro dižu ulov. Spominje na ovaj način i vrste ribe koje nastanjuju ovaj kraj. Pripovijeda kako se lovi tuna zajedničkim naporom. Pored tune, Jakšić osobito ističe zubaca za kojega kaže da je omiljena vrsta ribe među imućnima te da se od njega najbolje zaradi. Navodi i raznolikost školjki među kojima je najcjenjeniji prstac:

Varie conchiglie il mar qui pasce; alcune
Al natio scoglio hanno simil la scorza,
Altre imitan dell'Iride le tinte,
Parte a buccina attorte, e parte impresse
Di ben torniti degradanti solchi.
E quella, a cui da nome della palma
Il frutto, sforza il sasso a darle asilo,³⁰⁵

³⁰² Niccolò Giaxich, *I contorni di Sebenico u Saggio di Memorie dalmate*, Battara, Zadar, 1840., str. 3.

³⁰³ Isto, str. 3-4.

³⁰⁴ Isto, str. 4.

³⁰⁵ Isto, str. 5.

S opisa šibenskih otoka, Jakšić prelazi na primorska mjesta. Spominje Rogoznicu s njezinim voćnjacima badema i smokve. Nadalje, upućuje na nalazište na gradinama na primoštensko-rogozničkom području kako bi pokazao povijesni značaj ovoga kraja. Jakšić iskazuje i važnost zemljopisnoga smještaja Šibenika i njegovoga strateškog značaja pripovijedanjem o sklanjanju austrijskih, engleskih i ilirskih brodova u ušće rijeke Krke za vrijeme olujnoga mora³⁰⁶. Štoviše, govori i o umijeću navigacije starih Liburna koji su vrsno sudjelovali u pomorskoj sili starih Latina:

(...) E là facea
Un tempo risuonar le curve sponde
Il nautico clamor, quandomle navi
Liburniche sciogliean candidi lini,
E colle ruote circolanti spinte
Dalli robusti tauri erano in mezzo
Al velivolo mar delle Latine
Flotte l'onor primiero.³⁰⁷

Jakšić u nastavku upućuje i na obrambeni značaj grada Šibenika, na kompleks fortifikacijskih spomenika. Ne imenuje niti jedan, no upućuje na tvrđavu sv. Nikole spomenuvši njezinoga graditelja. Dva su moguća razloga zbog kojih autor spominje baš ovu tvrđavu koja je sredinom XVI. stoljeća sagrađena prema projektu mletačkoga vojnoga graditelja Michelea Sammichelea zbog obrane od Turaka s mora³⁰⁸. Prvi je taj što autor nosi njezino osobno ime, a drugi jer se ova tvrđava smatra najznačajnijom obrambenom utvrdom na obali istočnoga Jadrana³⁰⁹.

Nadalje, Jakšić opisuje i tok rijeke Krke uzvodnim putem. Spominje kršku obalu prepunu masivnih kamenja te Prokljansko jezero na kojemu primjećuje ribara koji ostima lovi raznovrsnu ribu. Jakšić na ovaj način nabraja vrste riba koje su nastanjene u jezeru:

Il pescatore di tridente armato
Il ceffalo, l'orata, il rombo, infigge,

³⁰⁶ Isto.

³⁰⁷ Isto, str. 6.

³⁰⁸ Mihele Sanmicheli rodio se u Vicenzi 1484. godine, a umro 1559. godine. O životu i djelu ovoga arhitekta Giorgio Vasari, *Le vite de'più eccellenti pittori, scultori e architetti di Giorgio Vasari* u *Raccolta artistica*, Vol. 11, Felice Le Monnier, 1855. str 110-140

³⁰⁹ Josip Čuzela, *Pomorska utvrda Sv. Nikole u Šibenski fortifikacijski sustav*, Šibenik, Gradska knjižnica «Juraj Šižgorić», 2005., str. 75-92.

O nei contesti vimini imprigiona
La lucerna e la triglia, o con leggiera
Rete depreda le squisite schille,
Le maculate trotte, e i pingui luzzi.³¹⁰

Ovaj dio Jakšić upotpunjuje i pjesničkom vizijom nimfe koja izranja iz vala u haljini boje purpura te lovi raka. Nastavlja dalje o biljnom i životinjskom svijetu ovoga mjesta pa spominje i žabe, a potom i petrificirane biljke u sedimentnim stijenama. Slijedi spomen na Skradin i njegovo zaleđe koje je ujedno i najdiličniji, najslikovitiji i najdetaljniji prikaz u ovome djelu. Opis ovoga kraja Jakšić započinje prikazom ostataka liburnsko - rimskih naselja. Spominje neposredno i ostatke akvedukta rimskoga cara Trajana kojim tumači prirodnu i priznatu vrijednost ovoga kraja. Vrlo se teško mogu razaznati u opisu konkretni lokaliteti na koje Jakšić želi ukazati, prije svega zato što ih ne imenuje, a samo onima koje smatra najznačajnijima odgonetne barem njihovu karakterističnu posebnost. Budući da prati tok rijeke Krke, moguće je zaključiti da je sljedeći lokalitet kojem pridaje značaj Oziđana pećina iznad Roškoga slapa:

(...)il monte annunzia
Colle spugnose pomici annerite
Di vulcaniche fiamme antichi avanzi,
Edi l pingue bitume nella valle
Fa nereggiare le terrose zolle,
Le lamelari pietre, e i tronchi annosi.
S'apre profonda grotta fra i dirupi,
E nelle cave sale accese faci
Fan scintillar i candidi alabastru
E si vedono assieme Egizie guglie,
Colonne Argive ed Arabeschi fregi,
Gotiche volte, acuti archi, ed intagli.³¹¹

Čaroliju pejzaža rijeke Krke, Jakšić na kraju opisa sažima izrazom «Delizioso terror»³¹². Ovakvim oksimoronom, autor uspijeva dočarati spoj nadnaravne moći prirode istovremeno s njezinom oku nestvarnom ljepotom. Dojam pojačava i uvođenjem vile koja pomno sluša lom slapova te pastira, vjerojatno Radmira, koji s čuđenjem promatra ovaj prizor:

³¹⁰ Niccolò Giaxich, *I contorni di Sebenico u Saggio di Memorie dalmate*, nav. dj., str. 7.

³¹¹ Isto, str. 7-8.

³¹² Isto, str. 8. (Ovaj izraz citira i Mate Zorić u *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 400.)

Qual si sente romor, che va crescendo
Con procelloso fremito, poi ruggè,
E ribombando rintuonar fa i specchi
Degli ardui gioghi? Attonita la Ninfa
Tura le orecchie, e dal vicino monte
Mira il pastore la sublime scena,
Della precipitosa acqua cadente,³¹³

Potom slijedi spomen na otočić Visovac koji je smješten na Prokljanskom jezeru. Prikaz idiličnoga prizora franjevačkoga samostana kojega pjesnik naziva «una ridente scena/Di poetico incanto»³¹⁴ ubrzo prelazi na isticanje biljnih i životinjskih staništa kao i poljoprivrede s okolnih brda, a onda se opet vraća na površan prikaz izgleda samostana te završava isticanjem vrsta stabala koje uspijevaju na tome mjestu. Tako spominje uspješan uzgoj voćki trešanja, šipka te vinove loze na okolnim brdima. Potom se osvrće na jezero za kojega kaže da obiluje ribom, a krase ga labudovi. Spomenom jezera, pjesnik zastaje na samom otočiću gdje ukazuje na stabla čempresa, lovora i vrbe. Deskripcija završava prikazom noći nad ovim prostorom, opisom mjesečine koja osvjetljava ovaj krajolik koji je, prema mišljenju autora, odiše svetošću te je savršeno mjesto za molitvu koju upućuju redovnici. Jakšić ovaj spjev završava odavanjem priznanja ovome kraju spomenom na ilirskoga autora «L'illustre vate Difnico»³¹⁵ kojemu ne spominje ime, a koji je na ilirskom jeziku na gusli pjevao hvalospjeve planinama Biokovu, Velebitu, Mosoru i Prologu. Govori kako se ovim mjestom inspirirao i Macronio kada je pjevao o Temi i Baco te da je s ovoga mjesta Veranzio slijedio Uraniju na nebo³¹⁶.

Nižić za ovaj deskriptivni spjev o Šibeniku navodi kako je to «potpuno slobodna interpretacija koja u biti nema stvarne veze s predloškom»³¹⁷ te je jedan od «najljepših» Jakšićevih pjesma koje ovaj autor posvećuje domovini. Smatra ju odrazom Jakšićevoga sveukupnoga stvaralačkoga zanimanja te dalje primjećuje kako «osim epske strpljivosti u opisivanju i najsitnijih detalja prirode koji su prvenstveno u funkciji povijesnog konteksta trajanja i značenja domovine, ima i barokne upornosti u gradacijama, i klasicistički repertoar u ornansima, i romantički senzibilitet i foskoliansku profetičnost»³¹⁸.

³¹³ Isto.

³¹⁴ Isto.

³¹⁵ Isto, str. 10.

³¹⁶ Isto.

³¹⁷ Živko Nižić, *Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub*, nav. dj., str. 60.

³¹⁸ Isto, str. 61.

2.2.3. *L'acquedotto di Zara* - idila

Jakšićeva idila *L'acquedotto di Zara*³¹⁹ pripada nizu prigodnih pjesama kojom Jakšić veliča svoju ljubav prema domovini. U ovom kratkom djelu od šezdeset i tri nerimovana stiha različite duljine pjesnik prikazuje dan kada je u Zadru otvoren prvi moderni gradski vodovod 1838. godine. Idila se uvodi naznakom o vremenu radnje. To je poput svih ostalih Jakšićevih prigodnih sastava kojima se slavi spomen nekoga dana, zora čija posebna čarolija najavljuje ljepotu i važnost dana. U ovom djelu pjesnik inspiriran usmenim narodnim pjesništvom, daje ulogu starom kazivaču usmene tradicije kako bi ispričovijedao o značajkama ovoga kraja. Vrlo je eksplicitan, u ovim uvodnim stihovima i utjecaj talijanske književne tradicije. Jakšić izravno umeće prvi stih kancone Francesca Petrarce *Chiare, fresche e dolci acque*:

Squillo di trombe, e delli sacri bronzi
S'ode festivo suon, e questo, o figlio,
Dicea , di comun gaudio è il segno; mentre
Scese Cesareo dono di perenni,
Chiare, fresche e dolci acque alla vicina
Città, che in mezzo a verdegianti piante
Nel cristallino mar lieta si specchia.³²⁰

Kako bi uzvisio važnost ovoga događaja, pjesnik se ukratko osvrće na klimatska obilježja ovoga kraja koja mu usprkos brojnim pogodnostima nisu podarila obilati urod. Spominje jaki vjetar koji uništava vinograde, a posebice ističe sušu koja je Dalmaciju na početku stoljeća činila gladnom što je svjedočio i autor osobno. Kao kontrast takvom teškom stanju Dalmacije, vjerojatno oprezno aludirajući na upravu u ovom kraju u to vrijeme, Jakšić veliča slavu Venceslaa Vettera di Lilienberga kojem pripisuje zaslugu za ovaj događaj te nastavlja pripovijedajući o toku vode koja je napojila grad. Idila se zaključuje i pozdravom tadašnjem caru Ferdinandu. Ovim djelom autor veliča važan događaj u povijesti grada Zadra kao i zaslugu vlade za takav čin. Jakšić donosi i idilične opise dalmatinskoga pejzaža te ističe vrijednost usmenog narodnog pjesništva.

³¹⁹ Niccolò Giachich, *L'acquedotto di Zara*, Battara, Zara, 1838.

³²⁰ Isto, str. 1.

2.3. Bernardino Bicego

Bernardino Bicego³²¹ je rođen u gradiću Castegnero pokraj Vicenze oko 1770. godine, a umire od kolere u Vicenzi 1836. godine. U rodnom je gradu pohađao biskupsko sjemenište, studirao teologiju, a stekao je doktorat iz fizike na temu o gravitaciji u Padovi 1794. godine pod mentorstvom profesora Jacopa Bonvicinija³²². Bicegov radni vijek započinje u Vicenzi gdje od 1800. do 1803. predaje gramatiku, potom se nastavlja u Chioggi gdje drži retoriku, metafiziku i fiziku, a kasnije, 1807. godine dolazi u Split gdje je na Nadbiskupskom sjemeništu predstojnik katedre za retoriku do odlaska u Padovu 1816. godine. Godinu dana kasnije se opet vraća u Dalmaciju, ali ovaj put u Zadar gdje predaje na zadarskoj gimnaziji do kraja kolovoza 1820. godine kada definitivno napušta Dalmaciju³²³. U rodnoj Italiji do smrti obnaša dužnost prefekta u Legnanu, a zatim ravnatelja gimnazija u Udinama i Vicenzi.

Bicegov je nastavnički rad u Dalmaciji ostavio vrlo značajan trag u sjećanju, ali i u profiliranju njegovih učenika i kolega. Stjepan Ivačić, Leonardo Dudan, Luigi Tommaseo, Nikola Tommaseo, samo su neki od njih. Bicegove nastavničke metode temeljile su se na vrlo iscrpnom podučavanju djela klasičnih uzora iz književnosti, filozofije i retorike. Ivan Franceschi (1811-1862), ravnatelj i profesor hrvatskog i matematike u splitskoj Klasičnoj

³²¹ Podaci za biografiju ovoga autora mogu se pronaći u: «Almanacco ecclesiastico della città e provincia di Vicenza per l'anno 1833», Venezia, Tasso, 1833., str. 339; Manlio Pastore Stocchi, *Bernardino Bicego, la cultura veneta e la prima educazione letteraria di Tommaseo*, u *Niccolò Tommaseo: dagli anni giovanili al «secondo esilio»*, (ur.) M. Allegri, Osiride, Rovereto, 2004., str. 13-28; Anna Rinaldin, *I versi in veneziano di Nicolò Tommaseo* u *Cartoline veneziane, Ciclo di Seminari di Letteratura italiana, Università Cà Foscari di Venezia, 16 gennaio-18 giugno 2008*, (ur.) Alessandro Cinquegrani, Flavia Crisduti, Luca Lombardo, Anna Rinaldin, Palermo, Officina di studi Medievali, 2009., str. 211-230; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 383-383; Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Zagreb, Liber, 1975; Arsen Duplančić, *Sjemenište i gimnazija u Splitu na početku XIX. stoljeća u 300. obljetnica splitskog sjemeništa i klasične gimnazije*, (ur.) Ivan Banić, Split, Crkva svijetu Nadbiskupsko sjemenište i Nadbiskupijska klasična gimnazija «Don Frane Bulić», 2000., str. 420; Ivo Babić, *Prostor između Trogira i Splita: kulturnohistorijska studija*, Trogir, Muzej grada Trogira, 1984., str. 217; Raffaele Ciampini, *Studi e ricerche di Niccolò Tommaseo*, Roma, Edizioni di Storia e letteratura, 1944., str. 29-47; *Miscelanea di storia veneta, Deputazione di storia patria per le Venezie*, Venezia, 1881., str. 164; Niccolò Tommaseo, *Via facti. La Croazia e la fraternità. Di nuovo a'Dalmati*, Trieste, Columbo Coen, 1861., str. 15; Suzana Glavaš, *Ponešto o đacima i nastavnicima splitskoga Nadbiskupskog sjemeništa, ili oko života Stjepana Ivačića u Dalmatinskom godišnjaku Vida Morpuga u Talijanističke i komparatističke studije u čast Mati Zoriću*, (ur.) Sanja Roić, Zagreb, Odsjek za talijanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999., str. 195-197; *Hrvatski biografski leksikon*, Bicego Bernardino <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1924> (13.2.2015.); S.I., *Necrologia* («Gazzetta di Zara», br. 94, god. 1836).

³²² Bicegov je doktorat iste godine i objavljen u Vicenzi u tisku Caroli Brixiani pod naslovom *Theses Phaenomena Gravitatis, ejusque conseratia expendentes*.

³²³ Pismo Bicego Tommaseo datirano Zara 26 luglio 1820. (Pisma Bernardina Bicega upućena Tommaseu se čuvaju pod signaturom P. 56. 40 u Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze)

gimnaziji³²⁴ u svojoj iscrpnoj biografiji Stjepana Ivačića izražava neodobravanje Bicegovih didaktičkih metoda upravo zbog pretjeranog inzistiranja na oponašanju latinskih autora što prema njegovom mišljenju nije dopuštalo učenicima da izražavaju vlastite misli i izvode samostalne zaključke³²⁵. Štoviše, Franceschi navodi kako je Bicegov naum da potakne vještine učenja svojih učenika na temelju tekstova koji su zahtijevali veći intelektualni napor, često nailazio na negodovanje onih učenika koji nisu s lakoćom savladavali gradivo, a koje je Bicego čak znao i poniziti³²⁶. Jedan od takvih je vjerojatno bio i Lujo Tommaseo koji mu upućuje satirični sonet u kojem se izjašnjava kako ga je profesor često nazivao ljenčinom³²⁷. S druge strane, navodi Franceschi kako je Bicego imao često i krug miljenika koji su činili nadareniji učenici³²⁸. Jedan od takvih, sigurno je bio Nikola Tommaseo³²⁹ koji u svome djelu *Via facti La Croazia e la fraternità* idealizira svoje školske dane pod Bicegovim vodstvom, a učiteljeve metode podučavanja nije smatrao neprimjerenima:

«Il seminario di Spalato a tutta la provincia fecondo, che accolse scolaro Ugo Foscolo nel penultimo dece»nnio del secol passato, sul principio del nostro invocava maestri italiani, tra gli altri Bernardino Bicego di Vicenza, del quale essere discepolo fu a me benefizio, e che sapeva negli allievi ispirare emulazione senz'astio, innamorarli del bello, segnatamente in un de'suoi più compiti esemplari, Virgilio; che insegnava (rara cosa) a discernere negli scrittori i difetti da' pregi; che con certa acrimonia temeprata di giovialità appiacevoliva lo studio, e stimolando gl'ingegni affrenava; che, avverso com'era alla dominazione francese, istillava in me, senza saperselo, il rispetto al antico e al natio, lo schietto amore del vero pericoloso, il dispetto d'ogni grandezza invaditrice, per abbagliante e rumorosa che fosse.»³³⁰

Kao uzoran učenik koji je prihvatio model podučavanja, Tommaseo pokazuje kako je savladao gradivo posvetivši svome mentoru Bicegu pjesnički sastavak na latinskom jeziku od

³²⁴ Suzana Glavaš, *Ponešto o đacima i nastavnicima splitskoga Nadbiskupskog sjemeništa, ili oko života Stjepana Ivačića u Dalmatinskom godišnjaku Vida Morpuga u Talijanističke i komparativističke studije u čast Mati Zoriću*, nav. dj., str. 192-193.

³²⁵ Usp. Giovanni Franceschi, *Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich* «Annuario dalmatico», god. 1859., str. 89.

³²⁶ Isto.

³²⁷ Pogledaj Lujo Tommaseo bilješka 600 ovoga rada.

³²⁸ Giovanni Franceschi, *Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich* «Annuario dalmatico», god. 1859., str. 90.

³²⁹ Bicegova naklonost Tommaseu očituje se u pismima pred kraj njegova boravka u Dalmaciji u kojima izražava svoju pažnju te želju da ga uskoro vidi. Usp. Bernardino Bicego, pismo nadnevka: Zara 10 agosto 1820, (sign. P. 56. 40 Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze)

³³⁰ Niccolò Tommaseo, *Via facti La Croazia e la fraternità*, nav. dj., str. 15. Isti je citat privukao i pažnju Mate Zorića. Usp. Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 382.

deset distiha *Docte, tibi coebus, tanto pro munere saevos*³³¹ te prijevod djela s grčkog jezika *Della caccia trattatelo di Arriano o Senofonte il minore*³³².

Većina Bicegovoga književnoga rada čine prigodne pjesme. Piše panegirik prigodom slavljenja Svetoga Duje *Panegirico in onore di San Doimo*³³³, lirsku pjesmu *Apprendosi nel giorno 1.aprile 1816. La comunicazione di tutti i luoghi littorali e montani della Dalmazia*³³⁴ u kojoj veliča austrijsku vlast u nadi da će pomiriti gospodarske i društvene razlike između obalne Dalmacije i njezinoga zaleđa, pjesmu u zbirci objavljenoj prigodom posjeta Dalmaciji cara Franje I. i carice Karoline³³⁵ te kanconu istom prigodom³³⁶, zatim odu prilikom promaknuća njegovoga sumještanina Francesca Bressana³³⁷. U lirskoj pjesmi *Chioggia a'piedi di Napoleone il Grande*³³⁸ napisanoj za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji, Bicego izražava svoju tugu jer je Dalmacija pala pod vlast Francuza. Ovo je djelo naišlo na ogorčenje Nikole Ivellija³³⁹, u to vrijeme vatrenog zagovornika francuske vlasti u Dalmaciji. Ovaj autor Bicegu s dozom ironije posvećuje podužu lirsku pjesmu u svojoj zbirci pjesama posvećenoj francuskom generalu Marmontu³⁴⁰. Ivellio u pjesmi na vrlo neumjesan način kritizira i ulogu svećenstva u Dalmaciji te je moguće da neizravno proziva i Bicega jer

³³¹ Niccolò Tommaseo, pismo nadnevka a. 1819. (Carteggio Tommaseo u Biblioteca Nazionale Centrale Firenze)

³³² *Della caccia trattatelo di Arriano o Senofonte il minore trad. di Niccolò Tommaseo u Opere di Arriano Nicomedese*, Tomo secondo, Milano, Sonzogno, 1827., str. 429-492.

³³³ Objavljen je u Splitu 1813. godine.

³³⁴ Objavljena je također u Splitu 1816. godine.

³³⁵ Naslov zbirke objavljene u Zadru 1818. godine je: *Alle L.L.M.M. Francesco I. Imperatore e Re e Carolina Augusta Imperatrice e Regina in Zara, Omaggio di suddita devozione ed esultanza, il giorno 2 maggio 1818.*

³³⁶ Kancona je objavljena u Bernardino Bicego, *Itinerario da Nona a Narenta*, Zara, 1818. Ova kancona slavi carev dolazak u Dalmaciju, a istovremeno odaje i neke pjesnikove biografske podatke prema kojima Bicego u Dalmaciji boravi već 10 godina: «Ha omai due lustri, ch'alle dolci, e belle/ Mi tolse Itale sponde/ D'onorato sudor caldo disio; E su queste non men sempre feconde/ Di speranze novelle/ Spiagge mi trasse;» str (2).

³³⁷ Bernardino Bicego, *A Francesco Bressan promosso per governativa disposizione dal R. Commissariato di Conselve nella Provincia di Padova a quello di Bassano nella vicentina*, Ode dell'abate Bernardino Bicego, Padova, Crescini, 1821.

³³⁸ Cominotti, Venezia. Godina izdanja nam nije poznata.

³³⁹ O Nikoli Ivelliju pogledaj poglavlje 2.1. ovoga rada.

³⁴⁰ *Al coltissimo amico Bernardino Bicego vicentino professore di amena letteratura nel Seminari odi Spalato u Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*, nav.dj., str. 29-36. Ivellio ovim djelom kao da nastoji uvjeriti Bicega u dobrobit Dalmacije jer je pala pod vlast Napoleona. To čini referirajući se prvenstveno na Marmontove intelektualne sposobnosti zbog čega je smatrao da je Dalmacija u sigurnim rukama. Ivellio ističe Marmontovo slaganje s teorijama fizičara Lavoisiera, Fourcroix, ali i veliko zanimanje za književnost grčkih i latinskih klasika te naposljetku talijanskih autora Dantea, Tassa, Ariosta na čijim je djelima Bicego u svom podučavanju osobito inzistirao. Usp. Niccolò Ivellio, *Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*, nav.dj., str. 35.

ga je vjerojatno smatrao odgovornim za širenje negodovanja prema aktualnoj vlasti među Dalmatincima³⁴¹.

Najopsežniji i najozbiljniji primjeri Bicegovoga pjesničkoga duha su tri djela ove vrste *Avvertimenti morali, e letterari, I contorni di Spalato i Itinerario da Nona a Narenta* koje objavljuje prije svojega povratka u rodnu zemlju. Djela su nastala kao želja da Dalmaciji ostavi neke svoje prijedloge za boljitak u kojemu životne uvjete smatra toliko lošima da je planiranje povratka u Italiju ohrabrilo njegovu pjesničku muzu o čemu govori u sastavu *Avvertimenti morali e letterari*: «(...)vi rammenti,/ Che le Muse felici amano i lieti/ Pacifici recessi, e mal si prova/ Alla soave melodia de'carmi/ Mente ingombra da immagini funeste;»³⁴².

2.3.1. *Avvertimenti morali, e letterari* – didaktični spjev

Didaktični spjev Bernardina Bicega *Avvertimenti morali, e letterari* objavljen je u Splitu u tisku Giovannija Demarchija 1813. godine. Spjev posvećuje svojim učenicima kojima je predavao književnost na Nadbiskupskom sjemeništu u Splitu te rektoru iste ustanove profesoru teologije Nikoli Didošu³⁴³. Njemu posvećuje uvodnih devedeset i šest stihova različite duljine koji nisu rimovani, a u njima hvali njegovo zalaganje, ljubav prema sjemeništarcima, a i čežnju za rodnim domom. Dio stihova iz drugoga dijela ovoga spjeva autor posvećuje i preminulom kanoniku Gianuzziju³⁴⁴. Gianuzzijevo je radno mjesto u Scuola di Rettorica nakon četrdeset i pet godina staža naslijedio upravo Bicego. Pjesnik ističe kanonikovu skromnosti i plemenitost, a takav njegov karakter smatra uzorom kojeg svaki čovjek treba slijediti³⁴⁵.

³⁴¹ «Tempo verrà, e forse non è lontano, in cui lo spirito pubblico non avrà a temere gli influssi dell'ipocrisia celata sotto il manto della Religione. Pochi Preti, e un numero minore di vescovi, produrranno effetti minore di vescovi, produrranno effetti meravigliosi nel popolo; esso conoscerà che un sacerdote è un maestro di costume, di carità, di benevolenza destinato a correggere il vizio, a insegnar la morale, a onorar Dio, ad esaltare l'opere delle sue mani.» Isto, str. 36.

³⁴² Bernardino Bicego, *Avvertimenti morali e letterari*, Demarchi, Split, 1813., str. 14.

³⁴³ O Nikoli Bartulu Didošu (1759-1825) pisao je Marko Špikić, *Život i djelo antikvara Ivana Josipa Paulovića-Lučića* («Peristol», br.1, god. 2008., str. 50).

³⁴⁴ Sig. D. Francesco Canonico Gianuzzi je preminuo 9. srpnja 1812. godine u Splitu. Usp. Bernardino Bicego, *Avvertimenti morali e letterari*, nav. dj., str. 67.

³⁴⁵ Usp. isto, str. 68.

«Sasvim poučan»³⁴⁶ spjev kako ga Mate Zorić naziva, podijeljen je u tri dijela. Prvi dio započinje Bicegovim posvetnim riječima. Pjesnik se ovim djelom opršta od svojih sjemeništara u nadi da će im njime prenijeti osjećaj prijateljske ljubavi koji gaji prema njima. U ovim stihovima koji su autobiografskog karaktera, pjesnik iskazuje kako osjeća neki unutarnji poziv da se vrati u svoju domovinu kako bi tamo dočeka starost i smrt. Zamišlja povratak svom rodnom kraju nabrajajući stvarne lokalitete poput brda u okolici Vicenze te plodnih polja uzduž toka rijeke Bacchiglione u Venetu. Zamišlja pozdravljanje sa svojim starim prijateljima te razgovor o boravku u Dalmaciji. Izražava najiskrenije emocije svojim učenicima govoreći im: «E vi rammenti ancor quanto voi tutti/ Siete cari al mio core;»³⁴⁷ Bicego smatra kako su sjemeništarci nada za boljitak dalmatinskoga kraja čime ističe važnost obrazovanja u kulturnom uzdizanju Dalmacije. Sugerira svojim učenicima da slijede načela religije kao put prema moralnom dobru:

Religion purissima raccenda
Ognora più la fiaccola vitale
Dell'alme vostre, e ne'più dubbj passi,
Là dove il vizio sotto alle spoglie
Suol mascherare sue natie schifezze,
A lei, quale il nocchiere infra i perigli
Di procellosa notte avido il guardo
Alla stella polar volge, e confida,
A lei fiso mirate; (...) ³⁴⁸

Moli ih da cijene duhovnost, a ne materijalno dobro. Nastoji prikazati kako ljubavlju može biti obdareno samo ono srce koje svojom vrlinom, produhovljenošću takvo što može zaslužiti. Ističe Bicego i potrebnu hrabrost za što kao primjer navodi rimskoga plemića Gaiusa Muciusa Scaevolu koji je sam stavio ruku u vatru prije nego je kralj trebao narediti da se čitav zapali. Zbog toga ga je kralj spasio i odustao od napada na Rim. Kao primjere hrabrih vladara navodi šestoga rimskoga kralja Serviusa Tulliusa te rimskoga senatora Luciusa Sergiusa Catilinu koji je izveo državni udar kako bi srušio Rimsku Republiku³⁴⁹. Pjesnik posebice opominje ljubomoru, a ističe ljubaznost, poštivanje istine i uvažavanje drugih kao najcjenjenije osobine čovjekovoga dobroga vladanja. U spominjanju sukobljavanja različitih mišljenja učenjaka

³⁴⁶ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 383.

³⁴⁷ Bernardino Bicego, *Avvertimenti morali e letterari*, nav. dj., str. 14.

³⁴⁸ Isto, str. 17-18.

³⁴⁹ Usp. isto, str. 28.

Bicego navodi prvi stih sedmoga pjevanja Danteovoga *Pakla* kojeg izgovara Pluton «Pape Satan Pape Satan Aleppo»³⁵⁰. Bicego posebice opominje učenike da nikada ne lažu:

Non mentite giammai, ch'è la menzogna
Indizio sempre d'animo codardo,
Che il vero dir non osa, o sì meschino
In suo veder, che non apprese mai
Quanto sia verità nobile, e bella.³⁵¹

Zalaže se također za njegovanje prijateljstava, a za primjer navodi boga podzemlja Plutona i njegovoga psa Kerbera i Plutona. Ovo pjevanje završava intertekstualno sa Danteovim *Čistilištem*, spomenom na rijeku Letu u Čistilištu kako bi duše zaboravile svoju grešnu prošlost prije odlaska u Raj.

U drugom dijelu ovoga spjeva stoje savjeti o lijepom književnom pisanju. Nabraja poznata imena talijanske povijesti i književnosti koji su poslužili kao uzor budućim naraštajima u umjetničkom stvaranju, a ovaj dio spjeva zaključuje konkretnim savjetom učenicima da slijede velikane talijanskog firentinskog pjesništva. Bicego navodi kako je važan preduvjet za uspješnu kreaciju bilo kojega umjetničkoga djela osjećaj ljubavi i to one ljubavi prema Bogu. Pored važnosti kršćanskoga nauka, Bicego smatra neophodnim u školskom obrazovanju proučavanje poznatih djela antičke grčke i rimske književnosti kako je to i sam provodio. Na to u ovom slučaju posebice upućuje jer smatra potrebnim da Dalmatinci nauče o važnosti poljodjelstva, iskorištavanju ljudskoga i prirodnoga potencijala, obradi tla, a o čemu se može učiti iz djela grčkih i rimskih pisaca zbog čega je nužno dobro poznavanje ovih dvaju jezika. Progovara Bicego i o uspjehu za kojega kaže da dolazi od zajedništva urođenog talenta odnosno prirode i marljivosti čime također potiče Dalmatince da vrijedni.

Bicego umeće narativno poglavlje u treći dio spjeva. To je praktičan primjer dobrog pisanja i opisivanja:

La nuca seppellia dentro a un cappello
Di nerissimo pel, del più sottile,
Che nato delle lepri alle mammelle

³⁵⁰ Isto, str. 42.

³⁵¹ Isto, str. 43.

Sotto la mano d'indefesso fabbro
Via più tenue, e più morbido diventa
Perchè poi meglio da ogni soffio infesto
Il fisico gentil fosse difeso,
Un bianco lino al labbro si premea,
E fiochi di bianchissimo bombace
D'ambo gli orecchi avean chiuso l'ingresso,
Ch'allora forse riaprir non sdegnà
Ch'a mensa, o in crocchio fra modeste ninfe
Suole far pruova di dolcezza estrema.³⁵²

Bicego pokazuje učenicima kako opisivati te što svojim opisom mogu postići. Nadalje podučava kako nije uspjeh ni u pretjeranom radu bez odmora jer smatra neophodnim da se čovjek odmara. Isto tako smatra kako čovjekov rad ne može biti plodan ukoliko se čovjek dobro ne hrani te ne bude zdrav. Stoga ističe kako glad uništava fizičko, mentalno, a time i intelektualno stanje čovjeka. Uspjeh u umjetničkom stvaranju općenito u životu Bicego vidi u harmoniji života, u usklađenom svakodnevnom ritmu odmaranja i rada. Veliča i prirodu kao izvor inspiracije najpoznatijih latinskih književnika, obitavalište muza i bogova. Prisjeća se doline Sabine u rodnoj Italiji, rijeka Mincio i Tibera te mnogih latinskih pjesnika koji su svoju inspiraciju crpili u prirodi poput Pindara, Alcea, Archiloca, Lucilia, Vergilija. Za prirodu kaže kako je «Essa educò quell'Anime Latine»³⁵³, naziva ju i majkom časti: «Oh! La feconda,/Madre d'onor, ch'è pure la campagna!»³⁵⁴. Ovaj spjev završava pjesnikovim odlaskom na put u pratnji njegovoga psa po imenu Melampo.

O ovom Bicegovom poučnom spjevu pisalo se u Italiji vrlo brzo nakon što je objavljen u Zadru. Talijanski časopis «Giornale dell'italiana Letteratura» donosi 1815. godine članak u kojemu stoji iscrpan prikaz ovoga Bicegova djela uz autorovu kratku biografiju. Anonimni autor govori kako ovo djelo «comprova la saviezza delle sue massime in moralità, e il buon gusto de'suoi insegnamenti in letteratura, ma di più il suo valore poetico, compiaciuto essendosi di presentare i suoi avvertimenti, per meglio farli assaporare ai giovanetti scolari, adorni di quelle grazie di Pindo che argomenti di simil fatta comportano (...)»³⁵⁵. Autor članka posebice hvali Bicegovu vještinu opisivanja koja dolazi do izražaja u trećem dijelu

³⁵² Isto, str. 97.

³⁵³ Isto, str. 132.

³⁵⁴ Isto, str. 133.

³⁵⁵ *Giornale della Letteratura compilato da una società di letterati italiani sotto la direzione ed a spese degli signori Niccolò e Girolamo Fratelli da Rio*, Tomi 39, Padova, Nella tipografia del Seminario, 1815., str. 273.

spjeva, a poistovjećuje ju s takvom pjesničkom vještinom poput Homerove i Vergilijeve³⁵⁶. Zaključuje prikaz djela s nekoliko citata na latinskom jeziku iz Horacijevoga djela *Ars poetica* te ostavlja poruku čitatelju kako Bicegov spjev ipak ima grešaka, no one su takve prirode da mu se mogu zanemariti.

Ipak ne možemo reći da se ovo djelo odlikuje posve jasnom organizacijom misaonih cjelina kao ni jasnoćom pripovijedanja. U prva dva dijela spjeva, izlaganje teče vrlo usporeno te se zasniva na detaljnom pripovijedanju različitih tematskih jedinica, a koje se često pojašnjavaju uz pomoć primjera iz djela latinskih i grčkih filozofa i pjesnika koje autor navodi u bilješkama na kraju spjeva. Treći se dio odlikuje nešto jasnijom narativnom strukturom te prozaičnijim tonom. Ovaj je Bicegov didaktični spjev kritika, savjet i poruka ne samo njegovim učenicima već svim Dalmatincima kako poboljšati kvalitetu života u Dalmaciji. Posebno upire na obrazovanje kao neophodno da bi narod znao iskoristiti i primijeniti umijeće obrade tla i iskorištavanja prirodnih potencijala svoje zemlje na primjeru brojnih priručnika na latinskom jeziku. Isto tako kritizira i mentalitet ovoga naroda te mu na indirektan način spočitava nedostatak marljivosti, a koja je ključna kako bi se ostvarila bil koja vrsta napretka.

2.3.2. *I contorni di Spalato* – deskriptivni spjev

Deskriptivni spjev *I contorni di Spalato*³⁵⁷ Bicego objavljuje 1814. godine u Zadru u tisku Battara. Ovaj spjev Bernardino Bicego posvećuje Radošu Antunu Michieliju Vitturiju³⁵⁸ koji se svojim djelom zalagao za boljitak poljoprivredne industrije u Dalmaciji u kojoj je čak obnašao dužnost poljoprivrednoga inspektora. Njemu piše zahvalu u obliku dvadeset i četiri stiha koji čine uvod spomenutom djelu. Spjev je podijeljen u tri pjevanja. Egzordijalna topika prvoga pjevanja je mjesto radnje u kojoj objašnjava geografski položaj prostora kojeg će

³⁵⁶ Usp. isto, str. 288.

³⁵⁷ Bernardino Bicego, *I contorni di Spalato*, canti tre dell'abate Bernardino Bicego professore di belle lettere nel seminario arcivescovile di Spalato, Zadar, Battara, 1814.

³⁵⁸ Michieli Vitturi je rođen u Postirama na otoku Braču 24.kolovoza 1752. godine, a umire 1822. godine. O poljoprivrednom potencijalu Dalmacije govori u niz priznatih djela od kojih ćemo spomenuti samo najvažnije za ovu temu rada: *Memoria sopra la coltura degli olivi*, Venezia, Bassaglia, 1787, *Riflessioni sopra gli ulivi, e i diversi effetti che si ravvisarono nei medesimi in Dalmazia pel freddo degli anni 1782*, Venezia, Perlini, 1788; *Raccolta di Memorie dell'Accademia di agricoltura*, Venezia, sv. 4, 1792; *Relazione sopra la Città e Territorio di Spalato, Notizie sull'agricoltura in Dalmazia*, Ragusa, 1811. Usp. Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, nav. dj., str. 211-213.

opjevati «na zlatnoj citri»³⁵⁹. To je prostor smješten između rijeke Krke i antičke Narone, a pjesniku je postao posebno drag:

In quella parte, ch'all'Illirio in grembo
Tra le braccia del Tizio, e del Narone
Come in amplesso di perenne amore
Stretta sen giace, e che Dalmazia ha nome,
Posta è la bella, e a me sì cara sponda.³⁶⁰

Prvi lokalitet kojemu pridaje nešto veću pažnju ukazujući na njegovu povijesnu važnost zbog vjerovanja i brojnih navoda o pronalasku zlatne rude jest planina Mosor:

Essa come appendice di quel colle,
Ch'un tempo forse per feconda vena
Del bel metallo, che agli umani sguardi
Sì dolce brilla, ancor aureo s'appella, (...)³⁶¹

Kada govori o planinskom pejzažu, Bicego konkretizira o njegovoj ljepoti u kojoj uživa pogled, a koju on nije sposoban pretočiti u umjetničku riječ čime opravdava izostanak deskripcije. U ovom se trenutku Bicego osvrće na obožavanog mu Vergilija i njegovu *Eneidu*. Intertekstualnost ovoga djela s Eneidom dolazi do izražaja u Bicegovoj usporedbi ljupkosti ovoga kraja s ljupkošću otoka Citere smještenog između Peloponeza i otoka Kandije te ciparskih gradova Pafo i Amatunti koji su posvećeni božici Veneri čiju iznimnu ljepotu rimski pjesnik veliča u navedenom djelu³⁶². Sljedeći lokalitet kojega Bicego opisuje jest antička Salona. Ovaj je opis vrlo mračan te prožet pesimizmom:

Volgiti a destra, e le reliquie infauste
Di Salona oltrepassa; è questo il solo
Tratto d'orrore, dove un'alma umana
Non si puote arrestar senza spavento.³⁶³

³⁵⁹ Bernardino Bicego, *I contorni di Spalato*, nav. dj., str. 5.

³⁶⁰ Isto.

³⁶¹ Isto.

³⁶² Usp. «Erri pure, /Se il vuoi, per onde ignote Enea sbalzato,/ Siegua ei pur l'orme di bizzarra sorte:/Ch'io vaglia solo a difender quest' uno/Ed a sottrarlo a dira pugna. Io tengo/Pafo eccelsa e Citera ed Amatunta/ E il tempio Idalio (...))» (*L'Eneide di Virgilio tradotta da Vittorio Alfieri, Dell'Eneide di Virgilio libro decimo u Opere postume di Vittorio Alfieri, Tomo VIII, Virgilio*, Londra, Harvey, 1804., str. 137-138).

³⁶³ Bernardino Bicego, *I contorni di Spalato*, nav. dj., str. 6.

Prelazi se naglo na treći lokalitet, a to su Kaštela. Kaštela su prikazane kao idiličan primorski kraj također prepoznatljiv svojom ljepotom arhitekture te plodnim kaštelanskim tлом koje nudi prema Bicegu, savršene mogućnosti za razvoj i unaprjeđenje poljoprivrede. Plodnost tla, objašnjava, dolazi od brojnih potoka koji nastaju otapanjem snijega s obližnje planine. Ipak Bicego zaključuje kako iako je tlo pogodno za uzgoj brojnih kultura, ono nije u najboljoj namjeri iskorišteno što komentira i pomalo ironično ukazujući kako je Dalmatincima više stalo do izgleda terena nego do iskorištavanja njegovih mogućnosti.

Autor zaključuje kako se Dalmatinci najviše posvećuju maslinarstvu i uzgoju vinove loze, kulturama koje bi mogle opstati i u manje pogodnim uvjetima. Posebice se osvrće na uzgoj vinove loze koji strogo kritizira. Bicego objašnjava kako nema ništa gore za jednoga Talijana nego vidjeti neprikladan uzgoj vinove loze. Spominje kako se u Dalmaciji vinova loza ne podiže na kolac, već se ostavlja na zemlji. Navodi i moguće opravdanje za takvo što. To su klimatski uvjeti, prvenstveno vjetar od kojega se na takav način štiti loza. Ipak Bicego ovakvo opravdanje ne uvažava, smatra ga kako navodi, samo izlikom za nerad te kako je potrebno barem i minimalno podignuti lozu s tla.

Nadalje upućuje i na potrebno osuvremenjivanje uzgoja voća i povrća. Navodi kako je blaga mediteranska klima optimalna za uzgoj mnogih biljaka. Autor smatra prije svega kako bi uzgoj mogao biti i raznovrsniji, a svoju kritiku usmjerava na zastarjelost uzgoja zbog čega su i one namirnice koje se uzgajaju poput kruške, krumpira, breskve, šljive, trešnje vrlo suhe i lošeg okusa što pripisuje odbacivanju cijepljenja kako bi se barem to poboljšalo. Odbijanje modernoga načina uzgoja namirnica Bicego naziva «La pigra rustichezza»³⁶⁴ čime ujedno upućuje i na nazadnost, lijenost i tvrdoglavost ljudi toga dalmatinskoga kraja. U ovom dijelu pjesnik iskazuje nostalgiju prema rodnoj grudi prisjećajući se agrikulture u Italiji koju naziva lijepom i božanstvenom:

Ah! Dolce Italia, ah mio nido, che sempre
Del più caldo desio m'agiti il cuore,
Chi fia, che de'tuoi campi le dilizie
Pareggiar osi, e a te l'onor contenda
Della bella divina agricoltura?³⁶⁵

³⁶⁴ Isto, str. 16.

³⁶⁵ Isto, str. 17.

Istovremeno priželjkuje da Dalmatinci preuzmu agrikulturne navike od Talijana prvenstveno po pitanju sadnje i uzgoja vinove loze te kako što bolje iskoristiti plodno tlo za uzgoj ostalih namirnica. Ovakva Bicegova kritika na nedostatak znanja i volje pri iskorištavanju poljoprivrednoga dobra Dalmacije, slijedi prijedlog za poboljšanje poljoprivrede s početka stoljeća kada se predlagalo dovođenje «stranaca» u Dalmaciju da pokušaju svojim drugačijim i vjerojatno boljim znanjem iskoristiti dalmatinsko tlo³⁶⁶. Progovara Bicego i o potrebi da se održi ispaša bogatom cijelu godinu. Navodi kako Italija poznaje takav način obrade tla, a smatra kako bi bio koristan i za Dalmaciju. Prvo pjevanje zaključuje čuđenjem na plodnost maslina u Dalmaciji obzirom na način uzgoja.

Drugo pjevanje započinje obraćanjem muzi za koju Bicego drži da je u njegovom životu kojega smatra tužnim ipak podarila pokoji sretni trenutak, a jedan od tih je i boravak u Dalmaciji koju naziva «quella dolce terra»³⁶⁷. Prvi lokalitet koji autor u ovom dijelu spjeva spominje jest grad Split. Prilikom prikaza grada, Bicego jedino spominje, prema njegovom mišljenju, najvažniju povijesnu osobitost Splita. To je mjesto rođenja i prijestolnica jednoga od najpoznatijih vladara Rimskoga Carstva, Dioklecijana. Stoga Bicego, možda iz subjektivne perspektive, obilježava spomen Splita ukazujući generalno na strahovitosti koje je Dioklecijan priređivao kršćanima pa je ovaj dio pjevanja prožet vrlo mračnom vizijom gradskoga života u to doba rimske povijesti. Spominje i Peristil kao najznačajniji splitski spomenik toga doba. Mračnu viziju upotpunjuje i spomenom na veliki broj grobova izgrađenih izvan grada u koje su pokapani preminuli od epidemije kuge. Upućuje kritiku na obradu tla na brdu Marijan iznad Splita koje je Dioklecijan posvetio božici Dijani. Opominje Bicego kako ono usprkos iskoristivom plodnom tlu, sada čuva samo nekoliko maslinika i vinograda. Ubrzo potom pjesnik se usmjerava na ruralni dio, na Poljica za koje navodi kako je to brdski kraj čija su polja prema mišljenju pjesnika, najplodnija i najbolje obrađivana:

Ma se più saliremo, eccoci innanzi
Il dichinar d'un elevato monte
Ch'ora un angusti piani, ora in colline
Scendendo, e risalendo a varie prove,
Pieno di seminati, e di capanne,
Cinto il fianco di pampani, e di mille

³⁶⁶ Nešto kasnije, 1819. godine pukovnik Vicko Capograsso je predložio tadašnjoj dalmatinskoj vlasti da se dovede «pedeset obitelji iz Toscanе i njima podjele zemlje u raznim dijelovima Dalmacije». Usp. Šime Peričić, *Gospodarske prilike u Dalmaciji od 1797. do 1848.*, nav. dj., str. 13.

³⁶⁷ Bernardino Bicego, *I contorni di Spalato*, nav. dj., str. 31.

Fruttiferi arboscelli al mar discende.³⁶⁸

Zanimljivo je kako pjesnik hvali obradu tla jedino u Poljicama i time radišnost i znanje ljudi jedino ovoga kraja u splitskoj okolici. Njegovo takvo zapažanje vjerojatno je subjektivne i političke naravi. Naime, Poljičani su kroz povijest jasno iskazivali svoj afinitet prema mletačkoj vlasti. Za vrijeme Kandijskoga i Morejskoga rata borili su se na strani Mletačke Republike. U vrijeme ratova između Osmanlija i Mletaka, mnoge su obitelji iz Poljica odselile na mletačke posjede. Pored toga što su Poljičani kroz povijest pokazivali svoj interes za mletačku vlast, oni su 1805. godine kada je Dalmacija pala pod francusku vlast dijelila svoje političke stavove s Bicegovim. Pobunili su se protiv francuske vlasti u Dalmaciji jer su se bojali da će im se oduzeti njihove povlastice³⁶⁹. Vjerojatno je iz ovih razloga Bicego naklonjen Poljičanima te im na ovakav način iskazuje svoju zahvalnost. Zapažanja o agrikulturi nastavljaju se kod ušća rijeke Cetine, točnije u Omišu. Ovaj kraj Bicego također vezuje uz njegovu povijest, povijest Uskoka, piratstva o kojoj iskazuje vrlo negativan dojam pa stoga i prikaz ovoga kraja odiše pesimizmom:

(...) abbandonando a manca
L'antico di pirati orrido nido,
Dove il Cetina con lo stanco flutto
Negli abissi del mar cerca riposo.

Mal connesse muraglie, antri, burroni,
Che morto aer pesante d'ogn'intorno
Circonda, e veste di color piombo,
Là sol ritrovi, e di notturni augelli,
Di strigi, e gufi, e nottole vi senti
Rombar torma feral, che sono forse
Forme di crudi maladetti spirti
D'estinti Uscocchi;(…)³⁷⁰

Ovakvu sliku primorskoga pejzaža koja u pjesnikovoj viziji odiše sivim tonovima, razvedrava pogled u daljinu, na splitski arhipelag:

Qui dall'onde spuntar varie isolette
E a loco a loco in ordine disposte
Per arte maestrevol di natura

³⁶⁸ Isto, str. 38.

³⁶⁹ Povijesne podatke o Poljicama crpli smo iz *Hrvatska enciklopedija*, Poljica <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49319> (2.7.2017.)

³⁷⁰ Bernardino Bicego, *I contorni di Spalato*, nav. dj., str. 40.

Veggionsi; e il mar con lo scherzevol fiotte
Le bacia, le divide, le circonda,
E quasi arda per lor tutto d'amore,
Con altrettanti seni, e picciol mari
Vi s'imprigiona, ove nudrir non cessa
Rara di pesci delicata copia.³⁷¹

Bicego u ovom dijelu ne imenuje otoke niti ih opisuje već pripovijeda o najvažnijoj otočkoj gospodarskoj grani, a to je ribolov. Spominje prvenstveno plavu ribu poput tune, srdele, skuše koju navodi kao najbrojniju. Idilična slika morskoga bogatstva i agrikulturnog potencijala otočja prekida se autorovom implicitnom kritikom u trenutku kada je ugledao otočke maslinike i vinograde o kojima se, prema njegovom mišljenju, još manje mari nego za one na kopnu: «(...) E l'uomo intanto/Della sublime sua natura in onta/Sen giace in braccio a sconoscenza, e dorme?»³⁷².

Navodi Bicego i otočko medarstvo koje je, kako stoji u bilješkama, poznato još iz vremena Plinija koji je posebice hvalio okus i ljekovitost meda s otoka Šolte³⁷³. Ističe također bračko grožđe vugavu čije vino svrstava u red najfinijih svjetskih vina. Ipak navodi kako je malo onih koji znaju napraviti dobro vino od spomenutoga grožđa kao i od bilo kojega drugoga što pripisuje neznanju, pohlepi, manjku strpljenja, ali i lijenosti otočana³⁷⁴.

Na početku trećega pjevanja, pjesnik se izjašnjava kako je dosad pjevao o nedovoljno iskorištenom prirodnom potencijalu Dalmacije te najavljuje kako će u ovom dijelu spjeva razmotriti mogućnosti kako to promijeniti. Autor prije svega kritizira karakter Dalmatinaca kao glavni uzrok takvog stanja ovoga kraja. Prvo spominje njihovu lijenost ističući kako oni olako ostavljaju zemlju u planinskim predjelima neiskorištenu tijekom ljetnih mjeseci. Autor upućuje na zanemarivanje iskoristivosti plodnih stabala kestena posebice na obližnjem splitskom Marjanu o kojima je, kako spominje pisao još i Alberto Fortis³⁷⁵. Upućuje i na zanemarivanje uzgoja dudova svilca u litoralnoj Dalmaciji. Ističe uspješnu kožnu industriju

³⁷¹ Isto.

³⁷² Isto, str. 44.

³⁷³ Usp. isto, str. 53.

³⁷⁴ «Rare sono quelle case, nelle quali si truovi Vugava di due anni. Se lo bevono caldo caldo a appena spremuto. Come se temessero d'insultare la Divina Provvidenza pensando un'anno per l'altro. Lo stesso dicasi di tutti gli altri vini della Dalmazia, nei quali l'improvvido Dalmatino sembra impegnato a rimediare al difetto di non saperli fare col traccanarseli prima che minaccino d'inacetire, o ammuffire, il che d'ordinario succede nella primavera.» Isto, str. 58-59.

³⁷⁵ Usp. isto, str. 91. Alberto Fortis, *Della coltura del castagno da introdursi nella Dalmazia marittima e mediterranea*, Napoli, Niccoli, 1780. O berbi kestena Fortis je govorio na prvoj skupštini Società Economica di Spalato del MDCCXXX. Djelo je u novije vrijeme objavljeno u *Illuministi italiani*, volume 7, *Riformatori delle Antiche Repubbliche, dei Ducati, dello Stato Pontificio e delle isole*, (ur.) Giuseppe Giarrizzo, Torcellan Gianfranco, Venturi Franco, Milano, Riccardo Ricciardi Editore, 1958., str. 34-35.

no također u bilješkama upućuje kritiku na obučarstvo govoreći kako je obuća još uvijek jeftinija u Veneciji nego u Dalmaciji. Smatra također kako bi se tok rijeke Jader, osim nekoliko manjih mlinova, mogao iskoristiti za tvornice željeza, bakra i papira kao što je slučaj u Italiji³⁷⁶. Svoj spjev Bicego zaključuje pozivom Splitsanima i žiteljima njegove okolice da promijene svoje stavove, da se okrenu budućnosti i usvoje nova znanja i vještine te da se istovremeno ostave prošlosti koja ih čini zaostalima bez ikakve mogućnosti napretka.

Mate Zorić ističe Bicegovu smirenost i vrlo blagu kritiku Dalmatincima o tome na koji način obrađuju tlo i trguju. Zorić zamjera Bicegu manjak inovativnosti prilikom opisa Kaštela te nedostatak «smisla za lokalni kolorit»³⁷⁷ te naposljetku zaključuje kako «pun mitoloških elemenata i prosvjetiteljskih ideja, njegov je stav korektan iako zakašnjeli plod tzv. poučne poezije (*poesia didascalica*), koja je imala toliko sljedbenika u 18. stoljeću»³⁷⁸. Mišljenje Nikice Mihaljević o ovome spjevu jest da Bicegova pouka nadilazi onaj transparentni didaktički cilj djela na način da autor želi osvijestiti Dalmatince o višestrukome potencijalu zemlje čiji su žitelji³⁷⁹.

Djelo Bernardina Bicega nudi značajan uvid u opće stanje dalmatinske poljoprivrede u vrijeme u kojem je spjev napisan te poučne primjere kako je moguće poboljšati takve prilike. Isto tako donosi i uvid u prošlost dalmatinske poljoprivrede. Bicego donosi i svoje mišljenje o razlogu zbog kojeg je zatečeno stanje takvo kakvo jest, a ono leži upravo u mentalitetu ljudi dalmatinskoga kraja koji ili se boje napustiti dotadašnje, prema Bicegovom mišljenju zaostale načine obrade tla ili su lijeni za usvajanje novih spoznaja i njihovu primjenu. Dakle, donosi svojevrsan pregled gospodarskih grana u ovom dijelu Dalmacije te istovremeno njegove geografske i klimatske značajke kao i mentalitet ljudi ovoga kraja, a prvenstveno kao uvjete za poboljšanje gospodarstva. Pripovijedanje i opisivanje u ovome djelu nije postepeno. Nedostaje jasnija razrada deskriptivnih dijelova koje autor nadoknađuje bogatim filološkim dijelom u bilješkama iz kojih se mogu iscrpsti značajni dokumentarni podaci. Ovo djelo nudi i opsežan uvid u značaj ovoga dalmatinskoga kraja kroz povijest koje Bicego pokazuje putem citiranja nekih latinskih pisaca.

³⁷⁶ Bernardino Bicego, *I contorni di Spalato*, nav. dj., str. 92.

³⁷⁷ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 382.

³⁷⁸ Isto.

³⁷⁹ Nikica Mihaljević, *Un italiano in Dalmazia percursore del Risorgimento: l'abate vicentino Bernardino Bicego u La letteratura degli Italiani 3. Gli italiani della letteratura*, (ur.) Clara Allasia, Mariarosa Masoero, Laura Nay, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2012., str. 434-435.

2.3.3. *Itinerario da Nona a Narenta* – deskriptivni spjev

Bicegov deskriptivni spjev u nevezanim stihovima različite duljine *Itinerario da Nona a Narenta* sastavljen je od tri pjevanja u kojima autor pripovijeda o tri dana carevoga putovanja po Dalmaciji. Spjev započinje intimnim i neformalnim obraćanjem caru Franji I. povodom njegovoga puta po Dalmaciji te iste 1818. godine kada je objavljen u Zadru. Pjesnik započinje svoje obraćanje caru aluzijom na Danteovu *Božanstvenu komediju*. Uspoređuje tijek političkih okolnosti u prva dva desetljeća XIX. stoljeća u Dalmaciji, ponovno stupanje austrijske vlasti kao dugo iščekivani i težak proces stihovima «Cesare, alfine dopo lungo, ed aspro/ Sentier, onde pur vincer ti era forza»³⁸⁰ s alegorijskom težinom Danteovog puta po šumi koju ovaj autor također naziva «aspra e forte»³⁸¹. Autor izražava u ime cijeloga Zadra svoje najiskrenije emocije povodom carevoga dolaska aludirajući na nesretne okolnosti koje su zadesile cijeli dalmatinski kraj, a obraća mu se izrazima «Padre», «Gran Re», «Pacifico Monarca», «Padre amante»³⁸².

Nastavljajući divljenjem i zahvalnošću vladaru, Bicego posebice ističe što je Dalmatincima iskazao povjerenje koje prema njima osjeća, a zbog toga ih autor naziva «I fidi veltri»³⁸³. Također u ovom dijelu autor koristi priliku pa upućuje na prirodni potencijal Zadra i njegovog otočja te na potreban poticaj za razvoj poljoprivrede. Prvo odredište koje Bicego nešto detaljnije opisuje je grad Nin. Pjesnik ovaj grad uvodi u radnju izrazom «Eccoci a Nona.»³⁸⁴ ne čineći pritom nikakav uvod. Opisuje Nin u svega šesnaest stihova. Pjesnik suprotstavlja sliku izgleda Nina iz njegove slavne prošlosti prvenstveno ukazujući na vrlo napučeno i pogodno mjesto za život s uvjetima kakve on ima u drugom desetljeću XIX. stoljeća. Napominje kao u gradu žive ljudi lošega zdravstvenoga stanja, a kao uzrok tomu, kako se može iščitati iz teksta, navodi loše higijenske uvjete prvenstveno zbog neugodnog mirisa blata s obližnje obale. Bicego svoj prikaz Nina završava pozivom cara u «zdraviji» kraj najavljujući posjet obalama rijeke Krke:

Dunque, mio Re, n'andiamo, a più salubre
Cielo fruir: ma non sperarlo in pria,
Che siam giunti del Tizio appo le sponde.³⁸⁵

³⁸⁰ Bernardino Bicego, *Itinerario da Nona a Narenta*, nav. dj., str. 1.

³⁸¹ Dante Alighieri, *Inferno*, Canto I, stih 5.

³⁸² Bernardino Bicego, *Itinerario da Nona a Narenta*, nav. dj., str. 1-3.

³⁸³ Isto, str. 3.

³⁸⁴ Isto, str. 5.

³⁸⁵ Isto.

Idiličan izgled skradinskoga pejzaža Bicega ipak naposljetku rastužuje jer ga stajaća voda metaforički podsjeća na zaostali dalmatinski kraj i inertnost njegovoga življa. Pjesnik nadalje donosi prikaz slapova rijeke Krke, no prikaz ne odiše pjesnikovim pozitivnim mislima, već je naprotiv prožet osjećajem nerazumijevanja zbog neiskorištavanja prirodnih potencijala Dalmacije. Umjetnički prikaz vodenih brzaca zasniva se na površnoj razradi motiva preuzetih iz dvaju djela Torquata Tassa: *Gerusalemme liberata* i *Rime*. Prvi je u nizu izraz za južni vjetar «Austro piovoso»³⁸⁶ koji će otopiti snježne obronke zbog kojih će vodostaj biti veći te težina slapa obilnija. Isti izraz za vremenske prilike koristi i Tasso u *Oslobođenom Jeruzalemu* u trećem pjevanju: «(...) e donde/Austro portar le suol piovoso nembo»³⁸⁷. Opisuje lom slapova rijeke Krke te ga uspoređuje sa slapovima rijeke Nil čime još jednom pokazuje svoju nadahnutost spomenutim talijanskim pjesnikom:

(...) Altro non senti,
Che un'orrido fracasso, a quel simile,
Che tanta parte dell'Egitto assorda
Là del Nilo al cascar. Impetuosa
Dall'alto margoquanto mai s'estende
Con possa unita la terribil onda
Frangesi a un tratto, e inverso al Ciel con tanta
Foga si scaglia, si raffronta, e mesce,
Che l'occhio vi si perde, e sovra l'alma
Meraviglia, e terror piombano insieme.
Oh! Come allora le robuste dighe
Son minori al periglio! Oh! Come allora
Di pallor tinta la privata industria
Di quel gran braccio la possanza implora,
Ch'al Reno, e all'Istro infrenar suol l'orgoglio!³⁸⁸

Bicego još jednom kritizira ponos Dalmatinaca koji je prema njegovom mišljenju zapreka u razvoju gospodarstva Dalmacije. Rezultat takvoga spoja kojega prikazuje putem dviju imenica suprotnoga značenja, «meraviglia» kao prirodni potencijal Dalmacije te «terror» kao odlika karaktera ljudi ovoga kraja, je metaforički prikazan akustičnom slikom loma slapa. U ovome dijelu Bicego se također poziva na Tassa koji ljubavnu strast uspoređuje s erupcijom

³⁸⁶ Isto, str. 7.

³⁸⁷ Torquato Tasso, *Gerusalemme liberata*, Canto III, oktava LVII, stihovi 6-7.

³⁸⁸ Bernardino Bicego, *Itinerario da Nona a Narenta*, nav. dj., str. 7.

vulkana Etne te dvama toponimima, rijekama Reno i Istro koje Tasso upotrebljava u jednoj od pjesama posvećenih Lauri Peperari³⁸⁹.

Nastavlja Bicego dolaskom na rijeku Čikolu koju predstavlja slično kao i rijeku Krku te ponovno iskazuje svoje zamjerenje što je i taj kraj zapušten. Autor govori kako bi se Dalmatinci trebali marljivije posvetiti poljoprivredi te smatra kako se ovaj kraj na takav način ipak mogao othrvati gladi:

La taglia marzial, l'erculea temprà,
Il semplice costume, e la costante
Fè intemerata, io pur con mia profonda,
Inconsolabil doglia alto biasmarne
La negghienza ne deggio, ove si tratti
Di coltivar la terra, uno alimento
Necessario dell'uomo, alta inesausta
Miniera di ricchezze, ond'ogni ornaro
N'ha poi la pace, ogni vigor la guerra.³⁹⁰

Posljednji toponim koji Bicego prikazuje u prvom pjevanju je Knin u kojem završava prvi dan careva putovanja. Knin prikazuje kao mjesto koje se odlikuje uspješnom poljoprivredom, a to je prema Bicegu, zasluga «dell'Italo soldato»³⁹¹, odnosno talijanske vladavine nad ovim prostorima:

(...) Ecco la via,
Ch'alla tua Knin ci mena. A destra il guardo
Fa che s'aggiri. Quella nuova Tempe
Chi mai di poma, e pera, e d'altre mille
Frutta più saporite, onde tu miri
Variarsi di fiori i lunghi campi,
Chi mai la fè si ricca, e si gioconda?
L'ozio solo dell'Italo soldato;³⁹²

Osim agrarnog razvoja mjesta, Bicego također spominje i važnu arhitektonsku srednjovjekovnu utvrdu, Kninsku tvrđavu u kojoj je car prenoćio.

³⁸⁹ «d'Etna somiglia put l'accesa fiamma/o di Fetonte traviato i raggi,/quando s'ascose ne l'occulto fonte/il Nilo per fuggir l'ardente foco,/né da l'Istro o dal Reno o vento od aura/soffiar potea non che da secco rivo.» (Torquato Tasso, *Rime, Poi che non spira al mio soave foco 160*, Salerno, Roma, 1994., str. 176, stihovi, 13-18).

³⁹⁰ Bernardino Bicego, *Itinerario da Nona a Narenta*, nav. dj., str. 8-9.

³⁹¹ Isto, str. 10.

³⁹² Isto, str. 9-10.

Drugo pjevanje započinje dolaskom na izvor rijeke Cetine. Bicego spominje pećinu koja se nalazi u brdu iznad izvora rijeke. Pored Gospodske pećine, djelomično napominje i o podzemnom toku ove rijeke. Ton kojim odiše spomen pećine i krškoga podzemlja ovoga krajolika je negativan te kod autora izaziva osjećaj jeze i straha.

Od ostalih zemljopisnih i povijesnih obilježja ovoga kraja, Bicego predstavlja tek dva polja i dvije utvrde koji se nalaze uz tok rijeke Cetine. Usredotočuje se na lokalitete koji imaju najveće ili najvažnije zemljopisno i povijesno značenje. Prvo polje koje predstavlja je plodno Vrličko polje iznad kojega se uz lijevu obalu rijeke Cetine uzdiže Prozor, srednjovjekovna utvrda važnoga obrambenoga značaja koju su Osmanlije ipak uspjele zauzeti 1523. godine³⁹³:

Drugo polje koje Bicego predstavlja caru je ono najveće, Sinjsko polje te utvrda Stari Grad ili Sinjska tvrđava. Autor opisuje izgled utvrde koja je prepoznatljiva po obilju zelenila koje krase njezinu unutrašnjost kao i područje izvan zidina koje su, kako to i Bicego uočava, u lošem stanju zbog triju potresa te opetovane najezde Turaka. Ova je tvrđava također 1715. godine obranila grad Sinj od Turaka³⁹⁴. Bicego u ovom dijelu nakratko prekida opis lijeve obale Cetine te se osvrće na njezinu desnu obalu gdje ukazuje na mogućnost razvoja metalurgije zbog pronađene željezne rude.

Nadalje slijedi opetovano divljenje idiličnom pejzažu toka rijeke Cetine do uspinjanja na Sinjsku tvrđavu koja će Bicegu poslužiti kao promatračnica kako bi što obuhvatnije mogao prikazati caru sinjski kraj. Autor tek kratko daje naznaku o nekoliko lokaliteta. Spominje rječicu Giadro, antičku Salonu u kojoj prije svega ukazuje na ostatke bogatstva arhitektonskih zdanja za vrijeme vladavine Rimskoga Carstva:

(...) Altissimi palagi, Portici, e Anfiteatri, e torri e logge,
Fori, e laghi, e giardini, e quante mai
E grandezze, e delizie ivi raccolte
Avean di Roma i capricciosi ingegni,
Or più non son ch'arena, e sassi infranti.³⁹⁵

³⁹³ Ivan Alduk, *Srednjovjekovne tvrđave uz rijeku Cetinu*, Ex Libris, Zagreb, Split, 2010., str. 37-40.

³⁹⁴ Isto, str. 62.

³⁹⁵ Bernardino Bicego, *Itinerario da Nona a Narenta*, nav. dj., str. 18.

Ovaj dan putovanja završava s još jednim osvrtom na ljepote krajolika koji je prema mišljenju autora takav kao da je priroda stvarala obitavalište gracija i ljubavi. Autor cara u ovom dijelu upoznaje s kulturom uzgoja masline, vinove loze, trešnje, krumpira te posebno ističe krševitost tla koje ograničava raznovrsnost uzgoja.

Treći dan carevog putovanja predočen je u trećem dijelu ovoga spjeva u kojem car posjećuje Makarsku i Naronu. Bicego prilikom pogleda na Makarsku spominje pošast kuge. Strahovitost prizora donosi u stihovima:

Oh come al nero tabifico soffio
Fassi di fiamma ai miseri lo sguardo!
Come l'ardor di subitana febbre
A scompiglio mortal tutte ne mette
Le vene, e i polsi! (...) ³⁹⁶

Stihovi u kojima Bicego uprizoruje užas nadahnuti su strahom kojega Dante iskazuje Vergiliju u *Božanstvenoj komediji* nakon susreta s trima zvijerima na ulazu u *Pakao*: «ch'ella mi fa tremar le vene e i polsi» ³⁹⁷, a to je još jedan primjer intertekstualnosti s remekdjelom talijanskoga pjesništva. Do dolaska na Neretvu kao krajnjega odredišta ovoga carevoga puta, a ujedno i zaključnoga lokaliteta u ovome spjevu, Bicego posvećuje svoj opis jedino uzgoju ovaca i goveda te ribolovu.

Bicegov deskriptivni spjev o carevom putovanju po dalmatinskom zaleđu 1818. godine, zamišljen je kao dnevnik u kojem pjesnik osobno vodi cara u razgledavanje dalmatinskoga zaleđa kako bi mu ukazao na njegovu prirodnu ljepotu te, prema Bicegovom mišljenju nedovoljno dobro iskorišteni gospodarski potencijal, a sve u cilju da cara privoli da potpomogne kulturni i gospodarski razvoj ovoga dijela Dalmacije. Zbog toga se pjesnik se ne bavi detaljnim opisima lokaliteta već ukazuje na prirodne mogućnosti toga kraja. Često u djelu Bicegova kritika ponekad poprima i notu sarkazma, pa je zatečeno stanje Dalmacije prema ovom autoru samo posljedica lijenosti njezinih žitelja. Autorov pesimizam prestaje u trenucima u kojima ukazuje na ostatke Rimskoga Carstva pa stoga i ovim djelom indirektno poručuje kako su Dalmaciji godila rimska i mletačka vlast.

³⁹⁶ Isto, str. 23.

³⁹⁷ Dante Alighieri, *Inferno*, Canto I, stih 90.

2.4. Ivan Bizar

Ivan Bizar³⁹⁸, potomak plemićke obitelji, rođen je u Orebiću 30. lipnja 1782. godine, a umire u Dubrovniku 30. travnja 1833. godine od posljedica pada sa svoga konja, koji ga je vukao ranjenog po cesti između Slana i Brsečina.

Sveukupno Bizarovo kulturno i književno djelovanje bilo na području Italije gdje je boravio od 1793. godine kada zbog rane smrti oca odlazi u Veneciju ujaku Roku Bonfiolu³⁹⁹ do definitivnog povratka u Dubrovnik 1818. godine kada sklapa brak s uglednom Dubrovkinjom Nikom Zuzorić⁴⁰⁰, te kasnije u Dalmaciji, vrlo je raznoliko. Kao član akademija u Italiji⁴⁰¹, Bizar je održao nekoliko predavanja od kojih je za Dalmaciju najznačajnije ono na akademiji Ateneo Veneto o Ruđeru Boškoviću (1711. – 1787.) kojega naziva «lume del cielo di Ragusa»⁴⁰², a pripisuje mu jednaku važnost u znanstvenom radu kao i najpoznatijim europskim znanstvenicima poput Leibnitza, Galileia, Newtona, Bacona i Cleirauta. Zanimao se Bizar i za likovne umjetnosti pa se družio i dopisivao s poznatim kiparima i slikarima poput A. Canove, A. Longhija, A. Appianija i P. Benvenutija⁴⁰³. Bavio se također i prikupljanjem knjiga o čemu najbolje svjedoči spjev *La bibliofilia*⁴⁰⁴ kojega je Agnolo Dalmistro napisao njemu u čast. Pjesnički sastav donosi uvid u Bizarovu bogatu kolekciju

³⁹⁸ Pjesnik se spominje pod inačicama imena Giovanni Bizzarro, Ivo, Ivan Bicar, a koristi i pseudonime Ericorvo Nivangio, Ninvagio Amaritte te anagram Nivangio Rozzabide. Podaci za biografiju ovoga autora mogu se pronaći u: Agnolo Dalmistro, *La bibliofilia sermone di Agnolo Dalmistro a Giovanni de Bizzarro*, Padova, Niccolò Zanone Bettoni, 1808., str. 25; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 403; Nenad Vekarić, *Genealoški prikaz roda Bizar u Pelješki zbornik*, sv. 3., Potomje : Poljoprivredna zadruha i vinarija "Dingač"-Potomje, 1894., str. 15.-174; Baldovino Bizar, *Notizia intorno alla vita ed agli studi di Gio. De Bizzarro* («La Dalmazia», br. 12, god. 1847., str. 89-91; isto, br. 13, god. 1847., str. 97-99; br. 14, god. 1847., str. 108-109); *Leksikon pisaca Jugoslavije*, Ivan Bicar, Novi Sad, Matica srpska, 1972., str. 796; *Hrvatski biografski leksikon*, Ivo Bizar, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2027> (21.9.2015.).

³⁹⁹ Ujak Ivana Bizara je 1806. godine postao konzulom Dubrovačke Republike te je uređivao diplomatske odnose s Cisaplinskom Republikom Usp. VINCIGE B. LUPIS, *O uspostavi diplomatskih odnosa Dubrovačke Republike i Republike Cisalpinske Italije* («Dubrovački horizonti», god. 2007., str. 42-49); VINCIGE B. LUPIS, *Dubrovčani u iseljeništvu poslije pada Republike*, («Povijesni prilozi», god. 2009., str. 165).

⁴⁰⁰ Tom prigodom vjenčanom su paru posvetili dvije zbirke pjesama Bizarovi prijatelji: *Versi di varii autori nelle faustissime nozze del nob. sig. conte Giovanni Bizzarro colla nobile signora Nicoletta Zuzzeri*, Venezia, Alvisopoli, 1818. Paolo Bernardi u ovoj zbirci objavljuje dva soneta. Jednog posvećuje mladenki spominjući kako je ona potomak poznate Dubrovkinje Cvijete Zuzorić, dok drugi mladoženji pozdravljajući ga jer se vraća u svoj rodni kraj. Usp. isto, str. 13-14. Paolo Bernardi, pored soneta u zbirci, mladencima posvećuje još jedan pjesnički sastav: *Per le nuziali festività de Bizzarro-Zuzzeri*. Anacreontiche, Venezia, 1818.

⁴⁰¹ Usp. *Leksikon pisaca Jugoslavije*, nav. dj., str. 796.

⁴⁰² Predavanje je održano 10. ožujka 1817. godine. Iste ga je godine Bizar i objavio: *Elogio all'abate Ruggero Boscovich del conte Giovanni de Bizzarro* (Letto nella sessione del Veneto Ateneo nel giorno 10 di marzo 1817.), Venezia, Alvisopoli, 1817. te posvetio Đuri Feriću.

⁴⁰³ O Bicegovom doprinosu likovnoj umjetnosti pisali su Cvito Fisković, *Ivo Bizar i likovne umjetnosti*, «Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku», god. 1979., str. 283-365; Nenad Vekarić, *Genealoški prikaz roda Bizar*, nav. dj., str. 157.-174., *Hrvatski biografski leksikon*, nav. dj.

⁴⁰⁴ Agnolo Dalmistro, *La bibliofilia sermone di Agnolo Dalmistro a Giovanni De Bizzarro*, nav., dj.

izdanja književnih djela starih i do četiri stoljeća među kojima su neka stara i rijetka izdanja reprezentativnih djela talijanske književnosti⁴⁰⁵.

Bizarov književni opus satkan je od niza djela različite vrste. Pored izvornih autorskih djela, Bizar prijevodi spjev Benedetta Rogaccija o potresu u Dubrovniku iz 1667.⁴⁰⁶ te Horacijeve stihove⁴⁰⁷. Prevodio je i druga djela poznatih književnika poput IV. pjevanja Vergilijeve *Eneide*, Voltaireovu dramu *Eriphyle* (1812), djela o povijesti Dubrovnika⁴⁰⁸ no ona su ostala u Bizarovoj rukopisnoj ostavštini poput drugih brojnih pjesničkih i prozних radova⁴⁰⁹.

Bizarovo književno stvaranje započinje već 1796. godine kada je povodom porinuća jedrenjaka pomorskoga kapetana Mata Fiskovića, ispjevao tri prigodnice⁴¹⁰. Pjesnik potom odlazi u Treviso gdje boravi u sjemeništu pod mentorstvom svećenika Paola Bernardija odakle vjerojatno potječe sonet u rukopisu iz 1797. godine⁴¹¹ o Napoleonu i padu Mletačke Republike *Alla Maestà di Napoleone il Massimo Imperator de'Francesi, Re d'Italia e Capo*

⁴⁰⁵ Djela iz knjižnice Ivana Biazara koja spominje Dalmistro u spjevu su: *Decamerone*, fatta per il Giunti, Firenze, anno 1527; bogata kolekcija knjiga Accademie della Crusca čije je pretiske izdanja zagovarao sam Bizar, potom rijetkosti *Il Pecorone di ser Giovanni Fiorentino, nel quale si ocntengono cinquanta Novelle antiche divise in venticinque giornate*. Milano, per Gio. Antonio degli Antonj, 1558., prvo izdanje *Orlando innamorato*, composto già da Matteo Maria Bojardo, ed ora rifatto tutto di nuovo da Francesco Berni, Venezia, per gli eredi di Luc'Antonio Giunta, 1541., zatim *Epistole divotissime di santa Caterina*, raccolte da Bartolomeo d'Alzano, Venezia, Aldo, 1500; *Sonetti, Canzoni, Capitoli, Sestine, ed altre rime di Bernardo Bellincione*, Milano, per Filippo de'Montegazzi, 1493., prvo izdanje *Il Ditamondo* di Fazio degli Uberti, Vicenza, per Lionardo da Basilea, 1474., *Werther*, Romanzo del signor Gōethe, *Le Ultime lettere di Jacopo Ortis* Uga Foscola. Usp. Agnolo Dalmistro, *La bibliofilia sermone di Agnolo Dalmistro a Giovanni De Bizzarro*, nav. dj., str. 25-32. O Bizaru kao kolekcionaru pogledaj i Miroslav Pantić, Rukopisi negdašnje biblioteke Bizaro u Historijskom institutu u Dubrovniku, «*Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*», god. (1961 -1962.), str. 557 -596.

⁴⁰⁶ Benedetto Rogacci, *Del teremuoto onde fu distrutta la città di Ragusa l'anno MDCLXVII* carne supplicatorio di Benedetto Rogacci a Cosimo III, granduca di Toscana con la traduzione italiana di Giovanni De Bizzarro socio di varie accademie. Venezia, Palese, 1808. Bizar je ovaj prijevod posvetio Agnolu Dalmistru u znak zahvalnosti za spjev *Bibliofilia* kojeg mu je napisao.

⁴⁰⁷ O Bizarovom prijevodu *Versione libera dell'ode XII. Del Libro I. dei Carmi di Orazio Flacco*, Ragusa, 1823., pored Miljenka Foretića u *Hrvatski biografski leksikon*, nav. dj., pisao je Vladimir Vratović u *Horacije u dubrovačkom pjesništvu 18. i 19. stoljeća (Isječak iz povijesti hrvatskog latinizma)*, Rad JAZU, 1971., str. 357.

⁴⁰⁸ *Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis De Origine et Incremento Urbis Rhacusanae Ejusdem Ditionis Descriptio Auctore Nicolao Joannis Bona et Stephani Gradi Antiquitatum Rhacusanarum Brevis Diatriba. Hic Accedit de Illustribus Familis, quae Rhacusae Extant ad Amplissimum Senatam Elegia Didaci Pyrrhi. Cum Notis Supplementis*, Dubrovnik, 1790. Usp. *Hrvatski biografski leksikon*, nav. dj.

⁴⁰⁹ Rukopisi pjesama i prozних djela čuvaju se u hrvatskim arhivima knjižnica i instituta. Radi se o otprilike 600 stranica stihova različitog metra, 88 pjesama, 55 epigrama te raznih prozних sastava različite tematike. Popis djela koja se nalaze u ovim knjižnicama djelomično navodi Miljenko Foretić u *Hrvatskom biografskom leksikonu*. Djela se čuvaju u Zavodu za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, Dubrovnik, knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku, Arhivu Fisković u Orebiću, Znanstvenoj knjižnici Dubrovnik i Državnom arhivu u Dubrovniku, Zbirci Fanfogna-Garagnin u Trogiru.

⁴¹⁰ Usp. Cvito Fisković, *Putovanje pelješkog jedrenjaka s kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća* u *Pomorski zbornik*, (ur.) Grga Novak, Vjekoslav Maštrović, sv. 2, Zagreb, JAZU, Zadar, Institut za historijske i ekonomske nauke, 1962, str. 1752-1757, 1774-1777.

⁴¹¹ Usp. *Leksikon Pisaca Jugoslavije*, nav. dj. str. 798.

della Confederazione Renana kojeg je 1808. godine pjesnik objavio u zbirci *Collezione d'opuscoli scientifici e letterari ed estratti d'opere interessanti*⁴¹². Vraća se u Veneciju 1802. godine te nastavlja sa školovanjem uz pomaganje ujaku u trgovini i diplomatskim poslovima zbog kojih 1804. godine putuje s njim u Milano u službi tajnika «radi suzbijanja vijesti o pripojenju Dubrovnika Austriji»⁴¹³. Godinu dana kasnije Bizar se vjenčao Marijom Tarmom koja je preminula nakon samo šest mjeseci braka. Bizar je povodom smrti svoje supruge objavio zbirku pjesama⁴¹⁴ u dva sveska. Prvi svezak sadrži njegove pjesme posvećene supruzi dok u drugom svesku objavljuje i brojne pjesme drugih autora, svojih prijatelja i znanaca koji su ih također napisali povodom smrti njegove supruge. Bizarovu zbirku pjesama pozdravlja i Agnolo Dalmistro u već spomenutom biografskom pjesničkom sastavu *La bibliofilia* kojeg je napisao ovome pjesniku. Zbirku naziva «libro apollineo»⁴¹⁵, a smatra kako se ona svrstava u red najpoznatijih i najčitanijih zbirki ljubavne poezije u talijanskim knjižarama onoga vremena. Iz ovoga sastava saznajemo također kako je Bizar htio da tiskara Palese u Veneciji izda i *Ragionamento di Atenagora intorno alla resurrezione dei morti, tradotto dal conte Gasparro Gozzi, e pubblicato per la prima volta, colle note fisiche e morali del Gesuita Francese Padre Reiner*⁴¹⁶ koje je Bizaru posvetio Dalmistro povodom smrti supruge. Čak i trinaest godina nakon smrti Marie, Bizar objavljuje još trinaest ljubavnih pjesama njoj u čast u antologiji talijanskih pjesnika *Parnaso de poeti anacreontici*⁴¹⁷.

Većina Bizarovoga književnoga opusa je poput spomenutih objavljenih djela, prigodničarskog karaktera. To su pjesme različitih stilskih i metričkih osobina posvećene brojnim poznatim osobama Bizarovoga vremena primjerice svećenicima Liberalu iz Trevisa (Treviso, 1807), Benignu Albertiniju (Dubrovnik 1826), Rafaelu Radeljiću (Dubrovnik, 1829) potom Pietru

⁴¹² Volume V., Firenze, nella stamperia di Borgo Ognissanti con approvazione, str. 79. U napatku u rukopisu kojeg potpisuje F. Driuzzi stoji kako je ovaj sonet plagiran te objašnjava kako je to fragment djela Paola Bernardija iz Trevisa, a kojemu Driuzzi ne navodi naslov. Tvrdi da je Bizar sastavio sonet koristeći se Bernardijevim stihovima te ga je pod svojim imenom sastavio u trenutku kada je Napoleon stigao u Veneciju.

⁴¹³ *Leksikon pisaca Jugoslavije*, nav. dj., str. 796.

⁴¹⁴ *Poesie di Giovanni de Bizzarro, in morte di Maria Tarma di lui consorte*. Parte Prima. Firenze presso Molini, Landi, e C., 1806. te *Poesie di vari autori in morte di Maria Tarma de Bizzarro*. Parte seconda. Firenze presso Molini, Landi, e C. 1806. Književno kritički osvrt na prvi svezak zbirke objavljen je u «Giornale pisano di letteratura scienze ed arti», Parte III. del tomo VII, br. 21, god. 1807., str. 350-353, a drugi svezak je objavljen u «Giornale pisano di letteratura scienze ed arti», tomo VIII., Pisa, dalla Stamperia del giornale, 1808., str. 114-116. Osvrte potpisuje A.R.

⁴¹⁵ Agnolo Dalmistro, *La Bibliofilia sermone di Agnolo Dalmistro a Giovanni De Bizzarro*, nav. dj., str. 25.

⁴¹⁶ Usp. isto, str. 26. Ovaj je Gozzijev prijevod trebao biti objavljen u sklopu zbirke koja je posvećena preminuloj Mariji Tarma.

⁴¹⁷ *Parnaso De Poeti Anacreontici*, Vol. 8, Venezia, Orlandelli, 1819., str. 15-29. U istom svesku Bizar objavljuje još jedanaest pjesama ljubavnoga sadržaja na str. 1-14.

Bembu (Venecija, 1818), zatim Tommasu Chersi (Dubrovnik, 1826)⁴¹⁸. Od posebnog je značenja Bizarova oda prijateljstvu pod naslovom *L'amicizia*⁴¹⁹. Oda je uvedena posvetnom pjesmom Giovanniju de Frapportiju koja je sastavljena od sedamnaest nevezanih stihova pretežito dvanaesteraca dok se sama oda sastoji od sto šezdeset i tri nevezana stiha različite duljine. Pjesnik u stvarni lokalitet, u srce špilje skrivene pod mahovinom na obroncima planine Sniježnice pokraj Dubrovnika, smješta imaginarnu pojavu, kćer božice ljubavi koju naziva Amistade. Prijateljstvo u Bizarovoj poeziji miri neslogu i osjećaj potlačenosti.

Brojni su i sastavci koje je Bizar pisao povodom vjenčanja svojih prijatelja⁴²⁰. Najzanimljivije pjesme ove namijene su safska oda i sonet naslovljen *I baci*, a posvećeni su kćeri uglednog pravника iz Faenze Serafina de Porica, Pazienci Porcia de Bugnera i Pietru Laderchiju⁴²¹, zatim anakreontska pjesma majci mladenke Lauri Cittadella Borini, povodom udaje njezine kćeri Elisabette Borini za Costantinu Carminatiju⁴²² te još jedna safska oda napisana za vjenčanje para Varano e Dolfin⁴²³. Ove su Bizarove prigodnice inspirirane prvenstveno nesretnim ljubavnim pričama Homerovih i Vergilijevih parova.

Bizarovo prigodno pjesništvo ne zaobilazi ni modu vremena u kojem je Biblija bila najčitanija knjiga. Tako nailazimo i na djela religiozne tematike. Zbirku nabožnih pjesama *Rime sacre* pjesnik objavljuje u Dubrovniku 1831. godine⁴²⁴. Sastoji se od anakreontskih pjesama, oda i soneta koji su većinom parafraze biblijskih psalama, a koje Zorić smatra najvrjednijima⁴²⁵ u ovome djelu. Bizarov najsmjeliji pothvat u pjesništvu religiozne tematike i to lirsko-epske vrste je poema *La grandezza di Dio*.

⁴¹⁸ Usp. *Leksikon pisaca Jugoslavije*, nav. dj.

⁴¹⁹ *L'amicizia* versi di Giovanni de Bizzarro al cavaliere Giovanni de Frapporti, Ragusa, Martecchini, 1824. Uvodnu pjesmu na latinski jezik preveo je Bizarov rođak i prijatelj Antonio Chersa pod naslovom *Pharaphrasis latina auctore Antonio Chersa* (Usp. isto, str. 5-6).

⁴²⁰ Bizzoni i Bembo (Venecija, 1804); Giustiniani i Tiepolo (Venecija, 1806), Trevisan i Rovero (Venecija, 1807); Porcie de Brugner (Venecija, 1807), Elisabette Borini (Venecija, 1808) Carminati i Borini (Venecija, 1808), Marka de Pozza (Venecija, 1816), Galetti i Mantocini, Cristina i Gidoni, Venier i Altesti (Venecija, 1818)

⁴²¹ Bizarova je pjesma objavljena u zbirci *Per le faustissime nozze della signora Paziienza nata contessa Porcia de Brugnera col signor Pietro Laderchi*, Venezia, Fenzo, 1807., str. XXXI-II., a sonet na str. 34.

⁴²² Pjesma *All'occasione degli sponsali Carminati e Borini anacreontica umiliata all'egregia dama contessa Laura Cittadella Borini, madre affettuosissima della sposa da Giovanni de Bizzarro socio di molte illustri accademie* objavljena je u zbirci *Versi epitalamici pel fausto giorno degli sponsali dei nobilissimi sposi per virtù per prosapia chiarissimi Elisabetta Contessa Borini e Costantino Carminati*, Venezia, Palesiana, 1808.

⁴²³ *Per le nozze Varano e Dolfin Ode saffica di Giovanni de Bizzarro membro di varie illustri accademie*.

⁴²⁴ *Rime sacre di Giovanni de Bizzarro membro di molte illustri accademie, ed atenei date in luce nell'occasione del solenne ingresso alla chiesa vescovile di Ragusa dell'illustrissimo e reverendissimo monsignore Antonio Giuriceo*, Ragusa, Martecchini, 1831.

⁴²⁵ Usp. Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 403.

2.4.1. *La grandezza di Dio* – polemična religiozna poema

Polemična religiozna poema u tercinama *La grandezza di Dio*⁴²⁶ objavljena je 1818. godine u Veneciji. Pjesnik ju posvećuje uglednom venecijanskom svećeniku Daulu Augustu Foscolu⁴²⁷ na što upućuje u predgovoru: «(...) sendo sacro l'argomento intorno al quale si aggirano i miei versi, avvisaimi che dicevole sarebbe la dedicazione di essi ad un personaggio di Ecclesiastica dignità insignito.»⁴²⁸. Svjestan da je adresat ovoga spjeva jako dobro upoznat s tematikom o kojoj pjeva, Bizar obrazlaže u predgovoru i neke pjesničke postupke. Ubrzan razvoj radnje te time sintetičan prikaz božjeg djelovanja u svom djelu opravdava nemogućnošću da iscrpi u cijelosti materiju o kojoj pjeva⁴²⁹. Zbog toga je, kako navodi, površno istaknuo određena čuda o kojima nas uči Biblija: «(...) non facendo io che qualche cenno di lampo de'stupendi prodigi da Dio operati a manifestazione di sua immensa possanza con que' colori semplicissimi, che prestati mi furono dalle sagre pagine, può cattivarmi alcun grado di compatimento appo Lei (...)»⁴³⁰. Zbog sažetoga i necjelovitoga prikaza kršćanskoga nauka, pjesnik smatra da njegovo poetsko djelo kojeg naziva deminutivnim oblicima poput «opericciuola» ili pak «una poetica miniatura»⁴³¹, ne bi trebao biti kritički sagledavan jer njegova prvotna namjera nije ni bila napisati jedan opsežan ep već sastaviti pjesmu prema vlastitim jezičnim i stilskim mogućnostima. Prema Bizaru, kvaliteta njegovog pjesničkog sastava leži upravo u toj pjesničkoj poniznosti⁴³².

Bizarovo djelo je inspirirano katekizmom kršćanskog nauka. Od Petoknjžja, pjesnik je obuhvatio cjelovitije Knjigu Postanka i Knjigu izlaska. Poema je strukturno, sadržajno i tematski podijeljena na dvije cjeline, odnosno na dva pjevanja. Prvo se pjevanje sastoji se od sedamdeset četiri rimovane tercine. Uvodi se naslovom *Il Vecchio testamento* ispod kojega

⁴²⁶ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, Venezia, Picotti, 1818.

⁴²⁷ Daulo Augusto Foscolo rođen je 7. Listopada 1785 u Veneciji. Potomak je venecijanske plemićke obitelji. Zaredio se 1808.godine u Veneciji. Bio je korintski nadbiskup (od 15.ožujka 1830), Latinski patrijarh Jeruzalema, Latinski patrijarh Aleksandrije. Bio je prevoditelj s grčkog i latinskog jezika, te vrsni poznavatelj hebrejskog jezika. Umro je u Veneciji 7. lipnja, 1860 godine. Usp. Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 5; *Edizione nazionale delle opere*, sv. 19, (ur.) Giovanni Gambarin, Francesco Torpeano, Firenze, Le Monnier, 1966, str. 365; Pier Andrea Maccarini, *Daulo Augusto Foscolo – Patriarca di Gerusalemme. A integrazione della „Storia intorno alla veneta famiglia Foscolo“ di Emmanuele Antonio Cicogna*, Venezia, Calle del Squero, 2002; *Memorie di religione di morale e di letteratura*, Vol. XVI, Modena, Per gli eredi soliani tipografi reali, 1829., str. 630.

⁴²⁸ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 3.

⁴²⁹ Usp. isto, str. 4.

⁴³⁰ Isto.

⁴³¹ Isto.

⁴³² Usp. isto, str. 4.-5.

citira osmi redak iz četrdesetšestog psalma⁴³³ «Venite et videte opera Domini, quae posuit prodigia super terram.»⁴³⁴. Ovaj citat služi kao prolog cijeloj poemi, kao sinteza njegovoga sadržaja koji prikazuje čuda božjeg djelovanja na zemlji. Drugo pjevanje se sastoji od četrdeset i devet tercina. Uvodi se naslovom *Il nuovo testamento*, a započinje započinje dvama latinskim citatima: «Spiritus autem loquitur mysteria...» i «Quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in revelatione, aut in scientia, aut in prophetia...». Prvi je citat dio drugoga retka iz četrnaestoga poglavlja Novoga zavjeta koji glasi: «Jer tko govori drugim jezikom, ne govori ljudima nego Bogu: nitko ga ne razumije jer Duhom govori stvari tajanstvene.» Bizar uzima dio «Duhom govori stvari tajanstvene». Drugi je citat dio šestoga retka iz istoga poglavlja koji glasi: «A sada, braćo, kad bih došao k vama govoreći drugim jezicima, što bi vam koristilo kad vam ne bih priopćio bilo otkrivenje, bilo spoznanje, bilo proroštvo, bilo nauk?» od kojega pjesnik uzima dio «što bi vam koristilo kad vam ne bih priopćio bilo otkrivenje, bilo nauk, bilo proroštvo,?» Ovo se pjevanje u kojem pjesnik djelomično tumači Novi zavjet zasniva na njegovom vlastitom promišljanju o opstojnosti Boga.

Autorov osobni stav o vjeri, o postojanju Boga te o božjim djelima vrlo često dolazi do izražaja u pripovijedanju onih prizora koje pomno slijedi iz Biblije. Autor u djelu ili polemizira vjeru s pozicije iluminista pa nastoji tumačenje Biblije na takav način razjasniti ili pak slijedi biblijski predložak bez takvoga izražavanja vlastitoga uvjerenja, odnosno s distancom. Prvo se pjevanje zasniva na pripovijedanju odabranih biblijskih prizora iz Staroga zavjeta. Proemij se sastoji od tri tercine u kojem pjesnik u ustrojstvu božjeg glasnika poziva čitatelje da čuju glas Božji u njemu utjelovljen:

O peregrini dell'uman viaggio,
Me udite attenti or che sul labbro mio
D'Eterna Verità discende un raggio.
Dal cupo sen di neghittoso obbligo
Alti prodigi a rivocar m'accingo,
E la parola a proferir di Dio.
La Davidica cetra in mano io stringo,
E con sue voci in mio pensier condotte
Le antiche glorie del Signor dipingo.⁴³⁵

⁴³³ Ne radi se o četrdesetpetom psalmu kako pjesnik bilježi ispod citata. Usp. Zborovođi. Sinovima Korahovim. Po napjevu «Djevice», u *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, (ur.) Rebić Adalbert, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011., str. 1119.

⁴³⁴ «Dođite, gledajte djela Jahvina, strahote koje on na zemlji učini.» Isto. Psalm 46(45).

⁴³⁵ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 7, stihovi 1-9.

Autor prvim stihom «O peregrini dell'uman viaggio» aludira na prolaznost života tjelesnoga bića te naglašava ono evanđeosko, spiritualno, besmrtno i nadnaravno o čemu će pripovijedati, o Bogu kojeg naziva perifrastičnim izrazom, «d'Eterna verità»⁴³⁶.

Bizar započinje pripovijedanje o stvaranju svijeta od apsolutnog početka, od materije i ništavila. Pjesnik govori o stanju svijeta prije božjeg oblikovanja, o odsutnosti života, svjetla i gibanja koje će kasnije stvoriti Bog, stihovima:

Nulla ancor v'era: impenetrabil notte
 Copria la faccia dell'immenso voto,
 Nè per luce venian l'ombre mai rotte.
Stava il Silenzio col Niente immoto:
 Ma il Nume Eterno lo disperde e annulla
 Con un cenno, e comparve il tempo e il moto.
Aura di vita si diffonde : il Nulla
 La virtù sente: le tenebre e l'acque
 Fur dell'informe Caos principio e culla.⁴³⁷

Stilski izraz «con un cenno»⁴³⁸ Bizar upotrebljava kako bi dočarao nadnaravni karakter stvaranja svijeta, nevjerojatnu lakoću kojom je Bog pokrenuo materiju. On ovaj prilog načina upotrebljava i kasnije u svojoj poeziji kojim uvijek u ruhu prosvjetiteljske misli aludira na potrebu da se postanak svijeta i postojanje Boga znanstveno utemelji na što aludira i u sljedećoj tercini. Pjesnik ponavlja kako je stvaranje počelo iz kaosa koji je bio prema njemu, apsolutni početak i kolijevka stvaranja života. S druge strane, «aura di vita» se može odnositi, prema biblijskom učenju, na Duha Božjega koji je omogućio stvaranje života i svih drugih bića, kao «izvanjski element vodenim masama»⁴³⁹ u neoblikovanom kaosu. Ono pak može označavati vodu iz koje je, prema znanstvenoj materijalističkoj teoriji o stvaranju svijeta nastao život.

Bizar se u pripovijedanju prvenstveno usredotočio na stvaranje svjetla, koje se i u Bibliji smatra prvim božjim stvorenim djelom. Ono što se u Bibliji spominje pod «dva velika

⁴³⁶ Bizar u svojim djelima često koristi iste perifrastične izraze.

⁴³⁷ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str.7, stihovi 10-18.

⁴³⁸ Ovaj se stilski izraz često spominje u religioznoj poeziji ovoga autora.

⁴³⁹ Usp. *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., str. 9. Ovo bi odgovaralo retku «(...) i duh Božji lebdio je nad vodama» poglavlje 1, redak 2.

svjetlila»⁴⁴⁰, pjesnik inkorporira u vlastitu spoznaju o izmjeni dana i noći iscrpnim opisima neba te učinkom Sunca i Mjeseca na Zemlju. Postupno prelazi i na pripovijedanje o stvaranju svijeta, dakle čovjeka. Stvaranje svjetla, ovdje ne označava stvaranje samo vidljive svjetlosti nego i simbolički stvaranje života stihovima: «L'alma dal soffio del Fattor discende,/ E ad avvivar dell'uom l'ignobil frale/ Essa l'arcano magistero imprende;»⁴⁴¹. U ovom dijelu pjesnik strogo započinje slijediti biblijski predložak te se za razliku od prethodnoga dijela, osjeća odmak od njegovoga stajališta. Tako započinje pripovijedanje o djelovanju daška Božjeg, odnosno Duha Svetog. Duh Božji, da bi oživio, odnosno oduhovio tjelesnost čovjekovu⁴⁴², kako ju Bizar naziva «dell'uom ignobil frale», morao je prvo stvoriti njemu pogodno okruženje, a to je stvaranje rajskog vrta, Edena u kojem je izvimala voda⁴⁴³, a koju Bizar naziva «umor vitale»⁴⁴⁴. Spominje autor također i učenje Staroga zavjeta u kojem Bog stvara čovjeka «na svoju sliku»⁴⁴⁵. To se odnosi na stvaranje čovjekovoga nematerijalnoga bića, na intelektualnu i moralnu dimenziju. Pripisujući čovjeku apoziciju «monarca» u stihu «Sta dell'Eden monarca in su la riva.»⁴⁴⁶, Bizar aludira i na čovjekovu sposobnost koja mu je dana da gospodari stvorenjima kako to također stoji u Bibliji⁴⁴⁷ dok upućivanjem na mjesto kojim vlada, a to je neka obala u Edenu, aludira na rijeke istočnog vrta, Pišon, Gihon, Eufrat i Tigris. Spominjanjem rajskoga vrta, Bizar uvodi novi biblijski prizor, počinjenje prvoga grijeha.

Prema Bibliji, Adam je na Evin nagovor, kušao plod sa stabla «spoznaje dobra i zla»⁴⁴⁸ s kojega mu je Bog prethodno zabranio da jede. Stihovima: «Ma contro il ciel l'umano orgoglio è volto:/ Dall'amena incantevole contrada,/ Gustato il fatal pomo, Adam vien tolto.»⁴⁴⁹, pjesnik označava oduzimanje vječnoga života kojeg naziva «incantevole contrada» zbog čovjekovoga neposluha. Smrt je predstavljena u obliku anđela koji baca užareni mač «L'Angel lo scaccia con fulminea spada:»⁴⁵⁰ čime Bizar aludira i na protjerivanje Adama i

⁴⁴⁰ Isto, poglavlje 1, redak 16.

⁴⁴¹ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 10.

⁴⁴² Usp. *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., 2. poglavlje, redak 7.

⁴⁴³ Isto, 2. poglavlje, reci 10-14.

⁴⁴⁴ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 10, stih 28.

⁴⁴⁵ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., 1. poglavlje, redak 24.

⁴⁴⁶ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 10, stih 36.

⁴⁴⁷ I reče Bog: «Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci – svoj zemlji – i svim gmizavcima što puze po zemlji!» *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., 1. poglavlje, redak 24.

⁴⁴⁸ Isto, 2. poglavlje, redak 17.

⁴⁴⁹ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 10, stihovi 37-39.

⁴⁵⁰ Isto, str. 11, stihovi 40.

Eve iz zemaljskoga vrta⁴⁵¹: «Fuor del beato loco ahi, grida, ahi lasso!/ Sposa, ove siamo? Inchina le sue ciglia/ La donna, e gela, e le vacilla il passo.»⁴⁵² Rajski vrt kojega pjesnik u ovoj tercini naziva svetim mjestom («beato loco») odnosi se na lagodni život koji je Bog bio prvotno namijenio čovjeku. Počinivši grijeh te bivajući protjerani iz istočnog vrta, Adamu i Evi, odnosno čovjeku, život postaje težak i bolan, lišen svih blagodati što Bizar simbolički prikazuje opisom njihovoga otežanog hoda, odnosno teturanja. Počinjenje grijeha te osuda čovjeka na smrtnost prikazana je prizorom prestrašene prirode čiji su zakoni narušeni «Spaventata Natura si scompiglia,»⁴⁵³. Bizar, na ovaj način najavljuje jedan drugi biblijski događaj koji je rješenje za uravnoteženje prirodnih zakona. To je potop⁴⁵⁴ ljudskog roda i svih stvorenja koje je stvorio Bog. Pjesnik se osvrće na pokvarenost, izopačenost, grešnost i nevjernost ljudi, zbog čega će Bog uništiti dotad stvoreni svijet te nagoviješta daljnji razvoj događaja stihovima: «Poscia le genti all'empietà divote/ Il Nume irritan, che gl'interni abissi/ Disserra, e l'alte cateratte ignote.»⁴⁵⁵

Opis potopa svijeta, oluje, grmljavine i tame odnosno kataklizme koja ovdje nije uvjetovana prirodnim silama, metaforični je prikaz gašenja života grešnoga čovjeka, koja je stigla Adamovo potomstvo njegovom krivicom. Prikaz potopa svijeta stihovima «L'acque immense inondar la terra impura/ Fatte un sol mar di tutte cose onusto, (...)»⁴⁵⁶ može označavati vraćanje u začetak, u vodu iz kojeg je svijet nastao prema znanstvenoj teoriji pa u ovom trenutku još jednom dolazi na vidjelo Bizarov stav.

Pjesnik govori i o očuvanju saveza neba i zemlje prema biblijskom predlošku spominjući munju koju Bog drži u ruci kao aluziju na «plameni mač»⁴⁵⁷ koji je Bog postavio pored kerubina⁴⁵⁸ u Edenski vrt da čuvaju stablo dobra i zla kako mu se čovjek više ne bi nikada približio. Plameni mač u biblijskom tumačenju simbolizira velikog Boga zapadnih Semita, boga oluje koji je bio prikazivan kako zamahuje munjama u svojoj ruci⁴⁵⁹.

⁴⁵¹ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., 3. poglavlje, redak 24.

⁴⁵² Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 11, stihovi 43-45.

⁴⁵³ Isto, str. 11, stih 46.

⁴⁵⁴ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., poglavlja 4- 7.

⁴⁵⁵ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 11, stihovi 49-51.

⁴⁵⁶ Isto, str. 11, stihovi 55-56.

⁴⁵⁷ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., 3. Poglavlje, redak 24.

⁴⁵⁸ «božanstva u liku bika ili sfinge koji su simbolički čuvali ulaz u palače, sveta mjesta ili čak pristup do božanskih prijestolja», Isto, Knjiga postanka, str. 15.

⁴⁵⁹ Usp. isto.

Uspostavom mira na zemlji i ponovnim stvaranjem uvjeta za život, pjesnik zaključuje s prikazom biblijskih prizora iz Prve knjige petoknjižja, od koje je obuhvatio svega devet poglavlja. Bizar ne prikazuje dio biblijske predaje iz knjige Postanka od potopa do Abrahama⁴⁶⁰, o počecima izabranoga izraelskoga naroda, o povijesti Abrahamovoj, o povijesti Izakovoj, o povijesti Jakovljevoj, o povijesti Josipa i njegove braće.

Stihovima «Che non fe poscia Iddio là dove inonda/ Il Canopeo terren l'altero fiume»⁴⁶¹ autor prelazi na prikaz jednog od najvažnijih događaja u povijesti izraelskog naroda, povijest koju iznosi druga knjiga petoknjižja Starog zavjeta, Knjiga Izlaska. Pjesnik najavljuje kako će prikazati najvažnije događaje koji prate izlazak Izraelaca iz egipatskog ropstva pod vodstvom Mojsija, povezujući i u ovom dijelu događaje koji su vremenski i generacijski udaljeni u cjelinu na način da nagoviješta i sintetizira događaj koji će uslijediti, dakle, čini prolog prije svakog novog događaja koji će biti prikazan:

L'Angel raccolse in Israel le piume,
L'Angel di Dio ministro, e in Israello
La legge eterna promulgò del Nume;
In Israel, che il popolo rubello
De'figli d'Efraim vide distrutto
Come pecore spinte a rio macello.
Oh, troppo del peccar amaro frutto!
Mira costor si pieni d'ardimento
L'alma spirar fra lo squallore e il lutto.⁴⁶²

Ovim stihovima Bizar aludira na Abrahamov put u nepoznatu zemlju za što mu je Bog obećao podariti mnogo potomaka⁴⁶³. Pripovijeda priču o Josipu, Jakovljevu sinu kojeg su braća prodala u Egipat⁴⁶⁴, a koji je tamo postao upraviteljem faraonova dvora. Kada je egipatski kralj osjetio prijetnju zbog brojčane prednosti Izraelovih potomaka⁴⁶⁵ naredio je da im se život učini teškim te je egipatskim primaljama naredio da ubijaju mušku djecu Izraelaca što one

⁴⁶⁰ To je priča o Noi i njegovim sinovima, napućivanju zemlje, o babilonskoj kuli, o rodoslovlju od Šema do Abrahama.

⁴⁶¹ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 12, reci 70-71.

⁴⁶² Isto, str. 12, stihovi 73-81.

⁴⁶³ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga Postanka, 12. poglavlje, redak 12.

⁴⁶⁴ Isto, 45. poglavlje, redak 4.

⁴⁶⁵ Isto, Knjiga Izlaska, poglavlje 1, redak 7 («namnožavanje sinova Izraelovih jest ostvarenje obećanja dana praocima.»)

nisu činile jer su se bojale Boga.⁴⁶⁶ Na to kralj učini da se muška djeca bacaju u rijeku Nil. Pjesnik ovakvo stanje opisuje stihovima:

La Legge Santa ed il timore spento
Avean ne'petti, e osarono ribaldi
I patti violar del Testamento.
Giaccion del proprio sangue intrisi e caldi,
Nè alcun v'ha che di lagrime pietose
Le fredde spoglie esanimate scaldi.⁴⁶⁷

U ovim se stihovima pjesnik referira na Izraelce koji su zbog okolnosti u kojima su se nalazili kršili savez koji je Abraham sklopio s Bogom. Narod isprva nije imao povjerenja u Mojsija⁴⁶⁸ kojeg je Bog izabrao da izvede izraelski narod iz egipatskog ropstva. Stihovi koji prikazuju krvoproliće kao krajnji pokušaj egipatskog vladara da istrijebi Izraelce, stoji kao uvod u «egipatska zla» kojim će preko Mojsija Bog dokazati u egipatskoj zemlji da ima apsolutnu moć nad ljudskim rodnom, nad prirodom što Bizar najavljuje:

Oh, quante i padri lor opre famose
Mirar di Lui, ch'ogni possanza atterra,
Dove le corna il Nilo inalza ondose!
Vi dica il suo poter l'Egizia terra,
Ch'anco i fatali monumenti tutti
Serba del fulmin, con che il ciel fa guerra.⁴⁶⁹

Bizar najavljuje rat između neba i egipatske zemlje čime nagoviješta zavadu kojom će Bog upravljanjem prirodnim zakonima odagnati moć vlasti i time spasiti narod. Najavljuje čudesne znakove pred faraonom kojim će Bog donijeti zlo Egiptu, ali će priroda sasvim poštediti Izraelce čime će dokazati da su oni izabrani narod. Bizar će vrlo sažeto prikazati najezdu skakavaca⁴⁷⁰ koje je Bog poslao na Egipat kao prijatnu faraonu ne bi li popustio. Ovim stihovima autor se usredotočuje na posljedice najezde kakve su dane u Bibliji: «Dica di ruggin sozza apersi i frutti,/ E da locuste voratrici e strane/ A disperazion gli uomin

⁴⁶⁶ Usp. Knjiga Izlaska, poglavlje 1, redak 17-21.

⁴⁶⁷ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 13, stihovi 82-87.

⁴⁶⁸ Mojsije je izraelsko dijete koje je bilo bačeno u košarici u rijeku Nil. Njega je ugledala faraonova kći te ga dala nekoj izraelskoj ženi da ga odgoji, a potom ga je usvojila. Usp. *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, Knjiga Izlaska, 2. poglavlje.

⁴⁶⁹ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 13, stihovi 88-93.

⁴⁷⁰ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., 10. poglavlje, stihovi 1-20.

ridutti.»⁴⁷¹. Prema Bibliji, preko noći, istočni je vjetar nanio skakavce. Oni su u cijelosti prekrili tlo, tako da se činilo da je crno. Pojeli su sve bilje i raslinje, plodove sa stabala što su bili ostali iza tuče⁴⁷². Potom će prema Bizarovom opisu uslijediti najezda žaba koje su prema Bibliji drugo zlo koje je Bog poslao na Egipat: «Dica il frastuon delle schifose rane,/ Che gradicando ne'palagi alteri/ Li convertiro in limacciose tane.»⁴⁷³. Sedam dana nakon što je Bog pretvorio vodu rijeke Nil u krv⁴⁷⁴, učinio je da njome ovladaju žabe koje će se proširiti po cijelom Egiptu uključujući i dvor⁴⁷⁵. Na molbu faraona, Bog je učinio da žabe uginu, a njih je bilo toliko puno da su skupljale na hrpe, da se zemlja njima usmrdjela. Ovakav biblijski prizor, pjesnik opisuje vrlo kratko i površno jedino koristeći izraz «limacciose tane». Prvo zlo koje stoji u Bibliji, Bizar opisuje kao posljednje. To je tuča⁴⁷⁶ koju je Bog poslao na zemlju stihovima:

Fra nembi assiso turbinosi e neri
Il Divino furor arde e saetta
La gran fortuna di cittadi e imperi.
Truce ministra all'eternal vendetta
Dal cielo scroscia grandine petrosa,
Che al suol le vigne al picchiar crebro getta.
Non regge a quel furor l'elce nodosa,
L'abete nato al mar schiantasi e 'l pino
E l'eschio e il faggio colla quercia annosa.⁴⁷⁷

Tuča je prema biblijskom tumačenju nanijela ogromnu štetu poljoprivredi Egipta «tuča pobi po svem Egiptu sve što je ostalo vani, ljude i životinje; uništi sve bilje po poljima i sva stabla poljska polomi»⁴⁷⁸. Bizar taj strašni prizor pojačava prikazom oštećenih stabala⁴⁷⁹ koja se pak ne spominju u Bibliji. Prikazu uništenih stabala crnike, jele, bora, hrasta lužnjaka i bukve Bizar daje posebno simboličko značenje jer su to stabla karakteristična za njegov dalmatinski

⁴⁷¹ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 13, stihovi 94-96.

⁴⁷² Tuču je Bog poslao na zemlju prije no skakavce, Bizar će to opisati kao posljednje zlo.

⁴⁷³ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 13, stihovi 97-99.

⁴⁷⁴ Usp. *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga izlaska, 7. poglavlje, reci 14-24.

⁴⁷⁵ Isto, 7. poglavlje, stihovi 25-29.

⁴⁷⁶ Isto, 9. poglavlje, stihovi 13-35.

⁴⁷⁷ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 13-14, stihovi 100-108.

⁴⁷⁸ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga izlaska, 9. poglavlje, redak 25.

⁴⁷⁹ Od stabala, jedina je poveznica s Biblijom hrast Mamre kod kojeg se Abrahamu ukazao Jahve, Usp. *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga postanka, 18. poglavlje, redak 1.

rodni kraj te su jedina autobiografska poveznica u ovome djelu. Od deset «znakova»⁴⁸⁰ koje spominje knjiga Izlaska; štap pretvoren u zmiju, voda pretvorena u krv, žabe, komarci, obadi, pomor stoke, tuča, skakavci, tama, Bizar je spomenuo samo tri, a to su najezda skakavaca i žaba te tuča koju prikazuje posljednju jer je ona i prema biblijskom tumačenju posljednje, ali i jedino zlo koje postiže svoj uspjeh⁴⁸¹.

U sljedećoj tercini Bizar najavljuje izlazak Izraelaca iz Egipta, najavljuje put kroz Sinajsku pustinju te po prvi put spominje Mojsija što i kronološki slijedi u Bibliji⁴⁸²: «Dopo tai piaghe al grande Jehova inchino/ Esce Mosè dalla Tanea campagna, /E per l'aspro diserto apre il cammino.»⁴⁸³

Izraz «Tanea campagna» simbolizira gošenski kraj kao polazišnu točku puta Izraelaca. Sinajsku pustinju pjesnik naziva «aspra», a podsjeća ga na alegorijsku šumu u *Božanstvenoj komediji* Dantea Alighierija («esta selva selvaggia e aspra e forte»)⁴⁸⁴ zbog težine puta prema Crvenom moru koji će morati prijeći. Opisuje Bizar i prijelaz preko Crvenog mora, potjeru faraonove vojske za Izraelcima koji su pobjegli iz Egipta. Pjesnik se posebno usredotočio na ukazivanje Boga, na Crveno more koje se, u trenutku kada je Mojsije podigao štap i ispružio ruku na znak Boga, podijelilo na dva dijela tako da su Izraelci mogli proći po suhom po sredini⁴⁸⁵ stihovima: «Il mar, che l'Eritree contrade bagna,/ Spalancasi al suo cenno, e in duo divisa/ In alto la spumante onda ristagna.»⁴⁸⁶ Kada su Izraelci počeli prilaziti moru, za njima su krenuli i Egipćani, no oni, kako je to prikazao i Bizar, se nisu obazirali na čudo. Bizar nadalje najavljuje ishod situacije; vojska će biti potopljena i poražena, no ne opisuje neposredno kako se to dogodilo čime povećava napetost radnje i odgađa rasplet. Također opisuje i ukazanje Boga u gorućem plamenu, luči, «ardente face»⁴⁸⁷, a to je prema Bibliji gorući oblak⁴⁸⁸ koji je Bog smjestio kao vodič Izraelcima na putu kroz Crveno more. Kada su Egipćani krenuli u more za Izraelcima, Mojsije je opet pružio ruku i štap nad more što Bizar opisuje stihom: «Le

⁴⁸⁰ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga izlaska, 7. poglavlje, reci 8-29, poglavlja 8-10.

⁴⁸¹ Usp. isto, str. 112.

⁴⁸² Isto. (Izlazak iz Egipta započinje 11. poglavljem).

⁴⁸³ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 14, stihovi 109-111.

⁴⁸⁴ Dante Alighieri, *Božantsvena komedija, Inferno*, Canto I, stih 5.

⁴⁸⁵ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga Izlaska, str. 14, stihovi 15-16.

⁴⁸⁶ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 14, stihovi 112-114.

⁴⁸⁷ Isto, str. 14, stih 120.

⁴⁸⁸ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga Izlaska, 14. poglavlje, redak 20.

rupi tocche da una verga pura»⁴⁸⁹, pa se ono vratilo u svoje korito. Kaznu koja je uslijedila Egipćanima zbog nepovjerenja u moć božje volje, a to je potop, Bizar predočava stihom «De'petti aneli a ristorar l'arsura.»⁴⁹⁰, odnosno «utaživanjem žeđi sušom» kao izrazom za smrt utapanjem vojske faraonove koja je otišla u potjeru za Izraelcima u more.

Sljedeći je prizor iskazivanje suda Izraelaca naspram Jahvinih djela jer počinju sumnjati u smisao izbavljenja iz ropstva⁴⁹¹. Bizar se referira na putovanje pustinjom. To se dogodilo prema Bibliji na petnaesti dan drugog mjeseca nakon izlaska iz Egipta kada Izraelska zajednica počne mrmljati⁴⁹² protiv Mojsija i Arona. Pjesnik u ovom dijelu umeće izravno obraćanje naroda Bogu. Govorom naroda obiluje i biblijska predaja, a Bizar ga upotrebljava samo u trenucima kada se junaci nalaze u dramatičnim situacijama, kada Bog dokazuje svoje postojanje, kada narod sumnja u smisao izvršavanja Božje volje, u vjeru, i kada se sučeljava s izvršavanjem kazni prije čega je bio stavljen na kušnju. Bizar suprotstavlja dvije pjesničke slike kako bi prikazao reakciju Boga na nepokoravanje naroda njegovim zakonima, na njihovu sumnju u njihovo postojanje. Prva pjesnička slika je prikaz srdžbe Boga:

Udillo il Nume, e di furore ardnte
Impugna l'arco, e su l'inique teste
Già vibrava il divin telo rovente,
Ma librata su l'ali agili e preste
Pietade accorse, e di supplice in atto
Fassi a placar di Dio l'ire funeste.
Sì che deposto l'igneo fulmin ratto
Da'cieli aperti dolce ambrosia spande
Sovra le tende di quel popol matto.⁴⁹³

Posljedica Božjega bijesa prikazanoga kao napinjanje strijele, ukazuje na motiv smrti, koji smo već susreli u ovoj poemi. Prikazuje Boga koji je spreman ubiti čovjeka ukoliko ne slijedi put kakav mu je on predodredio. U drugoj je slici zanimljiva intervencija Mojsijeve milosti

⁴⁸⁹ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 14, stih 112.

⁴⁹⁰ Isto, str. 14, stih 115.

⁴⁹¹ Narod se prvi put pobunio kada je na putu prema Crvenom moru ugledao Izraelce kako idu za njima, no Bizar to ne uspoređuje, Usp. *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga Izlaska, 14. Poglavlje, reci 10-14.

⁴⁹² Usp. isto, 16. poglavlje, redak 2.

⁴⁹³ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 15, stihovi 131-139.

koja poprima osobine anđeoskog stvorenja⁴⁹⁴. Ovim se pokazuje kako Bog može iskušavati čovjeka, a Bog je svoje djelovanje dokazao. Učinio je da s neba padne mana i prepelice⁴⁹⁵ što Bizar prikazuje u stihovima:

A'figli d'Israel dansi vivande
Non pria gustate in terra: ah, pe'lor falli
Pascere co'veri sol dovean le ghiande!
Nembo d'augei per le deserte valli
Piove su quei, ch'empj calcaro ognora
Del'error cieco i tortuosi calli.⁴⁹⁶

U ovim se stihovima osjeća i pripovjedačeva subjektivna intervencija kojom krivi Izraelce zbog proždrljivosti i pohote. Pjesnik uspoređuje grešne Izraelce sa svinjama, a Božji bijes nastavlja opisivati kao osjećaj krivnje jer ih je spasio od istrebljenja u nadi da više neće sumnjati u Božju opstojnost te da će se pokoravati zakonima vjere. Nakon ovoga dijela, Bizar još jednom zaziva Boga da mu omogući da još pripovijeda o čudima koje je on učinio na zemlji. Međutim, nakon ove invokacije, autor je izgubio nit pripovijedanja. Preostalih devetnaest tercina su fragmenatarni izvještaji iz ostalih knjiga Staroga zavjeta. U ovom dijelu spjeva, pjesničke slike su izuzetno sintetičke te nisu međusobno povezane. Bizar spominje jedan događaj iz knjige Danijela koji u Bibliji «služi kao veza između teologije proroka i poruke Novoga zavjeta»⁴⁹⁷. Aludira na Danijela i njegova tri prijatelja kao simbole vjernih Židova. Pripovijeda o ispunjenju Nabukodonosorovog sna⁴⁹⁸ potom opet pripovijeda o događajima iz knjige Izlaska, odnosno iz poglavlja Izlazak iz Egipta⁴⁹⁹; o najavi smrti egipatskih prvorodenaca i slavljenju Pashe⁵⁰⁰.

U posljednjih trinaest tercina spjeva se najviše osjeća poetski umor te se vrlo teško može raspoznati konkretan primjer iz Biblije kojega je Bizar htio prikazati. Pjesnik odabire knjigu

⁴⁹⁴ Ovakvu će moralnu vrijednost zamišljenu u obliku anđela Bizar spomenuti i u lirskom sastavu *Prijateljstvo*. Na isti će način «prijateljstvo» prosipati s krila ambroziju, odnosno hranu Bogova što ovdje čini Božja milost na nagovor Mojsija.

⁴⁹⁵ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., Knjiga Izlaska, 16. poglavlje.

⁴⁹⁶ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 15-16, reci 140-145.

⁴⁹⁷ *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., str. 1867.

⁴⁹⁸ Usp. isto, Daniel, 4. poglavlje, reci 25-30.

⁴⁹⁹ Isto, Knjiga izlaska, poglavlja 11-13.

⁵⁰⁰ Izraelci su morali zaklati jedno janje ili kozle. Krvlju životinje su morali poškropiti oba dovratnika i nadvratnik kuće u kojoj se bude blagovalo. Te je noći Jahve prolazio zemljom egipatskom i ubijao egipatske prvorodence po kućama koje nisu bile označene krvlju. Zbog tog događaja, faraon je pustio Izraelce iz egipatske zemlje. Usp. *Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, nav. dj., str. 1914.

proroka Sefanije koji govori na temu Dana Gospodnjeg ili Jahvinog, a koja se odnosi na trenutak kada Bog osvećuje svoj narod, odlučuje o njegovoj sudbini te obnavlja svoja zastrašujuća čudesa protiv poganskih naroda. Prikaz je kozmičke kataklizme, no ne predstavlja svršetak svega stvorenog, nego je to preobrazba Božjeg naroda, odnosno kraj grešnog razdoblja⁵⁰¹. I Bizar prema svemu sudeći opisuje taj *dies irae* koji je snašao poganske narode. Od poganskih naroda koji su predstavljali prijetnju Judeji (Filistejci, Moabci, Amonci, Etiopljani i Asirci) čije se uništenje najavljuje, Bizar će spomenuti proroštva protiv Asiraca⁵⁰² kao prijetnje sa sjevera i Filistejaca kao prijetnje sa zapada. Prvo se pjevanje privodi kraju tercinama u kojima pjesnik iskazuje svoje protivljenje štovanju stranih bogova, spomenom Judeje kroz sliku lava koji trese grivu, a koji je simbol plemena Juda⁵⁰³. Zatim govori o Filistejcima, no nejasno je o kojem je točno navodu iz Biblije riječ. Može se pretpostaviti da se radi o porazu Izraelaca i zarobljenju kovčega saveza⁵⁰⁴ u kojem su se nalazile dvije kamene ploče na kojima je bilo napisano deset Božjih zapovjedi. Bizar prvo pjevanje zaključuje spomenom na dolinu Ben Hinnom kao simbolom prokletstva⁵⁰⁵ i mjestom održavanja religioznih obreda. U ovom zaključnom dijelu, Bizar je vrlo izričit te uviđa nemogućnost da u potpunosti iscrpe materiju o kojoj pripovijeda. Izražava osjećaj užasa zbog gledanja prizore kojima Bog kažnjava krivovjernike stihom «Tal ch'io ritorco per orror gli sguardi.»⁵⁰⁶ čime naizgled opravdava prekid pripovijedanja zbog čega njegova poema gubi epsku opširnost te cjelovitost što je čest slučaj u poemama.

U drugom pjevanju nailazimo na retorička pitanja kojima pjesnik preispituje vlastitu spoznaju o vjeri u Boga ili općenito iskazuje sumnju u Božju opstojnost. Pitanja o kojima raspravlja prvo se odnose na mogućnost vjerovanja ukoliko ne postoji iskustvena spoznaja o čemu govori stihovima:

Ma come misurar la forza intensa
Di tanto amor, se ignoto è il magistero
Dell'alma che in se vuole ed ama e pensa?
Nè la puote apprezzar che il solo e vero
Conoscitor di lei, che la compose

⁵⁰¹ Isto, Uvod u Sefaniju, str. 2025.

⁵⁰² Isto, Sefanija, 2. poglavlje, reci 13-15.

⁵⁰³ Usp. isto, Otrkrivenje, 5. poglavlje, redak 5.

⁵⁰⁴ Usp. isto, Prva Knjiga o Samuelu, 4. poglavlje, reci 1-11 i Knjiga izlaska 34. poglavlje, reci 10-35.

⁵⁰⁵ Usp. isto, Jeremija, str. 1643.

⁵⁰⁶ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 18, stihovi 194-199.

Nella fecondità del suo pensiero;
Ei che l'immagin diva in se nascose,
E dell'immagin per divino effetto
Indiviso compagno amor vi pose.⁵⁰⁷

Ove su tercine parafraze jedanaestoga retka drugoga poglavlja prve poslanice Korinćanima koji glasi: «Jer tko od ljudi zna što je u čovjeku osim duha čovječjega u njemu? Tako i što je u Bogu, nitko ne zna osim Duha Božjega». Bizar na ovakav način izražava sumnju u istinitost Božjeg djelovanja koristeći termin mjerljivosti kojim aludira na znanstvenu, objektivnu utemeljenost postojanja Boga. Smatra da čovjek nije u mogućnosti racionalno opravdati odnosno dokazati postojanje božanstva jer u tom smislu, objašnjava Bizar, Duha Svetoga može spoznati jedino onaj koji ga je i stvorio, a to je Bog kao njegovo utjelovljenje. Pjesnik u ovim stihovima prikazuje vjeru kao fanatizam. Vjera nije znanstveno utemeljena čime Bizar slijedi načela Voltaireovog deizma. Bog svoje postojanje, prema Bizaru, treba pokazati svojim vidljivim, učinkovitim djelovanjem. Autor se zaustavlja na dočaravanju mističnih i nestvarnih vizija božanske naravi kao što je to na primjer silazak Duha Svetoga.

Veličina Boga shvaćena u smislu njegove nadnaravnosti, vječnosti, svemoći nailazi, prema Bizaru, na paradoksalno i nerazumno objašnjenje. Bog da bi izbavio svijet iz grijeha, mora se pojaviti u ljudskom ruhu posredstvom utrobe Djevice Marije, jednog smrtnog ovozemaljskoga ženskoga stvorenja «in sen pudico». Također, pjesnik pokazuje da vjeruje kako praosnova svijeta ne potječe iz same materije stihovima:

Comprendo io ben , come di tua parola
Al suon del nulla esca, o gran Dio, la terra,
Che a lungo non riman sterile e sola;
E come i semi faceansi guerra,
Uniti rabbellir lo spazio estenso,
Onde l'aura di vita si disserra.⁵⁰⁸

Bizar smatra kako se materijalizam čini nemogućim i besmislenim. Ovim stavom pokazuje da slijedi načela Voltaireovog deizma prema kojemu «Bog nije osoba već prauum, prauzrok svijeta», koji je toj materiji dao poticaj kretanja, dok se ona dalje kreće sama od sebe i prema

⁵⁰⁷ Isto, str. 23, stihovi 7-15.

⁵⁰⁸ Isto, str. 24-25, stihovi 37-42.

sebi svojstvenim zakonima.⁵⁰⁹ Dakle Bizar ne odbacuje tradiciju religioznosti. O vjerovanju u bezgrešno začće Djevice Marije otvoreno progovara stihovima:

Ma non comprendo, come il Nume immenso
Soffra in grembo vagir d'ignobil culla
Senza l'onor del ben dovuto incenso
L'esser Tu sceso in sen d'una fanciulla
Maggior prodigio alla mia mente appresta
Che mille mondi suscitar dal nulla.⁵¹⁰

Nakon nekoliko stihova u kojima pjesnik daje kritički osvrt na dogme, nastavlja pripovijedanje informiranjem o događajima koji su uslijedili nakon Isusovoga rođenja kojim počinje Novi zavjet. Govori o rođenju onoga koji ozdravlja slijepce i koji vraća životu vjeru i nadu. Spominje planine Engaddi i Carmelo kao simbole slave Boga u stihu «Inalzano trionfi e glorie al cielo.»⁵¹¹ jer odatle potječe ukazanje Božje moći, odnosno bogojavljenje «D'onde parte la possa de'portenti». Pored prinošenja žrtve na Karmelu, Bizar također spominje i vjerovanje u život poslije smrti, zatim izdaju Jude nakon čega opisuje mučenje Isusa i ubijanje njegova smrtna tijela. Pjesnikov stav u odnosu na Isusovo spasenje grešnog svijeta, na smrt boga čovjeka koja je označila izvršenje spašavanja čovječanstva opisana je do završetka ovoga pjevanja. Upitnim oblicima pjesnik izražava sumnju u postupke Boga koje tumači Biblija stihovima: «Piange il mar, ogni monte, ogni riviera/ Piange con lui : ma l'empia terra infetta/ A compiangere un Dio bastevol era?»⁵¹². Opisuje potom žalovanje Djevice Marije. Svoj pjesnički izraz upotpunjuje glasovnom figurom anaforam, uzastopnim ponavljanjem «Vergin» na početku prvog stiha svake tercine kojim opet govori o rođenju Isusa Krista:

Vergin dal sen d'eternitade eletta,
Che passeggiò col suo Fattor su l'acque
Immacolata, e in sua virtù perfetta;
Vergin che al guardo del gran Verbo piacque,
Che per lei scese dall'eteree suquadre,
E dell'uomo a purgar la colpa nacque;
Vergin che figlia dell'Eterno padre,
Temendo di bruttar il suo candore ,
Schiva fu quasi al divo onor di madre:
Versar pianto dovea figlio d'amore,

⁵⁰⁹ Usp. Dinko Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1983., str. 41.

⁵¹⁰ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 25, stihovi 43-48.

⁵¹¹ Isto, str. 25, stih 57.

⁵¹² Isto, str. 26, stihovi 70-72.

E vile non uscìr da fronte impura,
O da dubbio principio il suo dolore.⁵¹³

Može se reći da igre riječi u Bizarovoj poeziji koje dopuštaju slobodnu interpretaciju teksta, nisu ovdje bez razloga. Budući da je već spomenuo skeptični stav u bezgrešno začéce, stihovima «temendo di buttar il suo candore/ schiva fu quasi al divo onor di madre» pjesnik aludira na moć emotivne kontrole majčinskog instinkta, prema kojemu majka koja je bezgrešno začela božansko dijete, ne može suosjećati s njegovom boli. Ovdje se može iščitati i pjesnikova vizija žene kao Božje majke koja je Bogu poslužila samo za utjelovljenje Duha Svetoga. Također ovim stihovima predočava sud naspram emotivne dimenzije čovjeka prema kojemu onaj koji je bezgrešan, ne može ni suosjećati, pa prema tome Bog ne može suosjećati ni s čovjekom, kao ni čovjek s Bogom jer je grešan. Raspelo ili smrt materijalne dimenzije Boga, jest jednako smrti čovjeka pa iz toga proizlazi Bizarov stav kako je Bog morao umrijeti da bi doživio ono čovječje. Smrt je prikazana kao dokaz Božje srdžbe jer je Bog morao doživjeti smrt da bi mogao suosjećati s grešnim čovjekom.

U posljednje tri tercine Bizar se izravno obraća čovjeku kojega smatra krivim za mučenje Isusa. Pjesnik upućuje stihove čovjeku vjerniku te mu naposljetku ipak nalaže nauk vjere stihovima: «Egli è argomento illustre di certezza/ Che un Dio morì, poichè fatto sì grande/ Al mondo menzogner sembrò stoltezza;»⁵¹⁴. Ova je tercina parafraza⁵¹⁵ dvadesettrećeg retka prvog poglavlja prve poslanice Korinćanima koja glasi: «a mi propovijedamo Krista raspetoga: Židovima sablazan, poganima ludost»⁵¹⁶. U sljedećoj tercini govori kako čovjek mora biti ponizan te da se jedan običan smrtnik ne smije hvaliti pred Bogom kako to stoji i u ovoj poslanici⁵¹⁷.

Ovo pjevanje završava protivljenjem politeizmu te spomenom na uzlazak Isusa na nebo čime je prema Bizarovom mišljenju Bog izvršio svoj zadatak. Spasio je svijet od grijeha i utemeljio vjeru. S time se njegova misija na zemlji smatra završenom. Bizar kao posljednje čudo kojim se Bog dokazao navodi njegovo uskrsnuće na čemu počiva vjera u stihovima:

(...) Vieni, o mio figlio,
Alla mia destra: più santa e gradita

⁵¹³ Isto, str. 26-27, stihovi 73-84.

⁵¹⁴ Isto, str. 28, stihovi 112-114.

⁵¹⁵ Bizar citira ovaj redak na latinskom jeziku u bilješci. Usp. isto, str. 28.

⁵¹⁶ *Biblija, Stari i Novi zavjet*, (ur.) Kaštelan Jure, Duda Bonaventura, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2001., str. 450.

⁵¹⁷ Isto, 1. poglavlje, reci 29-31.

Opra concetta nel divin consiglio
Non v'ha di quella, ch'hai laggiù compita.⁵¹⁸

Bizarova poema u dva pjevanja prikaz je odabranih biblijskih tema pomoću kojih pjesnik iznosi vlastite stavove o vjeri. Prvo pjevanje prati niz događaja iz Staroga zavjeta od kojega je pjesnik detaljno iscrpio odabrane isječke iz Knjige postanka i Knjige izlaska. U ovom dijelu pjesnik poštuje pravila o narativnim tehnikama u klasičnom epskom djelu. Spjev započinje grandioznom invokacijom, prologom u kojem pjesnik najavljuje o čemu će pripovijedati u spjevu te najavljuvanjem svake nove epizode. Pjesnik iznosi sadržaj vrlo jasno i koncizno. Pripovijedanje je harmonično te su prijelazi između cjelina vrlo glatki i postepeni. Nakon što je pjesnik ispriopovijedao o postanku svijeta te o izlasku Izraelaca iz egipatskog ropstva, još jednom zaziva Boga da mu pomogne u daljnjem pripovijedanju o njegovim čudima. Nakon ove invokacije, u potpunosti se osjeća pjesnikovo zasićenje. Tada nasumično odabire još nekoliko događaja kojima svjedoči Biblija, no oni se kao cjelina u semantičkom smislu ne nadopunjuju niti se logički ne nadovezuju na glavni misaoni tok zbog čega slabi harmonija pjevanja te ljepota Bizarovoga otmjenoga stilskoga izraza. Kao predložak za pisanje drugog pjevanja spjeva, pjesnik je crpio Novi zavjet no za razliku od prvoga pjevanja koje u većem dijelu posjeduje odlike klasičnog objektivnog epskog pripovijedanja, ovo je pjevanje sastavljeno kao pjesnikovo direktnije subjektivno promišljanje o postojanju Boga, o vjerovanju u bezgrešno začće, razapinjanju Isusa na križ te o njegovom uzašašću na nebo pri čemu izvire autorovo zastupanje ideja Voltaireovog deizma. Još u prvom pjevanju Bizar iznosi i stavove kakve zastupa materijalistička teorija o postanku svijeta no pjesnikov je subjektivan izričaj vrlo brzo preplavljen pripovijedanjem konkretnih događaja iz biblijskoga nauka.

⁵¹⁸ Giovanni Bizzarro, *La grandezza di Dio*, nav. dj., str. 30, stihovi 145-148.

2.5. Leonardo Dudan

Leonardo Dudan⁵¹⁹ rođen je 1798. godine u Kaštel Kambelovcu kao potomak plemićke obitelji porijeklom iz Bosne. Otac mu se zvao Vincenzo Dudan, a majka mu je bila sestra zadarskoga književnika Ivana Kreljanovića-Albinonija. Bio je učenik splitskoga sjemeništa zajedno s Tommaseom⁵²⁰, a kasnije padovanski student književnosti i prava. Nakon studija u Padovi, vraća se u rodnu Dalmaciju te ostaje aktivan u društvenom i političkom životu grada Splita⁵²¹ sve do svoje smrti 2. veljače 1864. godine⁵²².

Mnogo je Dudanovih djela u rukopisu izgubljeno. Neka se čuvaju u arhivu splitskoga Arheološkoga muzeja te u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici. To su sastavi različitih pjesničkih, stilskih i metričkih osobina koji prema Maroeviću ukazuju na «autorovu vještinu i potrebu okušavanja u raznim metričkim i oblikovnim zadacima, a s obzirom na usporedbe i metaforiku razvidna je njegova retorička naobrazba i klasična kultura».⁵²³

Još kao padovanski student, Leonardo Dudan je 1818. godine objavio kanconu⁵²⁴ prigodom otkrivanja mramorne biste⁵²⁵ talijanskog pjesnika Francesca Petrarce u padovanskoj katedrali.

⁵¹⁹ Podaci za biografiju ovoga autora mogu se pronaći u: Tommaseovoj rukopisnoj ostavštini u Biblioteca Centrale Nazionale di Firenze pod signaturom Tomm. P.77.96 u kojoj se pored prepiske čuva i osmrtnica Leonarda Dudana, potom u: Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 383-384; Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 2007. str. 49-53; Suzana Glavaš, *Ponešto o đacima i nastavnici splitskoga Nadbiskupskog sjemeništa, ili oko života Stjepana Ivačića u Dalmatinskom godišnjaku Vida Morpuga u Talijanističke i komparatističke studije u čast Mati Zoriću*, nav. dj., str. 198-199, Francesco Carrara, *Di un scritto nuovo del Kopitar. A Leonardo nobile de Dudan dottore in legge e podestà di Spalato* («Gazzetta di Zara», br. 59, 60, god. 1840); Grga Novak, *Poziv Obrovca za slavenstvo Dalmacije 7 aprila 1848.* («Magazin sjeverne Dalmacije», b. 2, god. 1935, str. 87-94; Grga Novak, *Kako je došlo do pobjede Hrvata u Splitu god. 1882*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, god. 1962., str. 8; Valter Tomas, «Gazzetta di Zara» u *preporodnom ozračju*, Split, Književni krug, 1999., str. 86; *Hrvatski biografski leksikon*, Dudan Leonardo <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5573> (29.1.2015.)

⁵²⁰ U Tommaseovoj rukopisnoj ostavštini u Carteggio Tommaseo (Biblioteca Centrale Nazionale di Firenze) se čuva i jedno pismo koje Dudan upućuje Tommaseu za vrijeme svog posjeta Veneciji zajedno sa suprugom i trima kćerima. Pismo je datirano 27. svibnja 1842. godine, a u njemu Dudan govori kako je sa svojom obitelji odsjeo u hotelu «Luna» te moli Tommasea da ga tamo i posjeti jer ne želi napuštati svoje kćeri.

⁵²¹ Bio je aktivan član Općinskog vijeća, općinski načelnik (1832-34, 1836-40, 1845-51); predsjednik Agrarne komisije u splitskom okrugu i predsjednik Javne dobrotvornosti, zapovjednik Narodne garde 1848, zastupnik Dalmatinskog sabora od 1860. godine pa do svoje smrti. Usp. Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 50.

⁵²² Kako doznajemo iz osmrtnice, Leonardo Dudan je umro u 20.45 sati.

⁵²³ Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 52-53. Maroević donosi pregled Dudanovog rukopisa kojeg je sakupio Giacomo Chiuudina u svesku *Santuario della beatissima Vergine Maria di Posian presso la città di Spalato in Dalmazia*, Venecija, 1887. Radi se o tri himne posvećene Bogorodici.

⁵²⁴ Kanconu je objavljena u zbirci *Poesie per l'inaugurazione del busto in marmo di Francesco Petrarca eretto nella cattedrale di Padova*, Padova, Minerva, 1818., str. XII-XVII. Isto je djelo objavljeno i godinu kasnije u zbirci pjesama napisanih istom prigodom *Fiori poetici al Petrarca*, Padova, Crescini, 1819., str. 15-19.

⁵²⁵ Bistu je izradio kipar Rinaldo Rinaldi.

Može se reći da je Dudan ovom kanconom dao ozbiljne naznake o svom pjesničkom talentu koji ne pokazuje nimalo početničke nespretnosti.

Ovo djelo kao i većina njegovoga književnoga opusa je enkomijastičnog karaktera što ne čudi zbog književne mode razdoblja u kojem djeluje⁵²⁶. Piše prigodnice povodom vjenčanja. Jednu kanconu posvećuje vjerojatno svojoj sestri Mariji Dudan povodom udaje za plemića Michelea Tartagliu *Versi nelle faustissime nozze del nob.sig. Michele Tartaglia colla nob.sig. Maria de Dudan*⁵²⁷ u kojem pokazuje nostalgiju prema rodnom kraju u završnim stihovima opisujući u nerimovanim jedanaestercima svoj zavičaj⁵²⁸. Podužom lirskom pjesmom veliča i bračni savez dviju poznatih venecijanskih obitelji Querini i Polcastro⁵²⁹. Ovaj je pjesnički sastav od sto četrdeset i tri slobodna stiha Dudan posvetio prijateljici mladenke Chiari Dondi Orologio Pesaro, supruzi Pietra Pesara, venecijanskog ambasadora u Rimu. On ju moli da mladenki pokloni njegovo djelo jer kako je to najbolji način da ga mladenka Caterina što ljubavnije primi i što ljepše doživi⁵³⁰. Djelo obiluje lirskim doživljajnim segmentom, a poneke pjesničke ideje poput glasanja labudova odveć su karakterističan motiv Dudanova djela. Također slavi prigodnicom i vjenčanje na dvoru bavarske princeze Elizabete pjesmom *Pel Solenne matrimonio di Sua Maestà I.R.A. con S.A.R. la Serenissima Principessa Elisabetta di Baviera*⁵³¹.

Pisao je Dudan i prigodom proglašenja Pavla Miošića biskupom 1830. godine u poslanici *A mons. Paolo Miossich vescovo di Spalato (...)*⁵³², a sedam godina kasnije pisao mu je i nekrolog zbog čega je bio pod istragom dalmatinskoga namjesništva⁵³³. Također potpisuje nekrolog i filozofu, povjesničaru i pravniku Vicku Dragi⁵³⁴ u kojem sažima njegova

⁵²⁶ O prigodnoj poeziji iz ovoga vremena kao vrijednom povijesnom izvoru piše Jelena Lakuš, *Hrvatska pisana baština kao povijesni izvor: prigodna poezija i austrijskom carstvo u 1. pol. 19. st. u Dalmaciji* («Kroatologija», br. 2, god. 2010., str. 135-153.

⁵²⁷ Djelo je objavljeno u Padovi 1827. godine.

⁵²⁸ Usp. Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti. Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 75

⁵²⁹ *Per le faustissime nozze Querini e Polcastro versi di Leonardo Dudan dedicati all'egregia e chiarissima dama Chara Dondi Orologio Pesaro amica strettissima della sposa*, Venezia, Alvisopoli, 1818.

⁵³⁰ Usp. Isto, str. 5-6.

⁵³¹ Djelo je objavljeno u Splitu 1854. godine.

⁵³² *A mons. Paolo Miossich vescovo di Spalato dopo la lunga vacanza di questa illustre antica sede meritamente prescelto a pastore ottimo per dottrina, zelo ed animo egregio nel di' del solenne suo ingresso / questo pegno di venerazione ed esultanza offre un cittadino di Spalato zelantissimo della gloria e del bene della sua patria il venti aprile MDCCCXXX*

⁵³³ Usp. Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti. Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 75 i Maroević Tonko, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 51. Nekrolog je objavljen u «La Gazzetta di Zara», br. 99, god. 1837.

⁵³⁴ Nekrolog je objavljen u «Gazzetta di Zara», br. 19, god. 1836. (Vicko Drago je umro 3. studenog 1836.)

postignuća prvenstveno ističući pokušaj pisanja povijesti antičke Grčke. Povodom smrti pisao je sonete nekoj nepoznatoj djevojci⁵³⁵, Caterini Nani⁵³⁶, Carlu Kempteru⁵³⁷, caru Franji I⁵³⁸, sonet povodom smrti Francesca Carrare *Parole del morente*⁵³⁹ te odu supružnicima Doimo, Vincenzu i Eleni Marchi koji su poginuli prilikom potonuća broda⁵⁴⁰. Svečanost obnove Zlatnih vrata Dioklecijanove palače Dudan također veliča sonetom *Porta aurea*⁵⁴¹, a prigodnim sastavima također slavi i rođendane carske obitelji. Za prigodu proslave rođendana Franjinog nasljednika Ferdinanda I. napisao je 1836. melodramu *La tomba*⁵⁴² koju je uglazbio Domenico Barocci te 1847. djelo *Scena lirica*⁵⁴³ koju je uglazbio Alberto Visetti⁵⁴⁴.

2.5.1. *La Giostra di Sign* - epilij

Može se reći da je najcjenjenije, najvrjednije i centralno djelo Dudanovoga pjesničkoga stvaralaštva epilij *La Giostra di Sign* koje autor objavljuje još 1827. godine⁵⁴⁵ također

⁵³⁵ *Per morte di bella giovine* («Favilla», br. 37, god. 1839), objavljuje i prijevod narodne pjesme («Gazzetta di Zara», br. 86, god. 1846) Usp. Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti. Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 75.

⁵³⁶ *In morte di Caterina Nani* Sonetto di L.D., Usp. Katalog *Biblioteca Patria* u *Programma dell'I.R. Ginnasio completo di prima classe in Zara*, 1860., str. 56.

⁵³⁷ *Tributo di riv.amore a Carlo Kempter*. Sonetto di L.D., Spalato.

⁵³⁸ *Nelle solenni esequie di S.M. Francesco I.*, Sonetto di L.D. Usp. *Biblioteca Patria* u *Programma dell'I.R. Ginnasio completo di prima classe in Zara*, nav. dj., str. 56.

⁵³⁹ Sonet je objavljen u Baiamonti Antonio, *Della vita e degli scritti dell'abate Dr. Francesco Carrara*, Spalato, Olivetti e Giovannizio, 1854., str. 99. O prijateljstvu i suradnji Dudana i Carrare govori također i prilog objavljen u «Gazzetta di Zara» u kojem Carrara obavještava Dudana o najnovijim istraživanjima Jerneja Kopitara. Usp. Francesco Carrara, *Di un scritto nuovo del Kopitar. A Leonardo nobile de Dudan dottore in legge e podestà di Spalato*, nav. dj.

⁵⁴⁰ *Ode nell'occasione dell'annegamento dei Sig.Doimo, Vincenzo e Elena Marchi dell'anno 1852*, Spalato, 1852.

⁵⁴¹ Dudan je svoj sonet pročitao na svečanosti otvorenja Zlatnih vrata Dioklecijanov palače te je dozvolio da bude objavljen u godišnjaku Vita Morpuga. Sonet se nalazi uz nepotpisani prilog u «Annuario dalmatico», god. 1859., str. 219-220. Ovo spominje i Suzana Glavaš, *Ponešto o đacima i nastavnicima splitskoga Nadbiskupskog sjemeništa, ili oko života Stjepana Ivačića u Dalmatinskom godišnjaku Vida Morpuga u Talijanističke i komparatističke studije u čast Mati Zoriću*, nav. dj., str. 109.

⁵⁴² U Kazalištu je izvedena 18.4.1836. Usp. Cvito Fisković, *Splitsko kazalište do sredine XIX. stoljeća*, u *Dani hvarskog kazališta: drama i teatar XIX. stoljeća: Hvar, 10.-14.svibnja 1978.*, (ur.) Bogdan Buljan, Zagreb, JAZU, Split, Čakavski sabor, 1978. Isti je članak objavljen i u časopisu «Mogućnosti», br 2-3, god. 1979., str. 304-331.

⁵⁴³ *Scena lirica posta espressamente in musica dal Maestro Alberto Visetti pel n. Di S.M. Ferdinando I, Poesia di L.D.* Olivetti, Spalato, 1847.

⁵⁴⁴ Prijateljstvo Dudana i Visettija potvrđuje i činjenica da je Leonardo Dudan bio kršteni kum sinu Alberta Visettija i Regine Bobbaglio. Antonio Leonardo Domiano Visetti rođen je 9. travnja 1844. godine. Usp. Mirjana Škunca, *Glazbeni život Splita u doba narodnog preporoda i u prijelaznim desetljećima*, Split, Književni krug, str. 425.

⁵⁴⁵ Dudanovo djelo objavljeno je ove iste godine u Splitu (tip. di Gio. Antonio e figlio Piperata) i u Veneciji (tip. Fracasso). Prikaz venecijanskog izdanja donosi Giuseppe Valentinelli u *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria, coi tipi del dr. Ljudevito Gaj, 1855., «Questa giostra (*Alka* illir.) ricorda i fatti d'arme coi Turchi vinti da quei do Sign. Offerto lo spettacolo a Francesco I. quando imprese il viaggio in Dalmazia, nel

povodom rođendana glave carske obitelji, cara Franje I. koji je 1818. godine⁵⁴⁶ dvaput prisustvovao izvođenju ove viteške igre u Sinju.

«Non minor fama io stimerei doversi apporre alla Giostra del picciolo paese di Sign e per la desterità de'cavalieri, e pel decoro ond'è sostenuta, e più di tutto per essere stata illustrata dalla presenza dell'Augustissimo nostro Sovrano FRANCESCO I d'Austria e di Carolina Augusta Sua Sposa; epoca nella quale fu dalla M.S.un anno premio pel vincitore istituito.»⁵⁴⁷

Ovo djelo od četrdeset i osam oktava⁵⁴⁸, prigodničarskog karaktera, autor je posvetio opatu Giuseppeu Antoniu Podrieca⁵⁴⁹ koji je u to vrijeme bio profesor fizike i matematike na Nadbiskupskom sjemeništu u Splitu. Dudan u predgovoru iskazuje svoje divljenje za pothvat malobrojnog sinjskog puka koji je 1715. godine uspio obraniti svoj grad od mnogo brojnijih Osmanlija. Autor smatra kako Sinjanima treba pridati jednak značaj i slavu kao i nekadašnjim grčkim olimpijskim pobjednicima. Dudan ukazuje na korist poticanja ovog viteškog natjecanja, opet dajući za primjer grčku olimpijadu. Grci su dodjeljivanjem priznanja, odavanjem počasti, ali i pisanjem spjevova pobjednicima u čast, poticali ahejsku mladež na tjelovježbu. Tako je prema mišljenju Dudana i austrijski car određivanjem godišnje novčane nagrade od stotinu forinti pobjedniku, također poticao održavanje natjecanja kao korisne vojne vježbe što je ohrabrivao i tadašnji providur Giorgio Balbi⁵⁵⁰. Uspomena na obranu Sinja, na dan odigravanja sinjske alke probudila je u pjesniku maštu, a njegovi stihovi su svjedočanstvo o časti koju Dalmatinci iskazuju domovinskim običajima i nacionalnoj tradiciji još od svojih predaka kao i o duhu narodnog otpora te odanosti domovini⁵⁵¹.

1818., l'Imperatore concesse che si ripettesse ogni anno nel suo giorno natalizio, e che dall'erario fossero donati al vincitore cento fiorini» Isto, str. 180.

⁵⁴⁶ Ove je godine car Franjo I. dvaput posjetio Sinj (15. svibnja i 6. srpnja) te se oba puta izvela ova viteška igra njemu u čast. Sinjska alka se prema riječima Carrara u počecima izvodila na posljednji dan karnevala, kasnije na dan Pepelnice, a od 1820.godine do 1918. na dan vladareva rođendana, 12.veljače. U novije se vrijeme održava prve nedjelje u kolovozu. O ovoj tradiciji održavanja ove viteške igre, odnosno o obilježavanju obljetnice pobjede sinjskih vitezova nad Osmanlijama 1715. godine, govorio je Francesco Carrara u članku *Feste popolari di Dalmazia*, objavljenom 1852. godine u tršćanskom časopisu «Letture di famiglia» (str. 239-241) Carrara govori o počecima igranja alke te o njezinom simboličkom značaju. U istom članku objelodanjuje i fragmente Dudanovog epilija no bez ikakvog popratnog komentara na samo djelo. Dijelovi epilija koje objavljuje su oktava XIV (stihovi 3-8)-XVIII; XX-XXIII; XXVII (stihovi 5-8)-XXVIII.

⁵⁴⁷ Predgovor, Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, Piperata, Spalato, 1827.

⁵⁴⁸ Prvih šest stihova rimovano je unakrsno, dok sedmi i osmi stih parno.

⁵⁴⁹ Stekao je doktorat iz filozofije u Padovi 1837. godine.

⁵⁵⁰ Usp. Francesco Carrara, *Feste popolari in Dalmazia*, nav. dj., str. 240.

⁵⁵¹ Usp. Predgovor, Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, Piperata, Spalato, 1827.

Ovaj epilij započinje zazivanjem muze koja u autorovoj mašti posjeduje krila, oslobađa se čvorova loze⁵⁵² te dolijeće do mjesta zbivanja:

Dai ceppi, sciolta, ove le tenner chiusa
Modestia in parte, in parte ira e disdegno,
Sull'ali del pensier varca la Musa
Dell'aria i campi ed il ceruleo regno;
Ma d'affidarsi a molto Ciel non usa
Sol poggia in loco più di fama degno;
Va in traccia degli Eroi, ne pesa il vanto,
E sul plettro febeo n'intuona il canto.⁵⁵³

Ističući kako muza svoj pjev ne uzdiže u visine, autor nagoviješta da će pripovijedati o događajima koji prikazuju pothvate običnih ljudi koji su također vrijedni slave. Smješta muzu u idilični dalmatinski krajolik kakav joj, prema njegovom mišljenju, priliči budući da muze obitavaju na mjestima koja su najpogodnija za život. Stoga Dudan veliča ljepotu, ali i povijesni, geografski i kulturni značaj svoga zavičaja govoreći kako takvo stvorenje kao što je muza ne pjeva samo o slavi jedne Grčke već pjeva i obitava u manje poznatim, ali jednako lijepim krajolicima, a to su u ovom slučaju splitsko zaleđe, grad Sinj i spomen na obranu od Turaka.

Kako bi što detaljnije prikazao kraj koji je nepoznat tuđinskom puku, Dudan se idejom leta muze od obale prema Sinju osvrće na ljepotu splitskoga zaleđa. Opis započinje u blizini rijeke Jader i antičke Salone, pokraj koje uz liru muze započinje svoj pjev namijenjen caru. To je idilična slika u kojoj se stapaju ideje iz usmene narodne predaje, iz običaja i tradicije, iz antičke i slavne prošlosti Dalmacije. Muza se osvrće na iskopine u Saloni, a izvođenje radova je pomagao car kako to piše Dudan u bilješci⁵⁵⁴.

Sami stil epske poezije u djelu umanjuje niz od šest prigodnih strofa nakon invokacije u kojima pjesnik veliča carevu moć i slavu, a koji također negoduje integritetu epilija. Strofe

⁵⁵² To je ideja koju njeguje i Ivan Bizar u uvodnom sonetu u djelu *Amicizia*.

⁵⁵³ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., 1827, oktava I. U prijevodu Tonka Maroevića: «Oslobođena od uza i klada,/ Gdje skromnost je i ljutnja nekoć stave,/ Na krilu misli Muza lako svlada/ Visine zračne i prostore plave; Ali na nebu ostat se ne nada,/ Tek penje se na mjesto vrijedno slave;/ Junake slijedi i hvalu im prati./ Uz glazbalo će o tom zapjevati.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 11)

⁵⁵⁴ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav. dj., str. 29.

kao hvalospjev caru Franji I. u kojima autor opisuje carevu nadležnost, moć i slavu⁵⁵⁵ kao i veličinu slave i moći Habsburške Monarhije. To čini ukazujući na najpoznatije toponime u Europi i šire slikom leta orla, heraldičkog simbola spomenute monarhije, od svete rijeke Ganges do Pirenejskog poluotoka. Za prikaz careve moći i sposobnosti njegove vojske, Dudan ukratko izlaže neke povijesne podatke o teritorijalnom širenju prostora monarhije. Posebice naglašava stihovima «E il lampo ch'atterria l'Alpi e Pirene/ Vola d'Atlante all'infeconde arene»⁵⁵⁶ Napoleonov poraz kod Waterlooa i njegov odlazak u zatočeništvo na otok Svetu Helenu na Atlantskom oceanu, odnosno slom francuskoga carstva, jer nakon tog događaja Dalmacija ulazi pod sastav Monarhije.

U trinaestoj strofi koja započinje vremenskom topikom «E già Febo dall'alto a mezzo il corso»⁵⁵⁷, autor započinje s pripovijedanjem viteške igre. Skreće pozornost na alkarski teren, a žarište njegovog opisa jest skupina alkara koja jaše prema terenu te ovješene alke:

Forato in mezzo è il ferreo cerchio in guisa,
Che la lancia l'investe e n'esce fuori;
Ogni accorto giostrante il centro affisa,
Chè l'anel mostra in giro altri tre fori.
A chi 'l punto maggior colse è decisa
La palma e della giostra ottien gli onori.
Soglion *tre* al centro, agli altri *uno* e *due* porre,
E tre volte ciascun lo spazio corre.

Di patrie leggi l'incorrotto senno
De'giostratori sula fe'riposa;
Anzichè venir men, precorre al cenno
Altri del Duce e più giostrar non osa.
L'armatura e il vestir pari aver denno
D'antica costumanza e gloriosa.
Volve l'urna i lor nomi e in vasta rena
L'un dopo l'altro i corridor disfrena.

Se pria ch'un d'essi l'ardua meta aggiugna
Ove laude si merca e nome egregio,
O il ferro al corridor balzi dall'ugna,
O lo spron cada e l'elmo od altro fregio,
Dritto è ch'innanti più il destrier non pugna;
Non però perde la vittoria e il pregio
S'altre due volte, cavalcando, addentro
Con la lancia l'anel pigli nel centro.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ To su oktave III-VII.

⁵⁵⁶ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., 1827, oktava V, stihovi 7-8. U prijevodu Tonka Maroevića stihovi glase: «A grom što Alpe, Pireneje skrši/ Put pustara Atlantskih sada svrši.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 13)

⁵⁵⁷ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav. dj., oktava XIII, stih 1. U prijevodu Tonka Maroevića stih glasi: «Već Feb visoko posred neba stoji,» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 17)

Autor pomno opisuje izgled alke kao i način bodovanja te pravila igre. Pomno objašnjava kako se po sredini željeznoga kruga nalazi rupa, odnosno još jedan koncentrični krug koji alkar cilja kada prilazi alci, a naziva se centar, sredina ili «srida». Po strani kruga nalaze se još tri međe. Ukupan broj bodova koje alkar osvoji dobije se nakon trećeg kruga igre, a bodovi se zbrajaju na način da ubod u centar («u sridu») iznosi tri boda, a u šupljine po strani po jedan («u jedan») te u šupljinu pri vrhu kruga po dva boda («u dva»). Dudan prikazuje i pravila igre. Govori kako onaj tko ne poštuje pravila igre bude diskvalificiran. Alaj čauš (zapovjednik alkara kopljanika) procjenjuje odoru i oružje koje alkari nose, određuje o redosljedu izvođenja igre na način da se imena natjecatelja izvlače iz žare što je, navodi Dudan, starinski običaj. Pjesnik nastavlja o poštivanju pravila vezanih za nošnju za vrijeme natjecanja. Ukoliko netko izgubi bilo koji dio opreme, odnosno nošnje, bodovi mu ne vrijede te bude diskvalificiran ukoliko nije pogodio kopljem dvaput u središte alke. Dudan posebno ističe nagradu koji dobiva pobjednik stihovima:

Il prezzo della giostra è un'armatura,
O un ricco drappo di fino lavoro,
O una cavallereccia bardatura
Di nebil sella e frange e briglia d'oro,
Ornamento agli eroi ch'eterno dura,
E rammenta ai nepoti il vanto loro;
Che li fa gire alteri, e di memoria
Andar fastosi nella patria istoria.⁵⁵⁹

To je nagrada koju je car 1818. godine odredio za pobjednika: oružje, čoja, oprema za konje s ukrasima; otmjeno sedlo i pozlaćene uzde. Pjesnik dodaje kako ovu nagradu primaju samo junaci koji će ostati zapamćeni u povijesti Sinja. Autor donosi također podatak kako se cara toliko dojmila igra da je sutradan bila opet odigrana njemu u čast. Njegov dolazak najavio je

⁵⁵⁸ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktave XV-XVII. «Sred željeznoga rstena je rupa./ Da kroz nju prođe vršak koplja duga./ U sridu gađa alkar kad pristupa, Sa strane još su tri proboja druga./ Pobjednik zna se kad se zbroje skupa/ Punti koji se steknu iz tri kruga./ Ubod u sridu tri punta je vrijedan./ koplje sa strane nosi dva i jedan./ Alkari trču svi u dobroj vjeri./Zavičajni se zakonopslužuje./ Vojvoda sudi, a tko iznevjeri/ Taj drugog pušta, već ne sudjeluje./I odora i oružje se mjeri/ Po običaju starom to se štuje./ Imena imi z žare se izvlače./ Na pijesku redom vidjet ćeš jahače./ Ako li netko dok trkom cilj slijedi./ Gdje ime dično stječe se i hvala./ Kalpak izgubi, nošnju uneredi./ Il ostruga bi, potkova, mu pala./ Natjecanje m po pravu ne vrijedi./ Prilika ipak još bi mu se dala/ I pobjedu bi imao u vidu/ Kopljem li dvaput pogodi u sridu.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 18-19.

⁵⁵⁹ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XVIII. «Za pobjedu oružje prvi prima/ Il komad lijepo obrađena platna./ Il opremu za konje s ukrasima./ Otmjeno sedlo, a uzda i znatna./ Na vječan ukras to je junacima./ Unucima će trajat dika zlatna./ Zbog čega idu gordi, ponositi/ I u povijesti mjesnoj će ih biti.» .» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 19)

dvorski glasnik s uzdignutim kopljem te je na takav način dao znak da se mnoštvo razmakne i da ustupi mjesto caru. Znak za početak odigravanja sinjske alke najavljuje se poput bitke, tutnjavom bubnja i zvukom roga «il fragor de'tamburi e il suon del corno»⁵⁶⁰.

Važan segment ovoga Dudanovoga djela je i pomni prikaz alkarske nošnje i konja:

Agli aurei fregi dignitoso aspetto
Ben e idi Capitan la gloria merta.
Tondo e senz'ale il crin chiude un elmetto:
Inerme è la gorgiera e scoperta :
Di grosse borchie rilucente, il petto
Ferma una giubba di fin'or conserta:
Il calzon gallonato i lombi stringe,
E una purpurea fascia il ventre cinge.
Un breve sajo che broccato ha il seno
Le spalle assetta ed all'arcion discende;
Stringe e lenta la mano argenteo freno,
E il piè tornito un borzacchin difende.
Sembra del sole ai rai fiamma o baleno
Che il guardo abbagli, sì nel corso splende,
La scimitarra al fianco, in pugno ha l'asta
E in sella agli altri cavalier sovrasta.⁵⁶¹

Prema Dudanovom opisu, to je bila svečana narodna nošnja u koju su natjecatelji morali biti odjeveni. Nošnja vojvode je najurešenija. Prema Dudanovom opisu, ona se sastoji od crvene beretke, ovratnika koji je sprijeda otvoren, a na otvoru su velike sjajne metalne kopče, zlatnih traka kojima je urešeno poprsje, hlača koje su opšivene gajtanom, pojasa purpurne boje te kratke pelerine čiji opis Dudan također detaljno iznosi. Dodaje također kako vojvoda u ruci drži posrebrnu uzdu, na nogama nosi zaobljene čizme. Kako bi opis bio emfatičniji, Dudan se koristi i hiperbolom. Oprema vojvode; nošnja u trku, koplje te sablja na boku su toliko kićene da se čini da je to prizor vatre ili bljeska munje koja zasljepljuje.

S opisa poglavara, pjesnik postupno prelazi na opis njegova konja stihovima:

⁵⁶⁰ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XXI, stih 1. «Već bubanj tutnji poput prethodnice/ I roga zvuk (...)» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 20)

⁵⁶¹ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktave, XXII-XXIII. «Po nakitu i ponositu stavu/ Pripada s pravom čast mu poglavara./Bez krila kalpak pokriva mu glavu,/Okovratnik mu sprijeda se otvara;/ Velike sjajne toke m una slavu,/ Po prsluku mu niz zlačanih šara;/ Na hlačama m gajtan bedra steže,/ Oko trbuha pâs grimizni veže.//Kabanicu uz leđa priljubljenu/ Skraćenu nosi, sedlo neće skriti;/ U ruci stišće uzdu posrebrnu,/ izmica nogu optočena štiti./ Zraci je sunca nalik il plamenu/ U trku što će pogled zablještit. U ruci koplje, sablja mu o boku,/ Sve nadvisuje u sedlu visoku.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 21-22)

Di recar lieto il suo Signore sul dorso
 Rapido aggira il corridor la zampa;
 Gonfia le nari:bianca spuma il morso
 Tigne e non ben co'piè l'arena stampa:
 Già già chiede l'aringo e già nel corso
 Di marziale ardor negli occhi avvampa;
 Di slanciarsi nel campo ha certa speme,
 E raffrenato si dibatte e freme.⁵⁶²

Dudan je u ovim stihovima uspio dočarati gracioznost figure konja, njegov istrenirani pokret, poigravanje kopitima od kojih se uzdiže pijesak na terenu te sabrano vladanje. Opisom konja, autor također želi ukazati na disciplinu konja koja je također jako bitna pri samom ubiranju alki pa time ističe kako su alkari prije svega vrlo vješti jahači. Slijedi dolazak alkara na teren. Dolaze uz zvuk trube u povorci. Alkari u velikom broju prolaze pored tribina, a budući da se svaki želi istaknuti, svog konja nagoni da poskakuje dok ih djevojke i žene iz publike posipaju cvijećem.

U ovome epiliju umjetnički najvrjedniji dijelovi su upravo oni u kojima umjetnička preobrazba postiže svoj vrhunac, a to je prije svega ljubavna epizoda Filantea i njegove djevojke za koju Tonko Maroević navodi kako je ona «neosporno jezgro i srž spjeva»⁵⁶³. Na opis posipanja cvijeća kada alkari prolaze terenom autor nadovezuje prikaz pojave Amora kao personifikacije ljubavi kako bi nagovijestio odnosno najavio temu čime pjesnik nastoji postići interes čitatelja:

Fra i popolati palchi intanto Amore
 Gode furtivo errar tacit'ale;
 Mille timidi voti alza dal core,
 E con mille desir le Belle assale.
 La dubbia speme, il pallido timore
 Pingesi in volto, e or questa or quel prevale,
 Di che altra n'ha diletto, altra sospira,
 Altra si duole e del tardar s'adira.⁵⁶⁴

⁵⁶² Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XXIV. «Jah ača da na sebi razveseli/ Poigrava konj hitro kopitima;/ Nozdrve širi, žvala mu se bijeli/ Od pjene, pijesak šara pomacima;/ Poprište traži već i trku želi,/ Ratnički žar mu sjaji u očima;/ Poletjet brzo u polje se nada,/Zauzdan trza i jedva se svlada.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 22)

⁵⁶³ Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 57.

⁵⁶⁴ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XXVI. «U okupljenom mnoštvu Amor voli/ Krilima tihim lutati potajice;/ U srcima sto želja osokoli,/ Sa čežnji sto napada ljepotice./ Dvojbe i nade, strahove i boli/ Utiskuje naizmjenice u lice. Jedna uzdiše, druga s tog uživa,/ Treća žalosti, zbog kašnjenja kriva.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 23)

Amor, bog erotske ljubavi kod starih Rimljana, silazi među Dalmatince te potajno i nevidljivo zadire u srca dalmatinskih ljepotica. On čini da djevojke probljede zbog osjećaja sumnje, nade i straha. Pa tako jedna djevojka uživa, jedna uzdiše, jedna se žalosti, a druga je kriva jer njezin dragi kasni na natjecanje. Nagla pojava Amora stvara i napetost u epskoj radnji jer zaljubljenost potencijalno može ugroziti usredotočenost vitezova sinjske alke. Isto tako, stvara i složeniju sliku jer retardira samu alku. Epizoda ne narušava harmoniju spjeva jer se strogo vezuje uz radnju te daje notu viteških spjevova.

Dudan nastavlja s pripovijedanjem odigravanja sinjske alke. Stihom «Or disposto è l'aringo, e più intervallo/ A'tornamenti omai non dee fraporse;»⁵⁶⁵ nastoji pojačati napetost pozivajući na početak alkarske igre. U sljedeće dvije strofe Dudan opisuje igru prvoga viteza, a već u sljedećoj, vrlo površno i igru ostalih vitezova s naznakom o broju osvojenih bodova. Stihom «E sprona il corrido che raro intoppa»⁵⁶⁶ započinje opis natjecanja. Dudan prikazuje pohod prvog viteza na alku. Kako bi što bolje dočarao uzbuđenje prilikom natjecanja, autor spominje vladanje konja sljedećega natjecatelja. Konj galopira, a njegov vitez odmjerava alku i gleda kako će ju što preciznije pogoditi. U sljedećoj je strofi pjesnik ukratko izvijestio o daljnjem tijeku natjecanja. To čini enumeracijom vitezova čime je skratio postupak pripovijedanja koji je prema njemu očito nepotreban budući da je zadatak svih natjecatelja isti. Dodaje također kako je toga dana broj osvojenih bodova natjecatelja sličan jer nitko nije pogodio «u sridu». Napominje i kako pučani odobravaju natjecanje i kako navijaju, no ima i onih koji tužni završavaju krug natjecanja.

Dudan ističe jednog natjecatelja kojega naziva Filanto. U bilješci navodi kako je ljubavnu epizodu njenog junaka izmislio⁵⁶⁷ s ciljem da što vjerodostojnije prikaže običaje i pravila ove igre te da radnju privede kraju. Ovom ljubavnom epizodom vjerojatno nadahnutom likom Tancredija iz Tassovog epa *Gerusalemme liberata*⁵⁶⁸, Dudan odmiče od stvarnog odnosno autentičnog prikaza narodne igre. Na taj način, autor će biti u mogućnosti utvrditi smisao radnje te priskrbiti umjetnički dojam prikazu stvarnoga povijesnoga događaja. Dudan zamišlja lik Filanta kao najboljeg, najvještijeg i najslavnijeg. Njegov će alkarski pothvat autorovu muzu posebice nadahnuti. Stoga prikazuje život mladog junaka koji je od malena uvježbavao

⁵⁶⁵ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XXVII. «Stazu ispita, višekrat je gleda./ Od natjecanja već nas ne odvaja» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 24)

⁵⁶⁶ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XXVIII, stih 1. «I tjera ga, da konj ne iznenadi,» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 24)

⁵⁶⁷ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., str. 29.

⁵⁶⁸ Isto, oktave, 30-32. Tonko Maroević navodi kako Dudan u ovom djelu «na junake Tassovoga spjeva izravno upućuje». Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 55.

borilačke vještine. Uvježbavao je jahanje, a mogao se boriti i s divljim zvijerima. Dudan također ističe kako on ima karakter pravog viteza jer je njegovo srce također osjetljivo na ljubav. Zbog toga ova epizoda primiče Dudanov prikaz tradicionalne narodne igre viteškim ljubavima kakve su opisane u najpoznatijim epovima talijanske književnosti. Posebnu je pažnju Dudan posvetio prikazu Filanta u obaranju alke dok njegova voljena strepi u publici:

Palpita il molle seno e lo travaglia
In un dubbio, desio, timore, e speme;
Non ch'ella ignori quanto in arme ei vaglia
E al corso, ma delira e amando teme.
Al noto suon dell'arme ire a battaglia
Stima il corsiero e già s'accende e freme;
Già dell'asta sicura è il piè sostegno
Del cavaliere, e il Capitan dà il segno.⁵⁶⁹

Ponavlja ulogu ljubavi u personifikaciji Amora koji rado prati ratne igre «ludi Marziali» jer se vitez prije svega bori za ljubav i za slavu. Pjesnik napominje kako ni Amoru oružje nije nepoznato, dapače on je s njim vrlo vješt. Amor ovdje utječe na vitezove emocije. On učini da vitez pogledom prati jednu od najljepših djevojki iz publike. U sljedećoj strofi pjesnik opisuje uzbuđenje djevojke koja budno motri svoga voljenog. Njezini su osjećali usplamtjeli pa Dudan govori o drhtanju njezinih nježnih grudi dok motri konja svog voljenog koji čeka znak za polazak. U sljedećim stihovima uspoređuje osjećaj ljubavi, odnosno preciznost Amorove strjelice s preciznošću vitezovog koplja kojim gađa alku:

Non così d'arco Mauritano scocca
Lo stral pennuto che per l'aer fichia,
Qual si disferra come spron lo tocca
Il corridor nella giocosa mischia;
Vola, giunge alla meta, il centro imbocca
La lancia che mai colpo in fallo arrischia.
Mira il vanto la bella e i sospir calma
Plaudon le turbe e batton palma a palma.⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XXXIII. «Drhture grudi nježne, sva na mucu,/ U njoj su sumnja čežnja, strah i nada;/ Zna ona kako vješt je on u ruci/ I jahanju, al ljubeć trpi jada./ Kad polaska za trk se čuj zvuci/ Motri na konjai trepet je svlada. Već vitez koplje pored nogu djene,/ Kad poglavar mu daje znak da krene.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 27)

⁵⁷⁰ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XXXIV. «Mauritanac iz svojega luka/ Pernatu strijelu tako ne uputi,/ Kao što pored radosnoga puka/ Konj jrne kada mamuze očuti;/ Koplje, u ruci što se ne obruka,/ Žuđeni cilj će, sridu, dosegnuti. Ljepotica odahnu, svjedok slavlja,/ A mnoštvo uspjeh, dlan o dlan, pozdravlja.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 27)

Umjetnička sloboda najbolje dolazi do izražaja kroz izmišljeni događaj koji je utkan u prikaz stvarnoga povijesnoga trenutka. To je epizoda u kojoj vitez Filanto probada alku budno praćen okom svoje voljene. Upravo su u ovom dijelu autorovi opisi najdetaljniji. Dudan prikazuje putanju vitezovog koplja od njegove noge do pogotka u središte alke. Doznajemo da je Filante osvojio najviše bodova u prvom dijelu utrke što je popraćeno jakim pljeskom i odahom mlade djevojke.

Već u sljedećoj strofi Dudan ubrzava tok radnje samo implicitno obazirući se na niz alkara koji dvaput pretrčavaju teren te spominjući također kako je jedini Filanto dotad dvaput pogodio središte alke. Pripovjedač, dakle, usmjerava opis na ostale alkare koji nastupaju jedan za drugim, ovisno o redosljedu imena koja su izvučena iz žare te time i odaje neka pravila igre. Također upućuje kako se želja vitezova da pobijede nekada i ne slaže s ostvarenim uspjehom te najavljuje kako će se u trećem krugu konačno, odmjeriti vještina alkara. Svi, napominje Dudan, gledaju Filantea koji je spreman za nastup u trećem, zadnjem i presudnom krugu natjecanja.

Dudan spominje kako Filante uzjaše svoga konja i podbada ga mamuzom. Međutim, očekivani tijek radnje je u ovom dijelu naglo prekinut odnosno usporen. Slikom juriša prilikom kojega je vitezu iz grudi sasvim neočekivano ispala ruža, pjesnik je uspio pojačati napetost radnje. Dramatičnost prizora je intenzivirana također i daljnjim postupanjem viteza koji je morao zastati i ispustiti koplje što je prema pravilniku dovoljan razlog za diskvalifikaciju. Dudan kori viteza, objašnjavajući kako to nije pogreška konja već upliv sudbine koja je htjela da mu jedan cvijet skrene pozornosti i možda čak upropasti igru, a vitez se zbog toga kaje. Autor nastavlja s pripovijedanjem o Filanteovom prisjećanju trenutka u kojem je djevojka ubrala cvijet:

Tu volgendo il bel piè lungo il sentiero,
Dalla purpurea siepe il fior cogliesti,
E pria ch'in giostra uscisse il cavaliere
Gliel'adattavi alle fregiate vesti.
Rise a quell'atto Amor, rise il guerriero;
Tu mille caldi baci in premio avesti
Sui gigli della mano. Ahi! Miser fiore,
Che cagion fusti di cotanto errore.⁵⁷¹

⁵⁷¹ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XXXVII. «Ti šetajući lijepi cvijet taj nađe/ I sa živce rujne si ga brala./ Prije no vitez na trku izađe/ Na odjeću si mu cvijet prikopčala./ Smiješi se Amor, a junak još

Dudan pripovijeda kako je mlada djevojka dok se šetala nekom stazom iz purpurne živice ubrala cvijet kojega je umetnula vitezcu na odoru. U ovom se dijelu spjeva pored ruže, spominje i ljiljan. Oba cvijeta imaju jako simboličko značenje. Ruža simbolizira ljubav, a u ovom kontekstu cvijet ne simbolizira samo ljubav prema ženi već taj isti osjećaj Dudan gaji prema domovini što pokazuje i spomen ljiljana kao simbola monarhije i pjesnikove odanosti domovini. Pripovjedač nastavlja obraćajući se cvijetu te naglašava ulogu sudbine na koju nitko ne može utjecati. Slijedi opis vitezove srdžbe zbog nezgode koja mu se dogodila prilikom pretrčavanja terena, a uzrok tomu je ništa drugo doli njegova slabost na ljubav mlade djevojke. Dudan nastoji prikazati alkarevo oklijevanje i razočarenje što je pokleknuo zbog ljubavi. Za jednog viteza, to bi značilo sramotu i oskvrnjivanje vlastite časti i dostojanstva jer zbog ljubavi prema jednoj djevojci neće uspjeti zaodjenuti svoje ratničko umijeće slavom. On osjeća sram, srdžbu i prijezir te bježi. No ipak kad u očima svoje voljene ugleda tugu, on odluči odigrati igru do kraja. Dudan prikazuje očitovanje Filanteovog bijesa što poprima pomalo humorističan izraz:

Così fremendo di vergogna e d'ira,
 Poi che fu vinto in amorosa zuffa,
 Ne va il tauro avvilito, e foco spira
 Ancor dagli occhi e dalle nari sbuffa;
 Che se il forte rival partendo mira
 Insultar baldanzoso, il pelo arruffa
 Di novell'ira bieco, e l'alte corna
 Ai tronchi aguzza ed a cozzar ritorna.
 Giunge al campo l'Eroe, che già compito
 È il giro e al terzo corso ognun s'accigne;
 Chi del vincer la palma avria sortito
 Mentr'ei lunge era, or di pallor si tigne;
 In tempo giunge, ch'ha il suo nome udito,
 E fra i giostranti il corridor sospigne.
 Sembra agli atti, alla voce ed al sembante
 Tancredi allor che scontrasi in Argante.⁵⁷²

slađe; Poljubaca ti ti tisuć bješe hvala/ Po ljiljanima ruke. Cvijete, jao!/ Što pogrešku si takvu izazvao.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 29)

⁵⁷² Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XL-XLI. «Ričući tako od bijesa i srama/ Što tarma ga u ljubavi potute/ Bik snužden ide, oči mu od plama/ Gore i frkće nozdrvama, huče:/ A nastavi li drugi s uvredama/Pri odlasku, ti pogledi ga muče/ Da novim bijesom plane, pa rogove/ O deblo oštri za sukobe nove./Na vrijeme junak vrati se na polje,/Svak sprema se na treći krug što slijedi;/Tko od alkara stajao je bolje/ Dok njega ne bje, sad mu lice blijedi./ Kad ime svoje začu, dobre volje/ S konjem pristupi, baš po zapovijedi./ Likom i glaso nalik je Filanto/ Tankreu kad se nadmeće s Argantom.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 31)

Filanteov je bijes nalik na srdžbu bika u koridi, a iz njegovih očiju kao da bukti plamen. U ovom se dijelu spjeva iznova najavljuje sposobnost, odnosno Filanteovo umijeće koje nadilazi sposobnost drugih natjecatelja što je potkrijepljeno opisom njihovih blijedih lica kada su ga ugledali. Dudan se poziva na dvoboj Tancredija i Argantea te aludira na sličnost borilačkoga duha Filantea s Tancredijevom spremnošću na borbu. U Dudanovom spjevu, nadahnuće Tassovim junacima ostaje samo na naznaci, odnosno poredbi koja nije jasnije argumentirana.

Rasplet radnje prikazan je u četrdeset i drugoj oktavi u kojoj je prikazana Filanteova pobjeda:

Come di fronte il Capitan gli accenna
La lancia arresta e nell'arcion si serra;
Il vivace destrier gira e s'impenna,
Ma spronato qual fulmine si sferra.
Tocca ei la meta, e con la lieve antenna
Passa e pel centro il mobil cerchio afferra.
Alla felice impresa il vulgo applaude,
E al valoroso Cavalier dà laude.⁵⁷³

Obaranje alke opisano je vrlo minuciozno. Pjesnik uspijeva dočarati kretanje natjecatelja počevši od znaka poglavara da natjecatelj može započeti igru pa sve do ovacija koje su uslijedile nakon uspješne igre. Poglavar je dao znak za igru, potom je natjecatelj uzeo koplje, uzjahao konja koji se propinjao kao u nekoj borbi te podboden krene poput munje. Alkar kopljem nišani alku, pogodi u središte i skine ju. Puk je aplaudirao tom činu kojim se dokazuje njegova vještina. Nadalje pjesnik objašnjava kako je to apsolutna pobjeda jer nitko nije uspio pogoditi u sredinu alke «Poi ch'alfin corso fu dagli altri invano»⁵⁷⁴. Njemu su svi čestitali te su ga svi nazivali junakom. Dodaje Dudan kako ga poglavar proglašava pobjednikom, a to slavlje s njim dijeli njegova djevojka koja se veseli najviše od svih: «Più d'ogn'altro l'amante a cotal vista/Nel giubilo comun di gioja acquista»⁵⁷⁵. Puk kliče ime alkara, a ona ga prati u nadi da će joj Filante uputiti pogled.

⁵⁷³ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XLII. «Kad poglavar je znak za pokret dao/ On koplje uze, u sedlo se vine./ Vatreli konj se živo propinjao, Podboden krene, poput munje sine/ Do cilja sve, a on je gađat znao,/ Prođe kroz sridu, alku kopljem skine./ Puk plješće na vještinu tu i znanje./ Vitezu vrijednom odaje priznanje.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 31)

⁵⁷⁴ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XLIII, stih 1. «Jer nitko drugi cilj već ne dohita» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 32)

⁵⁷⁵ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktava XLIII, stihovi 7-8. «To opće slavlje i draga mu dijeli,/ Al više od svih ona se veseli.» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 32)

U posljednje četiri oktave⁵⁷⁶ Dudan privodi ovaj dan igre kraju, kao i samu priču o sinjskoj alci izvedenoj 1818. godine. Opis je to sutona, a odsjaj sunca se proteže sve do planine Mosor. Taj sunčev sjaj, prema riječima pjesnika, je simbol slave koju junak postiže svojom pobjedom te je znak da se zna ime najboljeg sinjskog alkara u dalmatinskom primorju kao i u zagori. Autor također izvještava kako je poglavar naredio natjecateljima da uzjašu svoje konje da ih otpravi u dvore gdje će se častiti slavnim obrocima, odmoriti se i opustiti. Pripovijeda kako natjecatelji u parovima odlaze prema dvoru, a Filanta koji jaše prvi uz vojvodu svi dočekaše zvukom trublja. Pjesnik nadalje izvještava o dolasku alkara u Split, ispred gradske Općine: «Giunti al prefisso loco ove raccolto/ È dell'almo paese il Magistrato,»⁵⁷⁷. Filanteu se vojvoda obraća i udjeljuje mu nagradu, a on ju prima zadivljeno. Njegova se sreća i ponos sakriti ne da, a svečanosti je doprinijela gozba koja je uslijedila nakon dodjele nagrada. U zadnjoj se oktavi pjesnik obraća apostrofom čitatelju, napominje veselje i slavlje koje će uslijediti, govori o piću koje će se piti iz pehara. Smatra Dudan kako se treba dičiti taj dan te se iznenada opet osvrće na svetu rijeku Ganges želeći pritom uveličati važnost pobjede Sinjana nad Turcima. U posljednja dva stiha, pjesnik se obraća caru i poručuje mu da vodi vjerne Dalmatince na put prema gospodarskom i kulturnom razvoju svih dijelova Dalmacije.

Dudanov epilij vrlo je vrijedan prikaz autentičnog svijeta Hrvata. Nadahnut književnom modom vremena i vjerojatno putopisom Alberta Fortisa *Viaggio in Dalmazia*, Dudan se sklanja u dalmatinsku Zagoru, daleko od gradske talijanske inteligencije. Njegova muza ima zadatak pjevati o jednom primitivnom puku koji je čisti izraz dalmatinske i slavenske autohtonosti, narodne tradicije i običaja. Pjesma je to koja simbolizira oslobođenje od tuđinske vlasti. Ovo djelo ima vrlo važan povijesni, kulturni, etnološki i dokumentarni značaj. *La giostra di Sign* je prvi pisani dokument⁵⁷⁸ o sinjskoj alci uopće. Ono, ukoliko se izuzme pjesnička preobrazba stvarnih činjenica, jedini je pisani dokument koji svjedoči o pravilima

⁵⁷⁶ Leonardo Dudan, *La giostra di Sign*, nav.dj., oktave XLV-XLVIII.

⁵⁷⁷ Isto, oktava XLVII, stihovi 1-2. «Kad stigoše na mjesto predviđeno/ Gdje pitomoga grada vlast zasjeda» (Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 34)

⁵⁷⁸ Usp. Ana Marija Vukušić, *Zapisi o Sinjskoj alki i njihova primjenjivost u etnološkome istraživanju* «Studia etnologica Croatica», god. 2007., str. 226; Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 55; Marko Grčić, *Riječi, riječi, riječi*, Zagreb, Hrvatsko društvo pisaca, 2008., str. 467; Šime Jurić, *Pjesma o sinjskoj alci iz 1827.godine* u *Zbornik cetinske krajine, arheološka i historijska baština cetinske krajine*, (ur.) Milošević Ante, Sinj, Kulturno društvo «Cetinjanin», 1981., str. 195.

izvođenja ove viteške igre prije nego je donesen Statut Viteškog alkarskog društva⁵⁷⁹ iz 1833. godine. Marko Grčić, Šime Jurić i Tonko Maroević primijetili su neke razlike u pravilima igre i natjecanja kako to opisuje Dudan u svom spjevu u odnosu na Statut. U osmoj oktavi se upućuje na pravilo kako alkar prilikom obaranja alke ne smije izgubiti niti jedan dio svoje opreme. No, ukoliko prije toga osvoji niz pogodaka u središte alke, natjecatelj svejedno neće biti diskvalificiran. Jurić navodi kako Statut propisuje nešto sasvim drugo. Također stoji i kako se natječu «stotine vitezova» što Maroević smatra hiperbolom⁵⁸⁰. Ovaj autor također smatra «neobičnim»⁵⁸¹ što svaki alkar ima pratioca «kuma» koji za njim jaše na konju te ga prati alkarskim terenom. Grčić⁵⁸² objašnjava kako je to ipak običaj pri izvođenju svečanih alki, dok se danas više takva natjecanja ne izvode. Jurić također tvrdi kako to pravilo ne stoji u Statutu. Možemo pretpostaviti kako je ovaj prizor ipak bio stvaran budući da je alka te godine bila dvaput izvođena prilikom svečanosti careva posjeta Sinju. Jurić također smatra kako je Sinjsko polje kao navedeno mjesto zbivanja u Dudanovom spjevu «pjesnička metafora»⁵⁸³ budući da ono nikada nije bilo mjesto izvođenja natjecanja. Uočava razliku u redosljedu izvođenja igre u odnosu na Statut. Prema Dudanu alkari pretrčavaju teren prema starinskom običaju, odnosno prema redosljedu imena izvučenih iz žare ili ždrijeba. Prema Statutu, tvrdi Jurić, alkari se natječu redosljedom ovisno o starosti⁵⁸⁴. Jurić također ne pronalazi podatke o povorci koja prati pobjednika u Split kako to stoji u Dudanovom spjevu, a ne spominje puk koji nazoči nagrađivanju alkara ispred zgrade Općine.

Pored važnog dokumentarnog značaja budući da prikazuje pravila odigravanja viteškog natjecanja prije donošenja Statuta, Dudanovo je djelo i prvo književno djelo o sinjskoj alci⁵⁸⁵ uopće, a koje je poput Ivačićevih *Mosorskih vila*, prema riječima Francesca Carrare, također primjer slavenske inspiracije na talijanskom jeziku⁵⁸⁶. Filolozi poput već spomenutih Maroevića i Jurića te Zorića skloniji su isticati važnu kulturnu, povijesnu i folklornu vrijednost ovoga Dudanovog epilija. Ipak mu se zamjera nedostatak umjetničke vrijednosti.

⁵⁷⁹ Valentino Lago je 1870. godine u knjizi *Memorie sulla Dalmazia* objavio Statut na talijanskom jeziku. Usp. Ana Marija Vukušić, *Zapisi o Sinjskoj alki i njihova primjenjivost u etnološkome istraživanju*, nav. dj., str. 226.

⁵⁸⁰ Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 40- 41.

⁵⁸¹ Isto, str. 41.

⁵⁸² Marko Grčić, *Riječi, riječi, riječi*, Zagreb, Hrvatsko društvo pisaca, 2008., str. 467.

⁵⁸³ Usp. Šime Jurić, *Pjesma o sinjskoj alci iz 1827. godine* u *Zbornik cetinske krajine, arheološka i historijska baština cetinske krajine*, nav. dj., str. 195.

⁵⁸⁴ Usp. isto.

⁵⁸⁵ Tonko Maroević, *Leonardo Dudan, Sinjska alka*, nav. dj., str. 55.

⁵⁸⁶ Usp. Francesco Carrara, *Di un scritto nuovo del Kopitar. A Leonardo nobile de Dudan dottore in legge e podestà di Spalato*, nav. dj.

Zorić prvenstveno ističe ljubavnu epizodu kao žarište epske radnje koje jedino prema njegovom mišljenju ima književne vrijednosti. Tonko Maroević je nešto eksplicitniji pa pripisuje ovom autoru smjelost i hvalu zbog toga što je pjesmu koja svjedoči o narodnoj slavenskoj tradiciji, a koja je kao takva primjerenija predmetu neke narodne usmene predaje, nastojao stilom epske poezije uzdignuti na razinu talijanskog epskog pjesništva iz razdoblja renesanse. Šime Jurić ima vrlo negativno kritičko mišljenje spram spomenutog djela pa se oštro izjašnjava prvenstveno o ljubavnoj epizodi koju smatra «kompozicijskim nedostatkom» koja prema njegovom mišljenju uništava smisao prikaza važnosti same igre⁵⁸⁷. Također se vrlo negativno izjašnjava i po pitanju stila i metra spjeva pa prema ovom autoru «stihovi ne teku lagano, pisac se mučno bori s izrazom, pretjerano upotrebljava neobične i zastarjele riječi», uviđa također «nedostatak talijanske gramatičke konstrukcije» te dodaje kako se «rijetko kada osjeti poneki ton iskrenog doživljaja (...)»⁵⁸⁸.

Epilij Leonarda Dudana *La giostra di Sign* preveden je na hrvatski jezik. Šime Jurić je objavio prijevod od trideset i tri oktave (od petnaeste do četrdeset i osme) 1981. godine u poglavlju *Pjesma o sinjskoj alci* u *Zborniku cetinske krajine*⁵⁸⁹. Jurićev je prijevod u prozi doslovan, a obuhvaća dio spjeva koji se odnosi na pravila i na izvođenje igre. Isti je prijevod objavljen i devetnaest godina kasnije u poglavlju *Sinjska alka prema drugim srednjovjekovnim igrama* u Jurićevoj monografiji *Iz muzeja hrvatske knjige*⁵⁹⁰. Prvi i dosad jedini prijevod u cijelosti, ali i u stihu jest djelo Tonka Maroevića objavljeno 2007. godine. Maroevićev je prijevod vrlo vješt.

Umjetnička vrijednost Dudanovog djela najizraženija je u dijelovima u kojima Amor zadire u autorovo svjedočanstvo o folklornom nasljeđu Hrvata. Time, ovoj pjesmi, autor dodaje romantički ton. Etnografski i povijesni značaj djela, kojeg je prema našem mišljenju autor htio prije svega istaknuti, dolazi do izražaja u segmentima koji obiluju opisima nošnje, ali zbog toga se umanjuju mogućnosti koje daje epska poezija. Pjesnik nikada ne daje čitatelju podatke o fizičkom izgledu likova. On se usmjerava, u manjoj mjeri na opis postupanja Filantea i djevojke, te u većoj na izraze njihovih osjećaja. Tako opisuje Filanteovo uzbuđenje, razočarenje i bijes zbog gubitka cvijeta, te sreću nakon pobjede. Isto tako zanemaruje fizičke

⁵⁸⁷ Usp. Šime Jurić, *Pjesma o sinjskoj alci iz 1827. godine* u *Zbornik cetinske krajine, arheološka i historijska baština cetinske krajine*, nav. dj., str. 187.

⁵⁸⁸ Isto.

⁵⁸⁹ Isto, str. 186-197.

⁵⁹⁰ Šime Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige: izbor književnih i kulturno povijesnih rasprava, bibliografskih i bibliotekarskih članaka i prikaza knjiga*, Zagreb, Matica hrvatska, 2000., str. 292-298.

osobine djevojke koja budno prati svoga viteza osim što spominje njezino nježno krilo i ustreptalo poprsje. Ipak zorno spominje njezinu posramljenost, usplahirenost, nestrpljivost, napetost, razočarenje što je njezinom vitezu ispao cvijet kao i grižnju savjesti što mu ga je poklonila kao i na kraju neizmjernu sreću što je pobijedio.

2.6. Lujo Tommaseo

Lujo Tommaseo⁵⁹¹ rođen je 1756. godine, a umire 1832. godine u svom rodnom gradu Splitu u kojem je proveo cijeli svoj život. Potječe iz plemićke obitelji koja je imala posjede na otoku Braču. Bio je posvećen pisanju prvenstveno humorističnih pjesama na talijanskom jeziku. Pisao je na splitskom venecijanskom govoru, a često je imitirao i latinski. O djelu Luje Tommasea najbolje govori biograf Šime Ljubić:

«Tommaseo Luigi di Spalato era nell'una e nell'altra legge abbondevolmente versato, nelle storie greca e romana quanto altri mai; ma la vena del suo ingegno che ricca e facile scorreva, divergea più volentieri ai campi dell'amena letteratura: nell'italica e latina favella dettò cose bellissime, e il gusto suo usato ai classici era squisitissimo, il giudizio retto e sicuro. L'indole dell'ingegno in ispecie era in lui oltremodo piacevole e spontanea, e lo faceva felice imitatore dell'inarrivabil Gasparo Gozzi. Quindi negli *epigrammi*, di cui diede alcuni di somma bellezza, quindi nelle lettere famigliari, quindi *ne' versi faceti* riesciva a meraviglia»⁵⁹².

Prve biografske i bibliografske podatke ovoga autora donosi Giuseppe Ferrari Cupilli 1832. godine kada mu je objavio nekrolog u dalmatinskom časopisu na talijanskom jeziku «La Gazzetta di Zara»⁵⁹³. Isti zadarski pjesnik i biograf Cupilli 1860. godine objavljuje jedno pismo Luje Tommasea Nikoli Jakšiću povodom vjenčanja Bersa – Medici⁵⁹⁴, a opsežniji uvid u njegova književna djela dao je tek njegov daljnji rođak Nikola Tommaseo u Firenci 1864. godine kada ih je objavio nekoliko u zbirci *Di Luigi Tommaseo scritti inediti raccolti da Niccolò Tommaseo*⁵⁹⁵. Upitna je autentičnost radova Luje Tommasea koje je njegov prezimenjak objavio u ovoj zbirci budući da sam Šibenčanin govori kako jedino nije

⁵⁹¹ Podaci za biografiju ovoga autora koji se spominje i pod inačicom imena Luigi Tommaseo mogu se pronaći u djelima: Ivan Katušić, *Osmo osjetilo Nikole Tommasea* («Dometi», br. 6, god. 1970., str. 65). Isti je članak objavljen pod naslovom *Osmo osjetilo* kao četvrto poglavlje Katušićeve knjige, *Vječno progonoštvo Nikole Tommasea*, Zagreb, Liber. 1975., str. 119-148; Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia compilato dall'abate Simeone Gliubich di Città Vecchia*, nav. dj., str. 298-299. Ljubićev se navod spominje i u Raffaele Ciampini, *Vita di Niccolò Tommaseo*, Firenze, Sansoni, 1945., str. 12; Giuseppe Ferrari-Cupilli, *Necrologia*, («Gazzetta di Zara», br. 37, god. 1832). Cupillijev nekrolog iz časopisa «Gazzetta di Zara» objavljen je i u Dandolo Girolamo, *La caduta della Repubblica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant'anni*, studi storici di Girolamo Dandolo, Venezia, Pietro Naratovich, 1857, str. 318-319; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 357-360; Francesco Carrara, *Uomini illustri di Spalato*, Spalato, Oliveti, 1846, str. 11.

⁵⁹² Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, nav. dj., str. 298-299.

⁵⁹³ Giuseppe Ferrari Cupilli, *Necrologia*, nav. dj.

⁵⁹⁴ Usp. *Per le nozze Bersa-Medici, quattro lettere dirette a Niccolò Giachich, magistrato e letterato illustre di Zara, dai pur illustri Dalmati Vincenzo Drago, Pieralessandro Paravia, Luigi Tommaseo e Antonio Marinovich, e pubblicate da G.F.C.*, Zara, Demarchi- Rougier, 1859, («Il Gobbo di pietra», god. 1859., str. 25-26).

⁵⁹⁵ Niccolò Tommaseo, *Di Luigi Tommaseo scritti inediti raccolti da Niccolò Tommaseo*, Firenze, Tip. Galileiana di M. Cellini e C., 1864.

intervenirao u dramski tekst *Squarcio d'un dramma rappresentato nel teatro della nazione francese*: «Per ritornare alla prosa da cui questo libretto incomincia, superfluo avvertire chi mi conosce, che niente io ci aggiungo di mio, ma fo copiare fedelmente dallo scritto il quale è della mano nota dell'autore defunto, e ch'io serbo; (...)»⁵⁹⁶. Nikola Tommaseo govori također da nije siguran ni je li i sam ovaj tekst prijevod nekoga drugoga djela budući da izgleda kako je autor jako dobro informiran o događanjima u Francuskoj iako se nikada nije maknuo iz svoga rodnoga mjesta⁵⁹⁷. Slijede pjesnički sastavi na talijanskom jeziku koje je Lujo Tommaseo posvetio svojim suvremenicima. Najduži sastavak pod naslovom *Dello scrivere faceto*, autor je posvetio S. Dott. Cattaniju iz Imole koji je za vrijeme vladavine Francuza doselio u Dalmaciju. Posvetio je niz «ozbiljnih oktava» (Ottave serie) pod naslovom *Per il Qauresimale fatto in Spalato dal P... Cappuccino*⁵⁹⁸ splitskom skladatelju i književniku Giuliju Bajamontiju u kojima progovara prvenstveno o zadatku poetskoga djela, a to je prema njegovom mišljenju laskavost i iskrivljavanje istine. Sljedećih deset tercina Tommaseo posvećuje biskupu Ivanu Dominiku Stratiku, koji je kako navodi u bilješci u to vrijeme bio profesor na talijanskom Sveučilištu u Pisi⁵⁹⁹. Nikola Tommaseo u ovoj zbirci objavljuje i jedan sonet koji je Lujo Tommaseo posvetio njihovom profesoru Bernardinu Bicegu te pismo koje mu je uputio iz Splita 4. travnja 1819. godine. U sonetu pjesnik se na šaljiv način osvrće na primjedbe svoga učitelja koji ga je nazivao ljenčinom zaključujući sonet šalom «Ch'io sono in verso, e tu poltrone in prosa»⁶⁰⁰. Nikola Tommaseo u ovoj zbirci objavljuje i tri soneta u obliku dijaloga između Pilade i Oresteja pod naslovom *La concorrenza degli Otto*

⁵⁹⁶ Isto, str. 2. Obavijest je objavljena i u djelu Nikole Tommasea, *Il serio nel faceto, scritti vari di Niccolò Tommaseo*, Firenze, Successori Le Monnier, 1868., str. 179-180.

⁵⁹⁷ U ovom dramskom djelu Lujo Tommaseo ismijava vladavinu Francuske i Napoleona pa tako pored ove zadnje scene, njegov daljnji rođak objavljuje i nekoliko pjesama uperenih protiv Francuza. To je pjesma od četiri distiha pisana imitacijom latinskog jezika *Galliae Fastus* kao i dva distiha pod naslovom *L'Elba e Napoleone* te epigram *Epigramma historico-maccaronicum et stoppinicum* od deset distiha potom sonet na splitskom mletačkom govoru *Galli e Francesi* te sonet na talijanskom jeziku u kojem satirizira političko geslo Francuske građanske revolucije «sloboda, jednakost i bratstvo». Usp. Niccolò Tommaseo, *Di Luigi Tommaseo scritti inediti raccolti da Niccolò Tommaseo*, nav. dj., str. 1, 8-9.

⁵⁹⁸ Isto, str. 12-14.

⁵⁹⁹ U tercinama posvećenim Stratiku *A Monsignore Stratico vescovo di Lesina* Lujo Tommaseo upućuje na jad i neimaštinu svoga, odnosno njihovoga rodnoga kraja te na vlastito nezadovoljstvo svojim sunarodnjacima. Tako ih naziva «inzuccati» tikvama okrunjenim lovorovim vijencima koje prema njegovom mišljenju obezvrjeđuju urođene kvalitete ljudi dalmatinskoga kraja. Isto, str. 14-15.

⁶⁰⁰ Isto, str. 18. U pismu se Tommaseo prisjeća kako ga je Bicego nazivao «bravo poeta» te ga moli da dođe u Dalmaciju te poslušaj prijekor grbavca Mazzuccatta kojemu je napisao epitaf za njegovog lovačkog psa. Ovaj je epitaf objavljen u ovom djelu. (Isto, str. 18) Tommaseo piše još jedan epitaf Leliju Cipiccu, biskupu kojeg su zbog nestašice sredstva za balzimiranje, posuli većom količinom soli: «Qui giace Lelio Cippico, prelato/Che visse senza sal, mori salato.» Ironični epitaf stoji u prepisci Niccolò Tommasea i G.P. Vieusseuxa, a objavljen je u Niccolò Tommaseo- G.P. Vieuseux, *Carteggio inedito*, Primo volume (1825-1834), (ur.) Raffaele Ciampini, i Ciureanu Petre, Roma, Edizioni di Storia e letteratura, 1956., str. 98.

all'arcivescovado di Spalato, nekoliko soneta *La partenza da Almissa*⁶⁰¹, *Ristauro della casa propria*⁶⁰², *L'asino*⁶⁰³, *Il mulo*⁶⁰⁴, *Le patate*⁶⁰⁵, dva epigrama u distisima *Versione*⁶⁰⁶ te *Di Marziale*⁶⁰⁷.

Splitski kalendar «Lo schiesone spalatino»⁶⁰⁸ objavljuje 1886. godine odabrana djela Luje Tommasea iz rukopisa pjesama na talijanskom jeziku. Kalendar objavljuje djelomično i komentar samoga autora na rukopis prema kojemu se čini da je sastavljen krajem 1811. godine ili početkom sljedeće godine za nepoznato akademsko događanje⁶⁰⁹. U ovom se članku objavljuju odabrana Tommaseova lirska i dramska djela: pjesma u slobodnim stihovima *Si abbandona l'agricoltura perchè non se ne conosce la nobiltà*⁶¹⁰, sastav u oktavama *Il secolo d'oro e quello dell'piombo*⁶¹¹, dramski tekst *Il mal umore che vuol ricoverarsi in campagna*⁶¹², alegorijsku priču u stihovima *Nell'agricoltura non si deve essere troppo amanti di novità*⁶¹³ te pjesmu u slobodnim stihovima *Pranzo in campagna* kojom poziva čitatelje u Solin na ručak u prirodi te iznosi redosljed pripremnih radnji.

Ovaj autor je prema našem saznanju za života objavio jedino sonet Franji I. u prigodnoj zbirci koja je objavljena povodom carevoga boravka u Dalmaciji 1818. godine⁶¹⁴. Iskazujući čast caru što posjećuje austrijsku pokrajinu, Lujo Tommaseo u svom prepoznatljivom stilu ironično komentira kako car ima povjerenja u Dalmatince jer nije došao u pratnji ni jednog

⁶⁰¹ Nicolò Tommaseo, *Di Luigi Tommaseo scritti inediti raccolti da Niccolò Tommaseo*, nav. dj., str. 16-17. Ivan Katušić smatra ovaj sonet «posebno vrijednim»: «Ukupno četrnaest stihova, gdje markantni pejzažni elementi tog «gusarskog gnijezda» postaju simboli jednog strogo ličnog doživljaja: strme litice i napukle tvrđave, nekada strah i trepet, a danas gnijezda gavranova i elitni kozji hoteli; jarci puni žaba i žabokrečine; ruševni zidovi što štite ruševine, a na kraju: zadovoljan sam ja, jer putujem i vi jer ostajete.» Ivan Katušić, *Osmo osjetilo Nikole Tommasea*, nav. dj., str. 70.

⁶⁰² Nicolò Tommaseo, *Di Luigi Tommaseo scritti inediti raccolti da Niccolò Tommaseo*, nav. dj., str. 17

⁶⁰³ Isto, str. 18-19.

⁶⁰⁴ Isto, str. 19.

⁶⁰⁵ Isto.

⁶⁰⁶ Isto, str. 20.

⁶⁰⁷ Isto.

⁶⁰⁸ *Alcune poesie inedite di Luigi Tommaseo* («Lo Schiesone spalatino», god. 1886., Spalato, str. 3-18)

⁶⁰⁹ Isto, str. 3.

⁶¹⁰ U ovom djelu govori o nepoticanju poljoprivrednog i ruralnog razvoja Dalmacije, o epidemiji kuge te o gladi.

⁶¹¹ I u ovom djelu također ironično aludira na trenutno gospodarsko stanje Dalmacije.

⁶¹² Ovo je djelo dijalog između Silvine i Florinda u kojem se eksplicitnije ukazuje na stanje u dalmatinskoj poljoprivredi, a koje je posljedica vremenskih prilika zbog prolaska kometa 1811. godine.

⁶¹³ U ovom djelu pjesnik zamišlja raspravu jata ptica o tome kako uljepšati šumu u kojoj obitavaju. Nakon što su uspjele uljepšati šumu, ptice su ostale bez hrane. Ovom pričom pjesnik upućuje na beskorisnost estetskih i materijalnih vrijednosti ukoliko osnovne čovjekove potrebe ne mogu biti zadovoljene.

⁶¹⁴ Razlog zbog kojeg Lujo Tommaseo za svoga života gotovo nije objavljivao svoja književna djela je taj što je htio izbjeći kritiku: «Nulla mando alle stampe, e, in tal maniera,/Di biasmi o lodi poco assai mi tocca.» Niccolò Tommaseo, *Di Luigi Tommaseo scritti inediti raccolti da Niccolò Tommaseo*, nav. dj., str. 10. Isto je objavljeno i u Niccolò Tommaseo, *Dello scriver faceto*, nav. dj., str. 10.

vojnika⁶¹⁵. Od neobjavljenih radova Luje Tommasea⁶¹⁶ u Znanstvenoj knjižnici u Zadru čuvaju se prijepisi onih koje je posjedovao Francesco Carrara. Tommaseo na splitskom venecijanskom govoru piše nekoliko soneta. U sonetu *Per le prediche quaresimali italiane del 1831 in Spalato* pjesnik ironično govori o korizmenoj propovijedi koju su dvojica svećenika održala na dva jezika. Antonio Podrieca je održao na talijanskom, a jedan drugi, čije je ime nečitko, na «illirskom». U sonetu *El Gallo* govori o pijetlu koji tumara slabo nastanjenim selom. Sonet *Preghiera* posvećuje Papi Grguru XVI. kojemu se ruga jer je šepav. U sonetu naslovljenom *Za che non son poeta de cartello* još jednom potvrđuje svoju skromnost napominjući kako nije dosegao veličinu velikih pjesnika poput Petrarche, Dantea i Tassa da bi objavio svoje stihove. Tu je i pjesma *Le Gazzette*. Sastoji se od dva katrena i tri tercine, a napisana je na splitskom mletačkom govoru i na talijanskom jeziku. Na talijanskom jeziku napisan je sonet *L'uomo* u kojem pjesnik izražava vrlo pesimističan pogled na život i svijet. U ovom se prijepisu rukopisa nalazi još i epigram na imitaciji latinskog jezika posvećen biskupu Pavlu Klementu Miošiću. Zadarska Znanstvena knjižnica čuva i satirični lirsko - epski spjev *Sul sistema Anticopernico* koji je dio teme ovoga rada⁶¹⁷.

2.6.1. *Sul sistema Anticopernico* - satirični lirsko - epski spjev

Rukopis satiričnog lirsko - epskog spjeva Luje Tommasea *Sul sistema Anticopernico*⁶¹⁸ iz 1826. godine čuva se u anonimnom prijepisu rukopisa u zadarskoj Znanstvenoj knjižnici⁶¹⁹. Spjev se sastoji se od dva pjevanja od kojih prvo ima trideset i devet, a drugo trideset i sedam šestina, dakle ukupno četrismo pedeset i šest stihova. Stihovi su različite duljine. Prva četiri stiha sestine rimovani su unakrsno, a posljednja dva stiha strofe parnim srokom. Ovo je Tommaseovo djelo inspirirano raspravom Galilea Galileia *Dialogo sopra i due massimi*

⁶¹⁵ Djelo je objavljeno u zbirci: *Pel faustissimo arrivo in Spalato delle loro maestà Francesco Primo Imperatore e Re e Carolina Augusta Imperatrice e Regina, avvenuto il 12 maggio 1818*, Spalato Demarchi, 1818., str. 32.

⁶¹⁶ Prijepis rukopisa se čuva u Znanstvenoj knjižnici Zadar pod signaturom misc d 3000. G. Giurato je prepisao rukopise.

⁶¹⁷ Josip Vrandečić u djelu *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću* navodi kako je ovaj autor napisao poemu *Alpi Dalmatiche* 1818. godine. Vrandečić ne navodi izvor, a mi nažalost nismo uspjeli identificirati djelo. (Usp. Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, nav. dj., str. 64)

⁶¹⁸ Francesco Carrara će se u biografiji Luje Tommasea posebno osvrnuti na ovo njegovo djelo: Tommaseo Luigi, «Onorato, religioso, erudito. Improvisava versi berneschi e satirici, latini e italiani. Il cinismo suo nol faceva progredire col secolo, e combatteva il sistema di Copernico. Era in società lepidissimo, buon patriotta, affettuoso marito.» Francesco Carrara, *Uomini illustri di Spalato*, nav. dj., str. 11.

⁶¹⁹ *Canti Due di Luigi Nobile de Tommaseo di Spalato* (Lavoro del 1826., inedito). Datacija rukopisa je 13. prosinca 1834. godine, a čuva se pod signaturom R 751.

sistemi del mondo koja je objavljena 1632. godine⁶²⁰. Tommaseo djelomično ubire slijed tema Galileove rasprave, no zaključke izvodi samostalno na vrlo šaljiv i ironičan način.

Prvo pjevanje započinje ekspozicijom teme. Pjesnik iznosi ukratko pitanja iz astronomije koja su zaokupljala misao znanstvenika u vrijeme revolucije znanosti u renesansi. Autor spominje ptolemejski sustav prema kojem je zemlja u središtu dok je suprotno tomu heliocentrički ili kopernikanski sustav u stihovima: «Che la terra s'aggiri intorno al sole, /O che questi si aggiri intorno a Lei,/Un giuoco e gli non è ch e di parole[...]». Tommaseo ironično zaključuje kako je govor o oba sustava samo «igra riječi» i time se izruguje ondašnjim raspravama o kretanju nebeskih tijela. Posebice se usredotočuje na sukob heliocentrizma i Crkve te koristi biblijska tumačenja da bi na svoj način kreirao satiru.

U Tommaseovom je djelu invokacija također simbolična i sarkastična. Traženje nadahnuća od Boga zasniva se na zazivanju pomoći da se uspije «poništiti nepravda» koja je nanesena onima koji «ne vjeruju da zemlja stoji», dakle svima onima koji nisu bili zagovornici ptolemejskog sustava. Simboličkom riječju «pakao» aludira na kaznu koja je snašla one koji su bili osuđivani hereticima te spaljivani na lomači. Izruguje se onima koji se priklanjaju stavovima većine te slijepo slijede vjerovanje crkvenih autoriteta. Uspoređuje poštenjake s ovcima. To u ovom dijelu spjeva pojačava sarkastični pjesnikov izraz te ujedno i negativan stav naspram onih koji se slijepo podređuju društveno prihvaćenom ponašanju bez isticanja vlastitih stavova. One koji podilaze stavovima društva, autor opisuje kao preplašene i gladne ovce koje se boje za svoj život ukoliko ostanu bez hrane pa kad im se ona ponudi, «zbog podaničkog straha» pognu rep te ju pohlepno pojedu. Ta servirana hrana, u Tommaseovom spjevu simbolizira stav crkvenoga autoriteta u kontekstu društva u razdoblju renesanse, ali aludira i na kulturni i politički kontekst vremena u kojem stvara:

Un uom di garbo è quegli solamente
Che qual pecora va dietro alla moda,
E le nuove dottrine appena sente
Che fra le gambe sue caccia la coda,
E con servil timor poi se l'inghiotte
Come se fosser papar delle cotte.

Nadalje, autor iznosi argumente kojima potvrđuje ili negira ptolemejski sustav. Upućuje prvenstveno na Bibliju na «Svetu Povijest» čime aludira na Knjigu postanka o stvaranju

⁶²⁰ Galileo Galilei, *Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo* Firenze, Landini, 1632.

zemlje. Tommaseo ismijava vjerovanje crkve kako je Zemlja ta koja nepomično stoji, pa je stoga Sunce ono koje se «rađa i budi, i vraća se na prvo mjesto (vrti se u krug), i podnevom kruži i u suprotnom smjeru od sjevernog vjetra koji grubo i žestoko puše te odlazi nemjerljiv».

Pjesnik ismijava poštivanje kršćanskih vjerskih obreda. Spominje pepeo kao simbol pokore. Izruguje se obrednom običaju posipanja vjernika pepelom na prvi dan Korizme uz riječi «Memento homo, quia pulvis es, et in pulverem reverteris» kao poziv kršćanima da budu ponizni i požrtvovni:

Di cenere spargete il capo altiero
E vestitevi poi tutti di sacco,
Mangiate fava per un mese intiero,
E abbandonate il vino ed il tabacco
Mettetevi il cilicio a'lombi intorno
E tenetelo adosso notte e giorno.

Posebice se izruguje postu i nemrsu te oštro vrijeđa kršćanski nauk. Smatra kako vjernici proživljavaju «delirij» te da imaju «veliku potrebu za razumom» obzirom da podržavaju vjerovanje u Božje djelo koje nije savršeno. O savršenstvu i cjelovitosti svijeta, raspravljaju također i Galileovi sugovornici tijekom prvog dana njihovoga zamišljenoga susreta. Tommaseo raspravlja o savršenstvu govoreći kako je Zemlji da bi bila savršena, trebalo Sunce koje je stvoreno tek četvrti dan kako bi svojim zrakama osvjetljavalo zemlju od jednog do drugog pola. Zaključuje da Zemlji Sunce ne bi bilo toliko važno da je ona centar svijeta.

Progovara Tommaseo, poput Galileia, i o okretanju Zemlje oko vlastite osi i oko sunca. Izvodi samostalan zaključak. Smatra, ako se Zemlja ne vrti oko vlastite osi, a kruži oko sunca, da bi Mali medvjed mijenjao svoj položaj. Navodi i neke druge pretpostavke te progovara i o strujanjima južnog i sjevernog vjetra. Kada raspravlja o godišnjem gibanju planeta, Tommaseo se osvrće i na neka astrološka pitanja koja se samo usputno spominju u Galileovom djelu. Radi se o vezi između astronomije i astrologije u vrijeme djelovanja Klaudija Ptolemeja, osnivača geocentrične teorije te začetnika prvog individualnog horoskopa. Tommaseo ga spominje pod nadimkom «Tolomeo» te smatra kako njemu dugujemo prvu spoznaju o solarnom kretanju ili o solarnom sustavu, o zvijezdama koje prelaze nebom uzvišenim putevima do Kopernikove teorije. Govori i o računanju vremena u stihovima:

E' chi poi di Grammatica s'intende
Sa che Cesare fu di gran talento.
Giustizia tale tutto il mondo rende
A quel grand'uomo che valea per cento,
E spesse volte ancor valea per mille
Come all'etade degli Atridi Achille.

Ei dal primo lavor di Numa apprese
Che nei celesti calcoli vi fosse
Un qualche error che poi si fè palese
Allora quando all'alta impresa mosse
Gli Astrologi miglior del Roman mondo
Con le brache alle ascelle, o in capel tondo.

U ovim stihovima pjesnik veliča svestranost Gaja Julija Cezara koji je vjerovao u «nebeska računanja» jer je astrolog Suktonije predvidjeo kako će ovaj car postati vladarem svijeta. On je angažirao tada najpoznatije astrologe da sastave kalendar za koji navodi kako ima «nekoliko pogrešaka koje su se tek kasnije učinile očitima», a to je da je svaka treća godina prijestupna. Julijanski kalendar uveden je 45. god. p.n.e., a koristio se u Europi do šesnaestog stoljeća kada se uvodi Gregorijanski kalendar⁶²¹. Nakon govora u dvama kalendarima, Tommaseo nastavlja raspravu o gibanju Zemlje te o gravitaciji.

Govori kako onaj koji misli da sila koja vrši pritisak na polove nije jednako raspoređena nema «zdravi mozak» ili «ne pije razum» jer da se zemlja ne vrti posvuda bi bila jednaka noć i dan, a godišnja doba raštrkana i razbijena. Dakle, kada polarne snage ne bi bilo, zaključuje autor, tada bi zemlja bila nepomična. Dodaje kako bi gravitrala suncu kao da imaju «zajedničko središte» te «cvokotala zubima» od staha zbog vrućine.

Prvo pjevanje završava nizom apostrofa kojima se pjesnik obraća Zemlji kojoj kako sam kaže «ulazi u grudi», a te grudi su «nepoznate» te ih ona «zatvara ljudskom pogledu»:

O Terra, o Terra, o Tu ch'entro il tuo seno
Cose racchiudi all'uman guardo ignote,
Parlansi, e dī: se ti comprime meno
Il tepid' Austro o il gelido Botte?
Appaga il mio desir, come ti trovi?
Te ne stai sempre ferma, ovver ti muovi?

Pjesnik ovim stihovima aludira i na misao o nepostojanju zagrobnoga života te moli Zemlju da mu «povjetarcem» odgonetne stoji li nepomično ili se giba. Kako se zemlja ne odaziva na

⁶²¹ Usp. Dragutin Mayer, *Zašto datumi julijanskoga kalendara kasne danas 13 dana za datumima gregorijanskoga kalendara* («Priroda», br. 922, god. 2004., str. 43-45)

upit, Tommaseo zaključuje kako stoji nepomično: «Ma dal continuo tuo starsene zitta/ Comprendo ben che tu sei ferma e fritta». Pjesnik u posljednje tri strofe prvoga pjevanja nešto izričitije iznosi svoj stav o vjeri. Upućuje kritiku čovječantvu. Zemlju naziva užeglom, ali ne zbog toga što stoji nepomično pokraj Sunca već zbog općeg stanja ljudske svijesti i morala. Zemlja je izobličena zbog ljudskih postupaka koji na njoj «ostavljaju tragove», a to su, navodi pjesnik, ubojstva koja su u porastu kao i lopovluk, pa je zemlja postala «gnijezdo sramote i zloglasja». Tommaseo izražava svoj negativni stav posebice prema religiji. Ona prema Tommaseovom mišljenju više ne postoji, a smatra ju jedinim krivcem čovjekove propasti. Također izražava sumnju u Kristovo uskrsnuće te ujedno i kritiku svećenstvu govoreći o istinskom svjetlu kao simbolu uskrsloga Boga, koji je za ovoga pjesnika «obični prurušeni smrtnik». U posljednjoj strofi Tommaseo priželjkuje apokalipsu kako bi zemlja u svoj bezdan «utopila» smrtnike. Ujedno izražava i ogorčenost što ne vidi kraj grijeha i slamanje oholosti cijeloga čovječanstva.

Drugo pjevanje započinje kratkim ironičnim osvrtom na postignuće znanosti. Uspoređuje nedokazivost postojećih astronomskih tvrdnji s nemogućnošću da se dokaže postojanje Isusa. Smatra kako su tumačenja znanosti kao i tumačenja religije produkt ljudske mašte koja, šireći se masom, poprima razne oblike. Nadalje, iznosi zaključke svoje rasprave o postanku svijeta. Tumači kako na početku nije bilo ničega na nebu osim zemlje umotane u mračni veo te dodaje kako je okrugla zemlja bila okružena vodama sa svake strane. Iznosi također i stav Crkve o stvaranju svijeta, a to je da je posvuda sve onako kako je to Bog prvobitno stvorio no ipak, dodaje, ne postoji ništa što to dokazuje.

Autor pripovijeda nadalje o nastanku svijeta iznoseći objašnjenje «buke» u stihovima:

Ora si finge pur che in tutti i punti
Verticalmente dalla Terra spinti
Portan globi di ferro, e allor che giunti
Sieno al colmo del Ciel, trovinsi vinti
Da una forza contraria che li arresti
A segno tal che ognuno immobil resti.

Vedrebbesi del Ciel l'immense volto
Il sperso tutto di ferrate palle
Ch'una dell'altra il luogo non ha tolto,
Poscia che equal, ma spazioso calle
Di cono in forma colla punta abbasso
Lasciar dal segno del lor primo passo.

Che l'ipotesi sia non poco ardità
Dirà taluno, e che non faccia al caso,
Perché del ferro la materia è unita
Talmente della terra a tutto il vaso
Che per necessità cader dovendo
La coprirebbero con fracasso orrendo.

Raspravlja o tome što je to uopće veliki prasak te je li on nastao u trenutku stvaranja Pakla kada je Bog lišio Lucifera milosti te je on pao na zemlju. Tommaseo na šaljiv način izlaže svoje mišljenje o nastanku svijeta pa tumači da je buka mogla nastati zbog udarca arkandela o zemlju u trenutku njegovoga pada s neba odnosno od siline udarca obrnuto okrenutoga željeznoga lijevka⁶²² koji je zadijenuo duboko u zemlju.

Nadalje, raspravlja o beskonačnosti svemira. Kritizira one koji općenito progovaraju o njegovoj veličini budući da to nitko nije vidio te ne može dokazati. Usput se još jednom osvrće na položaj Sunca, Zemlje i Mjeseca te nastoji opovrgnuti kopernikanski, heliocentrični sustav objašnjavajući kako je Bog prvo stvorio Zemlju kojoj je bilo potrebno Sunce da ju osvijetli i grije. Sunce je stvoreno tek četvrti dan pa se iz toga, navodi Tommaseo moglo zaključiti «zemlja stoji, a sunce se oko nje vrti». Stoga, Zemlju naziva «gospodaricom», a Sunce njezinim «prvim slugom» koji ju «grije i oživljava». U ovom dijelu, Tommaseo na šaljiv način aludira i na, prema njegovom mišljenju, poželjan odnos muškarca i žene u kojem bi se suprug- «vitez» prema svojoj supruzi trebao odnositi kao Sunce prema Zemlji. Pored uloge Zemlje i Sunca, u Tommaseovoj slobodnoj i šaljivoj interpretaciji, Mjesec ima ulogu «sobarice» koja čuva sve tajne te ulogu predviđanja vremenskih prilika dok zvijezde «podaničke dame» imaju ulogu uljepšavanja neba. Aludira Tommaseo ovim stihovima sarkastično i na odnos moći govoreći kako je dokaz da netko vlada ili da ima moć u tome što je služen, a bez da se mora pomaknuti. Time također dosjetljivo iznosi pretpostavku kako Zemlja stoji nepomično u središtu dok joj Sunce, Mjesec i zvijezde služe. Ipak, naposljetku sarkastično zaključuje kako je takvo vjerovanje «previše staro» te da «vrijedi manje od bajke». Nadalje Tommaseo upućuje i kritiku društvu pa se referira na počinjenje prvoga grijeha:

Ricorrer fu mestieri allor del fico
Alla triangolar ruvida foglia ,
E farsi i perizomi all'ombelico,

⁶²² Izgled Pakla u obliku lijevka preuzet je iz Danteovoga djela *Božanstvena komedija*.

Dov'è la sede d'ogni impura voglia,
Di cui modestia vuol che non si faccia
Parola, e che si perda ogni sua traccia.

Dotiče se pjesnik i počinjenja prvoga grijeha te na sramotu zbog koje su, prema njegovim riječima, Adam i Eva smokvinim listovima počeli prikrivati intimne dijelove tijela. Upućuje i na stvaranje života, na žensko spolovilo te pupak kao dokaz spona majke i djeteta, dokaz konzumiranog spolnog čina te dokaz oskvrnjivanja čednosti kao izvor množenja grešnika. Nastoji opovrgnuti postojanje Boga te kritizira one koji vjeruju u Sveto pismo jer time, prema njegovom mišljenju, dovode ostatak čovječanstva u zabludu. Ističe također sumnju u činjenicu da je Isus umro zbog grešnosti čovječanstva, odnosno da je uskrsnuo. Izražava također i ogorčenost prema onima koji vjeruju u njegova čuda od kojih navodi ozdravljenje slijepca i šepavca. Dodaje Tommaseo kako je iz «takvih nezdravih doktrina» nastao malodušan, besraman i nezahvalan čovjek «E per non perdere un boccon di pane/ Contentossi d'aver l'eterna rognà» koji zbog toga može povjerovati u bilo što što mu se naloži pa tako prvo da zemlja miruje, a onda da kruži.

Tommaseo svoj spjev zaključuje stihovima u kojima ostavlja poruku kako «Čovjek za istinu treba žrtvovati razum», te nastavlja zajedljivo kako su mišljenja onih koji to ne mogu učiniti vrijedna koliko i «mrtva mačka» te kako su oni koji svoje mišljenje mijenjaju ovisno o htijenjima mode vremena «lažljivci». Možemo reći da Tommaseo u svom idejnom nastupu postaje nešto umjereniji pa iznosi kako svaki čovjek podupire one ljude s kojima dijeli slične ideje, a on će uzeti lutnju kojom simbolizira način na koji je Galileo provodio svoje slobodno vrijeme, i pjevati o Zemlji kao centru svemira.

Ovaj spjev Luje Tommasea je njegovo vlastito promišljanje o utemeljenosti astronomije na realnim činjenicama s jedne strane, a s druge na polemiziranju o vjerovanju u ono što nalaže kršćanski nauk. Djelo karakterizira prepoznatljiv autorov satiričan stil. Ne odolijeva čak ni vrlo uvredljivoj šali na račun drugoga. Neumjereno ismijava čovjeka koji podliježe crkvenom ili bilo kojem drugom autoritetu. Zbog toga on obiluje poredbama, metaforama, pridjevima koji nadopunjuju, odnosno obogaćuju suštu raspravu. Često su takvi postupci akumulirani pa nagrđuju potrebnu opširnost iznošenja pjesničke ideje. Način pripovijedanja zasniva se na izlaganju, kroz dva pjevanja nejednake duljine, subjektivne kritike teza iz dva djela. Prvo pjevanje zasniva se na valorizaciji hipoteza iznesenih u spomenutoj Galileovoj raspravi dok

drugo pjevanje na nekim biblijskim postavkama. Pjesnikov izraz ipak ne odiše elegancijom ni harmonijom, a česte zajedljive i dvosmislene dosjetke u velikoj mjeri negoduju jasnoći izraza.

2.7. Stjepan Ivačić

Stjepan Ivačić⁶²³ rođen je u Splitu 6. veljače 1801. godine, a umire u Veneciji potpuno slijep 8. prosinca 1858. godine. Nakon završene gimnazije u Splitu 1817. godine, upisuje studij teologije u Beču koji završava u rodnom Splitu 1820. godine. Od 1821. do 1822. godine⁶²⁴ radi kao profesor gramatike u Klasičnoj gimnaziji u Splitu, a od 1823. predaje humanističke predmete. U rujnu 1823. godine boravi u Zadru zbog priprema za svećeničko ređenje⁶²⁵. U naredne dvije godine, od 1824. do 1826. godine Ivačić radi kao profesor u Klasičnoj gimnaziji u Dubrovniku u kojem je držao i misna slavlja⁶²⁶. Nakon boravka u Dubrovniku, vraća se u rodni Split gdje radi kao profesor do 1832. godine kada prelazi u Zadar na istu dužnost do 1834. godine. U narednim je godinama bio perfekt u Splitu, vicekancelar splitske Nadbiskupske kurije⁶²⁷ te doravnatelj Muzeja starina u Splitu čiji je ravnatelj tada bio Josip Čobarnić⁶²⁸.

Ivačićevo književno i kulturno zalaganje utječe na brojne poznate književnike i kulturne djelatnike onoga vremena u Dalmaciji. Takvu njegovu ulogu u društvu utjecajnih Dalmatinaca Tonko Maroević naziva animatorskom ili katalizatorskom⁶²⁹. Ivačić je pisao posmrtno govore braći Appendini⁶³⁰, potaknuo je pjesnikinju Anu Vidović na pisanje pjesničkog sastava na hrvatskom jeziku *Anka i Stanko*, Nikoli Tommaseu je ukazao na

⁶²³ Podaci za biografiju ovoga autora koji se spominje i pod talijanskom inačicom imena Stefano, Steffano, Stipe, Ivacich, mogu se pronaći još u djelima: Tonko Maroević, *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila* («Mogućnosti», br. 7-9, god. 2006., str. 1-21); *Hrvatski biografski leksikon*, Ivačić Stjepan bl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8498 (11.6.2015.); Giovanni Franceschi, *Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich*, nav.dj., str. 87-152; Suzana Glavaš, *Ponešto o dacima i nastavnicima splitskog nadbiskupskog sjemeništa, ili oko života Stjepana Ivačića*, nav. dj., str. 188-221, Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 384-387; Niccolò Tommaseo, *Scintille*, Venezia, Tasso, 1841., str. 86-87; Mate Zorić, *Dalle due sponde: contributi sulle relazioni letterarie italo - croate*, Roma, Il Calamo, 1999., str. 206; Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, nav. dj., str. 177.

⁶²⁴ Iz pisma kojeg Ivačić šalje Tommaseu iz Splita 18. travnja 1822. godine saznajemo kako Ivačiću nedostaje slobodnog vremena zbog poslovnih obveza te je zbog toga u nemogućnosti nastaviti s čitanjem Tommaseove knjižice na latinskom jeziku. (U prepisci postoji taj sastav na latinskom jeziku: *Quid dicam de Epistola illa tua apostolorum et Prophetorum adoribus belle afflata*, stoji bilješka da je epistola iz 1823. Usp. Carteggi, Tommaseo Niccolò – Ivacich Stefano, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, signatura Tomm. 92, 68)

⁶²⁵ Usp. isto, datacija pisma Spalato, il 23 agosto 1823.

⁶²⁶ Povodom prve održane mise, njegovi prijatelji mu posvećuju pjesničke sastavke. Ivan Bizar mu posvećuje dva soneta: *All'egregio signor. D. Stefano Ivacich per la prima messa celebrata in Ragusa l'anno 1824. Sonetti*, nav. dj., a Nikola Ivellio odu *Per la prima messa celebrata in Ragusa dal colto ed egregio signor D. Stefano Ivacich Professore nell'Imperiale Reg. Ginnasio di detta illustre città*, nav.dj.

⁶²⁷ Usp. *Hrvatski biografski leksikon*, Ivačić Stjepan, nav. dj.

⁶²⁸ Usp. Marko Špikić, *Carlo Lanza, prvi ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu* («Baština», br. 34, god. 2007., str. 384)

⁶²⁹ Usp. Tonko Maroević, *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 1.

⁶³⁰ Stefano Ivacich, *Per la morte del chiarissimo P. Urbano Appendini, delle Scuole Pie, direttore de'Ginnasii e del Liceo Convito di Zara* («Gazzetta di Zara», br. 2, god. 1835)

Ferićeve latinske prijevode narodnih pjesama⁶³¹. Štoviše, Ivačić je davao mišljenje Tommaseu dok je pisao komentar na Danteovu *Božanstvenu komediju* kao i na prijevode biblijskih psalama⁶³². Važan je i Ivačićev doprinos o poznavanju uglednih ličnosti toga doba pa objavljuje u dva dijela u «Gazzetti di Zara»⁶³³ biografiju Carla Lanze, prvoga ravnatelja Arheološkoga muzeja u Splitu.

Ivačićev književni doprinos na talijanskom jeziku uglavnom je prigodničarskog karaktera. Objavljuje govore, propovijedi i sastave povodom raznih prigoda. Propovijed *Delle lodi di sua maestà i.r. apostolica Francesco I. imperator d'Austria*⁶³⁴ Ivačić objavljuje u Beču, a u rodnom gradu objavljuje propovijed političkog karaktera *Religione e prosperità sociale* koju je održao u splitskoj katedrali 29. srpnja 1849. godine⁶³⁵. Piše i prigodni govor povodom početka školske godine 1836. / 1837. *Dell'educazione letteraria*⁶³⁶ te posmrtni Ottaviji de'Geremiji iz Splita⁶³⁷.

Sa sedamnaest godina objavljuje svoju prvu odu i to prigodom posjeta cara Franje I. Splitu⁶³⁸. Caru Franji posvećuje zatim još tri ode od kojih dvije za rođendan i jednu za ozdravljenje⁶³⁹. Istom adresatu posvećuje i jedan pjesnički sastavak *Augusto* u šestinama koji nije objavljen⁶⁴⁰. Poznato nam je iz njegove biografije koju potpisuje Ivan Franceschi da je napisao u Dubrovniku i odu pod naslovom *La vista di Gravosa*⁶⁴¹. Ivačić pjeva i o izgradnji

⁶³¹ Usp. Tonko Maroević, *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 2.

⁶³² Usp. Carteggi, Tommaseo Niccolò – Ivacich Stefano, nav. dj., datacija pisama: Ragusa, 30 gennaio 1825, Spalato, 22 settembre 1841.

⁶³³ Stefano Ivacich, *Cenni sulla vita di Carlo Lanza* («Gazzetta di Zara, br. 22, 23, god. 1834)

⁶³⁴ Stefano Ivacich, *Delle lodi di sua maestà i.r. apostolica Francesco I. imperator d'Austria etc. orazione recitata nelle solenni esequie celebratesi nella cattedrale di Spalato in suffragio dell'anima dell'augusto defunto*, Vienna, Mechitaristica, 1835.

⁶³⁵ Usp. Tonko Maroević, *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 5.

⁶³⁶ Stefano Ivacich, *Dell'educazione letteraria curata dalla pubblica autorità, orazione da recitarsi per l'incominciamento dell'anno scolastico 1836-37 nell'i.r. ginnasio di Spalato*, Zara, Demarchi, 1836.

⁶³⁷ Stefano Ivacich, *Discorso in morte di Ottavio de'Geremia di Spalato*, Spalato, Piperata, 1849.

⁶³⁸ Oda je objavljena u zbirci: *Pel faustissimo arrivo in Spalato delle loro maestà Francesco Primo Imperatore e Re e Carolina Augusta Imperatrice e regina, avvenuto il 12 maggio 1818*, nav. dj., str. 67-72.

⁶³⁹ Stefano Ivacich, *Festeggiandosi in Ragusa il giorno natalizio di sua maestà Francesco I. imperatore d'Austria re d'Ungheria, Ode di Stefano Ivacich*, Ragusa Martecchini, 1825; *Ode u Nella faustissima occasione della ricuperata salute di S.M.I.R.A. Francesco I. d'Austria poesie latine ed italiane*, Spalato, Piperata, 1826, str. 10-14. i *La pace nella fausta ricorrenza del giorno natalizio di S.M.I.R.A. Francesco Primo volgendo l'anno 1835, Ode saffica*, Spalato, Piperata, 1835.

⁶⁴⁰ Ivačićevo djelo *Augusto, sestine* dosada nije identificirano. Ono stoji u Čobarnićevom rukopisu posvećenom Franji Ksaveru Tomašiću pod naslovom *De patrocinio summorum virorum Humanioribus litteris concessio. Accademia Ab alumnis Gimnasii Spalat Habita, Francisco Xaverio de Tommassich Dalmatia Gubernat Spalatum invisenti dedicata*, 1827, a čuva se pod signaturom R 758 u Znanstvenoj knjižnici Zadar.

⁶⁴¹ Nažalost nismo uspjeli pronaći podatke o publikaciji. Posljednje četiri strofe ode je objavio Giovanni Franceschi u *Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich*, nav.dj.

nove ceste u djelu *Il tempio da erigersi sulla cima del Velebich*⁶⁴², a upušta se i u imaginarne priče o Aleksandru makedonskom koji veliča mitskog junaka Ahileja u neobjavljenoj odi *Allessandro alla tomba d'Achille*⁶⁴³. Vojnu vještinu slavi u sonetu koji je napisao povodom pedesete obljetnice vojne dužnosti Weneceslaa Wettera⁶⁴⁴. Okušao se Ivačić i u dramskom pisanju u samim začecima svoga književnoga stvaranja. To je melodramsko djelo *Dialogo al ballo della cerchiata* kojega objavljuje u zbirci prigodnih sastava povodom dolaska cara Franje I. u Dalmaciju 1818. godine⁶⁴⁵. Radnja melodrame odvija se vjerojatno na brdima Ivačićevog voljenoga Mosora. Pastir Daliso i nimfa Clori susreću se nakon dugo vremena na putu prema Splitu zbog dočeka cara. Putem iskazuju svoje uzbuđenje zbog skoroga susreta s carem te nizom stihova veličaju njegovo zanimanje za dalmatinski kraj koji je nakon kratkih, ali burnih godina za vrijeme francuske vlasti u Dalmaciji, prema mišljenju autora, ovim činom donio dugo očekivani osjećaj mira i zajedništva: «(...) Oh! Se vedessi/ Qual dagli Augusti Volti/ Un sovruman splendore/ Spira Gioja, Pietà, Clemenza, Amore.»⁶⁴⁶ Takve pozitivne emocije Ivačić uzvisuje u završnom dijelu kada Daliso i Clori odluče taj dan proslaviti tradicionalnim dalmatinskim plesom kolom pri čemu Daliso vodi kolo pastira koje pjeva u čast caru dok je Clori kolovođa nimfi koje pjevaju u slavu carici Karolini. Ovim potezom, autor pridonosi i etnografskom značaju djela prikazujući poseban oblik izvođenja dvostrukoga kružnoga plesanja kao jednog od karakterističnih oblika dalmatinske plesne kulture. Ovakav spoj domaće tradicije i pastoralnoga pjesništva imat će u većoj ili manjoj mjeri odjeka na kasnija Ivačićeva djela u kojima dominiraju lirsko - epski elementi. To su povijesna balada *Jella o le tre pome*⁶⁴⁷ koja se pripisuje ovom autoru te dvije idile *Le wille del Mossor i Gerone, protettore de'Poeti. Teocritto*.

⁶⁴² Stefano Ivacich, *Ode dell'ab. Stefano Ivacich, in occasione del giorno natalizio di s.m.i.r.a. volgendo l'anno 1834*, Spalato, Piperata, 1834. Francesco Madirazza ovu odu hvali navodom: «una canzone di vera italiana eleganza» te citira i stihove po sjećanju u Madirazza Francesco, *Storia e costituzione dei comuni dalmati*, Split, Narodna tiskara, 1911., str. 140.

⁶⁴³ Ivačićeva oda *Allessandro alla tomba d'Achille* također nije dosad identificirana, a čuva se u spomenutom Čobarničevom rukopisu, *De patrocinio summorum virorum Humanioribus litteris concesso(...)*, nav. dj.

⁶⁴⁴ Stefano Ivacich, *Pel compimento del cinquantesimo anno dei militari servigi di Sua Eccellenza Venceslao Wetter co di Lilienberg Governatore civile e militare della Dalmazia Sonetto*, Spalato, Piperata, 1840.

⁶⁴⁵ Ivačićevo djelo koje se također u dosadašnjim studijama ne navodi je objavljeno u zbirci: *Pel faustissimo arrivo in Spalato delle loro maestà Francesco Primo Imperatore e Re e Carolina Augusta Imperatrice e Regina, avvenuto il 12 maggio 1818.*, nav. dj., str. 92-96.

⁶⁴⁶ Isto, str. 93.

⁶⁴⁷ Balada je objavljena u časopisu «Strenna dalmata» 1847. godine. Ova se balada obrađuje u poglavlju: 2.14. ovoga rada.

2.7.1. Le wille del Mossor - idila

Ivačićeva idila *Le wille del Mossor*⁶⁴⁸ nadahnuta je pastoralnim pjesništvom, slavenskom tradicijom te nezaobilaznim imenima talijanskoga predromantičkog i romantičkog ukusa, Parinijem, Montijem⁶⁴⁹. Pjesnikovo obožavanje idila starogrčkog pjesnika Teokrita pronašlo je izraz u narodnim običajima i pejzažu njegova rodnoga kraja. Još u odi koju Ivačić objavljuje 1826. godine povodom ozdravljenja cara Franje prvoga⁶⁵⁰, autor pjeva o slavenskim vilama koje su naseljavale planinske krajolike. To su bile prelijepo djevojke odjevene u bijelo, a koraci njihovoga plesa su bili čujni poput udaraca kopita čime pjesnik aludira na tradicionalni slavenski ples Kolo. I u predgovoru svoje dalmatinske idile Ivačić, zbog argumenta spjeva, nastoji čitatelju pojasniti tko su to slavenske vile:

Le Wile nella Parte Poetica dell'Ilirico Idioma vengono pressoché come le Ninfe de'Greci; Esseri cioè superiori alla condizione umana; vergini d'estrema bellezza, abitatrici dei monti e dei laghi, godenti perenne gioventù, amanti degli uomini, e specialmente dei Prodi. Lor uffizio primiero si è il cantare le glorie de'Regi, e degli Eroi. Alcune veggiono nell'avenire. Esse cantavan le gesta di Kraglievich, e dello Scanderbegh; Esse in tempi più presso a noi le vittorie dei Dandoli e dei Morosini sopra l'Ottomano ; esse nei più remoti la grandezza dell'Imperador Costantino , l'invenzion della Croce per opera di S.Elena sua Consorte ; queste con chiome sparse al chiaror della luna vengono a piangere sulle grandi rovine di Naron e di Salona; le quali cose, ed altre siffatte scorgere si possono di leggeri nelle nostre nazionali Canzoni. È facil poi l'immaginarsi come i costumi, che proprj ad esse si fanno, adattansi ai caratteri di nostra nazione. Danno la caccia ai Lupi; giostrano a cavallo, cingon spada: precedon le battaglie. Veston dal collo ai piè tutto bianco: alcune rarissime hanno in fronte una stella e son le Regine. Ned elle appartengono tanto al linguaggio poetico quanto alla volgare opinione ; giacchè non avvi Morlacco forse che nei dì suoi canuti non racconti ai minori d'essersi alcuna volta in esse scontrato nel decorso di vita sua. E tanto crediamo poter bastare a chi questa erudizione giugnese straniera, per chiarire del soggetto nostro : quindi del componimento.⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, Per la felice ricorrenza del giorno natalizio di S.M.I.R.A. Francesco I. d'Austria nell'anno 1833. Del prof. ab. Stefano Ivacich di Spalato, Zara, Battara, 1833. Ovo je djelo drugi put objavljeno u Splitu 1891. godine u tisku S. Ostoja.

⁶⁴⁹ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 385.

⁶⁵⁰ Usp. Stefano Ivacich, *Nella faustissima occasione della ricuperata salute di S.M.I.R.A. Francesco I. d'Austria poesie latine ed italiane, Dell'ab.Stefano Ivacich prof. d'Umanità nell'Imp. R.Ginnasio di Spalato, Ode*, Spalato, Piperata, 1826., str 10-14. «E di rose e di mirti/Le montanine* Fate il crine avvinte/ Fuor dell'Alpstri stanze/Liete incontro venirti /Vedrai, le bianche vesti alto succinte,/Col cavallino piè movendo le danze,/E in sulla Slava cetra/Levar l'udrai tue chiare gesta all'etra.» Isto, str. 14.

⁶⁵¹ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, Zara, Battara, 1833, str. 5-6. Splitsko izdanje iz 1891. godine ne objavljuje ovaj predgovor. Prilikom citiranja ovoga djela, koristit ćemo se njegovim drugim izdanjem ukoliko nije drugačije naznačeno. Ovaj predgovor donosi Mate Zorić u *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 385., a njegov prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str.11.

Ivačićeva idila o slavenskim vilama ispjevana je u tristo šezdeset i pet nevezanih stihova različite duljine. Može se pretpostaviti da je ukupan broj stihova (broj dana u jednoj godini) simboličan budući da je napisan prigodom proslave rođendana Franje Josipa. Stihovi su grupirani u strofe različitih duljina; distihe, tercine, katrene, kvintile, sekstine, septime, oktave, deveterostihe, decime, a ima i cjelina od jedanaest, dvanaest, pa čak i dvadeset pet i trideset sedam stihova. Djelo započinje u ruhu slavenskog narodnog pjesništva, slavenskom antitezom:

Qual dalle balze del Mossor ventoso
Giugnea contento? di canori Cigni
Forse candida schiera alle sorgenti
Testè poggìo del Giadro ? o di Donzelle
E Donzelli un drappel novella sposa
Al tetto marital guidò cantando ?
Nè di canori Cigni alata schiera
Presso al Giadro poggìo, nè di Donzelle
E Donzelli un drappel novella sposa
Al tetto marital guidò cantando.
Le montanine Wile il Sol nascente
Sacro ai Dalmati tuoi, FRANCESCO INVITTO,
Salutavan col carne Ianca bionda; (...) ⁶⁵²

Pored toga što se Ivačić slavenskom antitezom poslužio kako bi možda i podsjetio, prema riječima Mate Zorića i Tonka Maroevića⁶⁵³, na karakteristični stilski postupak slavenskoga narodnoga pjesništva kojega je proslavio Fortisov prijevod Hasanaginice, u ovoj idili ona je poslužila pjesniku kako bi na što neobičniji način predstavio i najavio temu svoga pjevanja. Očarana bjelinom vilinskih haljina te harmonijom njihovih glasova koji dolaze sa strmina Mosora, pjesnička mašta stvara akustičnu viziju jata raspjevanih bijelih labudova koji plove niz rječicu Giadro. Planinske vile koje su u zoru na dan rođenja Franje Josipa I. zapjevale pjesmu careviću čast, pjesnika, pored labudova, podsjećaju također na svatove koji pjevajući narodne pjesme odlaze prositi mladenku. Potom Ivačić nabraja imena jedanaest vila koja

⁶⁵² Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav. dj., 1891, str. 4. («Kakav to skladan pjev s Mosora stiže/ Vjetrovita? Je li to labudova/ Bijelo se jato kraj izvora Jadra/ Upravo javlja? Ili djevojaka/ I mladića sad četa zaručnicu/ Pod krov ženika pjevajući vodi?! Ne, nije to ni labudova jato/ Krilatih pokraj Jadra, niti četa/ Djevojaka i mladića što s pjesmom/ Zaručnicu ženiku svome vodi./ To brdske vile izlazeće sunce,/ Dalmatincima sveto, FRANJO DIČNI,/ pjevajuć pozdravljaju. Plavokosa/ Janka (...)») Prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 11.

⁶⁵³ Tonko Maroević, *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 6; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 385.

preuzima iz hrvatske narodne predaje kako to sam spominje: «Janca. I nomi che noi diamo alle nostre Wile sono Slavi, proprj di Ninfe, o d'Eroine, e di varia espressione, come Danizza, *figlia dell'Aurora*, Crunoslava, *Corona gloriosa*; Slatimira, *Pace d'oro*, Gliubimira, *Pace d'amore ecc.*»⁶⁵⁴ Ivačić vilama pritom dodaje i njihove aktivnosti koje su karakteristične za Dalmatinsku zagoru, a nekima opisuje djelomično izgled i karakter. Ianca, Zorizza i Fattimira sa svojim risovima idu u lov. Vladda, Slatimira i Crunoslava podbadaju konje. Pjesnik opisuje Gliubimiru kao nestašnu uspoređujući ju s mjesecom travnjem. Vilama Jelli i Bilci opisuje nabrekle grudi koje su prikrivene kopčom od slonovače dok Sladostancu opisuje kako zamahuje zlatnim bičem kako bi potakla proscce na tuču. Nešto značajniji je spomen Danizze koja se prema riječima pjesnika ističe među ovim vilama poput karanfila među svježim ružama ili pauna među bijelim labudovima. Dodaje pjesnik također kako ima zvijezdu na čelu koja obasjava strminu na kojoj pase pedeset bijelih konja. U opis fizičkog izgleda vila, pjesnik unosi i elemente hrvatske narodne tradicije:

(...)

Undici Ninfe. Belle e Verginelle,
 Quai giovani cipressi alto-sorgenti ;
 Bianco vestite e chiuse il crin nell'ostro
 Virgineo, e in vetta a questo avean ghirlande.
 Entro fiorente Mandorleto in schiera
 Movean del paro : e l'aer fragrava, come
 In sugli estivi albor campo di spiche.
 Quivi tutte sull'erba i piè posando
 Nella forma che in Cielo Iride prende ;
 Danizza prima in sulla lira il carme
 Intuonava, e le luci al Sol volgea: ⁶⁵⁵

Vile su prema Ivačićevom opisu bile vitke i odjevene u bijelo, u boju koja simbolizira nevinost i čistoću. Na glavi su nosile djevojačku beretku ukrašenu cvjetnim vijencem koja je dio dalmatinske narodne nošnje. Svoj prikaz vila, pjesnik čini još idiličnijim i grandioznijim opisom njihovoga kretanja po polju badema. Ova bića svojom bjelinom mimikriraju s bijelim rascvjetanim stablima badema, a zrak miriše na polje kukuruza u ljeto. U opis kretanja

⁶⁵⁴ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, Zara, Battara, 1833., str. 22.

⁶⁵⁵ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, Spalato, S. Ostoja, 1891, str. 4. («Jedanaest nimfa. Lijepih, djevičanskih,/ Poput čempresa mladih uspravljenih./ Bijelo se nose, a crvenom kapom/ I vijencem cvijeća pokrivaju vlasi./ Kroz procvjetale bajameu nizu/ Kreću se zrakom što miri ko polje/ Prepuno klasja u ljetna svanuća./ Zatim sve stanu nogama na travu/ I okupe se ko na nebu duga./ Danica s lirom, gledajuć u sunce./Prva je pjesmu ovu započela:») Prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 12.

bosonogih vila po travnatim planinskim obroncima, pjesnik unosi još jedan dalmatinski narodni element. Pripovijedajući o koračanju vila u obliku duge, pjesnik aludira na formiranje uskog polukruga, karakterističnoga položaja pjevača dalmatinske klape prilikom izvođenja tradicionalne hrvatske vokalne glazbe.

Dočaravanje idiličnog dalmatinskog pejzaža ujedinjenjem osjetila, spojem harmonije vilinskih glasova, bjelinom vilinskih haljina poput labudova, svatova, i rascvjetanih stabala badema te njihova mirisa, savršeno se uklapa u enkomijastični karakter spjeva jer simbolizira nevinost, nježnost i čistoća tek rođenoga djeteta.

Pjesnik u prvih trideset i sedam stihova ukratko izlaže i uvodi radnju idile. Saznajemo mjesto radnje. Pjesnik u stvarni lokalitet, na obronke planine Mosor smješta zbor dalmatinskih vila koje utjelovljuju motive narodne tradicije te prirodnu ljepotu, ali i patriotske osjećaje koje vile iskazuju naizmjenice u drugom dijelu idile. Taj domoljubni pathos započinje stihovima «*Esci, o lampa del giorno, esci dall'onde.*»⁶⁵⁶ (sic!) koje izgovara vila Danizza. Danizza «*figlia dell'Aurora*»⁶⁵⁷ uz pomoć lire zaziva danje svjetlo da obasja dalmatinski pejzaž. Pjesnik lirom naziva, kako sam objašnjava, slavensko glazbalo guslu: «*Il monocordo slavo Gusla, che si cerca coll'arco, e col quale gli Slavi accompagnano il canto.*»⁶⁵⁸ Upućuje na raznolikost prirodnih geografskih posebnosti, blizine krških planina i mora opisujući izviranje sunčeve svjetlosti iz Jadranskog mora na jutro carevoga rođendana. Vila poziva toplinu jutarnje svjetlosti koja će donijeti na vidjelo ljepotu dalmatinskog pejzaža koja će doprinijeti svečanosti i važnosti tog dana. Harmoniju ove kompozicijske strukture pjesnik postiže epanalepsom.

Esci, o lampa del giorno, esci dall'onde.
Al tuo lieto apparir ecco s'appiana
L'onda dell'Adria in calma : ecco gli alpestri
Dalmati monti e i pampinosi colli
Di fior vestirsi e rinverdir le selve,
Ed il tutto baciâr la spiaggia deserta aprica.
Esci, o lampa del giorno, esci dall'onde.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav.dj., 1891, str. 4-5. («O danja luči, iz mora izađi») Prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str.12.

⁶⁵⁷ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav.dj., 1833., str. 22.

⁶⁵⁸ Isto.

⁶⁵⁹ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav. dj., 1891., str. 4. («O danja luči, iz mora izađi./ Na vedri tvoj znak evo već se smire/ Jadranski vali, evo dalmatinska/ Sura se brda i lisnati brijezi/ Oblače cvijećem, zelene se šume,/ A morska pjena žal prisojni ljubi./ O danja luči, iz mora izađi.») Prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str.12.

Nakon Danizze, careviću pjeva Slatimira čije ime znači *Pace d'oro*, a dah miriše na jasmin. Ona vladaru priželjkuje slavu i moć, a u svoj kliktaj unosi i simbol Austrijskog carstva, orla te horoskopski znak u kojem je rođen Franjo II., a to je zvijezde lava. Nakon Slatimire pjeva Crunoslava čije ime znači *Corona gloriosa*. Ona pjeva o tome kako je život carevića već predodređen da postane slavan i moćan jer njegovim vena teče herojska krv. Crnooka Zorizza najavljuje lancin pjev za kojega kaže da je sladak kao med. Ona spominje Beč kao centar austrijskog carstva, a koji pomaže gospodarski i urbani razvoj zemalja u sastavu Austrijske Monarhije. Vila Gliubimira čije ime znači *Pace d'amore* također govori o priznavanju careve vlasti te aludira na obližnju Salonu kao prijestolnicu poznatih vladara iz povijesti poput Dioklecijana o kojemu autor govori poblize u bilješci: «L'imperator Diocleziano, che dopo aver rinunciato al diadema venne a compiere i suoi dì a Salona nella sua Villa, dove ora sorge la città di Spalato, fra gli avanzi della quale avvi anche il suo sepolcro, ma tuttora ignoto.»⁶⁶⁰ Pjesnik posredstvom ove vile iznosi svoje najiskrenije poštovanje caru i Austrijskoj monarhiji uspoređujući spomen sa stalnošću i dugotrajnošću prirodnih pojava poput gibanja voda stihovima:

Arco il Naron a la spumante piena
 Volge in perenne corso ; o come in seno
 Del'Oceano ai sterminati campi
 Scorre Nave regal con gonfie vele :
 Tale per l'onda dei venturi tempi
 Scorrerà tua memoria : Al lieto canto
 Delle Wile il tuo Nome apprenderanno
 Dei figli i figli, e chi verrà da questi.⁶⁶¹

Nakon Gliubimire, liru preuzima vila Jella. Ona poput slavuja pjeva te pita carevića koja mu je najdraža pokrajina. Ujedno ga i moli da Dalmaciju koja je najmanja pokrajina u sastavu monarhije jednako voli kao i ostale. Smeđokosa vila rumenih obraza po imenu Bilca pjeva o tome kako priroda oživljava na spomen vladara. U ovome dijelu pjesnik uvodi u pripovijedanje tradicionalni dalmatinski ples kolo, a opisujući pejzaž upućuje na dvije biljke karakteristične za dalmatinski kraj, stablo masline i vinovu lozu. Na takav način predstavlja

⁶⁶⁰ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav. dj., 1833, str. 22.

⁶⁶¹ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav. dj., 1891., str. 8-9. («Kao što pod lukom divnim u Mostaru/ Zapjenjena Neretva vodu vodi/ Vječitim tokom, il kao što lađa/ Kraljevska plovi razvitih jedara/ Kroz beskonačne oceanske milje,/ Takoće valom vremena budućih/ Teć spomen na Te. Iz vedre će pjesme/ Vilinske ime naučiti Tvoje/ Sinova sinci i potomci njini.») Prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 15.

bogatu kulturu maslinastva i vinogradarstva u Dalmaciji kao potencijalno važno agrikulturno središte te zahvaljuje vladaru sto je pripomogao u njezinom razvoju o čemu pjeva stihovima:

Ma le montane Wile a te d'incontro
Mossero e fior spargean da'bei canestri ;
E le danze danzâ danzando in cerchio
Fatta catena delle mani a tergo
Sostando in metro, e il suol coi piè battendo.
Mentre frattanto, ove il sentier segnava
Le Tue vestigia, si vedea l'alpestre
Soul, novello prodigio, ammorbidirsi,
E gli ulivi spuntar, e i pampinosi
Tralci innalzarsi e biondeggiar le spiche.⁶⁶²

Sljedeći je pjev vile Sladostance koja prati kolo svirajući citru. Ona ukazuje na uspjehe Austrije u bitkama kod Leipziga, Waterlooa i Pariza također napominjući odanost Dalmatinaca vladaru i njihovu spremnost na borbu za domovinu: «A te Dalmazia tende ambo le palme.»⁶⁶³ o čemu također nastavljaju pjevati vile Fattimira i Slavizza. Vila Vladda čiji glas pjesnik uspoređuje sa zvukom flaute u mirnoj noći priželjkuje caru sretan rođendan, dug i sretan život te brojno potomstvo. Ova djelo završava pjevom vile Zorice koja pozdravlja dan careva rođenja. Njezini su stihovi stilom slični onima koje pjeva prva vila Danizza. I u ovom se završnom, kao i u početnom dijelu vilinskog pjevanja, pjesnik koristi figurom ponavljanja. Ovdje je to poliptoton i aliteracija samo u zadnjem stihu:

Vidi una Quercia, e Quercie altre d'intorno.
Ma questa poi crescea tanto, e le verdi
Sue braccia distendea, che l'altre Quercie
E tutto il campo sotto l'ombra accolse. P.15

Un fiume vidi, e Fiumi altri d'intorno.
Ma questo poi crescea tanto, e l'ondoso
Suo letto distendea, che gli altri fiumi
Racchiuse in grembo, ed esso un mar divenne.

Un Monte vidi e Monti altri d'intorno.
Ma questo poi crescea tanto, e i pietrosi
Suoi fianchi distendea, che gli altri Monti

⁶⁶² Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav. dj., 1891, str. 11. («Al planinkinje vile krenule su/ Ususret Tebi prosipajuć cvijeće/ Iz kotarica pletenih i lijepih,/ Plesajuć ples i vrteć se u krugu,/ Rukama iza leđa tvoreć lanac,/ Zastajkujuć u ritmu, udarajuć/ Nogom po tlu. A gdje je trag ostao/ Tvog prolaska tu vidjelo se kako/ Brdsko je tlo čudesno omekšalo./ Te masline, mladice loze niču/ I rastu, bujni klasovi se zlate.») Prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 17.

⁶⁶³ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav. dj., 1891, str. 12. («Dalmacija ti oba dlana pruža») Prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 17.

Abbracciava, e la fronte erse alle nubi.

Un Sole io vidi e Soli altri d'intorno.
Ma questo poi crescea tanto, e l'ardente
Suo crechio distendea, che gli altri Soli
In sé comprese ; e ne raggiava il Cielo.

Cantavan le Dive ; e l'armonia
Diffondeasi pel quieto aere, come
Da fiorente Giardin di fior fragranza.⁶⁶⁴

Pjesnik u djelo uvodi stvarne dalmatinske lokalitete s njihovim povijesnim, kulturnim, etnografskim (etničkim), ali i geografskim značenjem. Tako Mosor ovim Ivačićevim djelom, prema riječima Josipa Vrandečića postaje «povijesnim obitavalištem muza»⁶⁶⁵. Vilinskim zborom koji je nalik na recitativ u melodrami, Ivačić predstavlja dalmatinsku narodnu tradiciju prikazom dijelova narodne nošnje poput djevojačke beretke i kopče, narodne pjesme, klapskog pjevanja te narodnih glazbala poput gusle i flaute te narodnog plesa kola. Ima tu i spomena važnih geografskih, geoloških, topografskih, i povijesnih značajki poput same planine Mosor, rijeke Giadro, rimskog naselja Narone, nekadašnje metropole stare rimske provincije Dalmacije Salone i rimskog cara Dioklecijana. Spominje se i carev doprinos⁶⁶⁶ agrikulturnom razvoju Dalmacije. Pjesnik posebice ističe kulture maslinarstva i vinogradarstva kao najznačajnije. Posebice je važan iskaz patriotskih osjećaja, domoljublja koji na osobit način predstavlja karakter Dalmatinaca kao odanog i temperamentnog naroda koji je spreman žrtvovati svoj život za domovinu.

⁶⁶⁴ Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav. dj., 1891, str. 15. («Hrast neki vidjeh i hrastove druge/ Uz njega, ali prvi se razgrana/ Toliko da zelenilom ostale/ Prekrije sve i polje još u sjeni. // I rijeku jednu vidjeh, a i rijeke/ Druge, no prva toliko nabuja/ I korito proširi da sve ine/ Ko potok primi, sama more posta.// I brdo jedno vidjeh, a i ina/ Brda uza nju, no prvo još naraste/ I padine kamene posvud rastre/ Da sve pokrije, do oblaska segne.// I sunce jedno vidjeh, a i druga/ Sunca uz njega, no prvo bje jače/ Te žarkim svojim krugom obuhvati/ Sve oko sebe, nebo njime blista.// Pjevahu tako Božice, a sklad se/ Širio zrakom spokojnim i vedrim/ Ko miomiris cvjetnog perivoja.») Prijevod Tonko Maroević u *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 19-20.

⁶⁶⁵ Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, nav. dj., str. 65. Čini se da su se zbog toga i autori na hrvatskom jeziku posvetili upravo mosorskim vilama. Povijesna vrijednost ovoga kraja te njegova bajkovita ljepota nadahnut će i neke pjesnike na hrvatskom jeziku toga vremena. Vincenzo Churkovich potpisuje esej *Vila od Mosora* («Zora dalmatinska», br. 21, god. 1844., str. 167-168). Esaj započinje ulomkom iz narodne pjesme. Upućuje na etimološko značenje naziva planine Mosor kao zlatne planine, o njezinom značaju kao bogatog rudarskog nalazišta zlata poznatog još iz Neronova vremena te rijeku Giadro za koju se govorilo da stvara pjenu s listićima zlata. Usp. Isto, str. 167. Autor potpisan inicijalima F.D.B. piše pjesmu *Vila Mosorkinja* svojoj banovini, a u njoj objašnjava kako se mosorske vile rađaju iz grma ruža. («Zora dalmatinska», br. 22, str. 1848., str. 139)

⁶⁶⁶ To spominje Ivačić u bilješci. Usp. Stefano Ivacich, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, nav. dj., 1833., str. 33.

Idila se odlikuje cjelovitom i jasnom kompozicijskom strukturom. Pjesnik prvo predstavlja radnju, opisuje lokalitet te predstavlja jedanaest vila. Drugi dio spjeva sačinjen je od jedanaest pjesama koje te vile ponaosob pjevaju caru te monarhiji. Pjev vila traje cijeli dan. Započinje u zoru simboličnim pjevom vile Danice, a završava uvečer pjevom vile Zorizze. Početak i završetak njihova pripovijedanja obilježen je figurama ponavljanja čime pjesnik postiže harmoniju te melodioznost stiha, ali i utjelovljuje važnu karakteristiku slavenskoga usmenoga narodnoga pjesništva. Ovim radom, Ivačić je nastojao promovirati vrijednost zabačenog kraja Dalmatinske zagore sa svim njegovim obilježjima te na takav način pospješiti upoznavanje stranca s dalmatinskom pokrajinskom kulturom.

Francesco Carrara je prvi koji ovu Ivačićevu idilu prepoznaje kao vrijedno djelo jednoga Dalmatinca koji je svoju slavensku misao pretočio na talijanski jezik što navodi u članku upućenom Leonardu Dudanu⁶⁶⁷. Ivačićev iskaz pripadnosti slavenstvu pozdravlja njegov školski kolega Tommaseo u djelu *Scintille*: «Un condiscipolo mio, che da Bernardino Bicego, maestro raro, e dalla felice natura ebbe pronto e sicuro il sentimento del bello; dalla poesia del popolo illirico togliendo le imagini, e colle memorie de'latini scrittori contemperandole, ne trasse una forma tra italiana e pellegrina, meritevole che da me sia mostrata, a memoria degli studi comuni, ad eccitamento e di lui stesso e de'crescenti ingegni della povera patria nostra.»⁶⁶⁸. Giovanni Franceschi, koji je napisao najopširniju Ivačićevu biografiju, očaran je Ivačićevim umijećem postizanja, prema njegovom mišljenju, čak i pretjerane harmoničnosti i melodioznosti bardskih (ili narodnih) pjesama: «L'idillio è la cosa più bella che abbia stampato Ivacich. Dalla poesia slava popolare derivò immagini e pensieri, e talvolta i tuoni e le ripetizioni, e le innestò alla poesia italiana, in modo da offrire una cosa peregrina sì, pur molto graziosa, che in niente dispiace o t'arresta non soddisfacendo. E se pur v'è da rimarcare, gli è la troppa ridondanza di imagini gentilissime, e un'onda di verso troppo armoniosa e, direi quasi, molle.»⁶⁶⁹. U istom stoljeću, Gregorio Zarbarini, u zbirci pjesama *Versi dalmatici* u pjesmi *Spalato*, referira se na ovu Ivačićevu idilu kazujući za nju kako je slatka («dolce») te

⁶⁶⁷ Usp. Francesco Carrara, *Di uno nuovo scritto del Kopitar. A Leonardo nobile de Dudan dottore in legge e podestà di Spalato*, nav. dj.

⁶⁶⁸ Niccolò Tommaseo, *Scintille*, nav. dj., str. 86. Tommaseo u svom djelu objavljuje i neke dijelove Ivačićevoga spjeva; prvu strofu vjerojatno zbog slavenske antiteze te još nekoliko stihova u kojima Ivačić uvodi pjevanje vila. Usp. isto, str. 86-87.

⁶⁶⁹ Franceschi Ivan također citira dijelove Ivačićeve idile u djelu *Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich*, nav. dj., str. 123. Zanimljivo je kako Franceschi objavljuje baš one stihove koje objavljuje i Tommaseo u djelu *Scintille*. (Pogledaj prethodnu bilješku ovoga rada.)

čak citira u njoj i Ivačićev stih «Come voce di flauto in cheta sera»⁶⁷⁰. Suvremeni filolozi drže Ivačićevu idilu vrlo uspješnim djelom toga vremena koji odiše njegovom modom u svakom smislu. Mate Zorić navodi kako je «poema vješto sastavljena, idiličnog nadahnuća i pomalo sjetnog tona, s ponekom rafiniranom slikom»⁶⁷¹. Glorija Rabac – Čondrić navodi ovo Ivačićevo djelo kao jedan od primjera iskazivanja autentičnih vrijednosti jedne slavenske pokrajinske kulture talijanskim jezikom u kojem autor stoga «ne zazire od svog slavenskog porijekla, čak veliča ljepotu domaćeg govora, običaje i navike svog naroda»⁶⁷². Tonko Maroević ga smatra Ivačićevim najuspješnijim djelom koje je zbog svoje vrijednosti nadmašilo «ograničenja žanra i trenutka»⁶⁷³, a donosi i njegov prijevod na hrvatski jezik u nevezanim jedanaestercima⁶⁷⁴ u kojemu je uspio iznijeti u potpunosti Ivačićevo gajenje osjećanja slavenstva na jezik kojemu njegova autentična ideja i pripada kao i poštivati Ivačićev stilski izraz.

2.7.2. *Gerone Protettore de'Poeti Teocrito* - idila

Ovakva se Ivačićeva ljubav prema anakreontskom i pastoralnom pjesništvu, prema riječima Ivana Franceschija razvijala za vrijeme njegovoga školovanja. Bio je vrstan poznavatelj Vergilijevih djela, a navodi također da je u njegove *Ekloge* bio doslovno zaljubljen⁶⁷⁵. Vrlo su ga zainimale i Teokritove idile⁶⁷⁶ koje je čitao za vrijeme svoga boravka u Dubrovniku u latinskom prijevodu Dubrovčana Bernarda Zamagne i Raimonda Kunicha⁶⁷⁷, a one su prema svemu sudeći inspirirale i njegovu vlastitu idilu na talijanskom jeziku *Gerone Protettore*

⁶⁷⁰ Usp. Gregorio Zarbarini, *Versi dalmatici*, Spalato, 1886, str. 209. Dodaje također u bilješci kako je Ivačićeva idila prepuna ovakvih poredbi. Usp. Isto, str. 218.

⁶⁷¹ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 385.

⁶⁷² Glorija Rabac-Čondrić, *Odras risorgimentalno-preporoditeljskih ideja na zadarske pisce* (Zadarska revija, br. 4-5, god. 1987, str. 422.

⁶⁷³ Tonko Maroević, *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila*, nav. dj., str. 6.

⁶⁷⁴ Isto. Prijevod se nalazi na stranicama 11-21.

⁶⁷⁵ Giovanni Franceschi, *Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich*, nav. dj., str. 128.

⁶⁷⁶ Isto.

⁶⁷⁷ Bernardo Zamagna (Dubrovnik, 1735- 1820) bio je vrstan prevoditelj antičkih pisaca. Prevodio je Homerovu Odiseju, Hesiodove epove, Teokrita, Mosca i Bionea iz Smirne te Mosca rođenoga u Sirakuzi. Usp. *Biografia universale antica e moderna*, sv. 64, Venezia, Molinari, 1831, str. 473. Latinski prijevod 30 Teokritovih idila Zamagna objavljuje u djelu *Theocriti, Moschi, et Bionis Idyllia omnia a Bernardo Zamagna Rachvsino latinis versibus expressa*, Parmae in aedibus palatinis typis bodonianis MDCCXCII. Od trideset idila koje objavljuje Zamagna, sedam ih je preveo jezuit Raimondo Kunich (Dubrovnik, 1719 - Rim, 1794). O Raimondu Kuniću Usp. Niccolò Tommaseo, *Elogio di Raimondo Cunich*, u *Studi critici*, Venezia, G.A. Andruzzi, 1843, Parte II, str. 213-217.

de'Poeti Teocrito koju je sastavio u svibnju 1834. godine. Djelo nije objavljeno, a čuva se privezano uz zbirku rukopisa na latinskom jeziku⁶⁷⁸.

Ova je Ivačićeva idila sastavljena od stotinu dvadeset i četiri nevezana stiha različite duljine. Za razliku od Ivačićeve prethodne idile, u ovoj je izraženija prozaičnost i pripovjedni ton te joj nedostaje podijeljenost misaonih cjelina u strofe. Autor govori o starogrčkom pjesniku Teokritu koji se žali Bogu što mu je podario talent jer zbog toga mora trpjeti tiraniju sirakuškog vladara Geronea II.⁶⁷⁹, kojega Ivačić naziva zaštitnikom pjesnika. Teokrit pati od nedostatka inspiracije te hoda Sirakuzom. Ivačić započinje svoje djelo opisom mjesta radnje stihovima:

Del bel Trinacrio mar lungo la sponda
Ove fra cupe e sotterranee vie
Stanco più d'aggirarsi il greco Alfeo
Dietro a Ninfa ritrosa, alfin da Cinzia
Cangiata in fonte per pietà, la coglie,
Ed i fuori disperati ai flutti merce
Della molle Aretusa ivi solingo
Con dubbj passi per sentier men noti
Errando il buon Teocrito, cui diero
Le muse il latte e la virtù del canto.

Ivačić čitatelja dovodi na jug Sicilijanskoga drevnoga grada u Sirakuzu u rodno mjesto poznatoga grčkoga pjesnika Teokrita⁶⁸⁰. U ovome dijelu spominje priču iz grčko-rimske mitologije. Pripovijeda o riječnom bogu Alfeu koji je na ovome mjestu proganjao nimfu Aretusu koju Ivačić naziva «ritrosa». Kako bi mu pobjegla, božica Artemida ju je pretvorila u izvor svježe vode. Slijedi pripovjedačev opis Teokritovoga fizičkoga izgleda:

Dalla fronte penden del giovinetto
Pallida nube di represso sdegno
Incapace di fren, già per le spalle
Cadea negletto il crin: muto era il labro
Torbido il ciglio e un sospirar non basso
Che dall'inno del cor sorgea talvolta
E gli occhi ad or fitti nel cielo

⁶⁷⁸ *De patrocínio summorum virorum Humanioribus litteris Accademia Ab alumnis Gimnasii Spalati*, nav. dj.

⁶⁷⁹ Teokrit je stvarao 300 – 260, pr.Kr. 270-215. Sirakuški tiranin je bio Gerone II., a Gerone I. je bio obožavatelj književnosti. Moguće je da je Ivačić nenamjerno zamijenio ova dva vladara.

⁶⁸⁰ Teokrit je rođen krajem 4. stoljeća prije Krista, a djeluje za vrijeme vladavine Ptolomeja II. Filadelfa koji je poticao razvoj kulture te ljubio književno stvaralaštvo. Usp. Theocritus, *Teokrit i pseudo- Teokrit, Idile i Epigrami*, (ur.) Branimir Glavičić, Demetra Zagreb, 2009, str. 4.

Spesso accusavan benchè a lui vol nota,
De' vari affetti la secreta guerra
Ivi innamorato ricinto. (...)

Ivačić ovim stihovima opisuje Teokritov pjesnički zamor koji se manifestira većinom na njegovom fizičkom izgledu. Pjesnik izraz «pallida nube» koristi kako bi opisao Teokritov umor, nedostatak inspiracije zbog čega je često puta gledao prema nebu i osuđivao. Autor također spominje kako mu je duga razbarušena kosa padala po leđima, nije govorio, a vid mu je bio zamućen čime također upućuje na nemogućnost pjesnika da stvara. Pripovijeda kako je Teokritu idilični pejzaž Sirakuze omogućio da mu se povрати inspiracija. Teokrit se smjestio u hladovini ispod stabla murve. Opisuje Ivačić kako su zrake sunca i ljeskanje morske pučine prodirali kroz granje. Dodaje i opis brežuljaka u proljeće koji su prekriveni raznobojnim cvjetnim prekrivačem. Jedinstvena je pjesnička slika cvjetanja sicilijanskog pejzaža. Teokrit promatra vilu Floru dok svojim rosnim stopalima «il rugiadoso piede» korača travnatim prekrivačem. Kada je Flora nestala, na nebu se pojavila Helijeve bijela kočija od alabastra, a s njegove je zlatne haljine, opisuje Ivačić, padalo tisuće ruža kako bi tlo obojilo u purpur. Ovdje Ivačić uvodi još jednu mitološku priču. To je priča o nimfi slatke vode Dafne koju je Zeus pretvorio u lovor jer je odbila biti Apolonova ljubavnica. Očaran mirom idiličnog proljetnog dana, Teokrit zaziva muze te ih ispituje zbog čega su mu podarile toliku slavu kada su još ljepše pjesme sicilijanskih pastira koji pjevaju uz pratnju gajdi na slobodi. U ovom dijelu se opet uključuje pripovjedač koji navodi kako se Teokrit uputio malenim puteljkom na vrh brežuljaka do staroga hrama koji se prema Ivačićevom opisu uzdizao iznad kolona:

(...) Ivi rotando
Sopra bianche colonne ergeasi in mezzo
Un antico delubro al figlio caro
Della casta Latona. (...)

Autor na stvarni lokalitet upućuju spominjanjem olimpijskoga hrama koji je posvećen Zeusu, a nalazi se u Sirakuzi. I ovo je mjesto Ivačić povezao s mitologijom spominjući Latonu, kćer Titana i Febe. U hramu je Teokrit začuo božji glas te osjetio nalet inspiracije. Potom se požurio u Geroneovo kraljevstvo, a putem su mu navirale pjesničke ideje:

(...) Ora il seduce
La ritrosa Amarilli, or per la vaga
E disdegnosa Galatea rammenta

Di Polifemo l'amorosa rabbia;

U ovim stihovima aludira na Teokritova najpoznatija pjesnička djela. To su idile koje se nalaze u rukopisu Teokritovih djela *Ambrosianus* pod rednim brojevima III. i VI. Stihom «La ritrosa Amarilli» Ivačić aludira na Teokritovu treću idilu⁶⁸¹ u kojoj mladić djevojki po imenu Amarilide govori o svojim životnim nedaćama, a njezinu ljubav pronalazi kao jedini spas. Stihovima «E disdegnosa Galatea» autor upućuje na šestu Teokritovu idilu⁶⁸² u kojoj se pastiri natječu pjesmom u kojoj tumače suprotno od stvarnog, a to kako je Galateja zaljubljena u Kiklopa Polifema koji ju na čuđenje okoline odbija pod objašnjenjem da je zaljubljen u drugu djevojku. Natjecanje pjevača završava neriješeno.

Ivačićeva idila završava obraćanjem pripovjedača Teokritu koji mu daje svoju guslu kako bi što uspješnije ispjevao svoje pjesme te ih učinio slavnima. Ovo se pjesničko djelo također odlikuje konciznošću pjesničke misli, jasnoćom sadržaja i izraza. Upotreba mitoloških motiva i priča u ovoj uspješno je implementirana u postojeće pjesničke slike te ih na takav način deskriptivno upotpunjuje. Zbog takvog učinka, ova idila dočarava prema spomenutim pričama iz mitologije vrlo sažeto i način života starih Grka. Nezaobilazna je i uloga intertekstualnosti autentičnih Teokritovih idila što potvrđuje Ivačićevu bogatu klasičnu naobrazbu te maštovitost da ju iskoristi u vlastiti književni produkt.

⁶⁸¹ Isto, XIV, str. 33-38 (prijevod Dimitrije Savić)

⁶⁸² Isto, XV, str. 63-68.

2.8. Mihovil Jerolim Granić

Mihovil Jerolim Granić⁶⁸³ rodio se u Splitu 1. listopada 1819. godine gdje i umire 29. prosinca 1886. godine. Nakon šest godina gimnazije u Splitu, 1838. godine se seli u Zadar gdje tri godine pohađa predavanja iz teologije na Nadbiskupskom sjemeništu (1843. – 1844. – 1845. -1846.). U akademskoj godini 1847. - 1848. vraća se u rodni Split gdje završava studij kao seminarist splitske i makarske biskupije. Zaređuje se 1848. godine. Župnik je i učitelj u Donjem Selu na otoku Šolti (1849. – 1851.), kasnije župnik i ravnatelj narodnih škola u Klisu (1851. – 1859.) i u Kaštel Gomilici (1867. -1869.). Od 1869. godine do smrti obnaša dužnost župnika i učitelja u Donjem Muću.

Granić je u povijesti Dalmacije prije svega bio poznat kao arheolog amater koji je iskopao arhitrav kneza Branimira u Donjem Muću prilikom obnove župne crkve 1871. godine. Njegovo arheološko postignuće posebice je hvalio ugledni dalmatinski arheolog toga vremena Stjepan Gunjača. Svoj je pronalazak Granić koristio u svrhu propagande sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Otkriće autentičnoga nacionalnoga hrvatskoga spomenika zakopanoga u dalmatinskoj zemlji, za ovoga je autora predstavljalo dokaz hrvatstva Dalmacije te opravdanje da Hrvatska polaže povijesno pravo na pripojenje Dalmacije. Zbog toga je zanimljiva i činjenica kako Granić na nagovor Šime Ljubića ovaj arhitrav poklanja zagrebačkom Arheološkom muzeju, a ne onom splitskom čime odlučno propagira

⁶⁸³ Podaci za biografiju ovoga autora koji se spominje pod raznim inačicama imena (Michele Girolamo Granich Miho Jerko Granić, Miško Jerko Granić, Mihovil Jerolim Granić, Mihail (Mijo, Miho) Ivan Granić, M.I.G., M.G., M.G.G., Michele Giovanni Granić) mogu se pronaći u djelima: *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1983., vol 5, str. 128-129; Ivan Mirnik, *Dopisivanje don Mije Jerka Granića iz Muća Gornjeg s don Šimom Ljubićem u Zagrebu* u *Zbornik : Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština 1 : zbornik radova sa Znanstvenog skupa "Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno - arheološka baština" u povodu 100. obljetnice rođenja akademika Stjepana Gunjače*, Split, 3. - 6. 2009., Tomislav Šeparović (ur.) ; Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010., str. 63-92; Marco Pecoraro, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)* («Studi urbinati», god. 1953., str. 145-146); Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji u devetnaestom stoljeću*, nav.dj., str. 448; Mirjana Škunca, *Glazbeni život Splita u doba narodnog preporoda i u prijelaznim desetljećima (1860 -1882- 1918)*, nav. dj., str. 37, 67-67, 409, 422-423; Stijepo Obad, *Društveni sastav pristaša i protivnika ilirizma*, («Građa i prilozi za povijest Dalmacije», sv.12, god. 1996., str. 809-817); *Apertura di Gabinetto di lettura nazionale slava in Spalato* («Il Nazionale», br. 63, god. 1862., str. 318-319; *Priobćujemo govor G.M.Granića, držan na otvorenju Splitske narodne čitaonice* (isto, br. 65, god. 1862., str. 331-332); M. J. Granich, *Annunzio e preghiera* (isto, br. 73, god. 1862., str. 370-372); (isto, br. 78, god. 1862., str. 394); *Nostra corrispondenza, Spalato* (isto, br. 1, god. 1864), M. J. Granich, *La congiura parrocchiale I* (isto, br. 90, god. 1864, str. 358-359); M. J. Granich, *La congiura parrocchiale II* (isto, br. 91, god. 1864, str. 362); M. J. Granich, *La congiura parrocchiale III* (isto, br. 92, god. 1864, str.366); *La congiura parrocchiale IV* (br. 93, god. 1864, str. 370-371); M. J. Granich, *Odkud ime Dubrovnik – Ragusa* (isto, br. 76, god. 1871); M. J. Granich, *Dubrovnik-Rakuša-Ragusa*, (isto, br. 10, god. 1879); M. Gaffin, *Ragusa – Dubrovnik* (isto, br. 20, god. 1879); M. J. Granich, *Još jednom- Dubrovnik – Rakuša* (isto, br. 36, god. 1879); *Viest književna* (isto, br. 44, god. 1879), M. J. Granich, *Odkud ime Bog i što znači* (isto, br. 61, god. 1879); «Manuale del Regno di Dalmazia» god. 1872., str. 178; god. 1874., str. 210; god. 1875., str. 203.

vjerodostojnost svoga dokaza. U istu je svrhu Granić poticao i korištenje hrvatskoga jezika u Dalmaciji. Bio je član Slavjanske narodne čitaonice u Splitu, a držao je i inauguralni govor prilikom njezinoga otvorenja 1892. godine. Za Čitaonicu je pisao i hrvatske pjesme *Narodnost, Domovina, S veseljem braćo pjevajmo, Slovinkin celov*. Sve je pjesme uglazbio padovanski skladatelj Alberto Visetti. Pjesma *Narodnost* postaje i službenom himnom Čitaonice. Najveće zalaganje oko razvoja i afirmacije hrvatskoga jezika Granić pokazuje u pokušaju da napiše rječnik ilirskog jezika 1862. godine⁶⁸⁴. Autor je dvadesetak godina prikupljao poslovice, narodne legende i priče iz slavenske narodne tradicije. Kako bi njegov rječnik kojega naziva «il vocabolario generale della nostra lingua slavo-meridionale» bio što potpuniji i kako bi bio što brže objavljen, Granić moli niz aktivnih djelatnika u promociji hrvatskoga jezika poput Andrije Stazića, Ante Kuzmanića, Matije Ivičevića i Ivana Danila da mu povjere svoje rukopisne zbirke riječi⁶⁸⁵. Nažalost, rječnik nikada nije dovršen niti objavljen. Rukopis sadrži dva poveća sveska. Jedan sadrži 727 stranica, dok drugi 669. Autor navodi abecednim redom hrvatske riječi zajedno s kontekstom iz kojega ih je uzeo. Tu se nalaze i odlomci reprezentativnih djela na hrvatskom jeziku poput *Mandaljene Pokornice* Dživa Bunića, *Osmana* Ivana Gundulića te druga djela hrvatskih autora i sakupljača slavenskih narodnih pjesama: Tome Babića, Ane Bošković, Ivana Dražića, Ignjata Đurđevića, Stipana Jajčanina Jambrešića, Andrije Kačića Miošića. Svoje njegovanje hrvatskog jezika, Granić jasno pokazuje i svojim suradništvom u časopisu «Zora dalmatinska» za vrijeme studija na zadarskom sjemeništu koje je vjerojatno imalo odjeka na Granićev politički stav budući da je kler podupirao ilirsku ideju⁶⁸⁶. Granićevi članci *Povjestice, O zavidnosti, O slovoređu, Protresanje*⁶⁸⁷ objavljeni već u prvoj godini tečaja spomenutoga časopisa dokazuju zanimanje mladoga autora za slavensku tradiciju, za narodne priče, legende te za hrvatski jezik kojima je propagirao hrvatsko porijeklo regije. Premda se ovaj autor gorljivo zalagao za emancipaciju hrvatskoga jezika, u istom se razdoblju paralelno posvetio književnom radu i na talijanskom jeziku što je dokaz neraskidivoga suživota ovih dvaju jezika. Slobodno je vrijeme provodio pišući poeziju na talijanskom jeziku što je plod njegove naobrazbe o čemu govori u predgovoru pjesme *Il lamento d'un esposto* «nella mia gioventù mi diletta a scrivere

⁶⁸⁴ Rukopis se čuva u Biblioteca Antoniana u Padovi; signatura ms. 784 Bach BB; m.j.Granich, *Riecoslojje Rukopisno Slovinskoga jezika*.

⁶⁸⁵ Usp. J.M. Granich, *Annunzio e preghiera*, nav. dj.

⁶⁸⁶ Usp. Stijepo Obad, *Društveni sastav pristaša i protivnika ilirizma*, nav. dj., str. 811-812.

⁶⁸⁷ *Povjestice* («Zora dalmatinska», br. 9, god. 1844); *O zavidnosti* («Zora dalmatinska», br. 12, god. 1844); *O slovoredju* («Zora dalmatinska», br. 15, god. 1844); *Protresanje* («Zora dalmatinska», br. 22, god. 1844)

qualche poesia italiana, che era l'unica lingua d'istruzione nella nostra Dalmazia»⁶⁸⁸. Pisao je i komentar na Tommaseov *Dizionario dei sinonimi*, a 1842. godine započinje pisati aforizme te bilješke o Danteovoj Božanstvenoj komediji⁶⁸⁹, što ga svrstava u red najpoznatijih komentara ovoga djela na talijanskom jeziku i drugih Dalmatinaca, spomenutog Nikole Tommasea, Antonija Lubina i Mattea Ivicевичa⁶⁹⁰. Danteom su inspirirana i preostala dva Granićeva djela na talijanskom jeziku; *Sonetto* koji je napisao povodom dolaska svećenika Tommasa Jederlinicha u Dubrovnik⁶⁹¹ te fragment epa *Il nuovo Marco Kraljevich ossia Giustizia e libertà*.

2.8.1. *Il nuovo Marco Kraljevich ossia Giustizia e libertà* – fragment epa

Od planirane zamisli, Granić realizira samo jedno pjevanje od 43 tercine 1843. godine. Fragment epa se čuva u pismu datiranom 7. srpnja 1863. godine⁶⁹² koje je Granić uputio Tommaseu s kojim je njegovao značajnu korespondenciju⁶⁹³ u kojoj su dvojica raspravljala prvenstveno o jezičnim fenomenima te o narodnim pjesmama koje je Granić⁶⁹⁴ sakupljao poput drugih Dalmatinaca toga vremena⁶⁹⁵.

⁶⁸⁸ *Il lamento d'un esposto*, due poesie di Michele G. Granić scritte ancora nel 1842, Spalato, Soregotti, 1871.

⁶⁸⁹ Usp. Marco Pecoraro, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)*, nav. dj., str. 145.

⁶⁹⁰ Pored Tommasea (*Commedia di Dante Alighieri con ragionamenti e note*, Venezia, 1837, Milano 1854, 1865, 1869), Lubina i Granića, komentar na *Divina Commedia* pisali su Matteo Ivicевич, *Di Dante Alighieri il canto V dell'Inferno esposto con note storiche, estetiche, filologiche*, Spalato, Olivetti, 1847, (Ivan Franceschi je objavio kritiku na ovaj Ivicевичev komentar u «La Dalmazia», br. 26, 27, god. 1847), i Angelo de Benvenuti (Zadar 1776-1839). Usp. Suzana Glavaš, *Ponešto o đacima i nastavnicima splitskog Nadbiskupskog sjemeništa, ili oko života Stjepana Ivačića u "Dalmatinskom godišnjaku" Vida Morpuga*, nav. dj., str. 212 i *Hrvatski biografski leksikon*, nav. dj., Vol 1, 1983., str. 669.

⁶⁹¹ *Sonetto* je objavljen u zbirci *La Comune di Ragusa offre questa corona di fiori a mons. T. Jederlinich vescovo di Ragusa, nell'arrivo alla sua sede*, Ragusa, Martecchini, 1843. I ovdje se osjeća utjecaj Dantea u tercinama: («[...] Già vinto del suo lume ai chiari rai/L'error sen fugge per obliquo calle/E secco il vizio altrove cerca stanza//Frema l'inferno in dolorosi lai/Ma il monte invan traballerà e la valle,/Se vittoriosa arrise a noi speranza.»)

⁶⁹² Marco Pecoraro nije objavio fragment Granićevog epa koji se čuva u pismu kojega Pecoraro navodi. Usp. Marco Pecoraro, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)*, nav. dj.

⁶⁹³ Danas se čuva sedam pisama koje je Tommaseo poslao Graniću u Collezione autografi, bach. DD, I, sc. 3, Tommaseo, Niccolò, n. (1-7) u Pontificia Biblioteca Antoniana te šesnaest pisama koje Granić upućuje Tommaseu u Carteggio Tommaseo in Biblioteca Centrale Nazionale di Firenze (signatura Tomm. 88, 19).

⁶⁹⁴ Njihova nam je prepiska otkrila sudbinu Tommaseovih dalmatinskih narodnih pjesama koje nisu objavljene. Tommaseo je povjerio svoje pjesme Graniću: «S'ella volesse stampare i Canti Dalmati, messi insieme da me e da' miei conoscenti, io glieli offro» (Pismo datirano 1. siječnja 1863., objavljeno je u Pecoraro Marco, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)*, nav. dj., str. 214-215). Granić je imao zadatak razvrstati i pripremiti sakupljene Tommaseove dalmatinske narodne pjesme za publikaciju zajedno sa svojim koje je prikupljao za rječnik ilirskoga jezika. Nažalost, Granić nikada nije objavio zbirku dalmatinskih narodnih pjesama kao ni svoj rječnik. Kao razlog navodi nedostatak vremena za pomno pregledavanje sadržaja zbirke te verzije pjesama koje su mu se činile nedovršenima. Usp. Granićevo pismo od

Pjevanje je sinteza pjesnikove misli koja je očarana narodnom slavenskom tradicijom s jedne strane, a s druge Danteovim remek djelom. Ovaj mladenački pokušaj pjesnika je lijepi primjer upotrebe intertekstualnosti te prožimanja doprinosa narodne poezije jedne civilizacije s remek djelom umjetničke poezije druge civilizacije. U ovom se fragmentu slavi narodna poezija što se po mnogima smatra bitnom književnom produkcijom europskoga značaja u XIX. stoljeću. Pjesnik u djelu zamišlja kako je on junak slavenskoga narodnoga pjesništva, Marko Kraljević kojemu se povjerava zadatak da riješi sva ondašnja europska politička pitanja: «tutte le questioni europee ed in parte anche mondiali, soluzione sull'unica base della giustificazione universale, cioè delle nazionalità. E la prima a sciogliersi era slavo-meridionale [...]»⁶⁹⁶.

Granić stihovima nudi način za razrješavanje nacionalnih pitanja Europe u XIX. stoljeću. Poseban naglasak stavlja na rješenje dalmatinskoga pitanja idejom buđenja Marka Kraljevića koje se ostvaruje u Danteovom Čistilištu⁶⁹⁷. Na ovaj način drugo kraljevstvo Danteovoga epa postaje intertekstualni predložak za književnu obradu slavenskoga narodnoga vjerovanja o Marku Kraljeviću, o junaku za kojega se vjeruje da je još živ.

Pripovijedanje u stihu polazi od događaja u Europi te se nastavlja u shemu nadnaravne vizije; ideje Čistilišta u koji smješta junaka slavenske narodne poezije. Pjevanje započinje transparentnom aluzijom na liberalne i demokratske revolucije u Europi nakon Francuske građanske revolucije 1789. godine. Pad apsolutizma u Francuskoj utjecao je na transformaciju političke i kulturne scene u dijelu europskoga naroda o čemu pjesnik pjeva u prvoj tercini: «All'suon dell'armi minaccioso e fiero,/ La libertà gettando e il diritto a terra, / E sorse e cadde già più d'un impero.»⁶⁹⁸.

Upotrebom izraza «gettati a terra» za slobodu i pravdu, pjesnik izražava viziju modernoga buržoazijskoga društva koje je manipulirajući vlastitim idealima dovelo samoga sebe do moralne propasti. Radikalne političke i društvene promjene u europskim zemljama, pjesnik vidi, kao posljedicu samovolje koje dovodi budućnost u opasnost te propasti etičke i božanske

7. srpnja 1863. u Marco Pecoraro, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)*, nav. dj., str. 216 - 217 i Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji u devetnaestom stoljeću*, str. 448.

⁶⁹⁵ Od ostalih sakupljača slavenskih narodnih pjesama spomenimo Marka Antuna Vidovića, Simeonea Popovicha, Francesca Carraru.

⁶⁹⁶ Pismo 11°, 7. srpnja 1863.

⁶⁹⁷ Utjecajem Dantea u ovom Granićevom djelu bavila se Sanja Paša, *Una reminiscenza dantesca nel frammento del poema epico Il Nuovo Marco Kraljevich ossia Giustizia e Libertà di Michele Girolamo Granich, Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana i dalje od mora IV / Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico ed oltre IV*, (ur.) Nedjeljka Balić-Nižić, Luciana Borsetto, Andrijana Jusup Magazin, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2016., str. 191-210.

⁶⁹⁸ Pismo 11b, 7 srpnja 1863.

zakonitosti, o čemu govori stihovima: «Nemica è del suo ben l'umana razza/ Nel sangue vuota e sempre n'è digiuna/ E in tutti vizi ed empietà gavazza.»⁶⁹⁹.

Izražava se pesimistički i negativan stav prema grešnom čovječanstvu, puku staroga kontinenta jer ne uspijeva mirnim putem razriješiti političke kontroverzije. Pjesnički trenutak u kojemu inspiracija božanskim pjesnikom dolazi do izražaja u tercinama u kojima se upućuje na potlačene narode od strane dominantnih nacija:

Polsa tiranna a queste tarpa le ali

E caccia pur la libertà soverchia

Ambo contrarie al ben e causa a'mali.

E forse in questa il gran disio soperchia,

Onde si muta ognor, si cangia e freme

Trovar sperando il pri fuor di sua cerchia.⁷⁰⁰

Pjesnik poistovjećuje nemogućnost podjarmljenoga naroda da izađe iz nepovoljne situacije s Danteovom vizijom anatomije Pakla, s nemogućnošću grešnika da se oslobode kazne koju trpe. Svijet Danteovoga Pakla u Granićevoj ideji simbolizira nemogućnost potlačenog naroda da se oslobodi hegemonije moćnijih nacija, o čemu nastavlja govoriti stihovima: «Quella conduce alle miserie estreme/ La gente oppressa che poi in piè si rizza/ E posi nel brando e nel furor sua speme.»⁷⁰¹.

Nastoji se predstaviti romantička ideja o naciji i snaga svih naroda za neovisno političko ujedinjenje. Može se sugerirati kako pjesnik, izražavajući svoju srdžbu i razočarenje prema stanju europskih država, sramežljivo akcentira na političko stanje Dalmacije stihovima «L'ipocrisia degli intelletti neri/ Com'hanno il cuor e il cuor vinto a metallo/ Venne con questa a sostener gli imperi.»⁷⁰². Pjesnik aludira ovim stihovima i na talijansku inteligenciju koja je obitavala u dalmatinskim gradovima, a koja je podupirala ideju o autonomiji Dalmacije. Iako su Talijani poticali kulturni i ekonomski razvoj regije, pjesnik izražava prema njima svoju ljutnju jer su to činili s uvijek spremnom namjerom da uzdignu i očvrstu prepoznavanje onoga talijanskoga u regiji. Pjesnički trenutak u kojemu lirski zanos u djelu predaje ulogu narativnom «E prende il mio naviglio il corso in fallo/Ond'io stanco e noiato del cammino/In poppa m'addormi tra 'l verde e 'l giallo.»⁷⁰³ je ujedno i najjasniji zaziv

⁶⁹⁹ Isto.

⁷⁰⁰ Isto.

⁷⁰¹ Isto.

⁷⁰² Isto.

⁷⁰³ Isto.

Dantea u djelu. Ovaj se narativni slijed podudara s prvom tercinom Čistilišta Danteovoga epa «Per correr miglior acque alza le vele/omai la navicella del mio ingegno,/ che lascia dietro a sé mar sì crudele;»⁷⁰⁴. Granić bježi iz stvarnosti te se smješta u imaginaran prostor iz kojega progovara u puno vedrijem tonu. Pjesnik okreće leđa svijetu, stvarnosti koja je prepuna tuge, razočarenja i tjeskobe koja ga podsjeća na atmosferu Pakla. U Granićevom epu ideja broda koji pluta vodom, predstavlja prolaznost i kratkotrajnost zemaljskoga života, a čin uspavlivanja simbolizira trenutak u kojem Kraljević, prema narodnom vjerovanju umire. Iznenađujuća jaka pospanost Kraljevića koja je predstavljena u Granićevom epu, najjača je poveznica sa slavenskom narodnom tradicijom. Taj junak u vjerovanju naroda tijekom Ilirskoga pokreta ne umire u trenutku u kojemu mu vila proriče smrt nakon tristo godina života, nego utone i san i čeka pravi trenutak da se probudi. To je ideja koja prema Mati Zoriću «potrebbe essere la reazione dell'immaginazione popolare sui movimenti risorgimentali in Croazia»⁷⁰⁵. O ovom narodnom vjerovanju koje je bilo Granićeva inspiracija, govori Tommaseo u predgovoru zbirke dalmatinskih narodnih pjesama:

[...] dopo superata l'età d'ogni mortale guerriero, non finisce né di ferro né di malattia; s'addormenta tranquillo e sereno in libero sonno. Sceglie a testimoni del suo riposo [...] il cielo aperto e la verde montagna,[...] e nella pienezza della forza e del senno chiude gli occhi a lunga quiete, ma non sempiterna. [...] Egli non è morto, ma dorme. Allato ha la spada ch'è mezzo fuori del fodero: e quando un non so qual moto sopraterra o sotterra la farà tutta uscire, il suono del ferro desterà Marco nostro; e s'alzerà rinvigorito dal riposo de'secoli, pieno delle memorie de'secoli; [...] Egli dorme; e sogna intanto, tra le prodezze e i dolori del passato, le consolazione e i sacrifici avvenire. Sublime e bene augurata immagine dell'immortalità de'popoli, e dell'immortalità de'diritti.⁷⁰⁶

Takva se ideja može potkrijepiti i indikativnim opisom pjezaža u kojem je Marko Kraljević usnuo. Prilog mjesta koji se spominje u stihu «tra l'verde e l giallo» je aluzija na mjesto u kojem se Kraljević i prema narodnoj legendi prepustio smrti. Zelena boja simbolizira zeleno brdo, jelu i lokvu blizu kojih je junak legao. Ovdje se dolazi do najsnažnijega trenutka poetske fikcije, do trenutka buđenja Kraljevića koji je tek počeo tonuti u san: «Di voce umana un suono assai vicino/ Forte sentii tuonarmi in sull'orecchio/ Dicendo lascia il sonno, è già

⁷⁰⁴ Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Purgatorio*, Milano, Mondadori, 2009., I, stihovi 1-3, str. 9.

⁷⁰⁵ Mate Zorić, *Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti u Hrvatsko talijanski književni odnosi*, Zbornik 9, Roić Sanja (ur.), Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 1999., str. 65.

⁷⁰⁶ Niccolò Tommaseo, *Dei canti del popolo dalmata* («Giornale euganeo», br. 9, god. 1844., str. 326). Ivan August Kazančić je preveo na hrvatski Tommaseov predgovor u «Zora dalmatinska» br. 26, 33, 34, 43, god. 1845., br.1, god. 1846. Zbirka Tommaseovih dalmatinskih pjesama nikada nije objavljena. Usp. Mate Zorić, *La prefazione ai «Canti del popolo dalmata»*, Zagreb, Filozofski fakultet, 1974., i Sergio Bonazza, *La ricezione di Niccolò Tommaseo in Croazia e in Serbia* u («Atti dell'Accademia Roveretana», sv. 2, god. 2004., str. 187-205).

mattino.»⁷⁰⁷. Intenzitet glasa lika koji budi Kraljevića te ga poziva na radnju, podsjeća na pojavu lika Katona iz Utike koji, vidjevši Dantea i Vergilija kako šetaju obalom otoka na kojem je smješteno Čistilište, misli kako su to dvije duše grešnika odbjeglih iz Pakla⁷⁰⁸. Fizički opis lika koji budi Kraljevića iz sna, sugerira nešto eksplicitniju aluziju na Katona iz Utike iz Danteovog djela. Opis njegova fizičkoga izgleda koji je hitar, sugerira da se radi o starijoj osobi sijede kose i brade duge do prsiju: «Apersi gli occhi e starmi vidi un vecchio/ Seduto a' fianchi col pel bianco al petto/ E gli occhi chiari che parevan specchio.»⁷⁰⁹, a ovaj se opis podudara i s opisom Katonove sjene u Božanstvenoj komediji: «Lunga la barba e di pel bianco mista/ portava, a'suoi capelli somigliante,/ de'quai cadeva al petto doppia lista.»⁷¹⁰. Granićev odabir Katona, kako smo ranije sugerirali, zasigurno nije slučajna. On ima alegorijsko značenje koje je usko povezano s glavnim argumentom djela. Katon⁷¹¹, koji je svoj život žrtvovao zbog slobode, počinivši suicid nakon što je vidio pad Pompejaca u Utici, postaje u Danteovom djelu, pored čuvara Čistilišta, «zakonitost morala i slobode» koja se u Danteovoj viziji ostvaruje upravo u drugom krugu⁷¹². U Granićevom djelu, pjesnička slika u stihovima «Mi strinser le sue braccia con affetto/E per baciarmi il viso lo giù volgendo/L'imagin mia dentro vi sorse netto.»⁷¹³ otkriva najintenzivniji pjesnikov kreativni trenutak u kojem se Marko Kraljević poistovjećuje s Katonom. Kraljević koji vidi sebe u Katonovim očima, u poetskoj misli postaje personifikacijom zakona i slobode. U sljedećem stihu: «Ecco ch'io più non son qual già morendo»⁷¹⁴ Marko Kraljević vidjevši odraz svojega lica u Katonovim očima, uvjerava se da je živ i tjelesan. Ovo je trenutak u kojem pjesnik propagira slavensko narodno vjerovanje o Markovoj besmrtnosti. Dio u kojem vidi vlastito lice, tjelesni život, evocira njegovo sjećanje na bolan zemaljski život koji je predstavljen pojavom mističnoga ženskoga lika:

Mea pur non sì che l'aspre e ne catene
 Ch'i vegga ai pie di bella e casta donna
 Non faccian dare più che gel mie vene.
 Squarciato ha il petto e lacera la gonna
 Da un fiero angel che qui dal polo scese

⁷⁰⁷ Pismo 11b, 7. srpnja 1863.

⁷⁰⁸ Isto, stihovi 40-41.

⁷⁰⁹ Lettera 11b del 7 luglio 1863., vv. 37-42.

⁷¹⁰ Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Purgatorio*, nav. dj., I, stihovi 34-36.

⁷¹¹ Isto, str. 24 i *Enciclopedia italiana di scienze lettere ed arti*, vol. III, Milano, Rizzoli, 1934., str. 460-461.

⁷¹² Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Purgatorio*, nav. dj., str. 4.

⁷¹³ Pismo 11b, 7. srpnja 1863.

⁷¹⁴ Isto.

È 'l bel co' vostri afferra e se n'indonna.⁷¹⁵

Žena koju Granić u svom djelu spominje je razlog njegovih briga. Ovaj pjesnikov nemir izazvan jakim ljubavnim osjećajem susreće se u njegovoj mladenačkoj poeziji *Il lamento d'un esposto*. U ovoj pjesmi, pjesnik izražava osjećaje o nesretnoj ljubavi prema ženi po imenu Luigia. Povjerava se čitatelju kako je ljubav koju je osjećao prema Luigi bila incestuozna jer je ona bila njegova nezakonita sestra, a on to nije znao⁷¹⁶. Zbog toga se može pretpostaviti kako je iznenadna pojava ženskoga lika u epu *Il nuovo Marco* dolazi od pjesnikove osobne patnje. Žena predstavlja slatkoću grijeha koji nakon smrti postaje patnjom. U ovom smislu, fizičkoga izgleda žene o kojoj imamo saznanja u citiranim tercinama transformira se na način na koji se mijenja i pjesnikova moralna savjest. Žena je isprva predstavljena kao simbol ljepote i čednosti, nevinosti kao što je to bila Beatrice za Dantea. Nakon što Granić saznaje njezin identitet, slika njezinoga izgleda postaje suprotnom onoj prethodnoj te Luigia postaje simbolom nemoralnog čina pjesnika zbog čega ju prikazuje poput okrutnoga anđela. Slika u kojoj je utjelovljen grijeh incesta pojačana je izgledom odjeće koju ona nosi. Njezina su prsa razgolićena, a odjenula je poderanu haljinu. Ipak, njome vlada neopisiva ljepota koja je glavni razlog pjesnikove tjeskobe.

Ova epizoda koja je u svrsi usporavanja radnje, prekinuta je pitanjem koje pjesnik upućuje Katonu u sljedećoj tercini: «Ma dove, padre, io son e in qual paese?/ Chè prima al nuovo luogo io non badai/ E la sua vista forte mi sorprese.»⁷¹⁷ Ovo pitanje u epu otvara niz dijaloga između pjesnika i Katona koji su pokazatelj pjesnikove znatiželje, ali i nesigurnosti te nedostatka iskustva što je vrlo slično prirodi razgovora između Dantea i Vergilija. Granić otkriva Katonu kako nije uspio prepoznati mjesto na kojem se nalazi zbog iznenađenja što ga je trgnuo iz sna te ga moli da mu objasni. Katon mu objašnjava: «Figlio, tu se'tra quei che ha chiuso i rai/ Là ve'l dolor fa breve e il bene amaro,/ Tra negli spirti a' guai tu parlerai.»⁷¹⁸. Slično kao i u Božanstvenoj komediji u kojoj se Vergilije često obraća Danteu izrazom «Figliuol mio», Granić koristi varijantu «Figlio» kojom se Katon obraća Kraljeviću kako bi pokazao prirodu odnosa između hodočasnika i njegovoga vođe. Ovime pokazuje veliku

⁷¹⁵ Isto.

⁷¹⁶ («Se il mio sguardo s'incontra in Luigia,/ Se nel volto le leggo l'amore,/ Se a lei vola fatto suo 'l mio cuore,/ Rattenerlo nel petto dovrò?/ E 'l terror d'un'incesto esecrando/ Mi terrà d'appressarmi agli altari?./ Privo ognor de'diletti più cari/ Quaggiu mesto i miei di passerò// Ho da pianger l'ignota sorella/ E pregarle la pace di santi, Acciò preghi ella il fine ai miei pianti/ E sia breve l'infausto mio di?») Michele Girolamo Granić, *Il lamento d'un esposto due poesie di Michele G. Granić scritte ancora nel 1842*, nav. dj., str. 11.

⁷¹⁷ Pismo 11b, 7. srpnja 1863.

⁷¹⁸ Isto.

razliku u starosnoj dobi između dvaju likova kao i bogatije iskustvo i mudrost učitelja. Katon objašnjava Kraljeviću kako je došao na mjesto koje se nalazi izvan zemaljskoga svijeta, tamo gdje je ugaslo svjetlo zemaljskoga života, gdje je bol ublažena, ali i gdje se dobro može učiniti gorkim. Ova tercina podsjeća na trenutak u kojemu Vergilije opisuje Danteu svijet grešnika te mu najavljuje fizionomiju puta kroz Pakao koji će zajedno proći: «Noi siam venuti al loco ov'ì t'ho detto/ che tu vedrai le genti dolorose/ c'hanno perduto il ben de l'intelletto.»⁷¹⁹. Granićev narativni slijed se nastavlja s najavljivanjem sudbine njegovoga umjetničkoga projekta koji će realizirati junak Kraljević: «Qui le dottrine tue saranno chiare,/ Che leggerai nel libro del futuro/ E qui convien ch'a ben pensar d'impare.»⁷²⁰. U ovom dijelu autor izlaže cilj kojemu junak njegova spjeva teži, ali i razlog zbog kojega mu je povjeren takav zadatak. Katon uvjerava Kraljevića kako je došao na mjesto na kojemu će njegova učenje postati stvarnost. Nastavlja govoreći: «Alla tua voce ei sorgerà più ratto/ Contro le fiere al buon voler nemiche/ Dalla terra cacciando ogni misfatto.»⁷²¹. Objasnjava kako na glas Kraljevića Bog brzo odgovara te će mu pomoći osloboditi ljude od svake mane i nedjela. Stihom «Contro le fiere al buon voler nemiche», pjesnik aludira na tri životinje koje priječe Danteov bijeg iz mračne šume, a to su jaguar, lav i vučica⁷²². Divlje životinje koje u Danteovom djelu simboliziraju temeljne grijeh; blud, oholost i škrtost, kao prepreka čovjeka na putu prema dobru⁷²³, u Granićevom djelu predstavljaju uvijek prisutan osjećaj ogorčenosti jer društveni i ekonomski status njegovoga rodnoga kraja koče oni koji u Dalmaciji imaju primat u javnom i kulturnom životu.

Misao pjesnika se nastavlja iskazivati i nadalje u vidu reminiscencija Danteovoga epa stihovima: «Peri qual tu venisti a queste apriche/ Piagge or non ti dirò ma un'altra volta/ Chè più di una vedrai tra le ombre amiche.»⁷²⁴. Katon najavljuje Kraljeviću prijateljske sjene koje će sresti na svom putu. Na ovaj način autor priziva još jedan pjesnički trenutak preuzet iz Božanstvene komedije tercinom: «or volgi a destra e il suon a ch'appressa ascolta,/ A sè con l'armonia ti chiama e appella/ Andiamne ormai sotto l'ombrosa volta.»⁷²⁵. Granić se poziva na sliku dolaska novih duša na obalu otoka na kojemu je smješteno Čistilište. Moguće je da pjesnik opisom harmoničnoga pjeva koji Kraljeviću zaokuplja pozornost, apelira na

⁷¹⁹ Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Inferno*, Milano, Mondadori, 2009., III, stihovi 16-18, p. 80.

⁷²⁰ Lettera 11b del 7 luglio 1863., vv. 64-66.

⁷²¹ Isto.

⁷²² Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Inferno*, nav. dj., I, str. 31-36, 43-48, 49-54.

⁷²³ Isto, str. 17.

⁷²⁴ Pismo 11b, 7. srpnja 1863.

⁷²⁵ Isto.

liturgijsku pjesmu «In exitu Israel de Aegypto»⁷²⁶ iz Danteovoga djela koju su duše u Predčistilištu pjevale sve zajedno u glas dok je anđeo u lađici prevezio duše na obalu. Prikaz slatkoće i harmonije zvuka kojim Granić aludira na psalam iz Knjige Izlaska, kojim se slavi izlazak židovskog naroda iz egipatskoga ropstva, nudi interpretaciju kojom pjesnik izražava vlastito političko uvjerenje prema kojemu je ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom za ovoga autora predstavljalo obećanu zemlju za sve Dalmatince, onako kako je to bilo za vrijeme hrvatskoga kraljevstva. Inspiriran hrvatskom nacionalnom prošlošću, pjesnik uvodi jedan novi susret kojega smješta u prostor koji podsjeća na atmosferu Danteovoga Predčistilišta: «Con gli occhi i pansi io volsi tosto a quella:/ Vidi un drapel di gente incoronata/ Con veste onesta ed a virtù sorella.»⁷²⁷. Kraljevićevu pažnju privlači grupa ljudi. Svi su okrunjeni što ukazuje na to da se radi o potomcima kraljevske krvi. Aludira se na grupu hrvatskih kraljeva koji, u poetskoj mašti, s Granićem dijele iste moralne vrijednosti. U jednom se trenutku jedan okrunjeni protagonist približava Kraljeviću te mu se obraća: «Allor si volse a me l'ombra beata/ Ch'ebbe in Dalmazia l'ultima lo scettro/ Ed a spronarmi avea la mano alzata.»⁷²⁸. Pjesnik stihom «Ch'ebbe in Dalmazia l'ultima lo scettro» prikazuje posljednjega hrvatskoga kralja koji je imao vlast i nad Dalmacijom u 11. stoljeću, Dmitra Zvonimira⁷²⁹. Način na koji se Zvonimir izdvaja iz grupe te se obraća putniku, podsjeća na susret Dantea s njegovim prijateljem glazbenikom Casellom:

[...]

così al viso mio s'affisar quelle
anime fortunate tutte quante,
quasi obliando d'ire a farsi belle.

Io vidi una di lor trarresi avante
Per abbracciarmi, con sì grande affetto,
che mosse me a far lo somigliante.⁷³⁰

Kraj susreta Kraljevića i kralja Zvonimira prikazan je na jednak način na koji je prikazan početak susreta Dantea i Caselle, a to je spomenuti ljubak i melodiozan pjev sjena. Ova glazba u Granićevom spjevu služi kako bi uvela atmosferu prostora u kojemu odmaraju duše domovinske povijesti, a kojih se, prema mišljenju pjesnika treba prisjećati i koje se treba

⁷²⁶ Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Purgatorio*, nav. dj., II, stih 46. «In exitu Israël de Aegypto»/ cantavan tutti insieme ads una voce/con quanto di quel salmo è poscia scripto.» stihovi 46-48, str. 242.

⁷²⁷ Pismo 11b, 7. srpnja 1863., stihovi 79-81.

⁷²⁸ Isto.

⁷²⁹ Usp. Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji u devetnaestom stoljeću*, nav. dj., str. 448.

⁷³⁰ Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Purgatorio*, nav. dj., II, stihovi 73-78.

slaviti. Dok u Danteovom djelu *Casella* predstavlja svijet poezije prema kojoj je talijanski srednjovjekovni pjesnik gajio duboke osjećaje, Granić tu istu koristi u svom spjevu kako bi, prema vlastitom mišljenju, uvećao najvažniji trenutak hrvatske nacionalne povijesti, a koji bi također trebao poslužiti kao model za tadašnju i buduću vlast Dalmacije te kao povijesno opravdanje za ujedinjenje:

Vieni a sederti in questa ombrosa valle
O giovine degno e di mia terra onore
Che siegui il ver pel suo più cert calle.
Tu sei conforto e speme al mio dolore
Tal più voler della divina mente,
E l'alto abisso de suoi gran consigli
Che qual vuol legger tosto poi sen pente.
Ed or provvede ai miei perduti figli
Che a gloria saliran non prima intesa
Tolti per lo tuo senno ai fieri artigli⁷³¹

Kralj iskazuje prema Kraljeviću osjećaje koji su prepuni poštovanja, zanimanje za njegov naum kao i obostrano zadovoljstvo jer nastoji ponovno ujediniti narode. U njegovom liku, kralj nalazi utjehu i nadu za budućnost hrvatskoga naroda koji nakon njegove smrti nije imao vladara hrvatskoga porijekla. Moguće je pretpostaviti kako autor upliće u svoju poetsku zamisao legendu o njegovoj smrti prema kojoj je papa Urbano II. molio Zvonimira da pomogne sa svojom vojskom caru Alessiju protjerati Turke iz Male Azije i Palestine. Čuvši naredbu kralja Zvonimira, hrvatski se narod prema ovoj legendi, pobunio i ubio svoga kralja, a on je u agoniji prokleo Hrvate i njihovu zemlju govoreći im da nikada više nemaju vladara hrvatske krvi⁷³². Zvonimir u Granićevom djelu naziva Hrvate izgubljeni ili grešni narod možda upravo zbog toga što su izdali svoga kralja, a time i svoju domovinu. Narod je sam prema Granićevom mišljenju uništio vlastiti teritorijalni integritet te doveo sam sebe do moralne propasti. Zvonimir nastavlja kako je ovo bila volja Boga te da je ova njegova zla kletva bila samo proricanje sudbine kojom On upravlja.

Gorljivost patriotskih osjećaja posljednjega hrvatskoga i dalmatinskoga kralja uzrokuje kod Kraljevića osjećaj jakoga stida o čemu govori stihovima: «Parlava l'ombra tutto in faccia accesa/ Tanti e sì vari affetti in un sentiva/ E l'alma m'era da vergogna presa.»⁷³³. Osjećaj poniznosti pri susretu s osobom kojoj se divi, u Granićevom spjevu nudi još jednu povezanost

⁷³¹ Pismo 11b, 7. srpnja 1863.

⁷³² Usp. Lovre Katić, *Tri najveća hrvatska kralja*, Split, Verbum, 1993., str. 81-96.

⁷³³ Pismo 11b, 7. srpnja 1863.

s Danteovim djelom. Alegorijsko značenje osjećaja srama koji ispunjava Kraljevićevu dušu nakon što je čuo ponizan govor hrvatskoga kralja, odgovara metaforičkom značenju srama koji Dante osjeća pri susretu s Casellom⁷³⁴. Njegova je duša prepuna tjeskobe i briga baš kao što je i Zvonimirova. Dante susrevši Casellu, oslobađa se od tjeskobe jer se povjerava svom prijatelju⁷³⁵. Takav osjeća povjerenja Zvonimir iskazuje Kraljeviću. Kraljevićev je sram uzrokovan poštovanjem prema hrvatskom i dalmatinskom kralju koji uspijeva razumjeti kako se osjeća zbog trenutnog stanja u kojem se nalazi njihova Dalmacija.

Razgovor kralja i junaka slavenskoga narodnoga pjesništva nastavlja se s uvijek prisutnim osjećajem povjerenja između dvojice te prijateljskim osjećajima: «Abbate in grado la ventura mia:/ E a quel ch'i venni in mezzo a tal recessi, [...]»⁷³⁶ poput onih Dantea i Caselle. Razgovor Kraljevića i Zvonimira zaključuje se intimnim priznanjem kralja koji je uvjeren da nije kriv za stanje Dalmacije: «[...] Quand'ebbi detto ciò, poi a me rivolto,/ Ben nella scelta, disse, i non errai.»⁷³⁷ i prikazom svjetla zbog kojega sjena kralja postaje sve slabije vidljiva. Kralj pokazuje Kraljeviću rijeku iz koje izlazi jako svjetlo. Intenzitet svjetla koje izlazi iz vode je toliko jako da je Kraljeviću zamračilo vid. Pjesničkom slikom «molli piume» kojima su Kraljevićeve oči trebale biti prekrivene, Granić aludira na «le piume del gran disio⁷³⁸» s kojima Dante u Čistilištu prikazuje snagu duha koja mu omogućuje da uzade na nebo:

Ma troppo ormai del sole il raggio accolto
 Sforza di sopra, ond'a bagnarti in fiume
 Or movi il passo là ve'è men raccolto.
 Uscia dall'acqua sì vivace lume
 Che li occhi non sostencan la vista
 Se non me li coprian con molli piume.⁷³⁹
 Per mezzo a quelle i'ne scernea una lista
 Così sottil da non ne avere offesa:
 Tale nuotai nel'onda ch'ogni trista
 Memoria lava e rende l'alma accesa.⁷⁴⁰

Ovo pjevanje završava prikazom Kraljevića koji se utapa u rijeku koja je u Granićevoj ideji inspire, poništava tugu, sjećanje na tjeskobu te oživljava dušu. Čini da zaboravi na ružna

⁷³⁴ Usp. «Se nuova legge non ti toglie/memoria o uso a l'amoroso canto/che mi solea quetar tutte mie voglie,//di ciò ti piaccia consolare alquanto/l'anima mia, che, con la sua persona/venendo qui, è affannata tanto!» Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Purgatorio*, nav. dj., II, stihovi 106-111.

⁷³⁵ Isto, str. 63.

⁷³⁶ Pismo 11b, 7. srpnja 1863.

⁷³⁷ Isto.

⁷³⁸ Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Purgatorio*, nav. dj., IV, stihovi 28-29.

⁷³⁹ Pismo 11b, 7. srpnja 1863.

⁷⁴⁰ Isto.

sjećanja iz prošlosti te da ga pripremi za djelovanje u budućnosti. Ova rijeka u Granićevom spjevu podsjeća na rijeku Letu, rijeku u koju i sam Dante u svom epu uranja⁷⁴¹ kako bi zaboravio na sve loše te tako vlastitu dušu pripremio na uzlazak na nebo. Granić u ideju o rijeci Leti integrira i njezinu kršćansku koncepciju, a to je da ona daje život⁷⁴². S ovom se mišlju zaključuje ovo jedino pjevanje Granićevog epa. Autor pripisuje junaku slavenske narodne poezije još jedno rođenje, odnosno oživljavanje u rijeci Leti. Rijeka obasjana svjetlošću je umjetnička kreacija imaginarnoga mjesta u kojemu se događa ponovno rođenje junaka u točno određenom trenutku. Kraljevićevo krštenje, njegovo ponovljeno rođenje i na taj način njegov povratak među slavenske narode dogodit će se kada sjaj sunca bude najjači, kada bude u zenitu, to jest na vrhuncu ilirskoga preporoda, kako bi u poetskoj fikciji, podario slobodu i pravdu, civilne i moralne vrijednosti svojoj domovini. Granić prepoznaje u slavenskoj narodnoj poeziji jednaku snagu nacionalne vrijednosti i patriotskog duha koje je talijanski Ottocento prepoznao u Danteovoj poeziji. Na ovaj način, Granić pokazuje kako su Dalmatinci prepoznavali svoj slavenski identitet u narodnom pjesništvu te njime propagirali slavenstvo u Dalmaciji.

Nikola Tommaseo procjenjuje ovu Granićevu ideju vrlo značajnom zbog zrelosti misli i opširnosti mladoga pjesnika. Ipak mu savjetuje da, ukoliko želi nastaviti s pisanjem, da to nastavi na ilirskom jeziku jer smatra kako ilirski jezik to zaslužuje te da mu je potrebno pjesnika⁷⁴³. Ovime Tommaseo prema riječima Marca Pecorara pokazuje svoj afinitet prema hrvatskom jeziku⁷⁴⁴, ali je ipak sumnjičav zbog argumenta epa te govori: «non so se una narrazione che tutta s'appoggia al mero desiderio del possibile, avrebbe efficacia sugli animi de' più, a cui dovrebbe principalmente rivolgersi»⁷⁴⁵. Također izražava sumnju prema oslanjanju na utopističku ideju, o nemogućoj želji da oživi mit jer za Tommasea mitologija više nije bila živi dio povijesti⁷⁴⁶ kako je to bilo u Homerovo vrijeme, niti može oživjeti pjesničke ideje⁷⁴⁷. Granić priznaje u pismu da je odabir Marka Kraljevića kao junaka razlog

⁷⁴¹ Dante Alighieri, *La Divina Commedia, Purgatorio*, nav. dj., XXXI, stihovi 91-96.

⁷⁴² Isto, str. 843-844.

⁷⁴³ Pismo nadnevka 16. srpnja 1863. godine objavljeno u Marco Pecoraro, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)*, nav. dj., str. 217.

⁷⁴⁴ Usp. Marco Pecoraro, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)*, nav. dj., str. 217.

⁷⁴⁵ Pismo 16. srpnja 1863 objavljeno u Marco Pecoraro, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)*, nav. dj., str. 217.

⁷⁴⁶ Niccolò Tommaseo, *Ispirazione e arte, lo scrittore educato dalla società e educatore*, Firenze, Le Monnier, 1858., str. 106.

⁷⁴⁷ Usp. Niccolò Tommaseo, *Della mitologia discorso di Nicolò Tommaseo sopra il sermone del cav. Vincenzo Monti*, nav. dj., str. 47-48.

zbog kojega nije mogao dovršiti svoj ep : «l'eroe del poema io lo cercavo in Dalmazia nostra e mi metteva a suo fianco qual moderatore, mentore e legislatore; ambizione veramente perdonabile appena a quella fervida età. E questo primo errore valse forse non poco a farmi perdere il filo della tessitura (...)»⁷⁴⁸.

Inspiriran Božanstvenom komedijom, Granić propagira narodno slavensko vjerovanje o povratku Marka Kraljevića među slavenske narode zamišljajući njegovo ponovno rođenje u ambijentu Danteovoga Čistilišta. Na ovaj način, pjesnik Danteov univerzalni spjev o oslobođenju čovjeka od grijeha koristi kako bi aludirao na spasenje Dalmacije ujedinjenjem s Hrvatskom.

⁷⁴⁸ Pismo 11a, 7. srpnja 1863.

2.9. Ana Vidović

Ana Vidović⁷⁴⁹ rođena je 1800. godine u Šibeniku, a umire u Zadru 1879. godine⁷⁵⁰. Njezin otac po

⁷⁴⁹ Podaci za biografiju ove autorice koja se spominje pod inačicama imena Ana (Anna, Anka, Ane), Vidović (Vidovich, Vidovicheva, Vidovicha, Vidovichia, Vidovička, Vidovićeva) mogu se pronaći u: Nedjeljka Balić-Nižić, *Donne illustri dalmate nel dizionario biografico «Donne illustri" della scrittrice zaratina Itala Bogdanovich», L'Italia e Europa: dalla cultura nazionale all'interculturalismo*, Atti del XVI Congresso dell'A.I.P.I. Cracovia 26-29 agosto 2004., Firenze, 2006., str. 509-517; Jadranka Čobanov (ur.), *Prevedra šibenska gospoja Ana Vidović (1800.-1879.)*, Šibenik, Gradska knjižnica Juraj Šigorić, 2000; Dunja Detoni Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb, 2002., str. 57-85; Živko Nižić, *Ana Vidović i Vincenzo Solitro u Venecijanskom časopisu «Il Vaglio»* : (preporod i talijansko-hrvatska simbioza), Radovi (Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar. Razdio filoloških znanosti), (god.1991/1992., str. 209-216); Živko Nižić, *La storia come gioco poetico nel poema Romolo ossia la fondazione di Roma, poema di Anna Vidović*; Atti del XVII Congresso A.I.P.I., Convegno internazionale: *Tempo e memoria nella lingua e letteratura italiana*, Ascoli Piceno, 22-26 agosto 2006., vol. IV: *Poesia, autobiografia, cultura*, 2009., str. 557-571 (http://www.infoaipei.org/attion/ascoli_vol_4.pdf); Mirko Tomasović, *Ana Vidović : književni profil* («Nova Croatica», vol. 3, br. 3, god. 2009., str. 1-31); Mirko Tomasović, *Neznane i neznani : kroatistički prinosi*, Zagreb, Konzor, 2011., str. 45-82; Niccolò Tommaseo, *Intorno a cose dalmatiche e triestine*, Trieste, I. Papsch, 1847; Julije Derossi, *Pop Šime Starčević i «Zora dalmatinska» u «Zora dalmatinska» (1844. - 1849.)*, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog u Zadru 13.-15. listopada 1994., (ur.) Šime Batović, Zadar, Matica hrvatska, 1995., str. 87-94; Zvezdana Rados, *Poezija Ane Vidović u «Zori dalmatinskoj» u «Zora dalmatinska» (1844. - 1849.)*, nav. dj., str. 365-380; Mate Zorić, *Ana Vidović, Marko Antun Vidović i Nikola Tommaseo u svjetlu neobjavljene prepiske u Hrvatsko talijanski književni odnosi*, knjiga VIII, (ur.) Mate Zorić, Zagreb, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2002., str. 367-384, 419-526; Mate Zorić, *Nikola Tommaseo i pjesnikinja Ana Vidovićeva iz Šibenika*, («Filologija», god. 1970., str. 335-352); Mate Zorić, *O nekim manjim Tommaseovim ilirskim sastavima u Hrvatsko talijanski književni odnosi*, Zbornik II, (ur.) Mate Zorić, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1990., str. 119-144; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 431-434; Mate Zorić, *Pjesnikinja Ana Vidović u Ana Vidović, Anka i Stanko*, (ur.) Milivoj Zenić, Gradska knjižnica Juraj Šigorić, Šibenik, 1995., str. V-XIII; Dubravko Jelčić, *Storia della letteratura croata*, Guépard Noir, Milano, 2005., str. 193; Francesco Flamini, *Versi e metri italiani dal Medioevo ai tempi nostri*, Raffaello Giusti, Livorno, 1936., str. 10; Simeone Gliubich, *Anka Vidović* («Il Nazionale», br. 20, god. 1879); Stjepan Buzolić, *Nad grobom Anke Vidovićke Šibenčanke* («Vienac», br. 39, god. 1879); Petar Tomić, *Hrvatska spisateljica Ana Vidović*, («Pobratim», br. 1, god. 1905-1906., str. str 10-11); Stjepan Roca, *Pjesnikinja Ana Vidović*, («Novi čovjek», br. 3, god. 1927., str. 75, 29-30; br. 4, god. 1927, str. 76, 42); Niccolò Tommaseo, *Della letteratura veneta d'oggi* («Gazzetta privilegiata di Venezia», br. 220, god. 1841); Arduino Berlam, *Una famiglia di letterati dalmatici di primo Ottocento. I Conti Vidovich da Sebenico e loro corrispondenza coi più famosi letterati del loro tempo* («La Porta Orientale», br. 6-7, god. 1934., str. 376-391); Ivan Mažuranić, *Literatura ilirska* («Danica ilirska», br. 25, 1841., str. 103-104), Marcantonio Vidović, *I.M. Anka i Stanko, Zadar, 1841. Articolo Comunicato. Traduzione dallla «Danizza Illirica»* («Gazzetta di Zara», br. 56, god. 1841); Fedora Ferluga-Petronio, *Pjesnikinja Ana Vidović* («Dani Hvarškoga kazališta», god. 1998., str. 355-361); Ana Vidović, *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita, Pjesanaz Ane Vidovichia iz Šibenika, u Zadru iz Utjesctenize Demar 1841 / Annetta e Stanislao ossia Il Bosco Mojanka vicino Spalato, Poemetto di Anna Vidovich da Sebenico*, Traduzione Letterale di N.N., Zara, Demarchi, 1841. – Reprint, Šibenik, 1995; Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti, povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri (800-1890)*, Zagreb, Matica hrvatska, 1936., str. 235-236; («Gazzetta di Zara», br. 34, god. 1841., br. 20, god. 1847); («Danica», br. 25, god. 1841); («Gazzetta di Venezia», br. 220, god. 1841); («Danica», br. 10, god. 1842); («Zora dalmatinska», br. 24, 44, god. 1845); («Osservatore Dalmato», br. 164, god. 1851).

⁷⁵⁰ Časopis «La Palestra», br. 13, god. 1879, str. 199-200, objavljuje obavijest o smrti ove autorice: *Anna Vidovich!; Triste istoria*: «Giovinetta ancora lo svegliatissimo ingegno negli studi letterari coltivò con passione e consacrando alle muse dell'età più felice il tempo migliore in prose e versi i primi fior raccolse moglie e madre affettuosissima le domestiche cure i santi affetti raddolcì e ritemprò con più ameni e più severi studi di questa diletta patria amantissima disposò al dolce sì del bel paese le meste armonie della natia favella e cantò con pari lode il fondator della vetusta Roma e dei generosi figli de'nostri monti gli amori e i tristi casi e n'ebbe più che dai fratelli dagli stranieri incoraggiamento e plauso modesta affabile cortese di Tommaseo di Paravia e d'illustri

imenu Niccolò iz okolice Vicenze⁷⁵¹, bio je satnik u francuskoj vojsci Napoleona I. Aninu majku upoznaje za vrijeme vojne službe u Dalmaciji⁷⁵². Kao supruga činovnika pri sudu, također književnika, Marka Antuna Vidovića, Ana Vidović, kako to i sama tvrdi, boravila je u gotovo svim gradovima Dalmacije, ali i izvan regije u obalnim gradovima Habsburške Monarhije⁷⁵³. Ipak, njezino književno stvaranje je ponajviše vezano za grad Zadar u kojem provodi posljednjih četrdeset godina svojega života.

Premda nije pohađala škole, Ana Vidović je bila načitana i obrazovana. U književnoj povijesti i kritici ostaje pozitivno zapamćena prvenstveno po svojim djelima na hrvatskom jeziku koji ju svrstavaju, pored Dragojle Jarnević⁷⁵⁴, u red najplodnijih i najvažnijih domorodnih pjesnikinja onoga vremena. Povodom njezine smrti 1897. godine Stjepan Buzolić sonetom objavljenim u «Viencu»⁷⁵⁵ ovoj pjesnikinji priznaje osobiti doprinos književnosti na hrvatskom jeziku čak i prije nego je počeo izlaziti časopis «Zora dalmatinska» u Zadru publikacijom spjeva *Anka i Stanko* 1841. godine⁷⁵⁶. Spjev je to od dva pjevanja o zabranjenoj ljubavi Anke i Stanka jer je Anka obećana Sinajninu Pavlu Jankoviću. Na dan vjenčanja, Stanko otima Anku te mladi ljubavni par bježi u šumu. Pavle sustiže Anku te ju teško ranjava. Stanislav osvećuje Anku odrubivši Pavlu glavu, a naposljetku umire od tuge nad mrtvim tijelom svoje voljene. Ovaj spjev smatra se najvrjednijim djelom Ane Vidović na čije pisanje ju je potaknuo Stjepan Ivačić. To je dvojezično djelo koje prema riječima pjesnikinje ima za cilj uzvisiti važnost hrvatskoga jezika. Verzija na hrvatskom jeziku je napisana u stihovima, dok je talijanski prijevod napisan u prozi. Ovaj spjev nailazi na vrlo pozitivne kritike Ivana Mažuranića⁷⁵⁷, ali i Aninoga sugrađanina Nikole Tommasea s kojim su supružnici Vidović nje govali osebujno prijateljstvo što dokazuje njihova sačuvana prepiska, a poglavito prigodna pjesma koju Ana posvećuje Nikoli Tommaseu *Gospodinu Niku Tommaseu* koja je, prema

italiani godette l'altissima stima lasciando di sè per lavori molteplici cara perenne ricordanza. Nacque in Sebenico nell'anno MDCCC morì in Zara nel LXXIX di sua età nobile esempio alle dalmate figlie.»

⁷⁵¹ Ovaj je podatak Ana Vidović dala u prvoj oktavi prvoga pjevanja epa *Romolo ovvero la fondazione di Roma*. (Zara, Battara, 1856).

⁷⁵² Vodeći se etimologijom prezimena Vusio, autorica Mirisa Katić tumači kako su netočni podaci da je Ana Vidović Talijanka po ocu obzirom da je on porijeklom iz bračke plemićke obitelji Vusio ili Vužić. Usp. Mirisa Katić, *Žene u zadarskom tisku na hrvatskom jeziku* «Magistra Iadertina», br. 1, god. 2011., str. 11.

⁷⁵³ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., str. V.

⁷⁵⁴ Mirko Tomasović, *Neznane i neznani*, nav. dj., str. 45.

⁷⁵⁵ Stjepan Buzolić, *Nad grobom Anke Vidovičke Šibenčanke* («Vienac», br. 39, god. 1879)

⁷⁵⁶ Anna Vidovich, *Annetta e Stanislao*. Poemetto (testo italiano e slavo), Zara, Demarchi, 1841., pretisak je objavljen pod naslovom *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita, pjesanaz Ane Vidovichia iz Sibenika = Annetta e Stanislao ossia il Bosco Mojanka vicino Spalato* : poemetto di Anna Vidovich da Sebenico / traduzione letterale di N.N, nav. dj.

⁷⁵⁷ Usp. Mate Zorić, *Nikola Tommaseo i pjesnikinja Ana Vidovićeva iz Šibenika*, nav. dj., str. 340.

riječima Mate Zorića «njezin prvi poznati nam pjesnički sastav»⁷⁵⁸. Tommaseo djelo Anka i Stanko pohvaljuje kao reprezentativni primjer karakterističnog metra epskoga narodnoga pjesništva koji obiluje naglascima na trećem slogu. Rođeni Šibenčanin također odobrava pripovijedanje o ljubavnim temama te osobito pohvaljuje prikaz običaja dalmatinskog naroda riječima: «Insegni ella a'Dalmati la rivereza del possente linguaggio ch'ebbero in sorte; la riverenza del popolo, e de' suoi dolori, che suonano consolati nel canto»⁷⁵⁹.

Iste godine kada u Zadru počinje izlaziti «Zora dalmatinska», 1844. godine, Ana Vidović objavljuje dvojezičnu zbirku prigodnih pjesničkih sastava pod naslovom *Pjesme Ane Vidovićeve, Poemetti di Anna Vidović*⁷⁶⁰. Prvi po redu je spjev naslovljen *Alva i Alko ili stavnost u ljubavi, Alva ed Alko ossia La costanza in amore*⁷⁶¹, a posvećen je Ani Getaldić, aktivnoj članici Crvenoga križa u Zadru kao dokaz poštovanja i divljenja. Djelo od tri pjevanja govori o nesretnoj ljubavi srpskoga kralja Alka i Alve, kćeri bosanskoga kralja koji ga je zatočio. Alva se potajno zaljubljuje u Alka te prurušena u ratnika, krade ocu ključeve tamnice te ga oslobađa. Vitez Pirko obećava bosanskom kralju da će u zamjenu za njegovu kćer opet zatočiti Alka no, Alva ne htjevši se udati za nj, ispija sok od otrovnih bobica, priznaje ocu da je ona oslobodila Alka te umire. Alko odlazi u Alkin dom kako bi ju zaprosio no, putem saznaje da je mrtva. Ispisuje njezino ime na papirić, prislanja ga na srce te umire. Spjev *Harač prijateljstvu, Il tributo all'amicizia* posvećen je Elizabeti od Albertićah prigodom zaruka «sa gospodinom zakono-učiteljem Franom Floriom Nakićom C.K. Tajnikom vladanja u Zadru»⁷⁶². U dva se pjevanja pripovijeda tužna ljubavna priča o Juli i Radoslavu čija ljubav pobjeđuje želju njezinoga oca na samrti da se uda za sina čovjeka kojemu je bila prepuštena na odgoj. Spjev od tri pjevanja *Prevara osujećena i dobrodjetelj obdarena, L'inganno deluso e la virtù premiata* posvećen je plemenitoj gospođi Matildi Bragadinovoj u Veneciji. Pripovijeda se o vojvodi Janku koji se zaljubi u pastiricu Luciju čiji su brat i zaručnik u vojsci već tri godine, a o zaručniku nije čula ništa ima šest mjeseci. Jedno jutro je odjenula bratovo

⁷⁵⁸ Isto.

⁷⁵⁹ Niccolò Tommaseo, *La signora Anna Vidovich* u *Studi critici di Niccolò Tommaseo*, Venezia, Andruzzi, 1843., str. 348. I ranije Nikola Tomamseo objavljuje, prikaz Anine pjesme *Anka i Stanko* u («Gazzetta di Venezia», br. 220, god. 1841). Zadarski časopis na talijanskom jeziku («Gazzetta di Zara», br. 34, god. 1841) donosi podatke o publikaciji *Anna e Stanislao* koje potpisuje X. Djelo je prepoznato kao doprinos književnosti na ilirskom ili hrvatskom jeziku: «È una storia d'amore raccontata con vezzosa ingenuità, e mirabilmente condotta ad una fine spontanea eppure inattesa, ad una fine di sangue e lagrime. Amore, gelosia, vendetta, amor materno segnati a tratti, quali si convengono ai figli della natura, soggetto ed attori veramente nazionali, descrizioni ed imagini piene di tenerezza e di verità vi tengono ognora desti l'affetto e l'attenzione del lettore.»

⁷⁶⁰ Anna Vidovich, *Pjesme Ane Vidovićeve, Poemetti di Ana Vidović*, Zara, Battara, 1844.

⁷⁶¹ Prikaz ovog spjeva dao je Stjepan Buzolić («Zora Dalmatinska», br. 44, god. 1845).

⁷⁶² Anna Vidovich, *Pjesme Ane Vidovićeve, Poemetti di Ana Vidović*, nav. dj., str. 74.

odijelo kako ju nitko ne bi prepoznao te pobjegla. U potrazi za zaručnikom, Lucija se izgubi u šumi ali pronade utočište kod neke starice koja joj nudi sinovu odjeću koji je također u vojsci. Lucija ju zatraži žensku odjeću te joj pristane čuvati stado kako bi svakodnevno mogla pitati prolaznike imaju li kakvu vijest o njezinom zaručniku. Vojvoda Janko joj je namjestio lažne svatove. Na savjet starice, ona ih odbije, no oni ju otmu. Spasi ju njezin zaručnik sa svojom vojskom, a na kraju sazna kako je starica majka njezinoga zaručnika. Posljednji spjev u ovoj zbirci je *Ljubav i nemilost, L'amore e la crudelà*, a on je posvećen Feliciti Sirk rođenoj Braunizer de Braunthall u Zadru⁷⁶³. Spjev u samo jednom pjevanju pripovijeda o tragičnoj sudbini mladića Šime kojemu je otac ugovorio brak s Jelom kćeri svoga prijatelja. No ne znajući tko je Jela, Šime se zaljubljuje u njezinu prijateljicu Irenu. Šime odbija brak s Jelom te priznaje svoju ljubav Ireni što čuje Jelin brat koji je bio zaljubljen u Irenu. Jelin brat ubija Šimu te mu iščupa srce čime osvećuje sebe i svoju sestru. Kada je Irena saznala za Šiminu smrt, ubije se budući da je odmalena bila potajno u njega zaljubljena. Romantičke teme, uglavnom tragična sudbina mladih ljubavnika, višeslojni zapleti, nagli obrati, prikazi narodnih običaja dalmatinskih krajeva, mentaliteta stanovnika, obiluju gotovo cijelim opusom Ane Vidović. Ovi dvojezični spjevovi ne uklapaju se u temu ovoga rada budući da su u originalu napisani na hrvatskom jeziku. Ipak, ističemo ih budući da pokazuju prisutnost Vidovićeve u epskom pjesništvu u obe književnosti.

Pored ovih spjevova, nezaobilazne su i dvije prigodničarske pjesme kojima Ana Vidović pozdravlja dolazak bana Josipa Jelačića u Dalmaciju *Na došastie u Dalmaciu njihova privisokoga gospodstva Josipa Jelačića, bana Dalmacie, Horvatske i Slavonie*⁷⁶⁴, a divljenje banu iskazuje i ranije u pjesmi koju piše prigodom njegovih zaruka s kneginjom Sofiom Stochan⁷⁶⁵.

Ana Vidović istovremeno objavljuje i niz drugih poznatih lirskih pjesama uglavnom ljubavne tematike te poslanica na hrvatskom jeziku u hrvatskim književnim časopisima⁷⁶⁶. Pored

⁷⁶³ Isto, str. 170.

⁷⁶⁴ Ana Vidović, *Na došastie u Dalmaciu njihovoga privisokoga Josipa Jelačića, bana Dalmacie, Horvatske i Slavonie vladaoca gradskoga i vojničkoga od Dalmacie*, Battara, Zadar, 1851.

⁷⁶⁵ Ana Vidović, *U prigodi zaručenja plemenite gospoje knjaginje Sofie Stochan-e s prisvjetlim gospodinom baronom Josipom Jelačićem* («Glasnik dalmatinski», br. 70, god. 1846., str. 46).

⁷⁶⁶ Ana Vidović, *Ogledalo Ana Vidović Vidjenja. Ane Vidović iz Zadra* («Kolo», god. 1842., br. 2, str. 5-9. I.II, 5-9); Ana Vidovich, *Mali Vienac Anne Vidovicha Preminuloj malahnoj njezinoj kcheri Marii od dva godišta, i dva miseca* («Zora dalmatinska»), br. 1, god. 1844., str. 4-5; Ana Vidovich, *Vjenčanje. Put izgubljene ovčice* (Isto, br. 9, god. 1844., str. 72); Ana Vidovich, *Mišljenja Anne Vidovicha* (Isto, br. 30, god. 1844., str. 239-240); Anonimo, *Odgovor gosp. N. Tommaseu* (Isto, br. 35, god. 1844., str. 279-280); Ana Vidovich, *Pjesma Ane*

spomenutih Stjepana Ivačića i Nikole Tommasea, pjesnikinja je gajila druga brojna poznanstva s uglednim suvremenicima koji su svojim književnim i kulturnim zalaganjem podizali nacionalnu svijest hrvatskoga naroda. Jedan od njih je Ivan Trnski koji joj 1845. godine u «Zori dalmatinskoj»⁷⁶⁷ posvećuje četiri sestine. Trnski pohvaljuje i ohrabruje njezino pisanje na hrvatskom jeziku te ju istovremeno potiče da više ne piše na talijanskom kojeg naziva «drugi» jezik. Nešto kasnije Ana Vidović se u istom časopisu⁷⁶⁸ obraća preporoditelju Stanku Vrazu odom u deseteračkim strofama različite duljine kao pohvalom na njegov ljubavni kanconijer *Djulabie Ljubezne*. U «Zvezdi»⁷⁶⁹ 1863. godine objavljuje se posmrtno Vrazovo pismo Ani Vidović u kojem navodi kako ga se dojmila njezina knjižica *Anka i Stanko* te ju potiče da svoja djela objavljuje i u Zagrebu. Četiri godine kasnije, Đuro Deželić u časopisu «Dragoljub»⁷⁷⁰ također pohvaljuje rad na hrvatskom jeziku ove pjesnikinje. Ipak Ana Vidović ne odustaje od pisanja na talijanskom jeziku pa čak i prilikom proslave šeststote obljetnice rođenja Dantea Alighierija, ona objavljuje njemu posvećen dvojezični sonet⁷⁷¹ u kojem izražava svoje divljenje njegovom pjesničkom nadahnuću.

Kao što se može naslutiti, na slabije je odobravanje naišlo Anino pjesništvo na talijanskom jeziku. U časopisu na talijanskom jeziku «La Dalmazia» objavljuje 1846. godine molitvu u

Vidovicheve. Sto svakome xudim (Isto, br. 53, god. 1844., str. 417-418); Ana Vidovicheva, *Sumnja, Pokajanje. Pesma Ane Vidovicheve* (Isto, br. 10, god. 1845., str. 73-74); Ana Vidovich, *Srěcha nenadana. Pesan Ane Vidovicheve. Ala i Zorrko* (Isto, br. 18, god. 1845., str. 137-138); Ana Vidovicheva, *Pesan Ane Vidovicheve. Nevernost pravedno... Joso i Nakla* (Isto, br. 29, god. 1845., str. 225); Ana Vidovicheva, *Smèrt Bretanjskog kralja Artura. Pesme Ane Vidovicheve* (br. 35, god. 1845., str. 273-274); Ana Vidovicheva, *Uhvanje. Pesma Ane Vidovicheve* (Isto, br. 40, str. 1845., str. 313); Ana Vidovicheva, *San. Pesma Ane Vidovicheve* (Isto, br. 4, god. 1846., str. 25); Ana Vidovich, *Pjesma Ane Vidovićeve* (Isto, n. 29, god. 1846., str. 225-226); Ana Vidovicheva, *Pjesma Ane Vidovićeve. Dogovor Dviju Ljubovnikah* (Isto, br. 31, god. 1846., str. 241-242); Ana Vidović, *Pjesma Ane Vidovićeve. Pogane laži smert uzrokuje* (Isto, br. 37, god. 1846., str. 289-290); Ana Vidovicheva, *Pjesma Ane Vidovicheve. Vjerno srce je neizmerno blago* (Isto, br. 39, str. 1846., str. 309-310); Stana Gledovich, *Poslanice licke pastirice Stane Gledovich iz Rudaicah na Dalmatinsku Pismaricu Anu Vidovich od Shibenika o nashemu knjixestvu i narodu* (Isto, br. 45, god. 1846, str. 353-355, 361, 364-366, 369-370, 373-374, 385-388, 393-394, 401-402, 410-413); Šime Starcevič, *Poslanica Licke Pastirice Stane Gledevich iz Rudaicah na dalmatinsku pismaricu Anu Vidovich* (Isto, br. 44, god. 1847., str. 225-227, 229-231, 234-235, 237-240); Ana Vidović, *Ruža Pogadjalica. Pjesma s uspomenom na obranu grada Sinja od Ane Vidovićeve posvećena časopisu «Zvezda»*, br. 3, god. 1863; str. 9-10); Ana Vidović, *Srbska pobjeda. Od Ane Vidovićeve u Zadru* («Dragoljub», br. 2, god. 1867., str. 27).

⁷⁶⁷ Ivan Ternski, *Jednoj Šibenčanki. (Prigodom putovanja svog po Dalmaciji)* («Zora dalmatinska», br. 34, god. 1845., str. 265)

⁷⁶⁸ Ana Vidovicheva, *Na krasnu knjixicu Djulabie Ljubezne Ponude za Ljubicu Gosp. Stanka. Vraza . Pesma Ane Vidovicheve* («Zora dalmatinska», br. 44, god. 1845., str. 345)

⁷⁶⁹ Stanko Vraz, *Pismo pokojnog Stanka Vraza na našu vrlu pjevačicu, plemenitu gospoju Anku Vidovićevu* («Zvezda», br. 28, god. 1863)

⁷⁷⁰ Gjuro Deželić, *Ana Vidović, spisateljica i pjesmarka* («Dragoljub», br. 9, god. 1867., str. 105)

⁷⁷¹ Ana Vidović, *Prilikom svetkovine sve Italje deržane u Firenci, na dan 15 svibnja 1865 za uspomenu stogodišta od rođenja, Danta Alighiera stih i Ane Vidovićeve u Epigrafi, sonetti, ecc. publicati in occasione del VI Centenario di Dante Alighieri*, Longo, Padova, 1865.

stihovima *Preghiera alla Vergine*⁷⁷². Iste godine objavljuje zbirku pjesama na talijanskom jeziku pod naslovom *Mestizie e distrazioni*⁷⁷³. Posebice su značajni katreni koje ova pjesnikinja posvećuje svojoj preminuloj dvogodišnjoj kćerki Marii. U pjesmi sastavljenoj od šesnaest katrena pod naslovom *A Maria, Mio incancelabile amor e dolore* i pjesmi od četiri katrena pod naslovom *Alla stessa* Vidović zamišlja kćer koja silazi s neba u ruhu anđela i tješi svoju majku. Zbirka obiluje ljubavnim pjesmama u lirskim dijalozima, a sve su to iskazi dubokih emocija koje krase sveukupan pjesnikinjin opus. Značajnije su dvije lirske tragedije u kojima je izrazitiji melodramatični ton. To su *Gelmina* i *Alva ed Ippia Vittime d'amore*. U kratkoj lirskoj tragediji, kako ove stihove pjesnikinja i sama naziva, *Gelmina*, se prerušava u ratnika kako bi izbjegla ugovoreno vjenčanje te se naposljetku udaje za Ildebranda u kojega je zaljubljena. Ovo djelo nema nikakvoga prikazanoga zapleta, a melodioznost stihova obogaćuje kor firentinskih ratnika. Uspjelije je djelo *Alva ed Ippia* čiju je tematiku preuzela iz spomenutog spjeva *Alva ed Alko*. Radnja ovoga djela smještena je u vojnom logoru Rimljana, u predgrađu Aleksandrije, a ona se iznosi putem dijaloga Alve, sultanove kćeri i kora. Kako bi spasila Ippiu, rimskoga vojnika kojega je sultan zatvorio, Alva prerušena krade ključeve, oslobađa ga te mu obeća vjernost. Kada Alvu zovu da ju otac želi udati za Pirka, sultanovog ministra, ona ispija sok od otrovnog voća, priznaje ocu što je učinila te umire. Kada ju Ippia ugleda mrtvu, ubije se.

U prvom broju godišta časopisa «La Gazette di Zara» 1847. godine Ana Vidović objavljuje novelu u prozi pod naslovom *Novelletta di Anna Vidovich*. Novela se uvodi vremenom i mjestom zbivanja, a to je kolovoz 1839. godine u blizini Dobrote u Crnoj Gori. Cijela se radnja odvija ispod stabla duda gdje se majka Dalmatinka zaustavila sa svojim sinom da se nakratko odmori. Pripovijedanje se osim uvodnoga dijela odvija u dijalozima majke Dalmatinke, starice Crnogorke, njezine nećakinje Enrichette te Enrichettinoga voljenoga Giuseppea Vujassevicha rođenoga u Dobroti. Radnja se usmjerava na prepričavanje tragične ljubavne priče između Enrichette koja je duševno oboljela zbog platonske ljubavi prema Giuseppeu za kojega je mislila da Turčin jer se tako bio prerušio jednom prilikom. Naposljetku Giuseppe odlazi Enrichetti i otkriva joj svoj identitet, a ona umire u njegovom naručju. Novela obiluje prikazima crnogorskoga pejzaža te autoričinim viđenjem dalmatinskoga narodnoga pjesništva kojim pjesnikinja iskazuje veličanje ilirskoga jezika. Od

⁷⁷² Ana Vidovich, *Preghiera alla vergine* («La Dalmazia», br. 43, god. 1846., str. 449)

⁷⁷³ Ana Vidovich, *Mestizie e distrazioni* Zara, Battara, 1846.

djela na talijanskom jeziku, dva su epska u stihovima. Epilij *Alessandro presso l'Idaspe* i ep *Romolo ossia la fondazione di Roma*, djela su ove autorice koja su u negativnom smislu obilježila njezin lik i djelo, a prema riječima Mirka Tomasovića, primjeri su to mode onoga vremena, projekti megalomanskih razmjera kojima su se dalmatinski pisci htjeli izdići iznad svoje pokrajinske domene⁷⁷⁴.

2.9.1. *Alessandro presso l'Idaspe* - epilij

Alessandro presso l'Idaspe je epilij na talijanskom jeziku koji ova autorica objavljuje prvi put 1847. godine u časopisu «Gazzetta di Zara»⁷⁷⁵. Djelo objavljuje kao prvi pokušaj da napiše ep u čast, prema njezinom mišljenju, jednom od najslavnijih vladara svjetske povijesti, makedonskom kralju Aleksandru Velikom. Moguće je da je na odabir baš ovoga vladara utjecao također Stjepan Ivačić kao i za djelo *Anka i Stanko*. Ivačić je kako smo već spomenuli, napisao odu posvećen Aleksandru Velikom pa je moguće pretpostaviti da je njegovo zanimanje za ovoga vladara zaintrigiralo i maštu Ane Vidović⁷⁷⁶.

Kao vrijeme radnje za svoj epilij od svega osamnaest oktava, Vidovich je odabrala godinu 326. p.n.e. kada se odigrala bitka između Aleksandra Velikog i indijskog kralja Pora kod rijeke Hidaspe na čije je obale pjesnikinja smjestila radnju svojega djela. Njegova tematika je usmjerena na izmišljeni ljubavni događaj koji je uslijedio nakon bitke, o djevojci Namiri koja moli vladara Aleksandra u kojega je zaljubljena da joj oslobodi poraženog brata Pora.

Pjesnikinja započinje ovo djelo ekspozicijom teme koju uvodi stilemima poput «il sole», «bello», «lieto». Opisuje vedrinu i ljepotu dana kada vojsku koju naziva «fiera gente» Aleksandar vodi u rat. Ovakvo uzbuđenje i optimizam pjesnikinja pojačava u posljednjem stihu oktave «Là dove il suo valor darà più luce» te ga nastavlja u prikazu buke neprijateljske vojske koja se već toliko približila da se mogu vidjeti svi njezini sudionici:

Cavallieri, pedon, indi elefanti
Con salde torri sui lor dorsi imposte
Ricolme di guerrier, più fansi avanti,
Con la speranza di sconfigger l'oste;

⁷⁷⁴ Mirko Tomasović, *Ana Vidović : književni profil*, nav. dj., str. 21.

⁷⁷⁵ Ovaj je epilij prvi put objavljen u «Gazzetta di Zara», br. 32, god. 1847), a drugi put u *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., str. V-IX.

⁷⁷⁶ Pogledaj bilješku 643 ovoga rada.

Infuria Poro; non perdiam gli istanti,
Sù via assaltate se mai prodi foste!
Dice, e dicendo l'elefante gira,
Intorno guata, e forza agli altri inspira.⁷⁷⁷

Prizori borbe i bojišta neposredno nakon bitke u epiliju su opisani svega dvjema oktavama. U jednoj se pripovijeda tijek borbe, a u drugoj njezine posljedice. Pjesnikinja nabraja sve vrste oružja koje su upotrijebljene u borbi nastojeći predočiti zvuk sukobljenih oštrica, križanja strijela, koplja, bodeža. Ovdje se vrlo nespretno donosi i razrješenje sukoba spominjući kako baš svaki pogodak ili ubod zadaje smrtonosnu povredu, a o izgledu ratnoga bojišta nakon bitke saznajemo samo kako je rijeka Hidasp bila preplavljena krvlju:

E già incomincia la battaglia atroce,
Brando in brando percuote e fischian strali,
E nel tetro romor non s'ode voce,
Ma l'eco sol di due turbini eguali;
S'incrocian le saette, e tanto nuoce
La tempesta dei dardi, aste e ugnali,
Che dove piomban mortal colpo danno
Oppur ferita di mortal affano.

Cessata la bufera, sul terreno
Arme vedi spezzate ed elmi infranti,
Del fiume Idaspe scorre il sangue in seno
E oh! Quante pianger denno spose, e amanti!
Di giovinetti eroi è il suol ripieno;
Chi geme o spira fra sospiri e pianti,
E ancor seguia la lotta in fra costoro
Se prigion non restava il forte Poro.⁷⁷⁸

Vjerojatno je razlog zbog kojega je posljednjoj velikoj bitci Aleksandra Velikog Ana Vidović posvetila samo dvije oktave te time nenamjerno umanjila i podcijenila njezinu povijesnu važnost taj što pjesnikinji prvotni cilj nije ni bio pisati o ovom velikom pothvatu već se usredotočiti na izmišljenu ljubavnu priču koja je, prema svemu sudeći, trebala biti središnja tema ovoga epilija. Vidović tako započinje pripovijedanje o Porovoj majci i njegovoj sestri koju u ovom djelu naziva Namira kako proklinju onoga koji je unesrećio njihovog sina i brata. Namira moli majku da joj dopusti da ide moliti Aleksandra da joj pokloni brata, a ona će se zauzvrat za njega udati. Djevojka se uputi prema Aleksandru Makedonskom bez imalo

⁷⁷⁷ Anna Vidovich, *Alessandro presso l'Idaspe u Romolo ossia la fondazione di Roma*, nav. dj., str. VI.

⁷⁷⁸ Isto, str. VI-VII.

oklijevanja te ga preklinje da joj vrati brata. Makedonski vladar odbija njezin zahtjev i ponudu objašnjavajući kako je njegovim vojnicima čast, slava i nagrada zadržati zarobljenika. Također dodaje kako su Pora već odveli negdje daleko. Aleksandrov i Namirin dijalog nastavlja se djevojčinom jadikovkom na odlasku iz vladarevih odaja u obliku monologa. Namirin monolog emotivni je izraz dvojake boli koju osjeća zbog toga što je njezin brat zarobljen, ali i zbog neuzvrćene ljubavi onoga koji ga je zarobio. Njezina jadikovka biva ubrzo prekinuta prizorom njezine radosne majke koja joj priopći da joj je vraćen i brat i kraljevstvo. Ipak Namira i dalje žali što nije s voljenim.

Možemo pretpostaviti da je Ana Vidović za pisanje ovih stihova crpila tematiku melodrame Pietra Metastasijsa *Alessandro nell'Indie*⁷⁷⁹, a ne izvor *Storia universale* Johannesa Müllera u prijevodu Gaetana Barbijerija koji se navodi i kao poticaj za pisanje epa *Romolo ossia la fondazione di Roma*. Na ovu nas pretpostavku navodi činjenica da se bitka Aleksandra Velikoga kod Hidaspa uopće ne spominje u navedenom izvoru. Moguće je pretpostaviti kako je Ana Vidović svoj epilij zamislila kao nastavak ove Metastasijske melodrame. Naime, u posljednjem činu Metastasijskog djela, Cleofide, Porova supruga koja je uvjerena da je Poro mrtav pristaje na brak s Aleksandrom no, planira vlastitu smrt na lomači prilikom obreda. Poro, saznajući za vjenčanje te potaknut vlastitom ljubomorom odlazi ga spriječiti. Dolazi na mjesto obreda, sakrije se i čuje kako njegova supruga govori Aleksandru da voli Pora te da će se radije ubiti na lomači nego udati za nj. Možemo pretpostaviti da je Ana Vidović nastavila s pripovijedanjem ovoga dijela melodrame zamišljajući kako Aleksandar iz osвете zarobljava Pora te kako ga Porova sestra Erissena koja je zaljubljena u Aleksandra, dolazi moliti za bratov život. Vrlo je indikativno i ime Porove sestre koje joj nadjeva dalmatinska autorica. Ime Namira je arapskoga porijekla te označava ljutnju i srditost⁷⁸⁰. Porova sestra u Metastasijskom djelu nosi ime talijanskoga porijekla Erissena. Ono dolazi od riječi *errare* (griješiti) i *seno* (grudi), a time simbolički označava onu koja griješi jer voli onoga koga ne smije voljeti kao na primjer bratova protivnika. Imena u oba djela imaju funkciju da opišu trenutno raspoloženje lika. U Metastasijskom djelu Erissena je grešnica i izdajnica jer voli Aleksandra, a Namira u djelu Ane Vidović je srdita jer joj Aleksandar ne uzvrća ljubav niti oslobađa njezinoga brata.

⁷⁷⁹ Djelo je prvi puta izvedeno 26. prosinca 1729. godine u Rimu u Teatro delle Dame, a uglazbio ju je Leonardo Vinci. Usp. <http://www.worldcat.org/title/alessandro-nellindie-opera-recitata-nel-teatro-delle-dame-in-roma-lanno-1730/oclc/43789936?ht=edition&referer=di> (1.12.2015.)

⁷⁸⁰ Usp. <http://www.n-um.com/znamenje-muskih-i-zenskih-muslimanskih-imen/> (1.12.2015.)

«Pokušaj u oktavama»⁷⁸¹ kako je Zorić okarakterizirao ovo djelo, je izuzetno površan. Epska radnja teče ubrzano, a tematski je predočena u svega nekoliko prizora: nagoviještanje sretnog završetka, prilaženje u sukob, borba, završetak borbe, Namirin odlazak po brata, razgovor s Aleksandrom, njegovo priopćenje, priopćenje njezine majke, odlazak Aleksandra Makedonskog. Opisi u ovom epiliju su vrlo sažeti. Temelje se na nabrajanju motiva unutar karakterističnih pjesničkih slika. Glavni se dio radnje razvija pripovjednom tehnikom dijaloga i monologa čime se pospješuje napetost radnje, ali i umanjuje potrebna mirnoća epskoga pripovijedanja. Karakterizacija likova je minimalna i nepotpuna. Fizički opis Aleksandra Velikog dan je jednim pridjevom i poredbom: «Forte Alessandro qual di ferro un monte». Njegova je snaga uspoređena sa željeznom planinom dok je opis Namire dočaran jedino njezinim emotivnim stanjem na rastanku s Aleksandrom «Namira va per occulto sentiero; E sul destrier rimonta afflitta e sola---», ona je povrijeđena i usamljena. Pjesnikinjina prvotna namjera da napiše tradicionalno epsko djelo o važnom povijesnom vladaru i događaju, u ovome slučaju ipak nije uspjela. Premda je uzeta za tematiku bitka kod Hidaspa Aleksandra Velikog, njezinoj važnosti i prikazu, kao i djelovanju makedonskoga vladara, Ana Vidović se minimalno posvećuje. Pjesnikinja se prvenstveno usredotočuje na ljubavnu priču, no i razrada nje same vrlo je površna. Ovo se djelo ne odlikuje jasno organiziranom strukturom te jasnoćom ispriopovijedanoga sadržaja.

2.9.2. *Romolo ovvero la fondazione di Roma* - ep

Prema broju stihova, razradi ideje i zamjetnije dosjetljivosti, uspjelo je drugo djelo, ep *Romolo ovvero la fondazione di Roma*⁷⁸² objavljen 1856. godine. Ep se sastoji od osamnaest pjevanja, ukupno 8800 stihova koji su pretežito jedanaesterci u oktavama, a ima i deseteraca i osmeraca raspoređenih u rimovane katrene⁷⁸³.

Vrlo je zanimljivo to što se Vidović odlučila za ovu književnu vrstu iako ona tada nije pripadala književnoj modi. Štoviše, odlučila se za mitološku tematiku u vrijeme kada mitologija starih Rimljana i Grka u književna djela nije bila dobrodošla. Ipak pjesnikinja je od

⁷⁸¹ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 432.

⁷⁸² Ana Vidović promovira svoj ep citirajući stihove iz prvog pjevanja iz druge oktave u kojoj zaziva muzu te objašnjava i razlog pisanja epa : «un'ardita, o stolta ambizione non mi fu dunque di guida.» Izjašnjava se kako se nada se da spjev neće biti dosadan i da trošak nije prevelik. Cijena 2 fiorina, tko kupi 10 primjeraka, 11 besplatan

⁷⁸³ Metričku podlogu ovoga spjeva pomno je obradio Mirko Tomasović u *Ana Vidović : književni profil*, nav. dj., str. 19-20.

samoga početka svoga poriva da napiše ep u slavu jednom takvom mitološkom junaku, kakav je Romolo, u potpunosti svjesna rizika kojega poduzima. Zbog toga u predgovoru svoga epa kojeg naslovljava *Il mio piccolo rendiconto* iznosi svoje opravdanje:

Ho dato un tal titolo a questo scritto, che precede il mio Poema, perchè sò che all'apparire del mio Romolo, trattandosi d'un Poema di diciotto canti in ottava rima, saranno molte le gentili persone, che prima di giudicare il mio lavoro, lo legeranno; e ve ne saranno delle altre le quali, alla sola vista del mio Poema inarcheranno le ciglia come in modo di cinico stupore, che rimproveri al mio ardire. – Io dunque vengo subito com mio piccolo rendiconto; voglio dire a dare ragione, e se si vuole anche, a giustificare il fatto mio.⁷⁸⁴

Jedna od prepreka da se lati pjevanja o Romolu i utemeljenju vječnoga grada bio je i strah od nemogućnosti da to uspije ukratko iznijeti, ali u cijelosti. Ovo je ujedno bio i razlog zbog kojeg se odlučila na pisanje epa, kao djela koje će joj zbog svojih osobitosti biti pogodno za tematiku o kojoj želi pjevati:

Leggendo, e rileggendo la sua vita, meditando sulla scelta d'un argomento, mi trovai confusa, e ancora confusa, e sempre irresoluta. Questa mia irresolutezza però non era che un'incontentabilità, un'ansia a dir molto, un convincimento che a saziarmi a parlare di lui non mi sarebbero bastate poche ottave. Questo convincimento m'ispirò l'idea di un Poema, l'idea stessa lusingò la mia immaginazione costringendomi pensare ad un piano, conobbi l'ardire, ravvisai il pericolo; ma finalmente cedendo alla tentazione della mia fantasia, alle lusinghe ed alle visioni della mia immaginazione mi arresi, ed incominciai a scrivere (...) ⁷⁸⁵.

Ana Vidović navodi kako se za pisanje obaju epskih djela u stihu na talijanskom jeziku inspirirala izvorom pod naslovom *Storia universale*⁷⁸⁶ iz kojega je kako kaže 1847. godine pomno iščitavala o poznatim vladarima, prvo o Aleksandru Makedonskom, a kasnije i o životu Romola. Premda su filolozi⁷⁸⁷ složni da je Ana Vidović inspirirana knjigom pod spomenutim naslovom koju je napisao Johannes Müller, a na talijanski jezik preveo Gaetano Barbieri, moramo razmotriti i mogućnost da se autorica koristila jednim drugim izvorom iz nekoliko razloga. Prvi razlog koji nam dozvoljava ovakvu vrstu istraživanja jest činjenica da autorica nigdje ne navodi ime autora izvora već samo njegov naslov – *Storia universale*.

⁷⁸⁴ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., str. I.

⁷⁸⁵ Isto, str. III.

⁷⁸⁶ Isto.

⁷⁸⁷ To su Mate Zorić, Živko Nižić, Mirko Tomasović.

Ustanovili smo također kako nije posve moguće da se Vidović inspirirala spomenutim izvorom za pisanje epilija o bitci Aleksandra Velikoga kod Hidaspa jer se ona nigdje u tom djelu ne spominje. Također Johannes Müller ne iznosi ni činjenice o životu Rimljanina Romola niti o mitskom utemeljenju Rima. Istraživanjem smo došli do rezultata da postoji istoimena knjiga koju je objavio talijanski autor Cesare Cantù⁷⁸⁸. Prvi svezak je objavljen prvi put još 1840. godine, a donosi podatke i o bitci kod Hidaspa Aleksandra Velikog⁷⁸⁹ i o životu Romola te o mitološkom osnutku grada Rima. Primjerice o životu Romola, Cantù navodi u dvadeset i devetom poglavlju naslovljenom Lazio sljedeće:

Dal mare venne Saturno, ossia la agente che diè nome ai Latini; e gli Dei penati dappprincipio erano deposti a Lavinio sul mare, che fu metropoli de Latini anche dopo grandi Alba e Roma. Fauno, Pico, Latino sono ricordati per antichissimi re del Lazio. Sotto il primo, afferrò quivi una colonia di Arcadi condotta da Evandro, che può riguardarsi come una terza migrazione pelasgica, e che sedutasi sul Tevere, vi fabbricò Palatio. Due generazioni più tardi, regnando Latino, ne giunse una quarta, cioè i Trojani fuggiaschi dalla distrutta patria col principe Enea. Enea, prevalso alla dinastia indigena, pose i suoi figli sul trono d'Alba, ove si successero Ascanio, Silvio Enea, latino, Alba, Episto, Capi, Carpento, Tiberino, Archippo, Aremulo, Aventino, Proca, Amulio, Numitore. Numitore escluse il fratello Amulio dal trono, e costrinse Rea Silvia, unica figliuola di quello, a consacrare la propria verginità a Vesta. Pure il dio Marte la fe madre di Romolo e Remo gemelli. Gettati nel Tevere, furono deposti sulla riva e allattati da una lupa. Cresciuti, conobbero l'esser loro, e una colonia di Latini guidarono sulle rive del Tevere, dove fondarono una città sul confine de'Latini, de'Sabini e degli Etruschi.

Romolo uccide Remo, e regna solo; cresce il suo popolo aprendovi un asilo o un mercato libero; scerne i patrizj da' plebei, collegandoli fra loro col patronato; divide i cittadini in tre tribù, e da ciascuna sceglie cento cavalieri e cento senatori. Pera vere matrimonj rapisce le fanciulle de'Sabini, i quali venuti per vendicarle, sono pacificati, e se ne forma un popolo solo.⁷⁹⁰

Stoga, mišljenja smo kako je upravo ovaj isječak Cantùove *Storia universale* poslužio Ani Vidović kao predložak za pisanje spomenutoga epa jer čini okosnicu radnje; rođenje blizanaca, Romolovo osvajanje trona i utemeljenje grada, otmica Sabinjanki te naposljetku uspostavljanje mira ujedinjenjem glavne su tematske jedinice epa Ane Vidović. Moguće je i uzeti u obzir kako se pjesnikinja, radi povećanja opsežnosti fabule, služila i nekim mitološkim rječnicima onoga vremena poput *Dizionario d'ogni mitologia e antichità*⁷⁹¹ u kojem se također vrlo detaljno može čitati o spomenutom mitu.

⁷⁸⁸ Prvo izdanje djela *Storia universale* Cesarea Cantùa je objavljeno 1840. godine.

⁷⁸⁹ Usp. Cesare Cantù, *Storia universale di Cesare Cantù, VII edizione, Tomo I*, Torino, Giuseppe Pomba e comp.editori., 1848., str. 291.

⁷⁹⁰ Isto, str. 810-811.

⁷⁹¹ Girolamo Pozzoli, Antonio Peracchi, Felice Romani, François Noel, *Dizionario d'ogni mitologia e antichità*, Milano, Batelli, 1809-1925. O Romolu u isto, *Supplemento, Dizionario d'ogni mitologia e antichità, Volume 5*, 1824, Milano Ranieri Fanfani, 1824., str. 358.

Ep započinje autobiografskim elementima pjesnikinje koja zaziva muzu Auroru da se sažali nad Reom Silvijom, majkom blizanaca Romola i Rema koja je u potrazi za svojim bratom Lausom. Fabula se nastavlja aluzijom na Reinog strica Amulija koji je ubio svoga nećaka Lausa, Reinoga brata. Rea na Amulijevu zapovijed postaje vestalkom, no krši zavjet nevinosti jer se zaljubljuje u Marteua s kojim dobiva blizance Romola i Rema. Venera saznaje za ljubav Marteua prema Rei. Rea postaje nimfom. Afrodita silazi s neba te razgovara s Amorom potom ju Gracije uspavanu odvede u Amulijev vrt gdje se probudi i čuje plač kćeri Reine dojilje. Saznaje kako je Rea rodila blizance, a Amulio je naredio da joj se oduzmu. Na njegovu naredbu, sluga odvodi blizance kroz šumu na rijeku Tiber. U šumi susreće nimfu na čiji znak nestaju vučici koje je u jamu skrila vučica te tamo položi blizance. Nakon tri dana pastir Tirsi i njegova supruga Licori koji nisu mogli imati djece, izbave blizance iz jame te ih odluče odgojiti. Drugo pjevanje započinje vrlo sažetim pripovijedanjem odrastanja Romola i Rema među pastirima. Doznajemo kako je Amulio okovao Rema. Faustulu se u snu javlja nimfa koja ga moli da ga ode spasiti. Potom Romolo ubija Amulija kako bi spasio brata nakon što mu Faustulo otkrije njihovo porijeklo. Romolo i Remo upoznaju svoga djeda Numitorea. U trećem pjevanju, pripovijeda se o utemeljenju grada Rima u špilji u kojoj je vučica othranila blizance. U špilji ugledaju nimfu koja im govori kako će postati kraljem onaj koji prvi vidi jato gavranova. To bude Romolo koji ubija brata za čim kasnije žali te se pokuša ubiti. U šumi se Romolu ukaže ratnik koji ga tješi prepričavajući mu o životu brata nakon smrti. U četvrtom se pjevanju Romolo obraća narodu te odbija pomoć djedove vojske prilikom utemeljenja grada. Pripovijeda se o sukobu Romola te dvaju sabinjanskih kraljeva Acrontea i Tazia te Acronteovog vođe, Arodina, o njegovoj ljubavi prema ratnici Poli, o ljubavi Pole prema Romolu te o izgradnji Rima. Peto je pjevanje nastavak radnje iz prethodnog pjevanja. Pola i Arodino putuju prema Rimu. Romolo skicira tlocrt rimskoga foruma te se dovršava izgradnja grada. Poziva Polu na gozbu no ona ga odbija te napušta grad. U šestom pjevanju govori se o Arodinovoju ljubomori, o moralu stanovnika Rima, o ustroju Senata, o sjedinjenju grada Rima s Lacijem te borbu koja je uslijedila zbog otmice Sabinjanki. Pjevanje završava liječenjem ranjenih te odnošenjem mrtvih. U osmom pjevanju Romolo iskazuje ljubav prema Tazijevoj sestri koju je zatočio. Prosi ju, no ona odbija udati se za njega. Sabinjani pod vodstvom Tazija napadaju Rim. Faustulo u šumi susreće dvije djevojke po imenu Palmira i Pola te im prepričava svoj san, a kasnije pastiru Omiru svoj život. Pjevanje završava Polinim odlaskom u boj. Deveto je pjevanje najavljivanje ishoda borbe između Sabinjana i Rimljana te

završava Romolovim odlaskom u boj. U desetom je pjevanju prikazan sukob Romolove i Tazijeve vojske kao i patnja zatočene Ersille koju za vrijeme borbe tješi njezina pratnja Alina. Pjevanje završava povlačenjem Tazijeve vojske u logor. U jedanaestom pjevanju Romolo i Ersilla tuguju za neuzvraćenom ljubavi. Ilio savjetuje Ersili da se uda za Romola kako bi spasila brojni puk od pogibije. Pola slučajno nailazi na prizor u kojem su Ersilla i Romolo u ljubavnom zagrljaju te jedno drugome izjavljuju ljubav. Pola odluči poručiti Taziju kako se njegova sestra odlučila udati za Romola te mu šalje svoju kacigu, oklop i mač koji joj je bio poklonio Romolo. Tazio ne pristaje ući u Rim bez pratnje, a kao nagradu onome tko ga bude pratio odluči pokloniti zlatnu narukvicu. U dvanaestom pjevanju Tazio napada Rim, no to čini uz pratnju o kojoj Pola nije obaviještena. Pola pokušava obraniti grad. Romolo pobijedi Tazija te prinosi žrtvu Jupiteru. Poli na samrti, Almiro govori kako on nije njezin otac otkrivajući njezino porijeklo. Njezina je majka Ariostra, Numitoreova sestra, a njezino je pravo ime Tarpea. Pjevanje završava odavanjem počasti preminuloj Poli. U trinaestom se pjevanju opisuje primirje Sabinjana i Rimljana nakon trogodišnjeg rata. Tazio odlazi u Ersilline odaje te joj poručuje kako se ne može pomiriti s njezinom udajom. Acronte traži dvoboj s Romolom. Četrnaesto pjevanje započinje prepričavanjem Romolove noćne more o Acronteu. Pripovijeda se Polino pogreb, Ersilina otmica, olujno nevrijeme nad Tiberom te brodolom u kojem je bila Ersilla. Pjevanje završava Romolovim žalovanjem za Ersillom. U petnaestom pjevanju Romolo odlazi na mjesto na kojem je Ersila izgubila život te se pokuša utopiti. Javi mu se Marte govoreći kako mu sudbina nije predodredila smrt te ga odvodi u zagrobni svijet gdje saznaje kako je Ersilla živa. Vraća se u Rim, a u snu mu se ukazuje Ersilla te mu se obraća lirskom pjesmom. Pjevanje završava obraćanjem Marte Romolu koji mu govori kako je Ersilla živa no da ju još neće susresti. U šesnaestom se pjevanju pripovijeda o tome kako je Junona spasila Ersilu dok u sedamnaestom pjevanju o njezinom povratku u Rim u kojem je zatekla boj Romola i njezinoga brata Tazija koji je preživio brodolom. Kada je Junona sišla na tlo, narod je ostao zapanjen te je počeo zazivati mir. Romolo i Ersillin otac Curzio postignu dogovor za sklapanje braka. U osamnaestom se pjevanju pripovijeda obred Romolovog i Ersilinog vjenčanja kojim završava ep.

Tematska okosnica radnje ovoga epa jest mit o postanku vječnoga grada koji je primarno prikazan prema spomenutom predlošku uz epizode koje su produkt pjesnikinje mašte koja vrlo često asocijativno zadire u njenu aktualnu zbilju. Prvenstveno se međusobno isprepliću

sudbine junaka iz grčke i rimske mitologije. Već zazivanjem muze Aurore⁷⁹² kao bitnim elementom egzordijalne topike pjesnikinja uvodi mitski element, rimsku božicu zore i jutra koju zamišlja kako spava ispod stabla, a na glavi nosi krunu od ruža. Zazivanje Aurore u ovom spjevu, pored određivanja vremena radnje, ima i simbolično značenje. Ona prije svega označava neki početak, početak svitanja, početak stvaranja rimskoga svijeta, rađanje života.

Nakon invokacije Aurore koju moli da se probudi i da se sažali nad djevojkom koju naziva bezgrešnom «immacolata», i koja je u potrazi za svojim bratom, Anna Vidović uvodi novu mitološku figuru Reu Silviju, majku blizanaca Romola i Rema. Pjesnikinja iznosi vrlo sažeto tragičnu sudbinu obitelji ove junakinje kao i njezinu vlastitu. Prizorom dvojice ubojica koji iznose kacigu Reinog oca te oružje kojemu svjedoči sama Rea, pjesnikinja predstavlja dio sudbine mitskoga rodoslovlja. Ovime aludira na Reinog strica Amulija kojega naziva «lo zio crudel»⁷⁹³ koji je dao ubiti njezinoga brata Lausa te je nju predodredio za vestalku kako bi time osigurao da njegov brat Numitore nema nasljednika. U ovome se dijelu spominje i «la figlia di Latona»⁷⁹⁴, a to je boginja Dijana, boginja svjetla, Mjeseca i života. Njezina je uloga u ovome epu da najavi u metaforičkom smislu začecje Romola pa se zbog toga pojavljuje neposredno prije susreta Ree Silvije i Martea. Ona ima dugu valovitu kosu koja je na pojavu Ree Silvije otkrila «l'alba novella». Pjesnikinja i na ovaj način najavljuje novi početak, «ranu» zoru te time još jednim motivom nagoviješta priču o stvaranju nove civilizacije, novoga svijeta. Također riječ «alba» može biti i aluzija na antički grad Lacija Alba Longa iz koje je potekla dinastija čiji su potomci Romolo i Remo. Bog Marte, prema epu Ane Vidović se zaljubljuje u Reu Silviju te ju zavodi. Iz njihove se ljubavi rađaju blizanci. Prema tumačenju Arthura Cotterella⁷⁹⁵, Marte je silovao Reu Silviju dok se tumačenje Vojtech Zamarovskýja poklapa s pričom koju nam nudi Ana Vidović. Slično je i sa sudbinom Ree Silvije. Ona u epu Ane Vidović postaje nimfom⁷⁹⁶ i to vjerojatno nimfom slatke vode. Ovakva se Reina epska sudbina u širem smislu poklapa s različitim mitskim pričama. Naime, prema izvoru Arthura

⁷⁹² Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pjevanje 1, oktava 4, stih 4.

⁷⁹³ Isto, pj. 1, okt. 7, s. 1.

⁷⁹⁴ Isto, pj. 1, okt. 12, s. 8.

⁷⁹⁵ Arthur Cotterell, *Mitologija, Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca*, Leo Commerce d.o.o., Rijeka, 2003., str. 79.

⁷⁹⁶ Usp. Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 1, okt. 10-12.

Cotterella, Rea se bacila u rijeku Tiber gdje je mislila da su utopljeni njezini potomci⁷⁹⁷. Prema izvoru Vojtech Zamarovský, Amulije je Reu Silviju dao baciti u Tiber⁷⁹⁸.

Ana Vidović ide korak dalje u pripovijedanju ljubavne priče Ree i Martea uplićući u nju grčku mitsku boginju Afroditu koju, pored Belone, rimske boginje rata, susreću na otoku Cipru. I epizoda o ljubomornoj Veneri kada doznaje za ljubav Ree Silvije i Martea također je plod pjesnikinjine mašte. Zamišlja Veneru kako odlazi Jupiteru na Olimp te ga upita za Reinu sudbinu koju naziva «una mortale della bassa terra»⁷⁹⁹ ukoliko se ona bude morala suočiti s Junonom. Vrlo je zanimljivo kako se Vidović koristi naizmjenice grčim ili rimskim mitološkim ekvivalentima. Primjerice, kada pjesnikinja prikazuje idilični rajski svijet u kojem obitavaju mitološki junaci, upotrebljava imena likova i likove rimskih mitoloških junaka. Takav je spomenuti slučaj s Venerom, koju kasnije kada ona na labudu siđe na zemlju zamjenjuje Afroditom koja okružena svojim gracijama, dospijeva u Amulijev vrt te osluškuje njegovu naredbu o pogubljenju Reinih sinova.

Utkan je u ovu epsku priču i mitološki lik Faustul, pastir koji je prema mitskom tumačenju⁸⁰⁰ spasio blizance iz jazbine te ih odgojio. Ana Vidović ovom liku u epu pridaje potpuno drugačiju, ali također vrlo značajnu ulogu. On je Amulijev sluga koji na naredbu vladara odvodi blizance kroz šumu na rijeku Tiber, no ostavlja ih na Junoninu naredbu u vučjoj jazbini. Njegovu mitsku ulogu preuzimaju dvojica pastira, supružnici Tirsi i Licori koji nisu mogli imati vlastitu djecu⁸⁰¹.

Nezaobilazna je i figura rimske mitološke boginje Junone. Njezino je djelovanje u priči Ane Vidović o osnutku Rima u potpunosti izmišljeno. Pjesnikinja joj, kao baki po ocu Romola i Rema daje u svom djelu prvenstveno zaštitničku ulogu. Posebnu pozornost pridaje se opisu Junoninoga fizičkoga izgleda pa možemo reći je upravo ona, u tom smislu, najiscrpnije opisan lik. Junonu u epu susrećemo prvi put kada Faustulo vodi blizance na Tiber. Autorica opisuje Faustulovu očaranost ovim likom koji kao da ne pripada zemaljskom svijetu stihovima:

⁷⁹⁷ Usp. Arthur Cotterell, *Mitologija, Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca*, nav. dj., str. 79.

⁷⁹⁸ Usp. Vojtech Zamarovský, *Bogovi i junaci antičkih mitova*, Artresor, Zagreb, 2004., .str. 300.

⁷⁹⁹ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 1, okt. 33, s. 7.

⁸⁰⁰ Usp. Arthur Cotterell, *Mitologija, Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca*, nav. dj., str. 17, 78, 85 i Vojtech Zamarovský, *Bogovi i junaci antičkih mitova*, nav. dj., str. 108.

⁸⁰¹ Tirsi i Licori imena su likova iz djela Pietra Metastasijsa *L'Angelica, Serenata*. Objavljeno je u Pietro Metastasio, *Opere del signor Pietro Metastasio*, Parigi, Vedova Herrisant, 1782., str. 199-205.

Ben or ravvisa Faustulo tremante
Che costei non è donna, e non donzella;
Al sapere, al parlare, al suo sembiante
Una Diva del ciel conosce in ella;
Umilmente pronò le stà innante,
Pare uomo cui manchi ogni favella,⁸⁰²

Ana Vidović u stilnovističkom stilu opisuje kako Junona svojom pojavom, govorom i izgledom nalikuje božanskom stvorenju kao i Faustulovu zapanjenost zbog susreta od kojega je zanijemio. To su elementi koje ova pjesnikinja u potpunosti preuzima iz soneta Dantea Alighierija *Tanto gentile e tanto onesta pare* u kojem autor dočarava dojam koji Beatrice ostavlja onima koji su ju sreli:

Tanto gentile e tanto onesta pare
 la donna mia quand'ella altrui saluta,
 ch'ogne lingua deven tremando muta,
 e li occhi no l'ardiscon di guardare.
Ella si va, sentendosi laudare
 benignamente d'umiltà vestuta,
 e par che sia una cosa venuta
 da cielo in terra a miracol mostrare.
Mostrasi sì piacente a chi la mira,
(...)⁸⁰³

Ana Vidović naglašava i Junonine božanske moći stihom «A un cenno della Dea sparison elli»⁸⁰⁴ u kojem opisuje moć i lakoću kojima čini samo jednim trzajem da nestanu vučići kako bi njihova majka vučica mogla othraniti blizance. Junona se pojavljuje i u drugom pjevanju u Faustulovom snu u kojem saznajemo karakteristike njezinoga fizičkoga izgleda. Njezina je kosa bila crne boje, pogled prodoran, a bila je obučena u bijelu haljinu.

Faustulo intanto quella notte stessa
Sognò la ninfa che in bosco veduta
Aveva, e che in pensier gli stava impressa
Costantemente, e ben l'ha sonosciuta

⁸⁰² Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 1, okt. 66, s. 1-6.

⁸⁰³ Dante Alighieri, *Tanto gentile e tanto onesta pare*, u *Divina Commedia, Vita Nuova, Rime*, nav. dj., str. 699, stihovi 1-9.

⁸⁰⁴ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 1, okt. 70, s. 1.

Alla candida veste, a quel che dessa
Crin nero aveva, e guardatura acuta,⁸⁰⁵

O fizičkom izgledu Junone ima govora i u Faustulovom prepričavanju porijekla Romolu i Remu u kojem dodaje još jednu karakteristiku njezinoga izgleda «Candida veste e manto porporino»⁸⁰⁶ pa pored bijele haljine, Junona je imala odjeven i plašt purpurne boje. Simbolika odabira Junonine odjeće također se može povezati s mitskom pričom prema kojoj je junakinja bila prikazivana ogrnuta plaštem.

Junona se pojavljuje i u trenutku u kojem Romolo i Remo kreću utemeljiti grad na Palatinu. Ona se ukazuje putem svjetlosti u špilji u kojoj je Faustulo bio ostavio blizance. Pjesnikinja detaljno opisuje nimfu koja sjedi među mirisnim biljem:

Le copre il capo un vel candidetto,
E candida à del par la gonna ancora;
Ha un cinto azzurro sotto il colmo petto,
Ed à diva sembianza che innamora;
Poichè bene lasciò loro il suo aspetto
E fissare e osserrar, si mosse allora
Dondev seduta stava, e da un alloro
Spiccò un cimier tutto guarnito d'oro.⁸⁰⁷

Junonin je izgled već pomalo prepoznatljiv. Opet ju se prepoznaje po bijeloj haljini u koju je odjevena. No, ovaj put je njezina glava prekrivena bijelim velom, a ispod nabujalih grudi ima plavi povež. Pjesnikinja pomno prati opisom i njezino kretanje. Ona prvo sjedi, potom se ustaje te zastaje dok braća promatraju njezin izgled, a onda odlazi do mjesta na kojem je sjedila. Prilikom kretanja zasjao je zlatni nakit na lovorovom vijencu. Junona se obraća Romolu i Remu govoreći im da nastave s izgradnjom grada kroz koji će protjecati rijeka Tiber dodajući kako će grad nositi ime onoga blizanca kojemu se na nebu pojavi jato gavranova kada na glavu stavi ukrašeni šljem. Remo posumnja kako je Junona njihova majka, no kada su vidjeli prijevozno sredstvo kojim je otišla sa zemlje, a to je bila bijela kočija od alabastra, dva pauna koji su se uzdigli k nebu na oblake, shvatili su da je to njihova baka po ocu:

⁸⁰⁵ Isto, pj. 2, okt. 10, s. 1-6.

⁸⁰⁶ Isto, pj. 2, okt. 58.

⁸⁰⁷ Isto, pj. 3, okt. 6.

Un carro d'alabastro che è tirato
Da due pavoni ivi accostosi a lei,
V'entra la Diva, e viene tosto alzato
Il cocchio sulle nubi; ah! sì tu sei,
Romolo esclama, Giuno, del'amato
Genitor nostro madre!, in fra gli Dei
Dopo il Tonante prima, i Dei, vediamo,
Voglion che tal cittade noi fondiamo.⁸⁰⁸

Junona se kasnije pojavljuje u šesnaestom pjevanju kada spašava Ersillu iz brodoloma te ju odvodi u dalmatinski kraj, na rijeku Krku, kako bi pobjegla ocu i bratu. Prepoznaje ju se po njezinom bijelom velu kojim Ersilli briše suze te ju tješi kako ju čeka sreća, a kasnije se, prilikom Ersillinog povratka u Rim, pomnije opisuje njezin izgled. Ona je ovaj put odjevena u haljinu azurne boje, čelo joj je ukrašeno različitim pupoljcima, a dolazi u prijevoznom sredstvu sačinjenom od slonovače sa svilenim jedrima zelene boje, a kasnije je to zlatna kočija koju vuku dva slona.

Osim općenitih odrednica mitske priče o Romolu, pjesnikinja ostale podatke izmišlja. Pripovijeda o Romolovom životu od početka. Započinje sa sudbinom njegove loze, ljubavi njegove majke i oca Martea te naredbi da se njega i njegovoga brata blizanca baci u Tiber, a završava pripovijedanjem o njegovom sklapanju braka sa Sabinjankom Ersillom te time i o utemeljenju Rima te o ujedinjenju Rima i Lacija. Ovakvim načinom pripovijedanja, pjesnikinja je, možemo zaključiti, postigla cjelovitost radnje. Romolo kao glavni akter radnje nastupa u drugom pjevanju kada oslobađa svoga brata Rema, kojega je Amulio bio zarobio. Prikaz idiličnoga pastirskoga života kojim su Romolo i Remo živjeli do tog trenutka, pjesnikinja koristi također kako bi čitatelja upoznala sa izgledom, ali i nekim karakternim crtama junaka kako bi dala naznaku o daljnjem tijeku radnje. Pjesnikinja prepričava kako blizanci nisu bili svjesni svojega porijekla. Bili su jednaki izgledom toliko da ih nije ni njihova majka raspoznavala pa im je izvezla ceduljice s imenima koje im je zavezala oko ručica. Vidović napominje tek u sedmom pjevanju jedinu karakteristiku Romolovoga fizičkoga izgleda, a to je da je bio plavokos⁸⁰⁹. Samo jednim stihom pjesnikinja upućuje na jedinu razliku između dvojice braće: «Sicché Remo fu l'uno, e Romol l'altro/ Che del primiero è più vivace e scaltro.»⁸¹⁰ Pjesnikinja je na ovaj način istaknula vrline dvojice braće, a time

⁸⁰⁸ Isto, pj. 3, okt. 11.

⁸⁰⁹ Usp. isto, pj. 7, okt. 23, s. 5.

⁸¹⁰ Isto, pj. 2, okt. 3, s. 7-8.

što Romola prikazuje kao nekoga koji se isticao time što je bio živahniji, vještiji ili lukaviji od svoga brata, nagoviješta daljnju radnju implicitno upućujući kako će Romolo postati vladarom. Romolo ubija Amulija kako bi oslobodio brata jer je bio ubio onoga koji ga je omalovažavao da je siročić. Dirljiv je prizor prvoga susreta unuka s djedom, koji ih naziva «dolci oggetti»⁸¹¹ u trenutku u kojem ih grli. Romolo mu se obraća sumnjajući u svoje sposobnosti zbog odgoja kojeg ne smatra adekvatnim za društvenu ulogu koja mu po krvnom nasljeđu pripada:

Credo che un serto a noi nò non s'addice
Perchè delle foreste allievi siamo,
Chi regna deve far sempre felice
Il popolo, e non già dolente e gramo;
A giusto uom assumersi non lice
Quel che non può eseguir, ned io ciò bramo,
Chè se tiranno anche esser non vorei
Forse che involontario li diverrei.⁸¹²

Romolo, uvidjevši Amulijev način vladanja, izražava mišljenje kako primjeren vladar ne smije sebi dozvoliti da nije sposoban učiniti ono što se od njega traži. Također objašnjava kako bi možda, i on sam postao tiraninom ili krvnikom jedino nehotice čime aludira na ubojstvo rođenoga brata. Izrazom «involontario», pjesnikinja aludira na intervenciju volje bogova u budućem djelovanju ovoga junaka čime ne dovodi u pitanje njegovu moralnu vrijednost kao jednu od glavnih vrlina epskoga junaka. To potvrđuje i prikaz Romolovoga duševnoga stanja nakon što je ubio brata Rema koji je prvi vidio jato ptica. Pjesnikinja pripovijeda njegovo kajanje te nakanu da počini samoubojstvo. I ova je Romolova vlastita odluka spriječena voljom bogova koji mu u tom trenutku nisu predvidjeli smrt. Romolo se miri sa sudbinom koja mu je predodređena, a to je sudbina bratoubojice kako bi postao vladarom. Stoga, odlazi na bratov odar te ga oplakuje, a njegovu urnu nosi na mjesto koje je, prema riječima pjesnikinje, namijenjeno izgradnji Jupiterovoga hrama. Možemo reći kako je Romolova uloga u ovome epu i pasivna budući da izvršava samo prohtjeve neba. On je prikazan kao božji glasnik, kao posrednik između bogova i rimskog naroda o čemu najbolje svjedoči glas puka njemu upućen:

⁸¹¹ Isto, pj. 2, okt. 34.

⁸¹² Isto, pj. 2, okt. 47.

Ogni lentezza a noi troncar conviene!,
A Dei propizii obediam lieti ognora;
Sù al travaglio che il ciel promette bene!,
Tu Romolo, e noi tutti tuoi Romani
Concordi a secondar del cielo i piani!.⁸¹³

Romolo ponosno odbija pomoć naroda koji su okruživali naselje, no ne i pomoć svoga djeda koji mu šalje svoju vojsku pod vodstvom Pole kako bi što brže utemeljio grad Rim. Pjesnikinja negira čak i Romolovu potrebnu nadljudsku sposobnost da samo uz pomoć vlastite vojske u vrlo kratko vrijeme osnuje grad. To čini uvođenjem ženskoga lika Pole kao njegovoga implicitnoga pomagača koji tijekom noći izgrađuje grad bez znanja ostalih mještana kao ni samoga vladara. Uloga Pole kao pomagača, najviše dolazi do izražaja pred sam boj Romola i Tazija kada ju Romolo poziva u pomoć, a naziva ju čak svojim sredstvom kako bi postigao slavnu pobjedu:

Io volgo ad una impresa ben famosa
In cui tu pure mi sarai strumento,
Chè appunto io voglio avere te dimani
Mio consigliere in mezzo a miei Romani.⁸¹⁴

I Tazije je također svjestan kao nema izgleda pred Romolom i njegovom vojskom budući da njega štiti «Fortuna» i «Fato» kako nam to govori u devetom pjevanju. Također i njegov podanik Adipide smatra kako je njihov napor uzaludan budući da je svjestan kako je sudbina naklonjena Romolu: «Onde mi sembra a noi già dica il Fato/Che l'impero Romano sia rispettato.»⁸¹⁵

Ipak, pjesnikinja ne umanjuje dojam koji Romolo ostavlja među Rimljanima govoreći za nj: «Fondator nuovo di cittadi, e amico/Del suo popolo egli è come ognun vede/Romolo dunque è grande.»⁸¹⁶. Pjesnikinja Romolovu sposobnost opisuje pridjevom «grande», ali i daje naznaku o razrješenju odnosa između Romola i Pole jasno govoreći kako Romolo neće uzvratiti ljubav, kao što bi to mogao Arodino.

⁸¹³ Isto, pj. 4, okt. 4, s. 4-8.

⁸¹⁴ Isto, pj. 8, okt. 77, s. 5-8.

⁸¹⁵ Isto, pj. 9, okt. 8, s. 7-8.

⁸¹⁶ Isto, pj. 4, okt. 52, s. 1-3.

Pjesnikinja umanjuje Romolovu sposobnost i putem Grandole, Sabinovog pratitelja koji pita Babiella, Polinu pratnju, tko će mu pomoći na zemlji, odnosno u gradu na što Babiello odgovori «un altro cielo in terra avia il guerriero»⁸¹⁷. Ana Vidović informira čitatelja kako će Romolu pomagati i njegov djed Numitore čime još jednom umanjuje njegovo junačko djelovanje. Ističe se Romolova domišljatost prilikom uređenja rimske vlasti i zakonodavstva. Na ovaj način pjesnikinja nastoji informirati o utemeljenju glavnoga upravnoga vijeća, Senata kojega je prema tradiciji osnovao Romolo:

Dei senatori ognor puro il pensiero
Essere deve, e l'alma generosa;
E sostener le leggi dell'impero
Con la giustizia den, sopra ogni cosa;
E avverto ch'esser deve il Cavalliero
Gentil di cor, e d'indole pietosa,
Nobil di fatti, e di cortese brio
Chè appunti tali i Cavallier desìo.⁸¹⁸

Članovi Senata za pjesnikinju su oni koji predstavljaju dobro i pravdu «con giustizia agite»⁸¹⁹, a koristi se i njihovim stvarnim tradicionalnim nadimkom «Cavallieri» odnosno vitezovima. Ipak, u ovom epu značenje tog naziva nije jednako. Naime, senatori su tradicionalno nazivani vitezovima samo iz razloga jer su svi bili vješti konjanici dok im Vidović pridaje pomalo stilnovističko značenje. Oni moraju biti «gentile di cuore»⁸²⁰, a vještine koje moraju posjedovati odnose se na njihove moralne vrijednosti kao što su velikodušnost, pravednost i milostivost. Vidović nadjeva imena i prvim rimskim senatorima Anio, Zamia, Adino, Ilio, Mario te vitezovima: Mario Zopiro Olando, Zamia, Anio e Ilio.

Romolovo nemoralno djelovanje poput ubojstva vlastitoga brata ili otmice Sabinjanki uvijek je opravdano zakonom neke više sile. U prvom je slučaju to sudbina bogova na koju junak nije mogao utjecati, a u drugom je to ujedinjenje Rima i Lacija «L'accorto inganno io solo volli ordire/Onde Roma ed il Lzio assieme unire,»⁸²¹, odnosno sklapanje mira o čemu govori stihovima:

⁸¹⁷ Isto, pj. 4, okt. 55, s. 1.

⁸¹⁸ Isto, pj. 6, okt. 9.

⁸¹⁹ Isto, pj. 6, okt. 7, s. 6.

⁸²⁰ Isto, pj. 6, okt. 9, s. 6.

⁸²¹ Isto, pj. 4, okt. 55, s. 7-8.

Romolo è capo a tutti; ma verace
Pur è del popol suo l'amico ancora,
Ei brama più l'altrui che la sua pace,
E l'altre genti tutte stima e onora;
D'essere al mondo amato si compiace,
Ed ei sarà l'amico, il giuro ognora
Pria delle genti che l'Italia serra
Poi d'ogni gente di straniera terra.⁸²²

Romolo senza posa in ogni canto
S'aggira or mansueto ed or severo
Intima pace, e il femminile pianto
Tentava sì nel cor del gran guerriero,
Che affitta l'alma sua gemeva quanto
Nel dì in cui pianse il caso orrendo e fiero
Che il fratel gli toglieva; e tenta tutto
Perché sia posto fine a tanto lutto.⁸²³

Pjesnikinja prikazuje Romola kao poniznoga vladara koji se zalaže za prijateljske odnose sa svim narodima. Prikazuje ga kao vladara koji je prepun poštovanja prema svima pa tako i susjednim narodima. Ističe Romolovu izrazitu emotivnost, suosjećajnost posebice u trenutku kada govori kako plač žene na njega djeluje jednako bolno kao i bratova smrt. Isto tako, pjesnikinja naglašava kako je i prilikom boja vodio brigu da ne nanese bol Ersillinoj obitelji jer joj je tako obećao pa pripovijeda kako se Romolo u dvoboju s Tazijem odlučio boriti samo svojim štitom kako ga ne bi ozlijedio. Čak i kada je Tazije ušao prijevarom u Rim, on odbija koristiti oružje: «Romol fra mezzo quelle turbe irate/Inoltra passa, e niuno ferir vuoe,»⁸²⁴.

Romolov fizički izgled djelomično je opisan tek u šestom pjevanju prilikom svečanosti. Tu se daje naznaka samo o odjeći koju je Romolo bio odjenuo za tu prigodu: «In ricche spoglie, e col lucente elmetto/ Don odi Giuno, quanti son cimieri»⁸²⁵. Kasnije, u sedmom pjevanju tek saznajemo kako je Romolova kosa bila plave boje «chioma bionda»⁸²⁶.

Romolove nadnaravne sposobnosti kojima u potpunosti vlada božansko nebo dolaze do izražaja u stihovima:

Ahi cadrà forse quel di Marte figlio
Colpito dai nemici!... oh! Nò ritorno

⁸²² Isto, pj. 6, okt. 49.

⁸²³ Isto, pj. 6, okt. 69.

⁸²⁴ Isto, pj. 12, okt. 15, s. 1-2.

⁸²⁵ Isto, pj. 6, okt. 35, s. 2-3.

⁸²⁶ Isto, pj. 7, okt. 23, s. 5.

Ancora a me farà quel vago ciglio;
Romol di tutte le sue armi adorno
Sì rivedrò, che già non è in periglio;
Ned esser può, se a lui vegliano intorno
Tutti i celesti; e sanno i Numi amici
Salvar i forti ognor da ilo nemici.⁸²⁷

U ovim stihovima pjesnikinja postavlja pitanje o sumnji u Romolovo savršenstvo te ga istovremeno negira objašnjavajući kako je nepobjediv upravo zbog toga što su svi bogovi njemu naklonjeni. Njegova božanska moć prvenstveno zbog toga što je Marteov sin iskazuje se i prizorom u kojem se pokazuje sposoban da uhvati ubojitu strijelu u letu te time spasi svoj život:

Romolo a questi detti a lei gli sguardi
Volge e del dardo sente già il fischiare,
Il dardo vola, ei spinge il braccio in fretta
E stringe in mano la mortal saetta.⁸²⁸

Kao ratnik ulijeva strah svima, ali samo iz razloga jer: «Marte è con lui od egli è Marte istesso»⁸²⁹. O devalorizaciji Romolovih sposobnosti tumači i lik Acheronte koji ga poziva na dvoboj u četrnaestom pjevanju. On izražava sumnju naspram Romolove moći i herojstva:

L'alma tua allora al figlio di Giunone
Pronta vendetta chiederà son certo,
Ma mi disfidi pur egli a tenzone
Se d'essere il suo figlio hai tu il gran merto;⁸³⁰

Moć bogova u Romolovoj sudbini posebice dolazi od izražaja kada pokuša samoubojstvo utapanjem na mjestu na kojem je nestala Ersilla u brodolomu. No, i ova je Romolova volja da si oduzme život spriječena sudbinom koju su mu namijenili bogovi:

Di Romolo, il dolor, e tutto espresso
Il suo stato crudel per noi pur sia;
Il fiume a lui varcar non è concesso

⁸²⁷ Isto, pj. 8, okt. 20.

⁸²⁸ Isto, pj. 10, okt. 57, s. 5-8.

⁸²⁹ Isto, pj. 10, okt. 102, s. 1.

⁸³⁰ Isto, pj. 14, okt. 6, s. 1-4.

Siccome furibondo pur vorria,⁸³¹

Na Romolove božanske sposobnosti upućuje i Palmira u osmom pjevanju kada opravdava Polino djelovanje, odnosno kada podržava Polino riskiranje života zbog Romola kojemu pridaje potpuno božanske osobine: «Non a un mortale eroe, ma raffigura/ Un Dio nell'indol sua nella figura»⁸³². Čak je i Romolov odabir supruge predodređen voljom bogova: «E voglion pure i Numo ognor gloriosi,/ Che Ersilla sia la mia degna consorte/ Se pace a stabilir le diero in sorte!»⁸³³.

Lik Pole je pseudonim pod kojim djeluje junakinja po imenu Tarpeja, a ona je prema mitu kći Spurija Tarpeja, zapovjednika Kaptolske tvrđave u Rimu, koju su prema jednoj predaji Sabinjani podmitili zlatnom ogrlicom da noću potajno otvori vrata grada što je ona bila i učinila. Kasnije su ju Sabinjani, prema predaji, usmrtili svojim štitovima⁸³⁴. Prema drugom izvoru, ona je pustila Sabinjane u tvrđavu svoga oca ukoliko joj oni predaju svoje štitove ili narukvice. Prema ovom izvoru, ubijena je na način da je bačena sa strme stijene koja je po njoj i dobila ime⁸³⁵. Tarpejina je uloga u ovome epu osebujna. Osim što u liku Pole potpomaže viziji Romolove junačke vještine u očima rimskoga naroda, ovim putem pjesnikinja potpomaže simbolički i emancipaciju žene čija snaga nadilazi onu jačega spola pa njoj na kraju pripadaju zasluge i za utemeljenje Rima te ujedinjenje Rima i Lacija. S njezinim se likom susrećemo u četvrtom pjevanju kada ju Numitore šalje u pomoć Romolu, a njezinu ulogu u epu saznajemo kada ju vođa Etruščana Arodino sretne u šumi. Pjesnikinja opisuje fatalnu ljubav koja se Arodinu dogodila kada je ugledao djevojku kako sjedi na rubu potoka te umiva svoje lice. Otkriva kako je Pola žena koja je prurušena u ratnika. Njezino lice uspoređuje s vedrim nebom, a objašnjava kako se može prikivati zbog oklopa u koji zatvori svoje lijepe grudi. Napominje pjesnikinja kako Pola prikrije i lice svojim ratničkim štitom, a koristi se i umjetnom bradom ne bi li bila što više nalik muškarcu. Ovim stihovima pjesnikinja opisuje svu ljupkost ženskoga bića koje se krije ispod vodničke odore:

⁸³¹ Isto, pj. 1, okt. 41, s. 3-6.

⁸³² Isto, pj. 8, okt. 46, s. 7-8.

⁸³³ Isto, pj. 17, okt. 44, s. 6-8.

⁸³⁴ Usp. Vojtech Zamarovský, *Bogovi i junaci antičkih mitova*, nav. dj., str. 320-321.

⁸³⁵ Usp. Arthur Cotterell, *Mitologija, Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca*, nav. dj., str. 81.

Sì Pola gli rassembra un ciel sereno;
Chè guerriero in sembianza è una donzella
Nè se ne avvide pria perché il suo seno
Nella corazza chiuso aveva la bella;
Incominciando anzi dal viso ameno
Tutta in arme era chiusa, e tenea ella
Infinita barba al viso delicato
Che ora quel Duce à tanto innamorato.

Nella chiara onda rinfrescato il volto
Della barba il ricopre, e il sen gentile
Nella corazza sua stringe raccolto
E sorta in piè dal verde suo sedile
Appende al fianco il brando pria disciolto
Così ritorna ad un guerrier simile;
Ma se altri può ingannar non può più quello
Che il femminile mirò suo viso bello.⁸³⁶

Pjesnikinja odaje nešto kasnije kako je Pola iz ljubavi prema Romolu, noću gradila Rim. Također pripovijeda kako Romolo nije znao da je Pola žena, niti je itko ikada znao da se prerušava u ratnika. Površan je opis Polinoga nadnaravnoga djelovanja u izgradnji grada. Autorica nastoji dočarati nadljudske sposobnosti ovoga ženskoga lika jedino opisom snage i brzine kojom lomi stijene i pretvara ih u nakupine kamenja:

La donzella di Romolo fu amante
Il primo di si tosto udillo e vide;
E contro ogni divieto le sue piante
Ogni notte volgea sui monti, e fide
La seguian le sue genti, e pietre infrante,
E lisci marmi in mucchi ella divide
Per la foresta, e sopra i colli e i piani,
Perché il suo ben li adopri la domani.⁸³⁷

Pjesnikinja više pažnje pridaje dojmu koji rimski narod ima o Poli. Kako bi prikazala strahopoštovanje Rimljana prema ovoj junakinji, njezinu hrabrost, tvrdoglavost i odvažnost, Vidović prikazuje kako je Grandola ostao bez riječi na način da prekida dijalog između njega i Pole : «Né mi rispondi pur?, oh! Il guerrier forte/ Cui fa ribrezzo una gloriosa morte!»⁸³⁸. Pola u ovom epu ima i ulogu čuvarice grada Rima. U osmom je pjevanju također istaknuta

⁸³⁶ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 4, okt. 32-33.

⁸³⁷ Isto, pj. 4, okt. 38.

⁸³⁸ Isto, pj. 4, okt. 49, s. 7-8

Polina vrijednost i ugled koji uživa među Romolovom vojskom. Svi se vesele njezinom dolasku na bojno polje, a prepoznaju ju po njezinom distinktivnom obilježju - paljenju plamena: «Onde i Roman conoscano al chiarore/ E Pola, ed i guerrier di Numitore»⁸³⁹. Također, u desetom pjevanju pjesnikinja prikazuje strah koji Pola ulijeva svojim djelovanjem:

Ma Pola ancor tremenda è a vedersi;
Tutti i Sabini fuggon pur costei
Chè ella vittoria in lor vuol aversi
Ed à l'onor d'incutere paura
Sì che ognun teme omai la sua figura.

La temono i Sabin, chè in lei sol vede
Ciascheduno un eroe, che irato scaglia
Dovunque morte ove rivolge il piede,
Quindi i più forti a singolar battaglia
La provano ma invan, chè ognun poi cede
Il campo a lei, e ratto si sparpaglia;
Ella così i Sabin sperde a allontana
Quanto più può dalla legion Romana.⁸⁴⁰

O Polinoj se ulozi o osnutku Rima saznaje ponešto i u osmom pjevanju kada ju Faustulo, Amulijev podanik, ode potražiti kako bi pomogla Romolu zbog zasjeđe Sabinjana za koju je saznao Numitore. Polu naziva «La giovine Eroina»⁸⁴¹, a pronalazi ju na obali rijeke kako plete košaru od šaši u društvu Palmire. Pjesnikinja usporava radnju iznoseći kroz dijalog Faustula i pastira Omira porijeklo dviju sestara blizanki: «Per vie diverse entrambe voi sorelle,/ Che da un sol parto nate al mondo siete,»⁸⁴². Faustulo pripovijeda kako su Palmira i Pola njegove kćeri blizanke koje je dobio u sretnom braku sa suprugom koja je umrla prije dvadeset godina «Cinque lustri già son omai passati»⁸⁴³. Faustulo nadalje govori kako su one vile koje su bogovi poslali na zemlju kako bi smrtne ljude obdarili svojim dobročinstvom. Pola je ratnica i ističe se svojom borilačkim umijećem: «chè brilla in te di Marte il foco»⁸⁴⁴ te ratuje s

⁸³⁹ Isto, pj. 8, okt. 73, s. 7-8.

⁸⁴⁰ Isto, pj. 10, okt. 98, s. 4-8, okt. 99.

⁸⁴¹ Isto, pj. 8, okt. 37, s. 1.

⁸⁴² Isto, pj. 8, okt. 52, s. 1-2.

⁸⁴³ Isto, pj. 8, okt. 60, s. 1.

⁸⁴⁴ Isto, pj. 8, okt. 54, s. 2.

ovozemaljskim nedaćama «di dolor basso soggiorno»⁸⁴⁵, a Palmira je vila pjesnikinja čiji je zadatak uljepšati život na zemlji «Del giorno il Dio»⁸⁴⁶.

U desetom pjevanju Pola se izjašnjava kako je jedina njezina zadaća služiti Marsovoj volji što priznaje Arodinu:

All'armi volti sono i desir miei
Alle battaglie, ai scudi ed ai cimieri,
Marte è il mio amor, e i campi della guerra
Son le delizie mie su questa terra.⁸⁴⁷

Ipak ona pati zbog ljubavi prema Romolu koja je neostvariva. Kada je neposredno prije boja s Tazijem ugledala Romola i Ersillu u ljubavnom zagrljaju, počne ju prožimati ljubomora. Prizor Ersilline i Romolove ljubavi naspram Polinoj ljubomori prikazan je kontrastom bljedila i crvenila:

Di pallor, di rossore si rocopre
Chè amor ed ira fanno fier contrasto
Su quel viso che ben così si copre
Ai sguardi altrui e si mantiene casto;⁸⁴⁸

Zbog ljubomore Pola odlučuje izdati Taziju kako je njegova sestra uzvratila ljubav njegovom protivniku. Zove Anadore da joj da svoju kacigu, oklop, mač koji joj je bio poklonio Romolo te da to odnese Taziju kako bi mogao neprimjetno ući u Rim te pobjeći s Ersillom. Tazio je pristao na prijevaru, ali kroz vrata Rima nije htio ući bez pratnje što Pola nije znala. Zlatnu je ogrlicu obećao kao nagradu onome tko mu to omogući. Kada Pola saznaje da je izdana, ona prvo ubija Anadorea koji ju je izdao. Saznanje o Polinoj smrti događa se kada je Romolo priredio žrtvu zbog pobjede u čast Jupiteru no nigdje nije vidio Polu. Ona je ležala mrtva, a Anio je odao tajnu o njezinoj ljubavi prema Romolu te planu da Tazija dovede kriomice u grad no on se izjalovio budući da je Tazio došao s pratnjom. U ovom trenutku rimski narod otkriva kako je Pola žena: «Senza visiera, senza barba»⁸⁴⁹. Nakon ovoga prizora, uslijedio je i onaj u kojemu Almiro drži mrtvu Polu u naručju te otkriva pravu istinu o njezinom porijeklu.

⁸⁴⁵ Isto, pj. 8, okt. 56, s. 4.

⁸⁴⁶ Isto, pj. 8, okt. 57.

⁸⁴⁷ Isto, pj. 10, okt. 43, s. 5-8.

⁸⁴⁸ Isto, pj. 10, okt. 38, s. 1-4.

⁸⁴⁹ Isto, pj. 12, okt. 40, s. 2.

Govori kako je njezino pravo ime Tarpea te da joj on nije otac. Njezina majka je Numitoreova sestra Ariostra, koja je njoj i njezinoj sestri blizanki koja se zove Palmira, na ručicama ostavila ceduljice s imenima kako bi ih se razlikovalo. Romolo odaje Poli počast naredivši svim ratnicima da nose crno pero na kacigi među plavim perima, a ženama ratnika da na obljetnicu njezine smrti okite njezin grob. Romolo je također među bijela pera na uresu stavio jedno crno. Odlučio je i sagraditi joj spomenik i sahraniti ju upravo tamo gdje je poginula, a to je blizu Marteovog hrama te nazvati brežuljak po njoj- Tarpea. U četrnaestom pjevanju ima spomena o Tarpeinom sprovodu. Poznato nam je kako je sva prekrivena cvijećem. U jednoj joj je ruci šljem, a u drugoj kaciga s ukrasom u obliku zmije. Spaljena je na lomači u hramu božice Atene (sic!).

Zanimljiv je u ovom djelu i lik Poline (Tarpeine) sestre blizanke, Palmire. Ona je pjesnikinja koja neposredno prije Polinog odlaska u boj umire kako bi opjevala sudjelovanje svoje sestre ratnice u osnutku Rima. Obzirom da autorica navodi kako će Palmirina pjesma oživjeti Polin ratnički poriv⁸⁵⁰, Polin lik, na ovaj način, postaje utjelovljenje i pjesničkoga nadahnuća u ženskom liku ratnice koji putuje kroz nepoznatu divljinu do Città d'Alba.

Remova je uloga u ovom epu sporedna, a javlja se uvijek u sjeni brata Romola. Njegova pasivnost dolazi do izražaja u trenutku kada ga Amulio zarobi. O fizičkom opisu Rema saznajemo tek prilikom njegove sahrane kada pjesnikinja opisuje njegovo mrtvo tijelo:

In mezzo a giovanetti, e fra donzelle
Di Remo il vago corpo è trasportato;
Sono ammantate le sue membra belle
Ma il gentil viso è senza vel lasciato;
Del biondo crine quelle lunghe anelle
Bacciano l'aure, e il sole or or spuntato
L'accarezza co'raggi, e sembra dica
Perchè mi lasci, o dolce faccia amica!,⁸⁵¹

Različita su mitska tumačenja o Removoj smrti. Epskoj priči prema kojoj ga brat Romolo ubija kamenom zbog zavisti jer je prvi vidio jato ptica je najbliže ono tumačenje prema kojemu ga Romolo ubija lopatom⁸⁵². Umetnute su uloge još nekolicine likova. Vođa

⁸⁵⁰ Usp. isto, pj. 8, okt. 66.

⁸⁵¹ Isto, pj. 3, okt. 43.

⁸⁵² Usp. Arthur Cotterell, *Mitologija, Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca*, nav. dj., str. 79.

Etruščana Arodino i vođa Sabinjana Tazio nude Romolu pomoć prilikom utemeljenja grada no on ih odbija. Kasnije ova dvojica vladara iskazuju svoju zavist prema Romolu i njegovoj vojsci na napretku u izgradnji.

Važan je u uvom epu i lik Sabinjanske Ersille koju je oteo Romolo kako bi putem svoje ljubavi prema njoj ujedinio Rim i Lacij. Premda je ona zaljubljena u Romola, ono što sprječava njezinu ljubav je «la disciplina/Di nostra legge»⁸⁵³, a to je zakon koji ne dozvoljava sklapanje braka između Sabinjana i Rimljana. Pjesnikinja Ersilla uvodi u radnju u šestom pjevanju. Čitatelju daje informaciju samo o tome da ju je Romolo ugledao. Ersilla dobiva aktivnu ulogu u epu u sedmom pjevanju monologom u kojem izjavljuje ljubav prema Romolu. Na ovaj način pjesnikinja nastoji pobuditi interes čitatelja za nastavak ove ljubavne priče.

Diceva Ersilla, o amore mio t'ascondo
Nel centro del mio cor, nè mai dischiusa
T'avrai da un detto o da un sospir profondo
La via, chè mia sentenza è già conchiusa
D'amar Romolo sì fino la morte
Senza che sposa a lui mi diala sorte,⁸⁵⁴

Ersillina ljubav prema Romolu je platonska do trenutka u kojem ju Romolo odlazi prositi neposredno prije nego što kreće u boj s Tazijem: «Fu per lui quell'istante, mentre certo/D'esere amato crede aver scoperto»⁸⁵⁵. Ersilla odbija bračnu ponudu iz poštovanja prema svome bratu koji se protivi toj ljubavi. Konfliktna situacija Ersillinog stanja očituje se dakle u ljubavi prema ocu koji je također došao poduprijeti svoga sina, u poštivanju patrijarhata, te u ljubavi prema Romolu, koji poštuje njezinu odluku, a ujedno se želi i časno izboriti za njezinu ljubav. Premda Ersillu Ilio savjetuje da se uda za Romola jer smatra da će, postane li kraljicom Rima, ublažiti Tazijev bijes, Ersilla to odbija jer misli suprotno. Ersilla ipak izjavi Romolu svoju ljubav neposredno prije odlaska u boj. Proslava pobjede prekinuta je odlaskom Ersille s prerušenim Tazijem u rimsku odoru za kojega je mislila da je «un fido messo»⁸⁵⁶. Ersillu odvodi njezin otac, a njezin se trag gubi u brodolomu uzrokovanom olujom koja se dogodila na Tiberu. U šesnaestom pjevanju ju spašava Junona, kako navodi, od oca

⁸⁵³ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 10, okt. 14, s. 1-2.

⁸⁵⁴ Isto, pj. 7, okt. 22, s. 3-8.

⁸⁵⁵ Isto, pj. 8, okt. 17.

⁸⁵⁶ Isto, pj. 13, okt. 30, s. 2.

Curzia i brata Tazija, te ju odvodi u njoj nepoznati idilični kraj, na rijeku Krku u kojem se druži s mještanima. Ovdje Ersilla, zamijenjena za neku djevojku Irene, biva očarana prirodom ljudi, kraja, ali i hrvatskoga jezika. Ersillin dolazak u Rim započinje opisom kako izlazi iz kočije prekrivene cvijećem, odjevena u bijelu lepršavu haljinu poput nevine pastirice s lovorovim vijencem na glavi, a oko vrata je imala ovješenu svjetlucavu citru. Pjesnikinja navodi kako Ersilla izgleda poput boginje «Tutti la credon già dal cielo sciesa»⁸⁵⁷. Ersilla se iz dalmatinskog kraja vraća u potpunosti promijenjena do te mjere da ju ne prepoznaje niti njezin vlastiti otac. Vraća se obdarena pjesničkim nadahnućem te pjeva Romolu ljubavnu pjesmu zbog čega je Curzio konačno prepoznao svoju kćer i priznaje Romola za njezinoga supruga. Kao znak odobrenja bračnoga saveza, ali i dvaju naroda Lazija i Rima, na Ersillinu glavu s neba pada kruna koja, pored lovora ima i perje.

Dok su likovi u djelu prvenstveno prikazani kroz njihovo djelovanje kako smo prikazali na primjeru Romola i Pole odnosno Tarpeje, njihovi fizički opisi uglavnom se zasnivaju na podacima o izgledu kose ženskih likova te odjeće muških i ženskih likova. Posebice su zanimljivi detalji koje pjesnikinja vezuje za Junonine odjevne predmete. Junona se pojavljuje u bijeloj haljini ogrnuta purpurno crvenim plaštem, potom u bijeloj haljini koja je imala plavi povež ispod grudi sa zlatnim nakitom na lovorovom vijencu kojega je nosila na glavi te u plavoj haljini, a jedro koje je tada krasilo njezin brod bilo je zelene boje. Odabir ovih boja upućuje ipak kako on nije slučajan. Naime zelena, bijela i crvena su boje talijanske zastave te simboliziraju Italiju dok plava i zlatna boja simboliziraju plavi grb Dalmacije s tri zlatne lavlje glave. Na ovaj je način pjesnikinja u liku Junone putem maštovitih primjera Junoninih haljina, odjevnih detalja i simboličnoga prijevoznoga sredstva nastojala pomiriti sraz između dviju dviju kultura u Dalmaciji, one hrvatske i talijanske. Upravo je Junona ona koja Ersillu spašava, dovodeći ju u dalmatinski zavičaj te ju upoznaje s hrvatskim jezikom i kulturom.

Prikazima izmišljenih krajolika u ovome djelu pjesnikinja je posvetila posebnu pažnju. Takvi prikazi variraju uglavnom ovisno o raspoloženju likova. Na početku epa u kojem pjesnikinja informira o tragičnoj sudbini Numitoreove mitske obitelji, a posebice o Rei Silviji koja tuguje zbog svećeničke halje koju mora nositi trideset godina prema naredbi strica, krajolik je prikazan kao mračan. Kasnije, prikazom zaljubljene Ree Silvije u Marteja s kojim odlazi na otok Cipar, opis krajolika se mijenja u vedar, idiličan, te božanski u stihovima: «E il loco

⁸⁵⁷ Isto, pj. 17, okt. 34, s. 5.

ameno la sorprende tanto/ Come fosse del ciel ivi l'incanto.»⁸⁵⁸. Pjesnikinja na ovaj način nastoji prikazati i poboljšanje emotivnoga raspoloženja junakinje koje odgovara idiličnom pejzažu otoka koji je obitavalište boginje Afrodite. Naglašava kako Rea ovdje više ne osjeća bol. Govori također kako je klima otoka blaga, tlo plodno, a njegovi stanovnici zadovoljni. Spominje Vidović još jedan motiv koji je karakterističan za Afroditu, a to su gnijezda slavuja koji su toj grčkoj boginji posvećeni te jedan motiv karakterističan za Italiju, a to je mjesec travanj u kojem je prema mitskom tumačenju utemeljen Rim.

Pjesnikinjina maštovitost se nastavlja opisom puta do dvorca koji je namijenjen Marteovoj svadbi. Spominju se nimfe koje se klanjaju Rei, gracije kako zbijaju šale, Amor i Flora koji promatraju zaljubljeni par. Od opisa dvorca, poznato je samo kako su zidovi bijeli poput alabastra. Ipak, za očekivati bi bilo da je pjesnikinja uložila najveći napor u opis i pripovijedanje o gradnji Rima, međutim to se događa u svega nekoliko oktava uglavnom letimičnim nagomilavanjem motiva u stihovima:

Sono i diversi incarchi ripartiti
In fra drapelli, e ognuno a tal si presta
Che i varii fabbricati stabiliti
Sorgon già belli in quella parte e in questa,
Poco manca ad alcuni, e son compiti
Altri là dove ergeasi la foresta,
E son da grossi muri alti, e merlati
E tempi chiusi, e alberghi circondati.⁸⁵⁹

Kako bi se što prije izgradio Rim, pjesnikinja ključnu ulogu u izgradnji daje ratnici Poli odnosno Tarpeji o kojoj je već bilo riječi. Vrlo neuvjerljivo pripovijeda o njezinom nadnaravnom djelu nemajući pritom u vidu kako je prikaz žene koja s lakoćom vlastitom rukom lomi stijene, donosi ih te rekli bismo, preko noći izgradi grad. Upravo ovakvim načinom pripovijedanja u želji da postigne divljenje i dojam čudesnog, Vidović je postigla posve suprotno. Zaustavlja se na nekim prepoznatljivim činjenicama glede rimskoga tlocrta pa tako Pola dok čuva grad daje opis tipične rimske četvrti, odnosno planske gradnje grada u kojem su sve ulice međusobno povezane i raspoređene pod pravim kutom.

⁸⁵⁸ Isto, pj. 1, okt. 23, s. 7-8.

⁸⁵⁹ Isto, pj. 4, okt. 25.

Mentre s'è pensa all'astro di sua vita
Ilio attento le andava raccontando,
A che tal mole tende omai compita,
A che quell'altra che si stà innalzando,
Or da una strada a l'altra fanno uscita,
Ed or in vasta piazzavan fermando,
Ed ora osservan molti tetti uniti
Che appunto furon in quel dì compiti.

...

Varie contrade appajono precise⁸⁶⁰

Nešto poblíže i maštovitije, pjesnikinja nastoji dočarati čudesan vrt koji se nalazi ispred Marsovog hrama, a prema njezinom tumačenju, to je glavni rimski trg na kojemu se vije Romolova zastava. Ono što ovaj vrt čini posebnim jest to što su na tom mjestu, raspoređena ispod različitih stabala tijela najpoznatijih ličnosti iz vremena antičke Grčke i Rima. Tijelo njegova brata Rema sahranjeno je ispod bijele vrbe. Ispod dudovog drva smješten je Uliks, ispod hrasta Ahilej, a tijelo Diomede u trojanskom oklopu smješteno je u njegovoj sjeni. Agamemnonovo tijelo smješteno je ispod platana, Enejino ispod guste brsti, dok Ascanijevo počiva ispod stabla masline, a Hektorovo ispod bukve. Pola zaključuje kako se ovi ratnici razlikuju jedino po odjeći koju nose, a kako je ta odjeća izgledala, nemamo nikakvih saznanja. Možemo zaključiti kako u nekim slučajevima postoji simbolična poveznica između vrste stabla i junaka ispod kojeg on počiva. Primjerice, tijelo trojanskog junaka Hektora počiva ispod stabla bukve. Prema navodima u Homerovoj Ilijadi, ogromno je stablo bukve raslo pokraj Skejskih vrata, glavnih gradskih vrata Troje ispred kojih je Hektor pozvao Ahileja na dvoboj, a na tome je mjestu i umro. Možemo zaključiti kako je simbolika ove vrste stabla vezana za smrt junaka koji je ispod njega smješten. Drugi je primjer Ahileja čije je tijelo smješteno ispod hrasta. Naime, Ahilej je predstavnik grčkog mitološkog plemena Mirmidonaca ili Mirmidonjana⁸⁶¹. Prema mitološkoj priči, to je pleme nastalo iz mrava koji su nosili žito prema svetom hrastu, a koje je Zeus pretvorio u ljude kako bi naselio Eakov otok opustošen kugom. U ovom smislu simbolika hrasta jest vezana za Ahilejevo rođenje, ali i za smrt još jednog sudionika Trojanskoga rata koji leži u sjeni istog hrasta, a to je Diomed. Ovoj simbolici možemo dodati i onu bijele vrbe pod kojom leže ostaci Romolova brata koja se općenito vezuje uz tugu i žalost. Također je moguće prepoznati i poveznicu između stabla platana i Agamemnona čije tijelo počiva ispod njega. Prema očuvanim mitološkim pričama, u

⁸⁶⁰ Isto, pj. 5, okt. 16, okt. 17, s. 6.

⁸⁶¹ Usp. Vojtech Zamarovský, *Bogovi i junaci antičkih mitova*, nav. dj., str. 19.

XIX. je stoljeću postojalo jedno stablo platana kod Delfa za koje se vjerovalo da ga je zasadio baš Agamemnon⁸⁶². Slobodna interpretacija nam dozvoljava da simboliku stabala masline pod kojom leži tijelo Enejina sina Ascanija i brijesti pod kojim leži i sami Eneja dovedemo i u neposrednu vezu s dalmatinskim krajem budući su ove mediteranske biljke karakteristične za sve krajeve koje ova Dalmatinka upliće u svoje djelo. U ovom djelu ima govora i o Slavenima što tumačimo jasnom naznakom o dijelu tradicionalne slavenske nošnje «i lor berretti»⁸⁶³ pa na Romolov upit Illiu o njihovom porijeklu, on odgovara kako su svi oni slavenskoga porijekla:

Ed Ilio; tutti quei slavi sono detti,
Romol fra i sculti eroi lor pur accoglie;
Perché prodi in onor, prodi in valore
Al mondo fùro e son d'alto splendore.⁸⁶⁴

Nastavlja se opisivanje grada Rima s posebnim osvrtom na utvrde, zidine i gradska vrata. Pjesnikinja upućuje kako je izgrađeno mnogo gradskih vrata, a Sabinjani prolaze kroz četiri koja su otvorena: «A Roma sono, e per le quattro aperte/Porte s'innoltra la gran calca avanti»⁸⁶⁵. Kroz glavna gradska vrata prolazi Ersilla s bratom Tazijem, a ona su prema tumačenju Ane Vidović ukrašena statuom vučice koja doji blizance. Vidović nastoji prikazati arhitektonske znamenitosti od kojih su najvažnija brojna gradska vrata urešena raznim simbolima kao što su plug i kobila te drugim težačkim simbolima poput stada ovaca, bikova i mladih pastira. Na ovaj način pjesnikinja donekle dočarava izgled puta od gradskih vrata prema glavnom rimskom trgu forumu za kojeg jedino kaže da je «prostran»: «Poi giungon tutti a piazza assai spaziosa»⁸⁶⁶, «nell'ampio Foro»⁸⁶⁷.

Pored spomenutoga načina o pripovijedanju i opisu izgradnje Rima uz Polinu pomoć, zanimljiv je i način na koji pjesnikinja pripovijeda o tijeku sukoba. U osmom je pjevanju pjesnikinja nastojala prikazati napad Sabinjana na grad nakon otmice Sabinjanki među kojima je zatočena i Tazijeva sestra Ersilla. Pripovijedanju trogodišnjega rata, u ovom je pjevanju pjesnikinja posvetila svega šest oktava. Govori kako Romolo na početku napada obilazi

⁸⁶² Usp. Mišo Kišpatić, *Iz bilinskoga svieta*, Vol.1., Naklada Maticе hrvatske, Zagreb, 1884., str. 228.

⁸⁶³ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 5, okt. 29, s. 1.

⁸⁶⁴ Isto, pj. 5, okt. 29, s. 5-8.

⁸⁶⁵ Isto, pj. 6, okt. 29, s. 1-2.

⁸⁶⁶ Isto, pj. 6, okt. 33, s. 1.

⁸⁶⁷ Isto, pj. 6, okt. 34, s. 1

zidine te odmah potom iznosi rezultat borbe dajući na znanje kako strijele koje su naciljali Sabinjani i Etruščani nisu nanijele toliko štete koliko strijele Rimljana. Pripovijedanje borbe, pjesnikinja je skratila na sušto iznošenje motiva. Spominje jedino kako se čuje zvuk napinjanja i odapinjanja strijela, a kasnije jauci onih koji su ranjeni.

Za razliku od osmog pjevanja u kojem se prepričavanje borbe odvija kroz monologe i dijaloge iz perspektive sudionika na ratnom bojištu, u desetom pjevanju Ersilla i njezina pratnja Alina prate tijek borbe s utvrde. Takvu njihovu potencijalnu ulogu kao promatračica Vidovich u pripovijedanju ipak u potpunosti ne iskorištava. Opći dojam o bitci koji je pjesnikinja iznijela putem Alininog monologa stoji u svega dva stiha. Pjesnikinja stihom «Taccion coi labbri e parlano coi sguardi»⁸⁶⁸ izbjegava pripovijedanje opravdavajući to zapanjujućim izgledom borbe od čijeg je užasa Allina zanijemila. Također iznosi općeniti dojam o borbi nizanjem glagola u stihu: «Urta, ferisce, uccide, e va tagliando.»⁸⁶⁹ kojim stvara dojam brzine kojom se ona odvija kao i učinkovitost vojske Rima.

Pjesnikinja ni u jednom trenutku ne ulazi u detaljan opis događanja već kroz dijaloge stječemo uvid u tijek radnje. Izvještava prvenstveno o zaključcima nekih sukoba no ne opisuje niti pripovijeda o načinu ili tijeku kako se do njih došlo. Tako doznajemo kako nije samo Pola zadala štetu Taziju i njegovoj vojsci već cijeli njezin odred. Saznajemo kako se Arodino bio izdvojio iz svog odreda i uputio prema gradu no Pola ga sustiže te ona i njezin odred ga pogode «sa stotinu» strijela. Nešto više odjeka u izlaganju radnje, pjesnikinja je posvetila dvoboju centralnoga junaka Romola i njegovoga suparnika Tazija. Vidović naglašava prvenstveno Romolovu altruističku narav pa napominje kako se odlučio braniti samo štitom budući da je obećao Ersilli kako neće ozlijediti njezinoga brata niti njen narod. Tako doznajemo kako je Romolo ozlijedio Tazijevog konja koji ga je izbacio iz sedla, a potom je ulovio rukom strijelu koja ga umalo nije usmrtila. Razrađenija je i epizoda u kojoj Medippo poziva Romola, Zamiju, Olanda i Polu u boj. O dvoboju Medippa i Olanda, saznajemo kako se Olando brani, ali ne napada jer ne želi raniti Medippa budući da je on otac njegove zaručnice. Kada je Romolo vidio kako je Medippo ranio Olanda, Medippa pogodi strijelom u sred srca te na takav način rješava sukob. Sljedeći prizor borbe je onaj u kojem se isprepliće nekoliko vještih borilačkih poteza, a završava Polinom pogibijom. Započinje pokušajem

⁸⁶⁸ Isto, pj. 10, okt. 31, s. 5.

⁸⁶⁹ Isto, pj. 10, okt. 31, s. 8.

napada Zamie na Arodina, no došavši njemu blizu, Adipide mu probode prsa. Kasnije Pola ubije Adipidea nakon čega nju Tazije rani u lijevu bradavicu.

Pripovijedanje boja završava Tazijevom prijevarom kojom ulazi u Rim. Saznajemo kako se Pola uspinje na brežuljak i ubija Anadorea koji ju je bio izdao. Pjesnikinja samo nabraja redosljed događanja pa tako nabraja koga je sve Pola ubila. Od opisa grada nakon borbe saznajemo kako je bio okupan krvlju te kako se rijeka Tiber od krvi crvenjela.

Najveći umjetnički doseg u ovome epu zauzimaju dvije epizode koje zasebno čine petnaesto i šesnaesto pjevanje u kojima pjesnikinja glavne likove odvodi na imaginarna mjesta. Ovi epski krajolici kao primjer najplodnije pjesnikinjine mašte i umjetničkog izričaja upotpunjuju romantički ukus ovoga djela. Epizoda iz petnaestog pjevanja započinje Romolovim pokušajem samoubojstva utapanjem u rijeci Tiber na mjestu na kojem je Ersilla nestala u havariji no javlja mu se Mars u stihovima: «E si lanciava in fiume se d'accanto/Non gli appariva d'un Iddio l'aspetto»⁸⁷⁰ te ga poziva u Erebi i u Elizej. Ova je epizoda nadahnuta Danteovim putovanjem u zagrobni svijet u *Božanstvenoj komediji*, ali i Vergilijevom *Eneidom* kao i o općenito grčkim i rimskim mitološkim pričama. Vizija zagrobnoga svijeta Ane Vidović zamišljena je po uzoru na mitologiju pa postoje svega dva «vječna» svijeta Erebi i Elizej, a njih međusobno odvaja jedna planina.

Izgled Ereba koji Romolo posjećuje u pratnji Marsa najkonciznije opisanog stihom «Passato un ampio bosco, arrido e nero»⁸⁷¹ nesumnjivo podsjeća na stihove iz prvoga pjevanja Pakla Danteove *Božanstvene komedije*: «mi ritrovai per una selva oscura (...) esta selva selvaggia e aspra e forte»⁸⁷² u kojima mračna šuma stoji kao personifikacija grijeha u koje je zapalo čovječanstvo. U djelu Ane Vidović u Erebu kojega će Pluton kasnije nazvati «il regno della morte»⁸⁷³ obitava onaj koji je nesretan «Nell'Erebo ove stà chi è infelice;»⁸⁷⁴. Pjesnikinja opisuje kako je ovaj krajolik prepun jezera koja imaju vrlo neugodan miris. Vegetacija je siromašna pa ako i postoji koje stablo, ono je suho i bez raslinja. Ovo je mjesto na kojem gotovo nema ptica. Postoje samo pupavci⁸⁷⁵ i jedna sova koja je stoji obješena o jednu pećinu koja je smještena u podnožju željezne planine. Planina u ovom epu simbolizira put do

⁸⁷⁰ Isto, pj. 15, okt. 6, s. 3-4.

⁸⁷¹ Isto, pj. 16, okt. 10.

⁸⁷² Dante Alighieri, *Divina Commedia*, nav. dj., *Inferno*, Canto I, stihovi 2 i 5.

⁸⁷³ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 15, okt. 28, s. 5.

⁸⁷⁴ Isto, pjevanje 15, okt. 8, s. 4.

⁸⁷⁵ Za ove je ptice karakteristično da se glasaju monotono.

Elizeja. Ona je željezna čime pjesnikinja nastoji simbolički prikazati postojanost puta ka moralnim vrijednostima. S druge strane, špilja je predstavljena kao «cupa e spaventosa»⁸⁷⁶, a zatvorena je željeznim vratima. Ona simbolizira vrata podzemnoga svijeta u kojem se Romolo boji da će pronaći Ersillu. Za razliku od triju životinja koje priječe Danteov bijeg iz mračne šume, u mašti Ane Vidović to čini medvjed o čemu pjesnikinja pripovijeda stihovima:

Stava custode un orso, e d'ira acceso
Si drizzò per sbrantarli, ma frenare
Tosto dovè la brama di assallire
Lui che col Nume vide comparire.⁸⁷⁷

Spominje Vidović u ovome dijelu figuru iz *Božanstvene komedije*, a to je biće sa sedam glava⁸⁷⁸ koje se u Danteovom djelu pojavljuje u trećoj jaruzi kao simbol korupcije papinske vlasti. U djelu Ane Vidović, Romolo i Numitore susreću strašljivo biće u prolazu, a ono se naginje prema Numitoreu te čini da obojica požure hod.

Romolo i Numitore kasnije bivaju nošeni vjetrom do obale rijeke na kojoj susreću nekog brodarka koji prevozi duše o čemu Vidović pripovijeda stihovima:

Giunsero quindi ratti al par di vento
Su quella sponda dove ànno vicina
La barca di quel veglio che in eterno
Tragittatore è fatto nell'inferno.⁸⁷⁹

Može se zaključiti kako je vjetar koji nosi dvojicu spomenutih likova i sjene koje ih okružuju aluzija na «bufera infernal»⁸⁸⁰ iz petoga pjevanja *Božanstvene komedije*, a brodarka također aluzija na Carontea koji prevozi duše, a pojavljuje se u trećem pjevanju Danteovoga djela⁸⁸¹. Atmosfera pakla dana opisom turobnoga mjesta na kojemu je crna rijeka koja stagnira u toku, a obavijena je gustom smrtnom maglom «una densa nebbia mortale»⁸⁸² sačinjenom od goleme skupine raznih sjena, također podsjeća na pritok rijeke Stige iz Danteovog djela ili pak na močvaru Stiks. Pjesnikinja pripovijeda kako mrtvi upravo na

⁸⁷⁶ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 15, okt. 12, s. 2.

⁸⁷⁷ Isto, pj. 15, okt. 13, s. 5-8.

⁸⁷⁸ Dante Alighieri, *Divina Commedia*, nav. dj., *Inferno*, pj. 19, s. 109.

⁸⁷⁹ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 15, okt. 14, s. 5-8.

⁸⁸⁰ Dante Alighieri, *Divina Commedia*, nav. dj., *Inferno*, pj. 5, s. 31.

⁸⁸¹ Isto, pj. 3, s. 82.

⁸⁸² Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 15, okt. 15, s. 1-2.

ovome mjestu gube svoju tjelesnost na način da vrtlog skida tijela kako bi duše mogle nastaviti put u zagrobni život. U ovome dijelu pjesnikinja uvodi i samoga Carontea koji je promatrao Romola i Martea u obliku dviju duša odguranih na obalu. Pjesnikinja daje i nešto detaljniji opis duša kroz Marsov i Romolov dijalog dok se voze rijekom. Romolo upita Martea da mu objasni zbog čega su duše toliko međusobno različite. Zaključuje kako su jedne prelijepa dok druge izazivaju gađenje. Neke duše mu se čine težima od drugih jer se vrlo teško pomiču, a dodaje i kako su prekrivene crnim bodljama što je imao priliku uočiti dok je Cinzia prolazila nebom. Iz Marteovoga odgovora Romolu saznajemo kako one duše koje mu se čine strašnima su one koje su tužne jer su mučene i grešne dok su one duše koje se doimaju lakima, dobre duše, čiste od grijeha te da one odlaze u Elizej. U ovom se dijelu također spominje i Marteova zadaća koji dvaput godišnje posjećuje ovo mjesto s namjerom da zaposli ljenčine. Isto tako spominje se kako neke duše leže u blatu što podsjeća na peti krug Danteovoga Pakla u koji je autor smjestio srdite koji se tuku u blatu močvare Stiks.

Sljedeća figura koja se susreće u ovom epu je Pluton koji je u Danteovom djelu čuvar četvrtog kruga Pakla. U ovom djelu, on je prikazan kako mu iz očiju i ušiju izlazi dim, a glas mu je toliko prodoran da se buka koju stvara čuje po cijelom Paklu. Pjesnikinja pripovijeda kako Pluton i njegova supruga Prozerpina, koju naziva kraljicom Discordiom, sjede na tronu u nekoj prostranoj sobi te sabiru duše. Nju Pluton zadužuje da Romolu i Marteu bude vodič po Paklu te joj predaje ključeve. Pjesnikinja, u ovom dijelu umeće i podatak «Per sei mesi dell'anno in cui concessa», a odnosi se na mit o Prozerpini koju je Pluton oteo i odveo u podzemlje. Kasnije se nagodio s njezinom majkom da šest mjeseci provede s njom, a drugih šest u podzemlju. Ana Vidović djelomično modificira mitsku priču o Prozerpini na način da spominje promjenu njezinoga fizičkoga izgleda o čemu nema riječi u mitu, kao ni u Danteovom djelu koji Prozerpinu spominje samo generički kao kraljicu podzemnog svijeta ili Pakla⁸⁸³. Vidović predstavlja ovaj lik kao ljepoticu pretvorenu u čudovište «un orrida brunetta»⁸⁸⁴ s licem nalik tigru. U ovoj prostoriji susreću i drugo čudovište po imenu Falsità čije je lice obavijeno zmijama i gujama te Invidia koju Pluton predstavlja kao zlokobniju od Discordije jer ju zmija grize za srce, a ona grebe svakoga svojim noktima.

⁸⁸³ Usp. Dante Alighieri, *Divina Commedia*, nav. dj., *Inferno*, pj. 9, s. 44 («regina dell'eterno pianto»), pj. 10, s. 80 («la donna che qui regge»).

⁸⁸⁴ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 15, okt. 29, s. 8.

Prvi prostor čija vrata otključava Prozerpina, pjesnikinja naziva «Il primo spazio dei tormenti»⁸⁸⁵ te «cerchio del dolore»⁸⁸⁶. Ovaj prostor karakterizira gusti dim od zapaljenih vrtloga koji kruže zrakom. U ovom prvom prostoru, pjesnikinja spominje mjesta Flegetonte i Cocito, a u njemu se čuju jauci izdajnika, ubojica, ambicioznih, varalica i licemjernih. Moguće je kako se pjesnikinja i ovdje poslužila Danteovom idejom sedmoga kruga Pakla u kojem se nasilnici kuhaju u krvi rijeke Flegaton, ali i šestoga kruga budući da Vidović spominje i «Furie irate»⁸⁸⁷ kao personifikaciju grižnje savjesti u obliku nemilosrdnih žena koje neprekidno tuku bičevima sjene spočitavajući im njihove grijeh.

Druga vrata otvaraju prostor u novi krug. On je zakrčen šumovitim brdima na kojima rastu vatrene bodljike. Pjesnikinja i ovdje smješta motiv preuzet iz Danteovog djela. To su «orride arpie»⁸⁸⁸. One su u Danteovom djelu čuvarice drugoga pojasa sedmoga kruga te obitavaju u šumi samoubojica. U djelu Ane Vidović, ove čudovišne ptice ženskoga lica unose nemir među duše onih koji su zloupotrijebili svoj položaj, nepravednika, lihvara i oholih na način da su im spalile noge te učinile da neprestano lebde i vrte se iznad brežuljaka.

Slijedi treći krug kojega pjesnikinja naziva «terza boglia»⁸⁸⁹. Vjerojatno se ovaj naziv odnosi na Danteove jaruge iz osmoga kruga Pakla. U ovom krugu pjesnikinja ističe opisom jedno razgranato i plodno stablo koje podsjeća na stablo počinjenja prvoga grijeha budući da pripovijeda kako ono svaku dušu namami da mu se približi jer izgleda kao da sadrži rijetke ljupkosti. U njemu obitava «Pallade» okružena ženama te slavi mladež. Ovdje je i Venera koja sjedi među svojim Gracijama, a u isti je prostor Vidović smjestila izdajnike i zavidnike, a kažnjeni su na način da izviruju iz blatnih rupa podno stabla. Uspijevaju se pomaknuti, ali padaju nazad u nečistu baru crveni od vatre.

U četvrtom prostoru čija vrata otvara Proserpina, kažnjeni su lopovi, bludnici, pohotnici i oni koji su svojim dobročiniteljima bili nezahvalni. Kazna koju trpe je bol od opekline iskri koje na grešne duše neprekidno baca užareni čempres. U petom prostoru Romolo i Marte susreću duše djevojaka i mladića koji su kažnjeni jer nisu poštovali oca i majku na način da svi stoje posred vatre, a na dlanovima imaju oslikana lica roditelja. Krajolik šestoga prostora odiše sličnom atmosferom poput trećega kruga u kojemu također stoji djelomično idiličan opis

⁸⁸⁵ Isto, pj. 15, okt. 30, s. 2.

⁸⁸⁶ Isto, pj. 15, okt. 32, s. 1.

⁸⁸⁷ Isto, pj. 15, okt. 31, s. 6.

⁸⁸⁸ Isto, pj. 15, okt. 32, s. 7.

⁸⁸⁹ Isto, pj. 15, okt. 35, s. 2.

pejzaža nasuprot kazni koju trpe grešne duše koje u njemu obitavaju. Pejzaž karakterizira bogata i bujna vegetacija s obiljem vode, mnoštvo stabala koja su prepuna jestivih plodova i zdjele s bistrom i pitkom vodom. U ovome prostoru obitavaju oni koji su za zemaljskoga života bili neumjereni u hrani i piću, a njihova kazna stoji u tome što ne smiju utažiti ni glad niti žeđ. Prostor šestoga kruga nesumnjivo je inspiriran šestim krugom Danteovoga Čistilišta u kojem također obitavaju neumjerni u jelu i piću, a trpe istu kaznu kao i u epu Ane Vidović. U sedmom i posljednjem krugu podzemnoga svijeta, Vidović smješta bludnike čija je kazna da zabijaju bodeže u vlastite grudi.

Autorica je osmislila strukturu Pakla nedvojbeno nadahnuta Danteovom vizijom. Razgledavanje i upoznavanje čitatelja s podzemnim svijetom protječe kroz diskurs dvojice likova, baš kao što je to slučaj i u *Božanstvenoj komediji* s Danteom i Vergilijem. Premda Vidović preuzima određene pjesničke slike i ideje iz spomenutoga djela, ona ih ne razrađuje detaljno. Izlaže ukratko o strukturi ovoga podzemnoga svijeta, no ideju naposljetku ne uspijeva koncizno iznijeti: «Ch’ogni campo d’inferno abbia sue genti/ D’ogni peccato in diversi tormenti»⁸⁹⁰. Njezina vizija fizionomije zagrobnoga svijeta Ereba vrlo je nejasna te često izgleda nedovršeno. Raspored grijeha nema nikakve simbolike niti smisla te pjesničke ideje često djeluju nelogično nagomilane. Slično je i s prizorom u kojem završava putovanje Romola i Martea po Erebu. Dijaloški niz odjednom je prekinut stihovima pripovjedača: «Ed i vapori omai densi e nebbiosi/ Stan per sparir nei quali sono ascosi»⁸⁹¹. Pripovjedačevim upadom također se naglo prelazi iz jednoga krajolika u drugi. U gustom oblaku magle Romolo i Marte nestaju iz Ereba te dolaze u Elizej u kojem ih Prozerpina više ne može slijediti baš kao ni Vergilije Dantea kroz Raj. Elizej, do kojega Marte leti vlastitim krilima, a Romola prenosi velika zlatna ptica je predstavljen izrazom «ciel sereno»⁸⁹². Drugi vječni svijet pomnije je opisan putem Romolovoga obraćanja Marteu u stihovima:

Romolo rapito in un soave incanto
Soggiunge al padre; oh! cara la verdura
Che io qui pur scorgo, ma la vid tanto
Bella nel mondo , oh! come dolce e pura
L’aria qui olezza, e degli augelli il canto
Come rapisce!, in ver bella ventura

⁸⁹⁰ Isto, pj. 15, okt. 40, s. 7-8.

⁸⁹¹ Isto, pj. 15, okt. 45, s. 7-8.

⁸⁹² Isto, pj. 15, okt. 47, s. 2.

In fra queste delizie aver la sorte
Di poter penetrar dopo la morte!⁸⁹³

Romolovo uživanje u vječno proljetnom krajoliku Elizeja pjesnikinja dočarava pomoću vizualne, akustične, olfaktivne i taktilne pjesničke slike. Opisuje šarenilo krajolika kojega karakterizira bujna vegetacija. Spominje zlaćane litice, dugine boje, ljepotu sunčevog sjaja, toplinu i nježnost zraka, ptičji pjev i pjesmu blaženika koji u Elizeju obitavaju.

Idiličnu sliku ovoga pejzaža upotpunjuju i duše glasovitih likova koje pjesnikinja naziva «i spiriti preclari»⁸⁹⁴. Za razliku od duša u Erebu koje uvijek borave u tami, duše Elizeja vječno uživaju u danjem svjetlu. Romolo pripovijeda kako su se iz jednoga niza duša, tri istakle. To su bile sjene Enejinoga oca Anchisea (Anhiza), Eneje i Enejinoga sina Iula (Ascanija). Ovim dušama Marte predstavlja Romola dok se Enea melankolično prisjeća Italije stihom: «O cara, o bella Italia ognor beata,»⁸⁹⁵.

Na ovom mjestu, Romolo susreće i Tarpeju ali ona mu se ne obraća jer je preboljela ljubav prema njemu. Pjesnikinja opisuje izgled njezine kose te upućuje na simbole ratne slave. Spominje plave, sjajne uvojke kose koji padaju po Tarpejinom vratu, kacigu prepunu lovorova lišća te štit ukrašen cvijećem koji nosi u desnoj ruci.

Prilikom prikaza susreta Tarpeje, pjesnikinja donosi još jednu ideju. Naime, Tarpea govori da je došla s neba, a u Elizej je dolazila čak dvaput kod sestre. Pjesnikinja, dakle razlikuje Erebu, Elizej, ali i zvijezde odnosno nebo na kojem obitavaju «I genii eletti»⁸⁹⁶. Oni nakon smrti obitavaju na nebu jer su na zemlji ostavili bogatstvo svojim djelovanjem: «Sia con l'opre o coi canti, o coi lor detti/Ha lasciato nel mondo un gran tesoro»⁸⁹⁷. Pjesnikinja također navodi kako takvima Jupiter dozvoljava da idu u posjet prijateljima i rodbini u Elizej: «Per questo negli Elisi dalle stelle/ Volan spesso dei spiriti»⁸⁹⁸.

Pjesnikinja također spominje kako u Elizeju obitavaju i duše djece⁸⁹⁹, a opisuje ih kako lete oko stabala ebanovine prepunih plodova jabuka. Na ovom mjestu Romolo susreće brata Rema kojega moli oprost te majku Reu koju želi zagrliti i poljubiti no ona ga odbija budući da je još

⁸⁹³ Isto, pj 15, okt. 49.

⁸⁹⁴ Isto, pj. 15, okt. 55, s. 6.

⁸⁹⁵ Isto, pj. 15, okt. 58, s. 5.

⁸⁹⁶ Isto, pj. 15, okt. 64, s. 1.

⁸⁹⁷ Isto, pj. 15, okt. 64, s. 3-4.

⁸⁹⁸ Isto, pj. 15, okt. 65, s. 1-2.

⁸⁹⁹ Isto, pj. 15, okt. 81, s. 8.

živ: «Un'ombra sol altra ombra può baciare, /Dunque allr che verrai spirto al mio lato/Allora sì potremoci abbracciare;»⁹⁰⁰. Nezaobilazna simbolična figura koju Romolo i Marte ovdje posljednju susreću je grčka pjesnikinja Saffo. Vidović svoju opčinjenost ovom pjesnikinjom iskazuje još u pjesmi od trideset i tri katrena *A Saffo* koju je objavila u zbirci pjesama *Mestizie e distrazioni*⁹⁰¹, a u njoj moli Faonea da ju obdari pjesničkim umijećem kakvim je on obdario Saffo. U epu *Romolo* pjesnikinja zamišlja Saffo kako silazi s neba u Elizej u sijevajućoj kugli. Pjesnikinja ju opisuje kao biće koje nalikuje na boginju. Na glavi nosi lovorov vijenac koji je uljepšan isprepletenim ružama. Njezina je kosa kovrčava i crne boje, a posebice se ističe njezin čudesan sjaj. Odjevena je u bijelu haljinu te nosi citru u ruci. Vidović veliča njezinu poeziju naglašavajući kako je zbog svoga nježnoga pjeva omiljena i na nebu i na zemlji. Dio ovoga prizora čini i Saffin Faone koji Romola izgledom podsjeća na Adonea. Marte također objašnjava i razlog zbog kojeg se Faone nalazi među blaženicima iako to nije zaslužio jer je bio nevjeran svojoj voljenoj. Saffo je svojim žalopijkama umirila Jupiterov bijes. Upravo zbog toga što je Saffo oprostila Faoneu te ga učinila ljupkim, on joj je zauzvrat podario svoj pjev. Ova epizoda završava dolaskom Romola i Martea do vrata boje slonovače. Jedan vitez vrata otvara, a Romolo ugleda svoga konja. Nakon što sazna kako Ersilla nije mrtva «Di rivedere in terra certamente/La donna che in tuo cor è sì possente!»⁹⁰². Romolo se odjednom nađe na putu za Rim, a Martea pogodi munja.

Epizoda iz šesnaestoga pjevanja započinje zazivanjem muze da pjesnikinji pomogne ispriповijedati o tome što se dogodilo s Ersillom za vrijeme njezinoga odsustva iz Rima. Pjesnikinja pomno opisuje pejzaž u koji je Junona odvela Ersillu. Vidović pripovijeda kako su plovidbom kroz neki uski kanal Ersilla i Junona došle na neko primorsko mjesto koje po svom izgledu izgleda mistično. Pjesnikinja spominje vodopade koji su se lomili niz stotinu brežuljaka prepunih procvaloga cvijeća. Idilu ovoga mjesta upotpunjuje lagani povjetarac, blejanje ovaca, zvuk gajdi, kolibe i barkice te stanovništvo koje se bavi ribolovom i poljoprivredom. Nakon što Junona utješi Ersillu kako će opet vidjeti Romola, odlazi. Ersilla oblači Junoninu haljinu te biva zamijenjena za djevojku po imenu Lucia, odnosno Ireninu sestru koja je bila netragom nestala. Irene se obraća Ersilli misleći da je to njezina sestra te govori kako joj prepoznaje glas, lice i haljinu u kojoj ju je posljednji put vidjela. Ista djevojka odgonetne mjesto u kojem se ova epizoda odvija, a to je pjesnikinjin rodni kraj: «in Dalmazia

⁹⁰⁰ Isto, pj. 15, okt. 76, s. 2-4.

⁹⁰¹ Anna Vidovich, *Mestizie e distrazioni versi di Anna Vidovich*, nav. dj., str. 9-10.

⁹⁰² Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 15, okt. 88, s. 7-8.

sei»⁹⁰³, «del Tizio presso»⁹⁰⁴. Irene progovara i o svom porijeklu. Objašnjava kako je ona Romolova sestrična. Njihov se otac zvao Manio. Bio je Talijan iz grada Alba Longe, a ubio ga je Rein tetak. Njezina se majka porijeklom Dalmatinka, zvala Jela. I ovdje je transparentan spoj talijanskog i hrvatskog podrijetla kao projekcija pjesnikinjinog rodoslovlja odnosno autobiografskog segmenta kojega izlaže na početku epa te općenito i odraz suživota dviju kultura u to vrijeme u Dalmaciji. Na početku epa pjesnikinja izlaže, svoje talijansko podrijetlo: «Appieno già se a me il destino/ Italo dava il padre, un vincentino.»⁹⁰⁵ koje je naslijedila od oca, a majka joj je također Dalmatinka. Odabir slavenskih imena u ovoj epizodi je također sugestivan: Lucia je omiljena svetica među Dalmatincima⁹⁰⁶. Jela je vrlo često žensko ime slavenske narodne poezije. Pjesnikinja u svojim djelima često tako naziva svoje ženske likove, a i ona sama koristi pseudonim Jela Horvatica.

Pjesnikinja u ovoj epizodi upućuje i na dvojezičnost u Dalmaciji naglašavajući kako je otac Irene i Lucie htio da njegova djeca poznaju i hrvatski i talijanski jezik. Pored pejzaža i gostoprimstva, Ersilla se posebice dojmio, ilirski jezik «Ed udiva sovente in innocenti/Detti di quei pastor, che salutando/Lucilla pronunziavano gli accenti/A lei stranieri, e din tale favella/Che udita pria non ebbe la donzella.»⁹⁰⁷. Zbog ljepote jezika kojega čuje, Ersilla zaključuje kako će se ilirski jezik zasigurno pričati i na nebu, što se u ovoj epizodi također događa kada Junona započne pjesmu na hrvatskom o čemu Vidović govori stihovima:

Và i detti dela Dea, si sente colta
Da un genio inspirator per ammirando
Prodigio, e nel illirico idioma
Ella cantò al suo ben pensando, e a Roma.⁹⁰⁸

Ersilla susreće i staricu odjevenu u bijelo koja joj se obraća na talijanskom jeziku te joj pojašnjava kako se talijanski jezik govori u gradu u blizini, u Šibeniku. Isto tako upućuje kako hrvatski jezik živi u autentičnim dalmatinskim mjestima koja su udaljena od gradskih središta:

⁹⁰³ Isto, pj. 16, okt. 20, s. 7.

⁹⁰⁴ Isto, pj. 16, okt. 21, s. 1.

⁹⁰⁵ Isto, pj. 1, okt. 1, s. 7-8.

⁹⁰⁶ Usp. Živko Nižić, *La storia come gioco poetico nel poema Romolo ossia la fondazione di Roma, poema di Anna Vidović*, nav. dj., str. 560.

⁹⁰⁷ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 16, okt. 30, s. 4-8.

⁹⁰⁸ Isto, pj. 16, okt. 54, s. 5-8.

Non ti stupir se italico favello
L'altra soggiunge, in dalmate contrade
Illirico si parla, e inoltre quello
Idioma tuo, ed io nella cittade
L'appresi a noi vicina; Ersilla è bello
Il vostro idioma dice; e sua beltade
Si mi interessa che lieta sarei
Se lo intendessi ben come vorrei.⁹⁰⁹

U ovom se dijelu opet javlja i alter ego pjesnikinje u Ersillinom liku koja govori kako bi voljela da može opjevati pjesnike s planine Helikon na hrvatskom i na talijanskom jeziku čime upućuje na vlastito plodno dvojezično stvaralaštvo kao vjerojatno i planiranje pisanja drugih književnih djela. Starica također govori kako je najplodnije mjesto za inspiraciju upravo Dalmacija te da će ovaj kraj potaknuti njezinu maštu. Ovim dijelom upućuje na svoje boravke po raznim dalmatinskim mjestima koji su inspirirali njezina književna djela: «Ché poesia spiega ampio il suo volo/In ogni parte del Dalmato suolo.»⁹¹⁰. Starica također nagovijesta slavnu budućnost dalmatinskoga kraja čiji će potomci biti prema ideji pjesnikinje; veliki pjevači, poznati umjetnici, znanstvenici, a jezik ovoga kraja kao i svi njegovi ljudi uvijek će biti u milosti bogova:

E avrà Dalmazia ognora dei possenti
Cantori, e sarà Madre a veri eroi,
E uomini esciran scelti e valenti
Nell'arti, e scienze dai paesi suoi;
Il suol, l'idioma, e tutte le sue genti,
Dissero i Numi, ognora amerem noi;
Fia nostra cura sempre quel paese
Generoso, ospital, forte, e cortese.⁹¹¹

Ovu epizodu naglo prekida dolazak Junone. Ersilla odlazi s njom prema nebu, na brdu ugleda citru ukrašenu lovorom, dobiva inspiraciju te započne pjevati na hrvatskom jeziku. Cijeli ovaj pasus usmjeren je na promociju i emancipaciju hrvatskoga jezika.

Uloga snova u ovom epu ima vrlo važnu funkciju. Pored umjetničke vrijednosti zbog upotpunjavanja nekih narativnih dijelova, snovi imaju funkciju u najavljivanju daljnjeg tijeka

⁹⁰⁹ Isto, pj. 16, okt. 46.

⁹¹⁰ Isto, pj. 16, okt. 49, s. 7-8.

⁹¹¹ Isto, pj. 16, okt. 50.

radnje, razjašnjavanju nedorečenih dijelova fabule, ali i opravdavanje u izbjegavanju stupnjevitog pripovijedanja ili općenito prepričavanja određenih pasusa.

U drugom pjevanju nakon što je pjesnikinja ispričovijedala da je Rema zarobio Amulio, u naraciju upliće Faustulov san u stihovima:

Faustulo intanto quella notte stessa
Sognò la ninfa che in bosco veduta
Aveva, e che in pensier gli stava impressa
Costantemente, e ben l'ha sonosciuta
Alla candida veste, a quel che dessa
Crin nero aveva, e guardatura acuta,
Alla voce che in sogno a lui dicea,
Destati, e i figli difendi di Rea!⁹¹²

Vidović umetanjem ove kratke epizode u kojoj se Faustulu u snu javlja nimfa te mu govori da otiđe spasiti blizance, pojačava dramatičnost radnje te djelomično upotpunjuje sadržaj i ubrzava razvoj radnje na način da Faustulo što prije ode izvijestiti Romola da mu je brata okovao stric Amulije. Kasnije se i Numitoreu u snu javlja Rea koji moli Faustula da kaže dječacima o njihovoj sudbini te da ih okruni. Vrlo je zanimljiv Romolov san kojega je usnuo nakon što je ubio svoga brata, a pojavljuje se u trećem pjevanju. U tom se snu Romolu ukazao Marte koji ga tješi kako je njegov brat u Elizeju. Ovaj san pjesnikinja nudi kako bi zaključila pripovijedanje o boli koju Romolo osjeća zbog pokojnog brata, a istovremeno kako bi zbog prikaza grižnje savjesti opravdala njegov moral. U osmom pjevanju, Numitore je saznao za zasjedu koju spremaju Sabinjani. Šalje Faustula da potraži Polu za pomoć. Vrlo čudno, Faustulo govori Poli kako je Numitore usnuo san kako im se bliži rat protiv Sabinjana te ju poziva u pomoć. U ovom dijelu uloga sna je u nagoviještanju, odnosno najavljivanju temeljnog događaja ovoga djela. U četrnaestom se pjevanju pripovijeda o noćnoj mori koju je usnuo Romolo, a to je njegov dvoboj s Acheronteom. Iznoseći novu epizodu, pjesnikinja nadopunjuje fabulu odnosno pridonosi njezinoj tematskoj razgranatosti. Isto tako, san kao pripovjedni odabir, omogućio je pjesnikinji zbog njene same psihološke prirode da ga konološki ne vezuje uz ostatak pripovjednog niza. Posljednji san koji donosi jednu sasvim drugačiju dimenziju u naraciji jest onaj iz petnaestog pjevanja. Romolo je usnuo Ersillu četvrtu noć nakon povratka iz podzemlja. Ona mu se u snu ukazuje bližda ispod grma mirte.

⁹¹² Isto, pj. 2, okt. 10.

Odabir biljke ne čudi budući da je to grm tipičan za mediteransku makiju pa simbolizira dalmatinski kraj u koji je Ersilla bila sklonjena. Pjesnikinja također upotpunjuje dalmatinsku viziju Romolova sna kroz prikaz nekoliko ovaca koje su protrčavale poljem dok je Ersilla pjevala o svojoj ljubavi prema njemu.

Odi tu che lunghi tanto
O mio ben da me ti stai
Il mio duolo?, e versa pianto
Il tuo ciglio mai per me?
Nò non pianger, ma felice
Mio diletto vivi ognora,
Il dolore non s'addice
A quell'alma tua gentil.

Che se io provo crudi affanni
Restin tutti pel cuor mio,
Mai non colgano tiranni
Te dolcissimo mio amor.
O mia vita io sol vorrei
Tu sapessi almeno un giorno
Che son tui gli affetti miei
Che a te sono ognor fedel.⁹¹³

Nakon Ersille, Romolu se u istom snu ukazuje Marte koji mu govori kako je Ersilla živa te da će ju nekada sresti. Uloga ovoga sna je da nagovijesti daljnji tijek radnje. Ipak, u ovom snu koji je iskazan Ersillinim monologom u obliku lirske ljubavne poezije ispjevane u četiri katrena, pjesnikinja i strukturno uvodi jedan od važnijih segmenata romantičkoga epa, a to je njegova liričnost. Pored iskazivanja vrlo burnih emocija od strane junaka, prikazivanja njihovih ljubavnih osjećaja u vidu lirskih opisa i njihovoga djelovanja, pjesnikinja eksplicitno umeće u narativnu strukturu lirsku pjesmu. Istim se lirskim izrazom Ersilla javlja i u sedamnaestom pjevanju:

Nè tal pegno potrassi smarrire,
Ch'anzi ascoso verrà conservato,
Perchè un giorno lo dee rinvenire
Una donna già fissa dal Fato,
Poco lunghi dal Tizio costei
Nascerà dopo secoli tanti,

⁹¹³ Isto, pj. 17, 100.

E cresciuta ispirata dai Dei
La tua storia poi fia ch'ella canti.
Sebenico sarà la cittade,
Anna il nome di lei che avrà il vanto
Ciò che adesso fra noi tutto accade
Di ridir in poetico canto.⁹¹⁴

Preplavljena inspiracijom, Ersilla poput neke prorokinje pjeva o sretnoj sudbini dalmatinskoga kraja koje će biti rodno mjesto same pjesnikinje. Na ovaj način, Vidović još jednom potvrđuje romantičku sklonost ka lirskoj pjesmi te time i odstupanje od klasičnog epskog pripovijedanja. Prema Mirku Tomasoviću pak, odabir deseterca je «posljedak auktoričine diletantske dispozicije» pod utjecajem hrvatskih junačkih pjesama⁹¹⁵.

Narativnu strukturu epa karakterizira vrlo jasna organizacija dijelova radnje. Radnja se tematski može podijeliti na tri dijela. Svaki dio započinje novim zazivanjem muze čiji je zadatak ispriповijedati točno određeni dio radnje. U prvom pjevanju muza ima zadatak ispriповijedati o osnutku grada Rima, o rimskoj vojsci na čijim je temeljima nastalo Rimsko carstvo. Egzordijalnu topiku desetoga pjevanja također karakterizira zazivanje muze, ali ona ovaj put ima zadatak pomoći pjesnikinji da ispriповijeda o boli i ljubavi Ersille te o borbi Romola i Tazija dok u šesnaestom pjevanju muza ima zadatak ispriповijedati o tome što se dogodilo s Ersillom nakon brodoloma. Istovremeno, zazivanje muze služi i u svrhu ekspozicije i najavljivanje sadržaja koje će biti ispriповijedano.

Za jasnoću iznošenja sadržaja zaslužna je i njegova precizna raspodijeljenost unutar vremenske orijentacije. Već u prvom pjevanju pjesnikinja jasno informira o dužini boravka blizanaca u jazbini do trenutka kada su ih pronašli pastiri Tirsi i Licori: «Tre lune avevan compito il loro corso»⁹¹⁶. Isto tako u četvrtom pjevanju jasno odaje koliko je vremena prošlo od Remove smrti do Romolovog pojavljivanja u javnosti odnosno autorica jasno ističe koliko je dana prošlo od Remove smrti do trenutka kada se Romolo obratio narodu- na petnaesti dan, a to opisuje ovako:

Ben sette, e sette volte era comparso
Febo nel ciel precorso dall'aurora,
Dacché Romolo a tutti era disparso,

⁹¹⁴ Isto, pj. 17, 53, s. 21-32.

⁹¹⁵ Mirko Tomasović, *Ana Vidović : književni profil*, str. 20

⁹¹⁶ Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj., pj. 1, okt. 71, s. 1.

E il quindicesimo giorno eco già fuori⁹¹⁷

U petom pjevanju imamo i podatak o tome koliko traje Polina ljubavna agonija jer dugo nije vidjela Romola: «Ah! come di sei lune il mio soffrire»⁹¹⁸. U osmom pjevanju daje se naznaka o tome koliko je dugo grad Rim opkoljen neprijateljskom vojskom : «Ventisei volte fece al ciel ritorno/ Cinzia da quando Romol circondate/le mura à dal nemico,»⁹¹⁹. U istom se pjevanju izjašnjava i Faustulo o periodu od dvadeset i pet godina koje su protekle od smrti njegove supruge; «Cinque lustri già son omai passati»⁹²⁰. U trinaestom pjevanju pjesnikinja iznosi točan podatak o trajanju rata između Rima i Lacija «Ebbe fine una guerra di tre anni»⁹²¹. U petnaestom pjevanju imamo i točan podatak o tome koliko je vremena Romolo proveo u podzemlju: «fu due lune intere/Senza poter di lui nulla sapere» dok u sedamnaestom također podatak o vremenu koje je Ersilla provela u Dalmaciji: «La terza luna stava per compire/Dacchè Ersilla a Lucia erasi unita»⁹²².

Jasnoći ispriповijedanoga sadržaja pridonosi i egzordijalna topika pjevanja koja je većinom također vremenska. Primjerice, treće pjevanje počinje indikacijom vremena kojim se simbolično upućuje na mjesec u kojemu je utemeljen grad Rim «Delle rose in April appena colte»⁹²³. Slično je i sa završecima pojedinih pjevanja koja se okončavaju padanjem noći. Primjerice, drugo pjevanje završava sutonom u stihovima: «Era quell'ora appunto, quell'istante/ In cui Febo fuggente ci abbandona.»⁹²⁴ Istovremeno, nestanak sunca na kraju ovoga pjevanja najavljuje tragični trenutak koji će se dogoditi u sljedećem pjevanju, a to je bratoubojstvo. U narativnoj se strukturi javljaju i po dva pjevanja koja su međusobno povezana istom topikom vremena. Primjerice, trinaesto pjevanje završava Romolovim odlaskom na počinak, a četrnaesto započinje njegovim noćnim morama o Acheronteu. Na ovakav način pjesnikinja postiže cjelovitost zasebnih pjevanja, cjelovitost većih dijelova djela kao i potpunu cjelovitost samoga djela.

⁹¹⁷ Isto, pj. 4, okt. 1, s. 1-4.

⁹¹⁸ Isto, pj. 5, okt. 2, s. 3.

⁹¹⁹ Isto, pj. 8, okt. 35, s. 1-3.

⁹²⁰ Isto, pj. 8, okt. 60, s. 1.

⁹²¹ Isto, pj. 13, okt. 1, s. 5.

⁹²² Isto, pj. 17, okt. 1, s. 1-2.

⁹²³ Isto, pj. 3, okt. 1, s. 2.

⁹²⁴ Isto, pj. 2, okt. 59, s. 1-2.

Također, u nekim dijelovima prikazi smjene dana i noći putem mitoloških inačica nebeskih tijela, Febom kojim pjesnikinja naziva sunce, Cinziom kojom naziva mjesec, doprinosi se i stilskoj vrijednosti djela što je najviše izraženo u osmom pjevanju u stihovima:

Intanto il sole i raggi suoi nascose,
E dopo lui la notte indi venendo
Stendeva il nero vel che le preziose
Stelle dispiega, ed ora mai già essendo
Notte sul mondo, i sposi con le spose
Ai loro lari passano, e sorgendo
In cielo Cinzia Romol la fissava
Dalla finestra, e a lei così parlava.⁹²⁵

Ujedinjenje i pomirenje svih zaraćenih naroda opća je idejna poruka koju nosi ovaj ep. Takav pacifistički stav pjesnikinja izravno zastupa u stihovima:

Dunque senz'altro opriamo il nostro bene,
Nè più soffriamo come schiavi oppressi
Che ognun ci sfugga adesso, e din catene
Da talun forse in breve veniam messi!
Facciam facciamo quanto ci conviene
All'utile all'onore di noi stessi,
Quanto importa che gente sotto aprico
Ed egual cielo viva in nodo amico.⁹²⁶

Ovakva pjesnikinjina ideja implicitno prožima prikaze ženskih likova. Na ovaj se način emancipiraju ženski likovi kao glavni nosioci mira, odnosno pomirenja. Sabinjanka Tarpeja, prerušena u lik ratnice Pole⁹²⁷, gradi Rim, pogiba u obrani grada jer se bori na strani protivničke rimske vojske te izravno doprinosi pomirenju Rima i Lacija. Također, njezin je lik u simboličkom smislu i utjelovljenje, odnosno alter ego same pjesnikinje što pjesnikinja pokazuje dodatno kroz lik Poline sestre blizanke Palmire. Palmira je pjesnikinja koja u ovom epu ima zadaću ispričovijedati pohod svoje sestre u borbi za pomirenje zaraćenih strana. Ana Vidović slično vidi i svoje književno djelovanje. Ana, po ocu Talijanka, veličajući dalmatinsku inspiraciju, hrvatski jezik, mogućnosti njegovoga književnoga izraza i kulturu

⁹²⁵ Isto, pj. 7, okt. 16.

⁹²⁶ Isto, pj. 6, okt. 25.

⁹²⁷ Prerušavanje likova nalazimo u gotovo svim djelima Ane Vidović.

njezine rodne grude u ovom epu nastoji pomiriti sraz između dviju kultura u Dalmaciji, hrvatske i talijanske.

Mišljenja smo da je ovo djelo u onovremenoj književnoj kritici, uz nekoliko izuzuzetaka, naišlo na opće neodobravanje zbog toga što je pjesnikinja na neki način iznevjerila one koji su od nje očekivali jasno jezično opredjeljenje. Vidović je svoj najveći književni zahvat napisala na talijanskom jeziku, a od nje se očekivalo upravo suprotno. Štoviše, tema o kojoj piše, ne tiče se nimalo hrvatske nacionalne povijesti nego rimske mitološke priče o prvom talijanskom vladaru i o osnutku grada Rima i to u vrijeme kada se mitološka tematika nije odobravala. Dodajmo činjenicu i kako mitske teme nije predlagao ni Nikola Tommaseo od kojega su epski pisci uvijek tražili mišljenje pa je iz te perspektive odabir Ane Vidović dosta specifičan, a kao takav nailazi na zaista vrlo uvredljiv sud od strane talijanske kritike.

Časopisi na hrvatskom jeziku objavljuju pozitivno mišljenje. U «Glasniku dalmatinskom»⁹²⁸ nalazi se *Oda na pohvalu Dalmatinske spisateljke, vrsne Gospoje Ane Vidović rođene Vužio spievano u zgodi njezine novoizdane u stihovima u talijanskom jeziku knjige pod naslovom: Romolo* koju potpisuje Vladislav Vežić. Ovaj autor stavlja ime Ane Vidović u red s najpoznatijim svjetskim piscima, Homerom, Vergilijem, Puškinom, Goetheom, Schillerom, Voltaireom, Tassom, Danteom, Mikiewiczem. Iako je djelo na talijanskom jeziku, Vežić ne dvoji kako je Ana napisala djelo ravno epopeji pokazavši slavu i moć drevnoga Rima. Časopis «Zvezda» objavljuje prijevod⁹²⁹ Paravijinog pisma upućenog Ani Vidović. Spominje se kako je pismo napisano još 23. listopada 1856. Paravia govori kako je počeo čitati njezin spjev i pohvaljuje lakoću s kojom stvara rimu što je već uočio i u njezinim drugim sastavima. Rimu koju postiže smatra najvećom značajkom njezinoga pjesništva. Također najavljuje kako će ep dati i Tommaseu na uvid u nadi da će i on pohvaliti njezino djelo. Najnegativnija i najuvredljivija je kritika ona iz časopisa «Rivista veneta»⁹³⁰ koja prvenstveno ismijava uopće i razlog koji je naveo Anu Vidović za pisanje djela, a koji ona sama navodi u predgovoru⁹³¹. To je ohrabrenje koje joj je pristiglo od strane brojnih pohvalnih komentara na njezina djela

⁹²⁸ Vladislav Vežić, *Oda na pohvalu dalmatinske spisateljke, vrsne gospoje Ane Vidovic, rođene Vužio. Spievano u zgodi njezine novoizdane, u stihovima u talijanskom jeziku, knjige pod naslovom: Romolo. U Zadru na Mitrovdan* («Glasnik dalmatinski», br. 88, god. 1857).

⁹²⁹ Da je riječ o prijevodu, saznaje se u prethodnom broju. Usp. *Pismo glasovitog profesora Paravije na našu vrlu pjevačicu, plemenitu gospoju Anku Vidovićevu* («Zvezda», br. 29, god. 1863.)

⁹³⁰ Niebuhr, *Critica letteraria* («Rivista veneta», br. 25, god. 1856., str. 217-218)

⁹³¹ Tomasović je preveo predgovor spjevu *Il mio piccolo redinconto* (pp.I-IV)/ *Moje malo polaganje računa* u Mirko Tomasović, *Ana Vidović : književni profil*, nav. dj., str. 28-30 i Tomasović Mirko; *Neznane i neznani : kroatistički prinosi*, nav. dj., str. 77-80.

na hrvatskom jeziku: «Pubblicati pochi versi, che non vedemmo e che devono essere infelicissimi, la poetessa ci confessa umilmente che *ripetute lodi ne parlarono i giornali, molte ebbe le poesie, le congratulazioni*. Così ella ha da tutti quelli cui domanda consiglio dei conforti: e ai conforti risponde con nuove rime e ne ha nuovo plauso; onde, confidente di sè e della ignoranza o della incuria dei lettori si pose all'epica e congiurò contro Romolo.»⁹³² Sarkazam Niebuhra, autora pod pseudonimom, nastavlja se u komentaru koji općenito izruguje pjesnikinjin umjetnički dosegi u ideji, stilu, ali i sposobnosti stvaranja oktave: «Il poema, a giudicarlo in una parola, è una florianata per il concetto, e per la forma... non c'è autore da paragonargli negli annali delle nazioni. Ora solo chi è reo di aver letto M. Numas Pompilius par Florian può farsi una qualche idea di questa cronaca in prosa da otto righe per periodo.»⁹³³. Štoviše, autor kritike upućuje na, prema njegovom mišljenju, mnoge gramatičke i metričke pogreške: «Gli errori si trovano quando bisogna cercarli: ma qui il libro è un errore da capo a fondo: non un'idea poetica: non un'ottava in cui non si pecchi contro le regole di dieresi, di verso, di sintasi o di dizionario; (...)»⁹³⁴. Ovaj članak u kojem kritičareva srdžba seže do te mjere da ga zaključuje nazivajući pjesnikinju Vidović «ultima delle poetesse», izaziva žučljivu reakciju supruga Ane Vidović koji na njega piše odgovor⁹³⁵ u kojem zauzima stav kako je jedina namjera autora bila da jako povrijedi pjesnikinju. Takvu reakciju anonimnog kritičara Marko Antun Vidović nastoji opravdati ljubomorom zbog toga što se jedna žena i to, Dalmatinka porijeklom, usudila ponuditi Italiji ep nacionalne vrijednosti budući da se među zamjerkama, prema njegovom mišljenju, ne ukazuje niti jedna koja je opravdana. Vidović tumači kritičareve netočnosti o podatku količine pjesama koje je njegova supruga objavila, prvenstveno upućuje izraz negodovanja na neopravdan sud naspram ortografije objašnjavajući kako je sasvim prihvatljivo da tiskano izdanje ima pogrešaka te vrste pa smatra kako je autor pretjerao prilikom upućivanja pjesnikinje na provjeru osnova gramatike talijanskoga jezika kao i na konzultaciju rječnika⁹³⁶. Kao dokaz pjesnikinjinog promišljenog i razumnog stvaranja Marko Antun Vidović citira brojne, ovdje već spomenute,

⁹³² («Rivista veneta», br. 25, god. 1856., str. 218)

⁹³³ Isto.

⁹³⁴ Isto. Kritičar citira dijelove spjeva: iz četvrtog pjevanja oktave, 28,59,46, i prva tri stiha 52. oktave zatim stihove iz petog pjevanja, oktavu 22; iz osmog pjevanja oktavu 44, devetog pjevanja, oktavu 7, šestog pjevanja oktavu 60, trećeg pjevanja oktavu 22, sedamnaestog pjevanja oktavu 3.

⁹³⁵ Marco Antonio Vidovich, *Critica alla famosa critica stampata nel foglio n.25, in dana 5 ottobre 1856 della Rivista Veneta sul poema Romolo, di Anna Vidović*, u Anna Vidovich, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, nav. dj.

⁹³⁶ Usp. isto, str. 2-3.

osvrte na hrvatska izdanja Ane Vidović, a svoj osvrt završava naglaskom na sramotu kritičara koji se usudio na tako neprofesionalan način pristupiti procjeni književnoga djela.

Može se reći kako se ni Vito Morpugo u svom godišnjaku «Annuario dalmatico» nije suzdržao od neuljudnog komentara izjašnjavajući se: «Basta leggere l'argomento del poema per non andar più oltre, e molto più se, oltre quanto la storia ci parla di favoloso o di vero intorno a Romolo, si vegga un intreccio di avvenimenti e di circostanze inventate dalla poetessa, che tutti malissimo convengono al poema. Lo stile si è la peggior cosa che possa immaginarsi.»⁹³⁷.

Mišljenja filologa XX. i XXI. stoljeća su slična. Mate Zorić iskazuje manjkavosti ovoga epa naglašavajući kako je Anin Romolo njezino «najambicioznije, ali ne i najbolje književno djelo: «(...) spjev vrvi gramatičkim i stilskim nedostacima i nema narativne živosti i privlačnosti epskoga zbivanja. Sentimentalni i dramatski zapleti u maniri Tassova poetskog svijeta i osobito Metastasijske melodrame (...), kao i reminiscencije iz Danteove *Božanske komedije*, nisu mogli nadomjestiti nedostatak pravoga epskog nadahnuća.»⁹³⁸ Ipak, Zorić ovom djelu priznaje njegovu kulturno – povijesnu osobitost koja se odnosi na «upletanje slavenskih i dalmatinskih motiva u drevnu rimsku prošlost»⁹³⁹. Ovaj kontekst, kao izraz dalmatinskog illi slavenskog identiteta detaljno razrađuje Živko Nižić. Ovaj autor zaključuje: «Come abbiamo visto nel risveglio patriottico della Vidović dominano il paesaggio, l'entusiasmo per la lingua, il folklore e la tradizione, a conferma di alcune fra le più importanti caratteristiche della sensibilità romantica. (...) Esso conferma i principi risorgimentali della concordia, le offerte di pace, il rifiuto della guerra e l'adesione all'ideale d'uguaglianza di tutti i popoli senza privilegi di nascita e titoli (pur appartenendo i Vidović all'aristocrazia).»⁹⁴⁰ Mirko Tomasović donosi fragmentarno prijevode na hrvatski jezik nekih oktava⁹⁴¹. Tomasovićev prepjev pojednostavljuje i pojašnjava semantiku Aninoga stiha, ali zadržava

⁹³⁷ Vito Morpugo, *Romolo ovvero la fondazione di Roma poema di Anna Vidovich*. Zara, Battara, 1856 u *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1856 e 1858* («Annuario dalmatico», god. 1859., str. 229)

⁹³⁸ Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti*, nav. dj., str. 150.

⁹³⁹ Isto.

⁹⁴⁰ Živko Nižić, *La storia come gioco poetico nel poema Romolo ossia la fondazione di Roma, poema di Anna Vidović*, nav. dj., str. 565.

⁹⁴¹ Pored prijevoda predgovora epa *Il mio piccolo redinconto* (str. I-IV)/ *Moje malo polaganje računa* u *Ana Vidović : književni profil*, nav. dj., str. 28-30 i u *Neznane i neznani*, nav. dj., str. 77-80, Tomasović Mirko objavio je i prijevode druge oktave prvoga pjevanja (*Ana Vidović : književni profil*, nav. dj., str. 22); iz sedamnaestoga pjevanja stihove 9-24, strofe 53., (*Ana Vidović : književni profil*, nav. dj., str. 23, *Neznane i neznani*, nav. dj., str. 239), iz petnaestoga pjevanja stihove 9-16 strofe 100 (*Ana Vidović : književni profil*, nav. dj., str. 24), iz osamnaestoga pjevanja oktavu 19 (Isto, str. 25), zaključak Vidovićeve *Critica alla famosa critica* (...), nav. dj., (*Neznane i neznani*, nav. dj., str. 26), iz šesnaestoga pjevanja oktavu 46 (Isto, str. 252).

jedanaesterac. Ovaj autor jedino pohvaljuje sposobnost tvorbe rime, dok za ostale karakteristike govori kako su «na razini tadašnjeg talijanskog diletantskog pjesnikovanja»⁹⁴², a posebice upućuje na neuvjerljivost mitološkog «čudestva» kao i na nepostojanje obrade psihologije likova te manjkavosti jezovitih prizora.

Naposljetku, možemo ponuditi još jedno mišljenje o mogućem poticaju ove pjesnikinje da u vrijeme u kojemu su Dalmatinci bili u potrazi za svojim nacionalnim identitom, u vrijeme ilirskoga preporoda i u jeku talijanskih ratova za ujedinjenje, uloži trud kako bi opjevala epskim stihom mit o postanku vječnoga grada i o njegovom vladaru. Možemo postaviti pitanje je li Ana Vidović imala neki cilj koji je nadilazio razumijevanje njezinih suvremenika jer je sasvim očito da su njezini pjesnički napori stremjeli vrlo ozbiljnoj i smionoj misiji? Je li zaista trud Ane Vidović bio njezin pjesnički hir ili pretjerana ambicija potaknuta brojnim hvalama na račun njezinoga književnoga pisanja ili pak nešto što je iz neke druge perspektive vrlo hrabar i domišljat potez. Ako prionemo pregledu epske književnosti u Italiji u XIX. stoljeću, spoznat ćemo, kako smo spomenuli na početku da se u jeku talijanskoga Risorgimenta pojavljuju brojni epovi ne bi li koji od njih postao talijanskom epopejom. Isto tako uvidjet ćemo kako je većina autora pisala o suvremenim povijesnim zbivanjima ne bi li u tome vremenu ponudili Italiji njezinu epopeju jer na takav način ispunjavaju njezinu dužnost, pjevaju o stvaranju nacije. Ali ako nacionalni ep treba pripovijedati o začetku civilizacije, o nekom događaju koji se ipak ne tiče recentne povijesti, možemo izjasniti upit o tome kako se niti jedan autor u XIX. stoljeću nije sjetio pisati o Enejinom potomku Romolu koji je utemeljio grad i započeo sa stvaranjem ovoga talijanskoga naroda koji je nadomak nacionalnom ujedinjenju. Iz te perspektive, možemo ponuditi pretpostavku o kojoj nam je naznaku dao suprug Ane Vidović u njezinu obranu na kritiku, kako je ova autorica nastojala ponuditi talijanskom narodu njegov nacionalni ep i to baš u Dalmaciji pri čemu nastoji prije svega pomiriti talijansku kulturu s hrvatskom u rodnoj regiji o čemu govori Živko Nižić: «(...) la Vidović, proprio seguendo l'attualità letteraria dalmata e croata, in un certo senso risponde con questa impegnativa opera al bisogno di creare un equilibrio «epico-storico» e dà un prezioso esempio della simbiosi delle due culture e delle due lingue in Dalmazia.»⁹⁴³

⁹⁴² Mirko Tomasović, *Ana Vidović : književni profil*, nav. dj., str. 21.

⁹⁴³ Živko Nižić, *La storia come gioco poetico nel poema Romolo ossia la fondazione di Roma, poema di Anna Vidović*, nav. dj., str. 570.

2.10. Augustin Antun Grubišić

Augustin Antun Grubišić⁹⁴⁴ rođen je u Makarskoj 19. lipnja 1810. godine, a umire u Splitu 4. studenoga 1882. godine. Nakon završene osnovne škole u rodnoj Makarskoj pod vodstvom učitelja Ivana Josipa Pavlovića te mature u splitskoj gimnaziji 1826. godine, školuje se na sjemeništu u Veneciji, a 1833. godine se zaredio. Radi kao profesor u osnovnoj školi i gimnaziji u Splitu, a 1846. godine napušta rodni kraj te odlazi u Padovu gdje od Nikole Tommasea traži da ga zaposli na mjesto knjižničara u gradskoj knjižnici. Godinu dana kasnije odlazi u Beč gdje radi u crkvenoj službi, a potom seli u Milano gdje od 1858. godine radi kao urednik Državne tiskare te surađuje s Nikolom Tommaseom⁹⁴⁵ prilikom uređivanja i objavljivanja njegovih djela *Dizionario estetico*, *Dizionario dei sinonimi*, *Komentar na Božanstvenu komediju* i *Duca de'Atene*. Istovremeno radi i kao savjetnik Državnoga odbora za reviziju. Od 1859. godine do 1861. godine boravi u Torinu i Napulju, potom do 1869. godine boravi u Santa Mariji Capui, Caserti, Bresci te u Aversi gdje radi kao profesor u školi. Na ljeto 1870. godine se vraća u rodnu Dalmaciju. U Splitu opet radi kao profesor u gimnaziji do mirovine, a 1872. godine je imenovan počasnim kanonikom.

Augustin Antun Grubišić, istaknuti autonomaš koji je obožavao talijansku kulturu, a istovremeno cijenio svoje dalmatinsko porijeklo⁹⁴⁶, autor je kritičkih, prevoditeljskih, i književnih djela. Pored zanimanja za književnost, Grubišić je isticao i svoje mišljenje u pogledu nastavnoga gradiva koje bi trebalo činiti sastavni dio školskoga programa⁹⁴⁷. Afirmirao se manje ili više autentično i kao kritičar djela likovne umjetnosti. Donosi svoj sud

⁹⁴⁴ Podaci za biografiju ovoga autora koji se spominje i pod talijanskom inačicom imena Agostino Antonio Grubissich mogu se pronaći u: Nikola Alačević, *Slavni i zaslužni muževi. Makarska i Primorje. Izlet na Biokovo*, Split, Narodna tiskara, 1910., str. 33-35; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 435-437; Suzana Glavaš, *Ponešto o đacima i nastavniciima splitskoga Nadbiskupskog sjemeništa, ili oko života Stjepana Ivačića u Dalmatinskom godišnjaku Vida Morpuga*, nav. dj., str. 217-218; *Hrvatski biografski leksikon*, Augustin Antun Grubišić, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8041> (14.5.2015.); «Schematismo della Diocesi di Spalato e Macarsca pel 1843» (god. 1843., str. 58); Ivan Ostojić, *Splitski kaptol u Splitsko-makarskoj biskupiji*, Split, Metropolitanski kaptol, 1977., str. 177-179; Ivan Golub, *Splićani akademici* «Građa i prilozi za povijest Dalmacije» (god. 1996., str. 413-416); «Annuario dell'istruzione pubblica dal 1868-1869» (god. 1869., str. 229); *Spomenica 150.godišnjice Klasične Gimnazije u Splitu, 1817-1967.*, Split, Klasična Gimnazija, 1967., str. 87.

⁹⁴⁵ Usp. Pisma koje je Augustin Antun Grubišić slao Nikoli Tommaseu (Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Carteggio Tommaseo, signatura Tomm. 88, 78-82; pisma pod rednim brojevima 9, 14, 17, 23, nadnevke ne navodimo jer su nečitki).

⁹⁴⁶ Usp. *Carteggio Volpe-Cavalletto (1860-1866)*, (ur.) Letterio Briguglio, Padova, Antoniana, 1963., str. XXX.

⁹⁴⁷ *Programmi per l'insegnamento secondario classico e tecnico nell'istituto municipale Cirillo di Aversa*, Napoli, Giornale di Napoli, 1869. O ovoj je raspravi pisao Dinko Politeo, Izabrani članci. Tuzla, N.Pissenberger J. Schnürmacher, 1901., str. 87-89, 124, str. L.

za sliku *La bagnante* slikara Francesca Hayeza⁹⁴⁸. U nekoliko je navrata vrednovao djela talijanskih skulptora. Primjeri su *La pia madre* umjetnika Pompea Marchesija, *Abele Moribondo* umjetnika Pasqualea Migliorettija i *La morte di Pantasitea* umjetnika Innocenza Fracarolija.⁹⁴⁹ Spominje se još jedno djelo ove vrste koje Grubišić potpisuje, *La speranza scolpita* da Giovanni Emanuelli no, budući da ga se u jednom rukopisu osuđuje kako je kopirao tekst autora Dona dell'Odericija⁹⁵⁰, ovu kritiku ne možemo sa sigurnošću smatrati njegovom izvornom.

Većinu Grubišićevoga rada čine prijevodi te prigodni govori. Autorov književni prvijenac nastaje u Veneciji 1840. godine kada objavljuje počasni govor povodom smrti splitskoga i makarskoga svećenika Pavla Klementa Miošića⁹⁵¹, a u bilješkama donosi i njegovu biografiju. Za vrijeme boravka u Padovi ovaj autor objavljuje i prijevode biblijskih psalama⁹⁵² u kojima u više navrata aludira u pozitivnom smislu na revolucionarna zbivanja u Italiji. Ponesen borbom za ujedinjenje Italije, Grubišić prevodi još nekoliko djela sa stranih jezika spomenute tematike. S njemačkog jezika prevodi dnevnik austrijskoga veterana Karla Schoenalsa o ratu u Italiji 1848-1849. godine⁹⁵³, a s francuskog jezika propovijed Prospera Guérangera *Sullo immacolato concepimento di Maria Vergine* kojoj je dodao i vlastiti panegirik⁹⁵⁴ te značajnu propovijed iz Pariza svećenika sa Sicilije Gioacchina Venture čiji je stav o supremaciji pape u konfederaciji Italije inspirirao kršćansku misao u Italiji u XIX. stoljeću⁹⁵⁵. O političkim

⁹⁴⁸ *La bagnante* quadro a olio del Prof. Francesco Hayez, 18.. ; nema drugih podataka o publikaciji.

⁹⁴⁹ Navedene Grubišićeve kritike objavljene su u «*Gemme d'arti italiane*», god. 1845; *Abele Moribondo*, scolpito da Pasquale Miglioretti, inciso da Domenico Gandini, illustrato da Agostino Antonio Grubissich, isto, str. 15-20; *La morte di Pantasitea*, scolpita da Innocenzo Fracaroli, inciso da Domenico Gandini, illustrato da Agostino Antonio Grubissich, isto, str. 39-42; *La pia madre* scolpita dal ca. Pompeo Marchesi nella cappella imperiale in S.Carlo illustrata da Agostino Antonio Grubissich, isto, god., 1852.

⁹⁵⁰ Agostino Antonio Grubissich, *La speranza scolpita* da Giovanni Emanuelli, P.Ripamonti, Brescia 21 ottobre 1854, signatura rukopisa je jednaka signaturi monografije.

⁹⁵¹ Agostino Antonio Grubissich, *Delle lodi di Paolo Clemente Miošich, vescovo di Spalato e di Macarsca, chiamato al cielo a'X. ottobre MDCCCXXXVII*, orazione dell'abate Agostino Antonio Grubissich, Venezia, G.B.Merlo, 1840. U *Annotazioni* donosi Miošićevu biografiju, str. 49-50.

⁹⁵² Agostino Antonio Grubissich, *Pochi Salmi di Davide voltati in verso italiano e dati fuori per saggio*, Padova, Seminario, 1847. O prijevodu ovih psalama Usp. Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti*, nav. dj., str. 154; «*Gazzetta di Zara*», br. 51, god. 1847. donosi obavijest o publikaciji *Bibliografia Pochi salmi di Davide voltati in verso italiano e dati fuori per saggio dall'abate Agostino Antonio Grubissich*, Padova, Seminario, 1847. *Gazzetta* donosi drugi psalam. Iste godine u časopisu «*La Dalmazia*», br. 29, str. 1847., str. 226-227 Ivan Franceschi donosi obavijest o izdanju pet Davidovih psalama koje je na talijanski jezik preveo Agostino Antonio Grubissich. (Seminario Padova 1847) Franceschi je u ovom članku objavio psalam pod rednim brojem 136.

⁹⁵³ Karl von Schoenhals, *Memorie della guerra d'Italia degli anni 1848-1849*, prima versione italiana dala b. Agostino Antonio Grubissich, Guglielmini, Milano, 1852.

⁹⁵⁴ Prosper Guéranger, *Sullo immacolato concepimento di Maria Vergine: memoria*, Prospero Gueranger; aggiuntavi Una orazione panegirica dell'abate Agostino Antonio Grubissich, Milano, Wilmant, 1855.

⁹⁵⁵ Ventura Gioacchino rođen je 8. prosinca 1792. godine u Palermu, a umire 2. kolovoza 1861. godine u Versaillesu. E. Di Carlo, *Gli opuscoli politici del P.G.Ventura nella rivoluzione del '48*, «*Atti della Reale*

prilikama na Apeninskom poluotoku, Grubišić je očito i javno govorio tijekom svojih propovijedi inspiriran upravo spomenutim Sicilijancem što je naišlo na oštro negodovanje vlasti zbog čega je bio i pod sudskim nadzorom. O tome svjedoči u djelu *Alla coscienza pubblica* u kojem anonimnom sucu javno iznosi svoju obranu⁹⁵⁶ u kojoj tumači kako ne vidi razlog zbog kojega mu se zamjera takvo izricanje misli.

Augustin Antun Grubišić posebice je cijenio narodnu pjesmu. Prigrlivši ideju Giuseppea Mazzinija⁹⁵⁷, smatrao je neophodnim razumijevanje narodne tradicije sviju naroda u korist njihovoga bratstva o čemu govori u jednom svom rukopisu:

«Ma oltre che alla letteratura ed alla poesia, grande utilità possono recare allo storico le canzoni del popolo, e specialmente rispetto alla infanzia delle nazioni, ed a i popoli, il cui incivilimento di poco si allontanò dallo stato d'infanzia. Di questi, tutta la storia si contiene nei canti, i quali, da padre in figlio, corrono per le labbra degli uomini che gelosamente li custodiscono, come un fedecomesso tesoro di gloria.»⁹⁵⁸

Osim uloge narodne književnosti, kao doprinos u poznavanju povijesti naroda, Grubišić posebice ističe rad Francesca Carrare iz područja arheologije o salonitanskim iskopinama koje je Carrara objavio 1850. godine⁹⁵⁹. Grubišić izražava zahvalnost Carrari što je svoj narod upoznao s njegovom prošlošću putem proučavanja ovoga arheološkoga nalazišta: «Ed io auguro che il frutto delle veglie amorose ei confidi agli scritti, quando che sia; avvenga che mi

Accademia Peloritana», vol. XXIV, god. 1932., str. 228. Propovijed koju prevodi Grubišić: *La ragione filosofica e la ragione cattolica: ragionamenti predicati a Parigi nell'anno 1851*, dal p. Gioacchino Ventura; voltati dal francese dall'abate Agostino Antonio Grubissich, doživjela je čak četiri izdanja: Milano, presso Pirota e C. 1852., Milano per Borroni e Scotti, 1852; Napoli G. Rondinella, 1853., Napoli, Rondinella, 1857.

⁹⁵⁶ Agostino Antonio Grubissich, *Alla coscienza pubblica appello dell'ab. Agostino Antonio Grubissich con documenti e note*, Milano, Borroni, 1859. Ovo je djelo Grubišić poslao Tommaseu na uvid u pismu poslanom iz Torina, 7. studenoga 1859. godine.

⁹⁵⁷ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 436.

⁹⁵⁸ Rukopis je objavljen u «*Il Dalmata*», br. 44, 1908. pod naslovom *Scritti inediti di illustri dalmati*. Ovo se spominje i u Zorić Mate, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 436.

⁹⁵⁹ Francesco Carrara, *Topografia e scavi di Salona di F. Carrara*, Trieste, Loyd austriaco, 1850. Članak o salonitanskim iskopinama objavljuje Carrara i u «*La Dalmazia*», br. 18, god. 1846. godine. Inspiriran narodnom tradicijom i običajima, Grubišić u talijanskom časopisu «*Lecture di famiglia*» objavljuje pod svojim imenom poglavlje o Morlacima koje je u potpunosti preuzeo iz djela *Dalmazia descritta* Francesca Carrare, a bez da je igdje spomenuo autora originala. Agostino Antonio Grubissich, «*Lecture di famiglia*», god. 1852., str. 25-30. O ovome Usp. Maria Rita Leto, *La „fortuna“ in Italia della poesia popolare serbocroata dal Tomaseo al Kasandric* («*Europa Orientalis*», br. 1, god. 1995., str. 39)

persuada che ad esso ne verrebbe onoranza di bella fama, e a noi la gioia dia vere una istoria, di cui siamo privi»⁹⁶⁰.

U isto ovo vrijeme, Grubišić objavljuje i svoje najznačajnije djelo u duhu ovih preporodnih gibanja, a to su prijevodi narodnih pjesama koji izlaze 1851. godine u časopisu «Strenna bresciana» po naslovom *Saggio di traduzione in versi italiani dal greco, dal latino, dallo slavo, dal finlandese, dal tedesco, dall'ungherese e dal francese del sacerdote Agostino Antonio Grubissich Dalmata*⁹⁶¹.

Pored spomenutih djela, pod utjecajem narodnoga pjesništva te lirsko - epskog pjesništva svojih suvremenika⁹⁶², Grubišić za vrijeme boravka u Milanu, objavljuje tri lirsko - epska pjesnička sastavka u polimetru. Narodne priče i legende talijanskoga, španjolskoga i dalmatinskoga puka pronašle su svoj izraz u njegovim djelima *Elvira, La grotta d'amore – Leggenda spagnuola* te *Bocevich*.

2.10.1. *Elvira* – lirsko – epski spjev

Kratki lirsko - epski spjev *Elvira* objavljen je u talijanskom časopisu «Strenna italiana» 1851. godine⁹⁶³. Napisana je po uzoru na napuljsku narodnu legendu iz 1267. – 1268. godine koju pjesnik iznosi kao uvodni dio spjeva. Konjušar Gualtieri di Spinosa zaljubio se u Elviru, kćer grofa Oldrada di Viggiana. Njegova prošnja je odbijena budući da ga Elvirin otac zbog društvenoga statusa nije smatrao pogodnim ženikom. Gualtieri se uključuje potom u vojni odred Corradina di Baviere te se borio na strani kneževine Sicilije i Puglie. Zbog zasluga je

⁹⁶⁰ Agostino Antonio Grubissich, *Sulla topografia e scavi di Salona dell'abate Francesco dottor Carrara articoli di Agostino Antonio Grubissich*, («Corriere Italiano di Vienna», god. 1850., str. 4). Grubišić je objavio još jedan članak o Carrarinom djelu u *Topografia di Salona* («Educatore», sv. 7, god. 1851).

⁹⁶¹ Ovaj članak sadrži prijevod *Inno ai Dioscuri* iz Homerove *Ilijade i Odiseje*, četiri katrena Horacijeve pjesme *Le guerre fraterne*, sedam katrena finskoga spjeva *L'onore*, njemačke pjesme *La Mostra notturna* autora Zedlitza, mađarske pjesme *La immortalità del poeta*, francuske romance Victora Hugoa pod naslovom *Romanza*, dvije pjesme francuske pjesnikinje Madama Trebisch, *Il Conforto* i *La Margherita*, a tu su i nezaobilazni prijevodi pjesama iz slavenske narodne poezije balade *L'Amore, La Caccia, Il Bacio, La Bellezza*, romance *La Fidanzata, Il Dolore* «Strenna bresciana per l'anno 1851», god. 1850., str. 225-255. Ovaj Grubišićev članak djelomično obrađuje Maria Rita Leto u *La „fortuna“ in Italia della poesia popolare serbocroata dal Tomaseo al Kasandric*, nav. dj., str. 249-253. Tri prijevoda iz ovoga članka Grubišić objavljuje ranije u časopisu «La Dalmazia». To su *La fidanzata*, (isto, br. 7, god. 1846); *La caccia* (isto, br. 10, god. 1846). O ovome i Maria Rita Leto, *La „fortuna“ in Italia della poesia popolare serbocroata dal Tomaseo al Kasandric*, nav. dj., Valter Tomas, *Hrvatska književna baština u zadarskome tjedniku «La Dalmazia» (1845-1847)*, Zadar, Sveučilište, 2011., str. 93, 131-150, 157-158, 177, 188, 193, 212, 354.

⁹⁶² Usp. Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 436.

⁹⁶³ Agostino Antonio Grubissich, *Elvira* («Strenna italiana», god. 1851), str. 25-45.

dobio titulu grofa od Castelfortea. Sada je Elvirin otac odobrio zaruke no zbog nestanka Elvirinoga brata, vjenčanje je bilo odgođeno. Na dan vjenčanja, Gualtierija otima prerušeni Elvirin brat koji je bio osvojio posjed Castelfortea kako bi osvetio sramotu koju mu je Gualtjeri bio nanio kada ga je teško ranio u dvoboju. Elvira je bila primorana zarediti se, ali umire nakon što izrekne zavjete.

Ovo je djelo Grubišić napisao u različito rimovanim stihovima različite duljine. Oni su grupirani u strofe od četiri, pet i šest stihova. Spjev se podijeljen na šest tematskih sklopova koje, za razliku od autorovih ostalih spjevova, kako ćemo vidjeti u nastavku, nemaju naslova. Prvu cjelinu karakterizira turoban prikaz olujne noći koji već na početku kao da nagoviješta tragičan rasplet situacije. Ovakva jaka negativnost pri opisu mračnoga pejzaža poklapa se s prikazom duševnoga stanja djevojke koja najavljuje kako će pripovijedati o svojoj boli. U drugoj cjelini djevojka započinje pripovijedati svoju nesretnu ljubavnu priču, tugu i osjećaj nemoći zbog ljubavi koja se nije mogla ostvariti. Njezin emotivni diskurs naglo je prekinut zvukom trublja kojim povećava napetost radnje te pobuđuje interes čitatelja. Na ovaj se način zaključuje druga cjelina. U trećoj cjelini pripovijeda se sastanak dvojice ljubavnika koji odiše fatalnim emocijama. Djevojka Elvira, iznemogla od tuge, strepi od straha da će i ovaj put izgubiti svojega voljenoga muškarca. U ovome dijelu središnji je dijalog između Elvire i njezine sluškinje Elise, a kasnije i dijalog dvojice ljubavnika koji strepe nad svojom ljubavi pogotovo u trenutku u kojem se Gualtiero mora udaljiti na bojište iz čitatelju nepoznatoga razloga. Ovime pjesnik postiže dramatičnost situacije te održava napetost radnje. U četvrtom je dijelu opisana Gualtjerova sudbina s posebnim osvrtom na njegov dvoboj s Elvirinim bratom Corradom. Sažeti i hitri prikaz borbe postignut je nizanjem glagola. U petoj cjelini ispriповijedan je dan vjenčanja kada Gualtjera otima prerušeni Elvirin brat u trenutku u kojem treba izreći pristanak na brak s Elvirom. Naglost preokreta situacije postignuta je nimalo detaljnim prikazom Corradovoga savladavanja Gualtjera. U šestoj cjelini prevladava negativan Elvirin sentimentalni diskurs koji završava tragično u trenutku kada izrekne zavjete te postane redovnicom.

U ovome djelu prevladavaju opisi mračnoga pejzaža koji se podudaraju s negativnom atmosferom spjeva te duševnim stanjem njegove glavne junakinje. Od opisa likova, jedino se pojavljuje opis Elvirinih očiju kojim pjesnik započinje i zaključuje ovo svoje djelo. Na početku spjeva su uplakane i plave, a na kraju nepomične. Na ovaj način pjesnik je postigao i potrebnu cjelovitost radnje ispriповijedavši Elvirinu tragičnu ljubavnu sudbinu koja je

okončala njezin život. Autor se u ovom djelu usredotočuje prvenstveno na prikaz emocija likova. Opisi nisu detaljni, a pripovijedanje teče vrlo ubrzano.

2.10.2. *La grotta d'amore*- lirsko – epski spjev

Lirsko – epski spjev *La grotta d'amore*⁹⁶⁴ je napisan 1852. godine, a vjerojatno je objavljen u talijanskom časopisu «*Strenna italiana*»⁹⁶⁵. Spjev je napisan u različito rimovanim polimetarskim stihovima, a podijeljen je tematski na deset cjelina. Strofe koje se u njima javljaju su raznolike. To su pretežito različito rimovane sestine, potom parno i obgrljeno rimovani katreni, isprekidano rimovane tercine, a ima i narativnih nizova bez strofijske podjele koji su rimovani parno.

Grubišić ovaj spjev naziva imitacijom španjolske legende. To je povijesna novela *La camera d'amore*⁹⁶⁶ koja se pojavljuje u prijevodu autora potpisanoga inicijalima N.N. u zbirci pripovijetki, novela i anegdota *Il mietitore*. Događaj koji Grubissich opisuje je iz 1490. godine u vrijeme otkrića Amerike Kristofora Kolumba. Radnja je smještena u luci Baiona u španjolskoj Galiciji, u jednoj gostioni, a špilja koju pjesnik naziva *la grotta d'amore* je prema originalu špilja Biaritz. Grubišić preuzima ime djevojke Paoline te njezinoga ljubljenoga mornara Idalga dok ostala imena mijenja. U potpunosti preuzima radnju i sadržaj proznoga djela.

U Grubišićevom spjevu tragična priča o mornaru koji se zaljubljuje u djevojku koja zabavlja posadu broda za vrijeme uragana započinje prikazom zabave te opuštanja posade uz alkohol i ples. Pjesnik u ovome dijelu dočarava atmosferu ukazujući na raspoloženje posade poredbom u kojima njihovu ravnotežu zbog konzumacije alkohola uspoređuje s borbom broda da savlada olujne valove. Prikaz ovakvoga gozbenoga raspoloženja pjesnik uspijeva dočarati i melodioznim i kratkim stihom. Ovakav se prikaz vrlo brzo usmjerava na mornara koji stoji po strani i promatra s divljenjem veselu djevojku koja bi se zacrvenjela kada bi joj netko izjavio ljubav. Drugi dio pod naslovom *I rivali* je manje melodiozan, odnosno više prozaičan nego prethodni. U ovoj cjelini jedan mornar izražava svoju tugu jer zbog ljepote ove djevojke ne

⁹⁶⁴ Agostino Antonio Grubissich, *La grotta d'amore, legenda spagnuola imitata da Agostino Antonio Grubissich*, 1852.

⁹⁶⁵ To zaključujemo prema grafičkom dizajnu otiska.

⁹⁶⁶ N.N., *La camera d'amore, novella storica*, pojavljuje se kao prijevod u zbirci *Il mietitore* koju je uredio Giannantonio Fiucco, 1843. godine, Venezia, Cecchini, str. 724-730.

može ostati vjeran svome pozivu te lako zaboravlja svoje želje o osvajanjima mora. U ovom dijelu slijedi dramatični dijalog u kojemu se ovom mornaru suprotstavlja jedan drugi po imenu Idalgo koji izražava sumnju kako se djevojka neće zaljubiti u jednoga Židova ili Muslimana. Mornar Consalvo na ovakvu izjavu pobjesni, iznoseći kako je uvrijeđen jer je on Kršćanin. U trećem dijelu pod naslovom *La rissa*, pjesnik prikazuje sukob dvojice mornara. Consalvo je nasrnuo na Idalga, no Idalgo mu je uhvatio ruku te mu se odbio suprotstaviti. Pjesnik dočarava bijes mornara putem opisa Consalvove kose: «Mostrò le chiome scompigliate e smosse/E gli occhi scintillanti di furor.»⁹⁶⁷ U četvrtome dijelu pod naslovom *Gli Amanti* Idalgo izjavljuje ljubav Paolini te ju poziva na obalu u pećinu. Odlaze premda ga ona upozorava na oluju koja se spremala. U petoj cjelini pod naslovom *La Grotta* pjesnik prikazuje zanos dvojice ljubavnika koji je prekinut početkom olujnog nevremena. U šestoj cjelini nazvanoj *La tempesta* pjesnik opisuje oluju koja je svladala nebo i more. To je vrlo dramatična situacija u kojoj se ljubavnici suočavaju sa strahom od smrti i odvajanja. Ovu cjelinu odlikuje nagomilanost pjesničkih slika turobnog pejzaža koji su dani u obliku parno rimovanoga narativnoga niza čime se postiže prikaz osjećaja straha i nemoći. U sedmoj cjelini *I sommersi* pjesnik opisuje odupiranje ljubavnika snazi nemirnoga mora. U osmoj cjelini *La speranza* pripovijeda o jedrima kao tračak nade za spas koja su se pojavila na vidiku, ali nisu uočila ljubavnike. U devetoj cjelini *L'annegato*, Idalgu i Paolini dolazi u pomoć Consalvo no, on kada uoči svojega neprijatelja u moru, izbavi ga, ubije veslom, omota ga u bijeli plašt te ga baci u more. U desetoj i zaključnoj cjelini *La Demente* pjesnik pripovijeda o Paolininoj sudbini. Ona je izgubila razum te je često obilazila pećinu u kojoj su ona i Idalgo provodili vrijeme. Jednoga dana je nestala. Djelo se zaključuje pripovijedanjem kako je ovo narodna priča koja se prenosila usmenom predajom.

U ovom Grubišićevom djelu likovi nisu opisani. Ne pripovijedaju se povijesni podatci koji stoje u uvodnom dijelu originala. U spjevu je dan samo sažeti opis špilje, a nešto opsežniji olujnoga morskoga pejzaža. Najviše se mjesta u spjevu posvećuje izrazu snažne sentimentalnosti što u originalu nije slučaj.

⁹⁶⁷ Agostino Antonio Grubissich, *La grotta d'amore, legenda spagnuola imitata da Agostino Antonio Grubissich*, 1852.

2.10.3. *Bocevich* – lirsko – epski spjev

Grubišić svoj lirsko - epski spjev *Bocevich* objavljuje u časopisu «*Strenna italiana*»⁹⁶⁸ 1853. godine te ga još naziva i «*storia cattarina*», dok u posebnom pretisku za koji nemamo podataka o izdavaču ni godini izdanja⁹⁶⁹, ovom svom djelu dodaje drugi podnaslov «*storia dalmata*». Osim različitih podnaslova, pjesnik ništa drugo ne mijenja. Spjev je podijeljen u šest cjelina različite duljine, a napisan je u polimetarskim stihovima koji su različito grupirani. Prva cjelina pod naslovom *Il convito* sastavljena je od katrena u kojemu se prva dva stiha rimuju parno, a druga dva stiha su različito rimovana. Druga cjelina pod naslovom *Le imprese* sastavljena je od oktava u kojima pripovijeda događaj u trećem licu. Stihovi u oktavama se rimuju bez čvrstog rasporeda. Pored oktava, pjesnik stihove organizira i u tercine u kojima pripovijeda o junakovim vještinama te u katrene u kojima opisuje sukob junaka s protivnikom. Treća cjelina pod naslovom *Sposalizie* je sastavljena od šestina, a četvrta *La morte* je sastavljena u tercinama. Peta cjelina pod naslovom *La schiava* je napisana u šestinama, a šesta *La fuga* u katrenima s dvije zaključne šestine. Oblikujući misaone cjeline na ovaj način, pjesnik postiže dinamičnost pripovijedanja te karakterističnu melodioznost određenih tematskih blokova.

Ovaj je spjev temeljen na stvarnoj tragičnoj ljubavnoj priči koja seže u vrijeme prve polovine XVIII. stoljeća⁹⁷⁰ kada je Boka kotorska bila pod vlašću Mletaka, a odolijevala je pohlepi Osmanlija. Prvu cjelinu pjesnik započinje u veselom raspoloženju koje se vrlo brzo preinačuje u turobno pesimistično pripovijedanje o tragediji vrsnoga bokeljskoga kapetana Krila. Prikaz gozbe naglo narušava onaj tužne sestre koja ne uživa u veselju pored tragedije koja je zadesila bokeljsko pomorstvo, smrt kapetana Krile i tursko zatočeništvo njegove supruge Elise. U drugoj se cjelini pjesnik posvećuje pripovijedanju o životu, pomorskim i borilačkim vještinama spomenutoga kapetana gusarskoga broda. Hitro pripovijedanje započinje rođenjem ovoga junaka, siročeta u Kotoru koji je od svoga ranoga životnoga doba plovio morima te postao zapovjednikom naoružanoga broda. U ovome dijelu nailazimo i na opis njegovih fizičkih osobina o kojima je Kiril utjelovljenje tipičnoga romantičkoga junaka: «Bello,

⁹⁶⁸ Agostino Antonio Grubissich, *Bocevich* («*Strenna italiana*», god. 1853., str. 79-90)

⁹⁶⁹ Čuva se u NSK pod signaturom 65.615.

⁹⁷⁰ Usp. Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti*, nav. dj., str. 155. Spominje kako je ovo događaj koji je opisao Antun Verona u knjizi *Grilovica* o kojemu govori M. Vukelić, *Rat gusara zbog jedne žene*, («*Politika*», god. 1956., str. 8)

gentile, fervido,/Creato pera mar,/Fu turbin, fuoco, fulmine/Quando pugnò sul mar.»⁹⁷¹ Isto tako nailazimo i na prikaz njegovih smjelih pothvata kojima savladava Turke. Vještine ovoga junaka su prikazane kao nadnaravne. Kiril s lakoćom obara neprijateljsku vojsku. Vještinu njegova djelovanja pjesnik postiže nizanjem glagola. I samim sintetičnim opisom Grubišić uspijeva dočarati način na koji ovaj junak postiže svoj cilj:

Pensoso sta Crile; l'attesa gli è grave.
Oh! un punto nel vano si scorge: è una nave:
S'appressa, d'odrisio la luna compar.
L'attacca-Dei bronzi tra il fumo e l'orrore
Scompajono l'onde: già cozzan le prore,
Già contro l'acciaro percuote l'acciar.
Son pronte le faci: per l'ampio naviglio
Serpeggian le fiamme: s'accresce il periglio,
Chi grida, chi fere, chi piange, chi muor.
Campione sovrano, sol Crile tra i vinti
Torreggia e d'un monte si accerchia di estinti,
Che attestan morendo del prode il valor.⁹⁷²

Prizor kojemu se u ovome dijelu pridaje posebno značenje jest onaj u kojemu se opisuje sukob Kirila i Turčina Muhameda, odnosno sukob dviju vjera. I ovaj je opis također vrlo hitar te se pjesnik usredotočuje na rezultat dvoboja:

Cento spade già li hanno divisi,
Cento petti barriera a lor fan.
Ruota il ferro, ed un nembo d'uccisi
Cade ai piedi del prode Cristian.
Li caplesta, e si slancia a Maometto,
Cui la vista del forte atterri;
Gli ha la spada confitta nel petto;
E, lui spento, la pugna finì.⁹⁷³

U trećoj je cjelini opisana nježna strana ovoga junaka. Pjesnik pripovijeda kako je Kiril svoju suprugu Elisu pronašao na grčkom otoku Hiosu pod opsadom Turaka te ju je odlučio oženiti i vratiti u domovinu u Kotor. U četvrtoj cjelini Bocevičeva sestra pripovijeda o Kirilovoj smrti. Nakon što su on i njegova supruga preživjeli četiri dana oluje na moru, spašavaju se na

⁹⁷¹ Agostino Antonio Grubissich, *Bocevich*, nav. dj., str. 82.

⁹⁷² Isto, str. 83.

⁹⁷³ Isto, str. 84.

obali Trakije koja je bila pod otomanskom vlašću. Ovdje Turci prepoznaju svoga neprijatelja te ga ubiju, a njegovu suprugu odvođe u zatočeništvo. U ovom dijelu u kojem pjesnik letimično pripovijeda slijed događaja, pažnju privlače stihovi koji prate prizor uplašene Elise kada ju pjesnik spomene. Identični stihovi «Ed Elisa? –la bella tremante/Colla chioma sugli omeri errante»⁹⁷⁴ upotpunjuju ljupku melodioznost ovoga djela usprkos srži njezine tužne tematike. U petoj cjelini pripovjedač nagoviješta kako će se ubrzo razriješiti Elisina sudbina te ovaj dio završava prikazom anđela kako svira flautu, a u zaključnom pjevanju pripovijeda o načinu na koji je ona uspjela uz pomoć prerušenoga Bokelja pobjeći iz zatočeništva. Prema Zoriću, ovo je Grubišićevo djelo produkt njegove ljubavi prema Berchetovom djelu čije je pjesme, kako navodi učio napamet. Premda uvažava Grubišićevu melodioznost stiha, no zamjera mu nedostatak originalnosti⁹⁷⁵. Grubišić ni u ovom djelu kao ni u prethodnim djelima koje ovaj rad obrađuje, ne daje važnosti nešto detaljnijim opisima niti usporenijem, odnosno postepenijem pripovijedanju. Stoga, i ovo djelo karakteriziraju prikazi koji nisu opširni ni postupni, a dominiraju dijelovi u kojima je naglašena sentimentalnost likova.

⁹⁷⁴ Isto, str. 85-86.

⁹⁷⁵ Usp. Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti*, nav. dj., str. 155.

2.11. Lujo Đurić

Lujo Đurić⁹⁷⁶ rođen je 16. rujna 1812. godine u Zadru gdje i umire 27. studenog 1861. godine⁹⁷⁷. Bio je zadarski posjednik poznat u mladosti po društveno neprihvatljivom ponašanju pa se njegovo ime spominje u policijskim spisima zbog vrijeđanja dostojanstva i časti uglednih građana te zbog sumnje na njegovo političko opredjeljenje⁹⁷⁸. Njegovi stavovi o političkoj situaciji toga vremena bili su vrlo nestalni što potvrđuje namjera njegovih pjesničkih sastava, njegove otvorene i oštre primjedbe na kritike njegovih djela, kao i rasprave vezane za dalmatinsko pitanje.

Đurić se sa svojim književnim radovima na talijanskom jeziku⁹⁷⁹ pojavljuje u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda zalažući se za buđenje hrvatske nacionalne svijesti. Objavljuje 1844. godine u časopisu «Gazzetta di Zara» talijanski prepjev pjesme Petra Preradovića

⁹⁷⁶ Ovaj se autor spominje pod inačicama imena Giurich, Đurić, Jurić, Luigi, Lujo, Ljudevit, Vjekoslav. Galić Pavao smatra da je njegovo pravo prezime ipak Đurić, a ne Jurić zbog toga što je bio pravoslavne vjeroispovjesti. Usp. Pavao Galić, *Su alcune declamazioni dantesche a Zara nell'Ottocento* u *Radovi Međunarodnog simpozija Dante i slavenski svijet = Atti del Convegno internazionale Dante e il mondo slavo, Dubrovnik, 26 - 29.X.1981.* (ur.) Frano Čale, sv. 1, str. 247; Pavao Galić, *Vergilije u poeziji zadarskoga pjesnika Vjekoslava Đurića*, («Živa antika», god. 1984., str. 127). Osim spomenutih izvora, podaci za biografiju ovoga autora mogu se pronaći još u djelima Tode Čolak, «Zora dalmatinska» i njen doprinos književnosti ilirskoga pokreta («Kolo», br. 8-10, god. 19, str. 285); *Juventus caesareo-regii gymnasii Jadertini e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scolastico*, Jadrae, Gubernalis, 1823; *Epigrafe Altra per morte* («La voce dalmatica», br. 48, god. 1861); Nikica Kolumbić, *Stariji hrvatski pisci u svjetlu preporodnog doba u Dalmaciji u Dalmacija u narodnom preporodu 1835-1848.*, (ur.) Nikola Ivanišin, Zadar, Narodni list, 1987., str. 383-396; Nikica Kolumbić, *Hrvatski preporodni pisci u «Zori Dalmatinskoj» u Poticaji i nadahnuća: Studije i eseji iz starije hrvatske književnosti*, Zagreb, Dom i svijet, 2005., str. 477-485; Mate Zorić, *Un canto per il sesto centenario di Dante in nome della Slavia*, «Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia», god. 1965., str. 198; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 426; Valter Tomas, *Gazzetta di Zara u preporodnom ozračju: Prijevodi hrvatske poezije i ostali književni prinosi*, Split, Književni krug, 1999., str. 109.

⁹⁷⁷ 14. 11. je netočan datum smrti kako navodi *Hrvatski biografski leksikon*, Đurić Ljudevit (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5023>) i Valter Tomas, *Gazzetta di Zara u preporodnom ozračju*, nav. dj., str. 109. Mate Zorić u *Un canto per il sesto centenario di Dante in nome della Slavia*, nav. dj., str. 198 navodi točan datum prema epigrafu iz «La voce dalmatica» *Epigrafe Altra per morte*, nav. dj.: «Una lacrima si mesca alle inconsolate e copiose che versa la madre di Luigi Giurich zaratino il quale colla mente e col cuore patria religione e il culto delle amene discipline indefesso zelando addi XXVII Novembre MDCCCLXI sul limitare del X lustro volava a quelle regioni ove il desiderio del bene ha un premio lieto di lasciare alla patria e ad ogni buono intaminata e rimpianta memoria di se.» (nadnevak: 30. studenog 1861) što Pavao Galić potvrđue također izvorima Knjiga rođenih i umrlih u pravoslavnoj crkvi. Usp. Pavao Galić, *Su alcune declamazioni dantesche a Zara nell'Ottocento*, nav. dj. str. 247.

⁹⁷⁸ Usp. Mate Zorić, *Un canto per il sesto centenario di Dante in nome della Slavia*, nav. dj., str. 198; Atti della Direzione di Polizia in Zara, Archivio storico di Zara, 1840., br. 407; «La rivista dalmatica», br. 15, god. 1838.

⁹⁷⁹ Cjelokupnim književnim stvaralaštvom Luje Đurića bavila se Sanja Paša, *Književno djelo Zdranina Luje Đurića (182. – 1861.)*, u *Zbornik radova «Konteksti» Treći međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka 2015*, (ur.) Željko Milanović, Novi Sad, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2017., str. 423-440. Zbornik je dostupan na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-409-2>

Putnik pod naslovom *Il viandante* u članku *Nuovo giornale illirico*⁹⁸⁰ kojim autor Giuseppe Ferrari Cupilli pozdravlja izlazak prvog broja časopisa «Zora dalmatinska», prvog hrvatskog preporodnog književnog časopisa na hrvatskom jeziku koji je izlazio u Dalmaciji. U svrhu dokazivanja izražajne ravnopravnosti hrvatskog i talijanskog jezika, Đurić pored spomenutog prijevoda umjetničke poezije, prevodi na talijanski jezik i biblijski sastav u stihu *Apocalisse di San Giovanni*⁹⁸¹, kao i narodne pjesme⁹⁸². Usporedno s prijevodima, objavljuje dvije rasprave u kojima iskazuje svoje osjećaje i misli spram političkog stanja, o težnji i borbi Hrvata da pripoje Dalmaciju Hrvatskoj kao i o empatiji svih slavenskih naroda koji se nalaze pod turskom vlašću o čemu piše u predgovoru talijanskog prijevoda pjesme svoga prijatelja, također Zadrana Marka Antuna Vidovića *I popoli d'Erzegovina e Bosna ad Antonio Gutta pel suo lamento nella «Zora»*.⁹⁸³ Đurićeva neodlučnost po pitanju političkih stavova ponajviše dolazi do izražaja pred sam kraj njegova života u raspravi *Cenno di Luigi Giurich se conviene accettare o contrariare l'unione della Dalmazia colla Croazia e Schiavonia*⁹⁸⁴ u kojoj se, ovaj put, izjašnjava pobornikom autonomije Dalmacije govoreći kako bi ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom bilo nepovoljno za Dalmaciju zbog toga što će važnost njezinih centara poput Zadra i Splita, a tu prvenstveno misli na gradsku inteligenciju, znatno opasti pod utjecajem Zagreba⁹⁸⁵. Zanimljivo je i Đurićevo političko djelovanje kroz tečaj dalmatinskoga časopisa «La Dalmazia costituzionale». U pjesmi proznoga stila *Alla Dalmazia costituzionale*⁹⁸⁶ Đurić ohrabruje Dalmatince da se ustrajno bore za svoja autonomna prava. Potom se vrlo eksplicitno izjašnjava u kritičkom proznom osvrtu *Fantasia*⁹⁸⁷ o zbivanjima u Dalmaciji pri čemu grdi Dalmatince zbog njihove pretjerane rječitosti i nesposobnost da ono obećano pretvore u djelo. Nakon što je dobio čak i pravni

⁹⁸⁰ *Nuovo giornale illirico* («Gazzetta di Zara», br.2, god. 1844). Ovaj se Đurićev prijevod spominje u već spomenutim studijama Tode Čolaka, Nikice Kolumbića, Valtera Tomasa.

⁹⁸¹ Fragmenti prijevoda izlaze u časopisu «La voce dalmatica»: Luigi Giurich, *Apocalisse di San Giovanni* (br. 25, god. 1861., str. 206; br. 28, god. 1861., str. 227-228).

⁹⁸² Đurić objavljuje prijevod *La morte di Marco Kraljevich* u časopisu «Sedmica» u Novom Sadu, br. 22, god. 1857. Objavljuje još nekoliko prijevoda u časopisu «Dalmazia costituzionale». Primjerice, u broju 13, god. 1848. prevodi u vrlo prozaičnom stilu pjesmu budničkoga karaktera *Agli Slavi* u kojoj se pozivaju Dalmatinci na borbu za vlastita prava.

⁹⁸³ Al n. 30 anno corrente, versione dall'illirico nella Zora n.40 a.c Pjesma je posvećena Guardie Nazionali dalmate (Zara, 1848). Prijevod je Giurich objavio i u «Dalmazia costituzionale» u broju 23 god. 1849. Objavljuje prijevod Marka Antuna Vidovića na talijanski jezik slavenske pjesme *I popoli d'Erzegovina e Bosna ad ANTONIO GUTTA pel suo lamento nella Zora al n. 30 anno corrente (Versione dall'illirico nella Zora n. 40 anno corrente)*.

⁹⁸⁴ Luigi Giurich, *Cenno di Luigi Giurich se conviene accettare o contrariare l'unione della Dalmazia colla Croazia e Schiavonia*, Zara, Demarchi- Rougier, 1861.

⁹⁸⁵ Usp. Isto, str. 8.

⁹⁸⁶ Luigi Giurich, *Alla Dalmazia costituzionale* («La Dalmazia costituzionale», br. 3, god. 1848)

⁹⁸⁷ Luigi Giurich, *Fantasia* («La Dalmazia costituzionale», br. 9, god. 1848)

ukor zbog ovoga članka, isti se autor u ulomku pod naslovom *Discolpa*⁹⁸⁸ osvrće na slobodu izražavanja ujedno opravdavajući namjenu svojih prethodnih uradaka. Borio se Đurić i za unaprjeđenje poljoprivrede u Dalmaciji objašnjavajući u članku *Ostacoli al miglioramento dell'agricoltura in Dalmazia*⁹⁸⁹ moguće prepreke u njezinom razvoju. Naposljetku je i dokazivao naklonost Dalmatinaca banu Josipu Jelačiću posvetivši mu govor u kojem izražava svoje poštovanje uz naznaku da je Jelačić bio omiljen u Dalmaciji i prije nego je imenovan banom⁹⁹⁰.

Poput iskazivanja stavova o politici, i autorove su pjesničke ideje i misli vrlo konfuzne, dvosmislene, nelogične i nedosljedne, a upotreba talijanskog jezika je također u više slučajeva gramatički netočna i stilski neprimjerena što možda možemo pripisati pjesnikovoj slaboj naobrazbi budući da je završio samo jedan razred gimnazije⁹⁹¹. Od lirskih pjesama, najzanimljiviji je niz soneta koji je Đurić objelodanio pred sam kraj svojega života u djelu *Sonetti e terzine*⁹⁹². U predgovoru djela govori kako objavljuje jedan dio soneta od ukupno stotinu i pedeset koje je napisao s namjerom da njegova domovina dobije kanconijer. Radi se o trinaest soneta koji su enkomijastičnog karaktera. To su pjesnička djela posvećena dvama pjesnicima Danteu i Vergiliju koji su nadahnuli njegova književna djela zatim sonet gradu Rimu, dvama važnim povijesnim osobama Napoleonu i Aleksandu Velikom koje opisuje neposredno prije njihove smrti. Posvetio je Đurić jedan sonet i krevetu kojeg naziva «slatkim grijehom zaborava», zatim ljudskom srcu, zori, mišljenju, luksuzu, stidljivosti te mački.

Prvo djelo u stihu od kojega je Đurić vrlo očito očekivao nešto zamjetniji uspjeh je duži lirski spjev od trideset septima *Clotilde* koji je objavljen u Zadru, u lipnju 1857. godine⁹⁹³. Nije poznato kome se pjesnik u ovom djelu obraća⁹⁹⁴. Djelo obiluje sentimentalnošću, melankoličnošću, pjesnikovom patnjom za neostvarenom ljubavi s jedne strane, a s druge željom da se toj ljubavnici osveti jer se osjeća poraženim i izdanim. Pjesma je nabijena

⁹⁸⁸ Luigi Giurich, *Discolpa* («La Dalmazia costituzionale», br. 15, god. 1848)

⁹⁸⁹ Luigi Giurich, *Ostacoli al miglioramento dell'agricoltura in Dalmazia* («La Dalmazia costituzionale», br. 27, god. 1848)

⁹⁹⁰ Luigi Giurich, *A Sua Eccellenza Barone Giuseppe Jellacich Bano della Croazia e Governatore civile e militare della Dalmazia* («La Dalmazia costituzionale», br. 5, god. 1849)

⁹⁹¹ Đurić je završio jednu godinu škole u zadarskoj Gimnaziji 1923. godine. Usp. *Juventus caesareo-regii gymnasii Jadertini e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico 1823.*, nav. dj., str. 8, 13.

⁹⁹² Djelo je objavljeno u Zadru u rujnu 1860. godine u tisku Demarchi-Rougier.

⁹⁹³ Luigi Giurich, *Clotilde*, Zadar, Demarchi-Rougier, 1857.

⁹⁹⁴ Zorić uočava kako je naziv djela jednak imenu junakinje Bertolottijevog sentimentalnog romana *Isoletta de'cipressi*. Usp. Zorić Mate, *Un canto per il sesto centenario di Dante*, nav. dj., str. 199.

negativnim emocijama iz kojih izvire tmurne poredbe kao na primjer broda koji tone u olujnom moru. Pjesnikova mržnja najviše dolazi do izražaja u sljedećoj strofi:

Odio per te la luce
Del mio terribil giorno,
Il fasto onde riluce
Il mio fatal soggiorno,
Dove la prima volta
La man tremante, ahi stolta!
Crudo, stringevi a me.⁹⁹⁵

Pjesnik se osjeća očajnim te mu naviru i suicidalne misli: «Amo per te i sepolti, /L'odor delle lor fosse (...)»⁹⁹⁶ a svoju voljenu naziva O barbara omicida/Della mia lieta aurora!...⁹⁹⁷ Ova liriska pjesma zaključuje se u stilu Petrarkinih kancona pa se samoj pjesmi Đurić direktno obraća te joj poručuje da mu donese nebesku slavu. Ovo je Đurićevo djelo vrlo brzo naišlo na negativan sud. Vito Morpugo u *Annuario dalmatico* ga vrednuje ovako: «Confusione d'idee e vacuità di pensiero, che pur talvolta lasciano trapelare qualche lampo di vera poesia»⁹⁹⁸. Autor Il Cristiano Errante u talijanskom časopisu «Rivista Euganea» ukazuje na Đurićevu pretjerivanje u iznošenju ideja⁹⁹⁹. Uvrijeđen mišljenjima kritičara svojeg vremena, te ponesen nadom da će netko ipak prepoznati vrijednost njegovih djela, Đurić se obraća Nikoli Tommaseu. Na ovo ga je navelo, kako navodi u pismu datiranom 14. listopada 1858. godine u Zadru¹⁰⁰⁰, Tommaseova pohvala djela *La madre slava*¹⁰⁰¹ zadarskoga pjesnika Luje Ficherta¹⁰⁰². Tommaseov pozitivan sud je, kako Đurić sam zaključuje, Fichertu osigurao slavu. Siguran u kvalitetu svog književnog pisanja, Đurić šalje Tommaseu svoju tragediju u stihu *Desdemona*¹⁰⁰³. Moli ga da napiše svoje mišljenje o djelu te da ga objavi u časopisu

⁹⁹⁵ Luigi Giurich, *Clotilde*, nav. dj., str. 9.

⁹⁹⁶ Isto, str. 10.

⁹⁹⁷ Isto, str. 16.

⁹⁹⁸ Vito Morpugo, *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1856 e 1858.*, nav. dj., str. 224.

⁹⁹⁹ Il Cristiano Errante, *Gazzettino dalmato* («Rivista euganea», br. 7, god. 1858., str. 54)

¹⁰⁰⁰ Pismo se čuva u Tommaseovoj prepisci u Biblioteca Centrale nazionale di Firenze, Carteggio Tommaso, Tomm. 87, 55 bis.

¹⁰⁰¹ Djelo je objavljeno iste godine u Zadru kada i Đurićeva *Clotilde*.

¹⁰⁰² O ovom autoru i njegovom djelu govorimo u poglavlju 2.13. ovoga rada.

¹⁰⁰³ Ovo se Đurićevo djelo ne spominje se u dosadašnjim radovima. Ono nije objavljeno, a čuva se u spomenutoj prepisci.

«Mondo letterario»¹⁰⁰⁴. Đurićeva jednočinka je sadržajno imitacija Shakespeareove drame Othello. Sastoji se od pet prizora. Prvi prizor je dijalog Othella i venecijanskog dužda o želji da Mletačka Republika ima prevlast nad sveukupnim italjskim tлом. Prisjećaju se vladavine Cezara, veličine Rimskoga Carstva te izdaje cara. Othello i dužd spominju i Muhameda čime pjesnik aludira na moć Osmanlijskoga carstva. Ovaj prizor završava porukom o željenoj pobjedi kršćanstva. U sljedećem je prizoru u naputku naznačen dijalog Desdemone i jednog Armenca. Dok Armenac govori o ekspanziji Osmanlija nasumično spominjući granice carstva, Desdemona se ni ne pojavljuje. Sljedeći je prizor Otellovo posvjedočenje iz kojega doznajemo da on svoje bogatstvo ostavlja siromasima. U ovom se dijelu također spominje čuveni rubac. Prema Shakespeareovom djelu, to je rubac koji je Othello poklonio Desdemoni te je bio povod Othellovom ljubomornom postupku. Isti je rubac Othello vidio kod Kasijeve supruge čime je sebi potvrdio Desdemoninu nevjeru budući da je sumnjao kako ona čini preljub s Kasijem. U Đurićevom djelu rubac se spominje samo kao razlog zbog kojega Othello očajava: «(...) Il forestiero/E il Veneto la vegga, e si commova./Il fazzoletto pur Venezia l'abbia/Una della morte m'asciugo la goccia-»¹⁰⁰⁵ U istom prizoru doznajemo da se Otello ubija nad mrtvim Desdemoninim tijelom opraštajući se od svoje dužnosti dok u posljednjem prizoru svećenik Lorenzo stoji nad mrtvim tijelima Desdemone i Othella tvrdeći kako su Othelove riječi i njegovo djelo rezultat njegovoga ljubomornog delirija.

U ovoj tragediji pjesnikove ideje nisu u potpunosti oblikovane pa stječemo dojam kako je djelo nedovršeno. Radnja se sastoji od nasumičnih pjesničkih misli koje ne čine smislenu cjelinu pa je nemoguće shvatiti o čemu je riječ u djelu bez da znamo književni predložak koji je Đurić preuzeo. U djelu aktivno igra ulogu jedino Othello, dok je uloga Desdemone posve zanemarena. Nešto opsežniji dio zauzima jedino Othellova katarza. Nažalost, nije nam poznat Tommaseov sud na ovo Đurićevo djelo, no budući da ga Šibenčanin nije objavio u časopisu kako ga je to Đurić bio zamolio, možemo pretpostaviti da ono nije ni kod Tommasea izazvalo simpatije.

U istom pismu u kojem Đurić šalje Tommaseu na vrednovanje svoju tragediju u stihu, autor pokazuje svoju taštinu uvjeravajući adresata u posebnost svog književnog talenta pa govori: «E quì le dirò, che vi sono certe bellezze, che vedono i pochi, e queste spetta: no a lei:

¹⁰⁰⁴ U to je vrijeme urednik ovoga časopisa bio novinar i pravnik Guglielmo Stefani (Venezia, 5. srpnja 1819.-Torino, 11. lipnja 1861.), utemeljitelj padovanskog mjesečnika «Euganeo» (1845-1847) i tjednika «Il caffè Pedrocchi» (1846-1847).

¹⁰⁰⁵ Carteggio Tommaso, Tomm. 87, 55 bis, str. (4)

passavano i secoli, prima che Dante si giudicasse genio, non era prima che grande. Sfuggono le bellezze del drammatico inglese.»¹⁰⁰⁶ On smatra kako to što njegovi suvremenici čitajući njegova djela ne doživljavaju ono što doživljava on, dokazuje upravo umjetničku veličinu njegova djela jer vjeruje kako će se ljepota otkriti tek naknadno poput najpoznatijih djela svjetske književnosti. Svoje pjesničko umijeće Đurić poistovjećuje s Danteom pa nas ne čudi da je remek djelo ovoga autora *Božanstvena komedija* poslužilo našem dalmatinskom pjesniku kao idejni tematski i metrički predložak za pisanje lirsko-epskih djela.

2.11.1. *Dante e Cleopatra all'Inferno* – lirsko – epski spjev

Đurić već sljedeće 1859. godine ipak uspijeva objaviti nešto umjetnički vrjednije djelo *Dante e Cleopatra all'Inferno*¹⁰⁰⁷. Spjev je metrički i tematski inspiriran *Božanstvenom komedijom* Dantea Alighierija. Sastavljen je od četrdeset i šest tercina rimovanih unakrsnom rimom i završnog stiha. Đurić je svoj spjev vjerojatno zamislio kao nadopunu ili proširenje 63. stiha petog pjevanja Pakla¹⁰⁰⁸ u kojem Vergilije predstavlja Danteu Kleopatru «poi è Cleopatràs lussuriosa»¹⁰⁰⁹. U ovom djelu Đurić isprepliće reminiscencije Danteovoga djela te parafrazira bibliju. Početak u Đurićevom djelu «Il meriggio segnava in cielo il sole»¹⁰¹⁰ nadahnut je vremenskom topikom kojom Dante započinje svoje djelo, a to je «Nel mezzo del cammin di nostra vita»¹⁰¹¹. Polovina životnog puta u *Božanstvenoj komediji*, u Đurićevom je spjevu zamijenjena «podnevom», a ta polovica dana metaforički stoji za Danteovu polovicu životne dobi. Sljedeća tercina Đurićeva spjeva također je reminiscencija na idejni stih *Božanstvene komedije* «mi ritrovai per una selva oscura»¹⁰¹². Umjesto metaforikom mračne šume poput Dantea, Đurić izravnije govori o počinjenju grijeha te o grešnosti cijeloga čovječanstva koristeći se biblijskom parafrazom u stihovima: «Eva infelice! Non il pianto al ciglio,/ Non la

¹⁰⁰⁶ Isto, str. (1)

¹⁰⁰⁷ Luigi Giurich, *Dante e Cleopatra all'Inferno, canto di Luigi Giurich*, Zara, Demarchi-Rougier, in Ottobre 1859. Ovo je djelo doživjelo i izvedbu u Teatro nobile di Zara 6. prosinca 1860. godine te ponovno nakon pet godina povodom šeststote obljetnice Danteova rođenja. Djelo je recitirao glumac L.Olivery. Usp. Giuseppe Sabalich, *L'Avviso teatrale: Nobile teatro di Zara, Avviso straordinario per la sera di Giovedì 6 Dicembre 1860, Cronistoria Aneddotica del Teatro Nobile di Zara (1781-1881)*, Zara, A. Nani, 1922., str. 253, 293. Usp. Pavao Galić, *Su alcune declamazioni dantesche a Zara nell'Ottocento*, nav. dj., str. 247-248.

¹⁰⁰⁸ Usp. Pavao Galić, *Su alcune declamazioni dantesche a Zara nell'Ottocento*, nav. dj., str. 247.

¹⁰⁰⁹ Dante Alighieri, *Divina Commedia, Vita Nuova, Rime*, nav. dj, str. 59.

¹⁰¹⁰ Luigi Giurich, *Dante e Cleopatra all'Inferno*, nav. dj., str. 3.

¹⁰¹¹ Dante Alighieri, *Divina Commedia, Vita Nuova, Rime*, nav. dj, str. 5.

¹⁰¹² Isto, *Divina Commedia, Inferno*, pj. 1, s. 2.

bellezza le cangiò fortuna,/ O le schiatte cui nocque il suo consiglio!»¹⁰¹³. Pored počinjenja prvoga grijeha, tu je i aluzija na konflikt Kaina i Abela, a potom uvodi Dantea kao junaka u samu radnju spjeva:

Non sa che il figlio l'altro figlio uccide,
Che ha l'odio della vita impresso al volto...
Che è foglia, che a tremar sul ramo vide.
Era il meriggio, quando Dante volto
Il piede da quel loco, ove lo vinse
L'umana carità, da cui fu assolto.
Varcava ad altro: non maggior ne finse
Uman pensiero e il primo gli cedea,
Che pari a questo lo stupor dipinse.¹⁰¹⁴

U ovome dijelu, autor također uvodi intertekstualno i biblijski prizor o naredbi Boga faraonu da oslobodi Izraelce na što se faraon oglušio u stihovima: «Colonne e mura in ferro, e le imprimea/ Di Michele, e degli Angeli la guerra,/ Il mar che a Faraon l'avel schiudea»¹⁰¹⁵. U nastojanju da ponudi sliku zbivanja u Egiptu za vrijeme ropstva Izraelaca, pjesnik nasumično nabraja motive koji su karakteristični za rat, a to su: koplja, kočije, konji, egipatska straža, kao i motive kojima aludira na plodnu dolinu rijeke Nil i riječni nasip u stihovima: «Aste, cocchi, cavalli, Egizj a terra/ Guardanti, al dolce suol che più li accolse,/ Porgevan scena, che il potente serra.»¹⁰¹⁶. Nešto eksplicitniju pjesničku misao, Đurić je ponudio u prikazu najezde skakavaca, jednog od deset egipatskih zala koje je snašlo Egipćane nakon što je faraon odbio osloboditi Izraelce. Ovo je ujedno opis kojemu pjesnik pridaje najveću pozornost:

Seguiva quella scena un miserando
Orribil quadro: un'infinita gente,
Per cui pietà venia cacciata in bando.
La travagliava al corpo un'inclemente
Stuol di locuste simili ai destrieri,
E con la coda simile al serpente!
Usberghi quasi ferro impressi ai fieri
Petti elle avean, dall'ali lor romore,
E a più destrier parean carri guerrieri.
Taccio il resto.(...)¹⁰¹⁷

¹⁰¹³ Luigi Giurich, *Dante e Cleopatra all'Inferno*, nav. dj., str. 3.

¹⁰¹⁴ Isto, str. 3.

¹⁰¹⁵ Isto, str. 4.

¹⁰¹⁶ Isto.

¹⁰¹⁷ Isto, str. 4-5.

Fizičke karakteristike ovih kukaca, u Đurićevom su spjevu plod pjesničke mašte. Ovakav se opis ne spominje u Bibliji. Također se ne spominje ni tijelo koje je bilo zasuto nemilostivim rojem skakavaca, a koje Đurić opisuje. Skakavci su u ovom spjevu prikazani poput nadnaravnih stvorenja. Oni su tijelom nalik konjima, a rep imaju poput zmije. Na prsima su im pritegnuti oklopi koji kao da su željezni. Nalik su ratnim kolima, a krila im buče. Moguće je da je Đurić imao na umu u stilu klasičnog epskog pripovijedanja uvesti u radnju Kleopatra tako da ispriopovijeda povijest Egipta ab ovo. Ipak, čini se da se ovaj pretenciozni zamah vrlo brzo pjesniku predstavio nepotreban napor pa svoj maštoviti zanos u opisivanju ubrzo naglo i eksplicitno prekida stihom «Taccio il resto.»¹⁰¹⁸. U istom stihu, pjesnik se vraća glavnom toku pripovijedanja, a to je o prizoru drugoga kruga Pakla. U ovom dijelu uvodi Kleopatra u spjev: «(...)Ivi entrato, una che amore/ E duol svegliava tra tormenti vide,/ E una doppia ragion senti nel core.»¹⁰¹⁹ Danteov prikaz Kleopatre pomoću jednog jedinog pridjeva «lussuriosa», Đurić iscrpljuje u nekoliko stihova. Kleopatra uvodi opisujući njezino emotivno stanje aludirajući na razlog zbog kojega se nalazi u krugu grješnih ljubavnika. Ona se nalazi na ovom mjestu jer su njezine strasti nadvladale njezin razum kako to opisuje stihovima: «La ragion d'amor, che non recide/ Il senso di virtù, l'altro al precetto/ D'un austera virtù non si decide.»¹⁰²⁰. Ovu ideju o grešnicima koji su zgriješili bludno Đurić preuzima iz Danteovoga djela: «Intesi ch'a cosí fatto tormento/ enno dannati i peccator carnali,/ che la ragion sommettono al talento.»¹⁰²¹ Najveći dio ovoga Đurićevoga djela zauzima dijalog između Dantea i Kleopatre. Kleopatra se predstavlja Danteu mjestom odakle dolazi «Cleopatra io son del Nilo...»¹⁰²² nakon čega stoje tri točkice suspenzije koje pjesnik koristi kako bi izbjegao daljnje pripovijedanje, ali i kako bi tijekom pripovijedanja preusmjerio opet na njezin fizički opis pa nastavlja u istom retku:«(...) la corona/ Non più le ingemma l'egiziana testa,/ La cui bellezza per il mondo suona.»¹⁰²³ Ovim postupkom pjesnik dočarava svoje, odnosno Danteovo razočarenje zbog njezina izgleda. Dijalog se prvenstveno zasniva na Kleopatrinom očajavanju zbog torture koju trpi, izrazima nostalgije za rodnim krajem, za zemaljskim životom. Kleopatra se žali Danteu kako će njezino lice vječno pokazivati njezinu zaustavljenu radost, čime Đurić aludira na ideju Pakla, a to je vječna patnja grešnika koji se nalaze u ovom kraljevstvu. U ovom trenutku Dante se

¹⁰¹⁸ Isto, str. 5.

¹⁰¹⁹ Isto.

¹⁰²⁰ Isto.

¹⁰²¹ Dante Alighieri, *Divina Commedia, Vita Nuova, Rime*, nav. dj, *Divina Commedia, Inferno*, pj. 5, s. 37-39.

¹⁰²² Luigi Giurich, *Dante e Cleopatra all'Inferno*, nav. dj., str. 6.

¹⁰²³ Isto.

obraća Kleopatri i govori joj kako mu je draga njezina prisutnost, no priznaje kako bi volio da ju nije «ni čuo ni vidio» jer da joj je otežao njezino emotivno stanje obzirom da je postala svjesna da joj duša neće nikada pronaći mir.

Prisutan je još jedan važan motiv iz Danteova spjeva, a to je ljepota njegove pjesničke muze Beatrice koju uspoređuje s nekadašnjom Kleopatrinom ljepotom. Dante iskazuje svoje razočarenje zbog Kleopatrina izgleda koje je narušeno torturom koju ona trpi u Paklu. Tu je i vrlo simbolični fizički opis junakinje koji je također projekcija njezinoga emotivnoga stanja, ali i pokazatelj kazne koju trpi zbog bluda:

Si copia in parte, e avea il suo corpo eletto
Un bruno, che l'amor per niente assonna,
E al giall'occhio rideva, ed all'aspetto.
La umiliava il difetto delle gonna,
E disciolta, il che un tempo le increscea,
Scendea la chioma sull'ignuda donna.
Il sembiante di Bice a cui splendea
L'italiana bellezza, e l'occhio, il crine
Al fascino cedean di quella rea.¹⁰²⁴

Pjesnik ju opisuje kao polugolu, potrgane i razvezane suknje. Više ju ne krase raskoš kraljevskih haljina niti kosa koja je padala po njezinom tijelu, a naziva ju i pridjevima «la superba»¹⁰²⁵, «l'afflitta»¹⁰²⁶. Da bi upotpunio prikaz grozote zbog Kleopatrinog izgleda, Đurić prekida pripovijedanje i naglo umeće povik: «Ahi misera! Penar senza che fine/Abbian le angoscie, struggersi ad un foco,/Egli è un troppo, che varca ogni confine.»¹⁰²⁷.

Ovaj spjev Đurić privodi kraju putem Danteovoga zamišljanja Kleopatrina izgleda prije njezine smrti. Zamišlja kraljicu čija kosa miriše kao da je na njoj procvao cvijet, i tim mirisom zavodi. Dante se obraća Bogu, pitajući se kako nema milosti prema ovoj ženi te opravdava njezinu prisutnost na mjestu kojem, kako kaže, nedostaje sunca: «In quel mondo, di cui sfugge il sole...»¹⁰²⁸ Ovu ideju Đurić također direktno uzima iz Danteovga djela: «Io venni in loco d'ogne luce muto,»¹⁰²⁹. U posljednjoj tercini pjesnik se obraća čitatelju govoreći kako više nikada neće vidjeti Kleopatrine tigrove ni leoparda po parkovima te samoj Kleopatri govori kako prag pakla nikada neće prijeći te da se više nikada neće vidjeti.

¹⁰²⁴ Isto, str. 5.

¹⁰²⁵ Isto.

¹⁰²⁶ Isto, str. 6.

¹⁰²⁷ Isto, str. 5.

¹⁰²⁸ Isto, str. 8.

¹⁰²⁹ Dante Alighieri, *Divina Commedia, Vita Nuova, Rime*, nav. dj, *Divina Commedia, Inferno*, pj. 5, s. 28.

I ovom Đurićevom djelu nedostaje jasnoća izraza te cjelovitost i dorečenost pjesničke ideje. Sintaksa stiha također nije jasna. Đurić djelo zamišlja kao da nadopunjuje prikaz Kleopatrino boravka u Paklu, o čemu Dante govori jednim jedinim stihom. Da je Đurić stremio ka ozbiljnijem epskom pothvatu, možemo zaključiti prema tome što je pripovijedao o povijesti Egipta i egipatskog ropstva pri čemu je crpio ideju iz Novoga Zavjeta. Ipak, sve su to nedovršene strukture. Pripovijedanje o egipatskom ropstvu naglo prekida, kao i pripovijedanje o Kleopatri zbog čega njegovo djelo, izgleda nedovršeno, neharmonično, odnosno ne posjeduje kontinuitet pjesničkog izraza. Narativna struktura se zasniva na, možemo reći, pokušaju pripovijedanja i opisivanja budući da se ideje izlažu po principu nasumičnog nagomilavanja tematski karakterističnih motiva i simbola.

Prema Mati Zoriću¹⁰³⁰, Pavlu Galiću¹⁰³¹ djelo ima malo ili nikakve umjetničke vrijednosti osim ponekog zalutalog stiha koji nalikuje na pravu poeziju. Slično se izjašnjava i Vito Morpugo, «Di mezzo ad una deplorabile confusione d'idee e stranezza di pensiero si trova di quando in quando qualche bel verso.»¹⁰³². Također u zadarskom godišnjaku «Il Gobbo di pietra», u poglavlju *Altre pubblicazioni letterarie* izlazi prikaz Đurićevog djela: «Col titolo Dante e Cleopatra all'Inferno stampava Luigi Giurich un Canto (...), secondo il quale non sarebbe, a dir vero, quella trista dimora la più orrida delle cose, ma s'affarrebbe molto bene al secolo delle vie e delle case di ferro, ed anzi sarebbe in quella parte che ne fa vedere tutto propria d'una testa incoronata, presentando essa l'aspetto d'una reggia effettiva, con *colonne e mura in ferro*, effigiate di storie, dolorose bensì, ma d'esquisito lavoro.»¹⁰³³ u kojem pisac ismijava Đurićev stih kojim je nastojao dočarati prizor Pakla.

2.11.2. *Amore e sventura* – lirsko – epski spjev

Kritike na lirsko – epski spjev *Dante e Cleopatra all'Inferno* na koje je Đurić nailazio, potaknule su ga da se u predgovoru sljedećega djela *Amore e sventura*¹⁰³⁴ kojeg objavljuje u Zadru u srpnju 1860. godine osvrne na vrednovanje svojih objavljenih djela te da svoj rad opravda: «So che la presente poesia vale, e quando altri non la giudichino com'io, mi spiacerà che non si avesse mente a giudicare, e compiangerò a coloro, che dicessero, fosse trattato lo

¹⁰³⁰ Usp. Mate Zorić, *Un canto per il sesto centenario di Dante in nome della Slavia*, nav. dj., str. 198;

¹⁰³¹ Usp. Pavao Galić, *Su alcune declamazioni dantesche a Zara nell'Ottocento*, nav. dj., str. 247.

¹⁰³² Vito Morpugo, *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1859 e 1860* («Annuario dalmatico», god. 1861., str. 172).

¹⁰³³ «Il Giobbo di pietra», god. 1859., str. 27.

¹⁰³⁴ Luigi Giurich, *Amore e sventura, terzine di Luigi Giurich*, Zara, Tip. Demarchi Rougier, in luglio, 1860.

stesso argomento.»¹⁰³⁵. Autor je uvjeren u vrijednost svoga pjesničkog djela te ujedno javno izražava kako ga ne zabrinjava ukoliko se drugi s njim ne slažu jer oni onda, prema njegovom mišljenju, nemaju sposobnost rasuđivanja. Razlog njegovom ovakvom opravdanju jest njegovo opetovano crpljenje odveć poznate tematike zbog čega je, smatra, za djelo koje je objavio samo godinu ranije, primio negativne kritike.

Može se reći da je i ovo Đurićevo djelo produkt njegove opčinjenosti Danteovim drugim krugom Pakla¹⁰³⁶. Pored Kleopatre, Đurićev interes pobudili su i ostali grešnici smješteni u ovaj krug poput junaka Vergilijeve Eneide koje će opjevati u spjevu *Amore e sventura*. Centralni junaci su Didona i Enea. Spjev je metrički nadahnut *Božanstvenom komedijom*. Sastoji od stotinu i petnaest tercina rimovanih unakrsnom rimom i završnog stiha. Tematsku inspiraciju Đurić je ipak crpio iz Vergilijeve *Eneide* koju je vjerojatno, prema riječima Pavla Galića, čitao u talijanskom prijevodu Anibala Cara¹⁰³⁷.

Kao i u prethodnom Đurićevom djelu, i ovo je satkano većinom od dijaloga dvojice ljubavnika koji jedno drugome naizmjenično pripovijedaju o jadima u njihovom emotivnom odnosu te o ljubavi i čežnji za rodnim krajem. Suprotstavljanjem emotivnih ushita te naglim upadima opisa mjesta iz kojih ljubavnici potječu, pjesnik je nastojao dočarati glavni konflikt priče o Eneji i Didoni, zadatak da potraži novu domovinu, pobijedio je ljubav prema ženi. Spjev započinje¹⁰³⁸ pridjevima «bellissima Didone, orrida, arcana»¹⁰³⁹ kojima autor opisuje Didonu dok stoji na svom kraljevskom balkonu i gleda prema moru. Najavljuje radnju o nesretnoj ljubavi koja je simbolično prikazana pjesničkom slikom brodova koji ne uspijevaju uploviti u luku iako pritom ne nailaze na prepreke. Enejin opis Kartage sastoji se od svega nekoliko poredbi i pridjeva:

È Cartagine bella, e al pari bella
Imperatrice, s'innalzò colei,
Di cui questo ti favella.
Squisite architetture erano in lei,

¹⁰³⁵ Isto, str. 1.

¹⁰³⁶ Usp. Pavao Galić, *Vergilije u poeziji zadarskoga pjesnika Vjekoslava Đurića*, («Živa antika», god. 1984., str. 127.

¹⁰³⁷ (*L'Eneide di P. Virgilio Marone tradotta dal commendatore Annibal Caro*, Venezia, Girolamo Tasso, 1835.) Galić smatra kako Đurić «nije mogao lako čitati Eneidu u originalu, jer je bio završio samo prvi razred gramatike». Pavao Galić, *Vergilije u poeziji zadarskoga pjesnika Vjekoslava Đurića*, («Živa antika», god. 1984., str. 128)

¹⁰³⁸ Prvih pet tercina ovoga spjeva objavljuje Pavao Galić u isto, str. 129.

¹⁰³⁹ Luigi Giurich, *Amore e sventura, terzine di Luigi Giurich*, str. 4.

Lunghe contrade, e della sua bellezza
Restar privo giammai non io credei.¹⁰⁴⁰

Đurić poistovjećuje izgled Kartage s Didoninom ljepotom. Spominje savršenstvo arhitekture, a posebno ističe njezine duge ulice. Potom slijedi Didonin opis Eneje: «Di quell'Enea, ch'io veggo, a me l'umana/Bocca suonò più volte il pregio raro,/Io prode lo sentia, d'anima umana.»¹⁰⁴¹ U ovoj tercini Didona ukazuje na Enejinu skromnost, ali i na njegovu vrijednost, vještinu i moć kakvom se ne diči zemaljsko biće. Upućuje na njegove osobine kao jednog nadnaravnog stvorenja, ali koji gaji sve pozitivne osobine običnog čovjeka. U ovim se stihovima ukazuje na osobine Eneje upravo kao pravog epskog romantičnog junaka koje običnom čovjeku više nisu tako nedostižne kako što je to slučaj kada ga prikazuje Vergilije, odnosno kada je prikazan kao junak klasičnih epskih spjevova. Opis vrlina junaka ovoga spjeva ubrzo je prekinut Didoninim vrlo površnim opisom Iliona:

(...) d'Illo io vidi il campo,
Le tende della guerra, ed il riparo.
Cozzanti e sol, che balenava al lampo
Degli usberghi di ferro, e mi commossi,
E qual vedi tuttor dolgo, ed avvampo.¹⁰⁴²

Didona tek spominje šatore, tabor i nasipe za obranu, vojske i sunce koje je reflektiralo željezne oklope poput bljeskova. Također napominje kako je bila potresena prizorom boli i usplamtjelosti. Razgovor nastavlja Eneja opisivanjem poraženog Hektora koji je metaforično prikazan kao oboreni lav: «Ei bello sotto il sol di questa terra,/Egli avvinto ad un cocchio, e tratto al suolo,/Egli lione, che la morte atterra.»¹⁰⁴³ Eneja se u ovom dijelu osvrće i na sudbinu Andromahe, supruge Parisovoga brata Hektora koju također smješta u drugi krug Pakla. Pripovijeda kako se ona više ne vozi kočijom, niti jaše svoje konje. Ona više ne nosi nakit, a njezina crna kosa joj nije mirisna ni počesljana.

Konfuziju ideja i prizora, usplamtjelost emocija, pjesnik je nastojao razriješiti i umiriti opisom idiličnog izgleda Didoninog vrta kojeg je Eneja promatrao prije svog odlaska:

Pria di partir ne vide egli il giardino:
Non più ameni fiorian orti all'altra

¹⁰⁴⁰ Isto, str. 5.

¹⁰⁴¹ Isto, str. 6.

¹⁰⁴² Isto.

¹⁰⁴³ Isto.

Babele, che sortìa tanto destino.
 Orti suoi, più su voi scende la sera
 Agil d'Oriente.-Al lato destro, e manco
 Rose olezzan la molle aura leggera.
 Il colore di rosa, il giallo, il bianco
 Il colore sanguigno, il ceppo, e il verde
 Ravvivano l'occhio oppresso, o stanco.
 Camelie, innanzi a cui l'incanto prde
 Un fior diverso, se a bellezza miri:
 O fiori, perchè il tempo vi disperde!
 Garofani sanguigni vi rimiri,
 Che olezzar alle puniche matrone,
 Scorrenti della danza ai lieti giri.
 Gialleggian le gazie, cui diè ragione
 Di pregio il giallo ed il genial odore,
 E spira muschio la regal Didone.¹⁰⁴⁴

Opis Didoninog vrta ujedno je i jedan od najopsežnijih opisa u spjevu. Ipak, misaone cjeline su ishitrene, nejasne i necjelovite. Autor pripisuje Didoni ono što se odnosi na Semiramidu, višeće vrtove koje nastoji pomno dočarati. Opisuje cvijeće koje se nalazi u vrtu. Spominje kamelije, ispred kojih, prema njegovom mišljenju, čaroliju gubi neki drugi cvijet. U ovom opisu, stoji i pjesnikov poklik kojemu se divi ljepoti cvijeća, ali ujedno i žali za prolaznošću njegova cvata te simbolično prolaznošću vremena u stihu: «O fiori, perchè il tempo vi disperde!». Pjesnik ne zaboravlja ni spomenuti crvene karanfile čiji miris podsjeća na onaj po kojemu su mirisale ugledne dame dok su plesale u brzom tempu kao ni mošus koji ga podsjetio na zaljubljenju Didonu jer je krasio visoke vaze u njezinoj sobi:

Erbe, e muschi vi scorgi, che alla stanza
 Ridean col verde sovra il vaso eletto,
 E assieme a fiori ravvivar la danza.
 Amenissimi aromi, il cui perfetto
 Profumo evaporar fumanti pire,
 E spandean mummie dal seccato aspetto.
 Non riposer più ameni orti al desire,
 Dell'Assira, famosa all'ornamento, (...) ¹⁰⁴⁵

U ovom dijelu pjesnik aludira na Didoninu smrt spominjući miris lomače na kojoj se robola mačem. Upućuje na opojni miris koji je hlapio iz plamteće lomače te nastavlja melankolično pripovijedati o izgledu vrta nakon Didonine smrti. Prisjeća se fontana, propetih konja koji su bili, kako ističe, čudo umjetnosti toga doba. Nastavlja kako su se u parku mogle vidjeti zmije

¹⁰⁴⁴ Isto, str. 9

¹⁰⁴⁵ Isto, str. 10.

raznih vrsta te dodaje kako je Eneja odbio ovakav luksuz; lutajuće leoparde, tigrove i zmije koje su siktale na afrički vjetar. Tugaljiv ton opisa vrta nakon Didonine smrti nagoviješta novi trenutak u pripovijedanju, a to je Enejin odlazak, odnosno nastavak njegovog putovanja:

Ei varca, ed il sembiante tanto amico
Della dolente, non gli mostra il riso,
Ma l'amante spergiuro, il falso amico.
Squallide ed incomposte sul suo viso
Cascan le chiome, e quella dolce bocca
Impreca al reo, che s'è da lei diviso.¹⁰⁴⁶

Pripovijedanje u trećem licu koje slijedi, ujedno je i dio u kojemu se osjeća najjači epski izraz u ovome djelu:

Dicea in quel modo al mar il non felice,
E ne infuriò più tardi la fortuna,
Che all'elemento suo tanto s'addice.
Dalla parte di un polo, a cui la luna,
Gl'immensi ghiacci più superbi rende,
Come il canal dei Dogi, e la laguna.
Da quella parte un vento urla e si stende,
L'orso l'imita, che si volge lento
Al mar glacial, che della luna splende.
Men freddo il rende l'umido elemento,
Che togliea il freddo, e il secco all'atmosfera,
Cui stadio e luce dier tanto portento.
Ed a quel vento dell'oscura sera,
Armonizzava il ciel, cui le fuggenti
Nubi coprian la zona orrida, e nera.
Ma passò un tempo, e i nuvoli imminenti
A quel cielo, mettean le nubi al mare,
Ov'ei varcava, e l'assalir i venti.
Alga è il naviglio sovra l'onde, e pare
Lo vogliano inghiottir ne'gorghi loro,
Come non luna, non la terra appare.¹⁰⁴⁷

Ovo je opis olujnog morskog pejzaža koji prati Eneju na putu prema budućoj domovini. Osjeća se zamjetna pripovjedačeva dorečenost koja nije karakteristična za ostatak ovog djela kao ni za ranije spjevove. Opisi su detaljniji te postupni. Pjesnik opisuje mjesec pod čijim svjetlom promatra prirodu. Usredotočuje se na opis ogromne količine leda, tutnjavu sjevernog vjetra te medvjeda koji oponaša njegov zvuk. Posljednje dvije tercine su najpoetičniji dio

¹⁰⁴⁶ Isto.

¹⁰⁴⁷ Isto, str. 12-13.

cijelog spjeva u kojima pjesnik upućuje na vrijeme koje je odmaklo. Eneju u ovome dijelu spjeva pjesnik naziva «bolju» «alga» kako bi dočarao njegovo emotivno stanje dok plovi morem, njegovu bol i nemoć.

Osim u zaključnom dijelu ovoga spjeva, pjesnik pripovijeda i opisuje nizanem motiva koji su simbolični za ovu temu. Većina opisa nije detaljna ni postepena. Narativni tok se uglavnom sastoji od dijaloga i monologa Eneje i Didone koji pripovijedaju fragmentirano poput naviranja sjećanja pa je i rečenična sintaksa vrlo konfuzna. U nekim dijelovima spjeva predikati čak i izostaju. Susrećemo i didaskalije, što pored narativnog diskursa, također pokazuje pjesnikovu naklonost ka dramskom izrazu. Nalaze se tu i pjesnikovi subjektivni komentari te poneko nepristrano pripovijedanje u trećem licu koje nalikuje objektivnom pripovijedanju karakterističnom za epsko djelo. Vrlo su nagli i nejasni prijelazi misaonih cjelina, tako da je čitatelju jako teško razlikovati između koga se odvija diskurs, tko ili što se opisuje kao i vrijeme u kojem se nešto odvija.

2.11.3. *L'ascensione di Cristo al Cielo* – lirsko – epski spjev

Zadnje Đurićevo lirsko - epsko djelo *L'ascensione di Cristo al Cielo*¹⁰⁴⁸ sastavljeno je od četrdeset tercina i završnog stiha. Djelo je inspirirano nizom prizora preuzetih iz Biblije¹⁰⁴⁹. Pjesnik započinje djelo opisom Boga kojeg naziva «prelijepim», a prikazuje se u obliku svjetlosti, odnosno zrake koja svojom jačinom zasljepljuje ljudsko oko. Đurić opisuje kako Bog ima valovitu kosu srednje dužine boje meda, kao što je i njegova brada. Njegove su oči nebesko plave boje, a one prema pjesniku «stvaraju svjetove bljeskom»:

Ei bellissimo al volto! Intemerato
All'occhio il raggio, che un divin rinserra,
Barba mel non oscuro, e il crin melato,
E il crin ad onda lieve, e al collo serra:
Fatal volto ebbe Giulio, e un altro altero,
Ma non quel del Signor di questa terra.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁸ Djelo je objavljeno u spomenutoj zbirci Luigi Giurich, *Sonetti e terzine di Luigi Giurich*, nav. dj., str. 12-16.

¹⁰⁴⁹ Đurić se spominje kao jedan od pjesnika na talijanskom jeziku u Dalmaciji koji su se u ovom razdoblju inspirirali Biblijom. Usp. Živko Nižić, *Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub (1762- 1841)*, nav. dj., str. 78-79.

¹⁰⁵⁰ Luigi Giurich, *L'ascensione di Cristo al cielo*, nav. dj., str. 12.

Poklikom «Gloria al re della terra»¹⁰⁵¹ uvodi vrlo nevješto nekoliko biblijskih prizora. Prvi je u nizu onaj preljubnice koja pada na koljena pred Isusa. Ovaj je prizor vrlo nejasan pa se teško može shvatiti pjesnikova zamisao. Pjesnik se u ovom dijelu koristi ponekim simboličnim motivima koje nasumično spominje poput arapskog konja, kreveta koji je mučio preljubnicu, Isusove krvi koja teče na tlo, mrtvačkog izraza, mača obojenog krvlju te ratnim zastavama no svi oni ne sugeriraju nikakvu cjelovitu ideju. Sljedeći je prizor pobožne žene Veronike koja Isusu pruža rubac kako bi obrisao krv i znoj: «Stolta al papiro di sua morte impresse/Il crudo assenso, a lei lo scorno il Dio,/Che volle ucciso, e il forte cui gli resse.»¹⁰⁵². Nešto uspjeliji jest opis okupljanja naroda na Malinskoj gori, mjestu na kojem je Isus uzašao na nebo. Pjesnik spominje kako je naroda bilo beskrajno puno, kao da se prikazuje neka svečana predstava. Đurić pomno opisuje izgled okupljenog mnoštva koji je bio nalik slikarskom platnu. Pripovijeda kako su ljudi bili odjeveni u haljine boje purpura i neba, a sve su imale zlaćane prošive. Dodaje također kako je važnost i svečanost događaja bila uveličana prisustvom konjanika: «V'era de cavalier lo suolo eletto,/Pari agl'altri al color, e le persone,/Erano all'occhio di piacer aspetto.»¹⁰⁵³ Stoga, opisuje prekrivače ispod sedla koji su bili prošiveni zlatnim nitima zatim zlatne mamuze te nakit na konjskim glavama.

U završnom dijelu spjeva Isusu se ukazuje Judin duh. Juda se monologom kaje zbog svojih postupaka te očajava zbog vječne kazne koju će trpjeti u Paklu zbog izdaje. Također napominje kako ne može izraziti riječima bol koju osjeća, a to je misao kojom se Đurić vjerojatno poslužio kao izgovorom kako bi pripovijedanje priveo kraju. Juda ostavlja poruku o počinjenju grijeha i pokajanju govoreći kako želja za smrću nadvladava ljudski razum za vrijeme zemaljskoga života zbog čega se čovjek kasnije kaje. Također upozorava kako nikada na zemlji neće nedostajati licemjerja, dvoličnosti i prepredenosti zbog prejakog utjecaja zla na čovječanstvo.

Đurić zaključuje svoj spjev idejom o apokalipsi, o povratku na prvobitno stanje kao jedinom spasu od grijeha. Zastrašujući prizor padina koje miruju nakon smaka svijeta jer njihovim podzemljem više ne odzvanjaju ljutnja, mržnja i zlo grešnika koji su ih naseljavali, aluzija je na smrt u kojoj duša pronalazi mir. Upravo ovu posljednju misao koja je ujedno i posljednja tercina Đurićevog pjesničkog opusa, možemo protumačiti kao pjesnikovo predosjećanje vlastite smrti. U odnosu na ostala Đurićeva djela ove vrste, ovo djelo karakterizira najmanje

¹⁰⁵¹ Isto.

¹⁰⁵² Isto, str. 13.

¹⁰⁵³ Isto, str. 12

uspješan pjesnikov narativni izraz zbog čega je slijed misli vrlo konfuzan, suviše opterećen akumulacijom motiva bez neophodne miroće i opširnosti pripovijedanja zbog čega djelo također nije cjelovito te ostavlja dojam kako je nedovršeno.

2.12. Marko Antun Vidović

Marko Antun Vidović¹⁰⁵⁴ rodio se u Skradinu 26. svibnja 1795. godine, a umro je 3. veljače 1868. godine u Zadru. Bio je potomak obitelji kojoj je Mletačka Republika u 18. stoljeću dodijelila plemićku titulu zbog aktivnosti i zasluga u vojsci. Obitelj Vidović je imala posjede u Rogoznici i Primoštenu no zbog novonastalih okolnosti nakon pada Mletačke Republike, pod smjenama francuske i austrijske vlasti, izgubila je privilegije koje je prije ostvarivala. Nepovoljna financijska situacija primorala je Marka Antuna Vidovića da se nakon školovanja na zadarskom Liceju, zaposli u državnoj službi. Obnaša razne dužnosti. Radi kao vježbenik pri Okružnom poglavarstvu u Zadru, kao pisar pri sudu u Pagu, zatim po istoj dužnosti radi u Cavtatu i Dubrovniku te kasnije kao tajnik pri Okružnom poglavarstvu u Kotoru. Potom se 1840. godine vraća u Zadar gdje obnaša dužnost okružnog tajnika, a nakon umirovljenja nekoliko mjeseci radi i kao općinski tajnik.

Vidovićev je književni rad prvenstveno usmjeren na prijevode s hrvatskoga jezika. U vrijeme u kojemu su se intelektualci u Dalmaciji borili za buđenje nacionalne svijesti, ovaj autor sudjeluje u tome svojim prijevodima slavenske narodne poezije na talijanski jezik¹⁰⁵⁵. Za njegov prevoditeljski rad posebice je značajan boravak u Dubrovniku 1821. godine koji ga je vjerojatno potaknuo da prevede s hrvatskoga jezika na talijanski jezik najpoznatija djela dubrovačkih autora¹⁰⁵⁶. Uživa ugled nakon što je 1838. godine objavio prijevod *Osmana*

¹⁰⁵⁴ Podaci za biografiju ovoga autora mogu se pronaći u djelima: («Il Dalmata», br. 15, god. 1868); Mate Zorić, *Ana Vidović, Marko Antun Vidović i Nikola Tommaseo u svjetlu neobjavljene prepiske*, nav. dj.; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 425-431; Simeone Gliubich, *Dizionario degli uomini illustri della Dalmazia*, nav. dj., str. 310; Krsto Stošić, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik, 1936., str. 91-92; Arduino Berlam, *I conti Vidovich di Sebenico e la loro corrispondenza coi più famosi letterati del loro tempo* nav. dj.; Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti, povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri (800-1890)*, nav. dj., str. 235; Ivo Livaković, *Poznati Šibenčani, Šibenski biografski leksikon*, Šibenik, Gradska knjižnica «Juraj Šižgorić», 2003.

¹⁰⁵⁵ *La fanciulla morente, Il marito sopra tutti* («Il Dalmata», br. 54, god. 1869); *Tre valorosi che rifrenan le sentenze del Sultano a loro riguardo* («La Voce dalmatica», br. 14, god. 1860); *La Derelita. I capelli di Marta Jugovich* (isto, br. 19, god. 1861); *L'Orfanella e il Poeta dalmato. Canzona dallo slavo nell'italiano idioma ridotta e trasportata da Marco Antonio Vidovich* (isto, br. 51, god. 1861); *Ricreazioni dei contadini dalmati. Il Kolo. Versione dall'illirico d'un articolo del signor Kuzmanich inserito nella «Zora dalmatina» n. 38* («Gazzetta di Zara», br. 84, god. 1847).

¹⁰⁵⁶ Vidovich je preveo pjesme Ignjata Đurđevića, *Raccolta di alcune amorose illiriche canzoni di Niccolò Ignazio Giorgi celebratissimo poeta ragusino in italiano tradotte da Marc'Antonio Vidovich da Sebenico l'anno 1823*, Venezia, 1827. Usp. Valter Tomas, *Kako su zadarski romantičari prevodili Ignjata Đurđevića*, («Croatica et Slavica Iadertina», god. 2008., str. 319-345), *Sospiri di Maddalena penitente nella grotta di Marsiglia*, Zara, 1829 Usp. Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova, 1958., Jolanda Marchiori, *Aspetti caratteristici delle traduzioni dal serbo croato, Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de Littérature comparée*, Belgrade, Amsterdam, Universite de Belgrade, Swets & Zeitlinger, 1969., str. 709-726) i pjesme Dživa Bunića Vučića *Dalle illiriche poesie del Raguseo Giovanni Bunich. Versione I. –II. –III. M. A. V.*, («Gazzetta di Zara», br. 89, god. 1847), Usp. Valter Tomas, «Gazzetta di Zara» u preporodnom ozračju, nav. dj., str. 165.

Ivana Gundulića¹⁰⁵⁷. Koristeći oktavu u jedanaestercima prema modelu, kako priznaje, talijanske verzije *Eneide* prevoditelja Clementea Bondija, Vidović nastoji pokazati kako je epsko pjesništvo na hrvatskom jeziku dostojno prijevoda u strofi i stihu najpoznatijih herojskih epova talijanske književnosti te da se hrvatski jezik, barem na metričkom planu, može prilagoditi pjesničkom izrazu Torquata Tassa. Pored prijevoda književnih djela supruge Ane¹⁰⁵⁸ i vlastitih djela¹⁰⁵⁹, Vidović je prevodio i djela manje poznatih hrvatskih autora¹⁰⁶⁰, a poznato nam je i jedan prijevod s francuskoga jezika¹⁰⁶¹. Pisao je različite pjesničke sastavke¹⁰⁶², prigodne pjesme¹⁰⁶³, povijesnu pripovijetku¹⁰⁶⁴, dramska djela¹⁰⁶⁵, kao i kritički osvrt na dramsko stvaralaštvo¹⁰⁶⁶. Uvijek aktivan u javnom životu i politici, Vidović otvoreno izražava svoj stav protiv aneksije Dalmacije Hrvatskoj u odgovoru Dieti provinciale o Dalmaciji (*Presvietlom i prepoštovanom Zemaljskom saboru dalmatinskom. Spomenica od Marka Antuna Vidovića, Alla illustre e spettabile Dieta Provinciale della Dalmazia*

¹⁰⁵⁷ Ivan Gundulić, *L'Osmanide, Poema epico di Gian-Francesco Gondola di Ragusa dall'Illirico in Italiano tradotta per Marc-Antonio Vidovich di Sebenico*, Dubrovnik, Martechini, 1838.

¹⁰⁵⁸ Anna Vidovich, *Annetta e Stanislao. Poemetto* (testo italiano e slavo), tradotto in italiano da Marco Antonio Vidovich, nav. dj; prijevod u prozi s hrvatskog jezika pjesme posvećene Nioli Tommaseu, *Stiha Gospodinu Niku Tommaseu/ Versi al signor Nicolò Tommaseo*, u Mate Zorić, *Ana Vidović, Marko Antun Vidović i Nikola Tommaseo u svjetlu neobjavljene prepiske*, nav. dj., str. 500-502; *Krasnome Gospodinu Gospodin Niko Tommaseo/ Al gentilissimo signore Il signor Nicolò Tommaseo*, u isto, str. 502-503.

¹⁰⁵⁹ Marco Antonio Vidovich, *Mjesec kolovoz godine 1844 ili francuski rat u cesarstvu marokanskom e la traduzione in italiano* («Glasnik dalmatinski», br. 76, god. 1859).

¹⁰⁶⁰ *Dallo Slavo di Giovanni Sundečić nella Zora N. 42, Parafrasi di M.A. Vidović "Avanti Slavi"*, Marko Antun Vidović, *Pësma o hrabrosi Tome Dabčevića ili O slučaju koji se dogodio u Varoši Dobrota medju šesdeset Cèrnogoraca i istog Dabčevića u noći 11. Měseca Maja 1847* spěvana po M. A. V. , Zara , Demarchi Rougier, 1848; *Dialogo tra un Dalmatino e un Raguseo in Zara Dallo Slavo del poeta Ragusino l'Avvocato Signore Casancić*, versione italiana di M. A. Vidovich u *Il notturno assalto dei sessanta contro tre seguito in Dobrota di Cattaro nel mese di maggio 1847*, nav. dj., str. 57 – 62; verzije s hrvatskog *I popoli d'Erzegovina e Bosna ad Antonio Gutta pel suo lamento nella «Zora» dedicata alle Guardie Nazionali Dalmate* (Zadar, 1848).

¹⁰⁶¹ *Riflessioni morali dell'imperatore Marco-Antonio Dal Francese Versione Italiana di Marco Antonio Vidovich «Ai Regnanti»*, («La Dalmazia costituzionale», br. 6, 1849)

¹⁰⁶² Marco Antonio Vidovich, *Sopra dodici avvenimenti storici nell'epoca della guerra della Crimea*, Zara, Battara, 1856.

¹⁰⁶³ Marco Antonio Vidovich, *In occasione dei sponsali del signor dottore conte Antonio Paulovich con la nobile signora Altobella Soppe Papali tre fiori poetici ai medesimi sposi da Marc Antonio Vidovich consacrati*, Zara, Battara, 1841; *Celebrandosi da tutta Italia in Firenze il sesto centenario della nascita di Dante Alighieri nel giorno 15 maggio 1865.*, nav. dj; *Al chiarissimo ed egregio Signore Francesco Salghetti Drioli, Epistola, XIX; Sonetto* («Gazzetta di Zara», br. 40, god. 1845); *A Niccolò Tommaseo/Sul duello/nel libro/Fede e Bellezza/Questi versi/figli di calda ammirazione/Marco-Antonio Vidovich/tributa*, u Mate Zorić, *Ana Vidović, Marko Antun Vidović i Nikola Tommaseo u svjetlu neobjavljene prepiske*, nav. dj., str.. 518-519; *A Niccolò Tommaseo, Epistola*, u isto, str. 512-515.

¹⁰⁶⁴ *Il notturno assalto dei sessanta contro tre seguito in Dobrota di Cattaro nel mese di maggio 1847*, Racconto storico romantico di Marc-Antonio Vidovich, nav. dj.

¹⁰⁶⁵ To su tragedije *Nepomuceno Orsino, Damiano di Ragusa* koja je nadahnuta poviješću Dubrovačke Republike, komedije *Il re che non à danari da pagar l'oste, Le sconsigliatezze in amore*. Kritički osvrt na spomenuta Vidovićeva dramska djela objavio je Vito Morpugo u *Bollettino bibliografico dalmato degli anni 1856 e 1858.*, nav. dj., str. 230.

¹⁰⁶⁶ Marco Antonio Vidovich potpisuje i kritički osvrt *Reminiscenze del teatro di Zara* («La Dalmazia», br. 25, god. 1846., str. 206-207).

*Memoriale di Marco Antonio Vidović*¹⁰⁶⁷ u kojem pokazuje da dijeli mišljenje s najpoznatijim dalmatinskim autoritetom svoga vremena, Nikolom Tommaseom, s kojim ga veže prijateljski odnos kako pokazuje njihova prepiska iz perioda 1835-1847¹⁰⁶⁸.

Usprkos značajnom doprinosu kojega je Vidović priskrbio dalmatinskoj književnosti toga vremena na talijanskom i na hrvatskom jeziku¹⁰⁶⁹, izazvao je kod filologa puno manje zanimanje od svoje supruge Ane Vidović, koju su jako cijenili pisci Ilirskoga pokreta iz Zagreba. Prvenstveno poznat kao jedan od prevoditelja Osmana na talijanski jezik te sakupljača narodnih pjesama, godinu dana prije svoje smrti, objavljuje u Zadru svoj zadnji pjesnički sastav, poemu o viškoj bitci iz 1866. godine pod naslovom *Lissa e l'i.r. vice ammiraglio Tegetthoff di Marco Antonio Vidovich*¹⁰⁷⁰.

2.12.1. *Lissa e l'i.r. vice ammiraglio Tegetthoff* - poema

Vidović djelo *Lissa e l'i.r. vice ammiraglio Tegetthoff*¹⁰⁷¹ sam naziva «libro di diritto»¹⁰⁷², a posvećuje ga pobjedi austrijske carske ratne mornarice te zapovjedniku Tegetthoffu kojemu se obraća s «Eroe Austriaco del mare». Pripovijedanje započinje metonimijskom evokacijom Cezarove izreke *Veni, Vidi, Vici* kako bi egzaltirao kapetanov besprijeekorni vojni pothvat kojim je obranio dalmatinsku obalu od invazije talijanske flote:

In fatti, arrivare, e nel periodo di sole due ore, combattere, incendiare, affondare, vincere, liberar Lissa, e mettere in fuga l'Italiana flotta ben più potente di numero e di forze, fu tale un prodigio che non altramente meglio può essere effigiato se non ché dalle medesime tre memorande parole di Cesare al Romano Senato¹⁰⁷³.

¹⁰⁶⁷ Zara, Battara, 1861.

¹⁰⁶⁸ Prijateljstvo Nikole Tommasea, Marka Antuna Vidovića i njegove supruge Ane započelo je 1839. godine prilikom susreta na parobrodu „Barone Strümer“. Usp. Mate Zorić, *Ana Vidović, Marko Antun Vidović i Nikola Tommaseo u svjetlu neobjavljene prepiske*, nav. dj., str. 367-541.

¹⁰⁶⁹ *Mjesec kolovoz godine 1844 ili francuski rat u cesarstvu marokanskom e la traduzione in italiano*, («Glasnik dalmatinski», br. 76, god. 1859); *Pjesma izvadjena iz saderžaja osam pievanjah od spieva knjez Fridrik Austrijanski naderceg s pomorskojem četam saveznikah u Siriji god. 1840*. Od Marka Antuna Vidovića, («Glasnik dalmatinski», br. 43, god. 1861); *Pësma o hrabrosti Tome Dabčevića*, nav. dj., u Vidović Marko Antun, *Il notturno assalto dei sessanta contro tre seguito in Dobrota di Cattaro nel mese di maggio 1847*, nav. dj.

¹⁰⁷⁰ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i.r. vice ammiraglio Tegetthoff di Marco Antonio Vidovich*, Zara, Battara, 1867.

¹⁰⁷¹ Dio ovoga teksta koristio se za izlaganje na Međunarodnom znanstvenom skupu *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell' Adriatico*, Padova, 21. listopada 2011. (Živko Nižić / Sanja Paša, *Il poema Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff di Marco Antonio Vidovich*)

¹⁰⁷² Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i.r. vice ammiraglio Tegetthoff di Marco Antonio Vidovich*, nav. dj., str. 3.

¹⁰⁷³ Isto, str. 3-4.

Slična hiperbolična hvala Tegetthoffu nalazi se i u dalmatinskoj novini na talijanskom jeziku *Osservatore dalmato*: «I prigionieri italiani arrivati questa mattina raccontano che il contrammiraglio Tegetthoff quasi fulmine di guerra comparve improvviso fra i legni nemici, e con abilissimi movimenti ed energici a cuneo ruppe la linea poderosissima»¹⁰⁷⁴. Vidović u svome spjevu dodaje i objašnjenje kako je Viška bitka iz 1866. godine prva dobivena pomorska bitka austrijske carske ratne mornarice te prva pobjeda ostvarena s oklopljenim brodovima¹⁰⁷⁵. Berislav Visković o ovome detaljno objašnjava: («prva je bitka poslije Trafagalske (1805.), koja se vodila na pučini; prva je bitka sastava oklopnih brodova u povijesti; ujedno prva pomorska bitka u kojoj su upotrebljavani topovi s olučnim (užljebljenim) cijevima; posljednja je bitka u kojoj je prevladavala taktika borbe u metežu (*mêlée*) i primijenjena taktika udara (nasrtaja) kljunom»)¹⁰⁷⁶. Iako već zastarjela, ratna strategija koju je vodio Tegetthoff bila je djelotvornija od mogućnosti moderne tehnologije talijanske flote o čemu spomenuta novina ovako izvještava:

La flotta da guerra italiana sembrava superiore dal lato tecnico, tanto in numero quanto in grandezza, in bontà e in armamento [...] La flotta italiana fu costruita dietro i piani dei migliori costruttori navali sui primi cantieri dell'America settentrionale e dell'Inghilterra, i cannoni italiani provenivano per la maggior parte dalla fabbrica di Krupp, di celebrità mondiale. Le navi austriache invece furono fabbricate senza eccezione in Austria. [...] Siccome tutte queste circostanze erano esattamente note, così la prima notizia della splendida vittoria della flotta austriaca fu accolta dapprima in modo dubitativo, e tanto maggiore fu però poi l'ammirazione per l'abilità per valore dei marinai austriaci, in ispecie presso gli inglesi.¹⁰⁷⁷

Brojčana superiornost brodova i vojnika te opisana tehnika talijanske mornarice nisu dali savršen rezultat kako se to bilo očekivalo. Naprotiv, rezultat bitke je bio s talijanske strane puno gori od očekivanoga. Viška bitka koju povjesničari pripisuju dijelom trećega rata talijanskoga Risorgimenta¹⁰⁷⁸, predstavlja posljednji pokušaj Talijana da svojoj zemlji pripoje granice koje su smatrali geografski prirodnima, a unutar njih je bila i Dalmacija. Također, ovaj se povijesni čin smatra i propalim pokušajem da se ostvari Garibaldijev plan okupacije

¹⁰⁷⁴ «*Osservatore dalmato*», br. 117, god. 1866.

¹⁰⁷⁵ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i.r. vice ammiraglio Tegetthoff di Marco Antonio Vidovich Zara*, nav. dj., str. 4.

¹⁰⁷⁶ Berislav Visković, *Viški boj 1866/Seeschlacht von Lissa 1866*, Split, Udruga Vila Velebita, 2001., str. 82.

¹⁰⁷⁷ «*Osservatore dalmato*», br. 140, god. 1866.

¹⁰⁷⁸ Berislav Visković, *Viški boj 1866/Seeschlacht von Lissa 1866.*, nav. dj., Peričić Šime, *Namjere Talijana glede Dalmacije i austrijske protumjere 1866. godine u Viška bitka povodom 100-godišnjice 1866-1966.*, (ur.) Grga Novak, Vjekoslav Maštrović, Zadar, Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, 1967.

dalmatinske obale¹⁰⁷⁹. Ideji pripojenja Dalmacije Italiji, protivio se i Vidović pa se može pretpostaviti da je i takav autorov stav utjecao na prikaz Viške bitke. Otok Vis je bio najbolja strateška točka za dominaciju cijelim Jadranom. O tome svjedoče navodi Petra Kuničića o perifrazama za otok Vis: «mala Malta», «maleni Gibraltar», «ključ Jadrana»¹⁰⁸⁰. Vjekoslav Maštrović u prologu knjige *Viška bitka*, naziva ovaj otok «vratima naše domovine»¹⁰⁸¹. I sam Vidović slično naziva Vis najsigurnijom točkom za dominaciju Jadranom¹⁰⁸². Okupacija Visa je predstavljala način da se oslabi Austrija kako bi ju se prisililo da preda Veneciju i Veneto. Vidovich u svojim stihovima u svakom trenutku eksplicitno akcentira na prvotni motiv napada:

E ben fu certo provido consiglio,
Perché quest'anno Italia in armi sorta
Contro l'Austria, mandar il suo naviglio
L'isola a conquistar, come le importa,
Risolve, e le fermar per dar di piglio
Poscia a Dalmazia tutta, chè l'esorta
Così il desio d'unir la sua costiera
Come fu un tempo, all'Itala bandiera¹⁰⁸³.

U ovom dijelu Vidović upućuje na cilj koji je postavila talijanska vlada, a to je ujedinjenje obala Jadranskoga mora što objašnjava u bilješkama: «Nell'ordine del giorno in data 15 Luglio 1866 dell'ammiraglio Persano all'armata d'operazione si legge: Partiamo allo scopo di recuperare all'Italia, sopra le armi nemiche, terre che all'Italia appartengono»¹⁰⁸⁴. Iz zaključka analize o obrani admirala Persana u sudskom postupku koji donosi «Osservatore triestino» 8. – 9. listopada 1866 rezultira između ostalog: «l'impresa di Lissa fu mal calcolata e scolta

¹⁰⁷⁹ Garibaldi je planirao ekspediciju u Dalmaciju još 1861. godine, ali ona je bila osuđena na propast jer «perché sulla parte opposta dell'Adriatico, in Dalmazia, crollava l'italianità come la conseguenza del forte spirito del risveglio nazionale iniziato già nel 1848». Oscar Randi, *Niccolò Tommaseo nella politica* («La rivista Dalmatica» br. 1, god. 1923., str. 87); I sam je admiral talijanske flote Carlo Pellion di Persano podupirao Garibaldijev plan. (Usp. Tullio Covacev, *La battaglia di Lissa in Amore di Dalmazia*, Venezia, Scoula dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, 2012., str. 117)

¹⁰⁸⁰ Petar Kuničić, *Viški boj*, Zagreb, Lav. Hartman, 1900., str. 9, Izraz kasnije koristi admiral Albini. Ovaj se izraz za otok Vis spominje i u jednom anonimnom članku u časopisu «La Dalmazia», *Escursione intorno all'Adriatico* («La Dalmazia» , br. 39, god. 1846) u kojem se prikazuju otoci dalmatinskoga arhipelaga: «A ponente di Lesina vedesi l'isola di Lissa che sembra dominate su tutta la vastità del golfo come la più disgiunta dal continente. Fu dessa infatti la chiave dell'Adriatico per la sua posizione sotto gli antichi Pelasgi, che le diedero il nome, e più tardi sotto i Siracusani, e din principio di questo secolo sotto gl'Inglesi, che l'avevano fatto un nido di pirati per versare il commercio dell'Adriatico durante il regno Napoleonico. Anche presentemente l'Austria vi fa stazionare la sua flottiglia.»

¹⁰⁸¹ *Viška bitka povodom 100-godišnjice 1866-1966.*, nav. dj., str. 5.

¹⁰⁸² Usp. Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 4.

¹⁰⁸³ Isto, str. 7.

¹⁰⁸⁴ Isto, str. 27.

piuttosto per ragioni politiche che per ragioni militari. Il buon senso insegnava di assalire la flotta austriaca, traendola fuori de' suoi porti, non già ostinarsi nella presa di un'isola [...]»¹⁰⁸⁵. Vidović posebice ističe povijesnu realnost Dalmacije i osjećaj nacionalne pripadnosti Dalmatinaca s različitim ideologijama u politici toga vremena; od ideje o autonomiji regije do njezine aneksije Hrvatskoj ili Italiji, a to je dvosmislenost koja je u vremenu dvojne faze talijanskog Risorginemta i Hrvatskog ili Ilirskog preporoda prikazuje aktualnost teškog povijesnog trenutka. Na formalnom planu, pokušaj Vidovića da epici na talijanskom jeziku u Dalmaciji ponudi djelo o aktualnom povijesnom događaju, ima Apeninski poluotok za epski model¹⁰⁸⁶. Vidović nastoji prikazati pomorsku bitku kod Visa prema suvremenim publikacijama koje spominje u svojim bilješkama, a jedan od njih je i osvrt na obranu admirala Persana koji je objavljen u broju 234 u dnevnome listu «Osservatore triestino» 9. listopada 1866. O tome koliko je Vidovich osjećao zadovoljstvo zbog Tegetthoffovoga čina i koliko je podupirao aktivnost mornarice, upućuje i činjenica da tjedan dana prije nego je objavljen ovaj članak, objavljuje kako će se polovina iznosa od prodaje njegovoga djela uplatiti u korist humanitarnoga fonda Invalidi Militi Dalmati¹⁰⁸⁷. Također, u sljedećem članku izražava svoju zahvalnost javnim službama zbog financijske podrške¹⁰⁸⁸.

Vidović slijedi Tommaseovo učenje te temelji pripovijedanje na stvarnim i aktualnim događajima, legendama koje su prihvaćene i asimilirane kao stvarna povijest. Pored brojnih prijevoda slavenske narodne poezije koje je prikupljao za Tommaseovu zbirku *Canti popolari*¹⁰⁸⁹, autor objavljuje zbirku soneta povijesnoga sadržaja o događajima u Krimskom

¹⁰⁸⁵ «L'Osservatore triestino», br. 234, god. 1866.

¹⁰⁸⁶ Antonio Belloni i Carlo Tenca spominju pedesetak epskih djela objavljenih u Italiji do 1850. Od njih otprilike jedna polovina pripovijeda o aktualnom događaju. Usp. Antonio Belloni, *Il poema epico e mitologico*, Milano, Vallardi, 1912 e Carlo Tenca, *Epici moderni in Italia*, in *Prose e poesie scelte*, a cura di T. Massarani, Vol. I, Milano, Hoepli, 1888.

¹⁰⁸⁷ Usp. («L'Osservatore dalmato», br. 158, god. 1866)

¹⁰⁸⁸«Ringrazio tutte le i.r.Preture, che secondano gli interessamenti dell'eccelsa Luogotenenza, e tutte quelle onorevoli Amministrazioni comunali, che secondando le premure dell'eccelsa Giunta provinciale, offersero finora i loro riscontri sulle associazioni al mio opuscolo: *Lissa, e l'i.r. vice-ammiraglio Tegetthoff*; e prego le rimanenti inclite Preture e spettabili Amministrazioni comunali, delle quali sono ancora aspettati i riscontri, di voler avere la bontà di spedirli quanto prima, ond'io sia al caso di ordinare per la stampa il necessario numero di esemplari. Marco Antonio Vidovich». («Il Dalmata», br. 167, god. 1866)

¹⁰⁸⁹ Niccolò Tommaseo, *Canti popolari toscani illirici greci*, Venezia, Girolamo Tasso, 1841; *Canti corsi raccolti e illustrati da N. Tommaseo*, Venezia, Gerolamo Tasso, 1841; *Canti greci raccolti e illustrati da N. Tommaseo*, Venezia, Gerolamo Tasso, 1842; *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci*, Bologna, Forni, 1841-1842; *Canti popolari*, Venezia, 1842; *Canti toscani raccolti e illustrati da N. Tommaseo*, 2. ed, Venezia, Gerolamo Tasso, 1848, *Canti popolari illirici* a cura di Domenico Bulferetti, Milano, Libreria editrice milanese, 1913; *Canti popolari toscani* a cura di Alessandro Bencistà, Firenze, Semper, 2010.

ratu¹⁰⁹⁰. Svi su soneti vjerno popraćeni podacima koji se citiraju iz *Osservatore dalmato* s namjerom da se objasne stihovi te dodaju potrebni komentari¹⁰⁹¹. Za dramske tekstove, kako također potvrđuje u bilješkama, argument crpi iz raznih književnih i povijesnih predložaka. Za djelo *Nepomuceno Orsino*¹⁰⁹² crpe materiju iz pisama *Lettere su Roma e Napoli*¹⁰⁹³, a za djelo *Il re che non à danari da pagar l'oste* proširuje temu iz djela *Napolene e sua famiglia*¹⁰⁹⁴. Koristi se i poemom na hrvatskom jeziku svoje supruge *Bezmišljenja u ljubavi* kako bi napisao dramski tekst čak i identičnoga naslova u talijanskoj varijanti *Le sconsigliatezze in amore*¹⁰⁹⁵. Za tragediju *Damiano di Ragusa* iz 1862 godine, Vidović se koristi izvorom *Storia universale* autora Giovannija Müllera u prijevodu na talijanski jezik Gaetana Barbierija¹⁰⁹⁶ za razliku od supruge koja se koristila drugim izvorom.

Ovakav povijesno - dokumentarni pristup Vidović također koristi i za pisanje poeme *Lissa e l'i.r. vice-ammiraglio Tegetthoff*. Djelo je podijeljeno na tri pjevanja koja se međusobno razlikuju duljinom, sadržajem, metrom i stilom. Prvo pjevanje u oktavama pod naslovom *Il Bombardamento di Lissa e la battaglia navale* je usredotočeno na pripovijedanje tijekom same bitke. Drugo pjevanje, također u oktavama, *Gioja, funerali, festa, e conclusione*, pripovijeda o događajima koji su uslijedili nakon bitke i veselje naroda. Treće pjevanje napisano u polimetru, *La Dalmazia dopo la Vittoria della battaglia navale. Spalato e Zara, Telegramma dell'Imperatore all'Amministrazione Comunale di Zara*, posvećeno je Dalmatincima zbog hrabrosti u obrani teritorija.

Vidović poštuje jedinstvo radnje te dijelove logički povezuje. Prvo pjevanje započinje kronološkim pregledom smjene vladavina na otoku Visu počevši pripovijedanjem od vladavine kralja Agronea koji je umro 231. godine tijekom čije je vladavine otok Vis, nakon pada sirakuškog carstva, imao nezavisnost, autonomiju i slobodu od čega je korist imao sam kralj te savez s Rimljanima. Rimljani su tako od Višana naučili umijeće navigacije¹⁰⁹⁷. Svoje

¹⁰⁹⁰ Marco Antonio Vidovich, *Sopra dodici avvenimenti storici nell'epoca della guerra della Crimea, Dodici sonetti di Marco Antonio Vidovich*, Zara, Battara, 1856.

¹⁰⁹¹ «*Osservatore dalmato*», br. 127, 201, god. 1855; br. 5, god. 1856.

¹⁰⁹² Marco Antonio Vidovich, *Nepomuceno Orsino*, Zara, Battara, 1858.

¹⁰⁹³ *Usp. Lettere su Roma e Napoli*, Milano, presso Aut. For. Stella e Figli, 1826., Lettera XI.

¹⁰⁹⁴ *Napolene e sua famiglia*, Venezia, Tip. Gio. Cecchini, 1845., dispensa quarta, str. 29.

¹⁰⁹⁵ Marco Antonio Vidovich, *Le sconsigliatezze in amore* Zara, 1851. Djelo je posvećeno grofici Drasković Trakostjanski, supruzi Juraja Draskovića. Marko Antonio Vidovich mijenja imena likova i mjesto radnje.

¹⁰⁹⁶ «*Questa è dunque l'azione contemplata dalla Tragedia, azione che stà in corrispondenza al seguente ragguaglio tratto dalla Storia universale, opera postuma di Giovanni Müller recata in italiano dal Professore Gaetano Barbieri, Volume Quarto, Milano per Niccolò Bettoni*», Vidovich Marco Antonio, *Damiano di Ragusa*, Zara, Battara, 1862.

¹⁰⁹⁷ Tullio Covacev, *La battaglia di Lissa*, nav. dj., str. 127. O zamjetnom umijeću plovidbe u Dalmatini pisao je autor Franceschi kroz tečaj časopisa «*La Dalmazia*» pod naslovom *Navigazione in Dalmazia ai tempi di*

pripovijedanje, autor dakle započinje od prvoga povijesnoga događaja kojim se dokazuje prvo zanimanje za Dalmaciju ističući želju italskoga naroda da ju osvoje još od antičkoga vremena pa do Viške bitke¹⁰⁹⁸. Vidović nabraja zemlje koje su kroz povijest vladale otokom, a posebice ističe smjenu vladavina od prodaje Dalmacije Veneciji 1409. godine pa do 1815. godine kada vlast nad otokom definitivno preuzima Austrija¹⁰⁹⁹.

Nakon opisa uzroka nesretne sudbine otoka, a koja je bila povezana sa vrlo povoljnim geografskim položajem na kojem se otok nalazi, Vidović pripovijeda tijekom tri dana bitke, od 18. do 20. srpnja 1866. godine. Prvo pjevanje završava povlačenjem talijanskih brodova. Drugo i treće pjevanje svjedoče o događajima nakon bitke. Priroda argumenta nije dozvoljavala autoru da modificira događaje koje pripovijeda. U opisivanju događaja tijekom dva dana prije dolaska admirala Tegethoffa i austrijske flote, autor precizno informira o vremenu i dužini trajanja sukoba «dopo sette ore»¹¹⁰⁰ te navodi broj prispjelih brodova¹¹⁰¹ te njihov raspored. Ovakve podatke dodatno potkrjepljuje u bilješkama «Il bombardamento di Lissa incominciò il giorno 18 Luglio alle 12 meridiane, e con piccole interruzioni continuò fino le 7 e mezzo pomerid»¹¹⁰²). Tako pripovijeda o razvoju prvoga dana bitke, dva dana prije Tegethoffovoga smjeloga pothvata kada je talijanska mornarica napala vojsku na otoku. Kronološko izlaganje tijeka događaja razvija se povezivanjem sastavnim veznikom «e» (i) («E il nuovo giorno viene, e di buon'ora¹¹⁰³) kojim se uvodi i početak sukoba sljedeći dan 19. srpnja 1866. o kojemu također dodatno informira u komentaru «Nel giorno 19 alle 5 del

Augusto; br. 29, god. 1845., str. 276-279, br. 30, god. 1845., str. 283-285; br. 31, god. 1845., str. 293-294; br. 3, god. 1846., str. 17-19.

¹⁰⁹⁸ «L'isola era «una scolta avanzata e una base notevole» per chi intendeva affermarsi nel suo possesso [...] fu anche tra le prime comunità dell'impero a ottenere la cittadinanza romana, possedendola già al tempo di Vespaziano». *Enciclopedia italiana di scienze lettere ed arti*, vol. XXI, Milano, Rizzoli, 1934., str. 267.

¹⁰⁹⁹ Od pada Mletačke Republike 1797. godine pa do 1805. godine, Visom je vladala Austrija, potom do 1811. godine Francuska. Nakon pomorske bitke kod Visa 1811. godine kada francusku mornaricu pobjeđuje ona britanska, otokom do 1815. godine vlada Engleska.

¹¹⁰⁰ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 7.

¹¹⁰¹ Talijanska je flota imala 34 broda od kojih je 12 bilo oklopljeno: (*Re d'Italia, Re di Portogallo, Ancona, Maria Pia, Castelfidardo, San Martino, Principe di Carignano, Affondatore, Teribile, Formidabile, Palestro, Varese*), neoklopljeni brodovi (*Duca di Genova, Carlo Alberto, Vittorio Emanuele, Garibaldi, Principe Umberto, Gaeta, Maria Adelaide, San Giovanni, Governolo, Guiscardo, Ettore Fiermosca, Montebello, Vinzaglio, Confienza, Messagero, Esploratore, Giglio, Flavio Gioja, Stella d'Italia, Indipendenza, Washington, Piemonte*); 86022 tone, 10866 mornara, dok je austrijska flota raspolagala s 27 brodova od čega ih je 7 bilo oklopljeno (*Eh. Ferdinand Max, Habsburg, Kaiser Max, Prinz Eugen, Don Juan D'Austria, Drache, Salamander, Kaiserin Elisabeth*), neoklopljenih brodova (*Kaiser, Novara, F. Felix Schwarzenberg, Graf Radetzky, Adria, Donau, Eh. Friedrich, Greif, Stadium, Hum, Dalmat, Wall, Velebich, Reka, Seehund, Streiter, Narenta, Kerka, Andreas Hofer*); 57344 tone, 7871 mornara. Usp. Berislav Visković, *Viški boj 1866/Seeschlacht von Lissa 1866*, nav. dj., str. 62, 92-93.

¹¹⁰² Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 27.

¹¹⁰³ Isto, str. 8.

mattino fu ricominciata la lotta. Il fuoco fu vivissimo, e verso le 8 di sera la flotta si allontanò nel numero di ventotto legni»¹¹⁰⁴. Pritom iznosi i namjeru talijanske flote pod vodstvom zapovjednika Vaccae, da se jedan dio vojske iskrca na obližnje otočiće Biševo i Svetog Andriju.

Ripigliano le navi l'offensiva,
Contro i forti del porto vanno ancora
Unite in numerosa comitiva;
Ma tacciono i cannon dopo breve ora,
E la flotta dal porto ancor partiva,
Tenta uno sbarco in altro unto invano
Che respinta ella vien ancor lontano.¹¹⁰⁵

U svome dnevniku, Persano izjavljuje kako nije znao za plan vlade o iskrcaju u Istru ili Dalmaciju te da je zadatak talijanske flote bio da napadne otok s mora kako bi se u trenutku napretka uspjeli domoći kopna¹¹⁰⁶. Vidović ne zaboravlja spomenuti ni prispijeće talijanskoga najjačega broda *Affondatorea* («... da nuovo navile rinforzata»¹¹⁰⁷) koji je, prema Talijanima, bio sposoban «uništiti cijelu austrijsku flotu»¹¹⁰⁸ te dolazak četiri drvena broda, jednoga parobroda i šesto vojnika. Izvještavajući o broju brodova koji su sudjelovali u boju, «picciol numero di sette»¹¹⁰⁹, autor spominje i izrazito malenu austrijsku flotu ističući njezinu snagu i zasluge. Austrijska je flota brojila dvadeset sedam brodova, od kojih je sedam bilo oklopljeno¹¹¹⁰ s brodom *Kaiser* koji je bio zapovjednički brod.

Opisujući treći dan bitke, 20. srpnja 1866. pjesnik obrće redoslijed događaja. Započinje pripovijedanje potonućem talijanskoga broda *Palestro* te njegovim pokušajem nasrtanja na austrijski brod *Karl Marx* od kojeg je, naprotiv, bio teško oštećen. Ovaj je čin u stvarnosti označio kraj Viške bitke 1866. godine. Oktava koja opisuje finalni debakl svjedoči međutim o pokušaju autora da se strogo drži povijesne istine te se na takav način protivi svakom pokušaju umjetničkoga preobražavanja stvarnosti.

¹¹⁰⁴ Isto, str. 27.

¹¹⁰⁵ Isto, str. 8.

¹¹⁰⁶ «venire a combattimento coll'avversaria, dato il caso che si muovesse a contrastare l'impresa, perché rimanesse libero campo alla spedizione di traversare il mare a por piede a terra» *L'ammiraglio C. di Persano nella campagna navale dell'anno 1866, Confutazioni, schiarimenti e documenti*, Torino, Tip. del Monitore delle Strade Ferrate, 1872., str. 12.

¹¹⁰⁷ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 8.

¹¹⁰⁸ Berislav Visković, *Viški boj 1866*, nav. dj., str. 56.

¹¹⁰⁹ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 10.

¹¹¹⁰ Ovo potvrđuje i Visković, *Viški boj 1866.*, nav. dj.

E vana già riesce ogni premura
Chè l'incendio più serpe, e nondimeno
La ciurma tutta intrepida e sicura
Tentar salvar la nave non vien meno;
Soprasta a tutti l'ultima sciagura
Viva l'Italia! gridano, un baleno
Cupo il golfo rischiara, ed un gran tuono
Annunzia che periti tutti sono!¹¹¹¹

U Vidovićevom prikazu potonuća oklopljene topovnjače Palestro, prepoznaje se jaka intertekstualnost poeme s kronikom iz *Osservatore triestino* 9. listopada 1866:

La pirocannoniera corazzata la Palestro, comandante Cappellini, che correva a tutta forza in aiuto al Re d'Italia, era colpita da una palla incendiaria nella poppa, che la metteva in fiamme e la costringeva ad accostare sulla sinistra, traversare il corpo di battaglia nemico, ed uscire d'azione per cercare di dominare l'incendio che faceva rapidissimi progressi. [...] Intanto la Palestro, colla poppa tutta in fiamme, correva colla massima velocità per involarsi al nemico[...]. In questo mentre la cannoniera Palestro scoppiava, non avendo il suo comandante, cavaliere Cappellini, né l'equipaggio, voluto lasciare il bastimento; preferendo perire con esso, anziché cercare salvezza sul Governolo e sull'Indipendenza, che gli erano vicini. Nella terribile esplosione soli 19, fra i quali un ufficiale, furono salvi.

Opisujući posljednji trenutak sukoba brodova *Affondatore* i *Kaiser*, Vidović slijedi izvješća iz aktualnih službenih publikacija. *Kaiser* profitira od nesmotrenoga Persanovoga manevra. Persano misleći da je *Kaiser* zapovjednički brod austrijske ratne mornarice, naglo okreće svoj brod njemu uz bok te ga na takav način izlože snažnom bombardiranju zbog čega je bio ozbiljno oštećen. Ovakav Persanov zaokret Vidovich komentira kao «manovra ben degna della storia»¹¹¹². Potrebno je primijetiti moguću simboliku ovakvog načina pripovijedanja obrnutim slijedom događaja. Napad broda *Affondatore* se dogodio prije fatalnog poraza *Palestra*. Isto tako potonuće broda *Re d'Italia* kojega Vidović opisuje kao posljednjeg, dogodio se u stvarnosti prije potonuća *Palestra* i napada broda *Affondatorea* na *Kaiser*. Najsimboličniji detalji vezani su za sudbinu talijanske zastave dvaju spomenutih brodova kojoj Vidovich, nadahnut izvještajem iz *Osservatore dalmato*, br. 136 suprotstavlja herojsku sliku pomorca Nikole Kerkovića koji hrabro skida talijansku zastavu s broda *Palestro* te ju uzima kao trofej pobjede:

[...] Da un Dalmata marin d'alma sicura
Di forza erculea e un fragoroso evviva

¹¹¹¹ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 13.

¹¹¹² Isto. O ovom manevru usporedi i Petar Mardešić, *Viška bitka 1866 godine u Viška bitka*, nav. dj., str. 49.

Mesta l'Italia fa, l'Austria giuliva ¹¹¹³.

Nasuprot tome, u bilješkama Vidović navodi suicid zapovjednika talijanskoga broda Re d'Italia, Emilia Bruna te hrabar potez dvojice talijanskih mornara, a to su dva događaja koja se poklapaju s izvještajem u Osservatore triestino 9. listopada 1866: «Il Capitano di Vascello conte Emilio Faa di Bruno (che comandava *Il Re d'Italia*), vedendo quella nave colare a picco, trattosi di tasca alcun che, lo gettava nel mare; poscia impugnata la sua pistola di combattimento esclamando *un comandante soccombe col suo bastimento*, se la scaricava nella tempia»¹¹¹⁴. Autor prikazuje i djelo talijanske flote koje je prema njegovom mišljenju vrijedno hvale.

La bandiera di guerra ad ammainare
Due marini si dan di resa in segno,
Ma prode un'uffizial a riparare
Sen corre furibondo il fatto indegno,
Ritorna la bandiera a sventolare
Superba ancor sul moribondo legno,
E al nobil stendardo avviticchiato
Cola in fondo l'eroe, pere affogato¹¹¹⁵.

Prikaz potonuća talijanskoga zapovjedničkoga broda kao posljednjega trenutka u bitci doprinosi simboličkom smislu djela te otkriva pjesnikovu patriotsku misao. Vidović prikazuje Talijane kao spasitelje dostojanstva svoje domovine, pripovijedajući o tome kako su dvojica talijanskih mornara podigla talijansku zastavu na brod nakon što su ju Dalmatinci bili skinuli. U bilješkama djela ovaj je čin posebno istaknut: «*Il Re d'Italia* colò a fondo colla bandiera inalberata, e ferma al suo posto sotto la custodia dell'intrepida Guardia marina Rozetti»¹¹¹⁶. Zaključivši prikaz Viške bitke prikazom potonuća talijanskoga broda Re d'Italia na kraju prvoga pjevanja ovoga djela, Vidović na ovaj način simbolično predstavlja poraz Talijana.

Così dov'era pochi istanti pria
Piena di vita, di furor, d'onore
La nave Re d'Italia, là peria
Vittima si può dir del suo valore;
Del Re d'Italia la sciagura ria
Tal mette lo sgomento in ogni core

¹¹¹³ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 13.

¹¹¹⁴ Isto, str. 28.

¹¹¹⁵ Isto, str. 16.

¹¹¹⁶ Isto, str. 28.

Che nessuno più in pugna non contrasta
Come voce dal ciel tuonasse «Oh basta!»¹¹¹⁷.

Prvo se pjevanje zaključuje s nabrojanjem u bilješkama poginulih talijanskih mornara u boju («Il medico-capo commendatore Verde, l'onorevole deputato Pietro-Carlo Boggio, il luogotenente di vascello Basano, il capitano di fregata barone Melansena, il commissario-capo cav. Caffi; le guardie marine Negri, Ivancich, e Chiosi»¹¹¹⁸) i poginulih viških junaka među kojima je i pukovnik Urs, vitez reda Marije Tereze koji je naknadno odlikovan komendatorom reda Željezne Krune («Cinque Lissani furono uccisi, alcuni altri feriti di quelli che si erano associati alla milizia regolare, che difese la fortezza sotto il comando del colonnello Urs de Margina»¹¹¹⁹).

Autor slavi pozitivan rezultat bitke opisujući slavljenje pobjede austrijske ratne mornarice te odlikovanje admirala. Vidovich ističe kako je Zadar prvi odlikovao Tegetthoffa počasnim građaninom¹¹²⁰, a nakon Zadra i gradovi Trst, Rijeka te Wiener Neustadt. U trećem pjevanju autor donosi spomen na pogrebnu ceremoniju palim borcima u bitci i upućivanje ozlijeđenih prema bolnicama u Split, Šibenik i na Hvar. Ljubav Dalmatinaca za svoju zemlju je simbolički prikazana slikom majki koje su kao antičke Spartanke nudile svoje sinove za žrtvu domovini.

E le Dalmate madri
Nell'amore di patria eguali a quelle
Che in giorni tristi ed adri
Si mostravano in Sparta non d'imbelle
Dolor colpite, ma di patrio amore
Superbe, e dell'onore,
Bacian liete dei figli le ferute
Della patria salute,
E quel dalmato sangue
In cui il valore degli Eroi non langue¹¹²¹.

Bilješke dokumentiraju i telegram koji je Amministrazione Comunale di Zara uputila Franji I. s izjavom da je Tegetthoffov uspjeh učvrstio vezu Austrije¹¹²², zatim carev odgovor kojim izjavljuje kako je Dalmacija važan član u obitelji naroda Austrije¹¹²³:

¹¹¹⁷ Isto, str. 17.

¹¹¹⁸ Isto, str. 29.

¹¹¹⁹ Isto.

¹¹²⁰ Isto.

¹¹²¹ Isto, str. 24.

[...] Né tenebra si vede,
E dove il Telegramma à la gloria
Dire un'intiera Storia,
Dove in un Areopago
Di Dotti anche un Sovran trovarsi è pago¹¹²⁴.

Premda je Vidović obrnuo redosljed događaja u trećem danu bitke, ipak se strogo držao kronologije važnih i preglednih trenutaka. Vidović nije posezao za fantastičnim i imaginarnim u prikazu događaja kojeg je smatrao da treba biti upamćen. Poema koja prepričava događaj od jake nacionalne važnosti predstavlja neukrotivi patriotski duh Dalmatinaca, a obogaćen je detaljnim dokumentiranim bilješkama.

U predgovoru prepjeva Osmana, Vidovich ističe kako epski junak ne mora nužno biti pobjednik u bitci već je potrebno usredotočiti se na njegovo djelovanje, bio on pobjednik ili gubitnik. U djelu *Lissa e l'i. r. vice ammiraglio Tegetthoff* autor je zadržao cjelovitost radnje opisujući povijest otoka Visa i Tegetthoffovu ratničku sposobnost. Ignorirao je poznate podatke koji dokazuju kako je napad na Vis bio vrlo površno isplaniran, a to su obavijest izviđačkoga broda *Esploratorea* o Visu prije napada. Naime, talijanska je flota prije napada jedva istražila teritorij otoka, niti ministarstvo niti zapovjednik Persano nisu imali geografsku kartu otoka¹¹²⁵, Vidović je zanemario Persanovu kružnu navigaciju oko otoka i njegovo oklijevanje za napad o čemu govore Visković i Peričić¹¹²⁶, kao i potrebu rezanja podmorskih kabela te rušenja telegrafskih stupova¹¹²⁷. Povjesničari otkrivaju kako su kabeli bili prerezani, ali kako nije bio uništen telegrafski aparat¹¹²⁸. Vidović također šuti o zlokobnom prekrcaju zapovjednika Persana sa zapovjedničkoga broda *Re d'Italia* na *Affondatore* što se smatra također važnim za negativan ishod bitke. Pjesnik ne opisuje bombardiranje bitnica, kao na

¹¹²² Zadarski godišnjak «Il Giobbo di pietra», god. 1867., str. 24 objavljuje obavijest «d'una marmorea lapide nella quale scolpito in dorati caratteri a perenne memoria si ritrova il telegramma diretto da S.M. l'augusto Imperatore all'Amministrazione Comunale di Zara in riscontro alle felicitazioni di questa nell'occasione della splendida vittoria ottenuta nella memorabile battaglia navale sulle acque di Lissa dove i figli della Dalmata terra per eccellenza si distinsero». Telegrami su bili objavljeni u «Osservatore dalmato», br. 123, 134, god. 1866.

¹¹²³ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 31.

¹¹²⁴ Isto, str. 26; Peričić navodi kako su prije Viške bitke 1866 pristaše autonomije, među kojima je bio i Baiamonti, morali izjaviti vlastitu vjernost caru. Usp. Šime Peričić, *Namjere Talijana glede Dalmacije i austrijske protumjere 1866. godine*, nav. dj., str. 14.

¹¹²⁵ «a Lissa si andò impreparati, senza carte e senza uomini di sbarco sufficienti» («Osservatore triestino», br. 234, god. 1866).

¹¹²⁶ Šime Peričić, *Namjere Talijana glede Dalmacije i austrijske protumjere 1866. godine*, nav. dj., str. 36.

¹¹²⁷ *L'ammiraglio C. di Persano nella campagna navale dell'anno 1866*, nav. dj., str. 24; Kuničić spominje ribara s Hvara Lovru Fia koji je Talijanima pokazao kabel koji je povezivao Hvar s Visom, ali ne i onaj koji je povezivao Vis s kopnom. Prema enciklopediji Treccani, kabel je bio prekasno prerezan.

¹¹²⁸ U «Osservatore triestino», br. 234, god. 1866. stoji informacija kako je zapovjednik Sandri imao osobnih razloga za prekid osvajanja otoka Visa jer je bio austrijski delegat.

primjer bitnice Zuparina koja je bila jako oštećena, ali opisuje požar uzrokovan od ostatka žara od projektila nekoliko sati nakon bombardiranja.

La notte le sue tenebre distende
Ma un gran foco dell'isola in la vetta
Forte s'appicca, e rapido si estende
Così che in fiamme sembra l'isoletta;
Fin l'isole vicine si protende
Il lugubre chiaror che non alletta,
Ma che mette il terror lontan- lontano
Siccome suole far quel d'un vulcano.
Dai proiettili italici gli è questo
Negli alberi d'un bosco acceso foco,
Al paese però non è molesto
E quindi niun sen cura punto, o poco,
Ma la milizia invece presto presto
S'occupa a riparare poco a poco
I guasti del dì innanzi onde potere
La difesa domani sostenere.¹¹²⁹

Vidović je ovakvim selektivnim načinom pripovijedanja namjeravao prije svega egzaltirati Tegetthoffovu pobjedu. Šuteći o glavnim uzrocima poraza Talijana, nastojao je glorificirati herojstvo admirala Tegetthoffa i dalmatinskih mornara. Poema prikazuje pothvate austrijske mornarice predvođene Tegetthoffom, odnosno posvećena je uspjehu pobjednika. Posvećuje se s velikim poštovanjem žrtvama i ranjenima. Stavlja u prvi plan optimizam boraca, njihovu hrabrost kojom su spremni svoj život dati za domovinu. Ovakav empatični stav, pjesnik eksplicitno iskazuje u predgovoru djela *Dodici sonetti* u kojem se obraća čitatelju:

Ho celebrato chi merita, oscurato od oltraggiato nessuno. – Lo storico ed il poeta, non prezzolati, devono tenersi nella giusta imparzialità, in somma non devono nei loro scritti parteggiar per chi si sia, perché il parteggiare in iscritto è spesso mentire sia nella lode, o sia nel biasimo. – Le due iscrizioni ti mostrano che nell'immensa e spaventosa tragedia in azione, il mio partito è un solo sentimento, quello dell'umanità pel genere umano. – Se ottengono di ricrearti pel breve tempo della lettura avrò colto il mio scopo, se nò, gradisca il mio buon volere¹¹³⁰.

Vidović prikazuje povijesni događaj bez da bespotrebno omalovažava i vrijeđa ičiju čast i dostojanstvo te riječima hvale izražava divljenje onima koji to zaslužuju. Njegov se animozitet iskazuje samo kada govori o razlici naoružanja između dvije flote, kada promatra

¹¹²⁹ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 8-9.

¹¹³⁰ Marco Antonio Vidovich, *Sopra dodici avvenimenti storici* nav. dj.

brojčanu inferiornost austrijskih oklopljenih brodova¹¹³¹ i superiornost ne samo brojčanu talijanske flote koju naziva «assai più bella»¹¹³². Takav kontrast mu sugerira da prikaže duhovnu kvalitetu austrijske vojske, a materijalnu talijanske. Vidović opravdava pobjedu austrijske flote prije svega zbog borilačkoga duha Dalmatinaca usprkos toliko manjem broju opreme. Ono što je pobijedilo je dalmatinski duh, povijesno dokazan. U političko-ideološkom kontekstu, prema Vidoviću, Dalmacija zaslužuje autonomiju. Kvaliteta talijanske flote u ovom profilu je sasvim beznačajna. Neobičan je stav pjesnika kada naziva Persana «formidabile»¹¹³³. Ako je ovo bila ironija, moguće je pretpostaviti kako Vidović nije bio u potpunosti isključen iz ondašnjih priča koje su tumačile Persanov prestiž kroz prizmu onoga tko ga smatra nezakonitim kraljevim sinom. Ipak, pripovijedanje o Persanovim nedostacima, usmjerava samo na one koje se odnose na slabo umijeće vodstva: «[...] Regola più non v'è nel battagliaire, /Libero è sol quanto l'ardir può osare»¹¹³⁴.

Autor prije svega gleda na posljednju, fatalnu Persanovu zapovijed za frontalni boj za koji je bio uvjeren da će donijeti pobjedu¹¹³⁵. Negativan autorov stav prema ovakvom Persanovom pothvatu postaje paradigmatičan metaforom «Tigre insana» ludog tigra koji je okružen mastifima, a njome aludira na bijeg Affondatorea¹¹³⁶. Na takav su način zajedno predočeni nedostatak organizacije i spremnosti talijanske flote te nevještost njezinoga zapovjednika. Vidović suprotstavlja vojnu i profesionalnu sposobnost Tegetthoffa. Hvali ga te uspoređuje njegovu moć s uspjehom mornara koji se s lakoćom obrani od gusara izrazom «chi passa l'Equatore»¹¹³⁷. Autor s dozom sarkazma odmjerava vještinu i iskustvo dvojice admirala:

Di valor pari, e pari d'ardimento
L'uno dell'altro son degni rivali
Persano, e Tegetthoff: quei nel cimento
D'Ancona, ed il secondo senza eguali
Là sul Baltico mar, vero portento
Entrambi, ed ambo già fatti immortali,
Sì che l'Austria all'Italia, e questa a quella

¹¹³¹ To je definirano već spomenutim riječima («nel picciol numero di sette»). Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 10.

¹¹³² Isto, str. 11.

¹¹³³ Isto.

¹¹³⁴ Isto, str.13.

¹¹³⁵ To je strategija koju je prvi upotrijebio admiral Nelson u pomorskoj bitci kod Trafalgara (Nelson's touch). U («Osservatore triestino», br. 234, god. 1866) stoji objašnjenje ove taktike: «l'ordine di dar caccia al nemico senza distinzione di grado né di posto».

¹¹³⁶ Marco Antonio Vidovich *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 15.

¹¹³⁷ Isto, str. 11.

Dire non può, la gloria mia è più bella¹¹³⁸.

Izrazom «[...] quei nel cimento / D'Ancona [...]» aludira na nesmotrenost talijanske vlade jer je povjerila sudbinu domovine neiskustvu. Persanovom nedostatku iskustva Vidovich suprotstavlja Tegethofove misije na Baltičkom moru¹¹³⁹. Zaključak usporedbe Vidović preuzima iz spomenutih dnevnih novina «Osservatore triestino» 9. listopada 1866 «che se Persano ne sapeva poco, e prevede o provvide poco, il ministro della marina può essergli compagno, dal momento che intraprese una guerra marittima senza conoscere i legni che adoperava, i luoghi che ordinava di occupare e gli uomini cui affidava l'impresa»¹¹⁴⁰. Vidović sarkastično prikazuje u svojim stihovima slavu Austrije s Tegetthoffom i onu Italije s Persanom te s različitom dozom ironije obje definira kao da su zaslužne divljenja. Ovakvi ironični trenuci u djelu uklapaju se u prikaz Dalmatinaca u sreći dok ispraćaju talijansku flotu uz klicanje («l'unissione gioia», «gloria comun», «comun il merito»)¹¹⁴¹ kojim slave multietničko zajedništvo naroda monarhije. Kako bi prikazao patriotsku dužnost obiju flota, autor ističe snagu i bratstvo multietničke nacionalnosti austrijske flote. Ističe slogu i jedinstvo među različitim narodima koji homogeno funkcioniraju kako bi služili svojoj jedinjoj državi. Vidovich ističe zaslugu dalmatinskih mornara:

[...] E della flotta sono li marini
La più gran parte prodi Dalmati¹¹⁴².

Šime Peričić govori kako su od ukupno sedam tisuća osamsto sedamdeset i jednog mornara austrijske flote, njih pet tisuća bili Hrvati iz Istre, Kvarnera i Dalmacije, Tullio Covacev spominje kako je petsto Talijana poviknulo «Ecco i nostri!» kada su vidjeli talijansku flotu¹¹⁴³. Vocino Michele dodaje kako su upravo ti elementi talijanskog u austrijskoj floti doprinijeli njezinoj pobjedi¹¹⁴⁴. Visković govori o jeziku na brodu koji je bio mješavina talijanskoga, hrvatskoga i njemačkoga jezika¹¹⁴⁵. Ovaj autor također govori kako je jedan

¹¹³⁸ Isto.

¹¹³⁹ Isto, str. 28.

¹¹⁴⁰ «L'Osservatore triestino», br. 234, god. 1866.

¹¹⁴¹ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 18.

¹¹⁴² Isto, str. 10.

¹¹⁴³ Tullio Covacev, *La battaglia di Lissa*, nav. dj., str. 119.

¹¹⁴⁴ Michele Vocino, *A orza a poggia, Ricordi e racconti di marina*, Roma, Palombi, 1928, vol. VI, str. 275.

¹¹⁴⁵ Berislav Visković, *Viški boj 1866* nav. dj., str. 20.

pisac čije ime ne spominje, istaknuo kako se na brodu za lijepoga vremena pričalo njemački, za nepovoljnoga vremena talijanski, a za vrijeme olujnoga nevremena hrvatski.

Vidovićeva poema, kako se može vidjeti u «Osservatore dalmato» u broju 158 iz 1866. godine pjeva o jednom od najslavnijih događaja u modernoj povijesti. Gorljivost i kvaliteta karaktera dalmatinskih mornara i drugih Hrvata Istre i Kvarnera u bitci opravdava antičku reputaciju o moralnoj i vojničkoj vrijednosti dalmatinskih sinova.

Bitka je bila u središtu interesa talijanskih povjesničara i pjesnika¹¹⁴⁶, a značajno je odjeknula i u hrvatskoj književnosti. Pjesnik Dinko Sirovica je preveo prvo pjevanje Vidovićevoga djela¹¹⁴⁷. Pjevanje u originalu ima ukupno 408 stihova različite duljine koji su najviše smješteni u oktave dok prijevod Sirovice 404 slobodna stiha različite duljine bez podjele u strofe. Prijevod na hrvatski jezik nudi neke nove aluzije na pjesnikov stav o bitci. Premda emotivno rasterećenija, ironična pjesnička slika o plesu brodova u Vidovićevoj verziji, u Sirovičinom prijevodu je zamijenjena s varijantom (ratna igra) koja svejedno jednako označava lakoću kojom Tegetthoff vodi boj te također ukazuje na ozbiljnost i težinu situacije:

In simil guisa ogni nave à segnato
Il suo proprio compagno con cui vuole
Far prova di valor, e di costanza
In questa che s'avvia marziale danza¹¹⁴⁸

Svoga druga, s kojim mu je danas
U viteštvu natjecaj provodit
Te iskazat postojanost tvrdu
U toj ratnoj nastajućoj igri¹¹⁴⁹

Sirovica dodaje elemente koji otkrivaju stav prema pobjedi Austrije. Dodaje pridjev «dušmansko» kako bi ukazao na stanje duha, koji je bio zlovoljan zbog pokušaja talijanske flote, što nedostaje originalu.

E la procella infuria, e non pertanto

I oluja buknu, al brodovlje

¹¹⁴⁶ Od autora koji su pisali na talijanskom jeziku o pomorskoj bitci kod Visa spomenut ćemo: Arturo Colautti *L'abbandonata (A mia madre)* u *Canti virili*, Roma, 1892., str. 173-177; Lorenzo Stecchetti, *Sonetto XXXIV Questa notte in battello, in alto mare...* u *Postvma, Canzoniere*, Rimini, 1869., str. 64; Giovanni Alfredo Cesareo, *Allora e ora (XCIII)* u *Poesie. Le occidentali, Gl'Inni, Le consolatrici*, Bologna, Zanichelli, 1912., str. 206- 212; Gabriele D'Annunzio, *Odi navali*, 1892; Umberto Saba, *Ammonizione ed altre poesie*, Trieste, 1932; Giovanni Verga, *I Malavoglia*. Zanimljivo je i kako dalmatinski časopis «Il Dalmata» obilježava dvadesetu obljetnicu Viškoga boja 1866 priložima o povijesti otoka Visa: («Il Dalmata», br. 70-72, 74-75, 77-80, 82, god. 1886). Poznato nam je također kako je Petar Kuničić u *Viški boj*, nav. dj. objavio prijevod Stjepana Ilijića s talijanskog jezika poeme Dr. Ivana K. Machieda (Giovanni Battista Machiedo) o viškom boju. Nažalost nismo uspjeli identificirati talijanski original. (Usp. Petar Kuničić, *Viški boj*, nav. dj., str. 229-231)

¹¹⁴⁷ Kuničić griješi inicijal Sirovičinog imena. Usp. Petar Kuničić, *Viški boj* nav. dj., str. 229. Zorić spominje Sirovičin prijevod (Usp. Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji* nav. dj., str. 430); Sanja Roić ističe Sirovicu kao prevodioca Vladana Desnice (Usp. Sanja Roić, *Vladan Desnica između dvije jadranske obale in Stranci*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2006., str. 128).

¹¹⁴⁸ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l'i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 12.

¹¹⁴⁹ Petar Kuničić, *Viški boj*, nav. dj., str. 228.

Seguon le navi in ordin lor cammino
Chè le procelle sono e festa e vanto
Per chi il mar solca intrepido marino;
A poco a poco la tempesta intanto
Si calma, e sempre più si dàn vicino
Dei lor voti alla meta, e già lontana
Avvistano la flotta Italiana¹¹⁵⁰

Put svoj slijedi u žuđenom redu,
Jer oluja jeste slast i radost
Za onoga, ko je moru viko?
I po malo oluja se smiri
I brodovlje sve se k Visu bliži,
Te s daleka eno već poznaju
Talijansko brodovlje dušmansko¹¹⁵¹.

Prevoditelj mijenja Vidovićev stih «Mesta l’Italia fa, l’Austria giuliva»¹¹⁵² kako bi se osvrnuo na austrijsku pobjedu, odnosno hrvatsku «"Živio", već Italiju smete / A veseli sve naše mornare»¹¹⁵³. Prevodeći na ovakav način, Sirovica još jače ističe zaslugu naroda monarhije i odobrava sjedinjenje. Ovakve pjesničke evokacije prijevod Sirovice stavljaju uz bok lirsko-epskim sastavima na hrvatskom jeziku koje je objavio Petar Kuničić 1900¹¹⁵⁴. «Il Nazionale» politički i književni tjednik koji je propagirao ideju o aneksiji Dalmacije Hrvatskoj objavio je članak u kojemu prepoznaje i priznaje vrijednost dalmatinskih ratnika. Ipak on pokazuje vrlo prisutnu nacionalnu pristranost komentirajući kako je to umijeće Dalmatinaca upravo njihova slavna i snažna slavenska krv koja je provrela kako bi obranila svoje more i svoju zemlju¹¹⁵⁵. Vidovićeva poema pripovijeda o vrlo važnom suvremenom događaju u povijesti Dalmacije te posebice ističe složnost različitih naroda u obrani zajedničke domovine. Sažeti je, ali cjeloviti prikaz tijeka pomorske bitke sa smislenom i jasno određenom organizacijom ispričovijedanoga sadržaja.

¹¹⁵⁰ Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l’i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 10.

¹¹⁵¹ Petar Kuničić, *Viški boj*, nav. dj., str. 228.

¹¹⁵² Marco Antonio Vidovich, *Lissa e l’i. r. vice-ammiraglio Tegetthoff*, nav. dj., str. 13.

¹¹⁵³ Petar Kuničić, *Viški boj*, nav. dj., str. 228.

¹¹⁵⁴ Isto. Autori i njihova epska pjesnička djela (Šime Šugar Ivanov, *Boj pod Visom (1866)*; Stjepan Buzolić, *Viški boj*; Josip Peričić, *Viški boj*; Ante Zorica, *Viški boj*, Zadar, 1867; Dujam Vuletić, *Pjesma o viškom boju*, Nikola Tantac, *Viški boj*; Viktor An(I)Čić; Savo Martinović Matov, *Viški boj*, Zadar, 1867; Ante Radišić, *Viški boj*; verzija o Viškom boju nepoznatog autora s otoka Korčule; Andrija Josip Kuljiš, *Viški boj, Obsada otoka Visa*, Split, 1866; Stjepan Ljubiša, *Boj na Visu*; Đuro Deželić, *Pjesma o viškom boju*; Vicko Petrić-Meštrov. Lirske pjesme: Stjepan Ivičević, *Viški boj*, 1866; Milan Begović, Silvije Strahimir Kranjčević, *Naš čovo*) spominju se i u Jakša Ravlić, *Viška bitka u hrvatskoj književnosti u Viška bitka povodom 100- godišnjice 1866-1966* nav. dj. i Milorad Nikčević, *Boj na Visu (1866.) između povijesne zbilje i poetske vizije*, u «Riječ», br. 1-2, god. 1995, str. 171-184. Djela na hrvatskom jeziku spominju Persanove katastrofalne pothvate kao i potonuće broda *Affondatore* 6. kolovoza 1866. godine u luci u Anconi.

¹¹⁵⁵ Usp. «Il Nazionale», br. 60, god. 1866.

2.13. Lujo Fichert

Lujo Fichert¹¹⁵⁶ rođen je u Zadru 10. ožujka 1826. godine kao sin Korčulanke i Francuza, austrijskog činovnika. Umire u Veneciji 2. siječnja 1899. godine. Nakon školovanja na zadarskom Liceju od 1837. do 1842. godine, studira pravo u Padovi. Radni vijek ovoga autora bio je prvenstveno uperen na onovremena politička gibanja, na borbu za ujedinjenje rascjepkanih državnih tvorevina, za slobodu i neovisnost svih naroda s posebnom referencom na slavenske narode¹¹⁵⁷. Značajno je mjesto u Fichertovoj književnoj intervenciji imalo političko pitanje njegovoga rodnoga kraja u kojemu je tražio pomirbu u previranju dviju kultura, talijanske i slavenske. Prema riječima Mate Zorića, Fichert je bio «Talijan po etničkoj pripadnosti i nacionalnoj svijesti, ali i autonomistički idealist koji je i dalje vjerovao u posebnu dalmatinsku „narodnost“»¹¹⁵⁸. Ipak, Fichert u toj pomirbi nacionalnih i kulturnih netrpeljivosti odmiče i korak dalje, pa svoj intelektualni izraz usmjerava po uzoru na Tommasea i Mazzinija, ne samo na pomirenje sraza dviju kultura svoje rodne Dalmacije već ujedinjenje svih slavenskih naroda. U tom je vjerovanju Fichert 1859. godine pokrenuo u Zadru književni časopis «La rivista dalmatica»¹¹⁵⁹ u kojemu se pored književnih objavljuju i članci s više ili manje direktnim političkim sadržajem, a Fichert osobno u njemu objavljuje dva članka: *Aiduco*¹¹⁶⁰ i *Il giornalismo e il presente*¹¹⁶¹. O Morlacima piše u prvom članku¹¹⁶²,

¹¹⁵⁶ Podaci za biografiju ovoga autora mogu se pronaći u: Francesco Beden, *A proposito di Luigi Fichert* («Il Dalmata», br. 50, god. 1912), Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 457-463; Giuseppe Sabalich, *Luigi Fichert*, («Rivista Dalmatica», god. 1899., str. 104-105); Ana Bukvić, *L'emancipazione slava nell'opera d'impegno di Luigi Fichert* u *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico*, (ur.) Nedjeljka Balić-Nižić, Luciana Borsetto, Andrijana Jusup Magazin, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2013., str. 41-72; Stjepan Ilijić, *Luigi Fichert* («Novi viek», br. 3, god. 1899., str. 170-173); Mate Zorić, *Echi manzoniani in Dalmazia e le prime traduzioni del Manzoni presso i Croati e i Serbi* u *Italia e Slavia. Contributi sulle relazioni letterarie italo-jugoslave dall'Ariosto al D'Annunzio*, Roma, Antenore, 1989., str. 176; Rudi Belić, *Zadar u Narodnom preporodu* («Narodni list», LI jub. br, god. 1912., str. 84- 87); Jerko Bezić, *Nosioci zadarskog muzičkog života u odnosu na narodni preporod u Dalmaciji* u «Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru», VIII, 1961., str. 295-308, Ugo Inchiostri, *Luigi Fichert* («Corriere nazionale», br. 16, god. 1896); Persida Lazarević, *Srpska usmena tradicija u slovenskoj viziji Luidija Fikerta*, u: http://www.rastko.rs/rastko-it/au/plazarevic-fikerto.html#_Toc530560224, (23. 11. 2013), Glorija Rabac-Čondrić, *Romantičke vizije Luigija Ficherta*, «Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti», god. 1975-1976., str. 471-486; *Hrvatski Biografski leksikon*, Fichert Vjekoslav <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5956> (3. 11. 2015.); Ana Bukvić, *Imagološka analiza književnog opusa Luigija Ficherta u Riječki filološki dani, Zbornik 9*, (ur.) Diana Stolac, Rijeka, Filozofski fakultet Rijeka, 2014., str. 63-75.

¹¹⁵⁷ Studije o Fichertovoj političkoj misli kroz interpretaciju njegovih književnih djela objavile su Persida Lazarević i Ana Bukvić. Pogledaj prethodnu bilješku.

¹¹⁵⁸ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 459.

¹¹⁵⁹ Časopis je izlazio od 16. travnja 1859. do kraja iste godine.

¹¹⁶⁰ Luigi Fichert, *Aiduco* («Rivista dalmata», br. 7, god. 1859., str. 61-63; br. 8, god. 1859., str.71-74.

¹¹⁶¹ Luigi Fichert, *Il giornalismo e il presente* («Rivista dalmata» br. 12, god. 1859., str. 99-101)

a o političkoj svrsi novinarstva u drugom. Nakon smrti majke, Fichert se seli u Trst 1861. godine kada pokreće tjednik «Il Tempo»¹¹⁶³ u kojemu objavljuje nekoliko članaka koje posvećuje nezavidnom političkom stanju u kojemu se nalazila njegova rodna Dalmacija, ali i ostali slavenski narodi¹¹⁶⁴. Od 1863. do 1866. godine Fichert radi kao profesor u liceju San Gervasio e Protasio u Veneciji, a 1865. godine se još jednom okušao u novinarstvu kada u suradnji «s profesorom G.F. Rubinijem pokreće časopis «L'Alba»¹¹⁶⁵. U ovom časopisu Fichert objavljuje samo jedan članak posvećen aktualnim političkim previranjima u slavenskim zemljama *Corrispondenza slava*¹¹⁶⁶. Ostali Fichertov doprinos ovom časopisu sačinjava šest poglavlja njegove pripovijetke *Le brigantesse*¹¹⁶⁷ koja su objavljivana kroz cjelokupni tečaj časopisa i jedna šaljiva pjesma o koleri¹¹⁶⁸. Poznato nam je da je Fichert od 1868. do najmanje 1872. godine bio ravnatelj ženskog instituta Olivo¹¹⁶⁹ u Veneciji u gradu kojem i umire.

Općenito, Fichertov je književni opus vrlo obilat, ali i vrlo značajan. Njegov učenik Agostino Demarchi u govoru objavljenom povodom druge godišnjice autorove smrti¹¹⁷⁰, navodi kako je Fichert bio čovjek koji je imao vrlo nesretan život proveden u neimaštini zbog čega je bio emotivno isprazan¹¹⁷¹, i zbog čega je vapio za utjehom koju je pronalazio u svom književnom djelu. De Marchi navodi i mogući razlog zbog kojega njegovo književno djelo nije bilo dovoljno uvaženo, a to je jezik koji je tuđi narodu čije je patnje opisivao¹¹⁷². Ipak u Dalmaciji

¹¹⁶² Fichert je o Morlacima pisao i 1846. godine kada je u časopisu objavio poglavlje *I Morlacchi* («Gazzetta di Zara», n. 23, god. 1846). U istom je časopisu i godinu dana ranije objavio i jedan sonet *A Francesca Sonetto* («Gazzetta di Zara», br. 82, god. 1845).

¹¹⁶³ Usp. Ana Bukvić, *L'emancipazione slava nell'opera d'impegno di Luigi Fichert*, nav. dj., str. 45-48.

¹¹⁶⁴ Usp. isto. Fichert je u časopisu «Il Tempo» objavio jedan članak i nakon što ga je prestao uređivati. To je bio komentar na jedan prijevod Vergilija s latinskog jezika. («Il Tempo», 17 ottobre 1873., nema podatka o broju; *Le georgiche di Virgilio tradotte in Ottava rima.- Opera postuma di Francesco Combi.- Venezia- Tipografia Antonelli, 1873.*

¹¹⁶⁵ Časopis je izlazio dvaput mjesečno kroz dvije godine. Od 1. 12. 1865. do 1. 6. 1866. godine. Fichert najavljuje pokretanje časopisa Nikoli Tommaseu. Usp. Carteggio Tommaseo, Biblioteca Centrale Nazionale di Firenze, Tomm. 172. 35, Pismo nadnevka Trieste 24 settembre 1865.

¹¹⁶⁶ Luigi Fichert, *Corrispondenza slava* («L'Alba», br. 5, god. 1866)

¹¹⁶⁷ Ova je Fichertova pripovijetka u cijelosti (ukupno dvadeset poglavlja) objavljena 1866. godine u Trstu u tisku Herrmanstorfer.

¹¹⁶⁸ Luigi Fichert, *Scherzo poetico sul cholera-morbus* («L'Alba», br. 1, god. 1865)

¹¹⁶⁹ U pismu poslanom iz Venecije 5. kolovoza 1872. godine Fichert govori Tommaseu kako obnaša ovu dužnost već četiri godine.

¹¹⁷⁰ Agostino De Marchi je Fichertu napisao nekrolog i iste godine nakon njegove smrti u *Luigi Fichert*, Venezia, 1899. Ostali autori koji su mu pisali nekrologe su Sabalich Giuseppe u («La rivista dalmatica», br.1, god. 1899); Stjepan Ilijić, *Luigi Fichert*, nav. dj. Usp. Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti*, nav. dj., str 189-190.

¹¹⁷¹ Usp. Agostino De Marchi, *Luigi Fichert*, Venezia, Filippi S. Martino, 1901., nav. dj., str. 7.

¹¹⁷² Usp. Isto.

se u XIX. stoljeću smatra jednim od najčitanijih dalmatinskih autora¹¹⁷³, a to je vjerojatno zbog snažnog rodoljublja kao njegove nepresušne inspiracije o čemu možda najkonciznije govori Pietro Mazzoleni: «L'amore di patria è al Fichert cosa sublime e pia»¹¹⁷⁴. Književno stvaralaštvo ovoga autora obilježio je niz romana započevši 1850. godine kada objavljuje prvijenac *Il Colonello*¹¹⁷⁵. Slijedi *La contessa del paradiso*¹¹⁷⁶, potom *Il Pazzo di San Servilio*¹¹⁷⁷ te *I profughi di sagrestia*¹¹⁷⁸. Napisao je i dvije pripovijetke, već spomenutu *Le Brigantesse* te povijesnu pripovijetku *Veneti e Schiavoni*¹¹⁷⁹. Objavio je niz lirskih pjesničkih sastavaka. U Zadru objavljuje pjesmu Vincenzu Duplančiću. Posvećuje mu i sastav u stihovima *Fidanzata immortale*¹¹⁸⁰. U ovoj pjesmi lamentacijskoga tona «besmrtna zaručnica» je za pjesnika u perifrastičnom značenju domovina koja mu je pružila jedino bol, tugu i besmisao. U ovom djelu spominje i Nikolu Tommasea čije je djelovanje prema mišljenju Ficherta jedino u mogućnosti oživjeti taj «dalmatinski sjaj»¹¹⁸¹. Ovome Dalmatincu će Fichert nešto kasnije posvetiti stihove pod naslovom *Tommaseo*¹¹⁸². Od dužih lirskih sastava posebice je značajan onaj objavljen povodom šestote obljetnice Danteovoga rođenja *La Slavia*¹¹⁸³. Fichert je ovo djelo posvetio đakovačkom nadbiskupu Josipu Juraju Strossmayeru, a u njemu naglašava napor Dalmacije da slavi Dantea te izražava svoju želju za širenjem i emancipacijom slavenskog jezika te razvojem književnosti na slavenskom odnosno hrvatskom jeziku. Fichert na kraju djela moli Boga da stvori slavenskoga Dantea koji će

¹¹⁷³ Usp. Nedjeljka Balić-Nižić, *Talijanski pisci u Zadru pred prvi svjetski rat (1900-1915)*, Rijeka, Edit, 1998., str. 17. (Postoji i drugo talijansko izdanje ove monografije: Nedjeljka Balić-Nižić, *Scrittori italiani a Zara negli anni precedenti la prima guerra mondiale (1900-1915)*, Roma, Società dalmata di Storia Patria, 2008.

¹¹⁷⁴ Pietro Mazzoleni, *Note letterarie* («Il Dalmata», br. 8, god. 1897)

¹¹⁷⁵ Luigi Fichert, *Il Colonello*, Trieste, Marenigh, 1850.

¹¹⁷⁶ Luigi Fichert, *La contessa del paradiso*, Venezia, Ripamonti Ottolini, 1868.

¹¹⁷⁷ Luigi Fichert, *Il pazzo di San Servilio*, Trieste, 1870.

¹¹⁷⁸ Luigi Fichert, *I profughi di sagrestia*, Trieste, 1875; Milano, Natale Battezzati, 1877.

¹¹⁷⁹ Luigi Fichert, *Le brigantesse*, Trieste 1861; Fichert Luigi, *Veneti e Schiavoni*, Trieste, Coen, 1864.

¹¹⁸⁰ Luigi Fichert, *Fidanzata immortale*, Demarchi-Rougier, Zara, 1858. Vito Morpugo u svojem godišnjaku donosi sljedeće mišljenje o ovome djelu: «Il chiaro poeta simboleggiò, sotto il nome di fidanzata immortale, la poesia, i suoi varii concepimenti, gli oggetti di maggiore ispirazione. E lo stile obbediente, il più delle volte quelle immagini ti rappresenta e quei pensamenti, ancorchè talvolta, indocile alle idee astratte eda struse, corra incerto, né raggiunga quanto vorebbe esprimere.» Morpugo Vito, *La fidanzata immortale. Carme lirico di Luigi Fichert. Zara, Demarchi Rougier, 1858.*, *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1856 e 1858.*, nav. dj., str. 223. Ugo Inchiostru ovo Fichertovo djelo smatra najljepšim jer ima namjeru vrlo sintetički obraditi u stihu junačko doba svoje domovine, evocirajući prvenstveno najljepša i najslavnija sjećanja. Prema riječima autora, ono objedinjuje odlike triju talijanskih pjesnika. To su Aleardijeva elegancija i jednostavnost, Pratiijevo nadahnuće te način opisivanja za koji smatra da nalikuje stilu Uga Foscola. Usp. Ugo Inchiostru, *Luigi Fichert*, nav. dj.

¹¹⁸¹ Luigi Fichert, *Fidanzata immortale*, nav. dj., str. 128.

¹¹⁸² Luigi Fichert, *Tommaseo*, Venezia, Fratelli Visentini, 1896.

¹¹⁸³ Luigi Fichert, *Pel sesto centenario di Dante. La Slavia*, Trieste, Coen, 1865. O ovom je djelu pisao Zorić Mate, *Un «canto» per il sesto centenario di Dante in nome della Slavia*, nav. dj.

pjevati dično na slavenskom jeziku kao i Dante na talijanskom. U Padovi objavljuje odu *Scienza e fede*¹¹⁸⁴. Piše i dramska djela: melodramu prema istoimenom spjevu *La madre slava*¹¹⁸⁵, nacionalna tragediju *Bielka di Bosnia*¹¹⁸⁶ te satire *Le emancipate*¹¹⁸⁷, *Emancipatele!*¹¹⁸⁸, *Femminismo e terzo sesso*¹¹⁸⁹.

Ovaj je autor objavio i niz epskih djela u stihu za koje već spomenuti Agostino De Marchi navodi kako pokazuju da se Fichertovo pjesničko umijeće, njegova moć izraza ironično poigrava s političkim pitanjem njegove rodne zemlje te uvijek transparentno otkriva istinu. Moć Fichertovog izraza, prema riječima De Marchija, odraz je neumorne nesreće te zemlje¹¹⁹⁰, a takav se pjesnikova tjeskoba proteže svim njegovim romantičkim spjevovima o kojima ćemo govoriti, a to su: *La madre slava*, *La stella di Varsavia*, *Le notti adriatiche*, *La Giovane Slavia*, *La madre triestina*, *Italia e Slavia*. *Francia e Germania* i *Il bersagliere d'Africa*.

2.13.1. *La madre slava* – lirsko - epski spjev

Fichertov lirsko - epski spjev o crnogorskoj osveti *La madre slava*¹¹⁹¹ napisan je u šest pjevanja različite duljine u nevezanim stihovima u polimetru. Prvih pet pjevanja služe kao uvod u posljednje, zaključno šesto pjevanje u kojemu je akumulirana glavnina radnje. Šesto se pjevanje jedino i odlikuje u konkretnijem smislu tradicionalnim epskim izrazom budući da ono jedino započinje invokacijom te se nastavlja većinom narativnim i objektivnim pripovjedačevim izrazom. Djelom općenito prevladava vrlo jak i negativan emotivni izraz jer ono obiluje pesimističnim sentimentalnim izljevima njegovih likova. Djelo je prožeto lirskim nabojem te je minimalno zastupljen dominantni narativni ton. Fabula se ne odlikuje pretjeranom razgranatošću što se može uočiti u prikazu koji slijedi.

¹¹⁸⁴ Luigi Fichert, *Scienza e fede*, Padova, 1866.

¹¹⁸⁵ Luigi Fichert, *La madre slava*, melodramma in tre atti 1865 di Luigi Fichert, musica del maestro Nicolò Stermić da rappresentarsi nel Teatro Comunale di Trieste la quaresima del 1865., Trieste, Tipografia del Loyd austriaco, 1865.

¹¹⁸⁶ Luigi Fichert, *Bielka di Bosnia*, Venezia, Naratovich, 1876.

¹¹⁸⁷ Luigi Fichert, *Le emancipate*, Venecija, Tempo, 1871,

¹¹⁸⁸ Luigi Fichert, *Emancipatele!* Satira, Naratovich, Venezia, 1880.

¹¹⁸⁹ Luigi Fichert, *Femminismo e terzo sesso*, Venezia, Ferrari, 1897.

¹¹⁹⁰ Usp. Agostino De Marchi, *Luigi Fichert*, nav. dj., str. 7-8.

¹¹⁹¹ Luigi Fichert, *La Madre Slava*, Zara, De Marchi –Rougier, 1857.

Vidova majka Stefanija se nakon dvadeset godina vraća u Crnu Goru. Promatra usnule Crnogorce te se sažaljeva nad njihovom sudbinom. Pripovijeda kako su joj Turci ubili muža Turra i zapalili kuću, a ona je sa sinom pobjegla u Srbiju kako bi savladao ratničke vještine s ciljem da osveti svoga oca. U drugom pjevanju na putu prema Dobroti, majka se putem iznenada onesvijesti, a Vidovo zazivanje pomoći začuje vila s obližnje planine. Vila daje majci mlijeka da se okrijepi. Majka vili vraća vrč te ju poljubi, a Vid joj u znak zahvalnosti poklanja cvijet koji ona stavlja na grudi. Majka i sin prelaze posljednji vrh te stižu u rodno selo. U trećem pjevanju pjesnik daje preciznije podatke o Turrovoj sudbini te se prepričava životna priča o jednoj djevojci iz Dobrote koju je odgojila supruga Turčina koji joj je ubio roditelje. U četvrtom pjevanju majka govori o mržnji koji osjeća prema neprijatelju te cijelo selo poziva u boj koji će se dogoditi na pravoslavni badnjak. Dok je nišanio jarebicu, Vidu je odvratio pozornost poznati pjev vile. Vid i vila se poljube što je vidio jedan pastir kojega moli da ne izda ono što je vidio. U petom pjevanju majka Stefanija se protivi ljubavi između Vida i Angje, a toj se ljubavi putem sna protivi i Turrov otac zbog čega Vid započinje izbjegavati Angju. Vid opet susreće pastira koji mu kazuje kako su se on i Angja promijenili od prvoga poljupca koji je on vidio što Vid niječe. Noću je Vid vidio u daljini svjetlost. Kada se približio, ugledao je Angju kako kleči pred oltarom crkvice. Privinuo ju je uz grudi te joj pripovijeda svoj život, a ona mu povjeri da je Vukova kćer. Slavska majka pohita na sinov usklik te Angji pritegne ogrlicu za vrat da ju uguši. No Vid ju spasi, a ona pobjegne. Majka zapuca te iskazuje svoje razočarenje sinovim postupanjem. Vraćaju se u mjesto gdje dvanaest majki doji tuđinsku djecu. U šestom pjevanju Vid i njegova majka zajedno s mještanima slave badnji dan. Potom slijedi odlazak u boj. Crnogorci u napadu napreduju, a Vid nakon nekog vremena traži Angju među mrtvacima. U sedmoj kući koju obilazi, Vid ugleda dvoboj svoje majke Stefanije i Angje. Angja na samrti otkriva svoje porijeklo te priznaje kako je ona zapalila Vukovu kuću kako bi rasvijetlila put Crnogorcima te je poškopivši barut svojih mještana, umanjila njihovu oružanu moć. Moli Vida da posjeti grob njihovih očeva koje je ubio Turčin. Angja umire prilikom posljednjega poljupca s Vidom, a majka Stefanija u trenutku u kojem je prislonila svoju glavu na Anđine grudi koje su otkrile cvijet koji joj je Vid bio poklonio. Dolazi kaluđer te Vidu poklanja križ. Spjev završava pripovijedanjem o Vidovim junačkim podvizima nakon tragedije.

Egzordijalne topike i topike završetaka su raznolike, ali su međusobno povezane zajedničkim motivima. Prvo pjevanje započinje opisom pjesnikovoga subjektivnoga raspoloženja uz

sjećanje na vlastitu majku kojoj je ovo izdanje pjesnik i posvetio te prikazom mjesta u koje se putuje i u kojem će se odviti radnja, a završava upućivanjem na prošlost majke i sina od trenutka odlaska iz rodnoga kraja do trenutka povratka. Drugo pjevanje započinje dolaskom majke i sina u Crnu Goru s kratkim osvrtom na crnogorsku povijest, a završava njihovim dolaskom u rodno mjesto Dobrotu. Treće pjevanje započinje divljenjem dalmatinskoj obali, a završava guslarovom pjesmom kao sjećanjem na smrt osobe koju treba osvetiti. Četvrto pjevanje započinje opisom proslave povratka Vida i majke Stefanije u Dobrotu, a završava opisom olujnoga nevremena koje je uslijedilo nakon poljupca Vida s djevojkom Angjom. Peto pjevanje započinje poticanjem pripovjedača da nastavi pripovijedanje o osvetti, a završava opisom stanja pred boj. Šesto pjevanje započinje simboličkom vizijom ugasle ljubavi, moguće smrti i izdaje u opisu tmurnoga pejzaža, a završava kratkim prikazom Vidovoga života i dolaskom proljeća.

Tehnike pripovijedanja kojim se Fichert služi također su vrlo raznolike pa djelo u određenim segmentima poprima naglašene lirske i dramske osobine. Pripovjedač često interwenira u tekst čime njegov izraz u većini dijelova postaje vrlo subjektivnim, sentimentalnim, lirskim. U djelu postoji obilje apostrofa, trenutaka u kojima pripovjedač iskazuje vlastiti komentar na ono što se dogodilo ili se obraća jednom od likova. U nekoliko navrata pripovjedač implementira i glas osvetnika ili glas pravdonoše čime doprinosi dramatičnosti situacije kao i poklike krvnicima čime pojačava napetost radnje. Postoje dijelovi pjesničkoga teksta koji se zasnivaju na dijalogu pripovjedača i majke, pripovjedača i sina, ali i zanimljiv i inventivan dijalog pripovjedača i pjesnika kojim započinje peto pjevanje:

La donna!!! no non fremere, non fremere
Poeta, a questo nome in che s'accoglie
Tutto l'intimo duol, la disillusa
Giovinezza dell'anima.¹¹⁹²

Ovakav se diskurs ponavlja i u šestom pjevanju u kojemu pripovjedač ispituje pjesnika o razlogu koji ga navodi na takve turobne misli:

Dimmi, triste poeta, hai tu delitti
Da scontar sulla terra, che ti danni
A fantasie sì orribili?¹¹⁹³

¹¹⁹² Luigi Fichert, *La Madre Slava*, nav. dj., str. 89.

¹¹⁹³ Isto, str. 121.

Pripovjedač u ovome dijelu koristi glas pjesnika kako bi potaknuo i opravdao riječ o duševnom stanju lika majke. Ovim minimalnim eksplicitnim narativnim pothvatom, autor pokazuje svijest o epskome pjesništvu na razmeđu subjektivnoga lirskoga tona i objektivnoga epskoga pripovijedanja. Pored ovakvih dijaloga, ima i onih između majke i sina, sina i Angje, majke i Angje kao i sina i pastira što pridonosi isticanju dramskoga izraza djela. Štoviše, u djelu se javlja i glas naroda kao glas kora koji ovom djelu pridaje i melodramatični ton:

„Per te, o donna, il sangue
Ne avvinse a Turro; i miserandi casi
Di quel gagliardo fur sventura nostra,
Altissima sventura e inconsolata!¹¹⁹⁴

Najmanje je u djelu zastupljeno pripovijedanje u trećem licu. Ono se odvija tijekom prikaza pejzaža ili povijesnih događaja, kod prikaza borbe, kao i kod prikaza običaja. Povijesni događaji koji se provlače tek su naznačeni kako bi čitatelj imao djelomičan uvid u povijesnu zbilju ovoga kraja. Na početku drugoga pjevanja daje vrlo sažeti pregled povijesti Crne Gore. Na kraju u šestom pjevanju, spominje i vladavinu Petra II. Petroviča čije sposobnosti da ujedini u svom liku vrhovnu crkvenu i svjetovnu moć posebice cijeni¹¹⁹⁵.

Prikaz borbe kao ključan trenutak u osveti nije ponuđen klasičnim pripovijedanjem, već je usredotočen na krajnji rezultat boja pa pjesnik, umjesto da pripovijeda o njegovom tijeku, gradacijski opisuje njegove posljedice.

Freme scosso 'l terreno; fiammeggiante
L'aere rintorna di volanti palle
Al simultaneo schianto; d'ambo i lati
L'impeto è pari del mortal conflitto,
Colma la strage, ma le sorti incerte.

Da lunga ora combattono. Difesi
Dalle salde muraglie, gli assaliti
Avventaron la morte incontro i petti
Del nemico drapello, e questo esposto
In disagio loco, ormai perduti
Assai prodi, già stanco.; e assiderato....
Disperante s'arretra.-

Ricoverto

¹¹⁹⁴ Isto, str. 72.

¹¹⁹⁵ Usp. isto, str. 135.

S'era il cielo di nubi, onde profonda
S'addensava la tenebra. Le fiamme
Delle torcie spegnevansi alle buffe
Dello stridente borea. La fuga,
Anche la fuga è tolta!-¹¹⁹⁶

Autor opisuje atmosferu na bojnome polju, a spominje i činjenicu kako je borba dugo trajala, no tijekom borbe odnosno njezin razvoj nije opisan. Gubljenje bitke poistovjećuje se s pogoršanjem vremenskih prilika. Objektivno pripovijedanje dolazi do izražaja nakon što bukne požar u Vukovoj kući, nakon čega se ubrzo osjeća pripovjedačev zamor.

Opisi se u ovome djelu uz izraz jake subjektivnosti susreću i na početku trećega pjevanja kada pjesnik prikazuje istočnu jadransku obalu s posebnim naglaskom na njegovu rodnu Dalmaciju. Pozdravlja dalmatinsku zemlju i najavljuje da će i o njoj pjevati, ali da prije mora ispjevati o manje sretnoj zemlji. Ovaj opis čini dio pjesnikovog putovanja koji svojom ulogom razbija objektivnost izraza kao i jedinstvenost djela:

Pria che al guardo sfugga
Il suolo della patria, o mio pensiero,
T'arresta, e bacia l'operosa piagia
Ove Spalato ferve: la novella
Marinara dalmatica; saluta
La mia negra Corcira: ella m'è cara
Se mi ragiona della madre mia;
Ultima e mesta, poggia, ove fra gli urti
Degli oculti vulcani erge la fronte
Epidaurò sdegnosa...e là ti prostra.
Fra que'centenni platani s'estinse
La scetrata armonia d'inclito carme.-
L'onda e 'l desio mi staccano da voi,
Liti Bocchesi, e varco il golfo anch'io
Povera vela perigliante.-¹¹⁹⁷

Ovaj dio svoga melankoličnoga pripovijedanja autor upotpunjuje i nekim podacima o dalmatinskim gradovima čiju povijesnu i gospodarsku važnost posebice ističe. Narativni dio je manji jer ga komplementarno objašnjava detaljnim bilješkama na kraju djela. Fichert naziva Split «la novella Marinara dalmatica», a potom objašnjava kako u tom dalmatinskom gradu trgovina cvjeta te da je ono trgovački centar Dalmacije¹¹⁹⁸. Jasnó je zbog čega spominje otok Korčulu. To je rodni kraj njegove majke. Spominje potom i grad Dubrovnik koji se izdiže iz

¹¹⁹⁶ Isto, str. 118-119.

¹¹⁹⁷ Isto, str. 110-111.

¹¹⁹⁸ Usp. isto, str. 135.

vulkanskoga pepela čime vjerojatno Fichert aludira na potres i požar u XVII. stoljeću koji su bili dijelom zaslužni za opadanje moći Dubrovačke Republike. U ovome je dijelu smisao i metaforički, a to je uzdizanje grada Dubrovnika nakon što su Francuzi srušili Dubrovačku Republiku 1806. godine. Fichert u ovom spjevu nikako ne zaboravlja pohvaliti i spomenuti važno djelo na hrvatskom jeziku koje je nastalo upravo u Dubrovniku koji je stoljećima njegovao gotovo kao kult hrvatsku književnost. To je barokni ep Ivana Gundulića, *Osman*: «Fra que'centenni platani s'estinse/ La scettrata armonia d'inclito carme.»¹¹⁹⁹

Autor nastavlja s geografskih značajkama istočne jadranske obale posebice spominjući albansku, bodeljsku i grčku obalu:

Queste

Son le Albanesi gemine riviere,
Come sorelle senza fin disgiunte.
Quivi l'Adriatico mar del Ionio abbraccia
L'onde fraterne, e in quell'amplesso ei muore.
Oh tutto è amore nel creato!....amore
E morte!¹²⁰⁰

Kada spominje obalu Grčke, pjesnik priželjkuje da bude inspiriran kao antički pjesnici. Fichert u ovom dijelu umeće i motive iz grčke mitologije: Atridi; Elektru koja je u grčkoj mitologiji Agamemnonova i Klitemnestrina kći, Jupitera, Troju i Famagostu, gradića u kojemu je turska vlast smijenila venecijansku u XVI. stoljeću. Fichert spominje i Ahilejevo koplje i Kleftin jatagan kako bi aludirao na Klefetske narodne pjesme o grčkim narodnim herojima:

O greco mar, recami 'l grido

Delle cento battaglie al suon commisto
Dei numeri immortali. Ogni tuo gorgo
È un sepolcro di nume; ogni favilla
Un'anima d'Atridi; su'tuoi dorsi
La vicenda dei secoli gittava
L'idol di Giove, e 'l simbol odi Cristo;
Il gerco allor da Troja aFamagosta;
L'asta d'Achille e 'l jatagàn del Klefta;
Sei più glorioso dell'Oceano!!!.....¹²⁰¹

¹¹⁹⁹ Isto, str. 111.

¹²⁰⁰ Isto.

¹²⁰¹ Isto.

Radnja ovoga djela strogo je usmjerena svome cilju, a to je činu osвете kojem je Vidova majka posvetila posljednjih dvadeset godina svojega života te povjerila i odgoj svojega sina koji je u Srbiji obučen za ratovanje. Autor umanjuje narativni izraz stihijom nemile gorčine i mržnje kao produkta očajja zbog pogubljenja supruga i oca Turra od ruke Turčina Vuca. Ovakav gorki pesimizam kojim negativno zrače likovi, nije ovdje samo zbog frustracije tragičnim događajem, već je to dio nepokolebljivoga mentaliteta crnogorskoga naroda kojega Fichert realistično nastoji prikazati.

Autor progovara o izraženom temperamentu odnosno naglosti Crnogoraca u drugoj strofi. Ističe srdžbu koja se kod ovoga naroda vrlo lako i naglo pobuđuje, ali i savladava. Iznenadna obuzetost bijesom nalikuje na bljesak munje koja nestaje kada udari u hrid u stihu: «(...)fulmine di ieri,/Traforò nella rupe, e adora....»¹²⁰². Svakodnevi kontrast strasti i ljubavi te svađe, kako autor da naslutiti, način je života ovoga naroda:

Ovunque

La creatura s'avvolga, arde 'l conflitto
Dell'odio e dell'amor – Anco ne'Cieli
Muovonsi gli astri dall'amore attratti,
Da altro senso repulsi, e questa legge
La terra imita traviando –¹²⁰³

I opisi tmurnoga noćnoga pejzaža pred oluju simbolički odgovaraju plamtljivom temperamentu Crnogoraca, a ujedno i nagoviještaju daljnji razvoj radnje. Autor donosi još jednu karakternu crtu Crnogoraca, a to je njihova vjernost i odanost. Na ovo upućuje u trenutku u kojem majka pripovijeda kako joj je njezin muž na samrti rekao da bježi s njihovim sinom te da ga odgoji da osveti smrt svoga oca. O dosljednosti te važnosti koju ovaj narod pridaje posljednjim željama kao nečemu svetom, govori majka Stefanija ovim stihovima:

(...)
E a noi barbare donne, le supreme
Voci dei moribondi, a noi son sacre
Come 'l giuro di sposa, e chiuso il core
Indi mi tolsi, a concitati passi
Sorvolando alla terra, che dovea
Tranghiottir quegli iniqui-¹²⁰⁴

¹²⁰² Isto, str. 10.

¹²⁰³ Isto, str. 10.

¹²⁰⁴ Isto, str. 16.

Tu treba spomenuti i praznovjerje koje potiče, a i u vjerovanju Crnogoraca opravdava čin osvete što ovaj autor također jasno izražava. Ističe vjerovanje naroda prema kojem duhovi mrtvih obilaze mjesta koja su im bila najmilija¹²⁰⁵. Tako govori da jedan duh obilazi ruševine spaljene Turrove kuće. U ovaj dio Fichert još umeće prizor o lovcu koji je vraćajući se iz šume nanišanio sjenu, ali metak je prošao kroz nju i usmrtio njegovog psa. Spominje i pastiricu koja je čuvajući stado ovaca na brdu također vidjela utvaru. Navodi također kako su Crnogorci vjerovali u snove, a posebice kada su im se u snovima javljali pokojnici¹²⁰⁶.

U način života ljudi ovoga kraja uvukla se i krvna osveta koja postaje glavnim pokretačem radnje ovoga djela. Tvrdoglava i neoboriva žudnja za njom u potpunosti je utjelovljena u već spomenutom liku majke Stefanije. Ona se pojavljuje u prvom pjevanju: «Ritta al bompresso, cogli sguardi al mare,/ Solitaria, fantastica, vegliante,»¹²⁰⁷. Zamišljena, usamljena čudnovata i budna, majka Stefanija je promatrala uzburkano more, a u daljini svoj rodi kraj. Nesretna sudbina ovoga lika, kao i sudbina svih Crnogoraca viđena u nemogućnosti da obuzdaju stremljenje ka izvršavanju osvetničkoga čina, manifestirat će se u potpunosti kroz njezino djelovanje. Ta zloćudna želja i strpljivo iščekivanje da osveti smrt svojega supruga prikazana je stihovima:

Oh dell'antica madre
Io raffiguro le sembianze altere!
Nereggia il volto fra le bianche chiome
Trastullo ai venti; è trucemente bella
D'odio immortal.-¹²⁰⁸

Pored toga što autor Stefaniju opsiuje lijepom od besmrtnne mržnje, pridaje joj i osobinu požrtvovnosti. U trenutku kada se majka onesvijestila od uzbuđenja i umora, pjesnik ju opsuje sinovom žalopojkom te ju prikazuje i kao žrtvu, onu koja pati zbog odanosti, vjernosti i časti. Turobnost njezinih misli nastavlja se stihovima:

Tutto, tutto è sepolto, e sulla fredda
Lapide immota sta quell'idra assisa.
Livida lampa in delubro deserto

¹²⁰⁵ Usp. isto, str. 49.

¹²⁰⁶ Usp. isto, str. 106.

¹²⁰⁷ Isto, str. 10.

¹²⁰⁸ Isto, str. 29.

Arde fiamma inconsunta, intensa, oculata,
Ed al giorno segnato alfin prorompe
Ad investir la vittima fin presso
Le soglie della morte, e quivi ancora
Insaziata non s'arresta, i fiori
Che la pietà sulla funerea zolla
Cresce ai defunti, inardir vorrà,
Ed all'umili crocim solitarie
Custodi della polve, arde avventarsi
E divamparle, e sconsecrar le tombe.
Codesto è l'odio; (...) ¹²⁰⁹

Mržnja i osvetnički nagon obuzimaju gotovo cijelu sentimentalnu dimenziju odnosa majke i sina. Ona transformira sve pozitivne osjećaje u negativne pa tako ni ljubav prema vlastitom sinu nije ona istinska majčinska ljubav pa ju zbog toga Fichert opisuje nemrinom i čudnovatom: «(...) /Ma conversa la mente a quella immane /Fantasima dell'odio, anco il suo amore /Era torbido e strano. (...)» ¹²¹⁰.

Majčin odgoj pokušao je utjecati i na Vidov odnos prema ženama. Majka smatra kako junaštvo njezinoga sina može uništiti jedino ljubav. Majka govori sinu da ljubi sva stvorenja na zemlji osim ženskoga ljudskoga bića jer smatra da će ono učiniti da on bude odsutan i ne bude usmjeren na cilj za koji je odgojen.

Mržnja majke za koju autor kaže da je dostatna za sav narod, najviše dolazi do izražaja u pripremi za napad kada je opisana kao delirij duše koji plamti u njezinim očima ¹²¹¹. Tako autor u ovome dijelu slavensku majku naziva «prestigiatrice eterna». Ovim izrazom majci odaje čast te odobrava njezinu hrabrost. Opisu njezinoga umijeća ratovanja u ovom dijelu posvećuje samo nekoliko stihova u kojima pripovijeda kako se njezina mekana kosa obavija oko oružja te ratnika u trenutku porazi: «Prestigiatrice eterna, sui lor passi /S'interpose la donna, il molle crine /S'apprese all'armi, ed il guerrier fu vinto;» ¹²¹².

Pjesnik prikazuje majčin pohod. Ističe kako se ponaša kao da je izgubila razum. Pohlepa i želja za osvetom ovdje su prikazani kao čin koji je opravdan. Njezino lice blista. Ona se podsmjehuje, nju smrt koju zadaje kao da pomlađuje, kao da je opijena svojom pobjedom. Njezine kretnje pjesnik uspoređuje s pijanstvom i plesom, i kao da pjeva svoju svadbenu pjesmu:

¹²⁰⁹ Isto, str. 42.

¹²¹⁰ Isto, str. 43.

¹²¹¹ Usp. isto, str. 71.

¹²¹² Isto, str. 90.

D'un riso spaventevole, pareo
Ringiovanire a quella tanta morte,
Inebbriarsi in quella sua vittoria.
Bizzaramente folleggiando, il piede
Movea come per danza, e nella ebbrezza
Del suo gaudio danzava, e avea sul labbro
Il canto nuzial di Turro suo....¹²¹³

Prikazan je i utjecaj majke na kolektiv. Ona svojim pogledom preobražava za dobrobit borbe osjećajne obične ljude u bezdušne junake:

Intollerante

Dello indugio pietoso, la vegliarda
Anch'essa in armi, il guatò con tale
Occhio di fiamma, che pareo sferrarli
Da quegli ultimi amplessi....e dipartirsi
Non crudeli, ma barbari. - ¹²¹⁴

Pripovjedač kritizira ovakvo djelovanje slavenske majke. Njezino veselje stoji nasuprot strahu od smrti kojega osjećaju svi osim nje. Pjesnik ju naziva planinskom zvijeri čija rika, koja simbolizira njezinu snagu, upornost i odvažnost, odzvanja među planinskim provalijama, nadjačava zvuk vjetra. U ovom je dijelu, važno ukazati i na simboliku kose čiji se prikaz transformira ovisno o duševnom raspoloženju majke. Pri pristanku na crnogorsku obalu, autor za njezinu kosu kaže da je sijeda, a u ovom trenutku u kojem majka započinje zadovoljavati svoj osvetničku žudnju, kosa joj je prikazana kao mekana. Sličan je slučaj i nešto kasnije kada pjesnik pjeva o njezinom licu u jeku boja na ovaj način: «(...) Radiante il volto»¹²¹⁵. Njezino je ozareno lice u ovome dijelu kontrast izgledu njezinoga lica kada stupa na crnogorsko tlo: «Nereggia il volto fra le bianche chiome»¹²¹⁶.

Majčina pohota vođena osvetničkim delirijem dovesti će ju do nečega sasvim suprotnoga. Ne znajući tko je Angja, majka Stefanija ju ubije.

Važan segment u oblikovanju idejne poruke djela je prikaz Stefanijinoga sina Vida kojega koristi kao sredstvo za osvetu njegova oca. Kako bi to mogao učiniti, Stefanija ga nastoji lišiti ljubavi. Pjesnik Vida uvodi u radnju u drugom pjevanju, a njegovoj pojavi prethode stihovi: «Un lampo ancora/De'spiriti antichi irradiar pareo/Que'prostrati, e del triste augure ai segni/

¹²¹³ Isto, str. 122.

¹²¹⁴ Isto, str. 116.

¹²¹⁵ Isto, str. 122.

¹²¹⁶ Isto, str. 29.

L'ardimento di un attimo fea scherno.»¹²¹⁷ Vidov se glas čuje u prvom licu kada zaziva svoju majku u trenutku kada s planine ugleda svoju rodnu grudu:

(...)

O madre!....ei disse; le tremanti labbra
Diniegar la parola, ed ammirata
Di tanta estasi, i mesti occhi la donna,
Immermore del duol, fissò nel figlio
Che, radiante nel gentil sorriso
Della luce, rifatta ai tersi acciari,
E diffuse le chiome ai patrii venti,
Nel guerriero atteggiar della persona,
Pareva il Genio della giovin Slavia
Che dall'inulta Cossovo destasse
A nuovi sdegni le coorti estinte.¹²¹⁸

U ovome dijelu autor nudi prikaz ratnika koji blješti pod sunčevim zrakama od odbijanja svjetlosti od mačeve kojima je opasan. Pjesnik ga naziva «il Genio della giovin Slavia» koji pobuđuje pokojnike na novu srdžbu, a utjelovljuje lik narodnoga junaka koji je odgojen da oslobodi svoj narod. Ozbiljnost njegovoga poziva dolazi do izražaja u prikazu njegovoga lica koje se zacrvenjelo «Il volto rosseggiò di truce fiamma,»¹²¹⁹ od majčinoga spomena na njihovu obiteljsku tragediju. Pjev koji podsjeća na onaj planinske vile, najava je glavnoj konflikta u djelu, a to je zabranjena ljubav između Vida i djevojke Angje za koju je majka do posljednjega trenutka mislila kako je ona kćer Turčina koji je ubio njezinoga supruga. Autor daje i opis Vidovih vještina ovim stihovima:

Pei montani calli
Insuperato corridor fu visto;
Insuperato nell'ardito salto
Oltre gli abissi; niun di lui più lunge
Lanciò la selce poderosa, come
Trastul d'infante palleggiata in pria;
E niuno il vinse nel sicuro colpo
Del moschetto fatal, che fulminando
Svelse all'augello la segnata piuma.-
„Sarà funesta all'Ottomano, nostro
Cordial vicino, la tua salda destra.
Povera a lui la madre, se l'inferno
Te lo gitta d'innanzi: oh! ai dolci Aremmi
Tu prepari gran pianto.“¹²²⁰

¹²¹⁷ Isto, str. 34.

¹²¹⁸ Isto, str. 35.

¹²¹⁹ Isto, str. 37.

¹²²⁰ Isto, str. 76-77.

Vidove ratniče vještine nadilaze svojstvo ovozemaljskoga čovjeka. On pretrčava planinske staze bez imalo poteškoća, vrlo lako preskače ponore i provalije, nitko ga ne može pogoditi, a on je u stanju pogoditi i pero ptice u letu. Ono što Vida potiče na daljnje djelovanje nije neka unutarnja sila, već neki izvanjski glas, neko praznovjerje, neko proricanje. Ta njegova volja i želja za pobjedom nije manifestacija unutarnjeg duha i snage, već unaprijed znana sudbina. Jedina i ključna prepreka koja se nameće u ostvarenju Vidovoga zadatka jest ljubav prema ženi. Obuzetost ovoga lika ljubavnim osjećajima prema Angji, najbolje je prikazana stihovima: «Fu uno istante solo./ Ma lo intelletto dell'amor comprese/Più che in secolo lungo.-¹²²¹».

Pjesnik prikazuje Vidovu neposlušnost majčine volje koristeći nagle promjene vremenskih uvjeta: mračnim i olujnim nebom i munjom. Vid se od zaljubljenosti smije munjevitom nebu i ne shvaća poruku. Njegovo herojstvo umanjuje zaljubljenost što je prikazano u obliku prvoga poljupca. Ipak Vid će nakratko doživjeti preobraćenje. Njegov će emotivni ushit nakratko zatamiti san u kojem se pojavljuje njegov otac. Plamteća sjena oca koja izvire iz vatre izgovarala je uvrede i s užarenim je rukama pritiskivala njegovo prestrašeno srce pokušavajući otrgnuti neku sliku. Pritiskanje srca užarenom rukom simbolizira očevu nastojanje da uguši sinovu ljubav prema Angji. Ovaj je san utjecao na njegovu promjenu u postupcima, no ipak on nije utjecao na to da se njegov ljubavni osjećaj u potpunosti iskorijeni. To prikazuje opisom njegova izgleda:

Pallido è Vido; torvamente cupi
I pensieri, gli accenti, irto, scomposto
Il volume del crin; l'armi neglette;
Solitari, affannosi, irrequieti
I riposi, le veglie.-¹²²²

U kratkim se crtama opisuje njegov fizički izgled i duševno stanje. On je blijed, njegove su misli zlokobne, a govor tužan, njegova je kosa nakostriješena i razbarušena, oružje mu je zanemareno, njegovi su snovi i budnost usamljeni, nemirni, tjeskobni. Ovo je opis Vida koji je morao odbiti ljubav voljene žene. Pjesnik prepričava kako je Vid Angju opet vidio. Njezina pojava zbog vapaja mu je bila slađa, a Angja se nije doimala istom. Njezine su velike oči bile sumorne, njezino kretanje više nije bilo toliko zanosno i hitro, njezina je pjesma bila tužnijeg tona, ali njezin je osmijeh ostao jednako ljubak. Pjesnik navodi kako je Vid Angju opet vidio,

¹²²¹ Isto, str. 81.

¹²²² Isto, str. 91.

no više joj nije pristupio. San mu je poslužio kao podsjetnik njegovoga rodnoga poziva kojim se predodređen smisao njegova života i njegova sudbina. Ljubav prema ženi, ovdje je prepreka koja je umalo Vida navela na izdaju pa autor govori kako mu je njezin glas ugušio mržnju koju mu je majka utjelovila te je umalo zaboravio na svoju predodređenu osvetničku budućnost. Vidom opet počinje vladati razum kakvog svaki pravi epski junak treba posjedovati, što će i on sam iskazati stihovima:

(...)
Figlio d'eroi quì venni, anch'io speranza
D'eroe futuro; a me 'l destin compose
Magnanima la vita; eglì mi reca
Un desiato istante, io deggio a lungo
Combattere, ti scosta; dal tuo amplesso
Io mi torrei codardo....(...)¹²²³

Vidov unutarnji konflikt između obrane časti i ljubavi ipak ne jenjava te se nastavlja u prikazu pathosa stihom «Ed io t'odio...d'amor, t'amo, t'amo....nell'odio,»¹²²⁴. Fichert opisuje Vida koji traga za djevojkom. Pri svakom pogledu na žensku odjeću, krv bi mu navirala na lice, a kada bi se uvjerio da to nije Angja, opet bi probljedio. U ključnom dijelu spjeva, nakon raspleta, kada Angja i majka usmrte jedna drugu, pjesnik šuti o Vidovim osjećajima. Imamo podatak da je uzeo cvijet koji je bio poklonio Angji te da je odrezao uvojak kose majci i Angji te pobjegao. Posebice je značajan trenutak u kojemu nasrće na kaluđera, a ovaj mu nudi križ te poručuje da ima vjere. Na kraju spjeva pjesnik se osvrće na nastavak Vidova života. On se više nije vraćao u svoju domovinu. Postao je ratnik. On nema doma ni zaručnice već ljubi vjeru, svoju domovinu i oružje. Svakom komadu oružja je nadjenuo neko ime, a najslavnije nosi ime Angia¹²²⁵. Autor najavljuje kako će postati «Messaggero di luce e di vittoria.»¹²²⁶ te da nikada više neće kročiti u svoj dom. Ovim riječima, narodni heroj Vid postaje simbolom pravde, ali ne putem krvne osvete kako je to običaj i kako je odgajan čime predstavlja onoga koji je uspio nadići kulturološku sredinu u kojoj je odrastao. Štoviše, on je i praznovjerje, koje je jedna od ključnih karakteristika crnogorskoga mentaliteta uspio u potpunosti zamijeniti vjerom.

¹²²³ Isto, str. 93.

¹²²⁴ Isto.

¹²²⁵ Usp. isto, str. 136.

¹²²⁶ Isto, str. 132.

Lik Angje predstavlja okrutnu sudbinu crnogorske djece koju odgajaju krvnici njihovih roditelja. Naznake o Angjinoj životnoj sudbini dobivamo tek u trećem pjevanju u kojem nama nepoznati pripovjedač «ignoto labbro»¹²²⁷ pripovijeda još jednu tragediju iz istoga sela. Ona je dijete čije je roditelje ubio Turčin koji je ubio Vidovoga oca, Vuko. Vuko, kako ga je Angja sama nazvala, ju je uzeo u nadi da je muško dijete te ju odveo sa sobom jer ju nije imao srca ubiti. Kada je vidio da je dijete ženskoga spola za kojega je rekao «questa inutil preda»¹²²⁸, predao ga je svojoj supruzi. Pjesnik posebice ističe kako je znala lijepo pjevati te da je često boravila u planinama gdje je njezina duša pronalazila spokoj. Angja se pojavljuje u epu u drugom pjevanju. Njezin harmoničan i ljubak pjev nalik je na onaj planinske vile «Modulata con gemito d'amore/Soavemente s'estinguea nell'aure.»¹²²⁹, a pojavljuje se kao kontrast gorčini i mržnji majke i sina te nakratko odvraća njihovu pozornost od zle kobi. Angjina fizička pojava isprva je opisana riječima «una leggiadra forma»¹²³⁰ pa imamo dojam da je to neka utvara, duh, a autor koristi i izraz, «parvenza». Fichert ju također naziva «una festante/Vergine»¹²³¹, koja ima ljupki smiješak. Nešto konkretniji opis vile imamo tek u trenutku u kojem se Vid u nju zaljubljuje:

(...)

Il figlio intanto alla fanciulla il bruno
 Volto, le trecce del lucente crine,
 E gli agili contorni, amabilmente
 Blandia colla rapita anima; un alto
 Fremito di desio lo colse; in quello
 Si scontraron gli sguardi; al guizzo arcano
 Unisona tremò nei cori accesi
 Una fibra mai scossa; e il giovin sangue
 Assurse a colorar di fiamma i volti,
 E sovvertir gli spiriti.-¹²³²

Izgled vilinskog lica ovdje nije karakterističan. Ova vila nije svijetle puti. Njezino je lice smeđe boje, a blistava kosa joj je podijeljena u pletenice. Ljubav koja se dogodila opisana je kao tajanstveni bljesak koji je obojicu istovremeno pogodio. Oboma je zatreperilo srce što Fichert opisuje stihovima «Unisona tremò nei cori accesi/ una fibra mal scossa». Djevojka je u želji da osveti smrt svojih roditelja podmetnula požar, no ipak i ona umire i to od ruke Vidove

¹²²⁷ Isto, str. 58.

¹²²⁸ Isto, str. 57.

¹²²⁹ Isto, str. 38.

¹²³⁰ Isto.

¹²³¹ Isto, str. 38-39.

¹²³² Isto, str. 39-40.

majke. Iako iste vjerske pripadnosti, međusobno se ubijaju. Ipak, majka je, ubivši Angju, onemogućila sinu da ga ljubav prema ženi zavede da ne ispuni svoju obvezu te zbog toga on postaje reprezentativan primjer narodnoga junaka, onaj čija je jedina ljubav ona domoljubna, «Slavia».

Važan doprinos ovoga Fichertovoga djela jest u prezentaciji geografskih, kulturnih i povijesnih značajki kao i narodnih i vjerskih običaja te tradicije Crne Gore. Pored toga osvrće se povremeno i na dalmatinsku kulturu i tradiciju. Opsežan je prikaz mladih Crnogorki čije karakterne crte posebice ističe. Napominje kako one ne dolaze iz sredine koja je svjetski poznata i slavna. One ne dolaze iz spokojnih domova. Žene Crne Gore još odmalena kriju tajnu svog podrijetla, svoje obitelji. U lirskom i sentimentalnom tonu pjesnik pripovijeda o prirodi i sudbini crnogorskih djevojaka. One su vjerne i ustraju u svojoj ljubavi. One su čedne i milostive, nalik na božanska stvorenja jer žive u planini nadomak nebu i suncu, a na otkrivenom čelu kriju Božji blagoslov. Crnogorka, prema riječima autora, kontrolira emocije. Pjesnik ih, kako bi dočarao kako su Crnogorke osobe od povjerenja i koje znaju kriti tajne, vrlo čudnovato uspoređuje s grobovima. Opisuje ih kao duhovno jake osobe spominjući kako njihova krepost, moć i snaga ne umiru, a u njihovim se šaputanjima i nevinim osmjesima očituje misao Boga. Fichertova blagonaklonost prema crnogorskim ženama dostiže vrhunac kada im pridaje osobine vila jer navodi kako ih je stvorio Bog da čuvaju vjeru i da utješe čovjeka koji je u nevolji. Pridaje im osobine vestalki jer ih naziva nevinim čuvaricama vječnog plamenog ognja, ali i anđela koji hodaju po zemlji pa njegov prikaz poprima naposljetku i stilnovističku koncepciju. Kao kontrast takvoj ženstvenosti i nježnosti, Fichert navodi kako je sasvim uobičajeno da Crnogorke nose sa sobom oružje¹²³³.

Nailazimo u djelu i na primjer u kojemu slavenska majka uspoređuje Dalmatinke i Crnogorke i životne uvjete u kojima odrastaju kroz prizmu izgleda nekih dijelova narodne nošnje:

-La codarda parola! Tu la serba
Alle vergini tue, cresciute ai molli
Deliramenti di mutata fede;
A lor, sdegnose del natio costume,
Copron mentiti veli e falli e i lutti;
A noi, figlie dell'alpe il crin protegge
Un berretto od un lino, a noi sul fronte
Stan palesi le colpe e le sventure;
(...)¹²³⁴

¹²³³ Usp. isto, str. 106.

¹²³⁴ Usp. isto, str. 12.

Majka Dalmatinke naziva «vergini» djevicama dok Crnogorke naziva «figlie dell'alpe» kćerima planine. Ističe čuđenje kako Dalmatinke na svadbi i u koroti nose veo kojega naziva «mentiti» lažnima iz razloga jer smatra da nemaju što prikriti. Za razliku od Dalmatinki, Crnogorke prikriju kosu beretkom ili maramom. Njihova nošnja otkriva svu njihovu patnju koju s ponosom pokazuju. Donosi nadalje Fichert i svadbeni običaj prema kojemu se otima mladenka neposredno prije vjenčanja, a budući ju suprug spašava¹²³⁵. Kada opisuje borbu u četvrtom pjevanju, autor također iznosi jedan od svadbenih običaja crnogorskoga naroda, a to je da je pero ubijene ptice znak njegove hrabrosti i ratničke vještine, a tim se perjem kiti ratnikova mladenka¹²³⁶.

Nakon što je Vid poljubio Angju, donosi pjesnik i još jednu značajku ženske narodne nošnje:

(...) Io ti divello
Il berretto di vergine, se attenti
Ammollir quella forte anima, e 'l lungo
Sogno tradir della fremente madre.-¹²³⁷

Djevojci će se oduzeti crvena beretka kao dio crnogorske narodne nošnje koja simbolizira nevinost¹²³⁸, ukoliko smekša snažnu dušu junaka i izda san koji već dugo sanja bijesna majka. Ove slavenske djevice imaju ulogu i u osvetničkom činu. Prema narodnom običaju od košulja ubijenih koje su zaprljane krvlju one prave barjak koji će služiti kao dokaz mladićevoga herojstva¹²³⁹, a on će se objesiti na kuće do izvršenja osvete.

„Vergini Slave,
Cui preme 'l duolo d'un'inulta strage
Desolatrice dei paterni tetti,
M'intessete un vessillo coi cruenti
Lini, serbati ad eternar la triste
Necessità di sangue. (...)“¹²⁴⁰

Daje Fichert i opis dijela crnogorske muške nošnje u stihovima:

-Svelto dal petto,
Scintillante di pendule monete,
Un argenteo crocione, glielo porse,
E dilungò sollecito.-¹²⁴¹

¹²³⁵ Usp. isto, str. 22.

¹²³⁶ Usp. isto, str. 76. i 85.

¹²³⁷ Isto, str. 91.

¹²³⁸ Usp. isto, str. 106.

¹²³⁹ Usp. isto, str. 85.

¹²⁴⁰ Isto, str. 78.

¹²⁴¹ Isto, str. 83-

Kada Vid moli pastira da zaboravi da je poljubio Angju te da mu pokloni srebrni križ u znak obećanja, opisuje se prsluk ukrašen dukatima za kojega Fichert dodaje u bilješkama da isti takav nose i Dalmatinci¹²⁴². Autor govori i o pogrebnim običajima kao na primjer pjesma guslara, stiskanje obraza udovice da budu crveni poput krvi te naricanje koje opisuje u stihu: «Suonò la nenia del compianto estremo»¹²⁴³. Prikazom guslara¹²⁴⁴ koji pjeva o narodnim herojima pri pokapanju pokojnika Turra kao nezaobilaznoga pogrebnoga običaja, autor prikazuje i značaj narodne pjesme koju uvodi u spjev u stihovima:

A rai del sole
Sorseil trofeo della notturna strage.
Sparto è il cenere caro...Fremeranno
Gli atomi erranti delle caste Wile
Condotti a funestar gli ebbri riposi
De'codardi omicidi...abbatteranno
In grembo alle procelle i colti e i campi,
Ed alle soglie degl'iniqui ostelli,
Paventato fantasima, la fame
Assiduamente veglierà-

I vaticini del guslaro antico
Che sugli avelli degli estinti prodi
Luguremente inneggia-¹²⁴⁵

Pored prvoga pjevanja, pjesnik guslara uvodi i na kraju trećega pjevanja. Moli ga da ponavlja priče slavenskih pjevača. Ovdje spominje i nezaobilaznog junaka slavenske narodne pjesme, Marka Kraljevića. Fichert umeće u svoj spjev i romantični mit o Marku Kraljeviću¹²⁴⁶, junaku koji u narodnom vjerovanju nije umro nego čeka pravi trenutak da se probudi iz sna i pomogne narodu u emancipaciji. Stoga, Fichert zaziva guslara da opjeva priču o Marku koji se budi iz svog sna, uzima svoj slavni bodež, podbode konja i krene opet u osvajanje:

¹²⁴² Fichert objašnjava u bilješkama «Nella Serbia come nella Dalmazia, gli uomini indossano un largo panciotto scarlatta, che adornano di svariate monete. Il giovane Vido era reduce dalla Serbia, e ne vestiva le fogge bellissime.» Isto, str. 85.

¹²⁴³ Isto, str. 18.

¹²⁴⁴ Fichert objašnjava: «I guzlari.-Suonatori di guzla, talora nomadi, talora poeti; che a simiglianza degli antichi giullari, visitano i conviti nuziali, auspicando a'felici conubi, e ricordano le gesta degli eroi trapassati, improvvisando de'canti, talora rudemente sublimi.» Isto, str. 23. «La gusla pei poeti Slavi, è come l'arpa pegli Italiani – Gli è un'istrumento cavo, a foggia di mandolino, con una sola corda, donde vengono tratti i suoni mediante un arco.» Isto, str. 66.

¹²⁴⁵ Isto, str. 17-18.

¹²⁴⁶ Fichert donosi u bilješkama kratku biografiju Marka Kraljevića te tumači mit: «(Marco Kraglievich), figlio di Vuccassino Re de'Serbi Voivoda di Prilipo, è l' prototipo dell'eroismo nazionale. Visse nel secolo VI., e no 'l ritengono morto, ma dormente sulla sua spada. Aggiungono che allorquando Iddio farà cadere quell'arme dalla guaina, il Genio d'Illiria risorgerà- Le canzoni slave inneggiano tutte all'altissimo eroe.-> Isto, str. 66.

O guslaro dei monti, che ravvivi
Le perdute armonie della tua terra,
E alla nuova progenie, il formidato
Inno ripeti degli Slavi bardi;
Posa l'estro guerriero sul sepolcro
Del tuo Marco immortal; altri infiniti
S'aggirano colà, finché egli sorga
Dai lunghi sonni, e, ribrandita l'elsa
Del terribile acciar, sproni il destriero
A disfide di gloria.- (...) ¹²⁴⁷

Pored narodne pjesme, Fichert spominje i narodni ples, kolo kroz priču pastira o Angji koja lijepo pleše¹²⁴⁸. Spominje i tradicionalni način primanja gostiju odnosno proslavu povodom povratka mještana u rodni kraj kao što je ispijanje vina i pušenje lula oko ognjišta.

O zajedništvu Crnogoraca tumači i opis vjerskoga običaja kojemu je pjesnik posvetio najveću pozornost, a to je slavljenje pravoslavnoga Badnjaka, odnosno iščekivanje Božića. Opis ovoga blagovanja je zapravo i jedini optimistični trenutak u spjevu što govori kako je štovanje ovoga blagdana od iznimne važnosti za Crnogorce:

È la santa vigilia. Il casalingo
Rito dei padri, al religioso ardore
Dei figli è legge, e nella greca fede,
Legge inviolata. ¹²⁴⁹

Autor objašnjava u bilješkama da su vjerski običaji i slavljenja vjerskih blagdana kod Slavena pravoslavne vjeroispovijesti od izuzetne simboličke važnosti tako da je bez obzira na rizik da bi prikaz jednog takvog obreda mogao biti dosadan čitatelju, Fichert je odlučio prikazati tradicionalni način na koji se slavi Badnji dan. Pjesnik opisuje tradicionalni narodni običaj na Badnju večer. Muškarci su odlazili u šumu posjeći drvca hrasta badnjaka za svoju obitelj, ali i za one koji to nisu mogli, bilo zato što su bili prestari ili jako mladi čime pjesnik ističe i humanost i zajedništvo ovoga naroda. Nadalje pripovijeda kako bi drvca u suton donosili u dvorišta kuća. Mlada su drvca bila dodjeljivana mlađim osobama, a starija i veća starijima. Pred kućama, ljudi bi u ime Boga pozdravljali starješinu obitelji koji bi im dolazio ususret i odzdravljao. Dok su mladići ulazili u kuću, mlada bi djevojka stajala postrance držeći u desnoj ruci pladanj sa žitaricama, a u sredini pladnja je bio šipak na kojem je gorjela voštanica. Djevojka bi mladićima u lice bacala punu šaku zobi. Stabla bi se poredala u obliku

¹²⁴⁷ Isto, str. 64.

¹²⁴⁸ Usp. isto, str. 85.

¹²⁴⁹ Isto, str. 113.

križa i ložila bi se vatra. Jedan bi se pucanj ispalio te bi označio početak večere. Prostrlo bi se po slami bijelo platno na koje bi se stavilo lovorovo stablo, a blizu njega obla Česnica. Nazdravljalo se u ime Boga, ispijalo bi se vino u zdravlje obitelji i prijatelja, a starješina bi još u vatru polio malo najukusnijeg vina. Pjevale su se ljubavne i junačke pjesme. U bilješkama Fichert objašnjava i simbolično značenje predmeta tako da božićna drvca simboliziraju prisjećanje na milosrđe pastira koji su u babinje donijeli drvo za ogrijev u jaslice. Poškropljivanje stabala vinom simbolizira njihovu slavu, što ih čini posrednicima u blagostanju obitelji. Stabalce lovora simbolizira veliko slavlje ili veliku svečanost. Slama simbolizira onu u štalici u Betlehemu. Pjesnik govori također kako je bilo obvezno da mladići zakorače u kuću desnom nogom jer se vjerovalo da kročenje lijevom nogom donosi nesreću. Bacanje zobi simboliziralo je želju da se zobi nahrane opasne životinje koje su predstavljale opasnost Božjem porodu. Šipak u slavenskim običajima simbolizira dijete muškog spola, a voštanica ili mala svijeća simbolizira žrtvu koja se prinosi Bogu, kako bi obitelji podario mušku djecu. Česnica je riječ slavenskoga porijekla. To je veliki kruh okruglog oblika kojeg blagoslivlja svećenik. Pjesnik također ukazuje i na običaj blagoslivljanja prijateljstava pri kojem se prijatelji blagoslivljaju, a oni se pred Bogom zaklinju na vječno bratstvo prijateljstvo¹²⁵⁰.

Mač, vjera i gusla čine trijadu koja karakterizira Vida kao narodnoga junaka. Dva elementa koja čine sastavni dio posljednjega pjevanja su Božić kao vjerski blagdan te proljeće koje dolazi nakon duge i turobne zime u kojoj se odvila osveta. Ona simboličnije rađanje ili preporod nacija, osnivanje novih nacija ili oživljavanje i ujedinjenje postojećih što postaje glavnim motivom Fichertovoga epskoga pjesništva. Sve su to pjesničke intervencije koje imaju za cilj predložiti težnju potlačenih naroda da se na takav način oslobode tuđinskog jarma te uživaju slobodu kao temeljno ljudsko pravo svakoga čovjeka.

Ovaj Fichertov spjev doživio je brojne kritike koje su unatoč nekim ozbiljnijim primjedbama ohrabrile daljnji pjesnikov rad. V.E. Dal Torso u časopisu «Osservatore Triestino» ovo djelo vrednuje iste godine kada je i objavljeno. Smatra kako je pjesnik pogriješio u odabiru jezičnoga izraza jer talijanski jezik nije naviknut na prikaz tako strašne čini kao što je crnogorska osveta¹²⁵¹. U siječnju 1858. godine venecijanski časopis «Gazzetta di Venezia»¹²⁵²

¹²⁵⁰ Usp. isto, str. 135-136.

¹²⁵¹ Usp. Ana Bukvić, *L'emancipazione slava nell'opera d'impegno di Luigi Fichert*, nav. dj., str. 51.

¹²⁵² G. Piermartini, *Critica. La Madre Slava Canti VI di Luigi Fichert, Dalmata, Zara, Tipografia De Marchi – Rougier, 1857* («Gazzetta di Venezia», br. 1, god. 1858)

objavljuje osvrt na djelo *La madre slava*. Autor kritičkog članka G. Piermartini divi se snazi prikaza mentaliteta Crnogoraca kao i prikazu njihovih divljih osjećaja nastalih pod stegom dugovječnih ratnih zbivanja: «i suoi versi spirano tutto il vigore e la forza d'una razza, che vive in seno alla guerra come in proprio elemento, e l'indole slava vi è ritratta co' più robusti colori». Jedino što ovaj autor zamjera Fichertu jest nedostatak spontanosti u razvoju radnje. U časopisu «Osservatore dalmato»¹²⁵³ istoga mjeseca se pojavljuje prijepis članka iz časopisa «Eco di Fiume», a potpisuje ga autor pod pseudonimom Amani. On spominje slavu koju je u vrlo kratkom vremenu stekao ovaj Fichertov spjev, a posebice ističe vrijednost njegovoga stila te ohrabruje njegovo daljnje stvaranje: «Trovo infatti in questo poemetto tanta potenza di stile accompagnata da quell'onda armonica che rapisce il lettore e lo sforza a terminar la lettura d'un canto quando l'ha cominciata; trovo tratteggiati vergini argomenti, scorgo nell'autore un grande pensiero; nel suo lavoro un indirizzo delle menti ad un possibile avvenire.» U veljači iste godine «Osservatore dalmato»¹²⁵⁴ donosi i Tommaseovo mišljenje o odabranim djelima koja su recentno objavljena među kojima je i ono o Fichertovom djelu. Dakako, ovo je Tommaseovo mišljenje, u odnosu na ostale kritike i najpovoljnije. Šibenčanin ne propušta zamijetiti «nevjerojatnosti» kojima *La madre slava* obiluje i koje mu zamjera, no ipak one ne uspijevaju umanjiti, prema njegovom mišljenju, ljepotu samoga spjeva. Tommaseo preporuča Fichertu da ubuduće pomnije pripazi na stil, umjerenost u brzini pripovijedanja te da pri odabiru tematike pripazi da ona ne bude prestara čime zagovara da se pripovijedaju događaji koji su bliži sadašnjosti. I novine na hrvatskom jeziku donose vijest o ovome hvaljenome djelu. To čini Jovan Sundečić u «Glasniku dalmatinskom»¹²⁵⁵ također 1858. godine. Sundečić posebice ističe način na koji su pravoslavni običaji opisani. Slaže se s ostalim kritičarima kako je njegov jezik jako dobar, a «stihovi puni krieposti i izražaja, a osiećanja su na nekim miestima uprav u visokom stepenu izvedena». Sundečić ipak iznosi i par primjedbi. Smatra kako Fichert svome spjevu nije dao prikladan naslov te da je na takav način možda prenio krivu poruku onima koji ne znaju kakve su to slavenske majke pa putem Fichertovoga djela dobiju mišljenje da su slavenske žene općenito zle i osvetoljubive. Stoga predlaže naslov *La Vendetta Slava* ili *La Vendetta nel Montenero* jer je glavna tema krvna osveta mada, zaključuje, ona postoji još uvijek samo u Crnoj Gori, ali više ne u tolikoj mjeri

¹²⁵³ Amani, *Appendice. La madre slava di Luigi Fichert-Dalmata* («Osservatore dalmato», br. 9-10, god. 1858)

¹²⁵⁴ Niccolò Tommaseo, *Giudizii su alcune opere e persone illustri Dalmate* («Osservatore Dalmato», br. 23-24, god. 1858)

¹²⁵⁵ Jovan Sundečić, *Književne vesti* («Glasnik dalmatinski», br. 9, god. 1858)

kako je to predočio Fichert. Druga je zamjerka ta što je Fichert prema mišljenju Sundečića, trebao umjesto Crne Gore predstaviti prirodu, kulturu i život svoga rodnoga kraja jer to smatra prijeko potrebnim: «Pak, mi bismo želili da se gosp. Fikert u buduće bolje upozna s'duhom našeg Pjesništva, s'našim običajima, s'nasom poviestnicom, s'našom dušom i s našim osiećanjem. Tim bi više svojstvenih pojamah svom pjesničkom duhu pribavio, plenenitie, i uprav nenadmašnom verlinom blistajuće se slike iz našeg narodnog života sebi za predmet uzimao i njih tudjincima u veličanstvenom izgledu pod oči podnosio; a to sve radi časti ovoga naroda, koi posred svoje prostote, posred svoga siromaštva, ima toliko verlinah, u kojima neustupa bujno izobraženim i u blagu norećim koljenama». F.D. Guerazzi u periodiku «Il Nazionale»¹²⁵⁶ cijeni pjesnikov stilski izričaj na talijanskom jeziku. Nepotpisani članak u časopisu «Il Dalmata»¹²⁵⁷ Fichertovo djelo *Madre slava* hvali zbog «ecellenza di contenuto e nobilità di forma». Prigodom četvrtoga izdanja spjeva Pietro Mazzoleni¹²⁵⁸ je dao krajni sud u pozitivnome vrednovanju Fichertovoga najznačajnijega i najpoznatijega književnoga djela. Navodi kako djelo obiluje pjesničkim mislima i osjećajima koji su živo i vjerodostojno prikazali osobe, mjesta, običaje, a primjećuje i korektnost stila, brzinu pripovijedanja, iskrenost i otvorenost izricanja što je urodilo uspjehom. I Vito Morpugo će se obratiti u pohvalu spjeva riječima: «Poemetto di vera ispirazione e che gareggia per bellezza e per onda di verso coll'Alardi e col Prati. Peccato che quella madre slava sia tipo di così efferata crudeltà»¹²⁵⁹. Ipak, poput ostalih tuguje za prikazom majke kao iznimno zlobne. Sličnim se komentarom pridružuje i Ana Bukvić navodeći kako je Fichert prikazao prije svega Slavene kao sudionike u nasilju¹²⁶⁰. Persida Lazarevič primjećuje Fichertov pokušaj «da prilagodi strukturalne i tematske elemente srpske narodne poezije svojim stihovima»¹²⁶¹ što mu ipak, prema mišljenju autorice nije urodilo plodom. Glorija Rabac – Čondrić hvali Fichertovo umijeće izlaganja fabule i ocrtavanja likova navodeći: «U romantičkoj egzaltaciji junačkih vrlina crnogorskog naroda, pjesnikova riječ se napinje, postaje nasrtljiva, izbija u prvi plan i samoživo kruži po slavnoj historiji Crne Gore. U svojoj razigranosti ona skače s lika majke na lik sina i isprekidano izlaže tokove zbivanja sve do stravičnoga kraja glavne junakinje

¹²⁵⁶ F. D. Guerazzi, («Il Nazionale», br. 32, god. 1873)

¹²⁵⁷ *Le lettere italiane in Dalmazia* («Il Dalmata», br. 45, god. 1892)

¹²⁵⁸ Pietro Mazzoleni, *Note letterarie Luigi Fichert e la sua Madre slava* («Il Dalmata», br. 8, god. 1897)

¹²⁵⁹ Vito Morpugo, *La madre slava. Canti se idi Luigi Fichert, Zara, Demarchi Rougier, 1857.*, u *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1856 e 1858.*, nav. dj, str. 223.

¹²⁶⁰ Usp. Ana Bukvić, *L'emancipazione slava nell'opera d'impegno di Luigi Fichert*, nav. dj., str. 52.

¹²⁶¹ Persida Lazarevič, *Srpska usmena tradicija u slovenskoj viziji Luidija Fikerta*, nav. dj.

(...)»¹²⁶². Mate Zorić, pored spomena na tematiku djela posebice naglašava kako su Ficherta «nosile romantičke strasti, duboka mržnja i ljubav, kao i njegov uzor Aleardija, od kojega je preuzeo oblik nadahnute lirske cjeline s čestim narativnim epizodama, pomalo prozni govor i poseban, ironično-melodramatski ton. Njegov pomodni romantizam prenosio je unutarnje konflikte do nekih kozmičkih dimenzija (...)»¹²⁶³.

Fichertov je spjev *La madre slava* doživio ukupno četiri izdanja. Pored spomenutog izdanja iz 1857, djelo je objavljeno 1862. godine¹²⁶⁴ također u Zadru, a potom je doživjelo i dva izdanja u Veneciji; 1873. godine te 1896. godine¹²⁶⁵. Prva je tri izdanja pjesnik posvetio vlastitoj majci, ali i u figurativnom smislu majci domovini o čemu se konkretnije da naslutiti iz predgovora trećega izdanja upućenom talijanskom čitateljstvu u kojem pjesnik ističe kako je karakter ili ideja njegova spjeva isključivo politička.¹²⁶⁶ Objašnjava kako Vid simbolizira «il genio nazionale illirico», a koji se stvara u Srbiji koju Fichert naziva slavenskim Pijemontom. Navodi dalje kako konflikt između dviju zaraćenih kuća aludira na stoljetnu borbu između tlačitelja i potlačnih¹²⁶⁷. Prigodom trećega izdanja spjeva, Fichert se smatra dužnim tražiti oprost Italiji koju naziva «l'Italia colta» jer se usudio spjev napisati njihovim jezikom. Ovime dakle talijanski jezik ne prihvaća svojim jezikom kojega naziva «mio nativo dalmatico» već tuđim jezikom. Kao razlog zbog kojega piše na talijanskom navodi želju da Italiji približi, sažeto rečeno, duh slavenstva: «Ma lo feci solo col desiderio di svelare un lembo dell'orizzonte slavo, affinché tutti quelli che conservano un alto e generoso sentire, ci rivolgano uno sguardo di simpatia, che percorra l'opera e la fratellanza avvenire.»¹²⁶⁸.

Promjene koje je Fichert činio u navedena četiri izdanja su stilske, leksičke, sintaktičke, ali i semantičke. Svakim novim izdanjem, pripovjedačev izraz postaje sve proznijim. Pjesnik također neke stihove izbacuje ili ih zamjenjuje novima čime u nekim dijelovima bitno mijenja semantički smisao pjesničke slike. U drugom izdanju u odnosu na prvo, Fichert mijenja ideju prva dva stiha. U izdanju iz 1857. godine u prva dva stiha iskazuje sigurnost da spjev neće odgovarati ukusu vremena, a pjesnik ga stvara jer je gnjevan. U drugom izdanju mijenja takvu

¹²⁶² Glorija Rabac-Čondrić, *Romantičke vizije Luigija Ficherta*, nav. dj., str. 474-475.

¹²⁶³ Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 458-459.

¹²⁶⁴ Luigi Fichert, *La madre slava*, Zadar, Battara, 1862.

¹²⁶⁵ Luigi Fichert, *La madre slava*, Terza edizione, Venezia, Tipografia del giornale «Il Tempo», 1873; Luigi Fichert, *La madre slava*, Venezia, Tipografia emiliana, 1896.

¹²⁶⁶ Luigi Fichert, *La madre slava*, nav. dj., 1873., str. (1)

¹²⁶⁷ Usp. isto.

¹²⁶⁸ Usp. isto, str. (2).

ideju u nešto optimističniju vjerojatno jer je ponesen relativno dobrim kritikama pa sumnja u uspjeh spjeva postaje zamijenjena stihom kojim kaže da njegova pjesma potiče srce da kuca.

Zanimljiva je i promjena grada kao krajnje geografske granice do koje pjesnik želi da se glas o njegovom spjevu širi:

Recami 'l grido
Da Troja a Famagosta¹²⁶⁹

porgimi 'l grido
da Troja a Missolongi¹²⁷⁰

Umjesto ciparskog grada Famagoste u prvom izdanju, pjesnik uvodi u drugo izdanje grčki grad Misolongi. Moguće je da je jedan od razloga taj što je upravo u ovom gradu umro engleski romantički pjesnik George Gordon Byron gdje je aktivno sudjelovao u Grčkom ratu za neovisnost, odnosno u grčkom ustanku u Osmanskom carstvu. Ovom izmjenom, Fichert izražajnije upućuje na idejnu misao svoga djela, borbu protiv potlačenosti.

Treće izdanje u odnosu na drugo, pored leksičkih i stilskih promjena, ima i promjene u grafičkoj strukturi. Autor izbjegava trotočje i višetočje. Također nastoji razdvojiti ili spojiti strofe u veće misaone cjeline te izbjegava ponavljanja i sintaktičku eliptičnost čime također postiže željenu prozaičnost, ali i veću jasnoću izraza. Izostavlja i dijalog između pjesnika kao subjektivno refleksivnoga i objektivnoga pripovjedača. Zanimljivo je također kako u trećem izdanju nedostaje cijeli putopisni osvrt na dalmatinsku, crnogorsku i grčku obalu. Dakle, autor izbacuje ukupno četrdeset i pet stihova. Moguće je da ove stihove izbacuje jer ih smatra suvišnima i nepovezanima s ostatkom narativnoga niza i originalne misaone ideje. Ipak, obzirom na predgovor i mjesto ovoga izdanja, ovaj nam se pothvat čini neuobičajenim jer sadrži važne geografske, povijesne i kulturne podatke o ovome kraju. U četvrtom izdanju, autor je nešto slobodnijii i eksplicitniji u izricanju stavova kao na primjer onoga kada uspoređuje dalmatinsku i crnogorsku žensku nošnju kao što se može vidjeti u stihovima:

Alle vergini tue, cresciute ai molli
Deliramenti di mutata fede;
A lor, sdegnose del natio costume,
Copron mendaci veli i falli e i lutti; (...) ¹²⁷¹

Alle vergini tue, cresciute ai molli
Costumi di menzogna e di spergiuoro
A lor, sdegnose della fede avita,
Copron mendaci veli i falli e i lutti; (...) ¹²⁷²

¹²⁶⁹ Luigi Fichert, *La madre slava*, nav. dj., 1857., str. 111.

¹²⁷⁰ Luigi Fichert, *La madre slava*, nav. dj., 1862., str. 81.

¹²⁷¹ Luigi Fichert, *La madre slava*, nav. dj., 1873., str. 11-12.

Također, ime Turro u četvrtom izdanju mijenja u slavensko ime Mirko. To je ime autor posudio iz prijevoda ovoga djela na hrvatski jezik iz 1861. godine. Prijevod izlazi u Zadru samo godinu dana prije nego je objavljeno njegovo drugo izdanje. Preveo ga je Antun Šimonić pod naslovom *Slavska mati*, a u prijevod je intervenirao i spomenuti autor kritike Jovan Sundečić kojemu se prevoditelj zahvaljuje na pomoći. Prijevod je načinjen u prozi što pretpostavljamo i nije bio pretjerano zahtjevno zbog narativnosti. U predgovoru napisanom u Zadru 1. siječnja 1861. godine, Šimonić ovaj prijevod drži pripadnikom naslijeđa hrvatskoga jezika na kojem se svakim danom piše sve više djela, a ta djela obiluju kako i autentičnim karakteristikama svoga govornog područja (pri čemu vjerojatno misli na narodnu književnost), tako i bitnim karakteristikama iz drugih književnosti¹²⁷³. Šimonić upozorava također kako Fichertove bilješke u kojima on objašnjava o narodnim običajima i povijesnim činjenicama nije prevodio jer su one dobro poznate slavenskom puku. Naglašava također kako je ime supruge slavske majke Turro promijenio u Mirko, jer mu se činilo da bolje odgovara hrvatskom jeziku. Šimonić se posebno zahvaljuje, piscu, svećeniku i profesoru Jovanu Sundečiću, koji ga je savjetovao prilikom prevođenja¹²⁷⁴. Djelo je transformirano i u melodramu¹²⁷⁵. Smatramo da nije bilo teškoća budući da je zamjetan dio napisan kroz dijaloško suprotstavljanje likova, a tu se nailaze i intervencije u obliku komentara na dramsku radnju koje kor govori u melodramskom tonu.

2.13.2. *La stella di Varsavia* – lirsko – epski spjev

Lujo Fichert objavljuje u Trstu 1863. godine¹²⁷⁶ lirsko - epski spjev *La stella di Varsavia*. Napisan je u nerimovanim stihovima različite duljine narativnog izraza u koji umeće lirsko sentimentalne dijelove od kojih je najizrazitija balada poljskim ženama. Ovo djelo je podijeljeno na dva pjevanja nejednake duljine, a svako pjevanje je podijeljeno i na manje

¹²⁷² Luigi Fichert, *La madre slava*, nav. dj., 1896., str. 10.

¹²⁷³ Usp. Antun Šimonić, *Slavska mati spjev u šest pjesmah Alojzja Fikerta*, Zara, 1861., str. 3.

¹²⁷⁴ Usp. isto, str. 4.

¹²⁷⁵ Luigi Fichert, *La madre slava*, melodramma in tre atti di Luigi Fichert, nav. dj. Postoji i raniji rukopis ove drame. Melodrama je prikazana u Zadru 1861. godine, u Trstu 1865. godine i Zagrebu 1866. godine. Usp. Ana Bukvić, *L'emancipazione slava nell'opera d'impegno di Luigi Fichert*, nav. dj., str. 52-53; Jerko Bezić, *Nosioci zadarskog muzičkog života u odnosu na narodni preporod u Dalmaciji*, nav. dj., str. 303-305; Rudi Belić, *Zadar u Narodnom preporodu*, nav. dj., str. 85; Tihomil Maštrović, *Drama i kazalište hrvatske moderne u Zadru*, nav. dj., str. 287.

¹²⁷⁶ Luigi Fichert, *La stella di Varsavia*, Nuovi canti di Luigi Fichert, Trieste, Hermanstorfer, 1863.

cjeline. Prvo pjevanje ih sadrži šesnaest, a drugo osam. Spjev počinje pojavom ženskoga lika nadnaravnih sposobnosti kojemu pjesnik izražava divljenje personifikacijom firentinskoga povjetarca koji pjeva «La stupenda straniera»¹²⁷⁷ dok ona promatra rijeku Arno iz ukrašene kočije. U ovom trenutku pjesnik se naglo prebacuje na drugu pjesničku sliku suprotnu ovoj, a to je njegovo sjećanje mrtvoga majčinoga lica. Posebice ističe majčine oči koje nalikuju na one ranjene Amazonke čime upućuje na gorljivost karaktera koji je spreman za borbu te na simbol vjere u obliku križa koji pada na njezine grudi. Pjesnik nadalje pripovijeda djelovanje ove žene: «Trasvolava sui margini sorrisi/Da una festa di fior, d'erbe, di luce,/D'arte, d'amori...»¹²⁷⁸. U trećoj cjelini donosi glavnu temu svoga spjeva. Stihom «Polonia geme!»¹²⁷⁹ nagoviješta kako će se osvrtni na političko stanje Poljske koja je nakon Kościuszkovog ustanka 24. ožujka 1794. godine kao reakcije na trodijelnu podijeljenost teritorija Poljsko – Litvanske Unije između Habsburške Monarhije, Ruskoga Carstva i Pruske¹²⁸⁰ ostala neujedinjena sve do kraja Prvoga svjetskoga rata u XX. stoljeću. U ovom dijelu pjesnik spominje poznatoga poljskoga kralja Ivana III. Sobieskog iz XVII. stoljeća koji je obranio poljski teritorij od turske vlasti¹²⁸¹. Stoga, mlada djevojka hrli u pomoć ovoj slavenskoj zemlji koja je nestala sa zemljopisne karte Europe zbog čega pjesnik izražava svoju gorčinu. Fichert spominje i lokalitete koje ova djevojka posjećuje, no ne zadržava se na njihovom opisu. Simbolika njihovoga odabira nije u potpunosti jasna. To su na Apeninskom poluotoku gradovi Fiesole, Rim, Vatikan, Napulj, otok Sicilija, potom grad Faro u Portugalu. Spominje pjesnik kako taj ženski lik kojega naziva imenom Amanda, prelazi Alpe te bježi u napušteni dvorac u koji su poslana dvojica palih Kościuszkovih boraca, a za koje ističe kako su oni mrtvi, a ne uspavani «(...)morti,/ma non domi»¹²⁸² kako bi aludirao na gubitak nade naroda u oslobođenje od tuđinske vlasti kao kontrast buđenju Marka Kraljevića kod srpskoga naroda¹²⁸³.

Deveta cjelina započinje prikazom mjesta radnje i vremena radnje:

¹²⁷⁷ Isto, str. 5-6.

¹²⁷⁸ Isto, str. 6.

¹²⁷⁹ Isto, str. 7.

¹²⁸⁰ Podrobnije o ustanku i stanju Poljske države u XIX. stoljeću pogledaj u Jerzy Lukowsky, Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006., te u Damir Agičić, *Podijeljena Poljska 1772-1918.*, Zagreb, Srednja Europa, 2014.

¹²⁸¹ Giovanni III. Sobieski, (Olesko 2. lipnja 1624. – 17. lipnja 1696.) poljski kralj, također se zalagao za savezništvo Poljske s Francuskom. Usp. *Enciclopedia italiana Treccani*, Giovanni III Sobieski <http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-iii-sobieski-re-di-polonia/> (28.1.2016.)

¹²⁸² Luigi Fichert, *La stella di Varsavia*, nav. dj., str. 9.

¹²⁸³ Slavensku predaju o Marku Kraljeviću Fichert reducira na srpsku.

In un'aerea torre
Del castello vigilava Amanda.-
Stridia una brezza siberiana, ed era
D'april , ma fitta e candida la neve
Facea quel dì la primavera bianca.¹²⁸⁴

Pjesnik smješta radnju u već spomenuti dvorac. Moguće je da se radi o Petropavlovskoj tvrđavi u Sankt Petersburgu gdje je bio zatočen spomenuti poljsko-litvanski vođa za slobodu. Vrijeme radnje je hladni mjesec travanj što se također podudara s podacima o ustanku koji se odvio također u travnju¹²⁸⁵. Pripovijeda kako stiže vlak prepun novaka među kojima je i Amandin voljeni pjesnik Oscar. Autor spominje kako je protjeran na Kavkaz, a ostavlja svoju harfu na kojoj kasnije zasniva Saffo koja je svojom pjesmom dosljedno pozdravljala borbu za slobodu. Ovu misao pjesnik upotpunjuje usporedbom s preciznošću strijele još jednoga narodnoga junaka Wilhelma Tella¹²⁸⁶ koji je isprva pogodio jabuku na glavi svojega sina kako bi izbjegao pogubljenje zbog otpora vlasti. O karakternom profilu narodne junakinje Amande najbolje govore stihovi:

(...) Era il suo mondo
La Polonia-il vangelo unica legge-
Satana il russo-libertà il suo Dio.¹²⁸⁷

U trinaestoj epizodi pjesnik spominje Amandinu bol zbog toga što je daleko od svoje rodne grude. Ovaj dio sadrži pjesmu koju će ispjevati «Stella di Polonia». U ovoj pjesmi sastavljenoj od pet strofa različitima po broju stihova koji su nerimovani i nejednake dužine, pjesnik odaje još nekoliko biografskih podataka o Kościuszku. Pjeva o podizanju ustanka i općim nemirima koji su vladali na tim prostorima. Isto tako uključuje i promišljanja, doduše nedorečena, o događajima koji su uslijedili nakon ustanka, o Kosciuskovom nepovjerenju Napoleonu budući da junak nije htio stati na stranu Francuza dok se ne uvjeri da će Napoleon vratiti Poljskoj one granice koje je imala i prije¹²⁸⁸. U sljedećoj cjelini, pjesnik jasno izražava kako ovaj junak odustaje od sporazuma s Francuskom:

¹²⁸⁴ Luigi Fichert, *La stella di Varsavia*, nav. dj., str. 10.

¹²⁸⁵ Usp. Damir Agičić, *Podijeljena Poljska 1772-1918*, nav. dj., str. 24.

¹²⁸⁶ Usp. *Wilhelm Tell, Biography, Or, Third Division of «The English Encyclopedia»*, (ur.) Charles Knight, Vol. 5, London, Bradbury, Evans & Company, 1867., str. 954.

¹²⁸⁷ Luigi Fichert, *La stella di Varsavia*, nav. dj., str. 10.

¹²⁸⁸ Usp. Damir Agičić, *Podijeljena Poljska 1772-1918*, nav. dj., str. 33.

Con piacevol ira
Messa a confino, sdrucchiando lungo
I tramiti ferrati insino al mare:
»Addio Francia, sciamò la geniale
Malafattrice, addio Francia, penitente
Vedi, io dilungo, ma tu pur, o arguta
Cicaliera, patisci un pio digiuno;
La libertà ti niegano, e pentita
L'onor rimpiangi dei perduti gigli!¹²⁸⁹

U sljedećoj se epizodi pjesnik obraća Italiji. Personificirana Poljska traži pomoć Italije, no razočarana je jer je i ova zemlja pokošena snažnim političkim nemirima. Petnaesta i šesnaesta, zaključna cjelina prvoga pjevanja odišu budničkim karakterom u prikazu slomljenih poljskih majki koje, iako izmučene i na rubu iznemoglosti povikuju «Polonia vive!» te daju nadahnuće i poticaj narodu na daljnje djelovanje i borbu za slobodu. Ovakvom budničkom karakteru dodaje i jednu baladu u kojoj pjeva o sudbini poljskih žena zbog dolaska tuđinaca, no njihov patriotski žar ništa ne uspijeva ugasiti. Dojam isprepletenoga straha i vjere, Fichert upotpunjuje prizivom biblijske teme o egipatskom ropstvu te Poljsku naziva «Nuovo Israele»¹²⁹⁰.

Drugo pjevanje započinje opisom mjesta Lario na obali talijanskoga jezera Como te prikazom Armande kako leži na nad grobom netom preminule majke. Simbolični su povici za koje djevojka vjeruje da ih čuje upravo od svoje majke, a oni se ponavljaju iz prethodnoga pjevanja: «Polonia vive!». Stihovi potiču Armandu na daljnje djelovanje. Nakon što svom ocu prenese vijesti o majčinoj smrti, oboje se odluče usprotiviti Rusima. U ovm dijelu započinje temeljna radnja djela. Mjesto radnje je Sankt Petersburg u jesen. Pjesnik se usredotočuje na Amandino te očevo joj odolijevanje Rusima prilikom obrane Petropavlovske tvrđave opisano u petoj i šestoj cjelini drugoga pjevanja. Fichertovo pripovijedanje tijekom bitke prepuno je nedorečenosti tako da se ne uspijevaju sa sigurnošću odgonetnuti detalji događaja. Pripovijedanje započinje padanjem željeznih vrata tvrđave te prikazom iščekivanja napada Rusa koje naziva «carnefici»¹²⁹¹. Ukratko ukazuje na pokolj, donosi i prizor agonije na samrti pri kojem ističe zazivanje majke ranjenika. Pojavljuje se Amanda kako bi pomogla u oslobađanju tvrđave, a njezinu umiješnost u borbi, Fichert pak dokazuje samo jednom strofom u kojoj njezine ratničke sposobnosti idealizira s dozom već uobičajenoga pretjerivanja:

¹²⁸⁹ Luigi Fichert, *La stella di Varsavia*, nav. dj., str. 14.

¹²⁹⁰ Isto, str. 17.

¹²⁹¹ Isto, str. 23.

Non morì colei;
Fu la disfida del destin suprema;
Ma nella lotta, ella calcò il destino.-
Opra ammiranda, che soverchia il vanto
Di trionfata battaglia; sovrumana
Signoria dello spirito che doma
E incatena il dolor. ¹²⁹²

U ovom se dijelu pojavljuje i njezin ljubavnik Oscar koji je pobjegao s Kavkaza kada je čuo da je opkoljen Armandin dvorac. Scena u kojoj joj on iskazuje ljubav, njihovi poljupci te na kraju Amandino odolijevanje muškarčevoj ljubavi te odricanje u korist i čast borbe za domovinu, je najsentimentalniji prizor s jakom i glavnom patriotskom porukom spjeva:

» Non ho più amante, Oscarre; sulla terra
» Sdegni e battaglie; gli sponsali in cielo.
» Sono un guerriero della morte, aprite
» Le vostre file, a me il vessillo, e avanti!
- Così disse ed oprò. —¹²⁹³

U ovim se stihovima Amanda odriče ljubavi prema Oscaru te odlazi služiti domovini. Naredi da se zapali utvrda te bježi prurušena u ratnika. Naposljetku pogiba od pada s konja. Ovakav tragični završetak glavne junakinje također se vezuje uz biografiju poljskog narodnog junaka i borca za slobodu Tadeusza Kościuszka koji također umire od pada s konja¹²⁹⁴. La giovane Slavia, odnosno Amanda u ovom djelu Luje Ficherta je zapravo spomenuti poljski junak koji se pojavljuje kao žena. Nadjenuto žensko ime Amanda, samo je po sebi simbolično, a znači ona koju se mora voljeti ili ona koja treba biti voljena. Fichert na ovaj način također poručuje jasnu patriotsku poruku, a to je da čovjek mora voljeti domovinu jednako kao što voli i svoju rođenu majku. Amanda postaje simbolom pokušaja ujedinjenja rascjepkane slavenske države nestale s europskoga zemljovida te simbolom oslobođenja od onih koji su ju podijelili, od tuđinske vlasti i tlačitelja. Smrt majke mlade Slavenke na koju je Fichert ukazao, pored pjesnikovoga subjektivnoga sentimentalnoga značenja, nameće također važan patriotski značaj, smrt majke označava nestanak slavenske države, no njezin porod «La giovine Slavia»,

¹²⁹² Isto, str. 27.

¹²⁹³ Isto, str. 28.

¹²⁹⁴ Spomenuti je junak poginuo 15. listopada 1817. godine o čemu je izvijestio i talijanski časopis «Diario di Roma», br. 91, god. 1817.

označava smisao i borbu za njezino ponovno osnivanje: «(...) – intese/Abbandonar le solitarie zolle/Alla pietà d'una gentil natura;/ A un'altra madre la sua madre»¹²⁹⁵.

Fichert zaključnim stihovima o Amandi dodaje još jednu cjelinu. U njoj pjesnik pozdravlja svoje djelo te poručuje ilirskim ženama da se na primjeru Amante bore za svoju domovinu.

Kritičko mišljenje na ovo djelo iznosi Paolo Tedeschi u časopisu «Il tempo» navodeći kako mu prije svega nedostaje u određenim dijelovima detaljno opisivanje premda je očit trud da što podrobnije prikaže način života i kulturu civilizacije koja je nalik nomadskoj¹²⁹⁶. Bukvić zaključuje kako pjesnik predstavlja Poljake kao hrabar i odan narod, ali i kao žrtve¹²⁹⁷. Ovo djelo Luje Ficherta prikazuje djelovanje poljskoga narodnoga junaka kroz lik žene. Autor koristi njegove stvarne biografske podatke no njih ne uspijeva iznijeti na jasan i koncizan način. Ni ovo djelo stoga ne karakterizira stupnjevito pripovijedanje niti jasnoća pjesničkoga izraza.

2.13.3. *La giovane Slavia* – lirsko – epski spjev

Šest godina nakon što je objavio djelo *La stella di Varsavia* Fichert objavljuje njegovo drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje pod naslovom *La giovane Slavia* u Veneciji¹²⁹⁸. I ovo je Fichertovo djelo posvećeno njegovoj majci, no ovoga puta preminuloj.

Sastavljeno je od dva pjevanja nejednake duljine. Svako je pjevanje rascjepkano na manje cjeline tako da ih prvo sadrži sedamnaest te jednu zaključnu strofu koja nije numerirana dok ih drugo sadrži jedanaest. Stihovi nisu rimovani te su različitoga metra.

Za razliku od prvoga pjevanja, Fichert na početku drugoga izdanja dodaje uvodnu cjelinu sastavljenu od četiri stiha u kojima implicitno upućuje na vrijeme i mjesto radnje:

Era un autunno, s'addormia Firenze
Nelle braccia dell'ultimo Lorena,
Ned ella ancor parodiava Roma,
Perchè Italia era un sogno, e Roma un mondo.¹²⁹⁹

¹²⁹⁵ Luigi Fichert, *La stella di Varsavia*, nav. dj., str. 21.

¹²⁹⁶ Paolo Tedeschi, *Bibliografia. La Stella di Varsavia. Nuovi canti di Luigi Fichert* («Il Tempo», br. 139, god. 1863)

¹²⁹⁷ Usp. Ana Bukvić, *L'emancipazione slava nell'opera d'impegno di Luigi Fichert*, nav. dj., str. 49.

¹²⁹⁸ U potpunosti mijenja naslov pa ovom naslovu dodaje i podnaslov *Canto politico* kako bi ukazao na političku narav djela II.edizione, Venezia, Tipografia Ripamonti-Ottolini, 1869. *Canto politico* di Luigi Fichert.

U ovim stihovima pjesnik spominje jesen kao godišnje doba u koje smješta radnju, potom daje naznake o godištu. Možemo pretpostaviti da se radi o jeseni 1859. godine jer to vrijeme vladavine posljednjega velikoga vojvode Toskane Ferdinanda IV (Ferdinando d'Asburgo Lorena), koji je vladao od 1859 do 22. ožujka 1860. godine kada je Velika vojvodina Toskana postala sastavni dio Kraljevine Italije¹³⁰⁰. Također spominje i Rim u rukama papinske vlasti koju preferira, a koja je pod Kraljevinu Italiju došla tek 1870. godine¹³⁰¹, dakle godinu dana nakon što je objavljeno ovo drugo izdanje. U ovom izdanju izostavlja baladu posvećenu poljskim majkama, a dodaje kao zaključnu cjelinu drugoga pjevanja spomen na junaka i srpske narodne poezije Marka Kraljevića i Đorđa Karađorđa kao junaka srpske neovisnosti. Ovu cjelinu kao i ovaj spjev Fichert zaključuje davanjem nade poljskom narodu dok čekaju pomoć slavenskih sinova.

Zanemarive su poneke sitne nadopune i izmjene, a valjalo bi istaknuti razliku stih iz prvoga izdanja «Polonia geme!»¹³⁰² zamjenjuje stihom «Polonia è morta!»¹³⁰³ čime ipak upotpunjuje svoju patriotsku misao vjerojatno zbog nestrpljivosti oko nerješavanja političkih nemira među slavenskim narodima te pokazuje kako gubi nadu u njihovo razrješenje. Ovo se djelo po svojoj strukturi i sadržaju ne razlikuje značajno od prethodnoga. Pripovijedanje također nije stupnjevito, a opisi nisu detaljni zbog čega nedostaje jasnoće u izrazu.

2.13.4. *Le notti adriatiche* – lirsko – epski spjev

Djelo *Le notti adriatiche*¹³⁰⁴ Fichert posvećuje svom prijatelju Onoratu Occioniju, sveučilišnom profesoru, prevoditelju i književniku iz Trsta koji se istaknuo kao pobornik talijanskoga Risorgimenta te je sudjelovao u obrani Venecijanske Republike 1848-1849. godine¹³⁰⁵. Djelo je napisano u nevezanim stihovima vrlo brižnim prozaičnim stilom, a

¹²⁹⁹ Luigi Fichert, *La Giovane Slavia*, II.edizione, Venezia, Tipografia Ripamonti-Ottolini, 1869., str. 5.

¹³⁰⁰ Usp. Romano Paolo Coppini, *Firenze: Il Granducato di Toscana: dagli "Anni Francesi" all'Unità*, Torino, UTET, 1993., str. 427.

¹³⁰¹ Roberto De Mattei, *La dimensione culturale e religiosa della questione romana* («Quaderni del Dipartimento di Scienze Politiche», sv. 2, god. 2011), str. 65.

¹³⁰² Luigi Fichert, *La stella di Varsavia*, nav. dj., str. 5.

¹³⁰³ Luigi Fichert, *La Giovane Slavia*, nav. dj., str. 5.

¹³⁰⁴ Luigi Fichert, *Le notti adriatiche*, canti storici, Trst, Herrmanstorfer, 1864.

¹³⁰⁵ Onorato Occioni rođen je u Veneciji 29. ožujka 1830. godine, a umire 10. studenoga 1895. godine. Diplomirao je književnost i filozofiju na Sveučilištu u Padovi 1850. godine. Predavao je talijanski jezik u Trstu te latinski jezik u Veneciji, a radio je i kao profesor na Sveučilištu u Innsbrucku. Bio je ravnatelj gimnazija u

podijeljeno je u dvadeset i osam manjih tematskih cjelina. Cijelo je djelo prožeto karakterističnim lirskim segmentom koji narušava narativnu strukturu te negoduje potrebnoj jasnoći pripovjedačeva izraza.

Započinje u tugaljivom tonu, pripovijedanjem o Jadranu koji sjedinjuje, ali i razdvaja dvije zemlje koje, prema pjesnikovom mišljenju trpe tešku političku krizu. Također ističe svoju pripadnost Dalmaciji, ali i sličan osjećaj pripadnosti zemlji na suprotnoj obali Jadrana. Radnja započinje pesimističnim poklikom «Camilla è morta»¹³⁰⁶ čime govori o smrti glavne junakinje s jedne strane, ali u nastavku ističe sumnju o njezinoj smrti pripovijedajući o tome kako je viđena kako iz svoje kuće okovane snijegom bježi na konju s mladićem te leti nad Tiberom. U ovu epizodu, pjesnik uključuje i ljubavni prizor mladića koji pije suze koje padaju niz obraze uplakane djevojke. Pripovijeda kako svojim brodom pristaje u Anconu gdje se oplakuje smrt Camillinoga brata. Pjesnik daje do znanja kako je Camilla ožalošćena budući da ju naziva «Luttuosa Regina»¹³⁰⁷. Narativni diskurs teče u prvom licu u kojem se pripovjedač obraća Camilli te joj prepričava događaje vezane za pomorske bitke na Jadranu s posebnim naglaskom na razvoj Venecijanske Republike te neke zanimljivosti iz povijesti Apeninskoga poluotoka. U djelu započinje pripovijedanje o povijesti jadranske obale aludirajući na poznate činjenice koje se za nj vezuju. To je prije svega dominacija Rimskoga Carstva nad ovim prostorima. Osvrće se i na invaziju barbarskih plemena, potom na uspon i pad Venecijanske Republike te vladavinu Napoleona.

Budući da pjesnik navodi u bilješkama kako je ovo njegovo djelo samo djelić jednoga većega, odnosno opsežnijega djela¹³⁰⁸ ne čudi spoznaja da narativni slijed karakterizira nasumično iznošenje povijesnih podataka koji se ne odlikuju detaljima zbog čega se djelo doima vrlo površnim pregledom povijesti venecijanske pomorske sile.

U prikazu povijesti Mletačke Republike, iznosi nekoliko činjenica vezanih za venecijansko – genoveške pomorske ratove za prevlast nad Jadranom. Ističe vodstvo tada glavnoga

Trstu i Padovi i Rimu, potom rektor Sveučilišta u Rimu 1879-83 te dekan Filozofskoga fakulteta 1884-85 do 1886-87. Proučavao je i prevodio djela klasične književnosti, a pisao je i vlastita djela od kojih su najpoznatija: spjev *La luce* (Trst, 1853), tragedija *Eudossia* (Milano, 1857), oda *Reno e Tevere* (Padova, 1870), zbirka pjesama *Vecchio e nuovo* (Roma 1880). Usp. *Enciclopedia italiana Treccani*, Onorato Occioni [http://www.treccani.it/enciclopedia/onorato-occioni_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/onorato-occioni_(Dizionario-Biografico)) (12.6.2016)

¹³⁰⁶ Luigi Fichert, *Le notti adriatiche*, nav. dj., str. 9.

¹³⁰⁷ Isto, str. 22.

¹³⁰⁸ Isto, str. 67.

zapovjednika Mletačke flote, Vittorea Pisanija¹³⁰⁹ u bitci kod Brijuna 7. svibnja 1379. godine protiv zapovjednika genoveške mornarice Dorie te bitku protiv iste flote nešto kasnije kod Chioggie. Možemo pretpostaviti kako ovaj dio venecijanske pomorske povijesti s Vittoreom Pisanim kao njezinim glavnim protagonistom, Fichert vrlo promišljeno odabire jer ga smatra značajnim trenutkom u povijesti naroda istočne obale. Taj je period posljednji trenutak u povijesti Dalmacije u kojemu je ona izbjegla mletačku vladavinu. Naime, Pisani je dobio naredbu da okupira dalmatinske gradove pod mađarskom vlašću Zadar, Trogir i Šibenik 8. kolovoza 1380. godine, međutim umire od groznice samo pet dana kasnije, a dalmatinski su gradovi ostali slobodni.

Način na koji opisuje višestoljetnu premoć Venecijanske Republike na Jadranu do njezinoga pada 1797. godine sastoji se od nabranjanja zemalja i naroda kojima je stoljećima odolijevala, a način na koji je zavladała Jadranom svodi se na svega par stihova: «(...) – Signora/ D'Adria s'impose, Dogaressa, sola/Arbitra a sè. →»¹³¹⁰, kao i njezin raspad: «Ella fu grande ma immortal non era!!!»¹³¹¹.

Od pjesniku suvremenih zbivanja, spominje još samo aluzivno Napoleonovu vladavinu te nešto pomnije Grčki rat za neovisnost te zaslugu engleskoga pjesnika Byrona koji je potpomogao grčki ustanak. Proteže se ovim djelom i prizor iz Danteove *Božanstvene komedije* o sudbini Paola i Francesche te originalni stih iz samoga djela «Caina attende chi in vita li spense»¹³¹². Ovaj spjev Fichert zaključuje pozivanjem Camille da poslušá tužnu pjesmu o njegovoj domovini čiju sudbinu oplakuje:

Ascolta un'altra
Mesta canzon, quale la reca il vento
Dalle piagge dalmatiche.-
Camilla,
È la Slavia che lagrima!!....¹³¹³

I ovo je djelo dokaz o Fichertovom dobrom poznavanju povijesnih i političkih zbivanja u Dalmaciji, spomenutim slavenskim zemljama kao i u Italiji. Ipak, autor se nije detaljno posvetio interpretaciji povijesnih događaja već razrađuje samo najznačajnije činjenice. Djelo

¹³⁰⁹ Vittore Pisani (Venecija, 1324 - Manfredonia 13.8. 1380). U ožujku 1368. godine proglašen je istarskim providurom. *Enciclopedia italiana Treccani*, Vittore Pisani, [http://www.treccani.it/enciclopedia/vittore-pisani_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/vittore-pisani_(Dizionario-Biografico)) (13.6.2016.)

¹³¹⁰ Luigi Fichert, *Le notti adriatiche*, nav. dj., str. 29.

¹³¹¹ Isto, str. 32.

¹³¹² Isto, str. 39.

¹³¹³ Isto, str. 63.

se ne odlikuje posve jasnim izrazom. Određeni dijelovi doimaju se nelogično povezanima te se gubi kontinuitet ideje.

2.13.5. *La madre triestina* – lirsko – epski spjev

Fichert djelo *La madre triestina*¹³¹⁴ posvećuje svojoj sestri za razliku od ostalih djela koje je posvećivao majci. Ovaj narativni sastav u stihovima ima pet cjelina koje su dodatno podijeljene na manje dijelove. Prva cjelina je podijeljena na šest dijelova nejednake duljine, druga i treća na tri dijela, četvrta na sedam, a peta na dva dijela.

Djelo započinje riječima «L'adriatica Napoli»¹³¹⁵ kojima pjesnik naziva Trst u koji se doselio neposredno nakon smrti majke. Ovim izrazom aludira na povijesne i političke prilike ovoga pograničnoga područja koje je za vrijeme Napoleonove vlasti bilo u sastavu Ilirskih pokrajina, a potom u vlasti Habsburške Monarhije te potvrđuje još jednom svoju pjesničku vodilju posvećenu zemljama i narodima pod tuđinskom vlašću. Ovaj put to čini pozivanjem na Tommasa Anella d'Amalfija poznatijeg pod nadimkom Masaniello¹³¹⁶ koji je u XVII. stoljeću pokrenuo ustanak u Napulju protiv poreza koji je nametnula tadašnja španjolska vlast. Fichert u ovom djelu prisvaja preporodnu ideju utjelovljenu u ovom liku kojom on postaje u globalnom smislu borcem protiv nametanja strane vlasti, odnosno protiv potlačenosti i naposljetku, borcem za slobodu.

U trećem dijelu prve cjeline pjesnik eksplicitno najavljuje pripovijedanje: «Narro una triste istoria, e più che triste,/ vera!-»¹³¹⁷. Uvodi u pripovijedanje glavnu junakinju *La madre triestina*. Na zvuk crkvenih zvona za poginule u ratovima za ujedinjenje Italije *La madre triestina* moli za svoga sina Alberta koji je otišao u rat, a od njegove djevojke Ersilije saznaje da je živ. Fichert opisuje patnju majke za koju vijest da je njezin sin živ i ne predstavlja neko pretjerano veselje.

U četvrtom dijelu ove cjeline, *La madre triestina* koja se zove Pellegrina, priča svoju životnu tragediju. Njezin je suprug kojega opisuje kao «(...) – un bruno e bello/ figlio d'Italia,

¹³¹⁴ Luigi Fichert, *La madre triestina*, Venezia, Naratovich, 1879.

¹³¹⁵ Isto, str. 7.

¹³¹⁶ Tommaso Aniello d'Amalfi rođen je u Napulju 29. lipnja 1620. gdje i umire 16. srpnja 1647. Od brojnih biografija ove povijesne ličnosti, izdvojit ćemo Eduardo De Filippo, *Tommaso d'Amalfi*, Torino, Einaudi, 1980.

¹³¹⁷ Luigi Fichert, *La madre triestina*, nav. dj., str. 11.

ritemprato al fuoco/ de'siculi vulcani, (...)»¹³¹⁸ napušta ubrzo nakon vjenčanja jer odlazi u rat služiti svojoj domovini te nestaje bez traga. Jedino što joj od te ljubavi ostaje jest njihov sin Alberto koji također odlazi u rat, u Bosnu. Pjesnik u ovome dijelu ističe borilački žar koji odlikuje istarske sinove:

Ben altri cimenti,
Su d'altri campi egli chiedea in degreto.
Perchè negli figli d'Istria l'ardimento
Guerriero è fiamma da gli illustri esempi
Suscitata de gli avi. – E i memorandi
Atti dei forti antichi a'giovanetti
Vengono appresida la santa voce
De le valide madri.¹³¹⁹

Prizor koji odiše snažnim iredentističkim nabojem je onaj u kojemu majka razgledava sobu svojega sina. Kada ugleda njegov čembalo prisjeti se melodije himne domovini koju je Alberto skladao. Zbog te je skladbe završio u zatvoru, kasnije je bio i novačen:

Stava ancora
Sul leggio dispiegata la fatale
Sua ultima canzone ed era un inno
a l'Italia ! – quell'inno che gli valse
le servizie del carcere. –¹³²⁰

U drugoj cjelini Fichert se posvećuje Ersiliji, djevojci koja je zaljubljena u Alberta. Prikaz Ersilijinog života započinje opisom luksuzne kuće u kojoj živi. Izrazom «Qui vive Ersilia, indocile pupilla/di padrino iracondo. -»¹³²¹ pripovjedač sažima njezinu životnu sudbinu. Aludira na to kako je izgubila oca u ratu te da je bila prepuštena na skrb očevom poznaniku koji je bio u nju zaljubljen. Pripovjedač u ovome dijelu opisuje način na koji Ersilia provodi vrijeme nakon što je Alberto poslan u rat. Ona tumara parkovima te zamišlja Alberta kako joj se ukazuje među zelenilom. Ovaj dio obiluje prikazom Ersilijinoga duševnoga stanja. Ona se suočava s teškom obiteljskom situacijom u kojoj njezin skrbnik uživa njezino naslijeđe, istovremeno joj oduzima slobodu, a proganja ju strah i neizvjesnost zbog njezinoga voljenoga Alberta o kojemu nema riječi. Njezino duševno stanje postaje gorim u trenutku u kojem čita

¹³¹⁸ Isto, str. 20.

¹³¹⁹ Isto, str. 25.

¹³²⁰ Isto, str. 27.

¹³²¹ Isto, str. 30.

Pellegrininu poruku kako je Alberto ili mrtav ili ozlijeđen te kako ga odlazi potražiti. Ova cjelina završava Ersilijinim pogledom na Pellegrininu zatvorenu kuću.

U trećoj cjelini prikazan je Pellegrinin odlazak u Bosnu u potrazi za sinom koji se bori na strani Austrije. Fichert ističe nepokolebljivu snagu, volju i želju majke da spasi svoje dijete:

Inetto a rattenerla
fu il terror dell'ignoto. –La nativa
timidezza femminile, la sicura
realtà del periglio e del disagio,
dileguarono ratte a innanzi a l'alto
amor di madre.¹³²²

Ono čime majka prevladava strah od nepoznatoga, svijest od opasnosti je njezina čista i nevinna ljubav prema vlastitom porodu. Prikaz gorljive i nesavladive snage majčinske ljubavi, pjesnik pojačava povikom «Itale madri»¹³²³ kako bi odao počast Italiji kao i strofom u kojoj opisuje majčinu fizičku iznemoglost:

A volte sul terreno
Rovesciò senza vita. – Ma al sospeso
Vigor, gli spirti rivenian possenti
A ravvivarla ancora, e procedea
Tentennando, a trabalzi, come cieca,
Com'ebbra tra le turbe.-¹³²⁴

I u ovom djelu Fichert pripominje o humanosti slavenskoga naroda u liku slavenske djevojke koja je ponudila pomoć Pellegrini da ju vodi terenom na kojem se odvija sukob. Isto tako aludira i na višestoljetni suživot talijanskoga i slavenskoga naroda:

La fedele compagnia
La seguia. – Simbolo vero
Eran le due infelici del fraterno
Amor tra l'Slavia e Italia- oggi terrore
Di scetrtrata tirannide – domani
Trionfo di due popoli.¹³²⁵

¹³²² Isto, str. 42.

¹³²³ Isto, str. 43.

¹³²⁴ Isto, str. 44.

¹³²⁵ Isto, str. 48-49.

U četvrtoj cjelini Ersilia umire od sušice dok sluša Albertovu pjesmu. U samrtnoj agoniji pojavljuje se priviđenje povratka Pellegrine i njezinoga sina Alberta. U ovome dijelu dan je i njihov fizički opis:

Più belli l'uno a l'altro
Si parvero in quel punto, ma d'opposta
Bellezza. – Ella diafana, di cera
Quasi plasmata-bianca, e come cosa
Aerea, tantoche vanir pareva
A un alito più vivo – come lieve
Polline, od ale di farfalla, al tocco
De le dita! – Egli, forte, nel possente
Vigor de gli anni, da gli stenti lunghi,
Dai perigli temprato, lampeggiava
Da gli occhi l'ardimento indocilito
Da gli spasimi acuti di quell'ora
Di lagrime represse.- ¹³²⁶

I u ovom djelu majka nastavlja svoje predodređenje, da brani svoga sina. U simboličkom smislu, ona je domovina čiji je zadatak da brani i čuva svoj narod. Takav lutalački duh koji ima poriv da neprekidno traži i štiti svoje dijete, kako je to Fichert prikazao u majčinom pohodu na Bosnu u potrazi za sinom, utkan je u simboliku samoga imena glavne junakinje, Pellegrina, a to nam autor objašnjava stihovima:

Pellegrina!
- non indarno così fosti chiamata,
misera madre, sempre a errar costretta!-
or ti riveggo su le verdi piagge
di sicula città, da le vivaci
acque del jonio mare accarezzata! –
Quivi forse ti spinse la partita
d'Ersilia, o un'ansia trepida pel figlio,
percorso a quella morte!¹³²⁷

Isto tako imena Ersille i Alberta nisu slučajno odabrana. Naime, Ersiliom se zvala i oteta Sabinjanka, supruga prvoga rimskoga kralja Romola. Njihovim se brakom ujedinio Lacij i grad Rim. U ovom djelu Ersilla simbolizira priželjkivano ujedinjenje Trsta s ostatkom Italije

¹³²⁶ Isto, str. 69-70.

¹³²⁷ Isto, str. 78.

što će se dogoditi tek 1954. godine¹³²⁸. Ime Alberto koje nosi sin tršćanske majke, također je simbolično. To je ime nosio Carlo Alberto di Savoia, odnosno otac Vittoria Emanuelea II, prvoga kralja ujedinjene Italije. Stoga, Alberto u Fichertovom djelu simbolizira predaka onoga koji će ujediniti Italiju, a prvenstveno poraziti Austriju pod čijom je vlašću grad Trst.

Časopis «Palestra»¹³²⁹ objavljuje recenziju na ovo Fichertovo djelo. Autor se u ovom članku usmjerio na stilske nedostatke Fichertovoga djela. Zamjera mu nespretnost u izlaganju metafora koje su prema njegovome mišljenju suviše nalik na one Aleardijeve. Pored toga, smetaju mu i vrlo česti ostali lirski zanosi koje katkada smatra nepotrebнима i predugačkima. Svoj prikaz zaključuje riječima: «Concludendo dirò solo questo: il prof. Fichert, se voleva, poteva fare un lavoro più perfetto.»¹³³⁰ Mate Zorić i u ovom Fichertovom djelu prepoznaje «demodiran motiv predromantičkih noćnih “vizija”, ali s modernijom, pratijevskom i aleardijevskom intonacijom»¹³³¹.

Za ovaj lirsko – epski spjev možemo reći da se načinom pripovijedanja odnosno izlaganja sadržaja ne razlikuje značajno od dosad analiziranih djela iste vrste ovoga autora. U određenim dijelovima pjesničke su ideje nedorečene te se nerijetko se gubi potrebna jasnoća pripovjedačevoga izraza.

2.13.6. *Italia e Slavia. Francia e Germania* – lirsko – epski spjev

Djelo *Italia e Slavia, Francia e Germania*¹³³² Fichert posvećuje Nikoli Tommaseu kojega naziva svojim sunarodnjakom i učiteljem. Djelo je strukturno i tematski podijeljeno u dva dijela različito naslovljena. Prvi dio se naziva *Italia e Slavia*, a drugi *Francia e Germania*. Svako je pjevanje podijeljeno na manje cjeline; prvo pjevanje je sastavljeno od osam cjelina dok je drugo od devet. Stihovi su nerimovani i različite duljine.

I ovo djelo započinje naznakom o radnji zbivanja, a to je aprilska noć. Uragan je bacio koču na obalu nekoga dalmatinskoga otoka, a tri brodolomca, otac i dvojica sinova su ležala na

¹³²⁸ Tršćansko pitanje riješeno je sporazumom SAD-a, Velike Britanije i Jugoslavije 31. svibnja 1954. godine. Usp. Bojan Dimitrijević, *Bitka za Trst 1945. – 1954.*, Zagreb, Hrvatska povijest, str. 247.

¹³²⁹ Bibliofilo, *Recenti pubblicazioni, La madre triestina. Canti di Luigi prof. Fichert. Venezia, Naratovich, 1870.*, («La Palestra», br. 16, god. 1879., str. 252-256)

¹³³⁰ Isto, str. 256.

¹³³¹ Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti*, nav. dj., str. 193.

¹³³² Luigi Fichert, *Italia e Slavia, Francia e Germania*, Cantiche di Luigi Fichert, Venezia, Naratovich, 1889.

razbijenoj gornjoj palubi začuđeni zbog strahote koja im se dogodila. Pjesnik upućuje na očaj za kojega još ne zna njihova obitelj, a pogotovo što je nestao treći jedanaestogodišnji sin i brat. Ujutro su se začula župna otočka zvona, a Fichert u ovom trenutku koristi priliku da kaže o otočanima kako su jednostavni, bojažljivi te kako su pobožni:

Son slavi quella gente;
Batte un cuore in quei petti, che il civile
costume non ghiacciò. Fratelli in Cristo
e senza il prete, sono nella santa
repubblica dell'anime a l'intera
umanità. – (...) ¹³³³

Pjesnik karakterizira otočki narod kao onaj čiji primitivni mentalitet s lakoćom odolijeva vremenu. Prikazuje ih dobroćudnima premda neotesanima i netrpeljivima prema tuđem iako su uljudno pomogli trojici brodolomaca. Napravili su im brod i dali sklonište u kući jednoga pomorca. U drugom dijelu, pjesnik uvodi priču o prvoj ljubavi ribara Marca i djevojke Stelle iz kuće u kojoj je primljen. Kroz lik Marca kojega zbog prve zaljubljenosti naziva «Cristoforo Colombo delle donne»¹³³⁴, izlaže život jednoga ribara iz siromašne obitelji. Pripovijeda kako su more, brod i udica prvo sjećanje ovoga mladića, a jedinu percepciju o ženi, može imati samo preko svoje majke. Također objašnjava kako nikada nije pohađao školu. Opisuje i šesnaestogodišnju djevojku. Ona je odrastala također bez obrazovanja, ali bezbrižna, voljena i dobro zbrinuta od strane svoje obitelji. Potom opsuje i sredinu u kojoj je ova djevojka odrasla u stihovima:

In que' paesi
la civiltà non brilla, il gasse è ignoto;
l'elettrico-magnetico vi giunge
coi fulmini del cielo, e *l'ipnotismo*
è un'araba parola, anzi caldèa,
come i giornali, ed altre simiglianti
insigni cose. Insomma è un carnevale
di beata barbarie, eppur si vive
e s'ama. ¹³³⁵

Pjesnik ističe izoliranost otoka, njegovu autentičnost, primitivnost i prirodnost. Na neznanje naroda o otkrićima obraća se s dozom sarkazma. Napominje kako se na ovom prostoru

¹³³³ Isto, str. 6.

¹³³⁴ Isto, str. 9.

¹³³⁵ Isto, str. 9-10.

bezbrižno živi i voli usprkos, prema njegovom mišljenju, nepovoljnom političkom situacijom Dalmacije i ostatka Europe. Pjesnik nadalje pripovijeda kako je djevojka prema Marcu osjećala empatiju, a i za njega je pomišljala da je «il selvagio»¹³³⁶. Ova cjelina završava pjesmom na talijanskom koju joj je Marco u noći ispjevao pod prozorom zbog čega je osjetila dvojni osjećaj veselja i straha kao i aluzijom na ljubav dvojice Manzonijevih ljubavnika Renza i Lucie. U trećem dijelu čija radnja također započinje ujutro, pjesnik pripovijeda o porinuću ribarske koče koja je nazvana imenom djevojke. Prilikom porinuća, Stella je prepoznala Marcovu ljubav te su potrčali uz odobrenje očeva jedno drugome u zagrljaj. U četvrtom dijelu pjesnik pripovijeda o povratku Marca i njegove obitelji u Chioggu. Govori i o tome kako im se sreća nasmiješila zbog obilatoga ulova, no nju je umanjila tuga zbog smrti oca nakon čega je Marco postao zapovjednik očeve koče. U četvrtom dijelu pjesnik pripovijeda o Marcovom povratku na dalmatinski otok nakon godinu dana s namjerom da zaprosi Stellu. Začudi ga kako se otok promijenio prvenstveno što je uočio doticaj industrijskoga napretka, a koji je međutim, uništio svježinu zraka i bistrinu mora. Susreće Stellu u crkvi koja mu pripovijeda kako je i njoj otac umro. Spominje i brata koji se vratio iz Amerike. Marco se nakon ovoga susreta vraća u Italiju kako bi majci priznao svoju ljubav prema Stelli. Kada se opet vrati u Dalmaciju, Stellu nije mogao nigdje pronaći. Čak mu je i njezina prijateljica rekla da je nestala. Kada se približio njezinome bratu, on mu je prepriječio put te ga zajedno sa sumještanima otjerao iz Dalmacije. Ova cjelina završava s molitvom majke za sina koji je također nestao zbog nesretne ljubavi.

Koja je točno bila Stellina i Marcova sudbina, nije poznato. Ono najvažnije što je autor htio istaknuti jest ljubav između dviju obala Jadrana koju su razdvojili politički interesi:

Poi, suprema
sventura! Gli svelò l'odio selvaggio
che nudria quel feroce per i figli
de la povera Chioggia, già da pezza
a' dalmati rivali su le spiagge
de l'Adria; ed il recente aspro conflitto
tra gl'Itali e gli Slavi lungo tutte
quelle coste infelici.¹³³⁷

¹³³⁶ Isto, str. 11.

¹³³⁷ Isto, str. 18.

Pjesnikov stav prema Slavenima u ovom dijelu je negativan, a do te mjere da svoj narod predstavlja kao onaj čije je ponašanje ravno nepripitomljenim životinjama. Posebice ističe recentni događaj kojega ne imenuje, a koji je zasigurno odredio sudbinu Slavena i općenito u nekoj mjeri preoblikovao njihove stavove o Talijanima sa suprotne obale Jadrana. Vjerojatno je to pomorska bitka kod otoka Visa 1866. godine o kojoj pjeva Marko Antun Vidović, a koja je ostavila i značajan trag u talijanskoj i hrvatskoj povijesti i književnosti kao i u političkim odnosima između dviju zemalja, odnosno dvaju naroda. O razdoru i prijeziru koji latentno obitava na dalmatinskoj obali kada se narod poziva na slogan «fratellanza»¹³³⁸ pjesnik pjeva u posljednjoj cjelini prvoga dijela spjeva te izražava svoje gorko žaljenje što je odnos njegove rodne grude Dalmacije koju naziva «patria-madre»¹³³⁹ i voljene Italije takav kakav jest.

Drugi dio spjeva bavi se odnosom zemalja Francuske i Njemačke upravo kako stoji u naslovu. Ovaj dio započinje pripovijedanjem u prvom licu. Pripovjedač kazuje kako je imao groznicu te da je bio smješten u skloništu za beskućnike. Upućuje na slabije gostoprimstvo i manji osjećaj povjerenja nego kod Slavena budući da pripovijeda kako napučeni grad strancu ne nalazi drugi smještaj osim skloništa za beskućnike. Usprkos teškoj bolesti, protagonist je uspio ozdraviti, a to je ozdravljenje doživio kao zahvalnost za ponovno rođenje. Iz bolničkoga se kreveta veseli zraki sunca koja dopire do njega te brizi i dobroti sestre Natalije koja ga je spasila i koja mu je pružila svu potrebnu skrb. S njom odlazi u crkvu. U sljedećoj cjelini slijedi Natalijino pripovijedanje u prvome licu o njezinoj sudbini. Pjesnik ovu časnu sestru opisuje kao sveticu, kao oličenje ljudske hrabrosti i humanosti što potvrđuje i opisom njezinoga ophođenja s drugim ljudima. U četvrtoj cjelini slijedi pripovijedanje o Natalijinoj sudbinu koju su s jedanaest godina htjeli udati za nekoga plemića, a kako navodi, na sreću, tom se braku prepriječila smrt njezinoga oca. Ostavši bez roditelja, djevojka dospijeva u sirotište. Udaje se za grofa koji ubrzo nakon vjenčanja odlazi u rat. Za vrijeme rata, jedan francuski vojnik dolazi Nataliji koja ga je ljubazno primila. Nakon razgovora s njezinim suprugom, francuski se vojnik vraća na bojište, a na samrti dolazi pred Natalijin dom s izgorenom francuskom zastavom. Natalija nije mogla prihvatiti suprugov poriv za borbom zbog čega ga napušta i odlazi u Francusku vojnikovoj majci priopćiti sinovu smrt, a kasnije se zaredila kako bi pomagala oboljelima.

¹³³⁸ Isto, str. 24.

¹³³⁹ Isto, str. 25.

Mate Zorić u ovom Fichertovom djelu ističe njegovu idejnu poruku. Njezinu vrijednost posebice prepoznaje u završetku prvoga dijela ovoga Fichertovoga lirsko – epskog spjeva, a to je poziv «na bratstvo i međusobno razumijevanje»¹³⁴⁰. Stil ovoga djela je izuzetno narativan. Od pravog proznog pisanja, razlikuje se jedino time što postojeći stihovi nisu povezani u rečenice. Narativni slijed u prvom i drugom dijelu pjevanja se razlikuju. Pripovijedanje u prvom dijelu je introspektivno, a u drugom retrospektivno. Tematski sklopovi su jasno organizirani te logički povezani u cjeline pa za razliku od drugih Fichertovih djela koja ulaze u temu ovoga rada, možemo reći za ovo da posjeduje najjasniji pripovjedačev izraz.

2.13.7. *Il bersagliere d'Africa* – lirsko – epski spjev

Fichertov lirsko – epski spjev *Il bersagliere d'Africa*¹³⁴¹ iz 1896. godine posvećen je svim talijanskim majkama čiji su sinovi sudjelovali u kolonijalnim ratovima Italije za pripojenje kolonija u sjeveroistočnoj Africi nakon ratova za ujedinjenje Italije. Ovo je Fichertovo djelo podijeljeno u osam tematskih cjelina koje su nejednake duljine. Stihovi su također različiti. Pjesnički je izraz u prva tri dijela vrlo prozaičan, a u ostalih pet cjelina skoro u potpunosti lirskoga izraza. Autor nas na samom početku uvodi u centar zbivanja, na ratno bojište Eritreje na kojem se Talijan iz Trevisa po imenu Toselli bori za život. Iscrpni su opisi preživljavanja rata ovoga Fichertovoga junaka, a oni se vrlo često isprepliću s deskripcijom razorenoga afričkoga pejzaža, Eritreje. Strah Fichertovoga junaka, također kao i u spomenutom djelu, umiruje vizija uvijek pristunoga autorovoga motiva, majke i djevojke u koju je junak zaljubljen:

In quel supremo
momento, prima di destar l'allarme
tra que'dormenti, e prima del cemento,
quel poveretto ricordò due sante
immagini: la madre, e... una fanciulla!¹³⁴²

¹³⁴⁰ Mate Zorić, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti*, nav. dj., str. 198.

¹³⁴¹ Ovo je djelo objavljeno dvaput iste godine u Veneciji, prvi put u tisku Fratelli Visentini, a drugi u tisku Merlo.

¹³⁴² Luigi Fichert, *Il bersagliere d'Africa*, Venezia, Merlo, 1896., str. 8.

U drugom se dijelu pripovijeda o sukobu talijanske i protivničke vojske. Pripovijedanje započinje vremenom radnje, u ranu zoru. Pjesnik napominje kako se iznenada pojavljuje četa vojnika: «Una colluvie immensa/di negri armati apparve, ne le bianche/sciamle ravvolta, in mezzo a una foresta di lance e di vessili.»¹³⁴³ Zanimljiv je način na koji Fichert prikazuje pokoravanje ovoga afričkoga naroda. Pripovijeda kako je vojska u trenutku kada je osjetila srdžbu zbog poraza utihnula i više nije pjevala svoju narodnu pjesmu. Na ovaj način pjesnik simbolično prikazuje oduzimanje slobode, oduzimanje glasa i prava jednom sasvim nedužnom narodu. Premda je ova bitka imala pozitivan ishod za Talijane, pjesnik ne izražava njihovu sreću zbog broja poginulih protivnika čime još jednom pokazuje svoj negativan stav prema gušenju sloboda. U trećem se dijelu opisuje tragična sudbina ovoga junaka. Autor upućuje i na društvenu nejednakost. Toselli, kako bi se dokazao prihvatljivim ženikom mladoj djevojci iz bogate i ugledne obitelji i nadomjestio manjak svoje materijalne moći, odlazi se dokazati u borbi za domovinu. Zbog toga pjesnik opisuje tugovanje majke i njegove djevojke zbog socijalne nepravde. Ostatak djela karakterizira izuzetna sentimentalnost koja kao da proizlazi iz autorovoga osjećaja očaja i nemoći što se ništa u svijetu ne mijenja, zbog neuništive ljudske sile i pohlepe za daljnjim osvajanjem čime pjesnik kritizira kolonizaciju jer ju smatra protivnom ljudskim pravima. Autor nastoji na neki način i opravdati ovakvu talijansku politiku ekspanzije upućujući na slavnu povijest talijanskoga naroda u vrijeme moći i širenja Rimskoga Carstva. Ipak Fichert moli Italiju da prestane s ratovanjem «Ma tu serba/il generoso sangue ad altre lotte»¹³⁴⁴. Moli i za ponovno otkupljenje grijeha te dalje kritizira svijet i Italiju kako ne poštuju temeljna ljudska prava:

(...) L'umanità, misera! Evoca
A ogni secolo un nuovo Redentore
Che la deterga da l'immonda Ive
Di passioni immonde, e al Creatore
Sparmii il ribrezzo de la sua fattura!¹³⁴⁵

Sudbina ove nove povijesno-političke etape o kojoj Fichert pjeva u svom posljednjem djelu zaokružuje misao njegove idejne pjesničke borbe te na određeni simbolički način označava vraćanje na početak njegovoga stvaranja. Uspostavljanje kolonija nakon nacionalnoga ujedinjenja više ne označava borbu za slobodu, već naprotiv, izopačenje te novostečene

¹³⁴³ Isto, str. 12.

¹³⁴⁴ Isto, str. 20.

¹³⁴⁵ Isto, str. 22.

slobode u svrhu podjarmljivanja tuđeg. Odnosno, nekad potlačeni narod, postaje u novo doba tlačiteljem. Ovo Fichertovo djelo završava evokacijom Dantea u kojem pjesnik vidi krajnjega pravednika. Autor u simbolici Danetovoga djela o vječnom životu vidi jedino pravedno, mirovno i konačno rješenje za sve narode. To je smrt u kojoj vidi jedni spas. Možemo stoga zaključiti kako se u ovom Fichertovom djelu nakon niza prethodnih pjesničkih epskih djela u kojima se također bori za ljudsku slobodu, za bratstvo i slogu svih naroda osjeća razočarenje te jedino daljnje rješenje koje može ponuditi je ono krajnje i tragično, apokalipsu.

Ugo Inchiostri dat će sud i o ovome Fichertovom djelu u periodiku «Corriere nazionale»¹³⁴⁶. Navodi kako se odlikuje harmonijom i elegancijom slobodnoga stiha. Divi se pjesniku jer njegov prepoznatljivi poetski izričaj nije umaknuo usprkos njegovoj kasnoj životnoj dobi. Autor članka ističe sposobnost Fichertovoga pjesničkoga talenta da vrlo smiono uobličuje svoju poetsku ideju u odgovarajuću pjesničku i stilsku formu na način da je njegov izraz uvijek jasan, a stih elegantan.

Ovim lirsko – epskim spjevom Fichert zaključuje niz djela iste vrste u kojima daje svoje viđenje određenih povijesnih prilika razdoblja u kojem djeluje kao i ključnih političkih i povijesnih trenutaka u prošlosti europskih i afričkih zemalja na koje se u svojim djelima referira. U ovom djelu autor prelazi granicu europskoga kontinenta kako bi ostvario prikaz početka talijanske ekspanzionističke politike u sjevernoj Africi. Možemo reći da je u ovom djelu način na koji se izlaže sadržaj pokazatelj toga kako autor jasnije postavlja razmeđe između epskog i lirskog izraza, a raspoređuje ih i čak po zasebnim cjelinama.

¹³⁴⁶ Ugo Inchiostri, *Luigi Fichert* («Corriere nazionale», br. 16, god. 1896)

2.14. Epsko i lirsko - epsko pjesništvo u dalmatinskim periodičkim publikacijama na talijanskom jeziku u XIX. stoljeću

«Regio Dalmata» prva je publikacija periodičkoga tiska u Dalmaciji i to na dva jezika, hrvatskom i talijanskom. Počinje izlaziti u Zadru 1806. godine Napoleonovom odredbom¹³⁴⁷. Od 1810. godine kada «Regio Dalmata» prestaje izlaziti, sve do 1832. godine kada se počinje objavljivati prvi časopis na talijanskom jeziku u Dalmaciji «Gazzetta di Zara», u Dalmaciji se na talijanskom jeziku objavljuje tek nekoliko kalendara¹³⁴⁸ u kojima se povremeno objavljuju i književni prilozi epskih i lirsko-epskih djela. U zadarskom kalendaru za 1813. godinu «Almanaco zaratino» pojavljuje se bajka u stihovima *I castelli in aria*¹³⁴⁹. Djelo je strukturno i tematski sastavljeno od dva dijela. Zanimljiv je način rasporeda različitoga sadržaja u dvije različite narativne vrste. Prvi dio u kojemu se iznosi sadržaj bajke napisan je od ukupno šezdeset stihova različite duljine rimovanih isprekidano, a drugi dio u kojemu se donosi moralna pouka od trideset stihova od pet rimovanih šestina. Bajka započinje podacima o mjestu i vremenu radnje. To je Konstantinopol za vrijeme vladavine sultana Mustafe u Osmanlijskom carstvu. To je priča o jednom lijenom Turčinu Aliju koji do smrti svoga oca nije ništa radio osim što je pio i jeo. Sarkazam pjesnika prema Aliju očituje se u eufemizmu «di cervel non molto fino»¹³⁵⁰. Nakon smrti oca, Ali je naslijeđeni novac uložio u staklo te se bavio staklarstvom, a potom je od zarade kupio i trgovački brod te se bavio preprodajom iz Egipta. Naposljetku je svoju materijalnu pohlepu učinio još većom pripisavši si titulu Bassà¹³⁵¹ zbog čega ga je sultan Mustafa fizički kaznio. U moralnoj pouci stoji kako je narod prionuo radu uvidjevši što se dogodilo Aliju te na taj način poučava kako čovjek treba biti vrijedan i ponizan.

Zadarski časopis na talijanskom jeziku «Gazzetta di Zara» u kojemu se ujedno i donose ideje protiv aneksije Dalmacije sjevernoj Hrvatskoj¹³⁵², kroz svoj tečaj donosi ukupno četiri

¹³⁴⁷ Usp. Pietro Kasandrić, *Il giornalismo dalmato dal 1848. al 1860.*, Zara, Artale, 1899., str. 2.

¹³⁴⁸ To su: «Almanacco di Zara», «Almanacco provinciale della Dalmazia», «Almanacco zaratino», «Lunario zaratino». (Dosadašnja istraživanja su se uglavnom ograničavala na književne časopise. Mi smo u ovom radu istražili i one koji to nisu obzirom da smo primijetili kako i oni objavljuju, iako ne često, književne priloge. Istražili smo ukupno sedamdeset i jedan časopis.)

¹³⁴⁹ *I castelli in aria* («Almanacco zaratino per l'anno 1813», str. 43-45)

¹³⁵⁰ Isto, str. 43.

¹³⁵¹ «Un bassà da tre code» (Isto, str. 44) To je najcjenjenija titula sultanovih podanika u Osmanskome carstvu. Usp. Vincenzo Abbondanza, *Dizionario storico delle vite di tutti i monarchi ottomani*, Roma, Vescovi e neri, 1786., str. 60-61.

¹³⁵² Usp. Pietro Kasandrić, *Il giornalismo dalmato dal 1848. al 1860.*, nav. dj., str. 38. Časopis izlazi od 1832. do 1850. godine.

narativne pjesme. U broju 86 godišta 1845. pojavljuje se romanca pod naslovom *Non son quell'io. Romanza*. Potpisana inicijalima N.G. Sastavljena je od ukupno šest oktava u stihovima različite duljine. Prvih šest stihova rimovani su unakrsno, a posljednja dva parno. Pjesnik izražava negativne emocije o svom ponašanju te o svom životu. Tuguje jer ne postupa onako kako ga je učila njegova majka što joj je bio obećao na njezinoj samrti. Izražava žaljenje jer zanemaruje molitvu koja mu ionako ne pomaže u njegovoj svakodnevnici. Pjesma završava izražavanjem nade da će njegov duh putem molitve prigrliti duh grudi njegove pokojne majke te da će na taj način ozdraviti. U dodatku broja 20 godišta 1846. stoji pod naslovom *AVVISO* šaljiva narativna pjesma sastavljena od šezdeset stihova različite duljine među kojima prevladavaju osmerci. Pjesma nije podijeljena u strofe, no misaone cjeline su raspoređene u nizovima od po osam stihova od koji su prva četiri rimovana unakrsno, a sljedeća četiri parno. Pjesnik pripovijeda kako je u četvrtak 3. ožujka 1846. godine šetnjom uz zapadne zadarske bedeme pronašao izgubljeno pismo kojemu je nedostajala adresa primatelja. Najavljuje kako će iznijeti pokoji detalj iz pisma kako ne bi došlo do zabune. Iznosi sadržaj pisma iz kojeg saznajemo da je jedna djevojka koju naziva «Signorina» uputila pismo svome voljenome po imenu Giulio u kojemu ga grdi jer se udvarao drugoj djevojci po imenu Marietta. Pjesma je okončana pjesnikovom stihovanom uputom kako vlasnica može svoje pismo pronaći u uredu redakcije ovoga časopisa. *Il sogno d'Annetta* anonimna je balada o ljubavnoj izdaji, a objavljena je u broju 48 godišta 1846. Sastavljena od osamnaest sestina u jedanaestercima. Prva četiri stiha rimovana su unakrsno, a posljednja dva parno. U baladi djevojka po imenu Anetta prepričava kako je sanjala da joj je planinska vila odnijela voljenoga Paola u špilju. Opisu njegove sreće dok ga je vila obasipala poljupcima, Anetta suprotstavlja izraz boli, razočarenja i ljubomore. Kada je djevojka Paolu ispričovijedala svoj san, započne ga ljubiti, a on ju odmakne i napusti ju. Nakon nekoga vremena, Anetta odlazi na groblje sa svojom majkom. Ugleda u prolazu Paolovu ženidbu, a u njegovoj mladenki vilu koju je bila usnula. Balada završava Anettinom smrću zbog šoka i tuge. Pjesma se vrlo strogo, jasno i uspješno organiziranim sadržajem. Pesimizam i tragičnost postiže se trojkom simbolikom cvjetnoga vijenca kao izraza ljubavi kojega je Anetta htjela pokloniti Paolu, kao simbola kićenja jer je na groblju njime ukrasila svoju kosu te naposljetku kao simbola odavanja počasti pokojniku jer je u trenutku u kojem se Anetta obrušila mrtva na tlo, vijenac pao s njezine glave na njezine grudi. Slikom vijenca na grudima mrtve Anette završava ova balada. U broju 92 godišta 1847. stoji balada pod naslovom *Rina*, a potpisana je inicijalom I.

Sastavljena je od osam strofa koje pjesnik numerira. Svaka je strofa sastavljena od ukupno šest stihova koji su pretežito osmerci i deseterci, a rimovani su isprekidano. Posljednja dva stiha čine refren. Balada je o nesretnoj ljubavi između djevojke Rine i lovca Artura iz Tirola, a radnja je smještena u Alpama. Vrlo sažeta radnja o djevojci koja umire od tuge nakon što se njezin odabranik ne vraća iz lova kod grma ruža, na mjestu na kojem ju je bio poljubio, obogaćena je refrenom u kojem se pjeva zasebno o tom grmu.

Časopis «La Dalmazia» 1846. godine u broju 25 donosi baladu pod naslovom *La ballata marinaresca*¹³⁵³ urednika ovoga lista Giovannija Franceschija¹³⁵⁴. Balada je ispevana u osamnaest katrena. Pripovijeda tužnu priču o dvoje ljubavnika Carla i Milizze koji su usprkos zabrani djevojčinoga oca, htjeli potajno sklopiti brak. Jednu večer, mladić je ukrao barku te došao po djevojku. Ne znajući za mladićevu namjeru, vlasnik barke je ubio mladića, potom

¹³⁵³ Giovanni Franceschi, *La ballata marinaresca* («La Dalmazia», br. 25, god. 1846., str. 201)

¹³⁵⁴ Giovanni Franceschi (Ivan Franceschi) pseudonim je Ivana Perinovića rođenoga u Biusu pokraj Omiša 21. rujna 1810. godine. Umire u Zadru 30. studenoga 1862. godine. Radio je kao profesor na gimnazijama u Zadru i Splitu. Uređivao je časopis «La Dalmazia» u kojem je i objavljivao svoja djela. Posebice je značajan po sakupljanju i prevođenju usmenoga narodnoga pjesništva. Objavljuje i radove u časopisima. Potpisuje elegiju Gagliuffiju («Gazzetta di Zara», br. 7, god. 1838). Moli tiskaru Battara da objavi njegov članak koji je izdan u *Album pittoresco della Dalmazia*. (U tom albumu stoji i poglavlje o Sinjskoj alci) (isto, br. 23, god. 1841). Franceschi piše odu svećeniku Giuseppeu Godeassiju; (isto, br. 32, god. 1843), prevodi s njemačkog *Il Vessillo del Conforto* («La Dalmazia», br. 8, god. 1845, str. 67). Potom govori o narodnom pjesništvu i onima koji su sakupljali i prevodili narodne pjesme. U *Poesia illirica popolare* (isto, br. 10, god. 1845, str. 87-89) upućuje riječi hvale Tommaseu što je upoznao talijanski svijet sa slavenskom poezijom i Ferdinanda Pellegrinija što ju je prevodio. U nizu članaka putopisnoga karaktera u obliku pisma koje upućuje Antoniju Lubinu pod naslovom *Geografia pittorica* Franceschi opisuje dolinu između Dinare i Omiša. Posebice ističe zemljopisne značajke spomenutoga kraja. Svoje prvo pismo završava sonetom u kojem se s melankolijom prisjeća vremena koje je proveo na tom mjestu i u kojem je sretao prijatelje. Franceschi se u jednom dijelu referira i na Lubinovo književno-kritičko ostvarenje, komentar na Danteovu *Božanstvenu komediju*, a padine planine Biokovo uspoređuje s Danteovom alegorijskom mračnom šumom: «Tutto che hai mirato fin'ora era: una selva selvaggia ed aspra e forte, tutto quasi collocato a bello studio per ispirarti tristezza e orrore.» (isto, br. 8, 1846, str. 58-60) Piše članak o Petru Preradoviću *Letteratura, poesia* (isto, br. 19, god. 1846, str. 145); Prevodi narodne pjesme na tlijanski jezik *I fratelli e la sorella* (isto, br. 21, god. 1846, str. 162-163). Ohrabruje pisanje književnih djela na hratskom jeziku člancima pod naslovom *Sulla letteratura slava* (isto, br. 40, god. 1846, str. 424-426, br. 41, god. 1846, str. 432-433, br. 42, god. 1846, str. 439-441), općenito o poeziji i narodnoj književnosti *Cosa costituiscono Poesia ed Eloquenza*. (isto, br. 43, god. 1846, str. 447-449), *Se la letteratura sia eguale presso tutte le nazioni* (isto, br. 44, god. 1846, str. 456-457); *In cosa possono tra loro differire le letterature* (isto, br. 48, god. 1846, str. 487-489, br. 52, god. 1846, str. 520-521, br. 1, god. 1847, str. 12-13); *Se vi sia qualche letteratura che debba riguardarsi come la migliore di tutte e se alla forma di quella convenga ogni altra ridurre* (isto, br. 13, god. 1847, str. 99-100). Franceschi se bavi i lirskim djelima Ignjata Đurđevića *Delle opere illiriche di P. Ignazio Giorgi* isto, br. 31, god. 1847, str. 243), a u broju 33 istoga godišta (str. 258-260) donosi prijevod na talijanski jezik 78 stihova njegovoga djela *Sospiri di Maddalena penitente*. Podaci za biografiju Giovannija Franceschija mogu se pronaći u: Giuseppe Ferrari Cupilli, *Franceschi Giovanni* («La voce dalmatica», br. 58, god. 1862); *Una parola sulla morte di giovanni franceschi* (isto, br. 8, god. 1863); Antonio Bossi, *Poesia alla memoria di Giovanni Franceschi, Ditrambo*, (isto, br. 23, god. 1863); Giuseppe Ferrari-Cupilli, *Franceschi don Giovanni. Biografie e necrologie d'illustri e benemeriti Dalmati*, nav. dj.; Mate Zorić, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, nav. dj., str. 440-441; Valter Tomas, *Hrvatska književna baština u zadarskome tjedniku La Dalmazia (1845. – 1847.)*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2011., str. 14-15; Tonko Maroević, *Zaneseni zavičajnik Giovanni (Ivan) Franceschi* («Mogućnosti», br. 4-6, god. 2012., str. 1-12); Giovanni (Ivan) Franceschi, *Mosorski bard* (s talijanskog prepjevao Tonko Maroević) («Mogućnosti», br. 4-6, god. 2012., str. 13-24).

djevojku pa sebe. U olujnoj noći, tijela su doplutala u špilju gdje su zajedno i sahranjena. Isti časopis 1847. godine u broju 17, donosi još jednu baladu *Un sospiro a Maria*¹³⁵⁵ koju potpisuje A.Z. Ova je balada ispjevana u sedam šestina od kojih je prvi stih jedanaesterac, a ostalih pet su deseterci. Stihovi su rimovani parno. Pjesnik tugaljivim tonom izriče svoju čežnju za izgubljenom ljubavi koju je poznao od malena. Pripovijeda kako se više ne može zaljubiti ni u jednu drugu djevojku jer mu srce zatreperi od ljubavi kada sretno neku djevojku sličnu njegovoj voljenoj Mariji. Isto godište u broju 21 donosi lirsko - epski spjev sastav u čast papi Piu IX. *Per il Giubileo concessa da Pio IX. nel suo esaltamento a supremo gerarca della chiesa a tutto l'orbe cattolico, I Dalmati 1847*¹³⁵⁶ Spjev je sastavljen od tri dijela. U prvom dijelu u oktavama čiji su stihovi različite duljine te rimovani obgrljeno, pripovijeda se o Isusovom rođenju te o Petrovom utemeljenju crkve. Drugi dio u strofama od jedanaest isprekidano rimovanih stihova lirskog je tona, a posvećen je djevici Mariji da osnaži papu Pia u radu. Treći dio ispjevan u oktavama čiji su stihovi različite duljine rimovani obgrljeno također je lirskog tona, a iskazuje nadu u sretnu i lijepu budućnost crkve. Pripovijedanje u prvom dijelu teče ubrzano bez poklanjanja pažnje detaljima bilo da se radi o opisivanju mjesta ili likova. Osim dijela u kojemu apostol Petar utemeljuje crkvu koji je ispričovijedan kroz njegov dijalog s Bogom, ostali su dijelovi ispričovijedani u trećem licu.

«Strenna dalmata» 1846. godine objavljuje baladu *Jella o le tre poma* potpisanu inicijalima F.A. Filolozi ju pripisuju Stjepanu Ivačiću zbog podatka iz njegove biografije koju je sastavio Ivan Franceschi. Pjesma je napisana u nevezanim stihovima različite duljine. Izraz je vrlo prozaičan. Priča je ovo o nesretnoj ljubavi između djevojke Jelle, kćeri bana Crusica i Paola, sina zagorskoga grofa Marca Palisne čiju je vojsku poslao kralj Radislao da osvoji grad Sinj. Radislao obeća Paolu da će mu podariti grad Sinj i Sinjsko polje do Cetine ukoliko osvoji Sinjsku tvrđavu, a ukoliko ubije bana, postat će njegovim štitonošom. Radnja ove balade razvija se postupno, a prati značenje o propadanju triju jabuka koje je Pietro objasnio Jelli. Propadanje prve jabuke označava bijeg njegove vojske, propadanje druge označava da je ranjen njegov brat, a treće da je on sam poginuo. Sklad naracije upotpunjuje opetovani dolazak personificirane lastavice koja triput najavljuje nesretne događaje, tuču nakon koje propada prva jabuka, krvavi sukob bika i junca nakon kojega je propala i druga jabuka te naposljetku brodolom nakon kojega propada i zadnja jabuka. Nesretna zbog svoje sudbine,

¹³⁵⁵ A.Z., *Un sospiro a Maria* («La Dalmazia», br. 17, god. 1847., str. 131-132)

¹³⁵⁶ *Per il Giubileo concessa da Pio IX. nel suo esaltamento a supremo gerarca della chiesa a tutto l'orbe cattolico, I Dalmati 1847* («La Dalmazia», br. 21, god. 1847., str. 161-164)

Jella zamoli svoju majku da ju uljepša kao što je trebala na dan njezinoga vjenčanja nakon čega umire, a nakon nje i njezina majka.

Dubrovački časopis «Avvenire» o čijem proaneksionističkom djelovanju govori Kasandrić: «fu invece l'apostolo più caldo e più convinto dell'annessione alla Croazia e dell'affratellamento ad altri paesi slavi»¹³⁵⁷ objavljuje dvije narativne pjesme kroz 1848. godinu. U broju 15 objavljuje kratku alegorijsku narativnu pjesma baladnoga tona *Due onde*¹³⁵⁸. Pjesma je ispriповijedana u trideset i dva unakrsno rimovana stiha različite duljine. Anonimni pjesnik pripovijeda o susretu, pomirenju i ljubavi dvaju valova od kojih jedan dolazi sa zapada, a drugi s istoka aludirajući na ovaj način na pomirenje antagonizma između dviju obala Jadranskoga mora. U sljedećem broju istoga godišta pojavljuje se također narativna pjesma baladnoga tona ispriповijedana u dvadeset i četiri unakrsno rimovana stiha različite duljine pod naslovom *G.P. sepolto nel Cimitero delle Grazie*, a potpisuje ju anonimni autor Y. U pjesmi se pripovijeda o zagrobnom životu dječaka čiji grob više ne krasi cvijeće jer mu je majka preminula nedugo nakon njega. Drugi ga dječaci kude kako su njihovi grobovi ljepši od njegovog jer su njihove majke žive te donose cvijeće na njihove grobove.

Dalmatinski kalendar «Il Morlacco»¹³⁵⁹ 1849. godine objavljuje narativnu pjesmu *Il bardo*¹³⁶⁰. Ispjevana je u jedanaest šestina koje su sastavljene od isprekidano rimovanih stihova različite duljine. Stilom i temom, pjesma je u potpunosti nadahnuta usmenom narodnom tradicijom. Anonimni pjesnik uvodi u radnju kazivača usmene narodne pjesme. Koristi priliku kako bi prikazao morlački karakter i običaje pa pripovijeda kako je starješina obitelji koji je ujedno i kazivač narodne pjesme, vrlo gostoljubiv jer stranca prima ljubazno u svoj dom te mu nudi najbolje vino. Kazivač ovome strancu pripovijeda kako se borio u ratnoj mornarici Veneta te izražava svoju čežnju za prošlim vremenima. Također, kraj u kojemu živi prikazuje kao vrlo ljubak i idiličan govoreći «Qui del campo e del grege con lor/ Io le cure divido tranquillo,/ Mie ricchezze son pace ed amor»¹³⁶¹.

¹³⁵⁷ Pietro Kasandrić, *Il giornalismo dalmato dal 1848. al 1860.*, nav. dj., str. 100.

¹³⁵⁸ *Due onde* («Avvenire», br. 15, god. 1848., str. 60)

¹³⁵⁹ «Il Morlacco», *Lunario dalmatino cattolico e greco ebraico e turco per l'anno* Zara, Demarchi, 1849., Anno IV.

¹³⁶⁰ *Il bardo* («Il Morlacco», god. 1849., str. 17-19)

¹³⁶¹ Isto, str. 17.

Kalendar «Il piccolo cronichista dalmato»¹³⁶² objavljuje deskriptivni spjev pod naslovom *La fortezza di Sign poeticamente descritta da un ignoto nel 1759*¹³⁶³. Spjev je sastavljen od dvadeset i dva parno rimovana distiha. Anonimni pjesnik opisuje sažeto izgled i arhitekturu tvrđave kao i njezinu okolicu. Navodi kako je tvrđava ruševna, no njezina moć leži u višestoljetnom odolijevanju turskoj moći. Veliča se vlast Venecije pod vodstvom generalnog providura u Dalmaciji Carla Contarinija. Pjesnik se u svojoj kratkoj deskripciji osvrće i na geografski položaj te krajolik okolice grada Sinja, kao i na sam grad. Navodi kako su gradske kuće sagrađene od vrlo skromnoga materijala te da niti jedan objekt, tako niti tvrđavu ne krasi neki ornament. Osvrće se i na plodno sinjsko polje, na tok rijeke Cetine kao i na planinu Dinaru nastojeći tako prikazati geografske raznolikosti ovoga kraja te njegov obrambeni značaj.

Zadarski godišnjak za 1858. godinu «Annuario zaratino»¹³⁶⁴ objavljuje novelu u stihu pod naslovom *La virtù dell'asino*¹³⁶⁵. Autor potpisan inicijalima G-D. S. pripovijeda o teškom životu magarca koji strpljivo trpi kažnjavanje svojega gazde. Djelo je napisano u dvadeset i dvije sestine čiji su stihovi različite duljine rimovani obgrljenom i parnom rimom. Pjesnik započinje novelu opisom mjeseca svibnja i prirode u njezinom punom sjaju u kojoj magarac ne može uživati jer je nesretan zbog bezosjećajnosti svojega gazde. Magarac strpljivo trpi šibanje i udaranje do trenutka kada se pojavljuje buha te s njom započinje dijalog. Personificirani dijalog između magarca i buhe koja mu daje životnu poduku preplavljen je humorom, pogotovo u trenutku u kojem buha govori kako ju najviše poštuju mlade djevojke jer se boje da im ne dospije u kosu. Ova novela završava obračunom magarca i njegovoga gazde. Naime, magarac mu se odluči osvetiti te ga odvede na strmi put na kojemu gazda izgubi ravnotežu i padne, a potom ga magarac izgazi i izgrize.

Dalmatinski godišnjak «Annuario dalmatico» 1859. godine objavljuje poemu *Le donne dalmate*¹³⁶⁶ potpisanu pseudonimom Eugenio Resti¹³⁶⁷. Pjesnik u dvadeset i dvije oktave

¹³⁶² «Il piccolo cronichista dalmato», lunario pel 1857., Zara, Demarchi-Rougier, 1856.

¹³⁶³ *La fortezza di Sign poeticamente descritta da un ignoto nel 1759* («Il piccolo cronichista dalmato», god. 1856., str. 31-32)

¹³⁶⁴ «Annuario zaratino pel 1858», Zara, Rougier, 1857.

¹³⁶⁵ G-D. S. *La virtù dell'asino* («Annuario zaratino», god. 1857., str. 17-20)

¹³⁶⁶ Eugenio Resti (Nicolò Gradi), *Le donne dalmate*, «Annuario dalmatico», god. 1859., str. 205-211.

¹³⁶⁷ Pseudonimom Eugenio Resti potpisivao se često dubrovački vlastelin Nikša Matov Gradić (Niccolò Gradi), sin Dubrovčana Mata pl. Gradija, sudskog savjetnika i Ane pl. Giorgi – Bona. Rođen je u Zadru 15. prosinca 1825. godine gdje pohađa školu zajedno s Ivanom Franceschijem i Lujom Fichertom. Uči talijanski, francuski, grčki i latinski jezik. Nakon završenog studija prava u Padovi vraća se u Zadar te radi u sudstvu. U Rijeci radi

pripovijeda vrlo šaljivo, a nekada i sarkastično o ženama u Dalmaciji. U poemi postoje karakteristike tradicionalnoga epskoga pjesništva kao na primjer ekspozicija i nagoviještanje «Io, che sempre rispetto ebbi alle donne,/Unicamente parlerò di donne.»¹³⁶⁸ ili «O dalmatiche donne, i vostri pregi/ Io canterò sincero ed i difetti»¹³⁶⁹. Pjesnik najavljuje kako će opjevati vrijednosti i mane dalmatinskih žena što smatra potrebnim kako bi stranac mogao dobiti što bolji uvid u mentalitet ljudi ovoga kraja. Ističe kako su žene u Dalmaciji neobrazovane te da jedino vrjednije što umiju uraditi jest rađati i odgajati mušku djecu čime pjesnik ističe strogi patrijarhalni odgoj te progovara o nedostatku emancipacije žena kao odrazu primitivnoga, ali i nekultiviranoga slavenskoga naroda. Ovakva kritika postaje izražajna kada pjesnik suprotstavlja dalmatinsku ženu slavenskoga porijekla onoj talijanskoga. Ugladenoj gradskoj dami suprotstavlja uspuhanu, pogrbljenu i nekultiviranu Morlakinju kojoj se obraća izrazom «(...) la povera Morlacca!»¹³⁷⁰. U prikaz donosi i Bokeljke ističući kako su vrlo osvetoljubive i primitivne te da nikada ne napuštaju svoju rodnu grudu. Govori o ljepoti gradskih dama iz Splita i Zadra navodeći kako bi Homer pjevao o kosi i očima Splićanki, a ne o Heleni Trojanskoj da ih je prije upoznao. O Zadrancama navodi još kako su i iskrene. Kada govori o Dubrovkinjama, osjeća se pjesnikov tugaljiv i melankoličan ton. Njegova nostalgična misao osvrće se na vrijeme kada je ovaj grad uživao slobodu statusom Republike. Zbog toga, umjesto patricijskih dama, on spominje Vile koje s brda silaze u grad te plešu prisjećajući tako Dubrovčane na dane njihovoga bogatstva i moći. Spjev završava hvalom Dalmatinkama što život svojih sinova daju za domovinu, ali i osvrtom na narodno pjesništvo koje prema pjesnikovom mišljenju ujedinjuje slavenske narode.

Časopis «Rivista dalmata» koji je zastupao «sentimento nazionale slavo in Dalmazia»¹³⁷¹ 1859. godine objavljuje dva narativna pjesnička djela. U broju 23 nalazimo baladu tugaljivoga

kao državni odvjetnik od 1863. godine, potom kao sudac u Kotoru. Od 1883-1884. godine živi i radi u Grazu, a 1884. godine vraća se u Dubrovnik boravi do smrti 29. kolovoza 1894. Nikša Gradi suradnik je časopisa «La Dalmazia», «Rivista dalmata», «Annuario dalmatico», «Il Nazionale», «Dubrovnik», «Slovinac», «Prozor», «Naše gore list», «Glas dubrovački» u kojima objavljuje svoje pjesme i rasprave političkog, satiricnog, domoljubnog i filozofskog karaktera na hrvatskom i talijanskom jeziku. Njegovo najuspjelije djelo je zbirka pjesama *Il poeta ed il genio della terra* koju objavljuje u Rijeci 1864. godine u tisku Stabilimento Tipo – litografico Fiumano. Usp. Irvin Lukežić, *Posljednji dubrovački vlastelin – pjesnik Nikša Matov Gradi (1825-1894)*, («Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU», sv. 46, god. 2008., str. 137-226)

¹³⁶⁸ Eugenio Resti, *Le donne dalmate*, nav. dj., str. 206.

¹³⁶⁹ Isto.

¹³⁷⁰ Isto. Ipak, pjesnik otvoreno zamjera Giovanniju Pratiju što u svom djelu *Edmengarda* vrijeđa Morlakinje: «Ben meritava/ D'avarsi a moglie una rubesta donna/ De'dalmatici monti, e non la dolce/ Edmengarda mia!» Usp. isto, str. 209.

¹³⁷¹ Pietro Kasandrić, *Il giornalismo dalmato dal 1848. al 1860.*, nav. dj., str. 147.

tona nepoznatoga autora pod naslovom *Pregiudizi e lagrime*¹³⁷². Pjesma je sastavljena od tri dijela koja se razlikuju temom, duljinom, rimom i vrstom strofe. Autor govori o djevojci Rosi koja se na samrtni prisjeća svojega djetinjstva, a pripovijeda ga svojoj sestri koja nad njom bdije. U prvom dijelu sastavljenom od jedanaest septima čiji su stihovi različite duljine rimovani unakrsno, djevojka na umoru se pored igre prisjeća i zle kobi koja je naglo prekinula njezino djetinjstvo. To je prizor u kojem tjera divljega crnoga psa iz dvorišta od čijega je ugriza oboljela od tetanusa. Najdramatičniji je prizor smrti u kojem se naglo smjenjuje pripovijedanje u prvome licu pripovijedanjem u trećem licu. U drugome dijelu sastavljenom od dvije oktave čiji se stihovi različite duljine rimuju parno, pripovjedač progovara o ljupkosti mlade Rose, a u trećem zaključnom dijelu ispričovijedanom u dvije oktave i jedne šestine u parno rimovanim stihovima različite duljine, pripovjedač govori o tuzi Rosine sestre. Brojevi 34 i 35¹³⁷³ istoga časopisa donose šaljivi lirsko – epski spjev anonimnoga autora u tri pjevanja pod naslovom *Lo studente di Padova in vacanze*. Ovaj je spjev vjerojatno zamišljen kao nastavak talijanskoga spjeva Arnalda Fusinata *Lo studente di Padova*¹³⁷⁴. Pripovijeda o aktivnostima studenata nakon završetka nastave, odnosno u vrijeme ljetnih praznika na primjeru jednoga studenta čije ime pripovjedač ne odaje. Djelo je sastavljeno od ukupno šezdeset i osam oktava u stihovima različite duljine. Započinje ekspozicijom u šaljivom i izvještačenom stilu grandioznih djela talijanske epike:

Canta la musa mia, non degli eroi
 L'arme, gli amori e le gloriose imprese,
 Che nata in pace tra i pastori e buoi
 A celebrar le guerre non apprese;
 Ma bene o male vuol cantar anch'ella
 Dello studente qualche scappatella.¹³⁷⁵

U prvom pjevanju u dvadeset i dvije oktave pjesnik pripovijeda o jednom običaju studenata neposredno nakon završetka nastave i prije odlaska na praznike svojim domovima za vrijeme ljetnih mjeseci. Pripovijeda o «pijanki» te o dosjetljivosti i lukavosti ovoga studenta da

¹³⁷² *Pregiudizi e lagrime* («Rivista dalmata», br. 23, god. 1859., str. 206-207)

¹³⁷³ *Lo studente di Padova in vacanze* («Rivista dalmata», br. 34, god. 1859., str. 291-292; br. 35, god. 1859., str. 299-301)

¹³⁷⁴ Arnaldo Fusinato, *Lo studente di Padova di Arnaldo Fusinato*, Padova, Crescini, 1847. Fusinato u svom spjevu pripovijeda anegdote studenata koji čine sve kako bi izbjegli svoje studentske obveze.

¹³⁷⁵ *Lo studente di Padova in vacanze* («Rivista dalmata», br. 34, god. 1859., str. 291)

proslavi s društvom kraj nastave premda nije ispunio svoje obveze i nema kao ni ostali novca za što pjesnik koristi izraz «tutti in bolletta»¹³⁷⁶. Stoga se okruni prema običaju lovorovim vijencem te se s ostatkom prijatelja pravi kao da slavi diplomu. Ulaze svi zajedno u gostionicu gdje piju i jedu. U trenutku kada treba platiti, zamole konobara da stavi povez na oči te mu obećaju kako će platiti onaj kojega na takav način dotakne prstom. Naivni konobar to učini, ali dok je tražio studente koji su u međuvremenu pobjegli iz gostionice, pojavi se gazda u kojega uperi prst. U drugom pjevanju u dvadeset i jednoj oktavi pjesnik pripovijeda o tome kako prepoznati studenta. Napominje kako u bilo koje doba dana nosi bilježnicu pod pazuhom, ali napominje kako su česti i lažni studenti. Ima čak i obrtnika koji svoje ruke prepune žuljeva opravdavaju «pričom o anatomiji». Spominje i mlade djevojke koje u doba kada je Sveučilište zatvoreno mogu šetati bez pratnje te odlaze na poštu ne bi li primile pismo od svoga voljenoga koji je otišao svojoj rodbini na praznike. U trećem dijelu sastavljenom od dvadeset i pet oktava pripovjedač donosi priču o tome što se zbilo kada se student vratio svojim roditeljima. Opisuje sreću i ponos roditelja te studentove aktivnosti do trenutka kada je raskrinkan. Navodi kako se svakodnevno bavio lovom dok njegov otac nije primio čak tri pisma na venetskom govoru koja su citirana u spjevu: pismo oca djevojke Gige u kojem moli studentovoga oca da mu kaže koju riječ o sinu jer se boji da će njegova kćer umrijeti od tuge za njegovim sinom, pismo školskoga podvornika koje donosi rezultat studentovoga lošega učenja te pismo gazde gostionice koje donosi vijest o neplaćenom računu. Otac kori studenta te mu prijeti da će ga ispisati sa studija ukoliko se dogodine ne popravi. Spjev završava obraćanjem pripovjedača čitatelju kako se ovaj student u Padovi vratio svojim starim navikama, ali i upozorava kako nisu svi studenti takvi kao što je ovaj o kojem piše.

Časopis «Strenna dalmatina»¹³⁷⁷ objavljuje 1861. godine anonimnu baladu *L'Haiduk*¹³⁷⁸. Pjesma je sastavljena od pet zasebnih tematskih jedinica: Il bandito, Il delitto, I pensieri, Presentimenti, Vendetta e Giustizia. Dijelovi su sastavljeni od stihova različite duljine koji su grupirani u strofe različite vrste. U pjesmi se pripovijeda o Morlaku koji ima cilj izvršiti tradicionalnu krvnu osvetu. U prvom se dijelu ispričovijedanom u šestinama od kojih su prva dva stiha rimovana parno, a ostala četiri unakrsno, opisuje kako hajduk provodi dan na putu prema mjestu osvete. Pripovjedač nastoji dočarati stil života razbojnika upućujući kako

¹³⁷⁶ Isto, str. 292.

¹³⁷⁷ «Strenna dalmatina pel 1861», prima annata, Spalato, Libreria alla Minerva, editrice, Indispensabile dalmatino almanacco-strenna per l'anno 1861, prima annata, Spalato, Libreria alla Minerva, editrice.

¹³⁷⁸ *L'Haiduk* («Strenna dalmatina», god. 1861., str. 51-58)

vrijeme provodi u prirodi daleko od doma. Opisuje kako hajduk nakon jela odlazi na počinak ispod stabla uz obližnji otok te da drži ruku na nožu dok drijema. U drugom dijelu u jedanaest oktava čiji su stihovi različite duljine rimovani obgrljeno, pripovjedač prikazuje čin osvete nastojeći pritom razjasniti važnost takvog čina za jednog Morlaka. Hajduku se približio na svom konju Turčin koji je svoj život htio otkupiti zlatom što je Hajduk odbio uz riječi: «Con l'oro non si merca/, „Una vendetta Slava/, „Che sangue sol ricerca/, „Della tua razza ignava/, „La terra tuttaquanta/, „Non mi trarria al sentier/, „Ma la vendetta è santa/, „Pel Slavo Masnadier.»¹³⁷⁹ Pjesnik u ovome dijelu nastoji prikazati borilačku vještinu te spremnost Morlaka na smrt kako bi osvetio svojeg pokojnika. Sami prizor ubojstva nije detaljno prikazan, a napetost radnje je postignuta dijalogom između Hajduka i Turčina. U trećem dijelu u šest obgrljeno rimovanih tercina, pjesnik opisuje hajdukove osjećaje nakon počinjenja ubojstva. Navodi kako ga niti jedno ubojstvo nije zaprepastilo kao ovo. U četvrtom dijelu napisanom u nevezanim stihovima različite duljine, pjesnik otkriva ime Hajduka i mjesto radnje. Ime junaka osvetnika je Ivan, a radnja je smještena podno planine Biokovo. Ovdje pjesnik opisuje također i duševno stanje hajduka koje nije karakteristično, a slično je kao i u prethodnom dijelu. To je grižnja savjesti od koje pati ovaj hajduk nakon počinjenja osvete. Isto tako, tu je predočeno i ukazanje u liku crnoga gavrana koji nagoviješta smrt čime pjesnik upućuje i na praznovjerje ovoga naroda. U petom i zaključnom dijelu ispričovijedanom u trinaest šestina čiji su stihovi različite duljine rimovani obgrljenom rimom, pjesnik donosi moralno razrješenje ovoga čina. Hajduk pohita u obranu svojega naroda. Umjesto da se nastavi boriti protiv Turaka, on počini samoubojstvo kako bi osvetio onoga koga je on sam ubio.

Humoristični časopis «Il laccio»¹³⁸⁰ u broju 7 1867. godine donosi nastavak i završetak šaljive novele u stihu pod naslovom *Un frate burlato*¹³⁸¹ u petnaest šestina u stihovima različite duljine. Djelo koje potpisuje vjerojatno urednik časopisa Valente Defranceschi na humorističan način pripovijeda o ženi preljubnici po imenu Prudenza za koju je redovnik koji je njome očaran, osigurao prijevoz do samostana i to u bačvi. Takav čin ipak nije prošao nezamijećen jer je suvlasnik bačve posumnjao te pozvao vlasti da ispitaju o čemu se radi.

¹³⁷⁹ Isto, str. 53.

¹³⁸⁰ Humoristične i satirične časopise koji su u Dalmaciji izlazili u XIX. stoljeću obradili su Nedjeljka Balić-Nižić i Živko Nižić u monografiji *Giornali umoristico-satirici in italiano e veneto-zaratino a Zara nell'800 e nel 900*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2014.

¹³⁸¹ Nažalost, prethodni broj u kojemu se vjerojatno nalazi početak ovoga djela nije sačuvan.

Vrhunac komičnog sadržaja leži u prizoru u kojemu dvojica jer su iznenađeni prizorom žene koja čuči u bačvi, ne uspijevaju reagirati. Ovakvu situaciju žena iskorištava pa prerušena bježi bez da ju je itko prepoznao i ikada saznao njezin identitet. Šaljivost prizora postiže se i vrlo hitrim pripovijedanjem uz naizmjenično pripovijedanje u trećem licu, prvom licu te umetanjem dijaloga, a prema Živku Nižiću ovo djelo potvrđuje «già espresso e più volte variato atteggiamento negativo e scherzoso verso le donne»¹³⁸².

List «Il Dalmata» kroz XIX. stoljeće objavljuje ukupno šest narativnih pjesama. U broju 17 1867. godine stoji anonimna pjesma *Sulle elezioni* ispjevana u osam šestina u stihovima različite duljine. Prva četiri stiha u šestinama su rimovana unakrsno, a zadnja dva parno. Nakon uvodnog dijela u prvoj šestini o susretu triju likova svećenika Dona Nevjere, susjede i Morlacca, pripovijedanje se nastavlja kroz razgovor spomenutih likova čime ova pjesma dobiva odlike dramskoga djela. Ovo djelo ocrtava aktualna politička zbivanja u Dalmaciji jer govori o izborima, o stavovima triju likova o autonomiji ove regije. Djelo ima i pomalo ironični karakter zbog interesa Talijana u Dalmaciji koje zastupa časopis. U broju 63 1868. godine nalazi se bajka u stihu pod naslovom *Il Pipistrello*, a potpisuje ju autor Domenico Bolognese¹³⁸³. Bajka je ispriповijedana u devet šestina sa stihovima različite duljine. Prva četiri stiha svake sestine se rimuju unakrsno, a zadnja dva parno. Autor pripovijeda o prepredenosti jednoga šišmiša čije prijetvorno ophođenje drugim životinjama naposljetku ipak završava tragično. Šišmiš zaluta u jednu prostoriju u kojoj se nalazi mačka. Mačka ga ulovi no pusti ga na slobodu jer ju šišmiš podsjeti kako on nije miš. Potom ga ulovi i sokol koji ga također pusti na slobodu jer se šišmiš pravio da je miš. Naposljetku, dosjetljivi miš svoju tragičnu sudbinu nije uspio pobijediti jer ga je upucao lovac. Broj 71 1869. godine donosi romancu pod naslovom *Il ritorno* koja je potpisana pseudonimom Folletto. Romanca je sastavljena od pet oktava. Stihovi u oktavama su osmerci. Prvih sedam stihova svake oktave rimuje se unakrsno dok zadnji stih oktave nije rimovan. Ovo je pjesma koja prikazuje tugu i nestrpljivost mlade djevojke Irene u očekivanju zaručnika. Nakon uvodnoga dijela, radnja je predstavljena u obliku njezinoga razgovora s vjetrom koji joj je odao kako je njezin

¹³⁸² Nedjeljka Balić-Nižić, Živko Nižić, *Giornali umoristico-satirici in italiano e veneto-zaratino a Zara nell'800 e nel 900*, nav. dj., str. 130.

¹³⁸³ Domenico Bolognese je talijanski pjesnik, dramski pisac i libretist rođen u Napulju 11. veljače 1819. godine gdje je i umro 2. siječnja 1881. Zbog niza nesretnih događaja u njegovoj obitelji, radovi ovoga autora prožeti su gorkim pesimizmom. Od njegovih djela, najpoznatije su zbirke pjesama na napuljskom govoru. Usp. *Enciclopedia italiana Treccani*, Domenico Bolognese, [http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-bolognese_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-bolognese_(Dizionario-Biografico)) (13. 5. 2016.)

zaručnik živ te da se upravo vraća. Pjesma završava slikom u kojoj se ljube Irene i njezin zaručnik dok zvuk i toplinu njihovih poljubaca raznosi vjetar. *Oro e poesia* narativna je pjesma ispjevana u trinaest oktava u stihovima različite duljine, a pojavljuje se u broju 18 1876 godine. Anonimni autor pripovijeda o susretu jedne djevojke s vilom. Elementi deskripcije u prikazu vile upotpunjuju lirski doživljaj. Ona je odjevena u bijelo, ima crnu kovrčavu kosu ukrašenu lovorovim vijencem. Vila je s djevojkom razgovarala o materijalnoj i spiritualnoj vrijednosti te ju upitala da izabere između bogatstva i Eolove harfe. Djevojka je naposljetku izabrala harfu te pritom iznijela poruku o vrijednosti poezije, a to je njezina ljepota, pravednost i istina. List «Il Dalmata» donosi 1876. godine u broju 62 novelu u stihovima talijanskoga pjesnika, pisca i libretista Antonia Ghislanzonia¹³⁸⁴ *Volere è potere* ispričovijedanu u sto trideset i šest različito rimovanih stihova različite duljine od kojih prednjače osmerci i deveterci. Autor pripovijeda o mladiću Tommasu Stucchiju iz Arone kako se inspiriran nekom knjigom autora Lessone naumio obogatiti uz misao vodilju «volere è potere». Odlučio je utemeljiti banku no nije imao novaca kao ni išta to bi mogao ponuditi pod hipoteku. Budući da mu nitko nije htio posuditi novac, odluči odseliti u Torino gdje nije imao novca za platiti obrok pa je završio u zatvoru. Naposljetku se vraća u svoj rodni kraj te počini samoubojstvo. Brojevi 67 i 68 iz 1898. godine donose petnaesto pjevanje epa *Il terzo peccato*¹³⁸⁵ Artura Colauttija, autora rođenoga u Zadru¹³⁸⁶. Djelo je tematski i strukturno inspirirano *Božanstvenom Komedijom* Dantea Alighierija. Za razliku od Danteovoga djela

¹³⁸⁴ Antonio Ghislanzoni rođen je u gradu Lecco 25. studenoga 1824. godine, a umro je 16. srpnja 1893. godine u Caprino Bergamasco u Italiji. Napisao je preko šezdeset libreta od kojih je najpoznatija njegova suradnja za onaj Aide Giuseppea Verdija. *Enciclopedia italiana Treccani*, Ghislanzoni Antonio, <http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-ghislanzoni/> (13. 5. 2016.)

¹³⁸⁵ Ovo je djelo od ukupno 23 pjevanja objavljeno prvi puta 1902. godine u Milanu kod izdavača Attilio Piazza, a drugo izdanje izlazi 1908. godine također u Milanu, ali u tisku Hoepli. Usp. Nedjeljka Balić-Nižić, *Talijanski pisci u Zadru*, nav. dj., str. 74-76. Djelo je ista autorica iscrpnije interpretirala u radu *Mito, storia e attualità nel poema dantesco Terzo peccato di Arturo Colautti* u *Tempo e memoria nella lingua e nella letteratura italiana. Atti del XVIII Congresso A.I.P.I., Ascoli Piceno, 22-26 agosto 2006, vol. IV: Poesia, autobiografia, cultura, 2009.*, str. 27-38 (Dostupno na: http://www.infoaipi.org/attion/ascoli_vol_4.pdf).

¹³⁸⁶ Arturo Colautti rođen je u Zadru 9. studenoga 1851. godine, a umro je u Rimu 9. studenoga 1914. godine. Bio je novinar, pjesnik, pisac dramskih djela i romana. Osnivač je listova «La leva», «Il Progresso», «L'Avvenire» u Splitu. Uređuje listove «Il Dalmata» u Zadru i «Bilancia» u Rijeci. Odlazi u Italiju nakon 1880. godine gdje također surađuje u brojnim poznatim časopisima od kojih ćemo izdvojiti «Il Secolo» i «L'Italia» u Milanu, «Euganeo» u Padovi, «Nabab» u Rimu, «Corriere del Mattino» u Napulju. Bio je politički aktivan što je pokazivao u svojstvu komentatora političkih zbivanja, a pisao je i glazbene kritičke osvrtne. Bavio se i prevođenjem s hrvatskog, francuskog i njemačkog jezika. Poznato je da je napisao trinaest libreta koja su uglazbili poznati skladatelji, zatim dramske tekstove koji su bili postavljeni na scenu. Colautti je objavio i zbirke pjesama *Canti virili* (Milano, Treves, 1896.), *Le Fiamme* (Milano, 1913), *L'imperatore*, potom romane *Fidelia* (1886), *Nihil* (1890), *Il Figlio*, *Primadonna* (1921). Usp. Arturo Colautti u Nedjeljka Balić-Nižić, *Talijanski pisci u Zadru pred prvi svjetski rat*, nav. dj., str. 67-78; *Mito, storia e attualità nel poema dantesco Terzo peccato di Arturo Colautti*, nav. dj., str. 27-30.

koje razrađuje svih sedam smrtnih grijeha, Colautti obrađuje samo bludnost, a vjerojatno pod utjecajem vlastitoga životnoga iskustva, odnosno nevjere vlastite supruge. U ovom pjevanju pod naslovom *I Vecchiardi* kojeg objavljuje spomenuti list, grešnici trpe neprekidne udarce dok jedni drugima kopaju grobove. Posebice je značajan pjesnikov susret s Faustom kojega naziva «Falso dottore». Nadahnuće ovim likom njemačkih legendi dolazi od Goetheovoga djela čiji je on glavni protagonist. Vrlo su iscrpni opisi turobne atmosfere, imaginarnoga pejzaža te opisi djelovanja likova. Pripovijedanje je postepeno, a organizirano je većinom kroz dijaloško suprotstavljanje autora s likovima koje susreće. Posljednji prilog ove vrste u časopisu «Il Dalmata» je kraći deskriptivni spjev u oktavama *Spalato*¹³⁸⁷ kojega potpisuje splitski pjesnik Stefano Lallici¹³⁸⁸. Autor pripovijeda o povijesnoj važnosti ovoga grada još u vrijeme vladavine Rimskoga carstva kao što i pripovijeda o piratstvu kao razlogu zbog kojega je Mletačka Republika priželjkivala ovaj kraj. Ovaj kratki pjesnički sastav obiluje opisima staroga dijela grada kao i opisima pejzaža splitske okolice poput obližnjih otoka i Solina na kopnu.

Časopis «La Palestra» u četvrtom broju prvoga godišta 1878. godine objavljuje baladu *Una memoria*¹³⁸⁹ potpisanu inicijalima L.B. sastavljena od unakrsno rimovanih katrena koji su podijeljeni u manje tematske cjeline. U prvoj cjelini sastavljenoj od šest katrena pjesnik pripovijeda o posljednjim danima života svoje voljene promatrajući ju kako na prozoru sakuplja osušene ružine latice dok se izlaže jutarnjim zrakama proljetnoga sunca. Drugi dio pjesme od devet katrena sadrži vrlo iscrpan opis fizičkog izgleda djevojke prije nego što je oboljela, a treći sastavljen od uvodnoga distiha i šest katrena je pjesnikov izričaj tuge i usamljenosti nakon smrti djevojke. U broju 5 istoga godišta pjesnik Marco Lanza¹³⁹⁰ objavljuje pjesmu *Sete d'amore* od dvadeset i četiri šestine. Autor opširno pripovijeda o emocijama redovnice koja je svoj život posvetila isključivo vjeri. Najjači izraz lirske sentimentalnosti očituje se u zaključnom prizoru u kojem redovnica ljubi mramornu skulpturu. Isti autor u broju 7 objavljuje narativni je sastav u stihu *L'ora del disinganno*¹³⁹¹

¹³⁸⁷ Stefano Lallici, *Spalato* («Il Dalmata», br. 37, god. 1899)

¹³⁸⁸ Stefano Lallici, iredentist, rođen je 1864. godine u Splitu. Usp. Lida Buccella, *L'editoria abruzzese dell'Ottocento*, Abruzzo, Tinari, 1999., str. 67.

¹³⁸⁹ L.B. *Una memoria* («La Palestra», br. 4, god. 1878., str. 62-63)

¹³⁹⁰ Marco Lanza (Venecija, 1827-1907), venecijanski je književnik i patriot. Kao sljedbenik Mazzinijevih ideja, bio je zatvoren. Usp. Alvise Zorzi, *Venezia austriaca, 1798-1866*, Gorizia, Libreria editrice goriziana, 2000., str. 365; Pietro Galletto, *La vita di Daniele Manin e l'epopea veneziana del 1848-1849*, Treviso, G. Battagin, 1999., str. 259.

¹³⁹¹ Marco Lanza, *L'ora del disinganno* («La Palestra», br. 7, god. 1878., str. 100-102)

ispripovijedan u nevezanim stihovima različite duljine. Pjesnik govori o životnom iskustvu i odrastanju . Progovara o životnim mudrostima. O iskrenom i neiskrenom prijateljstvu, o slavi i izdaji, a posebno je istaknut politički kontekst o kojemu pjesnik pjeva s razočarenjem, stvaranje države naziva iluzijom: «Il cuor dal petto mi strappasse...In quale/ Vuoto gittossi l'abbattuto spirto/ Quando un destino orribile sforzommi/ A non plorar la patria, ad appellarla/ Illusion!... La patria, illusione?»¹³⁹². U broju 13 iste godine Lanza objavljuje narativnu pjesmu *Ad un aucello*¹³⁹³ ispjevanu u osamdeset i pet nevezanih stihova različite duljine o ptiću koji je pobjegao iz krletke tražeći slobodu. Pjesnik se posebice zadržava na prikazu ptičje borbe za preživljavanjem pod slobodnim nebom u nekoliko prizora. Pripovijeda o tome kako se ptica ne zna sakriti u prirodi niti letjeti pod olujnim nebom. Kada su ju vlasnici pronašli, podrezali su joj krila da ne može letjeti, a ona je od tuge uginula. Ova je pjesma Marca Lanze alegorijski prikaz potlačenoga naroda koji gine za svoju slobodu o čemu autor otvoreno govori u zaključnim stihovima:

Consolati, famiglia insidiata,
E canta, e vola, e custodisci sempre
La tua sì cara libertà, ma pensa,
Se i tuoi signor t'opprimono, che anch'essi
Hanno ceppi ed agguati e lunghi esili,
Squallidi verni, e, col dolor, la tomba.¹³⁹⁴

Posljednji prilog ovoga autora u ovom časopisu izlazi 1879. godine u broju 10. To je balada *Rosalia*¹³⁹⁵ koja je stilski i strukturno podijeljena na četiri dijela, a pripovijeda o gondolijeru koji oplakuje smrt svoje voljene. Pjesma je sastavljena od tri parno rimovane sestine u prvom dijelu, a potom u drugom i trećem dijelu od tri unakrsno rimovana katrena dosta kratkoga stiha te u završnom sastavljenom od jednoga katrena i septime čiju su stihovi kraći, a rimovani su isprekidano. U prvom dijelu pjesnik pripovijeda kako bi Rosalia na svom balkonu pjevala pjesmu, a jedan gondolijer bi ju svakoga dana dolazio slušati. U drugom dijelu ispjevanom u tri unakrsno rimovana katrena puno kraćega stiha nego u prethodnom dijelu, pjesnik iskazuje tugu gondolijera koji i dalje dolazi Rosaliji pod balkon iako više nema nje niti njezine pjesme. Ovakav tugaljivi lirsko - refleksivni ton nastavlja se do kraja pjesme u

¹³⁹² Isto, str. 101.

¹³⁹³ Marco Lanza, *Ad un aucello* («La Palestra», br. 13, god. 1878., str. 200-201)

¹³⁹⁴ Isto, str. 201.

¹³⁹⁵ Marco Lanza, *Rosalia* («La Palestra», br. 10, god. 1879., str. 151-152)

kojem pjesnik poziva one koji odlaze u raj da poslušaju Rosaliju kako pjeva. Autor pod pseudonimom Mirtillo objavljuje 1878. godine u broju 6 narativnu pjesmu *Sognai...*¹³⁹⁶. Pjesma je sastavljena od sedam unakrsno rimovanih katrena i dva distiha. Autor pripovijeda svoj san o tome kako je usnuo svoju voljenu koja mu je uzvratila ljubav. Prepričava kako ga je poljubila u mračnoj noći nakon dugoga oklijevanja. Pjesmu od osam tercina *La nonna dorme*¹³⁹⁷ objavljenu iste godine u broju 9 također potpisuje ovaj autor. Pjesnik pripovijeda o trenutku smrti svoje bake koja je umrla u snu, a neposredno prije smrti je poljubila križ i pozdravila pjesnika. Opisuje i oproštaj od bake te izražava zadovoljstvo što ga je pozdravila prije smrti.

Narativna pjesma veseloga raspoloženja *La notte di San Giovanni*¹³⁹⁸ pojavljuje se u ovom časopisu u broju 9 1878. godine. Pjesma ispjevana u osamnaest katrena, potpisana je inicijalima L.B. Autor pripovijeda o običaju paljenja vatre uoči svetkovine rođenja Ivana Krstitelja. Opisuje ljepotu djevojaka koje prisustvuju svetkovini; jedna plavokosa čija je glava okrunjena vijencem od ruža i ljiljana sjedi na balkonu i čeka glas svojega voljenoga, jedna smeđokosa djevojčica zamišlja dan svoje svadbe, a neka stara okićena goropadnica traži prenoćište. Tu je i motiv vještice koja kruži nebom, a pjesma se okončava prikazom plesa pastira pod mjesečinom.

Drugo godište ovoga časopisa objavljeno kroz 1879. godinu donosi također nekoliko pjesničkih narativnih sastava od kojih su najbrojniji prilozi zadarskoga autora Giuseppea Sabalicha¹³⁹⁹. Ovaj autor pod pseudonimom Pietro di Catelvetto u broju 2 objavljuje narativni sastavak od dvjesto i devetnaest nevezanih stihova različite duljine *Primavera in campagna*,

¹³⁹⁶ Mirtillo, *Sognai...* («La Palestra», br. 6, god. 1878., str. 63)

¹³⁹⁷ Mirtillo, *La nonna dorme* («La Palestra», br. 9, god. 1878., str. 135)

¹³⁹⁸ L.B., *La notte di San Giovanni* (isto, str. 137-138)

¹³⁹⁹ Giuseppe Sabalich rođen je u Zadru 13. veljače 1856. godine gdje i umire 13. rujna 1928. godine. Do 1866. godine živi u Veneciji, a potom se definitivno vraća u rodni kraj. Suradnik je brojnih časopisa izvan Zadra, a u rodnom gradu još kao učenik i student vodi i surađuje u dva lista «Tra Noi» i «Pallestra». Pored književnih, pisac je brojnih djela iz povijesti umjetnosti, povijesti arheologije, povijesti među kojima je najznačajnije *La Cronistoria Aneddotica del Teatro Nobile di Zara 1781-1881*, nav. dj. o povijesti zadarskoga kazališta, ali i o povijesti Zadra. Pisac je i dramskih tekstova koji su objavljeni u zbirkama *Monologhi e scene*, Artale, Zadar, 1900; *I monologhi*, Zadar, Artale, 1911., *Teatro*, vol II. Artale, Zadar, 1913; *I monologhi della Zanon*, Zanetti, Mleci, 1925. Istražuje zadarski i venecijanski dijalekt na kojima piše brojne igrokaze koji su imali prilično uspjeha kod publike kao i poeziju *Sonetti zaratini*, *Canzonette zaratine*, *Bufonade*, *Le campane zaratine*. Najiscrpniji biografski i bibliografski podaci o ovom autoru mogu se pronaći u djelima autorice: Nedjeljka Balić – Nižić, *Talijanski pisci u Zadru pred Prvi svjetski rat*, nav. dj., str. 21-52; Nedjeljka Balić- Nižić, *Zadarski književnik Giuseppe Sabalich autor prvoga turističkog vodiča Zadra na talijanskom jeziku*, Informatologija, Vol. 34, br. 1-2, god. 2001., str. 106-111; *Il mare nell'opera letteraria dello zaratino Giuseppe Sabalich (1856-1928)*, u *È c'è di mezzo il mare: lingua, letteratura e civiltà marina*, *Civiltà italiana* 2, Firenze, Franco Cesati, 2002., str. 411-428.

*Fantasia*¹⁴⁰⁰. Autor prikazuje gradski život Zadra i njegovu okolicu. Vrijeme radnje je jedna travanjka večer. Pjesma započinje pripovijedanjem o susretu otočkih žena i ribara iz Chioggie u Foši. Pored gradske vreve, spominje i zvuk zvona crkve Svete Marije i zvuk parnih brodova s gradske rive. Pripovjedač predočava ugođaj proljetne večeri unutar gradskih zidina, a potom vrlo stupnjevito opisuje i iznenadni proljetni pljusak koji se dogodio na putu neposredno prije gradskoga groblja. Zaključni je prizor onaj ljubavni u kojemu vrlo detaljno pripovijeda susret s jednom neobičnom djevojkom koja mu je prvo recitirala Horacija, a onda mu je prišla i zamolila ga da ju poljubi. Pjesnik donosi i opis ove djevojke. Njezina je kosa smeđa i kovrčava, a oči crne i sjajne. Odjevena je u bijelu haljinu, a okićena je cvijećem. Čudnovati susret u simboličnom smislu, prikazuje proljeće koje je utjelovljeno u liku ove djevojke. Takvoj viziji doprinosi i posljednji stih ove priče u kojemu se pripovjedač povjerava čitatelju: «Lettor...quella fanciulla era: la Primavera!»¹⁴⁰¹. Pod istim pseudonimom, ovaj autor u broju 15 objavljuje još jednu narativnu pjesmu od trinaest nerimovanih katrena *Sul mare in una sera d'autunno*¹⁴⁰². Ona prikazuje ugođaj jesenske večeri kroz stupnjeviti opis ploidbe parobroda s kojega se čuje pjesma. Posebice je značajno nestvarno priviđenje u liku žene odjevene u prozirnu haljinu čime je pjesnik upotpunio svoj narativni izraz.

U ovom broju pojavljuje se još romanca o neuzvracenoj ljubavi i nadanju u njezino rađanje *Fisime (Ad E.O.)*¹⁴⁰³ koju potpisuje E. Resine. Pjesma je podijeljena stilski i tematski na dva dijela. Prvi je dio ispričovijedan u šest sestina. Stihovi u sestinama su različite duljine te su različito rimovani. Pjesnik iznosi svoje sjećanje na damu kojoj poklanja svoju ljubav, a pritom donosi i opis njezinoga fizičkoga izgleda koji nalikuje nekom anđeoskom stvorenju. Ima tu pored vizualnih, i olfaktivnih slika u kojima nastoji dočarati miris damine kose. Dok u prvom dijelu autor izražava tugu zbog nemogućnosti da posjeduje naklonost i ljubav ove dame, u drugom dijelu ispjevanom u četiri sestine sjetno zamišlja njihove zajedničke trenutke te ju poziva na ljubav. Lirski izraz u drugome dijelu ove pjesme upotpunjen je nizovima višetočja kao nemogućnosti da pjesnik u cijelosti izrazi svoje osjećaje. Posljednja identificirana pjesma u ovome godištu je *Inverno*¹⁴⁰⁴. Ova pjesma proznoga stila ispjevana je u nevezanim

¹⁴⁰⁰ Pietro di Catelvetro (Giuseppe Sabalich), *Primavera in campagna, Fantasia* («La Palestra», br. 2, god. 1879., str. 21-23)

¹⁴⁰¹ Isto, str. 23.

¹⁴⁰² Pietro di Catelvetro (Giuseppe Sabalich), *Sul mare in una sera d'autunno* («La Palestra», br. 15, god. 1879., str. 234-235)

¹⁴⁰³ A Resine E., *Fisime (Ad E.O.)* («La Palestra», br. 15, god. 1879., str. 230-231)

¹⁴⁰⁴ R., *Inverno* («La Palestra», br. 22, god. 1879., str. 343-344)

stihovima različite duljine, a potpisana je inicijalom R. Autor pripovijeda u prvom licu o iščekivanju susreta s djevojkom u jednu zimsku večer kao i sami susret koji je preplavljen iskazima sumnje u postojanost ljubavi. Toj sumnjičavosti simbolički doprinose i opisi zimskoga pejzaža kao prijetnja proljetnoj toplini.

Godište 1880.¹⁴⁰⁵ donosi još nekoliko narativnih pjesama. Broj 23 donosi lirsko-epsku pjesmu veseloga raspoloženja *Serenata*¹⁴⁰⁶, a potpisuje ju autor G. Battara. Pjesma je sastavljena od šest katrena, a stihovi su različite duljine te su unakrsno rimovani. U pjesmi autor pripovijeda kako je njegova voljena svojom pojavom i uzvraćanjem ljubavi uspjela rasvijetliti tmurno noćno nebo koje prikazuje na početku pjesme, a koje simbolizira nesretnu pjesnikovu dušu. U pjesmi se susreće višetočje pomoću kojega autor opravdava izbjegavanje nešto opširnijega pripovijedanja. Isti autor potpisuje u istom broju i lirsko-epsku pjesmu *Il canto dell'Adriatico*¹⁴⁰⁷. Pjesma je ispevana u četrdeset i četiri nevezana stiha različite duljine. Donosi i alegorijski prikaz Jadrana koji pripovijeda o svojoj jednakoj ljubavi prema objema obalama: «Le due sorelle intente», „Ambe mie figlie, disse: io le accarezzo/Con pari affetto, (...)»¹⁴⁰⁸.

U ovom godištu već spomenuti autor Sabalich objavljuje još dva pjesnička sastava. Narativna pjesma *Vigilia di San Giovanni*¹⁴⁰⁹ pojavljuje se u broju 14-15. Autor pripovijeda o svetkovini Ivanjske noći. Nevezani i različiti poduži stihovi obiluju prizorima zadarskoga izvangradskoga pejzaža. Opisi su vrlo detaljni i stupnjeviti, a poseban ugođaj pjesnikove mašte priskrbljuje vizija vještice koja leti nebom. Broj 16-17 donosi još jednu pjesmu istoga autora *Visione dell'alba*¹⁴¹⁰. I ova je Sabalicheva pjesma proznoga stila kao i prethodna. Također obiluje opisima pejzaža i to, ovoga puta morskoga u rano jutro. Gledajući na morsku pučinu pjesnik zamišlja jutro kada je venecijanska flota došla preuzeti grad Zadar nakon što ga je kralj Ladislav Napuljski prodao Veneciji za sto tisuća dukata. Pripovijedanje ovoga događaja koji je obilježio povijest Dalmacije teče postupno, a posebice se usredotočuje na

¹⁴⁰⁵ Razdoblje od 1898. do kraja stoljeća, prema riječima Kasandrića donosi najveći broj časopisa, no njihov tečaj je vrlo često jako kratak i nestalan: «Giornali d'ogni fatta sorgono, vivono stentatamente qualche mese, qualche anno, poi scompaiono, senza lasciare alcuna traccia luinosa, senza destare rimpianto. Nati in un momento d'entusiasmo, che sbollisce alle prime difficoltà, accolti con freddezza svogliata dalla maggior parte del pubblico, che loro accorda scarso appoggio materiale, decadono rapidamente e muoiono in breve d'inanizione.» Pietro Kasandrić, *Il giornalismo dalmato dal 1848. al 1860.*, nav. dj., str. 171.

¹⁴⁰⁶ G. Battara, *Serenata*, («La Palestra», br. 23, god. 1880., str. 358)

¹⁴⁰⁷ G. Battara, *Il canto dell'Adriatico* («La Palestra», br. 23, god. 1880., str. 373)

¹⁴⁰⁸ Isto, str. 373.

¹⁴⁰⁹ Giuseppe Sabalich, *Vigilia di San Giovanni*, («La Palestra», br. 14-15, god. 1880., str. 114)

¹⁴¹⁰ Giuseppe Sabalich, *Visione dell'alba*, («La Palestra», br. 16-17, god. 1880., str. 135)

simboliku zastave Mletačke Republike te jeku trublja i veselja Mletaka. Taj zvuk, prema riječima pjesnika ipak nikada nije iščezao. Na ovaj način pjesnik ukazuje na ukorijenjenost talijanske kulture u Dalmaciji koja je još uvijek osjetna. Posljednji pjesnički prilog ove vrste, Sabalich objavljuje u sljedećem godištu ovoga časopisa u broju 8-9 1881. godine. Radi se o narativnoj pjesmi proznoga stila *Un idillio*¹⁴¹¹. Pjesnik pripovijeda o susretu s lijepom djevojkom za vrijeme boravka u prirodi u mjesecu svibnju. Stupnjevito i smireno opisuje djevojčin očaravajući izgled, njezino kretanje, a potom se usredotočuje na pripovijedanje njihovoga prvoga pogleda, razgovora i poljupca. Pjesnik ovom pjesmom nastoji dočarati ugođaj proljeća, ali i simbolički rađanje ljubavi. Posljednji prilog ove vrste u ovome časopisu je pjesma *Una veglia* potpisana pseudonimom Ariele¹⁴¹². Radi se također o pjesmi vrlo proznoga stila. U parno rimovanim stihovima različite duljine pripovijeda se trenutak prije počinka, potom san kao i pjesnikove emocije koje su navirale nakon neugodnoga sna. Najmanje je pripovijedanja posvećeno prikazu sna u kojemu se pjesnik nalazi u konfliktu između ljubavi i mržnje prema svojoj voljenoj koji ga dovodi do delirija. Pored pomnih opisa seoskoga pejzaža uvečer, vrlo su iscrpni i prikazi primirenja osjećaja kada pjesnik prihvaća stvarnost.

U časopisu «Scintille» 1886. godine u broju 20 objavljuje se pjesma proznoga stila *La nave italiana*. Sastavljena je od sedamdeset i osam nerimovanih stihova različite duljine. Pjesma započinje opisom idiličnoga prizora broda koji plovi mirnim morem uz ljetni povjetarac. Opisi obale prema kojoj plove, a to je Cuma sastoji se od nabranja poljoprivrednih kultura koje se naziru izdaleka, a čime se ukazuje na plodnost tla u blizini Napulja. Sastavni dio pjesme su zazivanja mitskih likova poput Neptuna, Nereida, Zeusa, Atene, Agamemnona, Plutona, Cerere i karakterističnih motiva mitoloških priča uz koje se ovi likovi vezuju. Završni dio pjesme čini pripovijedanje o starogrčkom pjesniku Alkeju koji stoji na brodu te gleda prema talijanskoj obali dok ga krasi duga kovrčava kosa zlatne boje. On zaziva slavu carskoga Rima te melankolično izražava tugu što je ona dio prošlosti. U broju 14-15 sljedeće godine G. A. Galzigna¹⁴¹³ potpisuje narativnu pjesmu ispjevanu u sedam katrena u unakrsno rimovanim stihovima

¹⁴¹¹ Giuseppe Sabalich, *Un idillio* («La Palestra», br. 8-9, god. 1881., str. 67-68)

¹⁴¹² Ariele, *Una veglia* («La Palestra», br. 18-19, god. 1881., str. 146-147)

¹⁴¹³ Autor koji potpisuje ovo djelo spominje se pod imenima Ivan Antun Galzigna ili Gian Antonio Galzigna. Rodom s otoka Raba, profesor je talijanskog i klasičnih jezika u Kopru gdje umire 1901. godine. Pisac je pjesničkih i prozних djela, a poznat je i jedan njegov dramski tekst koji je objavljen u Zadru 1899. godine *La donna nella commedia erudita del 500*. Ostala objavljena djela su *Appunti bibliografici Giovanni Bennati, canti ingenui* (Zadar, 1900), soneti *San Marino*, zbirka proznih djela *In campagna, Tipi e costumi dell'isola d'Arbe*, objavljena u Rijeci, 1892. godine. U suradnji s Ugom Inchiostrijem objavljuje u Trstu 1901. godine rapski statut

različite duljine *Leggenda arbense*. Pjesnik pripovijeda o najezdi gusara na otok Rab te uspješnom otporu otočana. Ni ova se pjesma ne odlikuje mirnoćom ni opširnošću pripovijedanja pa se naracija svodi tek na sušto nizanje glagola koji odgonetavaju krajnji rezultat sukoba. Broj 13 petoga godišta, 1890. godine, donosi lirsko - epsku pjesmu tugaljivoga tona *Lacrimaglia* koju potpisuje Vittorio Cuttin¹⁴¹⁴. Pjesnik pripovijeda o životnoj sudbini dječaka koji tuguje jer nikada nije upoznao svoga oca. Sastavljena je od dvadeset i tri unakrsno rimovana katrena koji su tematski podijeljeni na tri cjeline. U prvoj cjelini pripovjedač pripovijeda kako se dječak vraća iz škole izražavajući tugu jer ga njegov otac ne može dočekati kao drugu djecu te s upitom majci o grobu na kojem ona uvijek plače i ljubi križ. U drugom dijelu koji također obiluje sentimentalnim izrazom, pripovjedač donosi priču o sudbini dječakove majke. Pripovijeda o njezinom klečanju na oltaru crkve s djetetom na grudima te traženje oprosta jer se zaljubila u oženjenoga muškarca. Navodi kako otac njezinoga djeteta nije mogao svom sinu dati prezime niti oženiti njegovu majku no poručuje joj na samrti da sinu poruči da ga je volio. Zaključni dio čini samo jedan katren u kojemu dječak odlazi na očev grob te i on poput svoje majke nad njim plače i ljubi križ. Ova se pjesma odlikuje stupnjevitom pripovijedanjem te melodioznošću.

Časopis «La Domenica» u broju 4 1888. godine objavljuje pjesmu *Un'orfana*¹⁴¹⁵ koju potpisuje E.C. Sastavljena je od četrnaest distiha čiji su stihovi različite duljine rimovani unakrsno. Ova narativna pjesma započinje opisom fizičkoga izgleda djevojke koja se s kitom cvijeća negdje uputila. Pjesnik pripovijeda o blijedoj crnokosoj djevojci odjevenoj u haljinu lila boje koja svakodnevno odlazi na majčin grob te oplakuje njezinu smrt. Pjesnik se posebice posvećuje pripovijedanju o tuzi djevojke koja oplakuje svoju usamljenost i nesretan život. Ovaj časopis iste godine u broju 23 objavljuje još jedan pjesnički sastavak ovoga tipa *Un sogno*¹⁴¹⁶, a potpisana je inicijalima C.A.A. To je narativna pjesma proznoga izraza sastavljena od nevezanih stihova različite duljine. Pjesnik pripovijeda san koji je usnuo. Pripovijedanje teče postepeno, a pjesnik se ne angažira pretjerano oko detalja prilikom opisivanja. Prikaz započinje opisom noći, a potom se nastavlja pripovijedanjem u prvom licu o viziji zagrobnoga života kojega je pjesnik imao prilike posjetiti u svom snu. Taj zagrobni život iz pjesnikove mašte, smješten je u podmorju. Autor pripovijeda kako se more odjednom podijelilo napola te je

Gli studenti d'Arbe. Usp. *Hrvatski biografski leksikon*, Galzigna <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6594> (1.7.2016.)

¹⁴¹⁴ Vittorio Cuttin rođen u Trstu 16. travnja 1870. godine gdje i umire 26. svibnja 1924. godine, talijanski je novinar i pisac proznih djela i stihova. Usp. Roberto Curci, Gabriella Ziani, *Bianco, rosa e verde*, Lint, Trieste, 1993., str. 417.

¹⁴¹⁵ E.C., *Un'orfana* («La Domenica», br. 4, god. 1888., str. 29)

¹⁴¹⁶ C.A.A., *Un sogno* («La Domenica», br. 23, god. 1888., str. 89-90)

nastala beskonačna praznina. Kada je u nju počeo silaziti, vidio je i sunce i more, odnosno sve ono što ima priliku vidjeti i na zemlji, a jedina i ključna razlika je ta da ovo imaginarno mjesto sjaji nekim posebnim i plemenitim blaženstvom. Pjesma završava pjesnikovim promišljanjem o smislu zemaljskoga života.

U zadarskom časopisu «Rivista illustrata» u broju 7 1893. godine pojavljuje se lirsko - epska pjesma *Visione*¹⁴¹⁷ potpisana inicijalom P. Ispjevana je u dvadeset i šest katrena, u stihovima različite duljine koji se rimuju unakrsno. Pjesnik započinje pripovijedanje o oluji koja dolazi s mora, a koja je pokosila pokrajinski grad Goriziu koji je u to vrijeme pripadao Habsburškoj Monarhiji. Misao ovoga alegorijskoga dijela pjesme se naposljetku razjašnjava. Pjesnik naime, na ovaj način opisuje gušenje talijanskoga iredentizma te pokazuje vjernost i odanost naroda ovoga kraja svome vladaru što ne čudi obzirom da je djelo napisano povodom rođendana Franje Josipa I. Stupnjevito pripovijedanje i detaljno opisivanje nisu karakteristike ni ovoga pjesničkoga sastava. U broju 11 iste godine stoji narativna pjesma *Bella*¹⁴¹⁸ koja je ispjevana u svega dvadeset i pet stihova nejednake duljine od kojih se zaključna dva od prethodnoga niza razlikuju anafomom, a započinju istom riječju kako bi zaodjenula stil ove pjesme. U kratkoj pjesmi, ispriopovijedana je epizoda o lijepoj djevojci koja se zanosno kreće poljima splitskoga zaleđa, a pokraj jednoga potoka bere ruže. Pjesma ipak ima tugaljiv i zagonetan završetak jer pjesnik spominje iznenadno bljedilo i plač djevojke dok je vjetar raznosio latice ruža. Sljedeće godine u broju 16, ovaj časopis objavljuje lirsko epski spjev *Trieste*¹⁴¹⁹ kojega potpisuje Luigi C. Pavissich¹⁴²⁰. Posvećen je caru Franji Josipu I. povodom njegovoga šezdeset i petoga rođendana. Sastavljen je od osamnaest šestina u stihovima različite duljine. To je vrlo sažet i djelomično ispriopovijedan pregled smjene mletačke i austrijske vladavine grada Trsta. Izlaganje povijesnih činjenica ima alegorijski smisao. Autor pripovijeda o Trstu kao

¹⁴¹⁷ P., *Visione* («Rivista illustrata», br. 7, god. 1893., str. 59)

¹⁴¹⁸ *Bella* («Rivista illustrata», br. 11, god. 1893., str. 100)

¹⁴¹⁹ Luigi C. Pavissich, *Trieste* («Rivista illustrata», br. 16, god. 1894., str. 202)

¹⁴²⁰ Povjesničar, književnik i prevoditelj Luigi Cesare Pavissich poznat i pod hrvatskom inačicom imena Lujko, Ljudevit ili Vjekoslav Cezar Pavišić, rođen je 1823. godine u Makarskoj. Seli se u Goriziju 1887. godine gdje sudjelovao u pomirenju sukoba između talijanskih i slovenskih liberala. Tamo ostaje do svoje smrti 1905. godine. Pisao je raznovrsne radove na hrvatskom i talijanskom jeziku od kojih ćemo izdvojiti: *Ritratto di un maestro cristiano : lettera ai signori maestri di scuole popolari che pel corso di cinque settimane frequentarono in Zara la scuola di perfezionamento*, Zara, Demarchi-Rougier, 1872; *Tre sermoni sacri*, Zara, Demarchi-Rougier, 1873; *Scritti editi*, Ragusa, C. Pretner, 1874; *Giuseppina di Wissiak, nata Matas-Beluda y Ruyz : cenno biografico-necrologico*, Zara, Battara, 1870; *Uspomena povistna o kugi Makarskoj god. 1815*, Makarska, Muzej grada, 2015; *Uputa k srpsko-hrvatskom i talianskom razgovaranju/ Guida alla conversazione italiana ed illirica (serbo-croata)*, Zadar, Ivan Woditzka, 1875; *Memorie macarensi, nuova serie in tre fascicoli*, Trieste, E. Sambo & Co., 1897-1900, *Della vita del generale Nicolo Mastrovich dalmata cenni, dalla Tipografia mechtaristica*, 1852. Usp. *General Nikola Maštrović. Život i djelo jednog hrvatskog časnika*, (ur.) Tihomil Maštrović, Erasmus naklada, Zagreb, 1996., str. 13-15.

lijepoj djevojci koja je u nesretnoj vezi s Venecijom, a koja naposljetku završava u sretnom i idiličnom braku s Habsburškom Monarhijom pri čemu se veliča vladavina Leopolda III. Habsburškog kada je Trst pao pod vlast Habsburške Monarhije kao i u vrijeme pisanja ovoga sastavka. Zanimljivo je kako pjesnik ne spominje kratku vladavinu Napoleona na početku XIX. stoljeća kada je Trst kratkotrajno bio u sastavu Ilirskih pokrajina. Pripovijedanje u ovom djelu nije postepeno već hitro zbog čega autor pojedine događaje objašnjava u bilješkama. Prikaz nekih događaja se svodi na nizanje motiva kao na primjer opis krvnoga sukoba s Mlecima u XIV. stoljeću:

Elmi, corazze, lucide
Lance e brandi spezzati,
Insepolti cadaveri
De'forti debellati
Il suol copriron madido
D'incompianto cruor.¹⁴²¹

Ovom prikazu posljedica neuspjeloga otpora, pjesnik na kraju svoga spjeva, suprotstavlja sklapanje bračnoga saveza kao krajnjega i sretnoga rješenja političkoga pitanja grada Trsta.

Djelo završava hvalospjevom vladaru te pjesnikovim izrazom stoljetne sreće Trščana što su pod vlašću ove dinastije. Isti autor u broju 18 godine 1894. Objavljuje lirsko epsku pjesmu *Gigli di Recoaro*¹⁴²² ispjevanu u nevezanim stihovima. Prednjači lirski izraz u kojemu pjesnik opisuje svoju ljubav prema djevojci koja ga ni ne primjećuje. Pjesma je podijeljena na dva dijela. U prvom dijelu naslovljenom *La prima volta, a mensa* pjesnik vrlo pomno opisuje izgled djevojčinoga lica počevši od dubokih crnih očiju koje uspoređuje s dva gavrana koji su zalutali u snijegu. Nastavlja se opis njezinih ljupkih ružičastih usana, a potom i pripovijedanje o mladiću koji dolazi pod njezin prozor te uzaludno pjeva ne bi li čuo njezin odgovor. U drugome dijelu naslovljenom *Dopo quindici giorni* autor pripovijeda kako saznaje da djevojka tuguje za vlastitom majkom te da mu zbog toga ne može uzvratiti ljubav. Luigi Cesare Pavissich potpisuje i narativnu pjesmu *Idillio primaverile*¹⁴²³ objavljenu u istom časopisu 1895. godine u broju 9. Pjesma je zamišljena u obliku razgovora između mladenke i njezine prijateljice, a sastavljena je od stihova različite duljine koji su rimovani isprekidano. Započinje opisom proljetnoga dana, a nastavlja se pripovijedanjem o pripremama mladenke za vjenčanje. Ipak, pjesma ima i alegorijski smisao, a to je prisutni iredentistički duh što pokazuje sjeta mladenke koja gleda talijansku obalu u nadi da će joj ubrzo ona postati

¹⁴²¹ Luigi C. Pavissich, *Trieste*, nav. dj.

¹⁴²² Luigi C. Pavissich, *Gigli di Recoaro* («Rivista illustrata», br. 18, god. 1894., str. 234-235)

¹⁴²³ Luigi C. Pavissich, *Idillio primaverile* («Rivista illustrata», br. 9, god. 1895., str. 137)

ženikom. U trećem broju 1897. godine «Rivista illustrata» objavljuje lirsko – epski spjev *La strage degli innocenti*¹⁴²⁴ kojega potpisuje nama nepoznati autor Elsö Magyar. Sastavljen je od jedanaest šestina u stihovima različite duljine. To je djelo biblijske tematike, a prikazuje pokolj nevine djece. Autor pripovijeda o zapovjedi judejskoga kralja Heroda da pogubi svu mušku djecu mlađu od dvije godine u Betlehemu kako bi bio siguran da je ubio i Isusa jer se bojavao da mu ne oduzme prijestolje. Djelo je sažeti prikaz tragičnoga zbivanja, a posebice se usredotočuje na prizore majki koje se suočavaju sa smrću svoje dojenčadi. Spjev završava prikazom zadovoljnoga lica kralja Heroda koji je uvjeren da je osigurao svoje prijestolje. Posljednja lirsko - epska pjesma u ovom časopisu izlazi u trećem broju 1898. godine, a to je sastavak pod naslovom *Suicidio!*¹⁴²⁵ koju potpisuje također nama nepoznati autor G. de Paitoni.

Lirsko - epska pjesma sastavljena je od osam katrena. Stihovi su nejednake duljine, a rimovani su unakrsno. Pjesnik pripovijeda o životnoj sudbini jedne žene po imenu Maria. Opisuje kako je ostala sama s djetetom nakon što je suprug Piero preminuo u njezinom naručju u bolnici. Pjesnik prikazuje težak život samohrane majke koju nitko nije htio zaposliti i kojoj nitko nije htio pomoći pa nije uspijevala prehraniti sina niti skrbiti o njemu. Zbog toga ubija svoga sina i sebe skočivši s njim u ponor.

Dubrovački kalendar «L'Epidauritano»¹⁴²⁶ 1895 godine donosi deskriptivni spjev *Il lago di Meleda*¹⁴²⁷ kojega potpisuje kanonik A. Alibranti¹⁴²⁸. Djelo je sastavljeno od tri uvodne oktave te od još trinaest šestina u stihovima različite duljine. Stihovi u šestinama su kraći od stihova u uvodnim oktavama. U prve tri oktave opisan je Solinski kanal koji Mljetsko jezero, koje je zapravo zaljev, spaja s otvorenim morem. U ovom se dijelu pjesnik zanosi ljepotom ovoga kraja o čemu pjeva u stihovima: «Gli occhi dallo stupor ne restan vinti»¹⁴²⁹; «Ivi natura

¹⁴²⁴ Elsö Magyar, *La strage degli innocenti* («Rivista illustrata», br. 3, god. 1897., str. 19)

¹⁴²⁵ G. De Paitoni, *Suicidio!* («Rivista illustrata», br. 3, god. 1898., str. 31)

¹⁴²⁶ «L'Epidauritano», lunario raguseo per l'anno bisestile 1896., Ragusa, 1895.

¹⁴²⁷ A. Alibranti, *Il lago di Meleda* («L'Epidauritano», god. 1895., str. 44-48)

¹⁴²⁸ Vjerojatno se radi o kanoniku dr. Andrei Alibrantiju poznatim i pod pohrvaćenom inačicom imena Andrija Alibrantić. Rođen je u Korčuli 11. travnja 1826. godine, a umro je u Dubrovniku 27. siječnja 1903. godine. Nakon završene Osnovne škole u rodnoj Korčuli te studija teologije u Zadru gdje se i zaređuje, postaje kanonikom Zbornoga kaptola u Korčuli te kasnije pre-pozit Katedralnoga kaptola u Dubrovniku. Za vrijeme studija je podupirao slavensku ideju te podržavao širenje narodnoga jezika, a kasnije se priklonio autonomasima te podupirao upotrebu talijanskoga jezika na kojemu objavljuje nekolicinu djela među kojima je najpoznatije *Sulla vita e sugli scritti di Luca Svilović*. Cenni del canonico Dⁿ Andrea Alibranti. Dubrovnik 1888. Usp. *Hrvatski biografski leksikon*, Alibranti Andrija <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=474> (1.7.2016.); Goran Kalogjera, *Korčulanska pera*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2003, str. 10.

¹⁴²⁹ A. Alibranti, *Il lago di Meleda*, nav. dj., str. 44.

è un'ineffabil riso/Che la terra converte in paradiso!»¹⁴³⁰. Očaravajući izgled Velikoga jezera i manjega jezera koje se na nj nastavlja, opisuje u lirskom tonu nešto ubrzanijim odnosno življim ritmom. Pjesnik upućuje na glavne povijesne i gospodarske značajke ovoga kraja, a kako bi reducirao potrebnu opširnost, umjesto umjetničkog pjesničkog izraza, on se služi obiljem bilješki u kojima objašnjava svoje stihove, odnosno donosi detaljnije podatke o jezeru na otoku Mljetu. Autor upućuje na sklad i suživot kopnenoga biljnoga i vodenoga životinjskoga svijeta prikazujući kako se često može vidjeti kako se kamenica uhvatila za granu stabla smokve ili za borovinu koja je uz obalu utonula u more. Napominje kako Veliko jezero obiluje raznovrsnom ribom, a Malo jezero koje ima pješčano dno, školjkama. Potom upućuje i na podatke koji su vezani za povijest ovoga otoka. Ističe njegov kulturni i vjerski značaj navodeći kako je u dvanaestom stoljeću poklonjen trima benediktincima koji su kasnije na otočiću Svete Marije na Velikom jezeru sagradili samostan gdje je osnovana kasnije «Congregazione Melittina». Navodi i jednu znamenitost, a to je slika Djevice Marije u crkvi spomenutoga samostana za koju se vjeruje da posjeduje moć. U tom je vjerovanju Katarina, supruga bosanskoga kralja Stjepana Tomaša dovela svoga oboljeloga sina u samostan da ozdravi. Nažalost, dječak je na ovome mjestu umro, a u ovoj je crkvi i zakopan. Isti časopis godinu dana kasnije¹⁴³¹ objavljuje i šaljivi narativni sastavak u stihovima autora Agostina Bajamontija *Versi di Signor Agostino Bajamonti per giustificare una sua caduta fatta al ballo dell'escossè nel Casino di Spalato il Carnovale dell'anno 1823*¹⁴³² ispjevanu u osamdeset i dva parno rimovana stiha različite duljine. Pjesnik navodi objašnjenje svoga nesmotrenoga pada na plesu. To je zapanjenost ljepotom djevojke Lidije zbog čega je izgubio ravnotežu prilikom naklona kada ju je kanio moliti za ples.

«Corriere nazionale» u prilogu broja 134 godišta 1897. donosi kratke isječke nekoliko balada splitskoga liječnika Jerka Božića¹⁴³³ pod naslovom *Dalle Ballate eroiche*. Isječci narativnih

¹⁴³⁰ Isto, str. 45.

¹⁴³¹ –«L'Epidauritano», lunario raguseo per l'anno 1897, Ragusa, 1896.

¹⁴³² Agostino Bajamonti, *Versi di Signor Agostino Bajamonti per giustificare una sua caduta fatta al ballo dell'escossè nel Casino di Spalato il Carnovale dell'anno 1823* («L'Epidauritano», god. 1896., str. 73-74)

¹⁴³³ Jerko Božić poznat i kao Girolamo Italo Boxich rođen je u Splitu 1869. godine, a umire u Zagrebu 1940. godine. Nakon završenoga studija iz medicine u Bologni, Božić radi kao liječnik u Zadru i Splitu, a kasnije i u Zagrebu Beogradu i Cetinju. Aktivan je u političkom životu Dalmacije kao pripadnik talijanske stranke do 1912. godine kada ju napušta te seli u Zagreb. Književni rad ovoga autora obuhvaća radove na hrvatskom i talijanskom jeziku. Suradnik je hrvatskih časopisa u Zagrebu «Domovina», «Novosti» te u Splitu «Novo doba». Objavljuje i dvije drame na hrvatskom jeziku *Svadba* i *Sin*. Božić je autor dviju zbirki pjesama na talijanskom jeziku *Per un'idea* (1896) i *Iuvenilia* (1903) te suradnik nekoliko dalmatinskih časopisa na talijanskom jeziku u kojima objavljuje svoja pjesnička i dramska djela, ali i političke komentare. To su «Rivista dalmatica», «Corriere

pjesama o mitološkim bićima *Perseo, Europa, Icaro, Tantaló, Sisifo* napisani su u stihovima različite duljine koji su rimovani isprekidano. Autor pripovijeda mitske priče čiji su glavni junaci spomenuta grčka mitološka bića. U prvoj baladi autor pripovijeda o tome kako je Perzej ubio čudovišnu Meduzu uz pomoć Vulkanove oštrice te time omogućio osnivanje Mikene. U drugoj baladi prepričava o tome kako je prelijepa Europa provodila vrijeme kada nije mogla spavati nakon noćne more o svađi s Azijom kako će se zvati kontinent koji je danas dobio ime po Europi. Ona se odmarala, plesala, kupala i brala cvijeće. U trećoj narativnoj pjesmi autor prepričava o tome kako se grčki junak Ikar spasio iz zarobljeništva na Kreti uz pomoć krila. Za razliku od mitološkog predloška u kojemu na kraju Ikar skončava tragično jer su mu se napravljena krila uništila, Božićeva pjesma ima sretan završetak. Sljedeća je pjesma o Tantalú, oholom Zeusovom sinu koji je ubio vlastitog sina te ga pripremio bogovima za večeru. Božić u ovoj pjesmi pripovijeda samo o kazni na koju su Tantalá nakon ovog čina bogovi osudili, a to je na vječnu glad i žeđ. Posljednja je narativna pjesma o poznatoj Sizifovoj kazni, o uzaludnom pokušaju da ogromnu ovalnu stijenu dogura do vrha planine. Možemo zaključiti kako je pripovijedanje nije stupnjevito te ne daje suviše detalja. Ipak, pjesnikova je misao vrlo koncizna i jasna.

Epski i lirsko-epski pjesnički prilozi u sačuvanim časopisima koji su se objavljivali kroz XIX. stoljeće tematski su, sadržajno, stilski i metrički vrlo raznoliki. U najvećoj se mjeri bave temama o tragičnoj ljubavi ili općenito tragičnim životnim sudbinama. Važni su deskriptivni prilozi u kojima autori nastoje iscrpno iznijeti prikaze više ili manje poznatih dalmatinskih krajeva te vrlo često upućuju na njihov povijesni značaj. Također, tematika interpretiranih djela koristi prizore iz usmene književne tradicije te donosi djelomično iscrpan pregled dalmatinskih narodnih običaja kao i prikaz ljudi i načina života uz često implicitno prisutnu političku pozadinu ove regije.

nazionale», «Il Dalmata». Usp. Nedjeljka Balić-Nižić, *Talijanski pisci u Zadru*, nav. dj., str. 105-107; *Hrvatski biografski leksikon*, Božić Jerko, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2626>,

III. Zaključak

Ep kao omiljena pripovjedna vrsta europske književne tradicije, u XIX. stoljeću gubi svoj dotadašnji značaj. Smatra se zastarjelom i nepoželjnom vrstom umjetničkog pismenog izražavanja. Ipak, epsko pjesništvo u ovom stoljeću ne iščezava, već se klasični narativni model, pod utjecajem brojnih književnih, povijesnih, kulturnih i političkih okolnosti, transformira u novi oblik. Naglašeni su elementi lirike zbog čega su brojnije prijelazne lirsko – epske vrste.

Prijevodni članak francuske barunice Madame De Staël na talijanski jezik u milanskom časopisu «Biblioteca italiana» o tome da se napusti klasicistička tradicija odnosno osuvremeni književnost, podijelili su brojne talijanske književne i kulturne djelatnike na njegovatelje neoklasicističkih te zastupnike romantičkih ideja. Nova strujanja bitno su utjecala i na promjene u odabiru tematike epskih djela u stihu. Primjerice, Giovanni Berchet, Ermes Visconti, Giuseppe Belloni zastupaju romantičke ideje o novitetima u književnosti, zalažući se prije svega za upotrebu kršćanske religije kao teme književnih djela dok mitologiju smatraju nepoželjnom. Suprotno tomu, Vincenzo Monti i Pietro Giordani, zastupaju obnovu klasicističke tradicije zalažući se za obradu mitoloških priča koje smatraju najpoželjnijima. Djelo Vincenza Montija potaknulo je Šibenčanina Nikolu Tommasea da i on izrazi svoje mišljenje o mijenama u književnosti pri čemu jasno zastupa romantičke ideje. Takav stav utjecao je u većoj ili manjoj mjeri na epska i lirsko-epska djela dalmatinskih autora na talijanskom jeziku u XIX. stoljeću koji su često svoje radove slali Tommaseu na uvid i prihvaćali njegovo kritičko mišljenje. Nikola Tommaseo smatrao je kako mitologiju u književnom djelu treba izostaviti jer ona nije shvatljiva modernom dobu vodeći pritom brigu o recepcijskim mogućnostima čitatelja. Stoga, umjesto mitoloških priča, predlaže kršćansku religiju, a umjesto mitoloških likova, moralne vrijednosti s ljudskim osobinama. U raspravama o epskom pjesništvu nerijetko se susrećemo i s prijedlozima da se umjesto mitoloških priča obrađuju suvremeni povijesni događaji što će bitno utjecati na učinak umjetničke preobrazbe povijesne stvarnosti u odnosu na tradicionalni narativni model u stihu. Mirnoća i strogoća forme i pjesničkog izraza, dramatični elementi, objektivno, opširno i detaljno pripovijedanje, neke su od karakteristika klasičnog epa koje se u XIX. stoljeću ne poštuju u cijelosti. Epovi su kraći i sažetiji. Opisi nisu detaljni, a pripovijedanje nije stupnjevito. Fabula je izložena nepovezano i fragmentirano. Isprekidana je opisima i lirsko-

epskim digresijama zbog čega djeluje nedovršenom i neskladnom. Jedan od glavnih čimbenika koji utječe na takvu preobrazbu je novi izraz pripovjedačeve perspektive. Obzirom da je autor u većini slučajeva suvremenik povijesnih događaja o kojima pripovijeda, gubi se mirnoća i objektivnost epskoga izraza. Zbog takvoga nedostatka epske mirnoće, pripovijedanje je sažetije i kraće što, prema Tommaseu, ukazuje na specifičan način prikaza u romantičkom epskom djelu koji se bitno razlikuje od prikaza u klasičnom epu. Naziva ga općenitim prikazom koji ne podrazumijeva detaljno opisivanje zbog čega su epska djela dosta manjega opsega, a dobiva se dojam brzopletoga opisa i nesklada. U epskim djelima ovoga stoljeća pjesnikov emotivni doživljaj direktno utječe na prikaz, posebice kada se radi o važnim suvremenim povijesnim i političkim zbivanjima. Pripovjedač nije emotivno neutralan. Pripovjednim vrstama u stihu dominiraju elementi lirike pa su u ovom razdoblju zastupljenije kraće prijelazne lirsko – epske vrste.

U ovom smo radu obradili ukupno devedeset i četiri djela epskog i lirsko – epskog pjesništva na talijanskom jeziku u Dalmaciji i u Italiji u XIX. stoljeću autora koji su rođenjem, porijeklom, i književno - kulturnim djelovanjem bili vezani za Dalmaciju. Dalmacija u tom razdoblju ima značajne promjene na povijesnom, političkom, gospodarskom i kulturnom planu što se značajno odrazilo na epsko i lirsko – epsko pjesništvo toga kraja. Odjek smjene vlasti u Dalmaciji početkom stoljeća posebice dolazi do izražaja u djelima Nikole Ivellija u kojima autor izražava svoj afinitet prema francuskoj vlasti dok ona traje, a kasnije svoj stav mijenja usporedno s trenutnim političkim zbivanjima. Njegovo djelo obiluje prikazom suvremenih zbivanja za koje često daje više ili manje izravno svoj strogi kritički sud. Većina epskih i lirsko - epskih pjesnika, poput Ivellija, pripovijeda o suvremenim povijesnim zbivanjima. Izuzetak su epska djela Ane Vidović koja obrađuju zbivanja iz daleke prošlosti i iz rimske mitologije, a koja u tom smislu prate model tradicionalnog epa. Prikazi događaja koji su suvremeni djelovanju autora o kojima pripovijeda, vrlo malo ili neznatno odskaču od njegovoga stvarnoga razvoja. Primjerice, Ivellio, kako bi izbjegao konciznost iznošenja podataka u samome pjesničkom tekstu, ne pripovijeda događaje, već u bilješkama na kraju djela, o njima iscrpno informira. S druge strane, Marko Antun Vidović remeti kronološki redosljed događaja u prikazu razvoja Viške bitke iz 1866. godine, kako bi postigao simboličku vrijednost povijesnoga čina spomenute ključne pomorske bitke za Dalmaciju. Nasuprot događajima iz recentne prošlosti što za tematsku obradu u ovom stoljeću prihvaća većina teoretičara uključujući i Tommasea, najopsežnije i centralno djelo epskoga pjesništva u

Dalmaciji je ep Ane Vidović *Romolo ovvero la fondazione di Roma* koji obrađuje rimsku mitološku tematiku i time značajno odskaače od ovoga korpusa čineći ga djelom koji najvjernije slijedi princip pisanja tradicionalnoga epa. Mitološki motivi koji se provlače drugim djelima, uglavnom su samo u službi obogaćivanja pjesničkih slika i prizora ili pak u manjoj mjeri u ulozi retardacije. Nezaobilazan je i primjer obrade narodnoga mita o Marku Kraljeviću kojega posebice ističe Fichert u svojim djelima kao onoga koji nije mrtav nego spava i čeka trenutak da se probudi te pomogne narodima u oslobađanju i ujedinjenju. Imaginaciju ove narodne utjehe u književnom je smislu ostvario Granić u svome nedovršenom djelu u rukopisu. To nam govori i o vrlo jakom utjecaju usmenoga slavenskoga narodnoga pjesništva na umjetničko pripovjedno stvaralaštvo u stihu. To se očituje i u djelu Leonarda Dudana i Stjepana Ivačića koja potiču interes za slavensko usmeno narodno stvaralaštvo te istodobno promiču etnografski značaj te važnost povijesti Dalmacije. Dio korpusa čine dva djela koja tematski značajno odstupaju od korpusa ovoga rada. To je satirični lirsko – epski spjev Luje Tommasea u kojem autor isprepliće pitanja o astronomiji i religiji. Slično je i s polemičnom religioznom poemom Ivana Bizara u kojem autor relativizira teorije o postanku svijeta.

Pripovjedači ne pridaju u djelima važnost detaljnim opisima fizičkoga izgleda niti profiliranju protagonista, a njihovo je djelovanje uvijek potpomognuto nekom višom silom što djelomice umanjuje njihovo junaštvo. Umanjivanju herojstva doprinose i ljubavne epizode čiji su oni glavni sudionici. One ih istovremeno identificiraju sa zemaljskim bićima jer ne uspijevaju odoljeti zemaljskim užicima. Glavni junaci djela epskog i lirsko – epskog pjesništva borci su za domovinu, pravdu, istinu i slobodu. Takve svoje zadatke ostvaruju u ulozi biblijskih likova, narodnih junaka ili čak njihove ženske varijante, potom likova iz mitologije ili pak personificiranih moralnih vrijednosti za koje se osobito zalagao Nikola Tommaseo. Jedna od specifičnosti dalmatinskoga epskoga i lirsko -epškoga pjesništva na talijanskom jeziku u XIX. stoljeću je uloga narodnih kazivača kao aktivnih junaka u autorskim djelima Nikole Ivellija, Nikole Jakšića i Luje Ficherta što također dokazuje utjecaj usmenog narodnog pjesništva.

Općenito se dalmatinsko pitanje nameće kao važan subjekt u interpretaciji književnih pjesničkih tekstova na talijanskom jeziku. Posebice je zanimljiva u tom slučaju inspiracija idejom i/ili metrom Danteovoga djela *Božanstvene komedije* kojega su autori koristili kako bi polemizirali političko i teritorijalno pitanje Dalmacije u to vrijeme pa epsko djelo talijanskoga srednjovjekovnoga pjesnika o oslobođenju čovjeka od grijeha postaje značajnim segmentom u

stvaranju novih epskih sastavnica na talijanskom jeziku u Dalmaciji. Stoga, može se zaključiti kako je upravo ovo Danteovo djelo u najvećoj mjeri utjecalo na epsko i lirsko-epsko pjesništvo u XIX. stoljeću u Dalmaciji dok su znatno manje zastupljeni autori talijanskih herojskih spjevova. Djela biblijske tematike pisana su Danteovom tercinom, a intertekstualno se kroz djela Đurića, Granića i Bizara proteže ista biblijska tema, a to je izlazak Izraelaca iz egipatskoga ropstva što nam implicitno govori o odrazu trenutnoga ili pak povijesnoga političkoga stanja Dalmacije na njihovu pjesničku misao. Od nezaobilaznog su značaja deskriptivni spjevovi koji nastaju u ovome razdoblju kao djela Nikole Jakšića i Bernardina Bicega. Autori ovim djelima ukazuju na socijalne i gospodarske prilike ove regije ne bi li potaknuli vlast na djelovanje za dobrobit Dalmacije. Ona obiluju prikazima životnih, gospodarskih, socijalnih i političkih prilika u Dalmaciji, geopolitičkog i povijesnoga značaja regije, stvarnih lokaliteta i osoba, događajima iz recentne ili daleke prošlosti kao i opisima pejzaža, narodnih običaja, kulture i tradicije zbog čega imaju bogati povijesni, dokumentarni i etnografski značaj.

Što se tiče narativne strukture djela, karakterizira ih uglavnom suprotstavljanje likova u dijalogu. Vrlo se malo osjeća objektivno pripovijedanje zbog čega je naglašena dramatičnost. Fabula je često isprekidana zbog čestih emotivnih ushita likova što na novi način oblikuje strukturu djela. Često je umetanje lirskih pjesama u narativni niz što je karakteristično za djela epskoga pjesništva u XIX. stoljeću na talijanskom jeziku. Djela obiluju opisima koji često nisu detaljni. Deskripcija se svodi na nizanje karakterističnih tematskih motiva. Opisi i pripovijedanje su ili naglo prekinuti izravnim izrazom o prekidu pripovijedanja ili opisivanja uz obrazloženje autora o nemogućnosti da se posveti detaljnom i stupnjevitom pripovijedanju ili opisivanju zbog vlastitih emocija ili opsega materije s jedne strane, a s druge umeću u narativnu strukturu niz višetočja. Metričku strukturu djela karakteriziraju u najvećoj mjeri stihovi različitoga metra i duljine, a preferirane strofe su uglavnom tercine, šestine i oktave.

Epska i lirsko – epska djela koja smo utvrdili kroz istraživanje u ukupno sedamdeset i jednom časopisu s književnim priložima koji su kroz XIX. stoljeće objavljivani u Dalmaciji i koji su nam bili dostupni u arhivskoj građi, stilom su i metrom vrlo raznolika, a tematski i sadržajno se mogu grupirati u poučna, šaljiva, alegorijska, ljubavna, deskriptivna te djela s tematikom narodnoga pjesništva. Djelima uglavnom prevladava pesimizam zbog tragičnih životnih sudbina, a tematski motiv koji se u većini djela proteže je nesretna sudbina ljubavnika. Prevladavaju dramatični prizori, sentimentalni izljevi, a pripovijedanje je ubrzano i općenito.

U djelima koja crpe tematiku iz usmene narodne predaje, naglašeniji je narativni dio. Ovakva su djela strukturno jako dobro organizirana i stilski osmišljena. Pripovijedanje se razvija postupno, a sudionici su poznati likovi iz slavenske usmene tradicije, Marko Kraljević i hajduci. Deskriptivni spjevovi obiluju prikazima stvarnih dalmatinskih lokaliteta s posebnim naglaskom na njihovo kulturno i povijesno značenje. Pored toga značajno ističu narodnu tradiciju i običaje, kao i njihovo geografsko i gospodarsko značenje. Od posebne važnosti ističemo djela u kojima autori aludiraju na političke prilike dalmatinskoga kraja te alegorijska tumačenja dalmatinskoga pitanja.

Po svojim strukturnim, metričkim, stilskim i tematskim obilježjima, djela epskog i lirsko - epskog pjesništva talijanskog jezičnog izričaja u Dalmaciji u XIX. stoljeću vrlo su raznolika. Odras su kulturnih i povijesnih prilika regije. Zbog svoje tematike, a često i adresata kojima su upućena, postaju sudionicima u pokušaju poboljšanja socijalnih i gospodarskih prilika u regiji kao i u mirenju političke situacije, posebice pitanja teritorijalnog ujedinjenja sa sjevernom Hrvatskom. Od posebne je važnosti njihova uloga u upoznavanju drugih kultura s kulturom, narodom, običajima, tradicijom i povijesti Dalmacije.

IV. Popis literature

- A.N.**, Profili letterari *Dell'epopea in generale* («Il Dalmata», br. 95, god. 1871)
- A.R.**, Bizzarro Giovanni, *Poesie di Giovanni de Bizzarro, in morte di Maria Tarma di lui consorte*. Parte Prima. Firenze presso Molini, Landi, e C., 1806. «Giornale pisano di letteratura scienze ed arti », Parte III. del tomo VII, br. 21, god. 1807., str. 350-353.
- A.R.**, Bizzarro Giovanni, *Poesie di vari autori in morte di Maria Tarma de Bizzarro*. Parte seconda. Firenze presso Molini, Landi, e C. 1806. «Giornale pisano di letteratura scienze ed arti», tomo VIII., Pisa, dalla Stamperia del giornale, 1808., str. 114-116.
- A. Z.**, *Un sospiro a Maria* («La Dalmazia», br. 17, god. 1847., str. 131-132)
- Abbondanza Vincenzo**, *Dizionario storico delle vite di tutti i monarchi ottomani*, Roma, Vescovi e neri, 1786.
- Agičić Damir**, *Podijeljena Poljska 1772-1918*, Zagreb, Srednja Europa, 2014.
- Alacevich Giuseppe**, *La fame di Macarsca nel 1783* («Cronaca dalmatica», br. 2, god. 1888)
- Alacevich Giuseppe**, *La fame di Macarsca nell'anno 1817* («Cronaca dalmatica», br. 13, god. 1888)
- Alačević Nikola**, *Slavni i zaslužni muževi. Makarska i Primorje. Izlet na Biokovo*, Split, Narodna tiskara, 1910.
- Alcune poesie inedite di Luigi Tommaseo** («Lo Schiesone spalatino», god. 1886, Spalato, str. 3-18)
- Alduk Ivan**, *Srednjovjekovne tvrđave uz rijeku Cetinu*, Ex Libris, Zagreb, Split, 2010.
- Alibranti A.**, *Il lago di Meleda* («L'Epidauritano», god. 1895., str. 44-48)
- Alighieri Dante**, *Divina Commedia, Vita Nuova, Rime*, Roma, Newton Compton, 1997.
- Altre pubblicazioni letterarie** («Il Gobbo di pietra», god. 1859., str. 27-28)
- Amani**, *Appendice. La madre slava di Luigi Fichert-Dalmata* («Osservatore dalmato» , br. 9-10, god. 1858)
- «**Allegemeine Literatur – Zeitung**», br. 239, god. 1807., str. 669-672.
- «**Almanacco ecclesiastico della città e provincia di Vicenza per l'anno 1833**», Venezia, Tasso, 1833.
- Anna Vidovich!; Triste istoria** («La Palestra», br. 13, god. 1879)
- «**Annuario dell'istruzione pubblica dal 1868-1869**» (god. 1869)

- Apertura di Gabinetto di lettura nazionale slava in Spalato* («Il Nazionale», br. 63, god. 1862., str. 318-319)
- Ariele**, *Una veglia* («La Palestra», br. 18-19, god. 1881., str. 146-147)
- Atti della Direzione di Polizia in Zara*, Archivio storico di Zara, 1840., br. 407.
- AVVISO** («Gazzetta di Zara», br. 20 god. 1846)
- Babić Ivo**, *Prostor između Trogira i Splita: kulturnohistorijska studija*, Trogir, Muzej grada Trogira, 1984.
- Bajamonti Agostino**, *Versi di Signor Agostino Bajamonti per giustificare una sua caduta fatta al ballo dell'escossèe nel Casino di Spalato il Carnovale dell'anno 1823* («L'Epidauritano», god. 1896., str. 73-74)
- Balić- Nižić, Nedjeljka**, *Donne illustri dalmate nel dizionario biografico «Donne illustri» della scrittrice zaratina Itala Bogdanovich», L'Italia e Europa: dalla cultura nazionale all'interculturalismo*, Atti del XVI Congresso dell'A.I.P.I. Cracovia 26-29 agosto 2004., Firenze, 2006., str. 509-517.
- Balić- Nižić Nedjeljka**, *Mito, storia e attualità nel poema dantesco Terzo peccato di Arturo Colautti u Tempo e memoria nella lingua e nella letteratura italiana. Atti del XVIII Congresso A.I.P.I., Ascoli Piceno, 22-26 agosto 2006., vol. IV: Poesia, autobiografia, cultura*, 2009., str. 27-38.
- Balić - Nižić Nedjeljka**, *Talijanski pisci u Zadru pred prvi svjetski rat (1900-1915)*, Rijeka, Edit, 1998.
- Balić - Nižić Nedjeljka**, *Zadarski književnik Giuseppe Sabalich autor prvoga turističkog vodiča Zadra na talijanskom jeziku*, Informatologija, Vol. 34, br. 1-2, god. 2001., str. 106-111.
- Balić - Nižić Nedjeljka**, *Il mare nell'opera letteraria dello zaratino Giuseppe Sabalich (1856-1928)*, u *È c'è di mezzo il mare: lingua, letteratura e civiltà marina, Civiltà italiana 2*, Firenze, Franco Cesati, 2002., str. 411-428.
- Balić - Nižić Nedjeljka, Nižić Živko**, *Giornali umoristico-satirici in italiano e veneto-zaratino a Zara nell'800 e nel 900*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2014.
- Battaglini Niccolò**, *La peste di Macarsca e distretto* («Gazzetta di Zara», br. 64, 65, god. 1846)
- Battara G.**, *Il canto dell'Adriatico* («La Palestra», br. 23, god. 1880., str. 373)
- Battara G.**, *Serenata*, («La Palestra», br. 23, god. 1880., str. 358)

- Beden Francesco**, *A proposito di Luigi Fichert* («Il Dalmata», br. 50, god. 1912)
- Belić Rudi**, *Zadar u Narodnom preporodu* («Narodni list», LI jub. br, god.1912., str. 84- 87)
- Bella** («Rivista illustrata», br. 11, god. 1893, str. 100)
- Belloni Antonio**, *Il poema epico e mitologico*, Millano, Vallardi, 1912.
- Berengo Marino**, *La società veneta alla fine del Settecento*, Firenze, Sansoni, 1956, str.
- Berlam Arduino**, *Una famiglia di letterati dalmatici di primo Ottocento. I Conti Vidovich da Sebenico e loro corrispondenza coi più famosi letterati del loro tempo* («La Porta Orientale», br. 6-7, god. 1934., str. 376-391)
- Bernardi Paolo**, *Per le nuziali festività de Bizzarro-Zuzzi*. Anacreontiche, Venezia, 1818.
- Bezić Jerko**, *Nosioci zadarskog muzičkog života u odnosu na narodni preporod u Dalmaciji* u «Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru», VIII, 1961., str. 295-308.
- Bobinac Marijan**, *Uvod u romantizam*, Zagreb, Leykam International, d.o.o., 2012.
- Biblija, Stari i Novi zavjet*, (ur.) Kaštelan Jure, Duda Bonaventura, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2001.
- Bibliofilo**, *Recenti pubblicazioni, La madre triestina. Canti di Luigi prof. Fichert. Venezia, Naratovich, 1870*, («La Palestra», br. 16, god. 1879., str. 252-256)
- Biblioteca degli scrittori latini con traduzione e note, Venezia, per Giuseppe Antonelli, Versioni...Hygea, de arte bene diuque vivendi Liber 1, autore Wilhelmo Menis a consilis in regimine, et Dalmatiae archiatro. Jaderae*, «Gazzetta di Zara», br. 40, god. 1847.
- Bibliografia Guglielmo Menis**, «Gazzetta di Zara», br. 73, god. 1847.
- Bibliografia Pochi salmi di Davide** voltati in verso italiano e dati fuori per saggio dall'abate Agostino Antonio Grubissich , Padova, Seminario, 1847 («Gazzetta di Zara», br. 51, god. 1847)
- Bicego Bernardino**, *A Francesco Bressan promosso per governativa disposizione dal R. Commissariato di Conselve nella Provincia di Padova a quello di Bassano nella vicentina*, Ode dell'abate Bernardino Bicego, Padova, Crescini, 1821.
- Bicego Bernardino**, *Alle L.L M.M. Francesco I. Imperatore e Re e Carolina Augusta Imperatrice e Regina in Zara*, Omaggio di suddita devozione ed esultanza, il giorno 2 maggio 1818, Zara, 1818. (lirska pjesma)
- Bicego Bernardino**, *Apprendosi nel giorno 1.aprile 1816. La comunicazione di tutti i luoghi littorali e montani della Dalmazia*, Spalato, 1816.
- Bicego Bernardino**, *Avvertimenti morali, e letterari*, Spalato, Demarchi, 1813.

- Bicego Bernardino**, *Canzone u Itinerario da Nona a Narenta*, Zara, 1818
- Bicego Bernardino**, *Chioggia a'piedi di Napoleone il Grande*, Cominotti, Venezia.
- Bicego Bernardino**, *I contorni di Spalato*, canti tre dell'abate Bernardino Bicego professore di belle lettere nel seminario arcivescovile di Spalato, Zadar, Battara, 1814.
- Bicego Bernardino**, *Itinerario da Nona a Narenta*, Zara, 1818
- Bicego Bernardino**, *Panegirico in onore di San Doimo*, Splitu 1813.
- Bicego Bernardino**, *Theses Phaenomena Gravitatis, ejusgue conseratia expendentis*, Vicenze, Caroli Brixiani, 1794.
- Biografia universale antica e moderna**, Vol. 64, Venezia, Molinari, 1831.
- Bizar Baldovino**, *Notizia intorno alla vita ed agli studi di Gio. De Bizzarro* («La Dalmazia», br. 12, god. 1847., str. 89-91; Isto, br. 13, god. 1847., str. 97-99; br. 14, god. 1847., str. 108-109)
- Bizzarro Giovanni**, *All'occasione degli sponsali Carminati e Borini anacreontica umiliata all'egregia dama contessa Laura Cittadella Borini, madre affettuosissima della sposa da Giovanni de Bizzarro socio di molte illustri accademie u Versi epitalamici pel fausto giorno degli sponsali dei nobilissimi sposi per virtù per prosapia chiarissimi Elisabetta Contessa Borini e Costantino Carminati*, Venezia, Palesiana, 1808.
- Bizzarro Giovanni**, *Alla Maestà di Napoleone il Massimo Imperator de'Francesi, Re d'Italia e Capo della Confederazione Renana*, Volume V., Firenze, nella stamperia di Borgo Ognissanti con approvazione, 1808.
- Bizzarro Giovanni**, *Elogio all'abate Ruggero Boscovich del conte Giovanni de Bizzarro* (Letto nella sessione del Veneto Ateneo nel giorno 10 di marzo 1817.), Venezia, Alvisopoli, 1817.
- Bizzarro Giovanni**, *I baci, Per le faustissime nozze della signora Pazienza nata contessa Porcia de Brugnera col signor Pietro Laderchi*, Venezia, Fenzo, 1807., str. XXXI-II.,
- Bizzarro Giovanni**, *L'amicizia* versi di Giovanni de Bizzarro al cavaliere Giovanni de Frapporti, Ragusa, Martecchini, 1824.
- Bizzarro Giovanni**, *La grandezza di Dio*, Venezia, Picotti, 1818.
- Bizzarro Giovanni**, *Per le nozze Varano e Dolfin Ode saffica di Giovanni de Bizzarro membro di varie illustri accademie.*
- Bizzarro Giovanni**, *Poesie di Giovanni de Bizzarro, in morte di Maria Tarma di lui consorte*. Parte Prima. Firenze presso Molini, Landi, e C., 1806.

- Bizzarro Giovanni**, *Poesie di vari autori in morte di Maria Tarma de Bizzarro*. Parte seconda. Firenze presso Molini, Landi, e C. 1806.
- Bizzarro Giovanni**, *Poesie, Parnaso De Poeti Anacreontici*, Vol. 8, Venezia, Orlandelli, 1819., str. 1-14, 15-29.
- Bizzarro Giovanni**, *Rime sacre di Giovanni de Bizzarro membro di molte illustri accademie, ed atenei date in luce nell'occasione del solenne ingresso alla chiesa vescovile di Ragusa dell'illustrissimo e reverendissimo monsignore Antonio Giuriceo*, Ragusa, Martecchini, 1831.
- Bizzarro Giovanni**, *Versione libera dell'ode XII. Del Libro I. dei Carmi di Orazio Flacco*, Ragusa, 1823.
- Bolognese Domenico**, *Il Pipistrello* («Il Dalmata», br. 63, god. 1868)
- Boniotti Pietro**, *Memoria di un caso strano in medicina*, Milano, Pirola, 1834.
- Borgherini Maria**, *Il governo di Venezia in Padova nell'ultimo secolo della Repubblica*, Padova, 1909.
- Bossi Antonio**, *Poesia alla memoria di Giovanni Franceschi, Ditirambo*, («La voce dalmatica», br. 23, god. 1863)
- Božić Jerko**, *Dalle Ballate eroiche* («Corriere nazionale», br. 134, god. 1897)
- Bralić Ante**, *Zadar kao administrativno i političko središte Dalmacije za francuske uprave u Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, Zbornik radova, (ur.) Josip Vrandečić, Marko Trogrlić, Split, Književni krug, 2011., str. 351-373.
- Branì di traduzione d'un carne slavo, fatta dal Dr. Niccolò Giachich* («Rammentatore dalmatino», god. 1869., str. 31-32)
- Brunelli Vitaliano**, *La vita ed opere di Giandomenico Stratico-Parte seconda* «Annuario dalmatico», god. 1887., str. 221-280.
- Bukvić Ana**, *Imagološka analiza književnog opusa Luigija Ficherta u Riječki filološki dani*, Zbornik 9, (ur.) Stolac Diana, Rijeka, Filozofski fakultet Rijeka, 2014., str. 63-75.
- Bukvić Ana**, *L'emancipazione slava nell'opera d'impegno di Luigi Fichert u Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico*, (ur.) Balić-Nižić Nedjeljka, Borsetto Luciana, Jusup Magazin Andrijana, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2013., str. 41-72.
- Bunich Giovanni**, *Dalle illiriche poesie del Raguseo Giovanni Bunich. Versione I. –II. –III. M. A. V.*, («Gazzetta di Zara», br. 89, god. 1847).
- Buzolić Stjepan**, *Alva i Alko ili stavnost u ljubavi, Alva ed Alko ossia La costanza in amore* («Zora Dalmatinska», br. 44, god. 1845)

- Buzolić Stjepan**, *Nad grobom Anke Vidovičke Šibenčanke* («Vienac», br. 39, god. 1879)
- C.A.A.**, *Un sogno* («La Domenica», br. 23, god. 1888, str. 89-90)
- Cantù Cesare**, *Storia universale di Cesare Cantù, I edizione, Tomo I*, Torino, Giuseppe Pomba e comp.editori., 1840.
- Cantù Cesare**, *Storia universale di Cesare Cantù, VII edizione, Tomo I*, Torino, Giuseppe Pomba e comp.editori., 1848.
- Capparozzo Andrea**, *M(anus)s(criptu)s sec(ulo) XVIII*, Biblioteca civica Bertoliana di Vicenza (Ms. 957).
- Carrara Francesco**, *Di un scritto nuovo del Kopitar. A Leonardo nobile de Dudan dottore in legge e podestà di Spalato* («Gazzetta di Zara», br. 59, 60, god. 1840)
- Carrara Francesco**, *Feste popolari di Dalmazia* («Letture di famiglia» god. 1852, str. 239-241)
- Carrara Francesco**, *La Dalmazia descritta*, Battara, Zadar, 1846.
- Carrara Francesco**, *Topografia e scavi di Salona di F.Carrara*, Trieste, Loyd austriaco, 1850.
- Carrara Francesco**, *Uomini illustri di Spalato*, Spalato, 1846.
- Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Bicego Bernardino**, Biblioteca Nazionale Centrale Firenze (P. 56. 40)
- Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Dudan Leonardo**, Biblioteca Nazionale Centrale Firenze (Tomm.P.77.96)
- Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Fichert Luigi**, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (Tomm. 172. 35)
- Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Giachich Niccolò**, Biblioteca Nazionale Centrale Firenze (Tomm. 86, 62)
- Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Giurich Luigi**, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (Tomm. 87, 55 bis)
- Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Granich Giroamo Michele**, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (Tomm. 88, 19).
- Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò- Grubissich Agostino Antonio**, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (Tomm. 88, 78-82)
- Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Ivacich Stefano**, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (Tomm. 92, 68)

- Carteggio Volpe-Cavalletto (1860-1866)**, (ur.) Briguglio Letterio, Padova, Antoniana, 1963.
- Ceffoldi Paolo**, *Unione di previdenza contro le nascite ibrido – letterarie, proemio che serve di manifest u «Caffé Pedrocchi»*, br. 12, god. 1847., str. 97 - 98.
- Chini Mario**, *Le teorie dei romantivi intorno al poema eI Lombardi alla prima crociata di Tommaso Grossi*, Lanciano, G. Carabba, 1920.
- Churkovich Vincenzo**, *Vila od Mosora («Zora dalmatinska»*, br. 21, god. 1844., str. 167-168)
- Ciampini Raffaele**, *Vita di Niccolò Tommaseo*, Firenze, Sansoni, 1945.
- Ciampini Raffaele**, *Studi e ricerche di Niccolò Tomamseo*, Roma, Edizioni di Storia e letteratura, 1944.
- Colautti Arturo**, *Il terzo peccato («Il Dalmata»*, br. 67-68, god. 1898)
- Collezione autografi**, Tommaseo, Niccolò, n. (1-7), Pontificia Biblioteca Antoniana (bach. DD, I, sc. 3)
- Cooperazione di Maria nel Purgatorio** («La Dalmazia Cattolica», br. 46, 47, god. 1871)
- Coppini Romano Paolo**, *Firenze: Il Granducato di Toscana: dagli “Anni Francesi” all’Unità*, Torino, UTET, 1993.
- Corrado Sipione**, *Della forma epica in Italia*, Catania, Eugenio Coco, 1892.
- Cotterell Arthur**, *Mitologija, Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca*, Leo Commerce d.o.o., Rijeka, 2003.
- Covacev Tullio**, *Amore di Dalmazia*, Venezia, Scoula dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, 2012.
- Critica**, «La Dalmazia», br. 17, god. 1847., str. 129-131.
- Curci Roberto**, Ziani Gabriella, *Bianco, rosa e verde*, Lint, Trieste, 1993.
- Cuttin Vittorio**, *Lacrimaglia («Scintille»*, br.13, god. 1890)
- Čobanov Jadranka** (ur.), *Prevedra šibenska gospoja Ana Vidović (1800.-1879.)*, Šibenik, Gradska knjižnica Juraj Šigorić, 2000.
- Čobarnić Josip**, *Josephi Ciobarnich Macarskensis praeposti Dioclias carmen polymetrum*, Split, Zanonni, 1881.
- Čolak Tode**, «Zora dalmatinska» i njen doprinos književnosti ilirskoga pokreta («Kolo», br. 8-10, god. 1966, str. 284-298
- Cronia Arturo**, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova, 1958.

- Ćuzela Josip**, *Pomorska utvrda Sv. Nikole u Šibenski fortifikacijski sustav*, Šibenik, Gradska knjižnica «Juraj Šižgorić», 2005., str. 75-92.
- D.L.**, *La leggenda di Rolando* («Scintille», br. 6, god. 1888)
- Dalla Valle fiorita al Purgatorio* («La Dalmazia Cattolica», br. 40, god. 1871)
- D'una marmorea lapide...* («Il Gobbo di pietra», god. 1867)
- Dalmistro Agnolo**, *La bibliofilia sermone di Agnolo Dalmistro a Giovanni de Bizzarro*, Padova, Niccolò Zanon Bettoni, 1808.
- Dandolo Girolamo**, *La caduta della Repubblica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant'anni*, Venezia, Pietro Naratovich, 1855.
- Danimarca Cristiano Federico**, *Osservazioni sulla lava del Vesuvio del 26. gennaio 1820.*, Napoli, Stamperia di Danimarca, 1820.
- De Filippo Eduardo**, *Tommaso d'Amalfi*, Torino, Einaudi, 1980.
- De Marchi Agostino**, *Luigi Fichert*, Venezia, 1899.
- De Marchi Agostino**, *Luigi Fichert*, Venezia, Filippi S. Martino, 1901.
- De Mattei Roberto**, *La dimensione culturale e religiosa della questione romana* («Quaderni del Dipartimento di Scienze Politiche», sv. 2, god. 2011., str. 65-78)
- Della caccia trattatelo di Arriano o Senofonte il minore trad. di Niccolò Tommaseo u Opere di Arriano Nicomediese*, Tomo secondo, Milano, Sonzogno, 1827., str. 429-492.
- De Paitoni G.**, *Suicidio!* («Rivista illustrata», br. 3, god. 1898., str. 31)
- Defranceschi Valente**, *Un frate burlato* («Il laccio», br. 7, god. 1867)
- Delle donne nelle crociate* («Gazzetta di Zara», br. 100/101, god. 1838)
- Derossi Julije**, *Pop Šime Starčević i Zora dalmatinska*, u *Zora dalmatinska (1844. - 1849.)*, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog u Zadru 13.-15. listopada 1994., (ur.) Batović Šime, Zadar, Matica hrvatska, 1995., str. 87-94.
- Detoni Dujmić Dunja**, *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb, 2002.
- Deželić Gjuro**, *Ana Vidović, spisateljica i pjesmarka* («Dragoljub» , br. 9, god. 1867., str. 105)
- Di Carlo E.**, *Gli opuscoli politici del P.G.Ventura nella rivoluzione del '48*, «Atti della Reale Accademia Peloritana», vol. XXIV, god. 1932., str. 230-259.
- Di Dante Alighieri** *il canto V dell'Inferno dal prof. Matteo Ivicovich* («Gazzetta di Zara», br. 26, god. 1847)
- Dimitrijević Bojan**, *Bitka za Trst 1945. – 1954.*, Zagreb, Hrvatska povijest, 2014.

Dudan Leonardo, *A mons. Paolo Miossich vescovo di Spalato dopo la lunga vacanza di questa illustre antica sede meritamente prescelto a pastore ottimo per dottrina, zelo ed animo egregio nel di' del solenne suo ingresso / questo pegno di venerazione ed esultanza offre un cittadino di Spalato zelantissimo della gloria e del bene della sua patria il venti aprile MDCCCXXX*

Dudan Leonardo, *Canzone, Poesie per l'inaugurazione del busto in marmo di Francesco Petrarca eretto nella cattedrale di Padova*, Padova, Minerva, 1818., str. XII-XVII.

Dudan Leonardo, *La Giostra di Sign*, Spalato, Piperata, 1827.

Dudan Leonardo, *La Giostra di Sign*, Venezia, Fracasso, 1827.

Dudan Leonardo, *Necrologia* («Gazzetta di Zara», br. 19, god. 1836.)

Dudan Leonardo, *Ode nell'occasione dell'annegamento dei Sig.Doimo, Vincenzo e Elena Marchi dell'anno 1852*, Spalato, 1852.

Dudan Leonardo, *Parole del morente u Baiamonti Antonio, Della vita e degli scritti dell'abate Dr. Francesco Carrara*, Spalato, Olivetti e Giovannizio, 1854.

Dudan Leonardo, *Pel Solenne matrimonio di Sua Maestà I.R.A. con S.A.R. la Serenissima Principessa Elisabetta di Baviera*, Spalato, 1854.

Dudan Leonardo, *Per le faustissime nozze Querini e Polcastro versi di Leonardo Dudan dedicati all'egregia e chiarissima dama Chara Dondi Orologio Pesaro amica strettissima della sposa*, Venezia, Alvisopoli, 1818.

Dudan Leonardo, *Per morte di bella giovine* («Favilla», br. 37, god. 1839)

Dudan Leonardo, *Porta aurea* «Annuario dalmatico», god. 1859., str. 219-220.

Dudan Leonardo, *Scena lirica posta espressamente in musica dal Maestro Alberto Visetti pel n. Di S.M. Ferdinando I, Poesia di L.D.* Olivetti, Spalato, 1847.

Dudan Leonardo, *Sinjska alka*, (preveo i priredio Tonko Maroević), Ogranak Matice hrvatske, Sinj, 2007.

Dudan Leonardo, *Versi nelle faustissime nozze del nob.sig. Michele Tartaglia colla nob.sig. Maria de Dudan*, Padova, 1827.

Duplančić Arsen, *Sjemenište i gimnazija u Splitu na početku XIX. stoljeća u 300. obljetnica splitskog sjemeništa i klasične gimnazije*, (ur.) Banić Ivan, Split, Crkva svijetu Nadbiskupsko sjemenište i Nadbiskupijska klasična gimnazija«Don Frane Bulić», 2000., str. 409-432.

Edizione nazionale delle opere, sv. 19, (ur.) Gambarin Giovanni, Torpeano Francesco, Firenze, Le Monnier, 1966.

- Enciclopedia italiana di scienze lettere ed arti*, vol. III, Milano, Rizzoli, 1934.
- Enciclopedia italiana di scienze lettere ed arti*, vol. XXI, Milano, Rizzoli, 1934.
- Epigrafe Altra per morte* («La voce dalmatica», br. 48, god. 1861)
- Escursione intorno all'Adriatico* («La Dalmazia», br. 39, god. 1846)
- F.D.B.**, *Vila Mosorkinja svojoj banovini* («Zora dalmatinska», br. 22, str. 1848., str. 139)
- Fabijanich Donato**, *Alle ceneri e alla memoria di Nicolò Giaxich*, Zara, Battara, 1841.
- Ferirch Giorgio**, *Laudes urbis Sibenici, ejusque territori descriptio u Ad clarissimum virum Joannem Muller Georgii Ferrich Ragusini Epistola. Huic accedunt Illyricae linguae Poematia triginta septem latinis carminibus ab eodem reddita*, Excudebat Andreas Trevisan, Ragusii Anno MDCCIIC., str. 23-25.
- Ferluga-Petronio Fedora**, *Pjesnikinja Ana Vidović* («Dani Hvarškoga kazališta», god. 1998., str. 355-361)
- Ferrari-Cupilli Giuseppe**, *Biografie di dalmati illustri*, cc.48, polovica XIX. stoljeća.
- Ferrari Cupilli Giuseppe**, *Biografie e necrologie d'illustri e benemeriti Dalmati*, Zara, Artale, 1874.
- Ferrari Cupilli Giuseppe**, *Franceschi Giovanni* («La voce dalmatica», br. 58, god. 1862)
- Ferrari Cupilli, Giuseppe**, *Necrologia*, («Gazzetta di Zara», br. 37, god. 1832).
- Due onde* («Avvenire», br. 15, god. 1848., str. 60)
- E.C.**, *Un'orfana* («La Domenica», br. 4, god. 1888., str. 29)
- Elsö Magyar**, *La strage degli innocenti* («Rivista illustrata», br. 3, god. 1897., str. 19)
- F.A.**, *Jella o le tre poma* («Strenna dalmata», god. 1846)
- Ferrari Cupilli Giuseppe**, *Sui meriti del dottor Nicolò Giaxich verso gli studii patrii u Programma del Ginnasio di Zara a. 1856.*, Zara, 1856.
- Fichert Luigi**, *A Francesca Sonetto* («Gazzetta di Zara», br. 82, god. 1845).
- Fichert Luigi**, *Aiduco* («Rivista dalmata», br. 7, god. 1859., str. 61-63; br. 8, god. 1859., str.71-74.
- Fichert Luigi**, *Bielka di Bosnia*, Venezia, Naratovich, 1876
- Fichert Luigi**, *Corrispondenza slava* («L'Alba», br. 5, god. 1866)
- Fichert Luigi**, *Emancipatele! Satira*, Naratovich, Venezia, 1880.
- Fichert Luigi**, *Femminismo e terzo sesso*, Venezia, Ferrari, 1897.
- Fichert Luigi**, *Fidanzata immortale*, Demarchi-Rougier, Zara, 1858.
- Fichert Luigi**, *I Morlacchi* («Gazzetta di Zara», n. 23, god. 1846).

Fichert Luigi, *I profughi di sagrestia*, Trieste, 1875; Milano, Natale Battezzati, 1877.

Fichert Luigi, *Il bersagliere d'Africa*, Venezia, Fratelli Visentini, 1896.

Fichert Luigi, *Il bersagliere d'Africa*, Venezia, Merlo, 1896.

Fichert Luigi, *Il Colonello*, Trieste, Marenigh, 1850.

Fichert Luigi, *Il giornalismo e il presente* («Rivista dalmata», br. 12, god. 1859., str. 99-101)

Fichert Luigi, *Il pazzo di San Servilio*, Trieste, 1870.

Fichert Luigi, *Italia e Slavia, Francia e Germania*, Cantiche di Luigi Fichert, Venezia, Naratovich, 1889.

Fichert Luigi, *La contessa del paradiso*, Venezia, Ripamonti Ottolini, 1868.

Fichert Luigi, *La Giovane Slavia*, II.edizione, Venezia, Tipografia Ripamonti-Ottolini, 1869.

Fichert Luigi, *La madre slava*, melodramma in tre atti 1865 di Luigi Fichert, musica del maestro Nicolò Stermić da rappresentarsi nel Teatro Comunale di Trieste la quaresima del 1865, Trieste, Tipografia del LLOYD austriaco, 1865.

Fichert Luigi, *La Madre Slava*, Zara, De Marchi –Rougier, 1857.

Fichert Luigi, *La madre slava*, Zadar, Battara, 1862.

Fichert Luigi, *La madre slava*, Terza edizione, Venezia, Tipografia del giornale «Il Tempo», 1873.

Fichert Luigi, *La madre slava*, Venezia, Tipografia emiliana, 1896.

Fichert Luigi, *La madre triestina*, Venezia, Naratovich, 1879.

Fichert Luigi, *La stella di Varsavia*, Nuovi canti di Luigi Fichert, Trieste, Herrmanstorfer, 1863.

Fichert Luigi, *Le brigantesse*, Trieste, Herrmanstorfer, 1866.

Fichert Luigi, *Le emancipate*, Venecija, Tempo, 1871.

Fichert Luigi, *Le georgiche di Virgilio tradotte in Ottava rima.- Opera postuma di Francesco Combi.- Venezia- Tipografia Antonelli, 1873. («Il Tempo», 17 ottobre 1873)*

Fichert Luigi, *Le notti adriatiche*, canti storici, Trst, Herrmanstorfer, 1864.

Fichert Luigi, *Pel sesto centenario di Dante. La Slavia*, Trieste, Coen, 1865.

Fichert Luigi, *Scherzo poetico sul cholera-morbus* («L'Alba», br. 1, god. 1865)

Fichert Luigi, *Scienza e fede*, Padova, 1866.

Fichert Luigi, *Tommaseo*, Venezia, Fratelli Visentini, 1896.

Fichert Luigi, *Veneti e Schiavoni*, Trieste, Coen, 1864.

Finzi Giuseppe, *Il romanticismo e Alessandro Manzoni u Lezioni di storia della letteratura italiana del professore Giuseppe Finzi*, Torino, Ermanno Loescher, 1891.

Fiori poetici al Petrarca, Padova, Crescini, 1819.

Fisković Cvito, *Ivo Bizar i likovne umjetnosti*, «Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku», god. 1979, str. 283-365.

Fisković Cvito, *Putovanje pelješkog jedrenjaka s kraja XVIII. i početka XIX. stoljeća u Pomorski zbornik*, (ur.) Novak Grga, Maštrović Vjekoslav, sv. 2, Zagreb, JAZU, Zadar, Institut za historijske i ekonomske nauke, 1962., str. 1752-1757, 1774-1777 .

Fisković Cvito, *Splitsko kazalište do sredine XIX. stoljeća* u «Dani Hvarškoga kazališta» br. 1, god. 1979., str. 346-379)

Flamini Francesco, *Versi e metri italiani dal Medioevo ai tempi nostri*, Raffaello Giusti, Livorno, 1936.

Folletto, *Il ritorno* («Il Dalmata», br. 71, god. 1869)

Fortis Alberto, *Della coltura del castagno da introdursi nella Dalmazia marittima e mediterranea*, Napoli, Niccoli, 1780.

Franceschi, *Navigazione in Dalmazia ai tempi di Augusto* («La Dalmazia» br. 29, god. 1845., str. 276-279, br. 30, god. 1845., str. 283-285; br. 31, god. 1845., str. 293-294; br. 3, god. 1846., str. 17-19)

Franceschi Giovanni, *Cosa costituiscono Poesia ed Eloquenza*. («La Dalmazia», br. 43, god. 1846, str. 447-449),

Franceschi Giovanni, *Critica. Di Dante Alighieri il canto V dell'Inferno esposto con note storiche, estetiche, filologiche, Spalato dalla Tipografia Olivetti e Comp 1847. Lavoro del Professore Matteo Ivicovich, dedicato alla memoria di Antonio Gherbich. Saggio dell'intero commento*. («La Dalmazia», br. 26, 1847., str. 202-204; br. 27, 1847., str. 211-212)

Franceschi Giovanni, *Della vita e degli scritti di Stefano Ivacich* «Annuario dalmatico», god. 1859., str. 87-152.

Franceschi Giovanni, *Delle opere illiriche di P. Ignazio Giorgi* («La Dalmazia», br. 31, god. 1847., str. 243)

Franceschi Giovanni, *Geografia pittorica* («La Dalmazia», br. 8, 1846., str. 58-60)

Franceschi Giovanni, *I fratelli e la sorella* («La Dalmazia», br. 21, god. 1846, str. 162-163).

Franceschi Giovanni, *Il Vessillo del Conforto* («La Dalmazia», br. 8, god. 1845., str. 67).

- Franceschi Giovanni**, *In cosa possono tra loro differire le letterature* («La Dalmazia», br. 48, god. 1846., str. 487-489, br. 52, god. 1846., str. 520-521, br. 1, god. 1847., str. 12-13)
- Franceschi Giovanni** *La ballata marinaresca* («La Dalmazia», br. 25, god. 1846)
- Franceschi Giovanni**, *Letteratura e religione cristiana u Programma del Ginnasio di Spalato, 1851-1852*, Spalato, Piperata, 1852.
- Franceschi Giovanni**, *Letteratura, poesia* («La Dalmazia», br. 19, god. 1846., str. 145)
- Franceschi Giovanni**, *Poesia illirica popolare* («La Dalmazia», br. 10, god. 1845., str. 87-89)
- Franceschi Giovanni**, *Se la letteratura sia eguale presso tutte le nazioni* («La Dalmazia», br. 44, god. 1846., str. 456-457)
- Franceschi Giovanni**, *Se vi sia qualche letteratura che debba riguardarsi come la migliore di tutte e se alla forma di quella convenga ogni altra ridurre* («La Dalmazia», br. 13, god. 1847., str. 99-100).
- Franceschi Giovanni**, *Sospiri di Maddalena penitente* («La Dalmazia», br. 33, god. 1847., str. 258-260)
- Franceschi Giovanni**, *Sulla letteratuta greca e romana e sulla letteratuta cristiana u Programma dell'Imp.R. Ginnasio di Spalato, pubblicato alla fine dell'anno scolastico 1853-1854*, Spalato, Tip. M.V.Piperata e figlio, 1854.
- Franceschi Giovanni**, *Sulla letteratura slava* («La Dalmazia», br. 40, god. 1846., str. 424-426, br. 41, god. 1846., str. 432-433, br. 42, god. 1846., str. 439-441),
- Franceschi Giovanni (Ivan)**, *Mosorski bard* (s talijanskog prepjevao Tonko Maroević) («Mogućnosti», br. 4-6, god. 2012., str. 13-24)
- Fusinato Arnaldo**, *Lo studente di Padova di Arnaldo Fusinato*, Padova, Crescini, 1847.
- G.B.D.C.**, *Sulla poesia, Sermone di Giovanni Torti*, Milano, 1818, dalla Tipografia di Vincenzo Ferrario, «Il Conciliatore», br. 6, god. 1818., str. 22-23.
- G-D. S.** *La virtù dell'asino* («Annuario zaratino», god. 1857., str. 17-20)
- Gaffin M.**, *Ragusa – Dubrovnik* («Il Nazionale», br. 20, god.1879)
- Galić Pavao**, *Su alcune declamazioni dantesche a Zara nell'Ottocento u Radovi Međunarodnog simpozija Dante i slavenski svijet = Atti del Convegno internazionale Dante e il mondo slavo, Dubrovnik, 26 - 29.X.1981.* (ur.) Čale Frano, sv. 1, str. 245-248.
- Galić Pavao**, *Vergilije u poeziji zadarskoga pjesnika Vjekoslava Đurića*, («Živa antika», god. 1984., str. 127-132)

- Galilei Galileo**, *Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo* Firenze, Landini, 1632. **251**.
- Galletto Pietro**, *La vita di Daniele Manin e l'epopea veneziana del 1848-1849*, Treviso, G. Battagin, 1999.
- Galzigna G. A.**, *Leggenda arbense* («Scintille», br. 14-15, god. 1887)
- General Nikola Maštrović. Život i djelo jednog hrvatskog časnika*, (ur.) Maštrović Tihomil, Erasmus naklada, Zagreb, 1996.
- Ghezzi Michele Pietro**, *I Dalmati all'Università di Padova dagli atti dei grandi accademici 1601-1800*, Atti e memorie della Società dalmata di storia patria, Vol. XXI, Venezia, Società dalmata di Storia Patria, 1992.
- Ghislanzoni Antonio**, *Volere è potere* («Il Dalmata», br. 62, god. 1876)
- Giaxich Niccolò**, *I contorni di Sebenico u Saggio di Memorie dalmate*, Battara, Zadar, 1840, str. 3-11.
- Giaxich Niccolò**, *Il puro omaggio* (a sua eccellenza Pietro co. di Goëss), Zara, 1804., str. 43-44.
- Giaxich Niccolò**, *Imitazione dell'inno a Gesù Cristo di A.Lamartine u Saggio d'armonie naturali e religiose ed imitazione dell'inno a Gesù Cristo di A.Lamartine*, Picotti, Venezia, 1834.
- Giaxich Niccolò**, *L'acquedotto di Zara*, Battara, Zara, 1838. godine.
- Giaxich Niccolò**, *Nel 12 febbrajo 1821. natalizio di sua maestà Francesco Primo Imperatore e Re*, Poemetto, Zara, Stamperia Governiale, 1821.
- Giaxich Niccolò**, *Nel giorno natalizio di sua maestà Francesco Primo Imperatore e Re*, Poemetto, Zara, Stamperia Governiale, 12 febbrajo 1820.
- Giaxich Niccolò**, *Versione libera dell'Osmanide poema Illirico di Giovanni Fr^{co} Gondola*, Martecchini, Ragusa, 1827.
- Giorgi Ignazio**, *Raccolta di alcune amoroze illiriche canzoni di Niccolò Ignazio Giorgi celebratissimo poeta ragusino in italiano tradotte da Marc'Antonio Vidovich da Sebenico l'anno 1823*, Venezia, 1827.
- Giornale della Letteratura compilato da una società di letterati italiani sotto la direzione ed a spese dgli signori Niccolò e Girolamo Fratelli da Rio*, Tomo 39, Padova, Nella tipografia del Seminario, 1815.
- Giovanetti Paolo**, *Nordiche superstizioni La ballata romantica in Italia*, Saggi Marsilio, Venezia, 1999.

- Giurich Luigi**, *A Sua Eccellenza Barone Giuseppe Jellacich Bano della Croazia e Governatore civile e militare della Dalmazia* («La Dalmazia costituzionale», br. 5, god. 1849)
- Giurich Luigi**, *Agli Slavi* («Dalmazia costituzionale», br. 13, god. 1848)
- Giurich Luigi**, *Alla Dalmazia costituzionale* («La Dalmazia costituzionale», br. 3, god. 1848)
- Giurich Luigi**, *Amore e sventura, terzine di Luigi Giurich*, Zara, Tip. Demarchi Rougier, in luglio, 1860.
- Giurich Luigi**, *Apocalisse di San Giovanni* («La voce dalmatica», br. 25, god. 1861., str. 206; br. 28, god. 1861., str. 227-228).
- Giurich Luigi**, *Cenno di Luigi Giurich se conviene accettare o contrariare l'unione della Dalmazia colla Croazia e Schiavonia*, Zara, Demarchi- Rougier, 1861.
- Giurich Luigi**, *Clotilde*, Zadar, Demarchi-Rougier, 1857.
- Giurich Luigi**, *Dante e Cleopatra all'Inferno, canto di Luigi Giurich*, Zara, Demarchi-Rougier, in Ottobre 1859.
- Giurich Luigi**, *Desdemona*, Carteggio Tommaseo, Tommaseo Niccolò – Giurich Luigi, (Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, (Tomm. 87, 55 bis)
- Giurich Luigi**, *Discolpa* («La Dalmazia costituzionale», br. 15, god. 1848)
- Giurich Luigi**, *Fantasia* («La Dalmazia costituzionale», br. 9, god. 1848)
- Giurich Luigi**, *L'ascensione di Cristo al cielo* u **Giurich Luigi**, *Sonetti e terzine di Luigi Giurich*, Zadar, Demarchi-Rougier, 1860, str. 12-16.
- Giurich Luigi**, *La morte di Marco Kraljevich* («Sedmica», br. 22, god. 1857)
- Giurich Luigi**, *Ostacoli al miglioramento dell'agricoltura in Dalmazia* («La Dalmazia costituzionale», br. 27, god. 1848)
- Giurich Luigi**, (Predgovor) djelu Vidovich Marco Aantonio, *I popoli d'Erzegovina e Bosna ad Antonio Gutta pel suo lamento nella «Zora» dedicata alle Guardie Nazionali Dalmate*, Zara, 1848.
- Giurich Luigi**, *Sonetti e terzine*, Zadar, Demarchi-Rougier, 1860.
- Glavaš Suzana**, *Ponešto o đacima i nastavnicima splitskoga Nadbiskupskog sjemeništa, ili oko života Stjepana Ivačića u Dalmatinskom godišnjaku Vida Morpuga u Talijanističke i komparatističke studije u čast Mati Zoriću*, (ur.) Sanja Roić, Zagreb, Odsjek za talijanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999., str. 181-222.
- Gledovich Stana**, *Poslanice licke pastirice Stane Gledovich iz Rudaicah na Dalmatinsku Pismaricu Anu Vidovich od Shibenika o nashemu knjixestvu i narodu* («Zora dalmatinska»,

br. 45, god. 1846., str. 353-355, 361, 364-366, 369-370, 373-374, 385-388, 393-394, 401-402, 410-413)

Gliubich Simeone, *Anka Vidović* («Il nazionale», br. 20, god. 1879)

Gliubich Simeone, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, Zara 1856.

Golub Ivan, *Splićani akademici* «Građa i prilozii za povijest Dalmacije» (god. 1996, str. 413-416)

Granich Girolamo Michele, *Sonetto u La Comune di Ragusa offre questa corona di fiori a mons. T. Jederlinich vescovo di Ragusa, nell'arrivo alla sua sede*, Ragusa, Martecchini, 1843.

Granich M. J., *Annunzio e preghiera* («Il Nazionale», br. 73, god. 1862., str. 370-372)

Nostra corrispondenza, Spalato («Il Nazionale», br. 1, god. 1864)

Granich, M. J., *Dubrovnik-Rakuša-Ragusa*, («Il Nazionale», br. 10, god. 1879)

Granich, M. J., *Još jednom- Dubrovnik – Rakuša* («Il Nazionale», br. 36, god. 1879)

Granich, M. J., *La congiura parrocchiale I* («Il Nazionale», br. 90, god. 1864., str. 358-359)

Granich, M. J., *La congiura parrocchiale II* («Il Nazionale», br. 91, god. 1864., str. 362)

Granich, M. J., *La congiura parrocchiale III* («Il Nazionale», Isto, br. 92, god. 1864., str. 366)

Granich, M. J., *La congiura parrocchiale IV* («Il Nazionale», br. 93, god. 1864., str. 370-371)

Granich, M. J., *Odkud ime Bog i što znači* («Il Nazionale», br. 61, god. 1879);

Granich, M. J., *Odkud ime Dubrovnik – Ragusa* («Il Nazionale», br. 76, god. 1871)

Granić Michele G., *Il lamento d'un esposto*, due poesie di Michele G. Granić scritte ancora nel 1842, Spalato, Soregotti, 1871.

Granić Mihovil Jerolim, *O slovoredju* («Zora dalmatinska», br. 15, god. 1844)

Granić Mihovil Jerolim, *O zavidnosti* («Zora dalmatinska», br. 12, god. 1844)

Granić Mihovil Jerolim, *Povjestce* («Zora dalmatinska», br. 9, god. 1844)

Granić Mihovil Jerolim, *Protresanje* («Zora dalmatinska», br. 22, god. 1844)

Grčić Marko, *Riječi, riječi, riječi*, Zagreb, Hrvatsko društvo pisaca, 2008.

Grubissich Agostino Antonio, *Abele Moribondo*, scolpito da Pasquale Miglioretti, inciso da Domenico Gandini, illustrato da Agostino Antonio Grubissich («Gemme d'arti italiane», god. 1845., str. 15-20)

Grubissich Agostino Antonio, *Alla coscienza pubblica appello dell'ab. Agostino Antonio Grubissich con documenti e note*, Milano, Borroni, 1859.

Grubissich Agostino Antonio, *Bocevich* («Strenna italiana», god. 1853., str. 79-90)

Grubissich Agostino Antonio, *Delle lodi di Paolo Clemente Miossich, vescovo di Spalato e di Macarsca, chiamato al cielo a'X. ottobre MDCCCXXXVII*, orazione dell'abate Agostino Antonio Grubissich, Venezia, G.B.Merlo, 1840.

Grubissich Agostino Antonio, *Elvira* («Strenna italiana», god. 1851), str. 25-45.

Grubissich Agostino Antonio, *I Morlacchi* («Lecture di famiglia», god. 1852, str. 25-30)

Grubissich Agostino Antonio, *La bagnante* quadro a olio del Prof. Francesco Hayez, 18..

Grubissich Agostino Antonio, *La caccia* («La Dalmazia», br. 10, god. 1846).

Grubissich Agostino Antonio, *La fidanzata*, («La Dalmazia», br. 7, god. 1846);

Grubissich Agostino Antonio, *La grotta d'amore, legenda spagnuola imitata da Agostino Antonio Grubissich*, 1852.

Grubissich Agostino Antonio, *La morte di Pantasitea*, scolpita da Innocenzo Fracaroli, inciso da Domenico Gandini, illustrato da Agostino Antonio Grubissich, («Gemme d'arti italiane», god. 1845, str. 39-42)

Grubissich Agostino Antonio, *La pia madre* scolpita dal ca. Pompeo Marchesi nella cappella imperiale in S.Carlo illustrata da Agostino Antonio Grubisich, («Gemme d'arti italiane», god. 1852)

Grubissich Agostino Antonio, *La speranza scolpita* da Giovanni Emanuelli, P.Ripamonti, Brescia 21 ottobre 1854.

Grubissich Agostino Antonio, *Pochi Salmi di Davide voltati in verso italiano e dati fuori per saggio*, Padova, Seminario, 1847.

Grubissich Agostino Antonio, *Saggio di traduzione in versi italiani dal greco, dal latino, dallo slavo, dal finlandese, dal tedesco, dall'ungherese e dal francese del sacerdote Agostino Antonio Grubissich Dalmata* («Strenna bresciana per l'anno 1851», god. 1850., str. 225-255)

Grubissich Agostino Antonio, *Sulla topografia e scavi di Salona dell'abate Francesco dottor Carrara articoli di Agostino Antonio Grubissich*, («Corriere Italiano di Vienna», god. 1850).

Grubissich Agostino Antonio, *Topografia di Salona* («Educatore», sv. 7, god. 1851).

Guéranger Prosper, *Sullo immacolato concepimento di Maria Vergine: memoria*, Prospero Gueranger; aggiuntavi *Una orazione panegirica dell'abate Agostino Antonio Grubissich*, Milano, Wilmant, 1855.

Guerazzi F.D., («Il Nazionale», br. 32, god. 1873)

Gundulić Ivan, *L'Osmanide, Poema epico di Gian-Francesco Gondola di Ragusa dall'Illirico in Italiano tradotta per Marc-Antonio Vidovich di Sebenico*, Dubrovnik, Martechini, 1838.

Hrvatski biografski leksikon, Vol 5, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1983.

I., *Rina* («Gazzetta di Zara», br. 92, god. 1847).

I beduini. Dai racconti del sig, De France («Gazzetta di Zara» br. 10, god. 1840)

I castelli in aria («Almanacco zaratino per l'anno 1813», str. 43-45)

Il bardo («Il Morlacco», god. 1849, str. 17-19)

Il concetto del poema e la Vergine («La Dalmazia Cattolica», br. 37, god. 1871)

Il Cristiano Errante, *Gazzettino dalmato* («Rivista euganea», br. 7, god. 1858, str. 54)

Il regno del male e il patroncinio della Vergine («La Dalmazia Cattolica», br. 39, god. 1871)

Il sogno d'Annetta («Gazzetta di Zara», br. 48 god. 1846)

Ilijić Stjepan, *Luigi Fichert* («Novi viek», br. 3, god. 1899., str. 170-173)

Illuministi italiani, volume 7, *Riformatori delle Antiche Repubbliche, dei Ducati, dello Stato Pontificio e delle isole*, (ur.) Giarrizzo Giuseppe, Torcellan Gianfranco, Venturi Franco, Milano, Riccardo Ricciardi Editore, 1958.

Il III.o centenario della morte di Torquato Tasso («Il Dalmata», br. 35, god. 1895)

Inchiostri Ugo, *Luigi Fichert* («Corriere nazionale», br. 16, god. 1896)

Interessante «Länder- und Völkergemälde», oder Schilderung neu untersuchter Länder, Völker und Städte, anziehender Naturmerkwürdigkeiten, Kunstwerke und Ruinen. Nach den neuesten Reiseberichten bearb, Doll, Wien, 1809, str. 85-92.

Ivacich Stefano, *Allessandro alla tomba d'Achille* u Ciobarnich Giuseppe, *De patrocínio summorum virorum Humanioribus litteris concessio. Accademia Ab alumnis Gimnasii Spalat Habita, Francisco Xaverio de Tommassich Dalmatia Gubernat Spalatum invisenti dedicata*, 1827 (Znanstvena knjižnica Zadar, R 758)

Ivacich Stefano, *Augusto, sestine* u Ciobarnich Giuseppe, *De patrocínio summorum virorum Humanioribus litteris concessio. Accademia Ab alumnis Gimnasii Spalat Habita, Francisco Xaverio de Tommassich Dalmatia Gubernat Spalatum invisenti dedicata*, 1827. (Znanstvena knjižnica Zadar, R 758)

Ivacich Stefano, *Cenni sulla vita di Carlo Lanza* («Gazzetta di Zara, br. 22, 23, god. 1834)

Ivacich Stefano, *Dell'educazione letteraria curata dalla pubblica autorità, orazione da recitarsi per l'incominciamento dell'anno scolastico 1836-37 nell'i.r. ginnasio di Spalato*, Zara, Demarchi, 1836.

Ivacich Stefano, *Delle lodi di sua maestà i.r. apostolica Francesco I. imperator d'Austria etc. orazione recitata nelle solenni esequie celebratesi nella cattedrale di Spalato in suffragio dell'anima dell'augusto defunto*, Vienna, Mechitaristica, 1835.

Ivacich Stefano, *Dialogo al ballo della cerchiata, Pel faustissimo arrivo in Spalato delle loro maestà Francesco Primo Imperatore e Re e Carolina Augusta Imperatrice e Regina, avvenuto il 12 maggio 1818.*, str. 92-96.

Ivacich Stefano, *Discorso in morte di Ottavio de'Geremia di Spalato*, Spalato, Piperata, 1849.

Ivacich Stefano, *Festeggiandosi in Ragusa il giorno natalizio di sua maestà Francesco I. imperatore d'Austria re d'Ungheria, Ode di Stefano Ivacich*, Ragusa Martecchini, 1825.

Ivacich Stefano, *Gerone Protettore de'Poeti Teocrito u Ciobarnich Giuseppe, De patrocinio summorum virorum Humanioribus litteris concesso. Accademia Ab alumnis Gimnasii Spalat Habita, Francisco Xaverio de Tommassich Dalmatia Gubernat Spalatum invisenti dedicata*, 1827 (Znanstvena knjižnica Zadar, R 758)

Ivacich Stefano, *Il tempio da erigersi sulla cima del Velebich, Ode dell'ab. Stefano Ivacich, in occasione del giorno natalizio di s.m.i.r.a. volgendo l'anno 1834.*, Spalato, Piperata, 1834.

Ivacich Stefano, *La pace nella fausta ricorrenza del giorno natalizio di S.M.I.R.A. Francesco Primo volgendo l'anno 1835, Ode saffica*, Spalato, Piperata, 1835.

Ivacich Stefano, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata, Per la felice ricorrenza del giorno natalizio di S.M.I.R.A. Francesco I. d'Austria nell'anno 1833. Del prof. ab. Stefano Ivacich di Spalato*, Zara, Battara, 1833.

Ivacich Stefano, *Le Wille del Mossor Idillio Dalmata*, Spalato, S. Ostoja, 1891.

Ivacich Stefano, *Nella faustissima occasione della ricuperata salute di S.M.I.R.A. Francsco I. d'Austria poesie latine ed italiane, Dell'ab.Stefano Ivacich prof. d'Umanità nell'Imp. R.Ginnasio di Spalato, Ode*, Spalato, Piperata, 1826,

Ivacich Stefano, *Ode u Nella faustissima occasione della ricuperata salute di S.M.I.R.A. Francesco I. d'Austria poesie latine ed italiane*, Spalato, Piperata, 1826., str. 10-14.

Ivacich Stefano, *Pel compimento del cinquantesimo anno dei militari servigi di Sua Eccellenza Venceslao Wetter co di Lilienberg Governatore civile e militare della Dalmazia* Sonetto, Spalato, Piperata, 1840.

Ivacich Stefano, *Ode, Pel faustissimo arrivo in Spalato delle loro maestà Francesco Primo Imperatore e Re e Carolina Augusta Imperatrice e regina, avvenuto il 12 maggio 1818*, str. 67-72.

Ivacich Stefano, *Per la morte del chiarissimo P.Urbano Appendini, delle Scuole Pie, direttore de'Ginnasii e del Liceo Convito di Zara* («Gazzetta di Zara», br. 2, god. 1835)

Ivellio Niccolò, *Cantata espressamente composta, e da Signori dilettanti eseguita nella Sala della Società del Casino di Spalato las era del 12 Febbrajo 1826, giorno Natalizio dell'augustissimo e clementissimo Francesco I. Imperatore e Re. Poesia del Nob.Sig.D^f.Niccolò de Ivelio, Musica del Rev.^{mo} Monsignor Cn. Don Giuseppe Raffaeli Vicario Generale di Lesina., Spalato, Dalla Stamperia di Gio. Antonio Piperata, e Figlio.*

Ivellio Niccolò, *Compiendo Sua Maesta Francesco I Imperatore e Re L'anno sessagesimo di Sua età col giorno XII febbraio MDCCCXXVIII Inno*, Spalato, Piperata, 1828.

Ivellio Niccolò, *In morte di Niccolò nob. De Grisogono mancato a'vivi in Zara, il dì XXXI di luglio MDCCCXXIV*, Discorso di Niccolò de Ivelio, Venezia, Alvisoopoli, 1827.

Ivellio Niccolò, *Elogio di Sua eccellenza Andrea Querini di Signor Zuanne cavalier, In occasione del giro da Lui intrapreso in Dicembre u.d. delle linee di Sign, Knin, Triplo-Confine, Vergoraz, Macarsca, Narenta ec.ec.; e delle grandi provvidenze da Lui stabilite, onde presidiare la Provincia della Dalmazia dalla peste, che desolava la Bossina.;* Ragusa, Trevisan, 1796.

Ivellio Niccolò, *Il Bardo del Biocov pel giorno natalizio di sua maestà Imp e Re Francesco I.*, Zara, 1828.

Ivellio Niccolò, *Il Monte Nero*, Canti tre di Niccolò Ivellio, Venezia, Francesco Andreola, 1806.

Ivellio Niccolò, *Il primo giorno di marzo 1806 in Dalmazia*, Venezia, Garbo, 1806 (lirsko epska pjesma u bilješci pod brojem 17, str. 73-86)

Ivellio Niccolò, *Il ritorno alla tomba dim ia madre*, Ode, u *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre*, Venezia, Antonelli, 1829., str. 35-39.

Ivellio Niccolò, *L'inutile tentativo* u Ivellio Niccolò, *Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*, Capodistria, Dalla tipografia Sardi, 1810., str. 67-71

Ivellio Niccolò, *Le sciagure della Dalmazia nell'anno 1797. Ad Elisa. Poemetto*, Venezia, 1798., Spalato, Zannioni, 1883.

Ivellio Niccolò, *Nel giorno natalizio di Sua maestà Francesco I Imperatore e Re sciolti diretti al conte Pagani-Cesa*, Spalato, Piperata, 1829.

Ivellio Niccolò, *Nel ritorno da Vienna in Dalmazia di sua eccellenza F. Saverio*, Sciolti, Spalato, Demarchi, 1822.

Ivellio Niccolò, *Nel solenne ingresso dell'illustrissimo e reverendissimo monsignore Paolo Clemente Miossich vescovo di Spalato e di Macarsca*, Venezia, Santa Marina, 1830.

Ivellio Niccolò, *Ode*, Venezia, Alvisopoli, Zadar, Demarchi, 1830.

Ivellio Niccolò, *Pel fausto arrivo in Spalato di S.C.R.A. Maesta' Francesco Primo ecc.*, *Ode*, Split, 1818.

Ivellio Niccolò, *Pel giorno natalizio di sua imperiale reale appostolica maesta Francesco primo...*, Spalato, Demarchi, 1823.

Ivellio Niccolò, *Pensieri sulla Dalmazia esposti in versi dal conte Niccolò Ivellio*, Venezia, 1803.

Ivellio Niccolò, *Per l'immatura morte della nobile signora nata Baronessa di Koetzschai moglie del signor Enrico de Reha effettivo consigliere di governo e capitano circolare in Spalato, omaggio di rsipettoso cordoglio del dottor. Niccolò Ivellio*, Spalato, Demarchi, 1819.

Ivellio Niccolò, *Per l'immatura morte della soavissima donna Signora Elena Rendich*, Spalato, Demarchi, 1822.

Ivellio Niccolò, *Per l'improvvisa morte dell'egregio Signor Pietro de Alberti*, *Elegia*, Spalato, Demarchi, 1822.

Ivellio Niccolò, *Per l'invenzione del Sacro Corpo del Patriarca S. Francesco d'Assisi che si ricorda a Spalato con solenne funzione decorata da tre panegirici sciolti di Niccolo Ivellio*, Spalato, Demarchi, 1821.

Ivellio Niccolò, *Per la prima messa celebrata in Ragusa, dal sign. d. Stefano Ivacich*, *Ode*, Spalato, Piperata, 1824.

Ivellio Niccolò, *Per la prima messa celebrata in Zara dall' egregio e distinto sacerdote Antonio Boetner, professore nell' i. r. ginnasio in Spalato*, Zara, Demarchi 1827.

Ivellio Niccolò, *Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*, Capodistria, Dalla tipografia Sardi, 1810.

Ivellio Niccolò, *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre*, Venezia, Antonelli, 1829.

Ivellio Niccolò, *Ricorrendo il giorno natalizio di Sua Maesta' Francesco Primo*, Split, Piperata, 1826.

Ivellio Niccolò, *Sforzi di alcuni per sommovere la Dalmazia* u **Ivellio Niccolò**, *Poesie dell'avvocato Niccolò Ivellio da Spalato scritte nell'ultima guerra*, Capodistria, Dalla tipografia Sardi, 1810., str. 20-26.

Ivellio Niccolò, *Terminando la predicazione quaresimale nella chiesa cattedrale di Spalato ...*, Spalato, Demarchi, 1821.

Ivellio Niccolò, *Tributo di Niccolò nobile de Ivellio alla memoria degli esimi letterati Tommaso Chersa e di Luca Stulli di Ragusa*, Demarchi, Zadar, 1829.

Ivellio Niccolò, *Tributo di Niccolò de Ivellio di Spalato alla memoria del letterato Tommaso Chersa di Ragusa morto il giorno 11 giugno 1826* u *In morte di Tommaso Chersa*, Ragusa, Martecchini, 1826.

Ivellio Niccolò, *Trionfi della religione di Cristo*, Venezia, Alvisopoli, 1828.

Ivellio Niccolò, *Versi consecrati a Monsignor Giovanni Scacoz vescovo di Lesina, allusivi alla circostanza di aver Egli assunto il glorioso suo episcopato col presiedere all'augusta funzione di Venerdì Santo l'anno 1823* u **Ivellio Niccolò**, *Ricordi di sciagure sulla tomba di mia madre*, Venezia, Antonelli, 1829., str. 43-64.

Ivellio Niccolò, *Versi consagrati a sua eccellenza f. Angelo Diedo provveditor generale in Dalmazia, Albania ec.*, Venezia, Simone Occhi, 1789.

Jelčić Dubravko, *Storia della letteratura croata*, Guépard Noir, Milano, 2005.

Jurić Šime, *Pjesma o sinjskoj alci iz 1827.godine* u *Zbornik cetinske krajine, arheološka i historijska baština cetinske krajine*, (ur.) Milošević Ante, Sinj, Kulturno društvo «Cetinjanin», 1981.

Jurić Šime, *Iz muzeja hrvatske knjige: izbor književnih i kulturno povijesnih rasprava, bibliografskih i bibliotekarskih članaka i prikaza knjiga*, Zagreb, Matica hrvatska, 2000.

Jutrović Andre, *Iz kulturne prošlosti Brača*, Matica hrvatska, Split, 1970.

Jutrović Andre, *Ustanak pučana na Braču protiv vlastele 1797. u beletrističkim djelima*, («Mogućnosti», br. 10, god. 1966., str. 1121-1518)

Juventus caesareo-regii gymnasii Jadertini e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scolastico, Jadrae, Gubernalis, 1823.

Kalogjera Goran, *Korčulanska pera*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2003.

Kasandrić Pietro, *Il giornalismo dalmato dal 1848. al 1860.*, Zara, Artale, 1899.

- Katić Lovre**, *Tri najveća hrvatska kralja*, Split, Verbum, 1993.
- Katić Mirisa**, *Žene u zadarskom tisku na hrvatskom jeziku* «Magistra Iadertina», br. 1, god. 2011., str. 7-22.
- Katušić Ivan**, *Osmo osjetilo Nikole Tommasea* («Dometi», br. 6, god. 1970.)
- Katušić Ivan**, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Zagreb, Liber, 1975.
- Kilibarda Vesna**, *O crnogorsko-italijanskim književnim i kulturnim vezama u prošlosti u Uvijek na istom putu*, Zbornik biskupa Iva Gugića, Perast, Gospa od Škrpjela, 1996., str. 163-173.
- Kolumbić Nikica**, *Hrvatski preporodni pisci u «Zori Dalmatinskoj» u Poticaji i nadahnuća: Studije i eseji iz starije hrvatske književnosti*, Zagreb, Dom i svijet, 2005., str. 477-485
- Kolumbić Nikica**, *Stariji hrvatski pisci u svjetlu preporodnog doba u Dalmaciji u Dalmacija u narodnom preporodu 1835-1848*, (ur.) Ivanišin Nikola, Zadar, Narodni list, 1987., str. 383-396
- Krstić Kruno**, *Ivellio Nikola u Enciklopedija Jugoslavije*, sv. IV., Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ, 1960.
- Kuničić Petar**, *Viški boj*, Zagreb, Lav. Hartman, 1900.
- L.B.**, *La notte di San Giovanni* («La Palestra», br. 9, god. 1878., str. 137-138)
- L.B.** *Una memoria* («La Palestra», br. 4, god. 1878., str. 62-63)
- L. D.**, *In morte di Caterina Nani* Sonetto di L.D., Usp. Katalog *Biblioteca Patria u Programma dell'I.R. Ginnasio completo di prima classe in Zara*, 1860.
- L. D.**, *Nelle solenni esequie di S.M. Francesco I.*, Sonetto di L.D.
- L. D.**, *Tributo di riv.amore a Carlo Kempter*. Sonetto di L.D., Spalato.
- L'ammiraglio C. di Persano nella campagna navale dell'anno 1866**, *Confutazioni, schiarimenti e documenti*, Torino, Tip. del Monitore delle Strade Ferrate, 1872.
- La Madonna di Dante** («La Dalmazia Cattolica», br. 36, god. 1871)
- La Matelda di Dante**, *D.r Antonio Lubin* («La voce dalmatica», br. 4, 9, 12, 13, god. 1860)
- Lakuš Jelena**, *Hrvatska pisana baština kao povijesni izvor: prigodna poezija i austrijskom carstvo u 1. pol. 19. st. u Dalmaciji* («Kroatologija», br. 2, god. 2010., str. 135-153)
- Lakuš Jelena**, *Pretplatničke liste kao izvor podataka za povijest knjige i čitanja: primjer pretplatničkih lista knjiga tiskanih u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća*, «Libellarium», br. 1, god. 2012., sv. V, str. 33 - 70.

- La fortezza di Sign poeticamente descritta da un ignoto nel 1759* («Il piccolo cronichista dalmato», god. 1856., str. 31-32)
- La Madonna di Dante* («La Dalmazia Cattolica», br. 35, god. 1871)
- La morte del Cid* («Scintille», br. 9, 1888)
- La nave italica* («Scintille», br. 20, god. 1886)
- Lalici Stefano**, *Spalato* («Il Dalmata», br. 37, god. 1899)
- Lanza Marco**, *Ad un aucello* («La Palestra», br. 13, god. 1878., str. 200-201)
- Lanza Marco**, *L'ora del disinganno* («La Palestra», br. 7, god. 1878., str. 100-102)
- Lanza Marco**, *Rosalia* («La Palestra», br. 10, god. 1879., str. 151-152)
- Lanza Marco**, *Sete d'amore* («La Palestra», br. 5, god. 1878)
- Lapegna Nicola**, *La Lirica, la Drammatica e l'Epica in Germania e in Italia* («Rivista illustrata», br. 7, god. 1898., str. 236-237)
- L'Eneide di Virgilio tradotta da Vittorio Alfieri, Dell'Eneide di Virgilio libro decimo u Opere postume di Vittorio Alfieri, Tomo VIII, Virgilio, Londra, Harvey, 1804.*
- L'esempio d'ogni virtù* («La Dalmazia Cattolica», br. 41, god. 1871)
- L'Haiduk* («Strenna dalmatina», god. 1861, str. 51-58)
- Le lettere italiane in Dalmazia* («Il Dalmata», br. 45, god. 1892)
- Leksikon pisaca Jugoslavije*, Bicaró Ivan, Novi Sad, Matica srpska, 1972.
- Leto Maria Rita**, *La „fortuna“ in Italia della poesia popolare serbocroata dal Tomaseo al Kasandric* («Europa Orientalis», br. 1, god. 1995., str. 217-281)
- Letteratura. Studi danteschi* («La voce dalmatica», br. 1, god. 1861.)
- Letteratura Tasso Byron* («Gazzetta di Zara», br. 45, god. 1837)
- Lettere su Roma e Napoli*, Milano, presso Aut. For. Stella e Figli, 1826.
- Livaković Ivo**, *Poznati Šibenčani, Šibenski biografski leksikon*, Šibenik, Gradska knjižnica «Juraj Šižgorić», 2003.
- Lo studente di Padova in vacanze* («Rivista dalmata», br. 34, god. 1859., str. 291-292; br. 35, god. 1859., str. 299-301)
- Lozovina Vinko**, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti, povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri (800-1890)*, Zagreb, Matica hrvatska, 1936.
- Lukežić Irvin**, *Posljednji dubrovački vlastelin – pjesnik Nikša Matov Gradi (1825-1894)*, («Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU», sv. 46, god. 2008., str. 137-226)

- Lukowsky Jerzy, Zawadzki Hubert**, *A Concise History of Poland*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Lupis Vincije B.**, *Dubrovčani u iseljeništvu poslije pada Republike*, («Povijesni prilozi», god. 2009., str. 161-184)
- Lupis Vincije B.**, *O uspostavi diplomatskih odnosa Dubrovačke Republike i Republike Cisalpinske Italije* («Dubrovački horizonti», god. 2007., str. 42-49)
- M.**, *Intorno ad una lettera di Pietro Giordani, La mitologia, sermone del cav. Vincenzo Monti* («Antologia», br. 58, god. 1825., str. 130-132)
- M. J. Granich**, *Riecoslojje Rukopisno Slovinskoga jezika*, Biblioteca Antoniana Padova (ms. 784 Bach BB)
- Maccarini Pier Andrea**, *Daulo Augusto Foscolo – Patriarca di Gerusalemme. A integrazione della „Storia intorno alla veneta famiglia Foscolo“ di Emmanuele Antonio Cicogna*, Venezia, Calle del Squero, 2002.
- Madirazza Francesco**, *Storia e costituzione dei comuni dalmati*, Split, Narodna tiskara, 1911.
- Madonna di Dante La donna gentile** («La Dalmazia Cattolica», br. 38, god. 1871)
- Malte-Brun M.**, *Anales des Voyages, de la Géographie et de l'Histoire*, sv. 2, Paris, Chez F. Buisson, 1808., str. 387-391.
- Manacorda Giorgio**, *Materialismo e masochismo. Il Werther, Foscolo e Leopardi*, Firenze, La nuova Italia, 1973
- «**Manuale del Regno di Dalmazia**» god. 1872., god. 1874., god., 1875.
- Marchiori Jolanda**, *Aspetti caratteristici delle traduzioni dal serbo croato, Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de Littérature comparée*, Belgrade, Amsterdam, Universite de Belgrade, Swets & Zeitlinger, 1969., str. 709-726)
- Maria e le dottrine del Purgatorio; Il Paradiso terrestre e Matelda pura; Dante e gli ordini religiosi** («La Dalmazia Cattolica», br. 37, god. 1872)
- Maroević Tonko**, *Nikola Ivellio, rapsod kuge, glada i rata* u «Mogućnosti», sv.1/3, god. 2008., str. 1-28.
- Maroević Tonko**, *Stipe Ivačić, kolovođa mosorskih vila* («Mogućnosti», br. 7-9, god. 2006., str. 1-21)
- Maroević Tonko**, *Zaneseni zavičajnik Giovanni (Ivan) Franceschi* («Mogućnosti», br. 4-6, god. 2012., str. 1-12)

- Maštrović Vjekoslav**, *Zadarska oznanjenja iz XVII, XIX. i početka XX. stoljeća*, Zagreb, JAZU, 1979.
- Mayer Dragutin**, *Zašto datumi julijanskoga kalendara kasne danas 13 dana za datumima gregorijanskoga kalendara* (««», br. 922, god. 2004., str. 43-45)
- Mazzoleni Achille**, *L'epopea moderna in Italia*, Bergamo, Cattaneo, 1892.
- Mazzoleni Pietro**, *Note letterarie Luigi Fichert e la sua Madre slava* («Il Dalmata», br. 8, god. 1897)
- Mazzoni Guido**, *L'Ottocento*, Parte prima, (ur.) Aldo Vallone, Milano, Vallardi, 1956.
- Mažuranić Ivan**, *Literatura ilirska* («Danica ilirska», br. 25, 1841., str. 103-104)
- Memorie di religione di morale e di letteratura*, Vol. XVI, Modena, Per gli eredi soliani tipografi reali, 1829.
- Mesa Franklin**, *Opera: An Encyclopedia of World Premieres and Significant Performances, Singers, Librettists, Arias and Conductors 1597-2000*, London, McFarland, 2007.
- Mihaljević Nikica**, *Un italiano in Dalmazia percursore del Risorgimento: l'abate vicentino Bernardino Bicego u La letteratura degli Italiani 3. Gli italiani della letteratura*, (ur.) Allasia Clara, Masoero Mariarosa, Laura Nay, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2012., str. 425-435.
- Mirnik Ivan**, *Dopisivanje don Mije Jerka Granića iz Muća Gornjeg s don Šimom Ljubićem u Zagrebu u Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština 1*, zbornik radova sa Znanstvenog skupa *Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno - arheološka baština u povodu 100. obljetnice rođenja akademika Stjepana Gunjače*, Split, 3. - 6. 2009., (ur.) Šeparović Tomislav; Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010., str. 63-92.
- Mirtillo**, *La nonna dorme* («La Palestra», br. 9, god. 1878., str. 135)
- Mirtillo**, *Sognai...* («La Palestra», br. 6, god. 1878., str. 63)
- Miscelanea di storia veneta*, Deputazione di storia patria per le Venezie, Venezia, 1881.
- Modena Abdelkader, Morpugo Edgardo**, *Medici e chirurghi ebrei dottorati e licenziati nell'Università di Padova dal 1617 al 1816*, Bologna, Forni, 1967.
- Menis Guglielmo (Wilhelm)**, Radetzky, Zadar, Demarchi, 1850.
- Metastasio Pietro**, *Opere del signor Pietro Metastasio*, Parigi, Vedova Hérissant, 1782.
- Monti Vincenzo**, *Poesie a cura di Alfonso Bertoldi*, Sansoni Firenze, 1967, Introduzione Alfonso Bertoldi.

Morpugo Vito, *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1859 e 1860* («Annuario dalmatico», god. 1861)

Morpugo Vito, *La fidanzata immortale. Carme lirico di Luigi Fichert. Zara, Demarchi Rougier, 1858.*, *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1856 e 1858* («Annuario dalmatico», god. 1859., str. 223)

Morpugo Vito, *La madre slava. Canti se idi Luigi Fichert, Zara, Demarchi Rougier, 1857.*, u *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1856 e 1858*, («Annuario dalmatico», god. 1859., str. 223)

Morpugo Vito, *Romolo ovvero la fondazione di Roma poema di Anna Vidovich. Zara, Battara, 1856* u *Bolletino bibliografico dalmato degli anni 1856 e 1858* («Annuario dalmatico», god. 1859., str. 229)

Moschini Giannantonio, *Della letteratura veneziana del secolo XVIII fino ai nostri giorni*, sv. IV., Venezia, Palese, 1808.

Müller Giovanni, *Storia universale*, opera postuma di Giovanni Müller recata in italiano dal Professore Gaetano Barbieri, Milano per Niccolò Bettoni, 1830.

N.G., *Non son quell'io. Romanza.* («Gazzetta di Zara», br. 86, god. 1845)

N.N., *La camera d'amore*, novella storica, pojavljuje se kao prijevod u zbirci *Il mietitore* (ur.) Fiucco Giannantonio, Venezia, Cecchini 1843.

Napolene e sua famiglia, Venezia, Tip. Gio. Cecchini, 1845., dispensa quarta

Niccolò Tommaseo- G.P. Vieuseux, *Carteggio inedito*, Primo volume (1825-1834), (ur.) Ciampini Raffaele, i Ciureanu Petre, Roma, Edizioni di Storia e letteratura, 1956.

Niebuhr, *Critica letteraria* («Rivista veneta», br. 25, god. 1856., str. 217-218)

Nižić, Živko, *Ana Vidović i Vincenzo Solitro u Venecijanskom časopisu «Il Vaglio» : (preporod i talijansko-hrvatska simbioza)*, *Radovi* (Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar. Razdio filoloških znanosti), (god.1991/1992., str. 209-216)

Nižić Živko, Balić - Nižić Nedjeljka, *Nikola Tommaseo i dalmatinski tisak*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2009.

Nižić Živko, *La storia come gioco poetico nel poema Romolo ossia la fondazione di Roma, poema di Anna Vidović*; Atti del XVII Congresso A.I.P.I., Convegno internazionale: *Tempo e memoria nella lingua e letteratura italiana*, Ascoli Piceno, 22-26 agosto 2006, vol. IV: Poesia, autobiografia, cultura, 2009., str. 557-571

- Nižić Živko**, *Nikola Jakšić, zadarski književnik, prevodilac i rodoljub*, Zavod za povijesne znanosti Istraživačkog Centra JAZU, Zadar, 1984.
- Novak Grga**, *Kako je došlo do pobjede Hrvata u Splitu god. 1882*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 9, god. 1962.
- Novak Grga**, *Prošlost Dalmacije, Knjiga druga*, Split, Marjan tisak, 2014.
- Novak Grga**, *Povijest Splita*, sv. III., Split, Matica hrvatska, 1965.
- Novak Grga**, *Poziv Obrovca za slavenstvo Dalmacije 7 aprila 1848.* («Magazin sjeverne Dalmacije», b. 2, god. 1935., str. 87–94)
- Nuovo giornale illirico* («Gazzetta di Zara», br.2, god. 1844).
- Obad Stijepo**, *Društveni sastav pristaša i protivnika ilirizma*, («Građa i prilozi za povijest Dalmacije», sv.12, god. 1996., str. 809-817)
- Odgovor gosp. N. Tommaseu* («Zora dalmatinska», br. 35, god. 1844, str. 279-280)
- Odisea di Omero* traduzione del dottor Paolo Maspero («Gazzetta di Zara», br. 39, god. 1847)
- Opere vendibili nella libreria dei fratelli Battara, La Divina commedia illustrata da A.Kop...* («Gazzetta di Zara» br. 46, god. 1847)
- Oro e poesia* («Il Dalmata», br. 18, god. 1876)
- Ostojić Ivan**, *Splitski kaptol u Splitsko-makarskoj biskupiji*, Split, Metropolitanski kaptol, 1977.
- P.**, *Visione* («Rivista illustrata», br. 7, god. 1893., str. 59)
- Paladini Filippo Maria**, *Un caos che spaventa: poteri, territori e religioni di frontiera nella Dalmazia della tarda età veneta*, Marsilio, Venezia, 2003.
- Pantić Miroslav**, *Rukopisi negdašnje biblioteke Bizaro u Historijskom institutu u Dubrovniku* «Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku», god. (1961 -1962.), str. 557 –596.
- Pappalardo Ferdinando**, *Teorie dei generi letterari*, Bari, Graphis, 2009.
- Paša Sanja**, *Književno djelo Zadranina Luje Đurića (1812. – 1861.)*, u *Zbornik radova «Konteksti» Treći međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka 2015.*, (ur.) Milanović Željko, Novi Sad, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2017., str. 423-440.
- Paša Sanja**, *Una reminiscenza dantesca nel frammento del poema epico Il Nuovo Marco Kraljevich ossia Giustizia e Libertà di Michele Girolamo Granich*, *Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana i dalje od mora IV / Letteratura, arte, cultura tra le due*

sponde dell'Adriatico ed oltre IV, (ur.) Balić-Nižić Nedjeljka, Borsetto Luciana, Jusup Magazin Andrijana, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2016., str. 191-210.

Paulovich Lucich Stefano, *Niccolò Carninich* («Gazzetta di Zara», n. 93, god. 1847.)

Pavissich Luigi C., *Gigli di Recoaro* («Rivista illustrata», br. 18, god. 1894., str. 234-235)

Pavissich Luigi C., *Idillio primaverile* («Rivista illustrata», br.9, god. 1895., str. 137)

Pavissich Luigi C., *Trieste* («Rivista illustrata», br. 16, god. 1894., str. 202)

Pavlović Cvijeta, *Uvod u klasicizam*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2012.

Pecoraro Marco, *L'antiannessionismo del Tommaseo nella questione dalmatica del '61 (con lettere inedite)* («Studi urbinati», god. 1953., str. 142-219)

Pederin Ivan, *Juraj Matutinović i drugi Napoleonovi savjetnici za Ilirske pokrajine i Bosnu, te problemi prodora na jugoistok, u Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, u Zbornik radova, *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, (ur.) Vrandečić Josip, Trogrlić Marko, Split, Književni krug, 2011., str. 221-248.

Pederin Ivan, *Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.*, («Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru», sv. 45, god. 2003., str. 291-308)

Pejović Dinko, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1983.

Per il Giubileo concesso da Pio IX. nel suo esaltamento a supremo gerarca della chiesa a tutto l'orbe cattolico, I Dalmati 1847 («La Dalmazia», br. 21, god. 1847., str. 161-164)

Per le nozze Bersa-Medici, quattro lettere dirette a Niccolò Giachich, magistrato e letterato illustre di Zara, dai pur illustri Dalmati Vincenzo Drago, Pieralessandro Paravia, Luigi Tommaseo e Antonio Marinovich, e pubblicate da G.F.C., Zara, Demarchi- Rougier, 1859., («Il Gobbo di pietra», god. 1859., str. 25-26)

Peričić Šime, *Gospodarske prilike u Dalmaciji do 1797. 1848.*, Split, Književni krug, 1993.

Peričić Šime, *Namjere Talijana glede Dalmacije i austrijske protumjere 1866. godine u Viška bitka povodom 100-godišnjice 1866-1966*, (ur.) Novak Grga, Maštrović Vjekoslav, Zadar, Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, 1967.

Petrarca Francesco, *Trionfi*, Torino, Unione tipografico – editore torinese, 1927.

Piermartini G., *Critica. La Madre Slava Canti VI di Luigi Fichert, Dalmata, Zara, Tipografia De Marchi –Rougier, 1857* («Gazzetta di Venezia», br. 1, god. 1858)

Pietro di Castelvetro (Josip Sabalić), *Primavera in campagna, Fantasia* («La Palestra», br. 2, god. 1879., str. 21-23)

- Pietro di Catelvetro** (Josip Sabalić), *Sul mare in una sera d'autunno* («La Palestra», br. 15, god. 1879., str. 234-235)
- Pismo glasovitog profesora Paravije na našu vrlo pjevačicu, plemenitu gospoju Anku Vidovićevu** («Zvezda», br. 29, god. 1863.)
- Politeo Dinko**, *Izabrani članci*. Tuzla, N.Pissenberger J. Schnürmacher, 1901.
- Pozzoli Girolamo, Peracchi Antonio, Romani Felice, Noel François**, *Dizionario d'ogni mitologia e antichità*, Milano, Batelli, 1809-1925.
- Pregiudizi e lagrime** («Rivista dalmata», br. 23, god. 1859., str. 206-207)
- Priobćujemo govor G.M.Granića, držan na otvorenju Splitske narodne čitaonice** («Il Nazionale», br. 65, god. 1862., str. 331-332)
- Programmi per l'insegnamento secondario classico e tecnico nell'istituto municipale Cirillo di Aversa**, Napoli, Giornale di Napoli, 1869.
- Prosperov Novak Slobodan**, *Povijest hrvatske književnosti od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
- R.**, *Inverno* («La Palestra», br. 22, god. 1879., str. 343-344)
- Rabac-Čondrić Glorija**, *Odraz risorgimentalno-preporoditeljskih ideja na zadarske pisce* (Zadarska revija, br. 4-5, god. 1987., str. 421-430)
- Rabac-Čondrić Glorija**, *Romantičke vizije Luigija Ficherta*, «Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti», god. 1975-1976., str. 471-486.
- Rados Zvezdana**, *Poezija Ane Vidović u Zori dalmatinskoj u Zora dalmatinska (1844. - 1849.)*, u *Zora dalmatinska (1844. - 1849.)*, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog u Zadru 13.-15. listopada 1994, (ur.) Batović Šime, Zadar, Matica hrvatska, 1995., str. 365-380.
- Ravlić Jakša**, *Prilozi proučavanju Gundulićeva Osmana*, «Građa za povijest književnosti hrvatske», god. 1962., str. 263-323.
- Reinsberg-Düringsfeld Otto**, *Les auteurs dalmates et leurs ouvrages* u «Bulletin du bibliophile belge», br. 50, god. 1856.
- Resine E.**, *Fisime (Ad E.O.)* («La Palestra», br. 15, god. 1879., str. 230-231)
- Resti Eugenio**, *Le donne dalmate*, «Annuario dalmatico», god. 1859., str. 205-211.
- Rinaldin Anna**, *I versi in veneziano di Nicolò Tommaseo* u *Cartoline veneziane, Ciclo di Seminari di Letteratura italiana, Università Cà Foscari di Venezia, 16 gennaio-18 giugno 2008*, (ur.) Cinquegrani Alessandro, Crisduti Flavia, Lombardo Luca, Rinaldin Anna, Palermo, Officina di studi Medievali, 2009., str. 211-230.

- Roca Stjepan**, *Pjesnikinja Ana Vidović* («Novi čovjek», br. 3, 4, god. 1927)
- Rogacci Benedetto**, *Del teremuoto onde fu distrutta la città di Ragusa l'anno MDCLXVII* carne supplicatorio di Benedetto Rogacci a Cosimo III, granduca di Toscana con la traduzione italiana di Giovanni De Bizzarro socio di varie accademie. Venezia, Palese, 1808.
- Roić Sanja**, *Stranci*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2006.
- Roić Sanja**, *Strankinja o domaćem, Članci Madame de Staël u kontekstu talijanskog romantizma u Romantizam i pitanja modernoga subjekta*, (ur.) Josip Užarević, Dusput, Zagreb, 2008., str. 179-185.
- S.I.**, *Necrologia* («Gazzetta di Zara», br. 94, god. 1836).
- Sabalich Giuseppe**, *L'Avviso teatrale: Nobile teatro di Zara, Avviso straordinario per la sera di Giovedì 6 Dicembre 1860, Cronistoria Aneddótica del Teatro Nobile di Zara (1781-1881)*, Zara, A. Nani, 1922.
- Sabalich Giuseppe**, *Le accademie zaratine* («Rivista dalmatica», br. 5, god. 1902., str. 54-55)
- Sabalich Giuseppe**, *Luigi Fichert*, («Rivista Dalmatica», god. 1899., str. 104-105)
- Sabalich Giuseppe**, *Vigilia di San Giovanni*, («La Palestra», br. 14-15, god. 1880., str. 114)
- Sabalich Giuseppe**, *Visione dell'alba*, («La Palestra», br. 16-17, god. 1880., str. 135)
- Sabalich Giuseppe**, *Un idillio* («La Palestra», br. 8-9, god. 1881., str. 67-68)
- Salom Michele**, *A Sua Eccellenza il N.H. Andrea Querini Proveditor Generale in Dalmazia ed Albania, Quartine da recitarsi ad onore di questo Cavaliere in un Accademia da eseguirsi in Spalato, all'occasione della peste nella Turchia vicina, non penetrata sul confin Veneto merce la sua vigilantanti paterna cura...1795*, u Capparozzo Andrea, *M(anus)sc(riptu)s sec(ulo) XVIII*, Biblioteca civica Bertoliana di Vicenza (Ms. 957).
- Salom Michele**, *Fatto cavalcando staccandosi l'autore da Clissa* u Capparozzo Andrea, *M(anus)sc(riptu)s sec(ulo) XVIII*, Biblioteca civica Bertoliana di Vicenza (Ms. 957).
- Salom Michele**, *Per Dama Veneta promessa sposa a Veneto Patrizio in Spalato* u Capparozzo Andrea, *M(anus)sc(riptu)s sec(ulo) XVIII*, Biblioteca civica Bertoliana di Vicenza (Ms. 957).
- Salom Michele**, *Superficial descrizione di Spalato, di Salona e di Klissa* u Capparozzo Andrea, *M(anus)sc(riptu)s sec(ulo) XVIII*, Biblioteca civica Bertoliana di Vicenza (Ms. 957).
- Salom Michele**, *Terzine fatte per altri* u Capparozzo Andrea, *M(anus)sc(riptu)s sec(ulo) XVIII*, Biblioteca civica Bertoliana di Vicenza (Ms. 957).
- «**Schematismo della Diocesi di Spalato e Macarsca pel 1843**» (god. 1843)

- Scritti inediti di illustri dalmati* («Il Dalmata», br. 44, 1908)
- Semi Francesco, Tacconi Vanni**, *Istria e Dalmazia, Uomini e tempi, Dalmazia*, Udine, Del Bianco, 1993.
- Solar Milivoj**, Rječnik književnog nazivlja, Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.
- Solar Milivoj**, *Teorija književnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.
- Spomenica 150. godišnjice Klasične Gimnazije u Splitu*, 1817-1967, Split, Klasična Gimnazija, 1967.
- Sportelli Annamaria**, *Generi letterari: Ibridismo e contaminazione*, Roma, Laterza, 2001.
- Stari zavjet s uvodima i bilješkama ekumenskog prijevoda Biblije*, (ur.) Rebić Adalbert, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011.
- Starcevič Šime**, *Poslanica Licke Pastirice Stane Gledevich iz Rudaicah na dalmatinsku pismaricu Anu Vidovich* («Zora dalmatinska», br. 44, god. 1847., str. 225-227, 229-231, 234-235, 237-240)
- Stepanić Gorana**, *Dioklijada Josipa Čobarnića* u «Dani hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu», br. 1, god. 1999., sv. 25, str. 351 - 365.
- Stocchi Manlio Pastore**, *Bernardino Bicego, la cultura veneta e la prima educazione letteraria di Tommaseo*, u *Niccolò Tommaseo: dagli anni giovanili al «secondo esilio»*, (ur.) Allegri M., Osiride, Rovereto, 2004., str. 13-28.
- Stošić Krsto**, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik, 1936.
- Sulle elezioni* («Il Dalmata», br. 17, god. 1867)
- Sundečić Jovan**, *Književne viesti* («Glasnik dalmatinski», br. 9, god. 1858)
- Sullo sviluppo dell'Epopea*, Studio di Natale Piasevoli («La Palestra», br.13, god. 1880., str. 101-104; br. 14-15, god. 1880., str. 109-110; br. 16-17, god. 1880., str. 125-126; br. 18, god. 1880., str.137-138; br. 1, god. 1881., str. 2-3);
- Šimonić Antun**, *Slavska mati spiev u šest piesmah Alojzja Fikerta*, Zara, 1861.
- Šimunković Ljerka**, *Kronika splitske gimnazije od ljeta Gospodnjega 1817/18 do godine 1866/67* («Građa i prilozi za povijest Dalmacije», sv. 23, god. 2011., str. 9-336)
- Škunca Mirjana**, *Glazbeni život Splita u doba narodnog preporoda i u prijelaznim desetljećima (1860 -1882- 1918)*, Split, Književni krug, 1991.
- Špikić Marko**, *Carlo Lanza, prvi ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu* («Baština», br. 34, god. 2007., str. 373-388)

- Špikić Marko**, *Život i djelo antikvara Ivana Josipa Paulovića-Lučića* («Peristil», br.1, god. 2008., str. 47-70)
- Tadeusz Kościuszko** («Diario di Roma», br. 91, god. 1817)
- Tasso Torquato**, *La Gerusalemme liberata*, Milano, Hoepli, 1923.
- Tasso Torquato**, *Rime, Poi che non spira al mio soave foco 160*, Salerno, Roma, 1994.
- Tedeschi Paolo**, *Bibliografia. La Stella di Varsavia. Nuovi canti di Luigi Fichert* («Il Tempo», br. 139, god. 1863)
- Tenca Carlo**, *Epici moderni in Italia*, in *Prose e poesie scelte*, a cura di T. Massarani, Vol. I, Milano, Hoepli, 1888.
- Ternski Ivan**, *Jednoj Šibenčanki. (Prigodom putovanja svog po Dalmaciji)* («Zora dalmatinska», br. 34, god. 1845., str. 265)
- Theocritus**, *Teokrit i pseudo- Teokrit, Idile i Epigrami*, (ur.) Glavičić Branimir, Demetra Zagreb, 2009.
- Toffanin Giuseppe**, *Goethe, Padova e la prima traduzione del „Werther“* u *Atti e Memorie dell'Accademia patavina di scienze lettere ed arti, Accademia Patavina di scienze, lettere ed arti* (ed.), Padova, presso la sede della Accademia, 1986., str. 181-187.
- Tomas Valter**, «*Gazzetta di Zara*» u *preporodnom ozračju*, Split, Književni krug, 1999.
- Tomas Valter**, *Hrvatska književna baština u zadarskome tjedniku «La Dalmazia» (1845-1847)*, Zadar, Sveučilište, 2011.
- Tomas Valter**, *Kako su zadarski romantičari prevodili Ignjata Đurđevića*, («Croatia et Slavica Iadertina», god. 2008., str. 319-345)
- Tomasović Mirko**, *Ana Vidović : književni profil* («Nova Croatica», vol. 3, br. 3, god. 2009., str. 1-31)
- Tomasović Mirko**, *Neznane i neznani : kroatistički prinosi*, Zagreb, Konzor, 2011.
- Tomić Petar**, *Hrvatska spisateljica Ana Vidović*, («Pobratim», br. 1, god. 1905-1906., str. 10-11)
- Tommaseo Luigi**, *Sonetto, Pel faustissimo arrivo in Spalato delle loro maestà Francesco Primo Imperatore e Re e Carolina Augusta Imperatrice e Regina, avvenuto il 12 maggio 1818*, Spalato Demarchi, 1818., str. 32.
- Tommaseo Luigi**, *Sul sistema Anticopernico, Canti Due di Luigi Nobile de Tommaseo di Spalato* (Znanstvena knjižnica Zadar, R 751)
- Tommaseo Niccolò**, *Anka i Stanko* u («Gazzetta di Venezia», br. 220, god. 1841).

- Tommaseo Niccolò**, *Dei canti del popolo dalmata* («Giornale euganeo», br. 9, god. 1844).
- Tommaseo Niccolò**, *Dell'epopea u Di nuovi scritti di N. Tommaseo: Della bellezza educatrice pensieri*, Venezia, Gondoliere, 1838., str. 155-173.
- Tommaseo Niccolò**, *Della letteratura veneta d'oggi*, («Gazzetta privilegiata di Venezia», br. 220, god. 1841)
- Tommaseo Niccolò**, *Della mitologia, discorso di Nicolò Tommaseo sopra il sermone del cav. Vincenzo Monti*, Milano, Rivolta, 1826.
- Tommaseo Niccolò**, *Di Luigi Tommaseo scritti inediti raccolti da Niccolò Tommaseo*, Firenze, Tip.Galileiana di M.Cellini e C., 1864.
- Tommaseo Niccolò**, *Dizionario estetico*, Parte moderna. Milano, Reina, 1853.
- Voyages, Sur les Monténégrins** «Gazette Nationale ou Le Moniteur Universel», br. 108, god. 1818., str 427.
- Tommaseo Niccolò**, *Elogio di Raimondo Cunich*, u *Studi critici*, Venezia, G.A. Andruzzi, 1843, Parte II.
- Tommaseo Niccolò**, *Giudizii su alcune opere e persone illustri Dalmate* («Osservatore Dalmato», br. 23-24, god. 1858)
- Tommaseo Niccolò**, *Il serio nel faceto, scritti vari di Niccolò Tommaseo*, Firenze, Successori Le Monnier, 1868.
- Tommaseo Niccolò**, *Intorno a cose dalmatiche e triestine*, Trieste, I. Papsch, 1847.
- Tommaseo Niccolò**, *Ispirazione e arte, lo scrittore eucato dalla società e educatore*, Firenze, Le Monnier, 1858.
- Tommaseo Niccolò**, *Scintille*, Venezia, Tasso, 1841.
- Tommaseo Niccolò**, *Studi critici di Niccolò Tommaseo*, Venezia, Andruzzi, 1843.
- Tommaseo Niccolò**, *Via facti. La Croazia e la fraternità. Di nuovo a'Dalmati*, Trieste, Columbo Coen, 1861.
- Trogrlić Marko, Vrandečić Josip**, *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.). Problemi i interpretacije*. Zbornik radova, *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, (ur.) Vrandečić Josip, Trogrlić Marko, Split, Književni krug, 2011.
- Trogrlić Marko, Šetić Nevio**, *Hrvatska povijest u 19. stoljeću, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, Leykam, 2015.
- Una chiacchierata ai Lettori di Dante** («Gazzetta di Zara», br. 15, god. 1838)

Una lettera di G.Ferrari Cupilli sulla Matelda di Dante («Cronaca dalmatica», br. 7, god. 1888)

Una parola sulla morte di Giovanni Franceschi («La voce dalmatica», br. 8, god. 1863)

Valentinelli Giuseppe, *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria, Ljudevito Gaj, 1855.

Vasari Giorgio, *Le vite de'più eccellenti pittori, scultori e architetti di Giorgio Vasari* u *Raccolta artistica*, Vol. 11, Felice Le Monnier, 1855.

Vekarić Nenad, *Genealoški prikaz roda Bizar* u *Pelješki zbornik*, sv.3., Potomje : Poljoprivredna zadruga i vinarija "Dingač"-Potomje, 1894., str. 157-174.

Ventura Gioacchino, *La ragione filosofica e la ragione cattolica: ragionamenti predicati a Parigi nell'anno 1851*, dal p. Gioacchino Ventura; voltati dal francese dall'abate Agostino Antonio Grubissich, Milano, presso Pirotta e C. 1852, Milano per Borroni e Scotti, 1852; Napoli G.Rondinella, 1853, Napoli, Rondinella, 1857.

Vergilius Publius Maro, *Aeneide*, Lib. X.

Versi di varii autori nelle faustissime nozze del nob. sig. conte Giovanni Bizzarro colla nobile signora Nicoletta Zuzzeri, Venezia, Alvisopoli, 1818.

Vežić Vladislav, *Oda na pohvalu dalmatinske spisateljke, vrsne gospoje Ane Vidovic, rodene Vužio. Spievano u zgodu njezine novoizdane, u stihovima u talijanskom jeziku, knjige pod naslovom: Romolo. U Zadru na Mitrovdan* («Glasnik dalmatinski», br. 88, god. 1857)

Vidoviceva Ana, *Pjesma Ane Vidoviceve. Vjerno srce je neizmjereno blago* («Zora dalmatinska», br. 39, str. 1846., str. 309-310)

Vidovich Ana, *Alessandro presso l'Idaspe* («Gazzetta di Zara», br. 32, god. 1847),

Vidovich Anna, *Alessandro presso l'Idaspe* u *Romolo ossia la fondazione di Roma*, Zara, Battara, 1856.

Vidovich Anna, *Annetta e Stanislao*. Poemetto (testo italiano e slavo), Zara, Demarchi, 1841.

Vidovich Ana, *Mali Vienac Anne Vidovicha Preminuloj malahnoj njezinoj kcheri Marii od dva godišta, i dva miseca* («Zora dalmatinska», br. 1, god. 1844., str. 4-5)

Vidovich Ana, *Mestizie e distrazioni* Zara, Battara, 1846.

Vidovich Ana, *Mišljenja Anne Vidovicha* («Zora dalmatinska», br. 30, god. 1844., str. 239-240)

Vidovich Ana, *Pjesma Ane Vidoviceve* («Zora dalmatinska», br. 29, god. 1846., str. 225-226)

- Vidovich Ana**, *Pjesma Ane Vidovicheve. Sto svakome xudim* («Zora dalmatinska», br. 53, god. 1844., str. 417-418)
- Vidovich Anna**, *Pjesme Ane Vidovićeve, Poemetti di Ana Vidović*, Zara, Battara, 1844.
- Vidovich Ana**, *Preghiera alla vergine* («La Dalmazia», br. 43, god. 1846., str. 449)
- Vidovich Anna**, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, Zara, Battara, 1856.
- Vidovich Ana**, *Srěcha nenadana. Pesan Ane Vidovicheve. Ala i Zorrko* («Zora dalmatinska», br. 18, god. 1845., str. 137-138)
- Vidovich Ana**, *Vjenčanje. Put izgubljene ovčice* («Zora dalmatinska», br. 9, god. 1844., str. 72)
- Vidovich Marcantonio** («Il Dalmata», br. 15, god. 1868)
- Vidovich Marco Antonio**, *Al chiarissimo ed egregio Signore Francesco Salghetti Drioli, Epistola, XIX; Sonetto* («Gazzetta di Zara», br. 40, god. 1845)
- Vidovich Marco Antonio**, *Critica alla famosa critica stampata nel foglio n.25, in dana 5 ottobre 1856 della Rivista Veneta sul poema Romolo, di Anna Vidović*, u Vidovich Anna, *Romolo ovvero la fondazione di Roma*, Zara, Battara, 1856.
- Vidovich Marco Antonio**, *Damiano di Ragusa*, Zara, Battara, 1862.
- Vidovich Marco Antonio**, *I popoli d'Erzegovina e Bosna ad Antonio Gutta pel suo lamento nella «Zora» dedicata alle Guardie Nazionali Dalmate*, Zara, 1848.
- Vidovich Marco Antonio**, *Il marito sopra tutti* («Il Dalmata», br. 54, god. 1869)
- Vidovich Marco Antonio**, *In occasione dei sponsali del signor dottore conte Antonio Paulovich con la nobile signora Altobella Soppe Papali tre fiori poetici ai medesimi sposi da Marc Antonio Vidovich consacrati*, Zara, Battara, 1841
- Vidovich Marco Antonio**, *L'Orfanella e il Poeta dalmato. Canzona dallo slavo nell'italiano idioma ridotta e trasportata da Marco Antonio Vidovich* («La Voce dalmatica», br. 51, god. 1861)
- Vidovich Marco Antonio**, *La Derelita. I capelli di Marta Jugovich* («La Voce dalmatica», br. 19, god. 1861)
- Vidovich Marco Antonio**, *La fanciulla morente, Il marito sopra tutti* («Il Dalmata», br. 54, god. 1869)
- Vidovich Marco Antonio**, *Lissa e l'i.r. vice ammiraglio Tegetthoff di Marco Antonio Vidovich* Zara, Battara, 1867.
- Vidovich Marco Antonio**, *Le sconsigliatezze in amore* Zara, 1851.

Vidovich Marco Antonio, *Mjesec kolovoz godine 1844 ili francuski rat u cesarstvu marokanskom e la traduzione in italiano* («Glasnik dalmatinski», br. 76, god. 1859)

Vidovich Marco Antonio, *Nepomuceno Orsino*, Zara, Battara, 1858.

Vidovich Marco Antonio, *Pjesma izvadjena iz saderžaja osam pievanjah od spieva knjez Fridrik Austrijanski naderceg s pomorskojem četam saveznikah u Siriji god. 1840*. Od Marka Antuna Vidovića, «Glasnik dalmatinski», n. 43 (1861)

Vidovich Marco Antonio, *Presvietlom i prepoštovanom Zemaljskom saboru dalmatinskom. Spomenica od Marka Antuna Vidovića, Alla illustre e spettabile Dieta Provinciale della Dalmazia Memoriale di Marco Antonio Vidović* Zara, Battara, 1861.

Vidovich Marco Antonio, *Reminiscenze del teatro di Zara* («La Dalmazia», br. 25, god. 1846., str. 206-207).

Vidovich Marco Antonio, *Ricreazioni dei contadini dalmati. Il Kolo. Versione dall'illirico d'un articolo del signor Kuzmanich inserito nella «Zora dalmatinska» n. 38* («Gazzetta di Zara», br. 84, god. 1847)

Vidovich Marco Antonio, *Ringrazio tutte le i.r.Preture...* («Il Dalmata», br. 167, god. 1866)

Vidovich Marco Antonio, *Sopra dodici avvenimenti storici nell'epoca della guerra della Crimea*, Zara, Battara, 1856.

Vidovich Marco Antonio, *Tre valorosi che rifrenan le sentenze del Sultano a loro riguardo* («La Voce dalmatica», br. 14, god. 1860)

Vidović Marko Antun, *Dialogo tra un Dalmatino e un Raguseo in Zara* Dallo Slavo del poeta Ragusino l'Avvocato Signore Casancić, versione italiana di M. A. Vidovich, u *Il notturno assalto dei sessanta contro tre seguito in Dobrota di Cattaro nel mese di maggio 1847*, Zara, Rougier, 1848., str. 57 – 62;

Vidović Marko Antun, *Il notturno assalto dei sessanta contro tre seguito in Dobrota di Cattaro nel mese di maggio 1847*, Racconto storico romantico di Marc-Antonio Vidovich, *Pësma o hrabrosi Tome Dabčevića ili O slučaju koji se dogodio u Varoši Dobrota medju šesdeset Cèrnogoraca i istog Dabčevića u noći 11. Měseca Maja 1847* spěvana po M. A. V. , Zara , Demarchi Rougier, 1848.

Vidović Marko Antun, *Riflessioni morali dell'imperatore Marco-Antonio Dal Francese Versione Italiana di Marco Antonio Vidovich «Ai Regnanti»*, («La Dalmazia costituzionale», br. 6, god. 1849)

- Vidovicheva Ana**, *Na krasnu knjixicu Djulabie Ljubezne Ponude za Ljubicu Gosp. Stanka. Vraza . Pesma Ane Vidovicheve* («Zora dalmatinska», br. 44, god. 1845., str. 345)
- Vidovicheva Ana**, *Pesan Ane Vidovicheve. Nevernost pravedno... Joso i Nakla* («Zora dalmatinska», br. 29, god. 1845., str. 225)
- Vidovicheva Ana**, *Pjesma Ane Vidovićeve. Dogovor Dviju Ljubovnikah* («Zora dalmatinska», br. 31, god. 1846., str. 241-242)
- Vidovicheva Ana**, *San. Pesma Ane Vidovicheve* («Zora dalmatinska», br. 4, god. 1846., str. 25)
- Vidovicheva Ana**, *Smèrt Bretanjskog kralja Artura. Pesme Ane Vidovicheve* («Zora dalmatinska», br. 35, god. 1845., str. 273-274)
- Vidovicheva Ana**, *Sumnja, Pokajanje. Pesma Ane Vidovicheve* («Zora dalmatinska», br. 10, god. 1845., str. 73-74)
- Vidovicheva Ana**, *Uhvanje. Pesma Ane Vidovicheve* («Zora dalmatinska», br. 40, str. 1845., str. 313)
- Vidović Ana**, *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita, Pjesanaz Ane Vidovichia iz Šibenika, u Zadru iz Utjesctenize Demar 1841 / Annetta e Stanislao ossia Il Bosco Mojanka vicino Spalato, Poemetto di Anna Vidovich da Sebenico, Traduzione Letterale di N.N., Zara, Demarchi, 1841 – Reprint, Šibenik, 1995.*
- Vidović Ana**, *Na došastie u Dalmaciu njihovoga privisokoga Josipa Jelačića, bana Dalmacie, Horvatske i Slavonie vladaoca gradskoga i vojničkoga od Dalmacie*, Battara, Zadar, 1851.
- Vidović Ana**, *Ogledalo Ana Vidović Vidjenja. Ane Vidović iz Zadra* («Kolo», god. 1842., br. 2, str. 5-9)
- Vidović Ana**, *Pjesma Ane Vidovićeve. Pogane laži smert uzrokuje* («Zora dalmatinska», br. 37, god. 1846., str. 289-290)
- Vidović Ana**, *Prilikom svetkovine sve Italje deržane u Firenci, na dan 15 svibnja 1865 za uspomenu stogodišta od rodjenja, Danta Alighiera stihii Ane Vidovićeve u Epigrafi, sonetti, ecc. pubblicati in occasione del VI Centenario di Dante Alighieri*, Longo, . Padova, 1865.
- Vidović Ana**, *Ruža Pogadjalica. Pjesma s uspomenom na obranu grada Sinja od Ane Vidovićeve posvećena časopisu* («Zvezda», br. 3, god. 1863, str. 9-10)
- Vidović Ana**, *Srbska pobjeda. Od Ane Vidovićeve u Zadru* («Dragoljub», br. 2, god. 1867., str. 27)

- Vidović Ana**, *U prigodi zaručenja plemenite gospoje knjaginje Sofie Stochan-e s prisvjetlim gospodinom baronom Josipom Jelačićem* («Glasnik dalmatinski», br. 70, god. 1846., str. 46).
- Vidović Marcantonio**, I.M. *Anka i Stanko, Zadar, 1841. Articolo Comunicato. Traduzione dallla «Danizza Illirica»* («Gazzetta di Zara», br. 56, god. 1841)
- Viest književna** («Il Nazionale», br. 44, god. 1879)
- Visconti Ermes**, *Definizione della poesia romantica, Medio evo e storia moderna.* («Il Conciliatore», br. 25, god. 1818.)
- Visconti Ermes**, *Idee elementari sulla poesia romantica* («Il Conciliatore», br. 24, god. 1818., str. 93-95)
- Visković Berislav**, *Viški boj 1866/Seeschlacht von Lissa 1866*, Split, Udruga Vila Velebita, 2001.
- Vocino Michele**, *A orza a poggia, Ricordi e racconti di marina*, Roma, Palombi, 1928, vol. VI.
- Von Schoenhals Karl**, *Memorie della guerra d'Italia degli anni 1848-1849*, prima versione italiana dalla b. Agostino Antonio Grubissich, Guglielmini, Milano, 1852.
- Vrandečić Josip**, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb, Dom i svijet, 2002.
- Vratović Vladimir**, Zorić Mate, *Epika i epske pjesme u Uvod u književnost* (ur.) Škreb Zdenko, Petre Fran, Zagreb, Znanje, 1969., str. 375-407.
- Vratović Vladimir**, *Horacije u dubrovačkom pjesništvu 18. i 19. stoljeća (Isječak iz povijesti hrvatskog latinizma)*, Rad JAZU, 1971., str. 347-359.
- Vraz Stanko**, *Pismo pokojnog Stanka Vraza na našu vrlo pjevačicu, plemenitu gospoju Anku Vidovićevu* («Zvezda», br. 28, god. 1863)
- Vukelić M.**, *Rat gusara zbog jedne žene*, («Politika», god. 1956)
- Vukušić Ana Marija**, *Zapisi o Sinjskoj alki i njihova primjenjivost u etnološkome istraživanju* «Studia etnologica Croatica» , god. 2007., str. 223-243.
- Zamarovský Vojtech**, *Bogovi i junaci antičkih mitova*, Artresor, Zagreb, 2004.
- Zarbarini Gregorio**, *Il palazzo di Diocleziano e il II della Diocleide*, Spalato, Tipografia di Carlo Russo, 1890.
- Zarbarini Gregorio**, *Il III. Della Diocleide: con introduzione e appendici di G. Zarbarini*, Spalato, Tipografia sociale spalatina, 1902.

Zarbarini Gregorio, *La Diocleide di Giuseppe Ciobarnich, Canto primo*, u «Annuario dalmatico», god. 1887., str. 189 – 220.

Zarbarini Gregorio, *Versi dalmatici*, Spalato, 1886.

Zorić Mate, *Ana Vidović, Marko Antun Vidović i Nikola Tommaseo u svjetlu neobjavljene prepiske* u *Hrvatsko talijanski književni odnosi*, knjiga VIII, (ur.) Zorić Mate, Zagreb, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2002., str. 367-541.

Zorić Mate, *Dalle due sponde: contributi sulle relazioni letterarie italo - croate*, Roma, Il Calamo, 1999.

Zorić Mate, *Echi manzoniani in Dalmazia e le prime traduzioni del Manzoni presso i Croati e i Serbi u Italia e Slavia. Contributi sulle relazioni letterarie italo-jugoslave dall'Ariosto al D'Annunzio*, Padova, Antenore, 1989., str. 172-219.

Zorić Mate, *Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti* in *Hrvatsko talijanski književni odnosi*, Zbornik 9, Roić Sanja (ur.), Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 1999., str. 7-136.

Zorić Mate, *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, Književni krug, Split, 1992., str. 339-458.

Zorić Mate, *La prefazione ai «Canti del popolo dalmata»*, Zagreb, Filozofski fakultet, 1974.
Bonazza Sergio, *La ricezione di Niccolò Tommaseo in Croazia e in Serbia* u («Atti dell'Accademia Roveretana», sv. 2, god. 2004., str. 187-205)

Zorić Mate, *Nikola Tommaseo i pjesnikinja Ana Vidovićeva iz Šibenika*, («Filologija», god. 1970., str. 335-352)

Zorić Mate, *O nekim manjim Tommaseovim ilirskim sastavima* u *Hrvatsko talijanski književni odnosi*, Zbornik II, (ur.) Zorić Mate, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1990, str. 119-144.

Zorić Mate, *Pjesnikinja Ana Vidović* u *Ana Vidović, Anka i Stanko*, (ur.) Zenić Milivoj, Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, Šibenik, 1995., str. V-XIII.

Zorić Mate, *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, RAD JAZU 357, Zagreb, 1971., str. 374-378.

Zorić Mate, *Sjenovita dionica hrvatske književnosti. Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, (ur.) Balić-Nižić, Nedjeljka, Roić, Sanja, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2014.

Zorić Mate, *Un canto per il sesto centenario di Dante in nome della Slavia*, «Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia», god. 1965., str. 185-200.

Zorzi Alvise, *Venezia austriaca, 1798-1866*, Gorizia, Libreria editrice goriziana, 2000.

Živković Dragiša, *Teorija književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1958.

X., *Anna e Stanislao* («Gazzetta di Zara», br. 34, god. 1841)

Wilhelm Tell, *Biography, Or, Third Division of «The English Encyclopedia»*, (ur.) Knight Charles, Vol. 5, London, Bradbury, Evans & Company, 1867.

Y, *G.P. sepolto nel Cimitero delle Grazie* («Avvenire», br. 16, god. 1848., str. 60)

Interenet izvori

Dizionario biografico degli Italiani, Maria Battista Giovanna Clementi
[http://www.treccani.it/enciclopedia/clementi-maria-giovanna-battista-detta-la-clementina_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/clementi-maria-giovanna-battista-detta-la-clementina_(Dizionario-Biografico)/) (4.3.2015.)

Enciclopedia italiana Treccani, Domenico Bolognese,
[http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-bolognese_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-bolognese_(Dizionario-Biografico))(13.5.2016.)

Enciclopedia italiana Treccani, Ghislanzoni Antonio,
<http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-ghislanzoni/> (13.5.2016.)

Enciclopedia italiana Treccani, Giovanni III. Sobieski
<http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-iii-sobieski-re-di-polonia/> (28.1.2016.)

Enciclopedia italiana Treccani, Onorato Occioni
[http://www.treccani.it/enciclopedia/onorato-occioni_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/onorato-occioni_(Dizionario-Biografico)) (12.6.2016.)

Enciclopedia italiana Treccani, Vittore Pisani
[http://www.treccani.it/enciclopedia/vittore-pisani_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/vittore-pisani_(Dizionario-Biografico)) (13.6.2016.)

Hrvatski biografski leksikon, Alibranti Andrija
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=474> (1.7.2016.)

Hrvatski biografski leksikon, Bicego Bernardino
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1924> (13.2.2015.)

Hrvatski biografski leksikon, Bizar Ivo
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2027> (21.9.2015.)

Hrvatski biografski leksikon, Božić Jerko,
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2626> (1.7.2016.)

Hrvatski biografski leksikon, Dudan Leonardo
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5573> (29.1.2015.)

Hrvatski biografski leksikon, Fichert Vjekoslav

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5956> (3.11.2015.)

Hrvatski biografski leksikon, Galzigna

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6594> (1.7.2016.)

Hrvatski biografski leksikon, Grubišić Augustin Antun,

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8041> (14.5.2015.)

Hrvatski biografski leksikon, Ivačić Stjepan

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8498> (11.6.2015.)

Hrvatski biografski leksikon, Ivellio Nikola (Nicolò)

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8857> (2.8.2016.)

Hrvatsko biografski leksikon, Jakšić Nikola

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9054> (27.4. 2015.)

Hrvatska enciklopedija, Napoleon I. Bonaparte

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42926> (12.1.2016)

Hrvatska enciklopedija, Poljica

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49319> (2.7.2017.)

Hrvatska enciklopedija, Tomašić Franjo Ksaver

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61677> (13.5.2015.)

<http://www.n-um.com/znacenje-muskih-i-zenskih-muslimanskih-imena/> (1.12.2015.)

<http://www.worldcat.org/title/alessandro-nellindie-opera-recitata-nel-teatro-delle-dame-in-roma-lanno-1730/oclc/43789936?ht=edition&referer=di> (1.12.2015.)

Lazarevič Persida, *Srpska usmena tradicija u slovenskoj viziji Luidija Fikerta*,

http://www.rastko.rs/rastko-it/au/plazarevic-fikerto.html#_Toc530560224, (23.11.2013)

SAŽETAK

Nakon proučavanja teorije suvremenog epskog pjesništva, obrađuju se ukupno devedeset i četiri djela epskog i lirsko – epskog pjesništva na talijanskom jeziku u Dalmaciji i u Italiji u XIX. stoljeću, autora koji su rođenjem, porijeklom i književno - kulturnim djelovanjem bili vezani za Dalmaciju. Analiza utvrđenoga korpusa slijedi suvremenu teoriju epskoga pjesništva, posebice onu Šibenčanina Nikole Tommasea koju iznosi u djelima *Della mitologia* i *Dell'Epopea*. Istraživanje je pokazalo da su epska i lirsko-epska djela na talijanskom jeziku u Dalmaciji u XIX. stoljeću po svojim strukturnim, stilskim i tematskim karakteristikama vrlo raznolika. Većina ih značajno odstupa od tradicionalnog epskog modela, poprimaju karakteristike književne mode onoga vremena, a posebice one za koje se zalaže spomenuti Nikola Tommaseo. Najčešća je intertekstualna referenca *Divina Commedia* Dantea Alighierija.

Djela su prvenstveno usmjerena na afirmaciju Dalmacije s raznih aspekata: etnološkog, kulturološkog, geografskog, gospodarskog i političkog. Odraž su kulturnih i povijesnih prilika regije. Zbog svoje tematike, a često i adresata kojima su upućena, postaju sudionicima u pokušaju poboljšanja socijalnih i gospodarskih prilika u regiji kao i u mirenju političke situacije, posebice pitanja teritorijalnog ujedinjenja sa sjevernom Hrvatskom. Od posebne je važnosti njihova uloga u upoznavanju drugih kultura s kulturom, narodom, običajima, tradicijom i povijesti Dalmacije.

KLJUČNE RIJEČI: epsko pjesništvo; lirsko – epsko pjesništvo; Dalmacija; XIX. stoljeće; talijanski jezični izričaj

ABSTRACT

After studying the theory of contemporary epic poetry, a total of 94 epic and epic – lyric poetry works in Italian language from the 19th century Dalmatia and Italy are analysed. These works were written by authors related to Dalmatia by birth, origin as well as their literary and cultural activity. The analysis of the established corpus follows the contemporary theory of epic poetry, especially the theory of Niccolò Tommaseo in his works *Della mitologia* and *Dell'Epopea*. The research has shown that the epic and epic – lyric works written in Italian language in Dalmatia in the 19th century are very diverse in their structural, stylistic and thematic characteristics. Most of them significantly deviate from the traditional epic model and follow the literary tendencies of the time, especially those already mentioned by Niccolò Tommaseo. The most common intertextual reference is *Divina Commedia* written by Dante Alighieri. The works are primarily focused on the affirmation of Dalmatia from various aspects: ethnological, cultural, geographical, economic and political. They reflect the cultural and historical conditions of the region. Due to their topics, and often the addressees to whom they are dedicated, they become participants in trying to improve social and economic conditions in the region and in solving the political situation, especially the issues of territorial unification with the northern Croatia. Their role in getting other cultures acquainted with the culture, people, customs, tradition and history of Dalmatia is of paramount importance.

KEY WORDS: epic poetry; epic – lyric poetry; Dalmatia, 19th century, Italian language

ŽIVOTOPIS

Sanja Paša rođena je 3. svibnja 1987. godine u Zadru. Nakon završene opće gimnazije 2005. godine u Zadru, upisuje preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Talijanskog jezika i književnosti, a potom diplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Suvremene talijanske filologije na zadarskom Sveučilištu. Diplomira 2011. godine te upisuje Poslijediplomski doktorski studij Humanističke znanosti, polje Filologija, grana Teorija i povijest književnosti na Sveučilištu u Zadru. Od studenog 2011. godine do svibnja 2013. godine radila je kao asistent na Odjelu za talijanistiku Sveučilišta u Zadru. Od 21. srpnja do 14. kolovoza 2012. godine sudjeluje u ljetnoj školi talijanskog jezika Laboratorio Internazionale della Comunicazione (Gemona del Friuli), a u svrhu istraživanja za doktorski rad boravi u Padovi od 1. ožujka 2013. do 31. svibnja 2013. godine. U listopadu 2014. godine izabrana je u suradničko zvanje asistenta na Odjelu za talijanistiku na Sveučilištu u Zadru. Izlagala je na međunarodnim znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu. Objavila je dva izvorna znanstvena rada *Una reminiscenza dantesca nel frammento del poema epico Il Nuovo Marco Kraljevich ossia Giustizia e Libertà di Michele Girolamo Granich* i *Književno djelo Zadranina Luje Đurića (1812. – 1861.)*, a u koautorstvu s mentorom dr. sc. Živkom Nižićem, red. prof. u miru, pregledni rad *Il dio Marte zaratino e i destini incrociati nel romanzo La casa di Calle San Zorzi di Lucio Toth*.